

Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte
Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra

Ilze Jermacāne

**Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija:
sociālpolitiskie procesi,
1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis**

Promocijas darbs

**Promocijas darba zinātniskais vadītājs
Dr. hist., asoc. prof. Ēriks Jēkabsons**

Rīga, 2014

EIROPAS SAVIENĪBA

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

This work has been supported by the European Social Fund within the project «Support for Doctoral Studies at University of Latvia»

Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда в рамках проекта «Поддержка развития докторантуры ЛУ».

Saīsinājumu saraksts

APSR	- Autonomā Padomju Sociālistiskā Padomju Republika
CK	- Centrālā komiteja
gvartp.	- gvardes artilērijas pulks
gvsd.	- gvardes strēlnieku divīzija
gvsp.	- gvardes strēlnieku pulks
IeTK	- Iekšlietu Tautas komisariāts
KF AMCA	- Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs
KPFSR	- Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
KPFSR Kriminālkodekss	- Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss
KVA	- Krievijas Valsts arhīvs
KVKA	- Krievijas Valsts Kara arhīvs
LK(b)P	- Latvijas Komunistiskā boļševiku partija
LKP(b) CK	- Latvijas Komunistiskās boļševiku partijas Centrālā komiteja
LKP CK	- Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja
LKM	- Latvijas Kara muzejs
LKP	- Latvijas Komunistiskā partija
LĻKJS CK	- Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālā komiteja
LNA LVA	- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs
LPSR	- Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
Latvijas PSR IeTK	- Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Iekšlietu Tautas komisariāts
Latvijas PSR TKP	- Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Tautas Komisāru padome
Latvijas PSR VDK	- Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts Drošības komiteja
LTK	- Lielais Tēvijas karš
OMF	- Okupācijas muzeja fonds
PA	- Partijas arhīvs
PriboVO	- <i>Krievu val.</i> – Прибалтийский Особый военный округ. <i>Tulk. latviešu val.</i> - Baltijas Sevišķais kara apgabals
PSKP CK	- Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālā komiteja
PSRS	- Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
PSRS AP	- Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākā Padome

t.s.	- tā saucamais
u.c.	- un citi
u.tml.	- un tamlīdzīgi
utt.	- un tā tālāk
VK(b)P	- Vissavienības Komunistiskā boļševiku partija
VK(b)P CK	- Vissavienības Komunistiskās boļševiku partijas Centrālā komiteja
ZRF	- Ziemeļrietumu fronte

Satura rādītājs

Apzīmējumu saraksts.....	3
Ievads.....	7
Avotu un literatūras apskats.....	13
1. Militāri politiskais stāvoklis Sarkanajā armijā un Latvijā Vācijas – PSRS kara priekšvakarā un 1941.-1943. gadā.....	43
1.1. Stāvoklis Vācijas – PSRS kara priekšvakarā.....	43
1.1.1. Vispārējais stāvoklis Sarkanajā armijā, 20. gadsimta 30. gadi – 1941. gads... 43	
1.1.2. Situācija Latvijā 1940.-1941. gadā.....	51
1.2. Stāvoklis frontē un Sarkanajā armijā.....	59
1.2.1. Kaujas darbība un militārās norises.....	59
1.2.2. Personālsastāvs.....	66
1.2.3. Iekšējā dzīve Sarkanajā armijā.....	74
2. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanās un kaujas darbība 1941.-1943. gadā.....	89
2.1. Izveidošanās priekšnoteikumi un apstākļi.....	89
2.1.1. Vācijas – PSRS kara sākums un evakuācija no Latvijas PSR.....	89
2.1.2. 24. teritoriālais strēlnieku korpuss pēc Vācijas – PSRS kara sākuma.....	92
2.1.3. Rīgas Kājnieku karaskola.....	94
2.1.4. Latviešu brīvprātīgo strādnieku pulki.....	95
2.2. Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošana.....	98
2.2.1. Lēmums par izveidošanu.....	98
2.2.2. 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšana.....	102
2.3. Kaujas darbība.....	107
2.3.1. Kaujas pie Maskavas 1941. gada decembrī – 1942. gada janvārī.....	107
2.3.2. Cīņas Staraja Rusas un Demjanskas rajonā 1942. gada janvārī – jūnijā.....	113
2.3.3. Kaujas Tuganovas rajonā 1942. gada jūlijs – septembris.....	115
2.3.4. Kaujas Tuganovas, Simonovas un Sorokinas rajonā 1942. gada oktobrī – 1943. gada aprīlī.....	117
2.4. Pārtikas apgādes problēmas.....	120
3. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komplektēšana ar personālsastāvu, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis.....	133
3.1. Personālsastāva komplektēšana un raksturojums.....	133
3.1.1. Komplektēšana un papildināšana.....	133
3.1.2. Personālsastāva nacionālās izmaiņas.....	163
3.2. Vadošais komandējošais sastāvs.....	178

4. Politiskais darbs, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis.....	204
4.1. Politiskā darba veicēji.....	204
4.2. Politiskās audzināšanas darbs.....	215
4.3. Personālsastāva uzraudzīšanas funkcija.....	250
5. Disciplīnas problēmas, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis.....	257
5.1. Disciplīnas pārkāpumi un noziegumi.....	257
5.2. „Pretpadomju darbība” un tās sekas.....	272
5.2.1. Kriminālprocess.....	274
5.2.2. Izvairīšanās no dienesta kā dzimtenes nodevība.....	281
5.2.3. Pretpadomju aģitācija.....	294
Secinājumi.....	304
Izmantotie avoti un literatūra.....	312
Personu rādītājs.....	340
Pielikumi	

Ievads

Pretrunīgie un sarežģītie Latvijas vēstures notikumi 20. gadsimtā lielā mērā noteica tās iedzīvotāju likteni – faktiski visu bruņotu konfliktu gadījumā viņi cīnījās ne tikai svešu varu karaspēkos, bet nereti viena kara ietvaros pretējās frontes pusēs. Ņemot vērā, ka ikvienā karā ir gan zaudētāji, gan uzvarētāji, latviešu karavīru liktenis izveidojās likumsakarīgs – viņi, cīnīdamies par to taisnību, kāda katram savu individuālo vai attiecīgas propagandas izveidoto priekšstatu ietvaros šķita pareizāka, bija kļuvuši vai nu par uzvarētājiem, vai zaudētājiem.

Vienas no visdramatiskākajām pārmaiņām atnesa laika periods, kas sākās līdz ar Vācijas – PSRS kara sākumu 1941. gada 22. jūnijā.¹ Šis karš cilvēkresursu mobilizācijas un zaudējumu ziņā kļuva par vienu no nozīmīgākajiem Otrā pasaules kara (1939-1945) ietvaros notikušajiem militārajiem konfliktiem. Tas vistiešāk iespaidoja Latvijas teritoriju un iedzīvotājus, brīvprātīgi vai mobilizācijas rezultātā daļai no tiem nonākot Vācijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) armijās. Kopumā Vācijas – PSRS kara četros gados nacistiskās Vācijas un PSRS militārajos formējumos cīnījās vairāk nekā 200 000 Latvijas iedzīvotāju. Pēc jaunākajiem datiem Padomju Savienības Strādnieku zemnieku Sarkanajā armijā (Sarkanajā armijā) – 80 000 - 100 000.² No tiem lielākā daļa 1941. gada rudenī Gorkijas tuvumā (tagad – Nižņijnovgoroda) izveidotajā 201 (no 1942. gada 5. oktobra – 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija nacionālais formējums, tomēr tajā iesauca ne tikai latviešus, bet krievus, ebrejus, poļus, lietuviešus u.c. tautību pārstāvjus. Atkarībā no situācijas frontē iesaukšanas raksturs kara laikā mainījās, tajā nonākot vairāk nekā 20 tautībām un nacionālajām grupām. Starp tiem bija gan 1941. gada vasarā no Latvijas evakuējušies un evakuētie iedzīvotāji, gan t.s. Krievijas latvieši, kas bija vai nu dzimuši, vai arī savu karjeru veidojuši Krievijā un PSRS. Līdz ar to pētījumā ar terminu „latviešu karavīri” tiek saprasti visi tie Latvijas iedzīvotāji (neatkarīgi no tautības) un Krievijā (arī PSRS) dzimušie latvieši, kas cīnījās 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Viņiem visiem bija vai nu teritoriāla piederība Latvijai, vai etniska saikne ar to.

Neņemot vērā kara beigu rezultātu, jāatzīst - viņi visi bija Latvijas sabiedrības daļa, par kuras motivāciju, nonākšanas ceļu armijā un dzīvi tajā ir līdz galam nenoformējies, pat

¹ Šajā gadījumā Vācijas – PSRS karš (1941-1945) tiek saprasts kā lokāls karš starp Vāciju un PSRS Otrā pasaules kara (1939-1945) ietvaros. Padomju historiogrāfijā tas tika saukts par Lielo Tēvijas karu. Promocijas darbā tiek lietots nosaukums „Vācijas – PSRS karš”.

² Neiburgs, U. *Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas*. Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14. – 15. jūnijs* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). Rīga, 2000. 197. lpp.

maldīgs priekšstats. Attieksmi pret latviešu karavīriem 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā veidoja kara iznākums un pēc tam noteiktā padomju valsts politiska – viņi bija uzvarētāji. Pēckara periodā veiktajos vēsturnieku pētījumos Latvijas iedzīvotājiem Sarkanajā armijā tika pievērstas daudz uzmanības, tomēr galvenokārt notika koncentrēšanās uz militāro un politisko darbību un personu lomas Vācijas - PSRS kara uzvaras sasniegšanā aprakstiem, turklāt ne vienmēr zinātniski. Tas izrietēja no Padomju Savienībā pastāvošā uzstādījuma, ka Sarkanā armija bija galvenā Vācijas - PSRS kara uzvaras izcīnītāja. Šajā koncepcijā tika uzsvērts Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas ieguldījums kopīgās uzvaras sasniegšanā. Arī mūsdienās jautājums joprojām ir palicis politizēts. Daļā Latvijas sabiedrības vēl arvien priekšstats par viņiem balstās uz pieņēmumu, ka viņi bija uzvarētāj armijas karaspēkā, līdz ar to automātiski tiek uzturēts pieņēmums par tādiem, kas atbalstījuši attiecīgo valsti, armiju un tās mērķus, tāpēc nosodāmi, vai arī pretēji - slavējami. Savukārt citā daļā interese par viņiem vairāk ir koncertēta uz zaudējumiem, kā arī mērķiem, lai zināmā mērā pamatotu to, ka arī latviešu karavīri Sarkanajā armijā ir bijuši cietēji totalitārajā sistēmā.

Tā fonā izpaliek pētījumi ne tikai par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas militāri politiskajiem apstākļiem, bet arī tās iekšējā dzīvē notiekošajiem sociālpolitiskajiem procesiem, kādos tika ierauts ikviens cilvēks, kas vai nu brīvprātības, vai mobilizācijas rezultātā kļuva par divīzijas karavīru. Tas nosaka tēmas aktualitāti – pētīt viņus kā Latvijas sabiedrības daļu un noskaidrot, kas bija 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija Sarkanajā armijā – padomju valdības izmisuma solis, redzot lielos zaudējumus Vācijas - PSRS kara frontē pirmajā kara mēnesī, vai arī, Latvijas iedzīvotājiem atrodoties evakuācijā PSRS, vienīgā vieta, kur cerības saglabāt latvisko identitāti un saikni ar Latviju. Tādējādi aktualizējas vairāki problēmjautājumi, no kuriem galvenais izriet no secinājuma, ka jebkuri zaudējumi armijā kara laikā pieprasa personālsastāva papildinājumu. Līdz ar to aktuāli pētīt, kas ar latviešu karavīriem notika tad, kad viņi nonāca 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Tas savukārt rosina pētīt divīziju kā Sarkanās armijas sastāvdaļu, un nevis kara rezultāta vai personālsastāva zaudējumu kontekstā, bet gan kā sistēmas sastāvdaļu.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija daļa no Sarkanās armijas. Viena no būtiskākajām tās īpatnībām bija tā, kas tas bija nacionālais formējums Sarkanajā armijā, ko apskatāmajā periodā veidoja vairāki desmiti tūkstošu no Latvijas izbraukušo latviešu un citu tautību iedzīvotāju, bet arī Krievijas un citu PSRS republiku teritorijā dzīvojušie atšķirīgu tautību iedzīvotāji. Viņi visi satikās armijā, kas atgādināja viņiem, ka, no vienas puses – tas ir nacionālais formējums, no otras – Sarkanā armija – totalitāras valsts karaspēks, kur jau pirms kara kārtība ir ieviesta ar disciplīnas uzlabošanas, baiļu un represiju palīdzību. Ka tā (armija)

darbojas pēc padomju pilsoņiem paredzētiem kopējiem politiskajiem un sociālajiem likumiem un normām, ar visu nepieciešamo atbildību no tās pilsoņu puses. Tieši šie divi aspekti – nacionālais formējums un Sarkanā armija kā stingri izveidota, nostiprināta sistēma – ir tie, kas rosina uzdot jautājumus par to, kā tie abi izpaužas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija iekšējā dzīvē notiekošajos sociālpolitiskajos procesos. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīri bija noteiktā hierarhijā sakārtots indivīdu kopums, kurus apvienoja veicamie mērķi un uzdevumi.

Sociālpolitiskie procesi 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija konkrēti sociālpolitiski pasākumi, kuri noteica divīzijas iekšējās dzīves pamatprincipus. Galvenokārt tie tika centralizēti organizēti, ar mērķi, lai karavīri veidotos par politiski atbildīgiem, kaujas spējīgiem un sociāli aktīviem Sarkanās armijas dalībniekiem:

- personālsastāva komplektēšana: atlase, uzturēšana un atstādināšana;
- personālsastāva politiskā audzināšana;
- personālsastāva uzraudzība un sodīšana.

Tā kā armija nesaraujami bija saistīta ar valsti, tad minētie sociālpolitiskie procesi tiek aplūkoti no aspekta – cik totalitāra valsts ar saviem likumiem un politisko tradīciju ietekmēja 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas, kas bija nacionālais formējums, iekšējo dzīvi, Tiek aplūkota procesu attīstība, ietekmes, mijiedarbība un sekas.

Jebkuras armijas dzīvē vēsturiski nenovērtējama nozīme ir arī iekšējai dzīvei, un Sarkanajā armijā īpaši. Šī darba kontekstā iekšējā dzīve Sarkanajā armijā bija daļu un apakšvienību karavīru politiskā un sociālā dzīve. Tās mērķis - nodrošināt karaspēka daļu un apakšvienību darbību. Tā noritēja, balstoties uz noteiktu, pirmskara tradīcijās iedibinātu kārtību un veicamo pasākumu kopumu, ko noteica stingri izstrādāti likumi un iekšējās kārtības noteikumi. Tie regulēja karavīru dienesta pienākumus un savstarpējās attiecības, nosakot karavīra pienākumus un atbildību, un to, kādam ir jābūt karavīram.³

Promocijas darba hronoloģiskās robežas veido 201. (43. gvardes) divīzijas darbība Vācijas - PSRS karā no 1941. gada augusta, kad tika uzsākta divīzijas izveide, līdz 1943. gada aprīlim, kad Ziemeļrietumu frontē sabruka Demjanskas katls, un līdz ar to divīzijā izbeidzās noteikts darbības posms. Tā tika atvilkta no Ziemeļrietumu frontes armijas 2. ešelonā. 2. februārī beidzās Staļingradas kauja, kas kļuva par pagrieziena punktu Vācijas – PSRS karā.

Apskatāmais periods ir pietiekami ilgstošs un nozīmīgs, lai izpētītu mainīgo sociālpolitisko procesu raksturu, jo tiek apskatīti divi posmi: 201. (43. gvardes) latviešu

³ *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. С. 1-131.

strēlnieku divīzijas formēšana un laiks no 1941. gada decembra līdz 1943. gada sākumam. Tad noritēja aktīva militārā darbība, kā rezultātā divīzija piedzīvoja lielu cilvēku mainību un ar to saistītās norises: papildināšanas, atstādināšanas apbalvošanas un sodīšanas, jauno karavīru militāro un politisko sagatavošanu u.c. 1943. gada sākumā divīzijai tika nomainīts komandieris, kas arī ieviesa korekcijas tās darbībā.

Promocijas darba **mērķis** ir izpētīt, kā Sarkanās armijas nacionālās karaspēka daļas - 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas iekšējā dzīvē izpaudās sociālpolitiskie procesi un norises no 1941. gada augusta līdz 1943. gada aprīlim.

Darba **uzdevumi**:

1. raksturot galvenās PSRS un Sarkanās armijas militāri politiskā stāvokļa attīstības tendences Vācijas - PSRS kara priekšvakarā un 1941.-1943. gada sākumā;
2. raksturot Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanos un kaujas darbības norises;
3. analizēt Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāva komplektēšanas procesu;
4. izpētīt Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā karavīru politiskās audzināšanas procesu;
5. dot ieskatu militārās un politiskās disciplīnas uzturēšanas procesā 201 (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā.

Promocijas darba struktūra ir veidota pēc tematiskā principa, un to veido piecas nodaļas ar sīkākām apakšnodaļām. Katrā nodaļā procesi tiek analizēti, kombinējot hronoloģisko notikumu izklāstu ar tematiski nodalāmu sociālpolitisko procesu analīzi.

Pirmajā nodaļā raksturots Sarkanās armijas kā spēcīga politiskā un sociālā institūta nostiprināšanās un attīstības process no 20. gadu vidus līdz 1943. gadam. Nodaļā raksturotas ne tikai politiskās, bet arī galvenās iekšējās dzīves attīstības un personālsastāva komplektēšanas īpatnības. Risināti jautājumi par latviešiem PSRS, kā arī notikumiem Latvijā, Latvijas armijā un 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā 1940.-1941. gadā (līdz Vācijas – PSRS kara sākumam). Tiek raksturota arī nacionālo formējumu specifika Vācijas – PSRS kara laikā, pievēršoties Lietuvas un Igaunijas nacionālajiem formējumiem. Militārās norises Vācijas – PSRS frontē raksturotas tikai tik daudz, lai izprastu sociālpolitisko notikumu likumsakarības, kuras kara gadījumā neapšaubāmi bija atkarīgas no kaujas darbības rezultātiem. Šī nodaļa ir pamats, kas atklāj konkrētu parādību rašanos un nostiprināšanos Sarkanajā armijā, kas sekojoši ietekmēja arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sociālpolitisko procesu raksturu.

No 2. līdz 5. nodaļai tiek raksturoti sociālpolitiskie procesi divīzijā. Lai struktūra netiktu sadrumstalota un nenotiktu atkārtšanās, atsevišķi nav izdalīta LK(b)P CK un Latvijas PSR Tautas Komisāru padomes darbība, kam bija liela nozīme daļu uzturēšanā nacionālajā karaspēka daļā. Tā tiek apskatīta, analizējot konkrētu tēmu.

Otrajā nodaļā tiek raksturots Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanās periods, nosacīti sadalot to divās daļās. Pirmajā tiek raksturota galveno nākamo 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu veidojošo sabiedrības grupu evakuēšanās gaita no Latvijas. To parādīt ir ārkārtīgi būtiski, jo tās veido sākotnējo personālsastāva kodolu, un lielā mērā to sociālais raksturs nosaka - komplektēšanas, politiskās audzināšanas un uzraudzīšanas procesa norises, īpaši sākotnējā 201. latviešu strēlnieku divīzijas darbības periodā. Lēmuma par divīzijas izveidošanu raksturošana ir būtiska, jo tā ieliek pamatus vietai, kur norisinājās apskatāmie sociālpolitiskie procesi. Divīzijas kaujas darbības norišu raksturojums ir pamatā konkrētām sociālpolitiskajām norisēm, palīdz izprast to likumsakarības analogi kā visa kara gadījumā. Kā atsevišķa nodaļa ir izdalītas apgādes ar pārtiku jautājums. Tas ticis darīts apzināti, jo pētījuma gaita parādīs, cik neapšaubāmi būtiska bija pārtikas jautājuma risināšana gan politiskajā audzināšanā, gan īpaši disciplīnas uzturēšanā.

Trešajā nodaļā tiek analizēts personālsastāva komplektēšanas sarežģītais un kompleksais process. Tiek izmantota problēmu-hronoloģiskā pieeja, kas ļauj pietiekami ilgā laika periodā izsekot līdz personālsastāva papildināšanas gaitai. Tas palīdz ļoti precīzi saskatīt galvenos „sastrēguma” periodus, kā arī izsekot līdz personālsastāva militārās un politiskās kvalitātes izmaiņām. Tā kā divīzija bija nacionālais formējums, tad jautājums par personālsastāva nacionālajām izmaiņām tiek izdalīts atsevišķā apakšnodaļā. Uzmanība tiek pievērsta arī viedokļiem, ko karavīri snieguši gan par savu, gan citām tautībām. Tas savukārt atklāj ne tikai karavīru savstarpējo attiecību daudzveidību, bet sniedz liecības par divīzijas nozīmi karavīru dzīvēs. Atsevišķā apakšnodaļā tiek analizēta vadošā komandējošā sastāva komplektēšanas gaita, jo tieši šī sociālā grupa bija pakļauta vislielākajai uzraudzīšanai un atstādināšanām. Tās komplektēšanas gaitas analīze arī atklāj sociālpolitisko procesu „netīro” pusi – atstādināšanu norisi.

Ceturtajā nodaļā tiek pētīts politiskās audzināšanas process. Nodaļa veidota pēc tematiskā principa. Atsevišķi tiek raksturotas galvenās tā veicēju grupas, un, kādi procesi norisinājās to darbībā, kā arī apskatīti to uzdevumi. Turpinājumā tiek raksturoti galvenie veidi, kā notika politiskās audzināšanas process, pievēršoties gan formas, gan satura analīzei. Izvēlēta struktūra arī atklāj veidus, kā notika karavīru politiskā pasaules uzskata veidošana.

Ņemot vērā, ka divīzija bija nacionālā karaspēka daļa, uzmanība tiek pievērsta nacionālo elementu izmantošanai politiskajā darbā. Tieši tāpēc, piemēram, tiek raksturots kultūras darbs kā politiskā darba sastāvdaļa. Atsevišķi izdalīta politisko darbinieku (īpaši komisāru un politisko vadītāju) realizētā karavīru uzraudzības funkcija. Tās rezultāts noteica ne tikai politiskās audzināšanas norisi, bet arī sodīšanas apmērus.

Piektajā nodaļā tiek sniegts ieskats visumā sarežģītajā un vispretrunīgākajā disciplīnas uzturēšanas procesā. Tiek raksturota gan t.s. militārā disciplīna un noziegumi, gan atsevišķi tiek izdalīts arī jautājums par karavīru pretpadomju darbību, saskaņā ar kuru tiesāja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta. Pretpadomju darbību izpētē īpaša uzmanība pievērsta kriminālprocesu norisei, kas atklāj sistēmas pretrunīgo raksturu, un dezertēšanai, kas bija visizplatītākais izvairīšanās no dienesta Sarkanajā armijā veids. Nodaļā apskatītie jautājumi ļauj gūt priekšstatu par politiskās uzraudzības raksturu un reakcijām pret kārtību armijā.

Promocijas darba izstrādāšanā izmantota vēsturiski ģenētiskā metode, lai atspoguļotu norisinājušos procesus un atklātu „sastrēgumpunktus” to norisēs, kā arī noteiktu konkrētu parādību izpausmju regularitāti. Vēsturiski salīdzinošā metode izmantota, lai salīdzinātu dažādos posmos un atšķirīgos periodos notikušos procesus (piemēram, salīdzinātu divīzijas formēšanās posmu un militārās darbības posmu), tādējādi atklājot to norises likumsakarības. Sinhronā metode izmantota, lai salīdzinātu situāciju divīzijā ar vispārējo situāciju Sarkanajā armijā. Diahronā metode izmantota, lai atklātu sociālpolitisko procesu izmaiņas stabilā sistēmā „Sarkanā armija”. Savukārt sistēmu – struktūras metode palīdz atklāt dažādu procesu, kas ir sistēma citā sistēmā, savstarpējo mijiedarbību.

Darbu papildina saīsinājumu saraksts, darbā minēto personu biogrāfisko ziņu īss izklāsts, izmantoto avotu un literatūras saraksts un sociālpolitiskos procesus raksturojošo specifiskāko dokumentu kopijas.

Tā kā divīzijai apskatāmajā periodā mainījās nosaukums, tiek lietots: tās pirmais nosaukums „201. latviešu strēlnieku divīzija”, ja ir runa par tās darbības periodu, kas bija no 1941. gada 3. augusta līdz 1942. gada 5. oktobrim; ja ir runa par divīzijas darbību pēc 1942. gada 5. oktobra, tad tiek lietots nosaukums „43. gvardes latviešu strēlnieku divīzija”. Savukārt, ja tiek apskatīti vispārēji, uz visu divīzijas darbību attiecīgi notikumi, tiek lietots nosaukums „201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija”.

Izmantoto avotu un literatūras apskats

Promocijas darbā „Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija: sociālpolitiskie procesi, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis” izmantoto avotu un literatūras apskatā sīkāk tiek analizētas nozīmīgākās publicēto un nepublicēto avotu grupas, kā arī historiogrāfijas par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju galvenās attīstības tendences.

Pētījumā izmantojamie avoti sadalāmi divās grupās: nepublicētie un publicētie avoti.

Nozīmīga pētījumā izmantoto avotu grupa ir Krievijas Federācijas Aizsardzības Ministrijas Centrālā arhīva (turpmāk - KF AMCA) un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk - LNA LVA) materiāli, kas tapuši laika posmā no Vācijas – PSRS kara (1941-1945) sākuma 1941. gada 22. jūnijā līdz pat mūsdienām. Šajās dokumentu krātuvēs ir pārstāvētas būtiskākās avotu grupas:

1. oficiālie lietvedības dokumenti par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju: pavēles par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas militāriem, politiskiem un sociāliem jautājumiem, rīkojumi, kaujas, politiskie un operatīvie ziņojumi, kaujas darbības žurnāli, personālsastāva, apbalvoto un kritušo karavīru saraksti, Iekšlietu Tautas komisariāta krimināllietas (turpmāk - IeTK) u.c.;

2. privātās izcelsmes avoti: vēstules, dienasgrāmatas, atmiņas.

Pētījumā tiek izmantoti Latvijas Kara muzeja (turpmāk - LKM) materiāli: no KF AMCA 20. gadsimta 60. gados iegūtās oficiālo lietvedības materiālu kopijas, kā arī privātās izcelsmes avoti: dienasgrāmatas, vēstules un atmiņas. Okupācijas muzeja (turpmāk - OM) materiāli - intervijas.

Arhīvos un muzejos pieejamo avotu bāzi papildina arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas un Krievijas Valsts bibliotēkas krājumos esošie materiāli: karavīru atmiņas, kara un pēckara periodika, historiogrāfija par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju, Sarkanā armiju un pētījuma problemātikas teorētiskajiem aspektiem u.c.

Nepublicētie avoti

Oficiālie dokumenti. Tematiski visplašāk par tēmu sniedz ziņas, 43. gvardes divīzijas⁴, Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (turpmāk LK(b)P CK)⁵ un

⁴ Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs (turpmāk - KF AMCA), 43. gvardes strēlnieku divīzijas (43. gvsd.) fonds, 1., 2. apraksts.

Latvijas PSR Tautas Komisāru padomes (turpmāk - Latvijas PSR TKP)⁶ fondu dokumenti. Īpaši nozīmīga ir LK(b)P CK sekretāra **sarakste** ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vadību: divīzijas komandieri un viņa vietnieku politiskajā darbā. Kā arī šo institūciju sarakste ar dažādām augstākstāvošām PSRS militāra un politiska rakstura institūcijām⁷ par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju no 1941. gada augusta līdz 1943. gada aprīlim, kaujas darbības žurnāli, politiskie un operatīvie ziņojumi, personālsastāva un kritušo karavīru saraksti u.c.

Tā kā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija militāri bija pakļauta Sarkanās armijas virspavēlniecībai (konkrēti – formēšanās periodā Maskavas kara apgabala, Maskavas kauju laikā Rietumu frontes, bet no 1942. gada februāra - Ziemeļrietumu frontes virspavēlniecībai), bet politiski - LK(b)P CK, tad informatīvi bagātākā avotu grupa par iekšējās dzīves funkcionēšanu ir sarakste par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju. Tā notika starp LK(b)P CK Pirmo sekretāru J. Kalnbērziņu, LK(b)P CK Kara nodaļas priekšnieku E. Kusiņu, LPSR TKP priekšsēdētāju V. Lāci un 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vadību - divīzijas komandieriem pulkvežiem J. Veikinu,⁸ I. Paegli⁹, A. Frolovu¹⁰ un D. Brantkalnu;¹¹ 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vadību un tās armijas, kuras sastāvā tobrīd atradās divīzija, pavēlniecību un attiecīgas frontes Kara padomi; starp 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vadību un tās apakšvienību komandieriem vai štābu priekšniekiem.¹²

Ņemot vērā LK(b)P CK ietekmi 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas (divīzijas) komplektēšanas, politiskās dzīves uzturēšanas un materiālās nodrošināšanas jautājumu risināšanā, uzmanība jāpievērš sarakstei starp LK(b)P CK un divīzijas vadību. Šie avoti sniedz ziņas par divīzijas iekšējā dzīvē iesaistītajām institūcijām un personām. Sarakstē detalizēti tiek aprakstīta kāda procesa norise, sniegts ieskats LK(b)P CK un divīzijas vadības savstarpējās attiecībās, iespējams hronoloģiski izsekot kāda jautājuma attīstībai. Šie avoti

⁵ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk - LNA LVA), PA-101. fonds (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomiteja), 1., 4. un 5. apr.

⁶ Turpat, 270. f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru kabinets), 1. apr.

⁷ Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba un politiskās daļas radīti dokumenti, apakšvienību dokumenti, Latvijas Komunistiskās boļševiku partijas Centrālkomitejas, Tautas Komisāru padomes, Maskavas kara apgabala štāba, Ziemeļrietumu frontes štāba dokumenti par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju utt. (*Minētas tikai būtiskākās. – I.J.*)

⁸ J. Veikins divīzijas komandiera amatu ieņēma no 1941. gada 13. augusta līdz 21. decembrim un no 1942. gada 7. maija līdz 30. decembrim.

⁹ I. Paegle divīzijas komandiera v.i. ieņēma no 1941. gada 22. decembra līdz 1942. gada 3. martam.

¹⁰ A. Frolovs divīzijas komandiera v.i. ieņēma no 1942. gada 4. marta līdz 6. maijam.

¹¹ D. Brantkalns divīzijas komandiera amatu ieņēma no 1942. gada decembra līdz 1944. gada jūnijam.

¹² Minētā sarakste glabājas LNA LVA, PA-101. f., 1., 3. un 4. apraksta, 270. f., 1. apr., kā arī PA-301. f. (Lielā Tēvijas kara vēstures komisija), 1. apr., kā arī KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. un 2. apr. lietās.

informē par komplektēšanas problemātiku, materiālās bāzes nodrošināšanu, politiskās audzināšanas un noskaņojuma jautājumiem, dažādām militāra un politiska rakstura problēmām un to cēloņiem. Avoti satur pētījumam nozīmīgu militāra, politiska un sociāla rakstura informāciju par kaujas darbību, dzīvā spēka zaudējumiem un komplektēšanas ar jauniem karavīriem jautājumiem, par politiskās audzināšanas, propagandas un aģitācijas jautājumiem, kultūrizglītojošo darbu un presi, apgādi, disciplīnas pārkāpumiem un „amorālām parādībām” (dezertēšanām, pretpadomju aģitāciju, sevis savainošanas mēģinājumiem u.c.),¹³ par divīzijas kara tribunāla darbību, militārās vadības (komandieru) attieksmi pret karavīriem un militārajām un politiskajām norisēm, kadru nomaiņas jautājumiem, karavīru sagatavotību.

Kopumā avoti sniedz priekšstatu par LK(b)P CK pilnvarām un rīcību jautājumu risināšanā, kā arī parāda savstarpējo attiecību savdabību starp LK(b)P CK un divīzijas vadību. Piemēram, no divīzijas vadības puses tiek izteikts lūgums palīdzēt risināt kādu jautājumu, savukārt LK(b)P CK skaidro, kāpēc var vai nevar palīdzēt u.tml. Tāpat sarakste atklāj risinājumu meklēšanu divīzijai sarežģītos militāros apstākļos. Sarakstes autori pasaka, kas notiek (divīzijas vadība), un ko vajadzētu darīt (galvenokārt LK(b)P CK), lai problēmu risinātu. Abpusējā sarakste liecina par problēmu apjomu un risinājumu ceļu. Šie materiāli ir viens no galvenajiem avotiem, pēc kura var izsekot ziņām par papildināšanas ar ierindas sastāvu apjomiem un nacionālo sastāvu.

LK(b)P CK dokumentu trūkums ir to subjektivitāte. Tā izriet no Vissavienības Komunistiskās boļševiku partijas (turpmāk VK(b)P) mērķiem, uzdevumiem un ideoloģijas. Tā kā sarakstes saturu nosaka Kompartijas intereses, tad tā neatklāj LK(b)P CK darbības motīvus. Sarakstē tiek pieminēta, piemēram, komplektēšana ar konkrētiem politiskajiem darbiniekiem, bet netiek izskaidrots iemesls. Acīmredzot tas saistīts ar LK(b) CK pilnvarām – uzturēt un kontrolēt divīzijas politisko dzīvi, nesniedzot rīcības sīkāku pamatojumu. Sarakste arī nesniedz atbildi uz jautājumu par LK(b)P CK lomu divīzijas izveidošanā un, risinot problēmas, trūkst skaidrojums par divīzijas kā nacionālā formējuma pastāvēšanas nepieciešamību.

¹³ Ar jēdzienu „amorālas parādības” tika saprastas tās darbības, par kurām varēja sodīt saskaņā ar KPSFR 1926. gadā pieņemtā Kriminālkodeksa pantiem gan par „dzimtenes nodevību” vai tās mēģinājumu, gan par alkohola lietošanu, zādzībām u.c. Skat.: *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. 150 c. Pieejams:

<http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 19.04.2014.].

Strādājot pie tēmas par karu, jāreķinās, ka dokumenti var būt zuduši, pārvietoti, cenzēti un, iespējams, pat iznīcināti. Pamatproblēma ir tā, ka lietās ievietoti haotiski, ievērojot hronoloģisko principu, nevis dokumentu veidu. Tas ir dokumentu kārtšanas veids, kas rada jūkli. Būtisks trūkums ir tas, ka trūkst pielikumi, par kuriem ir norādes uz dokumenta. Var tikai izteikt minējumu, ka pielikumi ir vai nu iznīcināti apzināti to saturošās informācijas dēļ, vai kara laika apstākļos gājuši bojā.

Sarakstes mērķis ir panākt tādas vides izveidošanos 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā, kur pastāvētu politiskā uzticamība starp divīzijas karavīriem, lai viņi spētu izpildīt pavēles (šai gadījumā - kaujas uzdevumu). Tie ir audzinoši, stimulējoši un ierosinoši pasākumi. Tomēr sarakste neatklāj rezultātu, kā arī LK(b)P CK rīcības motivāciju un cēloņus.

Sarakste, kas ir adresēta 11. armijas, arī 33. armijas, un Maskavas kara apgabala, Rietumu un Ziemeļrietumu fronšu Kara padomei, ir informējoša un formāla, ar tendenci – izcelt pozitīvo. Tajā tiek ziņots par panākumiem kaujās, iegūtajām trofejām, saņemtajām medaļām un varoņiem. Tie pētījumam sniedz galvenokārt militāru informāciju. Saraksti papildina arī atskaites par divīzijas skaitlisko un nacionālo sastāvu, kā arī divīzijas pieņemšanas – nodošanas akti par kaujas un personālsastāva stāvokli divīzijā, tai mainot vai nu armiju, vai fronti. Divīzijas pieņemšanas – nodošanas akti ir saglabājušies par visu periodu. Šie materiāli satur noderīgu skaitlisku informāciju par vadošo komandējošo un ierindas sastāvu, tā vecumu, izglītību, militāro un politisko pieredzi. Tā ir pētījumam ārkārtīgi nepieciešama informācija, kas informē par nacionālajām izmaiņām, vai arī sniedz ziņas par personālsastāva kvalitātes izmaiņām (gan militārajām, gan sociālajām).¹⁴

Veicot pētījumu par sociālpolitiskajiem procesiem divīzijas iekšējā dzīvē, būtiski konstatēt, kā atšķirīgos militāros apstākļos valsts vara kontrolēja un regulēja komandējošā un ierindas sastāva politisko noskaņojumu un viedokļus, un kādi ir politiskās kontroles kritēriji. Saturiski bagātāko informāciju par šiem jautājumiem satur **politiskie ziņojumi**. Politisko ziņojumu mērķis bija informēt par politiskās dzīves norisi divīzijā. Par to sastādīšanu atbildēja divīzijas politiskā daļa. Politiskos ziņojumus sastādīja divīzijas politiskās daļas priekšnieks (kara laikā tie mainījās), un tie tika adresēti Sarkanās armijas Galvenās politpārvaldes un Maskavas kara apgabala Galvenās politiskās pārvaldes priekšniekiem, 33. armijas politiskās

¹⁴ Skatīt, piemēram, KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l. (Sarakste ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, 09.-10.1942.), 97 lp.; 162. l. (Dažāda sarakste, 01.10.-21.12.1941.), 94 lp.; 167. l. (Ziņojumi par divīzijas militāro un skaitlisko stāvokli, 05.09.-31.12.1942.), 139 lp.; 171. l. (Papildinātās divīzijas nodošanas – pieņemšanas akti, 17.-29.10.1942.), 29 lp.; 172. l. (Ziņojumi par divīzijas personālsastāvu, 12.1942.-01.1943.), 12 lp.; 2. apr., 53. l. (Sarakste par papildinājuma ierašanos, 19.01.-11.12.1942.), 556 lp. (*Šeit un turpmāk minētas tikai būtiskākās izmantotās lietas kā piemēri.* – I.J.)

daļas priekšniekam un Rietumu frontes politpārvaldes priekšniekam, Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšniekam un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam. Ziņojumu sniegšanas biežumu noteica kara situācija. Politisko ziņojumu informācija tika izmantota arī citos divīzijas dokumentos, piemēram, pulku hroniku veidošanā u.c.

Galvenokārt caur politiskajiem ziņojumiem divīzijas politiskais institūts atskaitījās par sasniegumiem politiskajās mācībās, sociālistiskajās sacensībās, uzrādīja varoņus un apbalvotos ar medaļām. Arī ziņoja par karavīru noskaņojumu, disciplīnas pārkāpumiem, kā arī raksturoja politiskā institūta darbību. Ziņojumi informēja par to, kā norit darbs ar komandējošā un personālsastāva audzināšanu par politisko nodarbību saturu, arī par partijas un komjaunatnes organizācijas darbu.¹⁵

Politiskie ziņojumi, kurus sagatavoja apakšvienību politiskie vadītāji, pamatojas uz atskaitēm par divīzijas apakšvienībās veikto politiskās audzināšanas darbu un politiski morālo stāvokli divīzijā. Respektīvi – raksturo politisko vidi atšķirīgu dienesta pakāpju karavīru vidū, lai noteiktu viņu lojalitāti un izstrādātu rīcības pasākumus. Tos sastādīja arī informatoru ziņojumi par „nevēlamām parādībām” karavīru vidū un par militāro sagatavotību ar mērķi novērst šīs parādības. Informācijas patiesums bija atkarīgs no informatora personas. Minētie fakti par nevēlamajām parādībām ir izmantojami tikai tos konfrontējot ar citu informāciju (IeTK krimināllietām, atmiņām u.c.).

Kaut gan šie avoti sniedz visaptverošu informāciju par politisko norišu dalībniekiem un metodēm, tie ir subjektīvi. Subjektīvismu nosaka ziņojuma sastādītājs. Tie sniedz informāciju par to, kā politiskā darba veikšanu un karavīru politisko izaugsmi vērtēja politiskie vadītāji un politiskais institūts kopumā. Līdz ar to sniedz politiskā institūta darbības metožu raksturojumu. Politiskais ziņojums fokusējas uz konkrētiem notikumiem (piemēram, politiskās audzināšanas darba norise, saturs, tiek izcelti labākie), parādībām un to redzējumu politisko vadītāju skatījumā. Politiskie vadītāji uzskatīja, ka karavīram jācenšas būt labākajam kaujas laukā, tāpēc tika izcelti labākie un nopelti tie, kas necentās tādi būt.¹⁶ Neskatoties uz to, ka ziņojumos tiek minēti uzvārdi, nelabvēlīgās parādības, iespējamie risinājumi, tomēr tie nedod atbildi uz jautājumu, cik bija citādi domājošo, kādi tam iemesli utt. Arī problēmu risināšanai ziņojumi piedāvā vienu alternatīvu – politiskā darba pastiprināšanu.

¹⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 23. l. (Maskavas kara apgabalam adresētā politiskā ziņojuma kopija. 12.11.1941.), 3 lp.; 24. l. (Politiskais ziņojums Maskavas kara apgabala politiskās daļas priekšniekam, 21.11.1941.), 2 lp.; 33. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka politiskā ziņojuma Nr. 167. kopija, 23.03.1942.), 3 lp.; 81. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi, 01.11.1941.-20.07.1942.), 112 lp.; 82. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi. 08.1942.-01.1943.), 35 lp.

¹⁶ Ar tiem domāti tie, kas neapmeklēja politiskās mācības, ar vājām sekmēm piedalījās sociālistiskajās sacensībās utt.

Pētījumam avots ir ļoti būtisks, jo varas līmenī nodefinē, kā arī raksturo 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru vidū pastāvošo politisko noskaņojumu politiskā institūta skatījumā, uzrāda, kas ir jāuzlabo, lai situācija mainītos. Lai ar nepilnīgi, tomēr ziņojumi atklāj politiskā institūta darbības mehānismu.

Līdztekus politiskajos ziņojumos sniegtajām ziņām informē par kāda procesa virzību arī **kaujas ziņojumi, operatīvie ziņojumi un kaujas darbības žurnāli.**¹⁷

Kaujas un operatīvie ziņojumi un ieraksti kaujas darbības žurnālos tika veikti divīzijā vairākos līmeņos: divīzijas štābā, pulkos, rotās, vados, un tos veica attiecīgas militārās vienības štāba priekšnieks vai viņa nozīmēta persona. Šajos dokumentos tapšanas vieta netika fiksēta, jo bija kara laiks, un nedrīkstēja tikt atklāta divīzijas dislokācijas vieta. Tapšanas laiks un autors ir zināmi. Tapšanas biežumu noteica kara laika situācija. Atsevišķi dokumenti liecina, ka ieraksti kaujas darbības žurnālā tika veikti katru dienu, un bija pēc noteikta standarta izstrādāts dienas notikumu kopsavilkums. Atšķirībā no politiskajiem ziņojumiem, šīs informācijas primārais uzdevums nebija risināt politiskās audzināšanas un noskaņojuma jautājumus, bet gan informēt un analizēt kaujas spējas un rezultātus.

Kaujas ziņojumus un operatīvos ziņojumus veidoja no ierakstiem kaujas darbības žurnālos, un tie bija standarta atskaites. Kaujas darbības žurnālos informācija aptver visu dienu: „no celšanās līdz gulētiešanai”: karavīru noskaņojums, pārtikas saņemšana, papildinājums ar karavīriem, politiskās un militārās mācības, brīvais laiks u.c. Faktiski katrā kaujas darbības žurnālā, gan kaujas ziņojumā tika izdarīts secinājums, vai ir izdevies, vai nav izpildīt dienas uzdevumu, pavēli utt. Dokumenti tika sastādīti ar mērķi veikt iekšējo kontroli, kā arī, balstoties uz informāciju ziņojumos, veikt kādas tālākas darbības, lai saglabātu divīzijas kaujas spējas. Jāņem vērā, ka tie bija štāba dokumenti, kas parādīja štāba redzējumu par konkrētām militārām norisēm, no kura bija atkarīgas tālākās militārās darbības stratēģijas. Jāatzīmē, ka materiāli sniedz vispārēju priekšstatu par apakšvienību stāvokli cīņu laikā un ļauj rekonstruēt militārās darbības gaitu, kā arī atklāj, kāds ir politiskās un militārās audzināšanas rezultāts.

Bez faktoloģiskā materiāla dokumenti pētījumam sniedz raksturojumu par divīzijas iekšējās militārās struktūras darbību. Trūkums ir tas, ka šis raksturojums ir vispārīgs, bez iedziļināšanās detaļās un savstarpējo attiecību savdabības starp apakšvienībām parādīšanas.

¹⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 4. l. (Divīzijas kaujas pavēles, ziņojumi un raporti, 05.11.-31.12.1941.), 95 lp.; 26. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba operatīvie ziņojumi, 25.03.-15.06.1942.), 218 lp.; 38. l. (Ziņojumi un apkopojumi par kaujas darbību un citi dokumenti, 07.-09.1942.), 86 lp. u.c.; LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., skatīt: KF AMCA 43. gvsd. fondā esošo kaujas darbības un operatīvo ziņojumu lietu kopijas.

Pavēles un rīkojumi par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju.¹⁸ Pavēles ir militārās vadības atbilde kā reakcija uz atskaitēs un ziņojumos fiksēto problemātiku.¹⁹ To saturs ir atkarīgs no militārās situācijas frontē un no frontē sasniedzamā. Karā pavēle, tas ir likums, un šis avots ir konkrētas dienas, kaujas „likums”, kas virza visu militāro un ikdienas dzīvi armijā kara laikā. Te ir gan armijas augstākās virspavēlniecības pavēles divīzijai, gan divīzijas komandiera pavēles apakšvienībām.

Atšķirībā no politiskajiem un militārajiem ziņojumiem, kas ir vairāk informējoši, tiek uzdots atrisināt uzdevumu, un šie avoti parāda, kāds būs iespējamais rezultāts. Reālais rezultāts te neparādās, bet par to iespējams uzzināt kaujas, operatīvajos un politiskajos ziņojumos, un, ņemot vērā militāro situāciju, tas varēja atšķirties no pavēlē uzdotā. Dokumentu trūkums ir tas, ka nav arī informācijas par pavēļu vai rīkojumu izpildi. To iespējams iegūt no citiem avotiem. Informācija par izpildi parādās kaujas un operatīvajos ziņojumos.

Pētījumā avota izmantošanu nosaka tas, ka avots informē par sociālpolitisko procesu raksturu (piemēram, disciplīnas problēmām, komplektēšanas problēmām u.c.) un divīzijas komandiera rīcību. Problēma ir tā, ka nav pilnīgs dokumentu komplekts. Uz to norāda pavēļu, rīkojumu numerācija. Ļoti iespējams, ka kara laika situācijā tie ir vai nu pazuduši, vai iznīcināti. Dokumentu informāciju var aizpildīt to konfrontējot ar informāciju politiskajos ziņojumos, sarakstē utt. Iztrūkstot dokumentiem, nav iespējams rekonstruēt divīzijas komandiera rīcību atsevišķu jautājumu risināšanā.

Lai precizētu informāciju (uzvārdi, dzimšanas u.c. personas dati), kā arī varētu vieglāk raksturot personālsastāvu (dzimšanas vieta, politiskā piederība, izglītība, militārā pieredze, sodāmība u.c.) būtiski izmantot dažādus **statistikas rādītājus un sarakstus**.²⁰ Tos sagatavoja politiskie vadītāji, pulku, rotu u.t.t. komandieri, lietveži ar mērķi veikt iekšējo uzskaiti un atvieglot atskaišu sagatavošanu virspavēlniecībai.

Šeit atrodami dati par demogrāfiskiem, sociāliem, militāriem un politiskiem jautājumiem: saraksti par apbalvotajiem, ievainotajiem, kritušajiem, iesauktajiem,

¹⁸ Skatīt, piemēram, KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 21. l. (Divīzijas pavēles, rīkojumi utt., 28.10.-22.12.1942.), 261 lp.; 191. l. (Pavēļu, izziņu un citu izejošo dokumentu par personālsastāvu, disciplīnu u.c. kopijas, 15.10.1941.-19.03.1943.), 162 lp.; 2. apr., 1. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 12.08.-02.12.1941.), 72 lp.; 12. l. (Vispārējās pavēles par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 01.01.-31.12.1943.), 416 lp. u.c. LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 67. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīziju, 17.08.-14.12.1941.), 49 lp.

¹⁹ Pavēles izdeva tā armija, vai tas kara apgabals, kam dotajā periodā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija pakļauta.

²⁰ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 248. l. (Ziņas par divīzijas militāro un skaitlisko sastāvu, 25.05.1942.-23.03.1943.), 13 lp.; 2. apr., 69. l. (Vadošā sastāva iecelšanas un pārvietošanas uzskaites grāmata, 02.01.-30.12.1942.), 247 lp.; LNA LVA, PA-301. f., 1., 3. apr.

politdarbiniekiem u.c. Materiāli pulku līmenī galvenokārt ir informējoši, izstrādāti pēc noteiktas shēmas: vārds, uzvārds, dienesta pakāpe, militārā izglītība, ģimenes stāvoklis, vai ir radi Latvijas teritorijā, vai ir radi PSRS, profesija, nodarbošanās. Tāpēc tiem ir nozīme kā materiāliem, kas precizē vai papildina citos avotos esošās ziņas. Tāpat būtiski ir visi tie saraksti, kas satur informāciju par divīzijas apakšvienību komandieru un viņu vietnieku politiskajā darbā nomainām. Tas dod iespēju izpētīt kadru nomainas biežumu.

Statistikas avoti vairāk ir radušies vai nu kādas augstākstāvošas institūcijas izdotas pavēles rezultātā, vai kā sastādītāja pašiniciatīva, lai atvieglotu, piemēram, atskaišu sagatavošanu utt. Tie neaptver visu apskatāmo posmu, bet gan tikai atsevišķus periodus. Acīmredzot, vai nu tie nav saglabājušies, vai šis darbs nav veikts sistemātiski mainīgās militārās situācijas dēļ. Tāpēc materiāli nesniedz pilnīgus datus, tie ir fragmentāri. Trūkstošo informāciju iespējams iegūt štāba sagatavotajos kaujas ziņojumos, divīzijas komandiera atskaitēs u.c.²¹

IeTK krimināllietās²²- fiksētas ziņas par tiem 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem, kuri sodīti par dažādiem noziegumiem pret padomju valsti saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksu. Krimināllietas, kas ir pret karavīru veiktās izmeklēšanas dokumentu apkopojums, veidotas atbilstoši IeTK lietu struktūrai, kas ataino izmeklēšanas un tiesas procesu kara laikā: lēmums par arestu, apsūdzamā un liecinieku pratināšanas protokoli, apsūdzības uzrādīšana, tiesas sēdes protokoli, spriedums u.c. Mēdz būt pievienotas izziņas par soda izpildi, raksturojumi, arestētā anketas.

Par politiskajiem noziegumiem sodīja par KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta (galvenokārt, 58 „b”²³, un 58 – 10²⁴) pārkāpumiem, konkrētāk - „dzimtenes nodevību”. Kara laika situācija noteica to, ka procesi tika veikti steigā. Jāatzīmē, ka krimināllietās parādās būtiska IeTK darbības princips – izmeklētāji dažkārt vairāku cilvēku pārkāpumus apvienoja vienā lietā. Tādējādi veidojās lietas, kur sodīti pat 10 karavīri vienā prāvā. Iespējams, tas tika

²¹ Tas nebūs iespējams vienmēr, jo dažkārt arī materiāli, kas var sniegt trūkstošo informāciju, ir vai nu iznīcināti, vai nav saglabājušies.

²² LNA LVA, 1986. f. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1., 2. apr.

²³ Saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksu (1926. gada redakcijā) tie ir noziegumi – Tēvijas nodevība, kurus veikušas militārās personas, un tie sodāmi ar augstāko soda mēru – nošaušanu, konfiscējot visu mantu. Te ietverta spiegošana, militāra vai valsts noslēpuma izpaušana, pāreja ienaidnieka pusē. Skat.: *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. 150 с. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 19.04.2014.].

²⁴ Šis pants paredz sodīt par pretpadomju propagandu vai aģitāciju, kurā uzaicina graut vai vājināt Padomju varu. – Turpat.

darīts, lai pastiprinātu apsūdzības smagumu. Sastopami gadījumi, kad jau pēc J. Staļina nāves tika iesniegti protesti pret nopratināšanas gaitu, atklājot dažādas falsifikācijas izmeklētāju darbā (galvenokārt izdomāti pratināšanas protokoli, lai pierādītu vainu un panāktu apsūdzētā atzīšanos noziegumā).²⁵

Nav pamata apšaubīt cilvēku vārdus, dzīves datus, arī soda mērus. Apšaubāmi ir iemesli, kāpēc lietas tikušas ierosinātas. Līdz ar to subjektīvisms raksturīgs ne tikai procesiem, bet arī to ierosināšanas iemesliem. Daudz lielāka uzmanība jāpievērš apsūdzībās uzrādītajiem faktiem, pratināšanas protokoliem, slēdzieniem. Tie ir iepriekš paredzami, jo, tā kā tos rakstīja izmeklētājs, atšķiras biogrāfiskie dati, bet retorika, valoda, pat ziņas ir vienādas. Jāņem vērā, ka izmeklēšanas gaitā pret apsūdzētajiem izmeklētāji pielietoja garīgas un fiziskas spīdzināšanas metodes, lai varētu panākt vēlamo rezultātu. To apliecina jau pēc J. Staļina nāves un arī Komunistiskās partijas XX kongresa veiktās pārsūdzības, kurās bijušie karavīri stāsta par izmeklēšanas gaitu.²⁶

IeTK krimināllietas sniedz ziņas par divīzijas drošības iestāžu (kara tribunāla, prokuratūras) represīvo politiku. Lietas apliecina, ka soda mēri bija vienoti visā Sarkanajā armijā, raksturo izmeklētāju attieksmi, viedokļus pret konkrēto laiku un IeTK darba metodes Sarkanajā armijā. Arī raksturo represijas pret divīzijas karavīriem, kā arī apstiprina citkārt zināmo par dezertēšanas mēģinājumiem un faktiem, raksturo tās iemeslus. Kritisku pieeju dokumentiem nosaka garīgu un fizisku spīdzināšanas metožu pielietošana pratināšanas laikā, ar kuru palīdzību no karavīriem panāca vēlamās liecības. Konstatējama arī pratināšanas protokolu un to kopiju savstarpējā neatbilstība. Pētījumā IeTK krimināllietas izmantojamas to informāciju, konfrontējot ar citiem avotiem. Ziņas var pārbaudīt, ja ir iesniegtas apelācijas pēc 1956. gada, kā arī pieprasīta sodītās personas rehabilitācija pēc 1990. gada. Tāpēc informāciju var izmantot to pretstatot Latvijas Republikas 1990.–2002. gadu tiesībsargājošo institūciju dokumentu (personu rehabilitācijas lietas, paskaidrojumi) informācijai.²⁷

Privātās izcelsmes avoti. To izmantošanas pētījumā specifika ir individuālā notikumu dalībnieku pieredze, kas ir būtiska, lai raksturotu kara dalībnieku viedokļus par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas iekšējo dzīvi un to ietekmējošos subjektīvos un objektīvos faktoros. Būtiski, ka izmantojot šos avotus, karš tiek parādīts „no ierakumiem”,

²⁵ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., 2371-a. l. (Edgara Cīruļa, Voldemāra Ozoliņa, Valfrēda Pelmaņa, Alfrēda Podiņa krimināllietā), 114. lp.

²⁶ Skat., piemēram, V. Kovaļevska lietu: Turpat, P-5177. l. (Vladimira Kovaļevska krimināllietā), 117 lp.

²⁷ Uz šo brīdi vēl nav zināms, cik 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru IeTK krimināllietas atrodas LNA LVA, tomēr no apzinātajām aptuveni ¼ ir rehabilitācijas dokumenti.

notikumu dalībnieku acīm. Tas ir arī ierindas karavīru skatījums. Galvenā kopējā šo avotu specifika ir to subjektīvisms. Aprakstot kara laika notikumus, parādās autora personiskais „es”, viņa rakstura īpašības, pasaules uzskats un ideoloģiskā pārliecība, kā arī laikmeta, kurā avoti tapuši, raksturojums.

Kaut gan **karavīru vēstules** ir masveida avots, tās tomēr ir katra individuāla karavīra skatījums uz notikušajiem procesiem.²⁸ Karavīru vēstuļu nonākšana valsts arhīvā bijusi mērķtiecīgs un apzināts attiecīgā laika politiskās iekārtas pasākums, saglabāt mūžam „padomju cilvēku būtisko lomu fašisma sagrāvē”.²⁹ Vēstules savāktas 20. gadsimta 70. gadu otrajā pusē un 80. gadu sākumā. Kopumā arhīvā ir 5527 vēstules, kas tapušas laika posmā no 1941. gada līdz 1945. gadam. Tām ir 756 autori, vecumā starp 20 un 50 gadiem. Pēc amata tās ir ierindas karavīru, komandieru, kā arī komisāru un politisko vadītāju vēstules. Problēmu rada tas, ka ir grūti izdalīt, kuras bija tieši divīzijas karavīru vēstules.³⁰ Šeit arī atklājas kara laika specifika, ka latviešu karavīri, gluži kā citu Sarkanās armijas vienību karavīri, mēdza mainīt savas karaspēka daļas. Bieži tas notika pēc karavīra ievainošanas. Pēc atgriešanās no hospitāļa daudzi karavīri nenonāca divīzijā. Liela problēma ir tā, ka grūti noteikt autora tautību, jo vēstules rakstītas krievu valodā. Ja tās ir tulkotas, tad stūrī ir uzraksts „На латышском языке” (*tulk latv. val.* - „latviešu valodā”). Kara apstākļos visas vēstules tika cenzētas, līdz ar to šis uzraksts stūrī atviegloja cenzūras darbu (uzreiz zināja, ka nepieciešams sūtīt cenzoram, kas pārvalda latviešu valodu). Adresāti bija ģimenes locekļi un draugi. Līdz ar to saturs tiek orientēts katrai no auditorijām. Tāpēc dažkārt vēstulēm raksturīga retrospektīva atskatīšanās atpakaļ un jautājumi.

Ņemot vērā, ka autori arī 1945. gada pavasarī mēdz rakstīt par kara sākuma notikumiem, pētījumā tiek izmantotas vēstules visā to tapšanas posmā. Avotu specifika ir to divkārša cenzūra: pašu karavīru iekšēja cenzūra un oficiālā valsts cenzūra frontes apstākļos. Cenzūras klātbūtne ierobežo saturu. Uz to norāda paši autori. Piemēram, 123. gvardes strēlnieku pulka mīnmetējnieks A. Granītis 1942. gada 19. februārī raksta: „Tavas vēstules

²⁸ LNA LVA, 185. f. (Lielā Tēvijas kara dalībnieku personiskie dokumenti), 5. (Kara gadu vēstules), 6. apr. (Generālmajora J. Veikina personiskie dokumenti, 22.09.1897.-1979.), PA-301. f., 1. apr.

²⁹ Ūdre, A. (sast.). *Vēstules no frontes: Padomju Armijas latviešu karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984. 7. lpp.

³⁰ LNA LVA 185. fonda 5. apraksta izziņa liecina, ka vēstules ir latviešu brīvprātīgo, kas cīnījušies Igaunijas, Ļeņingradas un Ziemeļrietumu frontēs, 201. (43. gvardes) un 308. latviešu strēlnieku divīzijas, 1. atsevišķajā latviešu rezerves pulkā, 1. latviešu aviācijas pulkā, 1591. zenīartilērijas pulkā, kā arī latviešu karavīru vēstules no citām Sarkanās armijas karaspēka vienībām, latviešu padomju partizānu, Padomju Savienības varoņu, kā arī Latvijas teritorijā izvietoto vācu koncentrācijas nometņu un cietumu ieslodzīto vēstules. Skat.: LNA LVA, 185. f., 5. apr., 2.-3. lp.

saņemu atvērtas! Tā kā piesardzīgāk ar izteicieniem”.³¹ Vai arī „Jāraksta būs tikai par mīlestību, jo tādas lietas cenzūra nesvītro ārā”.³² Ir arī trekni cenzūras aizsvītrojumi. Cenzūra aizsvītvoja arī autora atrašanās vietu, īpaši, ja notika aktīva karadarbība. Nedrīkstēja rakstīt precīzus personu vārdus, vietu nosaukumus, atrašanās vietu, daļas nosaukumu, komandiera vārdu. Divīzijas karavīrs A. Mauriņš apliecina, ka karavīri esot zinājuši par cenzūru, jo bieži no frontes aizmugures pienākušas aizsvītrotas vēstules. Pēc viņa domām vēstules cenzējušas sievietes, jo „vīriešus labāk varēja izmantot frontē”.³³

Tēmas izpētē vēstules būtiskas, jo papildina, divīzijas un LK(b)P CK sarakstē risinātos jautājumus par sadzīves apstākļiem frontē, apmācību gaitu u.c. Atsevišķos gadījumos vēstules raksturo dažādu pakāpju militārpersonu attiecības un attieksmi pret notikumiem. Jāmin divīzijas komandiera J. Veikina vēstules dzīvesbiedrei T. Veikinai, kurās viņš apraksta ne tikai divīzijas formēšanās periodu 1941. gada rudenī, bet arī savas sajūtas gan formēšanās periodā, gan pēc atstādināšanas no divīzijas komandiera amata 1942. gada 30. decembrī.³⁴ Vēstuļu devums tēmas izpētē ir tajās atspoguļotais Latvijas iedzīvotāju cīņas motivācijas atspoguļojums, jo vēstulēs izpaužas karavīru dzīve, notikumu interpretācija un novērtējums. Karavīru rakstītais teksts (valoda) un vēstuļu saturs (tematiski) parāda oficiālas propagandas darbības mehānismu. Īpaši vērtīgas ir komisāru un politisko vadītāju vēstules, jo tajās dažkārt tiek pārstāstīts politisko mācību saturs un pausts dažādos politiskās audzināšanas pasākumos karavīriem izteiktais cīņas mērķis, attieksme pret pretinieka karavīriem utt. Avotu trūkums ir tas, ka grūti nošķirt, kas ir pašu autoru domas un, kas propagandas iespaids, kur ir robeža starp abiem. Kā trūkums minami arī cenzūras aizkrāsojumi un, zinot par cenzūras klātbūtni, ierobežota informācijas paušana. Tāpēc te netiks minēta precīza atrašanās vieta, zaudējumi, komandieru vārdi – visas ziņas, ko bija aizliegts rakstīt.

Noder kā komunikācijas raksturotājas, jo vēstules ir vienīgais karavīru komunikācijas līdzeklis kara laikā ar ārpasauli.

Autori izceļ konkrētus notikumus (kaujas, apbalvošanas, varoņdarbus, veiktus pašu karavīru un propagandas radītā iespaidā, ievainošanu u.c.) un savu vietu tajā, un atklāj autora saikni ar konkrētiem notikumiem. Būtiski, ka vēstuļu autori ir atšķirīgi pēc tautības un politiskās pārliecības, militārās pieredzes un dienesta pakāpes. Tas paplašina kara notikumu redzējumu daudzveidību un atšķirīgo raksturu, dažādo viedokļus.

³¹ LNA LVA, 185. f. 5. apr., 22. l. (Kara gadu vēstules. „G”, 2. sēj., 29.11.1941.-24.08.1942.), 10. lp.

³² Turpat, 48. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 1. sēj., 16.05.1942.-01.09.1945.), 42. lp.

³³ Intervija ar A. Mauriņu, 2010. gada 18. aprīlī. Intervēja vēsturniece I. Jermacāne.

³⁴ LNA LVA, 185. f., 6. apr., 7. l. (J. Veikina frontes vēstules sievai T. Veikinai, 14.08.1941.-10.08.1943.), 87 lp.

Atšķirībā no vēstulēm, kas sniedz karavīra priekšstatu par notikumiem citiem (adresātiem), **dienasgrāmatas** ir saruna pašam karavīram ar sevi.³⁵ Vācijas – PSRS kara laika dienasgrāmatas jāuzskata par retumu, jo, atrodoties frontē, dienasgrāmatas rakstīt bija faktiski neiespējami militārās darbības dēļ. Karavīru dienasgrāmatas tika rakstītas vai nu tiem atrodoties hospitālī, vai arī divīzijas aizmugures daļā – 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā, kur nonāca faktiski visi divīzijas karavīri pēc hospitāļa. Par to liecina dienasgrāmatas saturs, kā arī klāt pievienotā informācija par autoru, ko pievienojusi 1942. gadā izveidotā Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija. Rakstīšanas vieta iespaidoja arī saturu, jo karavīriem hospitālī bija daudz brīvā laika, kas deva iespēju aprakstīt ne tikai faktiskos notikumus, bet arī atcerēties frontes gaitas. Vēl viena iezīme, kas palielina šo dienasgrāmatu vērtību, ir tā, ka karavīri ierakstus centušies izdarīt katru dienu. Līdz ar to izveidojas skaidrs priekšstats par pedantiski dokumentētiem atsevišķiem periodiem, tieši gan – viena karavīra dzīvē.

Dienasgrāmatas rakstītas latviešu valodā, ja autors latvietis, parastos piezīmju blociņos vai burtnīcās. Rakstīja izglītoti cilvēki, kas mācēja rakstīt, par to ļauj spriest avota valoda, literārais stils un informācija par autoriem. Informācija par autoriem ir atrodama pašās dienasgrāmatās, kā arī Vēstures komisijas klāt pieliktajos aprakstos jau kara laikā. Interesanti, ka arhīvā esošās dienasgrāmatas bieži tiek definētas kā „Frontes piezīmes”. Nav skaidra nosaukuma izcelšanās. Pieļaujams, ka to ir ieviesusi Vēstures komisija.

Saturiski divīzijas karavīri dienasgrāmatās atļaujas lielāku spriedumu brīvību, emocionālismu, sadzīves apstākļu kritizēšanu kā vēstulēs. Tas varētu būt saistīts ar cilvēka psiholoģisko stāvokli un apziņu, ka „šobrīd tu to raksti pats sev”, lai arī pastāvēja apziņa, ka to varētu izlasīt kāds cits. Dienasgrāmatas atklāj reālu karavīru un viņa reakciju uz dažādiem frontes ikdienas militāriem, politiskiem un sociāliem jautājumiem. Kā viens no raksturīgākajiem piemēriem ir sajūtu aprakstīšana, sastopot ceļā no hospitāļa uz fronti citus latviešu karavīrus.³⁶

Sevišķi nozīmīgas ir tās dienasgrāmatas, kas aptver ilgāku kara posmu un kur var izsekot atsevišķu notikumu attīstībai „pa dienām”. Tas ietver attieksmes paušanu pret

³⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 146. l. (Sarkanarmiešu Stiprā dienasgrāmata, 1941.-1943.), 82 lp.; 173. l. (122. strēlnieku pulka karavīra J. Melnalkšņa piezīmju grāmatiņa – dienasgrāmata, 1942.), 54 lp.; 322. l. (1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka vēstures komisijas darbinieka A. Poēmas dienasgrāmata, 11.06.1942.-29.12.1944.), 47 lp.; 323. l. 323. l. (Divīzijas sakarnieka M. Strazdiņa dienasgrāmatas kopija, 12.07.-14.09.1942.), 42 lp.; 1986. f., 2. apr., P-5177. l. (V. Kovaļevska dienasgrāmata); P-5487. l. (Rofa Alkšņa, Arvīda Glazovska, Jura Kārkla, Arnolda Kārklīņa, Valentīna Ķēzes, Kazimira Mihailovska, Kārļa Rībeļa, Friča Spales, Ludviga Vaituža krimināllieta), F. Spales dienasgrāmata.

³⁶ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 173. l. (J. Melnalkšņa dienasgrāmata).

ārstēšanos, attiecībām ar citiem slimniekiem un hospitāļa personālu, ikdienas lietām – ēšanu, ģērbšanos, svētku svinēšanu, attiecībām ar dienesta biedriem, kā arī attieksmi pret citu tautību dienesta biedriem u.c. Tā kā galvenokārt ir pieejamas latviešu tautības karavīru dienasgrāmatas, tad nacionālās apziņas klātbūtne to saturā ir būtiska. Tā sniedz ziņas par latviešu karavīru iejušanos Sarkanajā armijā un attiecībām ar citu tautību dienesta biedriem, kā arī sniedz diezgan konkrētu priekšstatu, ko latvietim nozīmē atrasties citā zemē un ko nozīmē satikt savu tautieti.

Pētījumam nozīmīgas ir tās dienasgrāmatas, kurās tiek kritizēta pastāvošā situācija, apliecinot kara dalībnieku dažādo attieksmi pret veicamajiem pienākumiem. Jāmin divīzijas karavīra F. Spales dienasgrāmata³⁷, kā arī divīzijas karavīra V. Kovaļevska dienasgrāmata.³⁸ Šīs dienasgrāmatas sevišķi atzīmējamas, jo tās bijušas viens no iemesliem, lai tiktu izvirzīta apsūdzība pret karavīru par pretpadomju aģitāciju, un ir pievienotas IeTK lietai kā lietiskie pierādījumi. Pēdējā autors raksta savas pārdomas par karu, par iespējamo Latvijas atbrīvošanu, apraksta ikdienas grūtības rezerves pulkā, attiecībām ar dienesta biedriem, atklāj nosūdzēšanas mehānismu utt. Jāatzīmē, ka autoram tobrīd bija 21-23 gadi. Tiesa gan, pats autors vēlāk ir atzinis, ka daudzus faktus sarakstījis jaunības karstgalvībā, un tas arī dienasgrāmatas saturu padarīja revolucionāru.³⁹

Dienasgrāmatas ir būtiskas pētījumam, lai parādītu latviešu karavīru izjūtas noteiktos vēsturiskos apstākļos. Šeit, atšķirībā no atmiņām, autobiogrāfijām, karavīrs tik ļoti neizceļ sevi, bet vairāk sniedz notikumu novērtējumu. Tāpēc pētījumam būtiska karavīru paustā attieksme pret apstākļiem, kādos atrodas. Būtiski, ka saturu nosaka autora noskaņojums, atrašanās vieta, līdz ar to tas ir individuālais skatījums, ar kura palīdzību raksturot kādu šauru aspektu, ne vispārējās tendences. Šīs dienasgrāmatas aptver tikai konkrētu laika posmu un notikumus, sniedzot šauru, individuālu redzējumu. Atsevišķi notikumi parādās fragmentāri, tāpēc pētījumā izmantoti piemēri no dienasgrāmatām, kas galvenokārt raksturo cilvēku attieksmi, tomēr dažkārt arī informē par notikumiem, par kuriem ticamākie avoti neliecina.

Pētījumā izmantotās **karavīru atmiņas** iedalās divās grupās: uzrakstītas vai pierakstītas kara laikā (1941-1945),⁴⁰ un pēc kara (no 1946. līdz mūsdienām).⁴¹

³⁷ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5487. l.

³⁸ Turpat, P-5177. l.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Skat., piemēram, Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l. (Sarunu ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem stenogramma, 08.-12.09.1942.), 160 lp.; 20. l. (Sarunu stenogrammas ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas un sevišķo daļu kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, 05.-06.1943.), 97 lp.; 22. l. (Sarunu stenogrammas ar 220. (94. gvardes) artilērijas pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem par 06.1941.-06.1943. Pierakstītas 02.-06.1943.), 84 lp.; 24. l. (Ar 43. gvardes

Kara laikā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru atmiņas uzrakstītas pēc LK(b)P CK 1942. gada pasūtījuma.⁴² Jau kara laikā 1942. gadā ar LK(b)P CK Propagandas un aģitācijas pārvaldes rīkojumu tika izveidota Lielā Tēvijas kara vēstures komisija, un tās uzdevums bija dokumentēt un savākt materiālu par latviešu karavīru cīņām ar mērķi – „ar propagandas paņēmieniem parādīt latviešu karavīrus kā cīnītājus un arī uzvarētājus pār fašismu”.⁴³ Tāpēc šīs komisijas uzdevumā tās nozīmēti cilvēki 1942. gada pavasarī, aptuveni pusgadu pēc divīzijas piedalīšanās Maskavas kaujās, sāka vākt atmiņas no dažādu dienesta pakāpju divīzijas apakšvienību karavīriem par viņu dzīvi pirms kara, nonākšanu divīzijā, kaujas pieredzi u.c.

Ņemot vērā frontes apstākļu specifiku un faktu, ka ievainots tika milzīgs skaits karavīru, kuri pēc hospitāļa atgriezās vispirms rezerves pulkā, un tikai tad frontē, atmiņas ir vāktas tur, kā arī divīzijai atrodoties armijas 2. ešelonā. Spriežot pēc aprakstos pievienotās informācijas, karavīriem ir piedāvāts uzrakstīt savu vērtējumu par frontes ceļu.

Atmiņu vākšanas standarts tika izstrādāts 1942. gadā ar mērķi - sākt vākt kara laika liecības no visiem notikumu dalībniekiem. 1942.-1943. gada instrukcijā „Par Lielā Tēvijas kara Vēstures komisijas darbu” tika noteikts, ka karaspēka daļām nepieciešams pierakstīt komandieru, politisko darbinieku, un karavīru dzīves stāstus. Vispirms ieteica pierakstīt komandieru un štāba priekšnieku stāstus, tad pēc plāna izcēlušos varoņu stāstus.⁴⁴ Bija jānorāda dienesta pakāpe, vārds, uzvārds, sociālā izcelšanās un tautība, izglītība: vispārējā, militārā, kādās organizācijās sastāvējis, kara dienests (iesaukts, brīvprātīgi, kad un kur), Tēvijas kara dienesta gaitas – kādā vienībā, kad, kur, kādus dienesta pienākumus veicis, kādās kaujās piedalījies, dzimšana vietu un laiks, tēva vārds, mājas adrese, partijas piederība un darba vieta pirms kara. Bija arī jānorāda, kad ziņas iesniegtas un kas iesniedzis.⁴⁵

strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka ierindniekiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem veikto sarunu stenogrammas, 08.1941.-1943.), 93 lp.; 25. l. (Sarunas ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieku, pulkvedi O. Ķinci stenogramma, 05.1943.), 25. lp.

⁴¹ Skat, piemēram, Turpat, PA-200. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Sociālpolitisko pētījumu institūts - PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāle), 9. apr. (Atmiņas), 697. l. (43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 1. rotas kaujas ceļš, 1942. gada maijs – decembris. Gvardes jaunākā seržanta G. Landes atmiņas. 04.01.1979.-10.01.1986.), 46 lp.; 880. l. (I. Paegles atmiņas „201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Maskavas un Staraja Rusas, 12.1941.-03.1942.”, 03.1962.-28.02.1986.), 261 lp.; LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Latvijas Kara muzeja 2. Pasaules kara vēstures nodaļas dokumentu kolekcijas bij. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja palīgkrājuma dokuments Nr. 8256), Jūlija Bērziņa atmiņas. 2 burtnīcas.

⁴² Šai gadījumā apgalvojums attiecas uz pētījumā plaši izmantotajām atmiņās, kas glabājas LNA LVA, PA-301. f, 1. apr. Tās savāktas jau kara laikā tieši pēc LK(b)P CK rīkojuma to darīt Lielā Tēvijas kara vēstures komisijai.

⁴³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 4. l. (Pavēles, instrukcijas, plāni par LTK materiāla vākšanu), 35. lp.

⁴⁴ Turpat, 1. l., 1.-2.op.lp.

⁴⁵ Turpat, 4. l., 22. lp.

Vislielākā problēma ir avotu autentiskums, jo, lai noteiktu, cik lielā mērā tie ir oriģināli, būtu jāveic ortogrāfiskā izpēte. Atmiņas ir gan latviešu, gan krievu valodā. Šobrīd tikai empīriski iespējams noteikt, vai tās rakstījis pats karavīrs, vai pierakstījusi Vēstures komisijas nozīmēta persona. Ja atmiņas ir pierakstītas, tad – cik ticams ir to saturs. Rakstīja dažādu dienesta pakāpju divīzijas karavīri: divīzijas komandieris (J. Veikina atmiņas), politiskās daļas vadītāji, pulku komandieri, politiskie vadītāji, ierindas karavīri, aptverot notikumus no divīzijas izveidošanas līdz brīdim, kad tās tika uzrakstītas. Detalizēti apraksta jebkuru militāra rakstura informāciju, politiskā darba specifiku, raksturo ierindas, komandējošo vadošo un politisko sastāvu. Nereti atklāj ļoti nozīmīgo informāciju par karavīru (īpaši komandējošā sastāva) uzraudzīšanu un ziņošanu divīzijas IeTK sevišķajai daļai par politiski „aizdomīgām personām”. Informācijas autentiskumu iespējams pārbaudīt to salīdzinot ar kaujas ziņojumu, krimināllietu u.c. informāciju. Šīm atmiņām, pretnostatot tās pēc kara tapušajām, nav raksturīga ideoloģiska frāžainība, ko acīmredzot nosaka tapšanas mērķis – izstāstīt karavīra ceļu uz fronti un darbību tajā.

Pētījumam nozīmīgas ir divīzijas vadības, kā arī dažādu apakšvienību komandieru un viņu vietnieku politiskajā darbā atmiņas, kuras sniedz ne tikai notikumu izklāstu, bet zemākas pakāpes karavīru atmiņās iztrūkstošo notikumu novērtējumu un karalaika raksturojumu. Piemēram, divīzijas komandiera J. Veikina 1942. gada 10. septembrī pierakstītās atmiņas par divīzijas izveidošanu un došanos uz fronti atklāj problēmas ar nokomplektēšanu ar komandējošo sastāvu, iekšējās kārtības un struktūras veidošanu, attiecībām ar LK(b)P CK vadību un raksturo J. Veikina kā komandiera vietu šajos notikumos.⁴⁶ Grūtības sagādā tas, ka atmiņās dažkārt tiek minēti fakti, kas neparādās citos avotos. Piemēram, divīzijas došanās uz fronti apraksts, kurā netieši tiek kritizēta Sarkanās armijas vadība nespējā pieņemt precīzus lēmumus. J. Veikins atmiņās arī nerunā par lielajiem karavīru zaudējumiem, par savu lomu pavēļu izdošanā, kas veicināja tos. J. Veikins arī nesniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc divīzija tika izveidota.

Informācijas ziņā līdzvērtīgas ir arī 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka komandiera vietnieka politiskajā darbā J. Pieša 1943. gada 6. jūnijā pierakstītās atmiņas.⁴⁷ divīzijas štāba priekšnieka, no 1943. gada marta 123. gvardes strēlnieku pulka komandiera O. Ķinča atmiņas, kas pierakstītas 1943. gada maijā⁴⁸ Šo atmiņu specifika ir ieraudzīt notikumu attīstību vispārējās kopsakarībās. Ja ierindas karavīri skrupulozi apraksta ikdienu, kaujas, tad politiskie

⁴⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 41.-56. lp.

⁴⁷ Turpat, 26. l., 1.-12. op. lp.

⁴⁸ Turpat, 25. l.

vadītāji sniedz notikušā vispārīgu novērtējumu. Tā kā jebkuras no atmiņām ir pierakstītas vienā līdz trīs dienās, tad, protams, svarīgas detaļas var būt izlaistas. Būtiski, ka autori mēģina parādīt savu noderīgumu, attieksmi. Vai nu apkārt esošās frontes iespaidā, bet raksturīgi sniegt informāciju. Zīmīgi, ka dažādiem autoriem nostājas ir krasi atšķirīgas, kas izriet no viņu amata un dienesta pakāpes. Tas paplašina divīzijas iekšējās dzīves izvērtējuma amplitūdu.

Atmiņas, kas uzrakstītas ar „laika distanci”, ir pēc kara uzrakstītās vai pierakstītās atmiņas. Te darbojas citi blakus apstākļi: tapšanas laiks, vieta, politiskā situācija, un ir zināms kara rezultāts. Šīm atmiņām raksturīga pēckara laikmeta iezīme - izcelt konkrētus notikumus, idealizēt karu, izcelt varoņus, draugus.

Pētījumā mērķa sasniegšanai nozīmīga ir 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieka un divīzijas komandiera v.i. no 1941. gada decembra līdz 1942. gada martam - pulkveža I. Paegles atmiņas, kas uzrakstītas laikā no 1962. gada marta līdz 1986. gada 28. februārim.⁴⁹ Jāatzīmē, ka I. Paegle 1942. gada martā tika atstādināts no divīzijas komandiera v.i. amata, jo „divīzija neesot spējīga izpildīt tai uzlikto uzdevumu”, un, kā lasāms kādās viņa laikabiedra jau kara laikā pierakstītās atmiņās, I. Paeglem par šo faktu bijis liels aizvainojums visu mūžu.⁵⁰ Jāatzīmē, ka I. Paegle bija pasniedzējs M. Frunzes Kara akadēmijā un izcieta 1937. gada represijas pret Sarkanās armijas militārpersonām. Tā kā LNA LVA atrodas publicēšanai sagatavots atmiņu manuskripts, ko parakstījis pats autors, tad iespējams, ka atmiņu tapšanas mērķis ir bijis tās publicēt.

Atmiņās ļoti sīki stāstīts par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kauju ceļu pie Maskavas un Staraja Rusas no 1941. gada decembra līdz 1942. gada martam, respektīvi – par laiku, kad viņš bija divīzijas komandieris. Visi notikumi izklāstīti no štāba darbinieka viedokļa un vietas, sniegts to izvērtējums. Atmiņās tiek atklātas karavīru ikdienas problēmas un savstarpējās attiecības, skarti arī sadzīves notikumi un autora pārdzīvojumi, pausta viņa nostāja pret divīzijā notiekošajām papildināšanām. Nozīmīgi tas, ka autors oponentē par divīzijai izdotajām pavēlēm, kas šī posma avotos ir retums. Atmiņas pētījumā izmantojamas ne tikai faktoloģiskās informācijas dēļ, bet arī kā liecības par latviešu tautības militārpersonas - pulkveža likteni Sarkanās armijas nacionālajā formējumā. Raksturo Sarkanajā armijā pastāvošo attieksmi pret komandējošo sastāvu. Zīmīgi, ka autors ir atļāvies sniegt 1937. gada

⁴⁹ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l. (I. Paegles atmiņas).

⁵⁰ Par to savās atmiņās stāsta 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks (1941. gada decembris -1942. gada februāris), tad 123. gvardes strēlnieku pulka komandieris O. Ķincis: „[...] tā kā pulkvedis Paegle ļoti slimīgi uztvēra atstādināšanu no amata [...]”. Skat.: Turpat, PA-301. f, 1. apr., 25. l., 30. op. lp.

represiju novērtējumu, atzīstot, ka „ja ne tas, tad varētu pacelt veselu korpusu”.⁵¹ Mīnuss ir tas, ka ir jūtams I. Paegles aizvainojums par savu atstādināšanu, kas neļauj notikumus izvērtēt pietiekami objektīvi.

Kā īpaši vērtīgas jāatzīmē divīzijas karavīra J. Bērziņa 60. gados uzrakstītās atmiņas, kurās tiek sniegts ne tikai vispusīgs atsevišķu divīzijas iekšējās dzīves aspektu vērtējums (piemēram, kritušo karavīru apbedīšana, disciplīnas uzturēšana, LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP vadības vizītes svētku laikā, piemērošanās Sarkanās armijas formastērpiem un apaviem).⁵² Tajās tiek sniegts arī 1937.-1938. gadā PSRS notikušo represiju un to seku vērtējums, to iespaids divīzijas darbībā, kā arī atklātas neviennozīmīgās attiecības starp dažādu tautību divīzijas karavīriem, galvenokārt attieksme pret ebrejiem. Atmiņas tiek kritizēti arī dažādi komandējošajā vadošajā sastāvā notiekošie procesi, galvenokārt pazemināšanas dienesta pakāpēs vai komandieru atstādināšanas. J. Bērziņa atmiņas papildina oficiālajos kara laika dokumentos lasāmo, piemēram, par J. Veikina atstādināšanu 1942. gada decembrī.

Intervijas, kas fiksētas elektroniski, glabājas Latvijas Okupācijas muzejā, kā arī pētījuma autores arhīvā. Pētījumā izmantotas septiņas bijušo divīzijas karavīru intervijas, kas tapušas laika posmā no 2000. līdz 2010. gadam.⁵³ Intervijas tapušas 60 gadus pēc notikumiem, līdz ar to pastāv varbūtība, ka sniegtā informācija ir pārspīlēta, vai kāda būtiska nianse noklusēta. Nozīme ir arī intervētāju uzdotajiem jautājumiem, jo tie ir ļoti konkrēti ar vēlmi uzzināt, kāpēc cilvēks pieteicies karot, kādas bijušas karavīra attiecības ar dienesta biedriem un citu tautību karavīriem, ikdienas dzīve, mērķi. Jautājumus ir izstrādājuši OM pētnieki, ar mērķi saglabāt kara dalībnieku liecības, arī parādīt gan divīzijā, gan Brīvprātīgajā SS leģionā karojošo latviešu tautības karavīru motivāciju un mērķus. Tas balstās uz kopš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas sabiedrības apziņā izveidotajiem priekšstatiem par „pareizajiem un nepareizajiem” latviešu karavīriem. Neņemot vērā ceļu, kā latvieši un Latvijas iedzīvotāji nonāca pretējās frontes pusēs, notika karavīru sadalīšana. Atbildes par nonākšanas ceļu papildina pētījumam nepieciešamo informāciju par motivāciju un attieksmi. Var izmantot pētījumā kā sekundārus avotus, bet uzmanīgi, informāciju konfrontējot ar kara laika avotiem.

⁵¹ LNA LVA, PA-200. f. 9. apr., 880. l.

⁵² LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd”, Jūlija Bērziņa atmiņas. 2. burtnīcas.

⁵³ Intervija ar: Jungu, J., Mauriņu, A. un Šteimani, J. – Jermacānes, I. privātkolekcija; Kārklīņa, E. videoliecība, OMF, 2300 / 829; 830; 831; Liepiņa, K. videoliecība, OMF, 2300 / 633; 634; 635; 636; Pihela, P. videoliecība, OMF, 2300 / 835; 836; 837; Spuras, I. videoliecība, OMF, 2300 / 822; 823; 824; 825.

Intervējamie kopumā sniedz vērtīgas ziņas, tomēr, zinot citos avotos atrodamo informāciju, par atsevišķiem būtiskiem aspektiem karavīri nerunā. Karavīri nerunā par atsevišķām nacionālajām nesaskaņām, par represijām u.c. negatīvam parādībām. Galvenais iemesls ir bailes kompromitēties un arguments, ka notikumos iesaistītās personas vēl varbūt ir dzīvas.⁵⁴ Pēdējais attiecas uz jautājumiem par divīzijas kara prokuratūras un kara tribunāla darbības izvērtējumu un dienesta biedru apsūdzēšanu. Mutvārdu intervijas sniedz ziņas par nokļūšanu divīzijā, formas tērpiem, Maskavas kaujām, dzīvi divīzijā 1942. gada pavasarī, arī par pārtikas problēmām armijā, savstarpējām attiecībām, sadzīvošanu ar citu tautību karavīriem. Sevišķi būtiski, ka tās pauž liecības par konkrēto cilvēku likteni, viņu cīņas motīviem karā, parāda, cik ļoti dažādi var būt nokļūšanas ceļi divīzijā. Jāatzīmē, ka autori uz notikumiem raugās no prizmas – „kā tas izmainīja manu dzīvi”, kas jāskaidro ar to, ka karš bija ļoti ekstremāls notikums cilvēka dzīvē, kas izmainīja nākotnes plānus utt. Uz pagātnes notikumiem reakcija ir atkarīga no likteņa gaitas pēc kara. Intervijas papildina oficiālajos dokumentos fiksēto informāciju, vai arī pamato citos avotos atrodamās ziņas, ja tām nepieciešams apstiprinājums (piem., dienasgrāmatās, IeTK krimināllietās, atmiņās).

Atmiņām kā avotu grupai ir sava specifika. Tās akcentē konkrētus notikumus (kaujas, apbalvošanas, varoņdarbus, veiktus pašu karavīru un propagandas radītā iespaidā, ievainošanu u.c.) un autora vietu tajā, un atklāj autora saikni ar konkrētiem notikumiem. Pētījumā ļoti būtiski, ka atmiņu autori ir atšķirīgi gan pēc tautības, gan politiskās pārliecības, gan militārās pieredzes un dienesta pakāpes. Tas palīdz labāk izprast laiku, kad atmiņas tika pierakstītas.

Publicētie privātās izcelsmes avoti.⁵⁵ Privātās izcelsmes avoti tika publicēti gan padomju laikā, gan kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā.⁵⁶ To galvenā īpatnība

⁵⁴ Piemēram, pētījuma autores intervētā I. Spura uz jautājumu par divīzijas kara tribunāla darbību atbildēja, ka tie cilvēki vēl varot būt dzīvi.

⁵⁵ Jākonstatē, ka līdz šim nav publicēts neviens 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas oficiālo dokumentu krājums. Atsevišķi dokumenti ir publicēti kā pielikumi rakstos par kādu divīzijas darbības aspektu vai arī kā papildinājums padomju laikā publicētajos privāto avotu krājumos. Vienīgās publikācijas ir krievu valodā izdotie Sarkanās armijas reglamenti u.c. dokumentācija, kas ļoti strikti regulē arī divīzijas iekšējo dzīvi, attiecības starp karavīriem utt. Visi šie dokumenti ir radušies totalitāras sistēmas laikā, un raksturo galvenokārt sistēmas darbības mehānismus – visa vienādošanu, citādu viedokļu nepieļaušanu, kontroli utt. Piemēram, *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. 131 с.; *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots 19.04.2014.]. u.c.

⁵⁶ Ievērojamākās padomju laikā izdotās privātās izcelsmes avotu publikācijas, kas tiek izmantotas arī pētījumā: Kalpiņš, V. *Avīze – karavīrs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1947. 248 lpp.; Raškevics, A. (atb. red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais: Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem*. 1. sēj., Rīga, 1965. 456 lpp.; Rukšāns, H. *Mazliet šaipus fronteī: sendienu skices*. Rīga: Avots, 1980. 215 lpp.; Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984. 340 lpp. Savukārt starp nozīmīgākajām kopš 1991. gada iznākušajām avotu publikācijām ir jāmin: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998. 285 lpp.; Briežkalns, I.

ir satura ideoloģiskās atšķirības. Padomju laikā publicēto avotu krājumos (galvenokārt vēstules un atmiņas) avoti vai to fragmenti atlasīti tā, lai pamatotu karavīru rīcības pareizību, attēlojot viņus kā padomju zemes patriotus, cīnītājus pret nacismu un varoņus (tiek lietots termins „fašisms”).⁵⁷ Jebkas tiek parādīts attiecībās „mēs – viņi”: Sarkanās armijas karavīri – vācu armijas karavīri. Izvēlētie fragmenti neattēlo strīdīgus divīzijas darbības jautājumus. Pētījumā izmantojami tie avoti, kas raksturo frontes ikdienu, svētku svinēšanu, kultūras dzīves norisi. Tie arī sniedz pietiekami plašas liecības par politisko darbinieku noskaņojumu un darbības metodēm. Jāatzīst, ka minētie krājumi vairāk raksturo laiku, kurā tie tapuši, nevis pašu karu. Vairumā gadījumu avotu oriģināli glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, un tos iespējams salīdzināt, lai noskaidrotu ne tikai informācijas autentiskumu, bet arī konstatētu, kādas ziņas ir atstātas nublicētas, t.i. tikušas cenzētas, tos izdodot.⁵⁸

Situācija avotu publikāciju saturā mainījās pēc 1991. gada. Galvenā iezīme ir tā, ka populāras kļuva tēmas, par kurām faktiski netika rakstīts padomju perioda izdevumos. Raksturīgs kļuva jebkura divīzijas darbības aspekta aprakstīšanas daudzpusīgums. Priekšplānā izvirzījās personālsastāva zaudējumu jautājums, kā arī karavīru cīņas motivācijas un mērķu analīze, kas atklāja to, ka tie (motivācija un mērķi) var būt ļoti daudzveidīgi. Armijas iekšējā dzīve tika parādīta nevis kā viengabalains kopums, bet kā pretrunu piepildīts struktūra ar daudz un dažādām ietekmēm. Aktuāli bija rakstīt par jautājumiem, kas saistās ar pirmskara pieredzes ietekmi divīzijas darbībā, piemēram, kā 1937.-1938. gada represijas ietekmēja divīzijas darbību. Vai arī aprakstīt no Latvijas evakuēšanās ceļu un saskarsmi ar padomju dzīves īstenību. Neapšaubāmi izmantojami šie avoti pētījumā ir tāpēc, ka tie nereti atklāj kādas detaļas, kas raksturo sociālpolitiskos procesus, īpaši ar personālsastāva komplektēšanas jautājumiem saistītos (piemēram, apraksti par nacionālajām izmaiņām, attiecībām starp karavīriem, komandējošā sastāva atstādināšanas utt.). Tomēr jāatzīst, ka publicēto avotu autori nereti pārāk aizraujas ar kādu konkrētu tēmu, neaprakstot citas, kas nebūtu mazāk

No Narofominskas līdz Imulai. ...no pirmās līdz pēdējai stundai frontē... Rīga: Biedrība Latviešu strēlnieku apvienība, 2009. 84 lpp.; Eiduss, J. *Pagājība: atskats un vērtējums*. Rīga: Liktenstāsti, 2004. 280 lpp.; Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 624 lpp.; Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 424 lpp.; Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 185 lpp.; Берце, В. *В лагере. Из записных книжек. Даугава*, 2003, № 4, 95-133 с.

⁵⁷ Piemēram, Raškevics, A. (atb. red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais: Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem*. 1. sēj., Rīga, 1965. 456 lpp.; Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984. 340 lpp.

⁵⁸ Publikācijās izmantotie avoti galvenokārt glabājas LNA LVA, 185. f., 5. apr. un PA-301. f., 1. apr. attiecīgās lietās.

būtiskas, vai arī pauž savu personisko aizvainojumu par kādu konkrētu militārpersonu, tās darbību neaprunstot.

Latviešu karavīra F. Spales **dienasgrāmata**⁵⁹ ir pirmā publicētā karavīra dienasgrāmata, kurā pa dienām tiek attēlots kāda ierindas divīzijas karavīra stāstījums par dzīvi armijā un latviešu jūrnieka likteni Otrajā pasaules kara laikā Latvijā un Padomju Krievijā. Dienasgrāmatā attēloti notikumi, kas ir bijuši mazāk aprakstīti padomju perioda vēsturnieku un publicistu darbos. Tā sāka rakstīt 1941. gada 23. jūnijā, un tas darīts līdz aresta brīdim 1942. gada 5. oktobrī. Pirmie ieraksti ir tapuši autoram atrodoties uz kuģa, tad vienu gadu - atrodoties Ļeņingradā (tagad – Sanktpēterburgā), tad Gorohovecas noietnē, kur autors izgāja sagatavošanu frontei. Spriežot pēc dienasgrāmatā pieejamajām uzrunām, viņš to netieši adresējis savai ģimenei, lai neklātienē stāstītu par dzīvi.⁶⁰

Autors gadu pavadīja Ļeņingradas blokādē, tad nonāca divīzijā. Apmācību laikā tika apsūdzēts nodomā pāriet vācu armijas pusē. Tika sodīts ar 8 gadiem noietinājuma labošanas darbu noietnē.⁶¹ Miris 1943. gada 24. septembrī. Avotā publicēts arī izvilkums no F. Spales krimināllietas, kas parāda apsūdzības gaitu pret viņu. Lai arī F. Spale bija parasts ierindas karavīrs, viņš apraksta t.s. „nevēlamās parādības”. Kopumā tie ir viņa personiskie uzskati, kādus nesastapt oficiālajos dokumentos. Vērtība arī tam, ka dienasgrāmatā tiek atainoti kara pirmās puses notikumi, kas labāk ļauj izprast dažādas kara sākumā notikušās peripetijas, par kurām daudzi oficiālie dokumenti klusē. Vienlaicīgi dienasgrāmatā tiek aprakstīta attieksme pret politiskajām nodarbībām, raksturojot mehānismus, kā karavīri atklāja to saturā sastopamās pretrunas.

Pēc F. Spales dienasgrāmatas publikācijas, tika izdota arī dramaturga D. Grīnvalda tēva J. Grīnvalda dienasgrāmata, kas apraksta karavīru ikdienu un attiecības 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā, un trīs divīzijas karavīru dienasgrāmatas kopā ar trīs SS leģionā cīnījušos karavīru dienasgrāmatām.⁶² Tajās ar katram karavīram piemītošu stilu tiek raksturoti karavīru ikdienas notikumi (pārtikas jautājumi, svētku svinēšana, apmācības), atsevišķas militārās norises, dienesta biedri, vietas, pretinieks. Dienasgrāmatas ir arī militārā formējuma mikrovēstures raksturotājas, raugoties no karavīra, nevis lietvedības dokumentu pozīcijām.

⁵⁹ Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 185 lpp.

⁶⁰ Jāatzīmē, ka autora radinieki par dienasgrāmatas pastāvēšanu uzzināja tikai 1989. gadā, kad to IeTK krimināllietā atklāja arhīva darbinieki.

⁶¹ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5487. l.

⁶² Grīnvalds, D. *Kā es redzēju tās lietas: Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata, 1940.-1945*. Rīga: Preses nams, 2002. 339 lpp.; Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 424 lpp.

Kā īpaši vērtīgas jāatzīmē 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” galvenā redaktora V. Kalpiņa **atmiņas**, kas 90. gadu sākumā tika publicētas laikrakstā „Cīņa”.⁶³ Atmiņās ļoti sīki tiek pausts V. Kalpiņa viedoklis par divīzijas izveidošanas nepieciešamību, norisi, sniegts vērtējums 1942. gadā notikušajām divām divīzijas komandieru un citu vadošo komandējošā sastāva personu atstādināšanas procesam, kā arī pausta nostāja nacionālo izmaiņu jautājumā. Tā nav drosme par to rakstīt, tas jāsaista ar V. Kalpiņa sabiedriski politisko darbību pēckara periodā. Lai arī atsevišķos gadījumos autora viedoklis ir apstrīdams (piemēram, Kalpiņš attaisno to, ka Maskavas kauju laikā karavīri pirmajā uzbrukumā devās pilnā augumā, kā arī 1942. gada 28. jūlijā izdotās pavēles „Ne soli atpakaļ!” nepieciešamību), to vērtība ir tieši to detaļu vērtējums, par kurām padomju laikā publicētajās atmiņās netika rakstīts. Piemēram, vai 1942. gada marta sākumā notikušās divīzijas komandiera v.i. atstādināšanas iemesls varēja būt tas, ka zināma daļa divīzijas karavīru bija paudusi neapmierinātību ar pastiprinātu papildināšanu ar krievu tautības karavīriem 1942. gada janvāra otrajā pusē.⁶⁴

Jāizceļ arī 90. gadu pirmajā pusē žurnālā „Latviešu Strēlnieks” publicētās bijušo divīzijas karavīru I. Briežkalna un V. Krūmiņa atmiņu sērijas, kas apskata ne tikai divīzijas militārās un sociālpolitiskās darbības aspektus, bet raksturo apstākļus, kā notika evakuēšanās no Latvijas teritorijas, kāda bija LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP vadības attieksme pret evakuācijas gaitu.⁶⁵ Savukārt atmiņas par divīziju ir ļoti skrupulozas. Tajās tiek raksturota gan ziņas saņemšana par divīzijas veidošanu, gan ceļš uz tās formēšanās vietu, kā arī sniegts visai skaudrs pirmo kauju apraksts. Piemēram, I. Briežkalns apraksta arī tribunāla sēdes gaitu, kas karavīru atmiņās nav aktuālākais temats. Ne šajās, ne citās 90. gados un vēlākā periodā tapušajās un pētījumā izmantotajās atmiņās nav raksturīgs nekritisks pozitīvisms. Neapšaubāmi, tās ir subjektīvas, tomēr tās ir pietiekami kritiskas, un nereti atmiņām iespējams detalizēti pretnostatīt arhīvu (oficiālos) dokumentus. Tajās labi tiek raksturots darbības fons – ne tikai divīzijas militārais, bet arī vispārējais stāvoklis Padomju Savienībā, kas ļauj izdarīt pieņēmumus par karavīru pieteikšanās motīviem divīzijā. Piemēram, 201. (43.

⁶³ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991. Kopumā atmiņas tika publicētas 21 turpinājumā no 18. jūnija līdz 20. augustam.

⁶⁴ Turpat, 4. jūlijs, 8.-9. lpp.

⁶⁵ Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1991, Nr.10.-12.; 1992, Nr. 1, 14.-15. lpp., Nr. 2/3, 28.-31. lpp.; Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 3, 11. lpp.; Nr. 4, 6.-7. lpp.; Nr. 6, 4.-5. lpp.; Nr. 7, 5. lpp.; Nr. 8, 6.-7. lpp.; Nr. 9, 6. lpp.; Nr. 10, 4.-5. lpp.; Nr. 11, 6. lpp.; Nr. 12, 6.-7. lpp.; 1995, Nr. 1, 8.-9. lpp., Nr. 2, 4.-5. lpp.; Briežkalns, I. Varen plaša mana zeme dzimtā. *Latviešu Strēlnieks*, 1995, Nr. 3, 6.-7. lpp.; Nr. 4, 4. lpp.; Nr. 5, 7. lpp.; Nr. 6, 10. lpp.; Nr. 7, 4. lpp.; Nr. 8, 6.-7. lpp.; Nr. 9, 8. lpp.; Krūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 11, 10.-11. lpp.; Nr. 12, 10.-11. lpp.; 1998, Nr. 1, 5. lpp.; Nr. 2, 8.-9. lpp.

gvarde) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka palīga komjaunatnes jautājumos E. Berklava atmiņās sniegtais vērtējums par siena pļaušanas gaitu kādā no padomju kolhoziem. Vienlaikus E. Berklavs nerunā ne par saviem pienākumiem divīzijā, ne attieksmi pret tiem. Viņš neraksturo komjaunatni, tās uzdevumus, kas, ņemot vērā viņa ieņemamo amatu divīzijā, būtu bijis ļoti vērtīgs avots komjaunatnes organizācijas darba raksturošanai un vietai sociālpolitiskajos procesos, īpaši politiskajā darbā.⁶⁶

Periodika

Periodika, īpaši armijas laikraksti, ir savdabīgs avotu komplekss, kas palīdz labāk izprast militārās, politiskās un sociālās dzīves kontekstu kara laikā. Kara laikā iznāca ne tikai t.s. centrālās avīzes (piem., „Pravda” („Ипpaeдa”), „Cīņa”), bet bija arī armijas, fronšu, divīziju u.c. avīzes. Tās iznāca ne tikai krievu valodā, bet arī nacionālajās valodās.

Par 201. (43. gvarde) latviešu strēlnieku divīzijas dzīvi frontes apstākļos informēja divīzijas laikraksts „Latvijas Strēlnieks”, kas iznāca no 1941. gada septembra līdz 1956. gadam.⁶⁷ Laikraksts tika izveidots ar mērķi informēt ierindas karavīrus un komandējošo sastāvu par karu un divīzijas gaitām tajā, paralēli tas bija būtisks propagandas kanāls. To izdeva LK(B)P CK sadarbībā ar divīzijas politisko vadību. Tā pirmais atbildīgais redaktors bija M. Zaķis, no 1942. gada maija - V. Kalpiņš. Redakcijā darbojās tobrīd Padomju Krievijā dzīvojošie latviešu rakstnieki E. Damburs, V. Lukss, A. Grigulis u.c. Autoru pulkā aicināja iesaistīties arī karavīrus, komandierus un politiskos darbiniekus no dažādām divīzijas vienībām.

Jāatzīmē, ka ne tikai kara laikā iznākušajā civilajā presē, bet vēl vairāk armijas presē bija stingra cenzūra, kas noteica preses izdevuma saturu. Laikraksts „Latviešu Strēlnieks” nevarēja sniegt ziņas par: divīzijas politisko un militāro aparātu, divīzijas komandējošo un personālsastāvu, cilvēku nokomplektēšanu, izmaiņām vienību organizācijā un skaitliskajā sastāvā, ziņas par nacionālo sastāvu, papildinājuma ierašanās laikiem un tā sagatavotības pakāpi, fronšu nosaukumus, absolūtos un aptuvenos skaitļus par partijas, komjaunatnes, sociālo un nacionālo apakšvienību sastāvu, visas ziņas par soda vienībām, komandieru un to

⁶⁶ Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998. 72.-90. lpp.

⁶⁷ „Latvijas Strēlnieks”. Sarkanās armijas N daļas laikraksts, iznāca no 1941. gada 12. septembra, sākotnēji Gorohovecas nometnē. Līdz 1943. gadam iznāca trīs reizes nedēļā latviešu valodā. No 1943. gada „Latviešu Strēlnieks” - iznāca latviešu un krievu valodā, divas līdz četras reizes nedēļā. Redaktori: M. Zaķis, no 1942. gada maija – V. Kalpiņš.

vietnieku vārdus, ja tie nebija publicēti valdības ziņojumos, neko par karaspēka sagatavotību un kaujas darbību, par zaudējumiem, dezertieriem un pārkāpumiem.⁶⁸

Avīze informēja karavīrus par politiskās audzināšanas norisi, kultūras pasākumiem, svētku svinībām, labākajiem karavīriem, norādīja, kādam jābūt priekšzīmīgam karavīram, aprakstīja divīzijas cīņu gaitas. Tā kā tās iznākšana bija stingri reglamentēta, tad pētījumam nozīmīgs ir ne tikai informatīvais, bet arī politiski audzinošais avīzes uzdevums, tas, kā tas tika realizēts (respektīvi – kas tika publicēts un kāpēc). Tas izrietēja no politiskās audzināšanas un propagandas uzdevumiem – uzturēt karavīros pārliecību par viņu noderīgumu kopējā mērķa sasniegšanā, kas ir nacisma sagraušana. Tomēr galvenais ir tas, ka avīze bija viens no padomju ideoloģijas paušanas veidiem karavīriem.

Pētījumā izmantoti arī vācu armijas okupētās Latvijas teritorijā iznākušo laikrakstu „Tēvija”,⁶⁹ „Kurzemes Vārds”,⁷⁰ un „Talsu Vārds”⁷¹ raksti, kuros tika publicēti karavīru, kas dezertējuši no 201. latviešu strēlnieku divīzijas, stāsti ne tikai par dezertēšanas apstākļiem, bet arī norisi. Karavīru stāsti ir spilgti, tajos tiek izmantota atbilstoša retorika. Tomēr tas jāsaista ar vācu laika preses prasībām Sarkanās armijas attēlošanā. Raksti ilustrē un papildina gan oficiālajos, gan privātajos avotos lasāmo par dezertēšanām un apstākļiem divīzijā. Vienlaicīgi tie neatklāj jaunas nianses. Šī informācija ir izmantojama ilustrācijai kopā ar citiem avotiem. Apšaubāma ir konkrētu rakstu autoru personība, jo ne vienmēr tos rakstīja to autori. Raksti arī tika cenzēti, ko apliecina vienpusīgais notikumu izklāsts.⁷² Pieejamās datu bāzes neļauj spriest par autoru – dezertieru autentiskumu. Tiesa vienā gadījumā patiesi ir aprakstīts no divīzijas noticis dezertēšanas fakts, par ko iespējams uzzināt arī no IeTK krimināllietas.⁷³

⁶⁸ Krievijas Valsts arhīvs (turpmāk - KVA), P-9425. f. (PSRS Ministru Padomes Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē), 1. apr., 196. l. (Sarakste ar PSRS Aizsardzības Tautas Komisariātu cenzūras jautājumos, 1943.), 28.-31. lp. (Noteikumi par militāro noslēpumu saglabāšanu Sarkanās armijas presē, kara laikā.).

⁶⁹ „Tēvija” iznāca Rīgā (no 1944. 17.10. Liepājā) sešas reizes nedēļā. Redaktori A. Kroders, vēlāk A. Rudzis, P. Kovaļevskis, J. Vītols. Izdevējs E. Kreišmanis. Apjoms 2-16 lpp., metiens 220 000-294 000. Skat.: Zellis, K. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941-1945)*. Rīga: Mansards, 2012. 21. lpp.

⁷⁰ „Kurzemes Vārds” iznāca Liepājā sešas reizes nedēļā. Redaktori K. Ziharts, A. Vindavs. Izdevēji K. Ziharts, K. Grāmatnieks. Apjoms 2-8 lpp., metiens 1200-5000 eks. Skat.: Zellis, K. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941-1945)*. Rīga: Mansards, 2012. 21. lpp.

⁷¹ „Talsu Vārds” iznāca Talsos reizi nedēļā. Redaktors A. Jansons, vēlāk F. Ziemeļis, A. Kalniņš u.c. Izdevējs sabiedrība „Talsu Vārds”. Skat.: Turpat, 23. lpp.

⁷² Turpat, 23., 26. lpp.

⁷³ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28880. l. (Zenona Dongo krimināllietā), 13. lp.; Nāvei nolemtā stāsts. *Talsu Vārds*, 1942, 3. septembris, 2. lpp.

Literatūra

Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas historiogrāfija ir plaša un daudzpusīga. Tās attīstībā iespējams izdalīt divus periodus: padomju periodā tapušos vēsturnieku darbus (1945.-aptuveni 1990.) un Latvijas Republikas periodā tapušos darbus.

Arī padomju periodā izdotajā historiogrāfijā, analogi kā avotu publikāciju gadījumā, noteicošās bija satura ideoloģiskās atšķirības. Priekšplānā bija militārās darbības, politisko norišu un atsevišķu cilvēku varoņdarbu slavinošs attēlojums. Mērķis parādīt to pozitīvo ceļu, kādā uzvara tika sasniegta. Padomju laikā Vācijas – PSRS kara pētniecība bija ideoloģizēta, pastāvot valsts noteiktai pārliecībai, ka Sarkanās armijas karavīri devuši galīgo ieguldījumu nacisma sagrāvē. Mūsdienu vēsturnieki (piemēram, vācu vēsturnieki), arī atsevišķi Latvijas vēsturnieki to dēvē par „uzvarētāju versiju”.⁷⁴ Tieši uzvarētāju versijas raksturs raksturīgs padomju periodā tapušajiem darbiem.⁷⁵

Vienīgo apkopojosu novērtējumu par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vēsturi ir veicis padomju laika vēsturnieks V. Savčenko. Tas iznāca 1975. gadā, atzīmējot Vācijas – PSRS kara beigu 30. gadadienu.⁷⁶ Autors izmantojis Latvijas un Krievijas arhīvu materiālus (galvenokārt LK(b)P dokumentus, latviešu karaspēka daļu dokumentāciju, mazāk periodiku un atmiņas). Avotu atlasī ir noteikušas varas ideoloģiskās nostādnes - parādīt tikai pozitīvo 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju. Autors par pamatu ņēmis hronoloģisko principu, kas ļauj secīgi un pārskatāmi atrast nepieciešamo informāciju. Secīgi tiek apskatīta formējuma darbība, skatot to no ieguldījuma nacisma sagrāvē. Arī te parādās raksturīga laika tendence – vēltīt lielu uzmanību personību lomas frontes sasniegumos aprakstīšanai. Darbs ir ar tendenci slavēt un attēlot uzvaras izcīnīšanas būtiskumu. Darbs galvenokārt var kalpot kā avots par to, kā padomju periodā rakstīja par Otrā pasaules kara vēsturi.

V. Savčenko ir centies apskatīt visu jautājumu loku par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vēsturi, iztirzājot gan tās veidošanās priekšvēsturi un posmus, struktūras īpatnības un tās uzturēšanā iesaistītās institūcijas (LK(b)P CK), gan pievērsoties tik detalizētiem jautājumiem kā militārās darbības norise. Tomēr, lai arī skatītas ir tādas

⁷⁴ Šeit jāmin dr. hist. profesora I. Feldmaņa pētījumi Latvijas Prezidenta Vēsturnieku komisijas ietvaros. Sk. sīkāk: Feldmanis, I. *Latvija Otrajā pasaules karā: uztveres versijas un izpētes problēmas*. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris*, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. 419.-431. lpp.

⁷⁵ Nozīmīgākie: Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945.* Rīga: Liesma, 1978. 189 lpp.; Savčenko, V. 24. strēlnieku korpusa liktenis. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 2, 63.-70. lpp.; Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1975. 577 с.

⁷⁶ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1975. 577 с.

pētījumam noderīgas detaļas kā mobilizācija, komandējošā sastāva iecelšana amatos, netiek sniegta atbilde uz jautājumu, kāpēc divīzija tikai izveidota. Raksturīgs vienpusīgums atsevišķu norišu vērtējumā, piemēram, tiek konstatēts, ka 1941. gadā mobilizācija aizkavējās,⁷⁷ bet netiek pamatots kāpēc. Netiek arī risināti jautājumi par zaudējumiem un komplektēšanas problēmām.

Darbā ir apskatīts katrs sīkākais militārās darbības aspekts, kā rezultātā darbs vairāk pētījumam sniedz informāciju par militārajām norisēm, ar vēlēšanos pierādīt, kā latvieši sakāva fašismu. Plaši ir analizētas politiskās norises.

Savukārt nedaudzajos mūsdienu pētījumos tiek parādīta otra puse – visumā sarežģītais 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas kauju ceļš, kur upuri bija bezjēdzīgi. Mūsdienās vairāk pievēršas jautājumiem par personālsastāva zaudējumu apmēriem, mobilizāciju, motivāciju, neskaidrojot to kā vienpusīgu pasākumu, bet gan meklējot kopsakarības, saistību ar pirmskara vēsturi Latvijā un PSRS. Pēdējā divdesmitgadē tendence, rakstīt par latviešiem Sarkanajā armijā, salīdzinot ar pretējā frontes pusē – SS latviešu leģionā bijušajiem latviešu karavīriem.⁷⁸

Jauna grupa, kam neapšaubāmi ir jāpievērš uzmanība, ir raksti, kuros tiek risināti jautājumi par apstākļiem, kādi netieši sagatavoja ceļu 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanai. Raksti ir sadalāmi divās kategorijās. Vienā tiek raksturoti apstākļi Latvijā 1940.-1941. gadā, uzsverot notikumus Latvijas armijā un 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Tie

⁷⁷ Савченко, В. И. *Латвийские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1975. С. 173.

⁷⁸ Par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Rīga: Jumava, 2007. 584 lpp.; Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandieru portrets (1941-1944): Jānis Veikins un Detlavs Brantkalns. Grām.: Saleniece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013. 380 lpp.; Jermacāne, I. Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa liktenis Vācijas un PSRS kara sākumā, 1941. gada jūnijs – augusts. Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.). Rīga: Zinātne, 2011. 301.-315. lpp.; Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru cīņas motivācija: starp mītiem un realitāti. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata. XI sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2010, 96.-104. lpp.; Jermacāne, I. Latvijas Valsts arhīva 185. fonds, 5. apraksts: „Kara gadu vēstules”. Vispārējs kolekcijas raksturojums. *Latvijas Arhīvi*, 2006, Nr. 3, 138.-166. lpp.; Neiburgs, U. *Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas*. Grām.: *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14. – 15. jūnijs* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). Rīga, 2000. 197.-204. lpp.; Riekstiņš, J. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944 – 1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 415.-448. lpp.; Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 77.-106. lpp.

galvenokārt tiek izdoti Latvijas Vēsturnieku komisijas ietvaros.⁷⁹ Otrā grupa ir tie raksti, kas risina jautājumus par latviešiem PSRS pirms Vācijas – PSRS kara sākuma, īpaši, t.s. 30. gadu otrās puses „lielo teroru”. Šie raksti izceļ galvenokārt latviešu zaudējumus represiju laikā, kā arī atklāj represiju cēloņus un mehānismu.⁸⁰ Pētījumam raksti sniedz informāciju par attieksmi pret latviešiem 30. gadu otrās puses PSRS, kā arī palīdz atrisināt jautājumus par to, kā un kāpēc notika 24. korpusa karavīru nonākšana 201. latviešu strēlnieku divīzijā.

Šai sakarā jāmin nevis latviešu, bet igauņu vēsturnieks T. Tannbergs, kurš ir pētījis Sarkanās armijas nostiprināšanos 20. gadsimta 30. gados.⁸¹ Autors, izmantojot jaunākos mūsdienu krievu vēsturnieku darbus, izseko līdzīgu tam, kā Pirmā pasaules kara laikā radusies Pasaules revolūcijas ideja attīstījās par vienu no galvenajiem vadmotīviem iekarojumu veikšanai. Kā pakāpeniski tam tika pakārtota visa iekšpolitiskā dzīve, veicot reorganizācijas valsts politiskajā, saimnieciskajā, sociālajā un militārajā nozarē, Padomju Savienību nostiprinot kā militarizētu valsti.

Tēmas izpētes kontekstā būtiski, ka autors rakstā risina jautājumus, kā un kāpēc izveidojās neuzticība dažādu tautību militārpersonām Sarkanajā armijā, kas sākās ar 1937. gada lēmumu pāriet uz vienotu kadru armiju, atsakoties no nacionālajām daļām. Un turpinājās 1938. gadā, kad Padomju Savienības vadība uzsāka militārpersonu vidū pastāvošo fašistisko grupējumu atklāšanu. T. Tannbergs atklāj pētījumam nepieciešamo informāciju, kā Sarkanajā

⁷⁹ Skatīt nozīmīgākos: Dreimane, I. Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu izraisītā apšaude Skrundā 1941. gada 25. jūnijā: vācu diversantu apkarošana vai traģisks pārpratums? Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.). Rīga: Zinātne, 2011. 98.-126. lpp.; Jēkabsons, Ē., Bambals, A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940. – 1941. gadā. Grām.: Šneidere. I. (sast.). *Totalitārie režīmi un represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 120.-170. lpp.; Strods, H. Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 13. – 87. lpp.; Strods, H. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs). Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas Muzeja Gadagrāmata, 2001: Nācija gūstā.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. 31. lpp.

⁸⁰ Skat. nozīmīgākos: Beika, A. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri 1929 – 1939. Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politiska un prakse.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. 43.-89. lpp.; Jēkabsons, Ē. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921. – 1938. gadā. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. X sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. 173.-222. lpp.; Kots, M. „Latviešu operācija” – noziegums, bet vai genocīds? *Diena*, 2004, 8. decembris, 2. lpp.; Riekstiņš, J. „Bailes no latviešiem”. Īss ieskats dažās mazāk zināmās Otrā pasaules kara lappusēs. *Zvaigzne*, 1990, Nr. 19, 5.-6. lpp.; Riekstiņš, J. Lielā terora „Latviešu operācija” PSRS 1937.-1938. gadā. Grām.: Strods, H. (sast.). *Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007.* Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2009. 13.-28. lpp.; Šalda, V. *Latvieši Maskavā, 1923-1938.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2010. 534 lpp.

⁸¹ Tannbergs, T. Par Baltijas vietu Padomju Savienības militārajos plānos 1920. – 1930. gadā. No pasaules revolūcijas idejas līdz konkrētiem militārplāniem. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003, 147.-185. lpp.

armijā notiek pāreja no profesionalitātes kritērija uz sociālās izcelsmes, uzticības partijai un vadonim J. Staļinam izvirzīšanu par galveno kritēriju, veicot militārpersonu atlasi, kas vēlāk kļuva arī par karavīru atlases kritērijiem divīzijā. Pētījumam darbs nozīmīgs, jo izskaidro, kāpēc politiskais faktors ietekmēja komplektēšanas, uzturēšanas un audzināšanas gaitu Sarkanajā armijā, vēlāk arī tās divīzijā.

Šeit jāatzīmē V. Savčenko raksts⁸², kas ataino 1940. gadā izveidotā 24. teritoriālā strēlnieku korpusa likteni. Raksts ir tapis 1989. gadā, un tajā tiek aizsākts risināt vēlākajos pētījumos aktuālos jautājumus par Latvijas armijas likvidāciju un tās karavīru likteņiem vēlāk, tostarp arī 201. latviešu strēlnieku divīzijā, risinot arī jautājumus par uzticamību latviešiem. Jāatzīmē, ka autors, rakstot par 24. teritoriālā strēlnieku korpusa problēmām izmanto arī tos LNA LVA materiālus, kas 1975. gada darbā⁸³ netika izmantoti. V. Savčenko parāda, kāpēc korpusss nekļuva par nacionālo formējumu. Lai arī raksts risina būtiskus jautājumus par politiskā institūta ieviešanu, attieksmi pret latviešu karavīriem, tomēr karavīru nonākšanas ceļš 201. latviešu strēlnieku divīzijā ir pieminēts tikai virspusēji. Autors arī nepietiekami raksturo LK(b)P CK lomu korpusa izformēšana un karavīru pārejā uz 201. latviešu strēlnieku divīziju.

V. Savčenko aizsākto pētījumu turpina vēsturnieki Ē. Jēkabsons un A. Bambals,⁸⁴ pielietojot plašu arhīvu materiālu bāzi, izpētot Latvijas armijas pārveidošanas periodu Tautas armijā. Jāatzīst autoru prasmi iesaistīt vēsturiskus faktus un dokumentus kopējā notiekošā kontekstā. Materiāli par 24. teritoriālo strēlnieku korpusu Latvijā pieejami fragmentāri Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā. Ziņas par korpusu var iegūt arī no virsnieku un karavīru atmiņām, bet gandrīz visa korpusa dokumentācija atrodas Krievijas arhīvos, un nav brīvi pieejama. Minētais pētījums noderīgs darba teorētiskajai nodaļai, lai raksturotu divīzijas izveidošanās priekšnoteikumus un iegūtu norādes par atsevišķu Latvijas armijas karavīru likteni divīzijā. Darbs arī sniedz ziņas divīzijas veidošanās posma raksturošanai. Tomēr neatklāj to, kāpēc 24.korpusss nevarēja kļūt par nacionālo formējumu Sarkanajā armijā, bet par to kļuva 201. latviešu strēlnieku divīzija.

⁸² Savčenko, V. 24. strēlnieku korpusa liktenis. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 2, 63.–70. lpp.

⁸³ Савченко, В. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига, 1975.

⁸⁴ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940. – 1941. gadā. Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Totalitārie režīmi un represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 120.-170. lpp.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas jautājums tiek skatīts arī darbā par Otro pasaules karu Latvijā, kas ir Latvijas Vēsturnieku komisijas atbalstīts izdevums.⁸⁵ Darbu veido astoņas nodaļas, kurās vēsturnieki risina jautājumus par nacistisko okupācijas režīmu, holokaustu, arī par latviešiem militārajos formējumos vācu un padomju bruņotajos spēkos, radot priekšstatu par šī kara nozīmi, nosakot Latvijas iedzīvotāju likteņus.

Sadaļas autore par latviešiem Sarkanarmijā vēsturniece D. Bleiere risina jautājumus par latviešu daļām Vācijas – PSRS kara sākumā, kā arī latviešu strēlnieku divīzijām. Autore risina arī jautājumu, kam savā darbā nebija pieskāries V. Savčenko⁸⁶ - par divīzijas izveidošanu, atzīstot, ka no vienas puses pastāvēja bailes no latviešiem, kas neļāva uzreiz pēc kara veikt mobilizāciju, no otras - latviešu divīzijas izveidošana deva iespējas Sarkanās armijas vadībai vieglāk kontrolēt latviešus un deva fronteī nepieciešamās karavīru rezerves.⁸⁷ Autore saņemto atļauju dibināt 201. latviešu strēlnieku divīziju uzskata kā lielu LK(b)P CK panākumu, kas palīdzēja nostiprināt viņu pozīcijas. Viedokļa paušanai netiek izmantots arhīva materiāls, bet galvenokārt vēsturnieka V. Savčenko un J. Riekstiņa publikācijas. Atzīstami, ka autore min faktus, „sakārto” ar pamatotiem argumentiem savu versiju par 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanas cēloņiem (izveidoja, lai LK(b)P nostiprinātu savas pozīcijas).

Lai arī darbs detalizēti risina jautājumus par Latviju un latviešiem 2. Pasaules karā (piemēram, raksturo latviešu karavīru Vācu armijā nonākšanas ceļu, motivāciju u.c.), 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas darbības apraksts sniedz tikai atsevišķas pētījumam būtiskas norādes par tās veidošanu un darbību, izmaiņām nacionālajā sastāvā, bet neko neliecina par komplektēšanas gaitu, karavīru ceļu uz divīziju, motivāciju u.c. Tāpēc grāmata kopumā nesniedz atbildi, kāda bija un vai bija 201. latviešu strēlnieku divīzijai nozīme 2. Pasaules kara laikā Latvijas vēstures kontekstā.

Vēsturnieka U. Neiburga pētījums par latviešu karavīru likteni Vācijas un PSRS armijās, pievēršot uzmanību arī jautājumiem par latviešu karavīru cīņām Sarkanajā armijā.⁸⁸ U. Neiburgs uzmanību virza uz to, ka latviešu karavīru līdzdalībai kādas valsts armijā bijaniecīga izvēles brīvība, īsumā analizē skaitļus, norādot arī problēmas (piemēram, nepastāv definējums – mobilizētie un brīvprātīgie). Autors atzīst, ka jautājums par 100 000 latviešu

⁸⁵ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā* Rīga: Jumava, 2007.

⁸⁶ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига, 1975.

⁸⁷ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā*. Rīga: Jumava, 2007. 378.-380. lpp.

⁸⁸ Neiburgs, U. Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas. Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14. – 15. jūnijs* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). Rīga, 2000. 197.-204. lpp.

karavīru līdzdalību Sarkanās armijas rindās ir neskaids: cittautieši, latviešu karavīru līdzdalība citos formējumos. Autors aicina aktualizēt jautājumu par karavīru cīņu patieso pārliecību. Pētījumam darbs sniedz norādes par tēmas pētniecībai aktuāliem jautājumiem, piemēram, par mobilizācijas un brīvprātības problemātiku, kā arī motivācijas jautājumu. Tomēr raksts izvirza tikai problēmas, bet nesniedz risinājumus.

Jāatzīmē arī Latvijas Vēstures institūta pētnieka, vēsturnieka A. Žvinkļa 2005. gadā veiktais pētījums (precīzāk – apkopojums) par Latvijas iedzīvotājiem Sarkanajā armijā.⁸⁹ Jau ievadā autors norāda, ka tiks atspēkots dažkārt sastopamais apgalvojums, ka no Latvijas iedzīvotājiem veidotie militārie formējumi kalpoja tikai padomju varas atjaunošanai, pierādot, ka tas ir maldīgs.⁹⁰ Autors, izmantojot jau esošos padomju laika pētījumus, skata latviešu karavīru līdzdalību Sarkanās armijas rindās, pievēršot uzmanību kara sākumposmam, 24. teritoriālā korpusa liktenim un nozīmei cīņās, turpinājumā skatot strādnieku gvardes (iznīcinātāj) bataljonu cīņas. Darba turpinājumā tiek akcentēta 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošana un tās cīņu ceļi. Autors analizē galvenās cīņas un risina atsevišķas problēmas, tomēr ne tik detalizēti un novatoriski, kā tas ir iepriekšminētajos autoru pētījumos (piemēram, V. Savčenko rakstos). Darba trūkums ir tas, ka autors nav izmantojis arhīvu materiālus, bet V. Savčenko un citus padomju laikā izdotos darbus. Līdz ar to darbs pētījumam sniedz sakārtotu faktu materiālu, bet neatklāj jaunas nianšes par tēmu (piemēram, divīzijas izveidošanu, komplektēšanu ar komandējošo un personālsastāvu).

Mūsdienās pastāv arī mēģinājums izveidot abās frontes pusēs cīnījušos karavīru portretu, atklājot latviešu karavīru likteņu daudzšķautnainību. Vēsturnieku D. Eglītes, V. Zelčes un K. Zelļa pētījums piedāvā iespēju izveidot 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvo portretu, ar mērķi – lai netiktu dalīti latviešu karavīri „pareizajos” un „nepareizajos”, bet gan visi tiktu cienīti vienādi, jo tas nozīmē – cienīt arī Latvijas pagātni.⁹¹ 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija viena no korpusa, kas tika izveidots 1944. gada jūnijā, veidojošajām divīzijām. Pētījums ir līdz šim par 201. (43. gvardes) divīziju izpētītā apkopojums, ko papildina piemēri no karavīru atmiņām un intervijām. Raksts ir mēģinājums veidot tieši sociālo portretu, kas tiek izdarīts sadalot visu divīzijas personālsastāvu vairākās sociālajās grupās. Dalījums ir precīzs, lai gan kā atsevišķa grupa tiek izdalītas sievietes. Tomēr tas ir saprotams, ņemot vērā lielo sieviešu aktivitāti Sarkanajā

⁸⁹ Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 77.-106. lpp.

⁹⁰ Turpat, 77. lpp.

⁹¹ Eglīte, D., Zelče, V., Zellis, K. 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvās biogrāfijas mets. Grām.: Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 613. lpp.

armijā Vācijas – PSRS kara laikā. Pētījuma mīnuss ir tas, ka nav izmantots Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiāls, īpaši tur esošie privātie avoti.

Raksta pluss ir tas, ka tam nepiemīt vienveidība, bet portrets tiek parādīts raibs, kas tāds arī bija. Raksts arī ir atgādinājums par to, ka latvieši / Latvijas iedzīvotāji, kas cīnījās Vācijas – PSRS kara laikā 201. (32. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā, ir Latvijas vēstures daļa.

Kopumā jāatzīst, ka mūsdienās pētniecības stāvoklis par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju ir stipri viduvējs, un katrs raksts, kas ataino kādu latviešu karavīru darbības aspektu, jāvērtē ļoti atzinīgi. Ikviens no rakstiem palīdz izprast to ārkārtīgi sarežģīto situāciju, kādā atradās Latvijas iedzīvotāji.

1. Militāri politiskais stāvoklis Sarkanajā armijā un Latvijā Vācijas – PSRS kara priekšvakarā un 1941.-1943. gadā

1.2. Stāvoklis Vācijas – PSRS kara priekšvakarā

1.2.1. Vispārējais stāvoklis Sarkanajā armijā, 20. gs. 30. gadi – 1941. gads

Strādnieku Zemnieku Sarkanā armija (Sarkanā armija) tika izveidota uz pilnīgi jauniem pamatiem 1918. gada 23. februārī - laikā, kad noslēgumam tuvojās Pirmais pasaules karš (1914.-1918.) un sākās Pilsoņu karš Padomju Krievijā (1918.- 1922.). Tās turpmākā attīstība bija atkarīga no PSRS notiekošajiem iekšpolitiskajiem un ārpolitiskajiem procesiem.

Sarkanās armijas attīstība 20. gados. Pēc abiem kariem Padomju Krievija bija politiski, ekonomiski un sociāli novājināta, kas savukārt iespaidoja arī Sarkanās armijas turpmāko attīstību. 1924. gada februārī - martā notika Viskrievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas 12. kongress, pēc kura tika uzsākta militārā reforma. Galvenā uzmanība tika pievērsta izmaiņām armijas struktūrā (nacionālo karaspēka daļu izveidošana),⁹² karavīru skaita samazināšanai (1925. gadā tajā bija tikai 562 000 karavīru),⁹³ kā arī politiskā darba uzlabošanai.

20. gadu sākumā tika izstrādātas divas atšķirīgas Sarkanās armijas attīstības programmas. 1921. gadā militārais teorētiķis M. Frunze izstrādāja programmu „Vienotā militārā doktrīna un Sarkanā armija”.⁹⁴ Tās pamatā bija ideja par Pasaules revolūciju un Sarkano armiju kā spēku, kas likvidēs kapitālistisko pasauli, atbrīvojot pasaules proletariātu no kapitālisma, un būs spējīga cīnīties pretinieka teritorijā. Doktrīnā arī tika noteikti galvenie Sarkanās armijas iekšējās attīstības virzieni, kas, piemēram, noteica, ka viens no armijas iekšējās varenības pamatiem ir disciplīna, un padomju valsts rīcībai tās uzturēšanā „ir jābūt

⁹² Nacionālā karaspēka daļa Strādnieku Zemnieku Sarkanajā armijā (SZSA) – SZSA karaspēka daļas, kurās personālsastāvs tika formēts pēc nacionālajām pazīmēm. Nacionālie formējumi tika veidoti sekojoši: karaspēka daļu veidošana un personālsastāva apmācības notika pēc SZSA noteiktām normām, obligāti karaspēka daļu un apakšvienību darbībā bija jāsaņem Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas ietekme. Tika arī noteikts, ka nacionālo karaspēka daļu personālsastāvam jāatbilst SZSA līmenim, jāsaņem no kompetenta komandējošā un vadošā sastāva, kā arī jāizdod attiecīga militārā literatūra. Apmācības notika dzimtajā valodā, kaut komandas bija jāapgūst arī krievu valodā, kuras zināšanas bija obligātas. 1925. gada pavasarī nacionālajās karaspēka daļās dienēja aptuveni 65 000 karavīru. Skat.: Жарков, В. Значение национальных воинских формирований в развитии советских Вооруженных Сил в 30-е годы XX века. *Ярославский педагогический вестник*, 2005, №3, С. 29-32. Pieejams: http://vestnik.yspu.org/releases/novye_Issledovaniy/28_4/ [aplūkots 07.01.2014.]; Градосельский, В. В. Национальные воинские формирования в Красной Армии (1918-1938 гг.). *Военно-исторический журнал*, 2001, № 10, С. 4.

⁹³ Клевцов, В. Социальные и организационные проблемы военных реформ 20-30-х годов. В кн.: Дмитренко, В.П. (отв. ред.) *Армия и общество. 1900-1941 годы. Статьи, документы*. Москва: Издательский центр Института российской истории РАН, 1999. С. 143.

⁹⁴ Фрунзе, М.В. Единая военная доктрина и Красная армия. *Красная Новь*, № 1, 1921, С. 94-106. Pieejams: <http://militera.lib.ru/science/frunze1/01.html> [aplūkots 27.08.2013.].

visstingrākajai”.⁹⁵ Doktrīnā un vēlāk arī praksē īpaša nozīme tika pievērsta politisko nodaļu un Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (turpmāk - VK(b)P) šūniņu darbībai armijas daļās. Citādās domās par Sarkanās armijas turpmāko attīstību bija M. Frunzes un J. Staļina idejiskais pretinieks Ļ. Trockis, kurš uzskatīja, ka Sarkanajai armijai jāattīstās tā, lai tā varētu cīnīties gan pretinieka, gan savā teritorijā.⁹⁶ Šī teorija neguva atsaucību, un 30. gadu pirmajā pusē Ļ. Trockis kļuva par vienu no pirmajiem „lielā terora” upuriem.

Sarkanās armijas attīstība 30. gados, represijas. 1934. gadā notika Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas XVII kongress, kurā J. Staļins paziņoja, ka „jauns imperiālistiskais pasaules karš ir izcelšanās stadijā”.⁹⁷ Tāpēc Padomju Savienībā tika realizēta atbilstoša iekšējā politika jeb t.s. lielais lēciens. Tie bija būtiski pārkārtojumi tautsaimniecības attīstībā, kā rezultātā 1936. gadā Staļins nāca klajā ar slēdzienu par paātrinātu sociālisma uzcelšanu visā valstī.

30. gadu sākumā Sarkanās armijas loma sabiedrībā sāka pieaugt. Ārpolitiskās situācijas rezultātā Sarkanā armija vairs skaitliski nedrīkstēja atpalikt no „iespējamajiem ienaidniekiem”. Šis uzskats īpaši attīstījās pēc 1933. gada, kad Vācijā pie varas nāca Ā. Hitlers. Pirmkārt, strauji pieauga militārās produkcijas ražošana, tādējādi palielinot militāros izdevumus.⁹⁸ Otrkārt, tika uzsākti Sarkanās armijas strukturāli pārkārtojumi, izveidojot jaunas karaspēka daļas un reorganizējot militārās vadības iestādes. 1937. gadā Sarkanā armija pārgāja uz vienotu kadru armiju, atsakoties no teritoriālajām militārajām vienībām un nacionālajām karaspēka daļām.⁹⁹ Oficiāli un galīgi pirmskara periodā visas nacionālās karaspēka daļas tika likvidētas pēc VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru padomes (turpmāk - PSRS TKP) 1938. gada 7. marta lēmuma. Turpmāk nacionālo republiku un apgabalu iedzīvotāji tika iesaukti dienestā kopā ar citām PSRS tautām.¹⁰⁰

Padomju Savienība attīstījās kā totalitāra valsts, kas neapšaubāmi iespaidoja Sarkanajā armijā notiekošos procesus, īpaši personālsastāva komplektēšanu un darbību. Radikālas izmaiņas Sarkanajā armijā sākās pēc VK(b)P CK 1937. gada februāra – marta plēnuma un J.

⁹⁵ Фрунзе, М.В. Единая военная доктрина и Красная армия. *Красная Новь*, № 1, 1921, С. 94-106. Pieejams: <http://militera.lib.ru/science/frunze1/01.html> [aplūkots 27.08.2013.].

⁹⁶ Skat: Tannbergs, T. Par Baltijas vietu Padomju Savienības militārajos plānos 1920. – 1930. gadā. No pasaules revolūcijas idejas līdz konkrētiem militārplāniem. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 158. lpp.

⁹⁷ Turpat, 156. lpp.

⁹⁸ Harrison, M. Providing for Defense. In.: Paul R. Gregory (eds.). *Behind the facade of Stalins command economy: evidence from the Soviet State and Party Archives*. Stanford: Hoover Institution Press, 2001. P. 89-90.

⁹⁹ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 158. lpp.

¹⁰⁰ Жарков, В. Значение национальных воинских формирований в развитии советских Вооруженных Сил в 30-е годы XX века. *Ярославский педагогический вестник*, 2005, № 3, С 29-32. Pieejams: http://vestnik.yspu.org/releases/novye_issledovaniy/28_4/ [aplūkots 07.01.2014.]; Логинов, М. *КПСС и строительство Вооруженных Сил СССР. 1918-июнь 1941*. Москва: Воениздат, 1959. С. 34.

Staļina 5. marta runas tajā. Šajā laikā Padomju Savienība jau dzīvoja „represiju drudzī”.¹⁰¹ J. Staļins bija pārliecināts, ka Padomju Savienības pastāvēšanu apdraud kapitālistiskās valstis, un ar tām solidarizējas valsts iekšienē esošie spēki, kas tika saukti par „kaitniekiem” vai „diversantiem”.¹⁰² J. Staļins pakāpeniski pieņēma domu, ka padomju sabiedrību sekmīgāk var pārvaldīt, tajā uzturot bailes un radot ilūziju par cīņu ar reālu, nevis šķietamu ienaidnieku.¹⁰³ Arī Sarkanajā armijā tika ieviesta jauna personālsastāva stimulēšanas metode: baiļu atmosfēras uzturēšana ar terora / represiju palīdzību.¹⁰⁴ Jau 1936. gadā VK(b)P Politbirojs savā direktīvā bija noteicis, ka „visi iekšējie ienaidnieki ir atzīstami par fašistiskās buržuāzijas izlūkiem, spiegiem, diversantiem un kaitniekiem”.¹⁰⁵ Būtībā J. Staļins ar 5. marta runu legalizēja represijas pret „tautas ienaidniekiem” jeb saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksu „dzimtenes nodevējiem”. „Lielais terors” bija vērsts pret atsevišķām personām un personu grupām, kuri varēja radīt iespējamus draudus J. Staļinam. Pastāv uzskats, ka masu politiskās represijas 1937.-1938. gadā pabeidza formēt totalitāro režīmu PSRS.¹⁰⁶

1936. gada augustā un 1937. gada janvārī notika divi kriminālprocesi. Tajos tika tiesāti bijušie VK(b)P CK līderi G. Zinovjevs, Ļ. Kameņevs un citi. Vēsturnieks A. Beika atzīst, ka „J. Staļina apgalvojums, ka ienaidnieks ir visos valsts un partijas līmeņos, bija signāls masu terora lavīnveidīgai attīstībai”.¹⁰⁷ Neapšaubāmi, ienaidnieks bija arī Sarkanajā armijā. Sekoja maršala M. Tuhačevska un citu vadošu militārpersonu arestēšana un nošaušana. Apzināti tika safabricēta lieta par Sarkanajā armijā pastāvošo pretpadomju militāro sazvērniecisko organizāciju, un „tas bija visnopietnākais Iekšlietu Tautas komisariāta (turpmāk - IeTK)

¹⁰¹ Некрич, А. 1941, 22 июня. Москва: Памятники исторической мысли, 1995. Pieejams: <http://militera.lib.ru/research/nekriч/03.html> [aplūkots 07.09.2013.].

¹⁰² Turpat.

¹⁰³ 20. gadu beigās bija sākusies lauksaimniecības kolektivizācija un industrializācija (kolhozu veidošana un forsēta rūpniecības attīstība), kuru vērtējums sabiedrībā nebija viennozīmīgs. Padomju Krievijā pilsoniskā sabiedrība izzuda pēc represijām un lauksaimniecības piespiedu kolektivizācijas 30. gados. Skat.: Turpat.

¹⁰⁴ Baiļu atmosfēras radīšana nenotika tikai Sarkanajā armijā, tā aptvēra visu Padomju Savienību, kļūdamā par smalki izstrādātu, noturīgu sistēmu. Pēc padomju vēsturnieka A. Nekriča domām, padomju sabiedrība samierinājās ar sistēmu, „pierada pie tā, ka padomju vara garantēja darbu, piedāvāja sliktu, bet tomēr bezmaksas izglītību un medicīnas pakalpojumus, bet – piedāvāja aizstāvību no ārējā ienaidnieka. Cerības uz to, ka nākamā paaudze dzīvos labāk, ticība, ka pienāks gaišā nākotne – sākumā sociālisms, bet pēc tam jau komunisms, nemitīgi noturējās ar gigantiska propagandas aparāta palīdzību, bet, lai šo ticību nekad nezaudētu, nenoietu no ceļa, pastāvēja represīvais aparāts”. Skat.: Turpat.

¹⁰⁵ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 156. lpp.

¹⁰⁶ Кропачев, С., Кричко, Е. *Потери населения СССР в 1937–1945 гг.: масштабы и формы. Отечественная историография.* Москва: РОСПЕИ, 2012. С. 127.

¹⁰⁷ Beika, A. *Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri 1929 – 1939. Genocīda politika un prakse.* Grām.: Strods H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politiska un prakse.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. 43. lpp.

noziedzums Sarkanā armijā”.¹⁰⁸ Represēja gan tos komandierus, kas amatus bija ieņēmuši cariskās Krievijas armijā, gan tos, kas savu karjeru armijā bija sākuši veidot pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara. Vēsturnieki atzīmē, ka ar represiju palīdzību J. Staļins pilnībā gribēja sev pakļaut armiju.¹⁰⁹

Viens no represēšanas iemesliem bija piederība „nevēlamajiem nacionāļiem”, ar tiem saprotot tās komandējošā sastāva militārpersonas, kas bija ar PSRS robežjošos tautību pārstāvji. Saskaņā ar PSRS aizsardzības tautas komisāra 1938. gada 24. jūnija direktīvu no komandieru un politisko darbinieku amatam tika atbrīvoti poļi, vācieši, latvieši, lietuvieši, somi, igauņi, korejieši u.c., kuriem bija ārzemju izcelsme vai bija sakari ar tām. 1938. gadā no Sarkanās armijas pavisam tika atskaitīti 4138 komandieri, neskaitot politiskos vadītājus. Starp tiem bija 1099 poļi, 717 latvieši, 620 vācieši, 312 igauņi un citu tautību pārstāvji.¹¹⁰

Pavisam 1937.-1938. gadā arestēti tika 1 575 259 cilvēki, no tiem tika nošauti 680 tūkstoši.¹¹¹ Starp tiem aptuveni 40 000 virsnieku. Represijās cieta ap 60 procentiem augstāko un vecāko komandieru, tika iznīcināta vairāk nekā puse pulku komandieru. Daudzu divīziju komandēšanu pārņēma majori, pat kapteiņi, bet pulkus komandēja leitnanti. No 1938. gada septembra līdz 1941. gada jūnijam upuru skaits palielinājās vēl par 40 000.¹¹²

Sarkanajā armijā 30. gadu represijas vistiešāk ietekmēja komandieru kvalitāti. 20. gadu beigās, bet īpaši 30. gadu sākumā sāka mainīties uzskati par to, kas ir labs komandieris. Ja līdz tam ar to saprata labu militāro izglītību un pieredzi ieguvušu komandieri, tad 30. gados tam vairs nebija nozīmes. Būtiska kļūva militārpersonu sociālā izcelsme, uzticība J. Staļinam un VK(b)P.¹¹³ Kā atzīmē T. Tannbergs, tad J. Staļins pēc represijām bija guvis pārlicību, ka no tautas nākušajam K. Vorošilovam ir taisnīgāk piešķirt maršala pakāpi nekā cara laiku kadru virsniekam.¹¹⁴

Represijas veicināja ne tikai kvalificēta, bet komandējošā sastāva trūkumu kopumā. Komandieri, kas karjeru veidoja represiju laikā, izrādījās J. Staļina režīmam daudz nozīmīgāki. Tika izjaukta pēctecība armijā, Vācijas – PSRS kara sākumā tikai 7% komandieru bija augstākā militārā izglītība, bet 37% nebija izgājuši pilnu kursu vidējās

¹⁰⁸ Сувениров, О. Наркомат обороны и НКВД в предвоенные годы. *Вопросы истории*, 1991, № 6, С. 28. Skat. arī: Кузнецов, И.И. *Судьбы генеральские. Высшие командные кадры Красной Армии в 1940-1953 гг.* Иркутск: Изд.-во Иркут. ун-та, 2000. С. 3-6.

¹⁰⁹ Кропачев, С., Кринко, Е. *Потери населения СССР в 1937–1945 гг.: масштабы и формы. Отечественная историография.* Москва: РОСПЕИ, 2012. С. 120.

¹¹⁰ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 160. lpp.

¹¹¹ Кропачев, С. А. *От лжи к покаянию. Отечественная историография о масштабах репрессий и потерях СССР в 1937-1945 годах.* Санкт-Петербург: Алетея, 2011. С. 26-27.

¹¹² Pavļenko, N. Sarkanās armijas traģēdija un triumfs. *Lauku Avīze*, 1989, 23. jūnijs, 6. lpp.

¹¹³ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 157. lpp.

¹¹⁴ Turpat.

militārās apmācības iestādēs. To centās kompensēt ar rezervistu iesaukumiem un sasteigtu apmācību. Divu gadu laikā no rezerves armijā iesauca 175 000, betursos sagatavoja 38 000 komandieru.¹¹⁵ Īpaši masu represiju sekas bija jūtamas Vācijas – PSRS kara sākumā. Kā atzīmē krievu vēsturniece J. Seņavska, tad stāvokli sarežģīja tas, ka vairums no represētajiem komandieriem labi pazina vācu militāro organizāciju un kara mākslu, bet tos nomainījušajiem komandieriem tādas zināšanas nepiemita. Tika sarautas tradīcijas, zuda pieredze, pēctecības zudums speciālistu sagatavošanā.¹¹⁶

Militārā reforma. 1939. gada 1. septembrī PSRS Augstākā Padome pieņēma likumu „Par vispārējo karaklausību”. Līdz ar tā pieņemšanu sākās militārā reforma Padomju Savienības bruņotajos spēkos. Par likuma pieņemšanas iemesliem tika uzskatīta starptautiskās situācijas saasināšanās, militārās tehnikas attīstīšanās, Sarkanās armijas skaitliskā sastāva samazināšana 1937. – 1938. gada represiju rezultātā.¹¹⁷

Likuma tiešais mērķis bija Sarkanās armijas sastāva komplektēšanas reorganizācija. Likums atcēla dienestu teritoriālajās daļās, tā vietā ieviešot vienotu dienesta iziešanu kadru daļās. Pirmkārt, tika pazemināts obligātajā militārajā dienestā iesaucamo vecums no 21 uz 19 gadiem. Tos, kas bija beiguši pilnu vidusskolu, varēja iesaukt pat 18 gadu vecumā. Ievērojami pieauga cilvēku resursi, jo tika palielināts iesaucamo loks - klāt nāca trīs gadi – 18 līdz 21 gadus vecie. Otrkārt, palielinājās dienesta ilgums: kājniekiem dienesta ilgums tika noteikts divi gadi, jaunākajam vadošajam sastāvam trīs gadi, bet tiem, kas dienēja jūras spēkos – pieci gadi. Personām ar augstāko izglītību militārais dienesta ilgums kā līdz šim – vienu gadu. Treškārt, ierobežoja no karadienesta atbrīvojamo loku. Ceturkārt, palielināja rezervistu vecumu – no 40 uz 50 gadiem. Piektkārt, paaugstināja ne tikai rezervistu, bet visas sabiedrības militārās sagatavotības līmeni. Jāatzīmē, ka militārā reforma radīja arī nepieciešamību pēc augstāka izglītības līmeņa militārpersonu vidū. Kopējais sabiedrības izglītības līmenis bija diezgan zems un armijas vajadzībām neatbilstošs. Sarkanā armija kļuva par analfabētisma mazinātājām sabiedrībā, un rezultātā vairāk lasīt un rakstīt pratēju padomju sabiedrībā bija starp armijā esošajiem. 30. gados 70-80 procentus armijas personālsastāva veidoja zemnieku dēli.¹¹⁸ Notika Sarkanās armijas slāviskošanās. To veicināja jau iepriekš minētās represijas pret konkrētu tautību komandieriem un nacionālo vienību likvidēšana.

¹¹⁵ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 161. lpp.

¹¹⁶ Сенявская, Е. *Психология войны в XX веке: исторический опыт России.* Москва: РОССПЕН, 1999. С. 116.

¹¹⁷ Закон всеобщей воинской обязанности. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1939, 23 сентября. Pieejams: http://www.soldat.ru/doc/law/law_war/war1939.html [aplūkots 07.09.2013.].

¹¹⁸ Павленко, Н. Sarkanās armijas traģēdija un triumfs. *Lauku Avīze*, 1989, 23. jūnijs, 6. lpp.

Militārā reforma sekmēja iespaidīgu armijas skaitlisko pieaugumu, kas arī bija tās galvenais mērķis. 1939. gada 1. jūlijā Sarkanajā armijā rezervē skaitījās 11 902 873 karaklausībai pakļauto, no tiem militāro apmācību bija apguvuši 7 892 552. 1939. gada rudenī pieņemtais Sarkanās armijas attīstības plāns paredzēja Sarkanās armijas sastāvu miera laikam jau 4 163 400 cilvēkus, un aizmugures nostiprināšanai dienestā vēl bija jāiesauc 555 000 rezervisti. Kopumā no Otrā pasaules kara sākuma līdz Padomju – somu kara beigām 1940. gada martā Sarkanajā armijā tika iesaukti 3 169 000 cilvēki. 1940. gada janvārī Padomju Savienībā bija 19 798 354 cilvēki,¹¹⁹ no kuriem dienestā Sarkanajā armijā atradās 4 174 000 cilvēki (aprīlī). Nepilnu miljonu bija plānots demobilizēt, bet tas notika tikai daļēji sakarā ar plānoto iebrukumu Baltijas valstīs. Uz 1940. gada 1. jūniju Sarkanajā armijā bija paredzēti 3 410 000 karavīri, bet reāli tie bija 4 055 479.¹²⁰ 1941. gada jūnijā Sarkanajā armijā bija 5,7 miljoni cilvēku.

Latvieši PSRS 30. gados. Pēc 1926. gadā veiktās tautas skaitīšanas datiem PSRS dzīvoja 150 miljoni cilvēku. 142 000 no tiem bija latvieši, kas veidoja 0,1% no visiem tobrīd PSRS dzīvojušajiem iedzīvotājiem.¹²¹ Latvieši uz Krieviju galvenokārt bija devušies divos periodos. Pirmā izbraukšana notika 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā darba, izglītības un dzīves telpas meklējumos. Otrā izbraukšana notika jau 1. Pasaules kara apstākļos, kad bēgļu gaitās uz Krievijas teritoriju devās aptuveni 600 000 latviešu. Bija arī tādi, kas 1919. gada pavasarī Latvijā tika mobilizēti Padomju Latvijas armijā, tās sastāvā devās uz Krieviju un Latvijā neatgriezās.¹²²

Saskaņā ar 1920. gada 11. augustā noslēgto Latvijas un Padomju Krievijas miera līgumu Latvijā no Krievijas varēja atgriezties visi, kas bija dzīvojuši Latvijā pirms Pirmā pasaules kara. Piecu gadu laikā no 1920. līdz 1925. gadam šo iespēju izmantoja aptuveni 220 000 cilvēku. Vairums no viņiem Latvijā atgriezās pirmā gada laikā pēc miera līguma noslēgšanas. Vēsturnieks Ē. Jēkabsons min četrus galvenos iemeslus, kāpēc latvieši izšķīrās par palikšanu Padomju Krievijā: apgrūtinātas iespējas atgriezties Latvijā, Krievijas milzīgie plašumi, politiski militāri saimnieciskais haoss, kā arī zināmā tautas daļā pastāvošais lielnieciskums „kā vienīgā iekārta, kas spējīga sniegt latviešiem un citām tautām sociālo un

¹¹⁹ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 163. lpp.

¹²⁰ Turpat, 164. lpp.

¹²¹ Šalda, V. *Latvieši Maskavā, 1923-1938.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2010. 22. lpp.; Поляков, Ю. С. *Советская страна после окончания Гражданской войны: территория и население.* Москва, 1986. С. 169.

¹²² Beika, A. *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politiska un prakse.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. 44. lpp.

arī nacionālo taisnīgumu”.¹²³ Savukārt vēsturnieks A. Beika secina, ka padomju varas iestādes apzināti lika nopietnus šķēršļus latviešu atgriešanās kustībai, galvenokārt cenšoties neizlaist no valsts tieši izglītotos latviešus. A. Beika uzskata, ka latviešu bēgļu izbraukšanu no Padomju Krievijas kavēja „komunistu vēlme izmantot latviešus kā kvalificētu darbaspēku Padomju Krievijas ekonomikas atjaunošanai”.¹²⁴

Padomju Krievijā, no 1923. gada arī Padomju Savienībā palika ievērojams skaits latviešu strēlnieku. Vēsturnieks E. Andersons uzskata, ka līdz 1928. gadam Latvijā atgriezās vairāk nekā 12 000 karavīru.¹²⁵ Par to, cik karavīru palika Padomju Krievijā, aprēķini atšķiras. Tiek minēts gan skaitlis 10 000, gan 5 000.¹²⁶ Iemesli, kāpēc bijušie strēlnieki izšķīrās par palikšanu Krievijā, minami līdzīgi kā citu latviešu gadījumā: idejiskie apsvērumi, karjeras iespējas un piedāvājumi Sarkanajā armijā, ģimenes vai citi apstākļi.¹²⁷

Starp Pirmo pasaules un Vācijas – PSRS karu Padomju Savienībā bija 372 latviešu kolonijas ar vairāk nekā 12 000 saimniecību.¹²⁸ Darbojās latviešu kultūras sabiedrība „Prometejs”, izdevniecība, Maskavas latviešu teātris „Skatuve” u.c. kultūras iestādes. 20.-30. gados latvieši ieņēma daudzus ievējamus amatus Padomju Savienības varas struktūrās. Piemēram, J. Rudzutaks bija VK(b)P CK Politbiroja loceklis un PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, R. Eihe – PSRS Zemkopības Tautas komisārs, J. Alksnis – Sarkanās armijas Gaisa karaspēka priekšnieks u.c.¹²⁹ Latvieši bija Sarkanās armijas vadībā, strādāja militārajās un citās mācību iestādēs, Gaisa karaspēkā un Pretgaisa aizsardzībā, Jūras karaspēkā, Sauszemes karaspēka ierindas amatos, IeTK Robežapsardzības un iekšējā karaspēkā, politiskajos amatos, IeTK Valsts drošības Galvenajā pārvaldē. Bruņotajos spēkos arvien lielāku lomu spēlēja tieši komisāri vai „politiskie komandieri”, starp kuriem bija arī latvieši. Vairāk vai mazāk vadošu amatu ieņemšana turpinājās līdz 1937. gadam, kad latviešus kā vienu no PSRS robežu tautībām sāka represēt. Arī tos latviešus, kas savu karjeru veiksmīgi veidoja Sarkanajā armijā.

¹²³ Jēkabsons, Ē. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921. – 1938. gadā. Grām.: Ciganovs J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. X sēj. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. 173. lpp.

¹²⁴ Beika, A. Grām.: Strods H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politiska un prakse*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. 44. lpp.

¹²⁵ Pēc: Šalda, V. *Latvieši Maskavā, 1923-1938*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2010. 22. lpp.

¹²⁶ Šalda, V. *Latvieši Maskavā, 1923-1938*, 22. lpp. No: Stinkulis, V. Vai tiešām tik sarkani? *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 4, 3. lpp.; Роговин, В. *Партия расстрелянных*. Москва: Московская типография №3 РАН, 1997. С. 14.

¹²⁷ Jēkabsons, Ē. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. X sēj. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. 175. lpp.

¹²⁸ Riekstiņš, J. Lielā terora „Latviešu operācija” PSRS 1937.-1938. gadā. Grām.: Strods H. (sast.). *Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2009. 17. lpp.

¹²⁹ Turpat.

Pret latviešiem vērsta operācija, kas ieguvusi apzīmējumu „Latviešu operācija”, jāskata, pamatojoties uz vispārējo starptautisko situāciju 30. gados, un īpaši uz PSRS valdošo pastāvīgās apdraudētības no ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem atmosfēru. Vēsturnieks J. Riekstiņš atzīmē, ka „Pēc Staļina domām, PSRS robeža bija nepārtraukta frontes līnija”, bet visi, kuri, tā vai citādi, šo robežu bija pārkāpuši, kļuva reāli vai potenciāli PSRS ienaidnieki.¹³⁰ Saskaņā ar PSRS iekšlietu tautas komisāra N. Ježova 1937. gada 23. novembra rīkojumu par „latviešu sazvērestības” atbalsta punktiem tika atzīta latviešu kultūras un izglītības biedrība „Prometejs”, latviešu klubi, rakstnieku biedrības, laikraksti, teātri, kolhozi, mācību un citas iestādes. J. Riekstiņš atzīmē, ka plaši „latviešu sazvērestībā” IeTK izmeklētāji „iesaistīja” PSRS dzīvojošos bijušos latviešu strēlniekus. Laikus izdomāts un nenovērtēts bijis arī šīs sazvērestības pamatojums - latviešu nopelnu nenovērtēšana Krievijas pilsoņu karā, vēlēšanās gāzt padomju varu, palīdzības sniegšana Latvijai gaidāmajā karā ar PSRS, Latvijas teritorijas paplašināšana un „Lielās Latvijas” izveidošana.¹³¹ Tikai pēc daudziem gadiem tika atzīts, ka nekāda „latviešu sazvērestība” nav pastāvējusi, ka tā ir bijusi PSRS IeTK safabricēta. Vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka dažos gados (galvenokārt 1937. un 1938. gadā) PSRS „Latviešu operācijas” laikā bojā gāja aptuveni 20 000 PSRS dzīvojušo latviešu, precīzāks skaitlis tiek minēts 22 360 cilvēku.¹³² Tomēr jāatzīmē, ka latviešu operācijas laikā arestēja un nošāva ne tikai latviešus, bet arī krievus, poļus, vāciešus, ebrejus kā „Latvijas spieģus”.

Pēc 1939. gada janvārī notikušās tautas skaitīšanas datiem Padomju Savienībā dzīvoja 128 345 latvieši. Salīdzinot ar 1926. gada tautas skaitīšanu latviešu skaits bija samazinājies par 23 065 cilvēkiem – pie vispārēji labvēlīgas demogrāfiskās situācijas. Laukos latviešu skaits bija samazinājies par 21 934, bet pilsētās par 1131.¹³³

Viena no kategorijām, kas cieta 1937.-1938. gada represijās, bija latvieši, kas atradās dienestā Sarkanajā armijā un Padomju Savienības represīvajos orgānos. Augstāks izglītības līmenis, iedzimta vai iemācīta darba mīlestība, apzinīgums un mērķtiecīgums bija tās īpašības, kas latviešiem ļāva veidot karjeru jaunajā Sarkanajā armijā, faktiski – viņi izmantoja situāciju. Vēsturnieks Ē. Jēkabsons ir apzinājis, ka kopumā Sarkanajā armijā 1935. – 1939. gadā ģenerālim atbilstošas dienesta pakāpes tika piešķirtas 2671 personai, 1937. – 1939. gadā, kad represiju dēļ starp paaugstinātajiem latviešu vairs nebija – 939 cilvēkiem. 1935. un 1936. gadā

¹³⁰ Riekstiņš, J. Lielais terors un „Latviešu operācija” PSRS. *Latvijas Avīze*, 2004, 6. decembris, 16. lpp.

¹³¹ Riekstiņš, J. Par lielo teroru pret latviešiem. Par mocekļiem un mocītājiem 1937.-1938. gadā. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 25. jūlijs, 12. lpp.

¹³² Kots, M. „Latviešu operācija” – noziegums, bet vai genocīds? *Diena*, 2004, 8. decembris, 2. lpp.

¹³³ Beika, A. *Okupācijas muzeja gadagrāmata 1999*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 2000. 89. lpp.

ģenerālim atbilstošas dienesta pakāpes saņēma kopumā 1732 cilvēki, starp tiem vismaz 100 bija latvieši. Sarkanajā armijā latvieši sastādīja 5,60% no augstākā komandējošā un administratīvā sastāva.¹³⁴

No Ē. Jēkabsona pētījumā aplūkotajām 113 augstākajām militārpersonām 1937. – 1938. gadā tika apcietināti vismaz 107 cilvēki, no kuriem faktiski viesiem tika izpildīts nāves sods. No šiem izdzīvoja tikai seši cilvēki.¹³⁵ Represijas pārcieta arī vēlākie Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieri pulkveži J. Veikins, D. Brantkalns un I. Paegle. Nevienam no trim arests netraucēja Vācijas – PSRS kara laikā kļūt par divīzijas komandieriem. Šīs represijas nekļuva visiem latviešiem par militārās karjeras noslēgumu, kā to pierāda minēto nākamo 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieru liktenis.

1.1.2. Situācija Latvijā 1940.-1941. gadā

1939. gada 23. augustā tika noslēgts neuzbrukšanas līgums starp Vāciju un PSRS. Tomēr noteicošais turpmākajā Latvijas liktenī kļuva nevis pats līgums, bet tam klāt pievienotais slepenais protokols, kas historiogrāfijā ieguvis apzīmējumu „Molotova – Rībentropa pakts”. Šis protokols sadalīja PSRS un Vācijas interešu sfēras visā Austrumeiropā, tostarp Baltijas valstīs, iekļaujot tās PSRS ietekmes zonā.¹³⁶

1939. gada 5. oktobrī Padomju Savienība Latvijai uzspieda parakstīt Latvijas – PSRS savstarpējās palīdzības paktu, kas paredzēja arī Sarkanās armijas bāzu ierīkošanu Latvijas teritorijā. 1940. gada 16. jūnijā Latvijas valdība saņēma ultimātu no PSRS, kurā ārlietu tautas komisārs V. Molotovs apvainoja Latviju savstarpējās palīdzības līguma neievērošanā. Tajā tika pieprasīts, lai Latvijā tiktu izveidota jauna valdība un ielaista Padomju Savienības Sarkanā armija. 17. jūnijā Sarkanā armija šķērsoja Latvijas robežu. Pēc tam lielā steigā un, pārkāpjot jebkādas juridiskās normas, tika sarīkotas jaunas parlamenta vēlēšanas, pasludināta padomju vara Latvijā, kā arī 5. augustā jaunievēlētā Saeima pieņēma deklarāciju par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā.¹³⁷ Turpmākā gada laikā līdz Vācijas – PSRS kara sākumam 1941. gada 22. jūnijā notika intensīva Latvijas iedzīvotāju pārveidošana par padomju cilvēkiem jeb sovjetizācija, kas aptvēra praktiski visas galvenās politiskās, militārās, ekonomiskās, sociālās un kultūras dzīves nozares.

¹³⁴ Jēkabsons, Ē. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. X sēj. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. 197. lpp.

¹³⁵ Turpat, 198. lpp.

¹³⁶ Strods, H. Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 13. – 87. lpp.

¹³⁷ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Rīga: Jumava, 2007. 195.-196. lpp.

Izmainoties politiskajai situācijai, mainījās arī atsevišķu Latvijas iedzīvotāju grupu liktenis. Pirmkārt, citāda kļuva jaunās padomju varas attieksme pret nacionālajām minoritātēm. Lai jaunajai varai būtu atbalsts, nacionālās minoritātes sovjetizācijas gadā ieguva dažādas privilēģijas (īpaši ebreji, krievi un latgalieši). Piemēram, latgalieši ieguva statusu - nacionālā minoritāte. Vēsturnieks A. Stranga uzskata, ka tas notika „acīmredzot uzskatot, ka nabadzīgākajā Latvijas novadā varēs savervēt vairāk kolaborantus”.¹³⁸ Arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba dokumentos (piemēram, dažādos statistikas datos), latgalieši un latvieši bija nostatīti līdzās kā divas atšķirīgas tautības.

Otrkārt, šī gada laikā nostiprinājās un neatgriezeniski skaitliski pieauga Latvijas Komunistiskā boļševiku partija (turpmāk - LK(b)P). Galvenais tās uzdevums bija nostiprināties visās sabiedriskās dzīves jomās. Okupācijas brīdī tā bija mazskaitlīga (aptuveni 500 biedru) un vāja.¹³⁹ Sākotnēji tās darbībā aktīvi tika iesaistīti no Krievijas un citām PSRS republikām ievestie latvieši - VK(b)P biedri. Viņiem bija jāpalīdz jaunajai varai realizēt sovjetizāciju un jārūpējas, lai pieaugtu arī LK(b)P nozīme sabiedrībā. Kadru izvēlē primāra vairs nebija tautība un izglītība, bet pareiza politiskā piederība un attiecīga sociālā izcelsme.

VK(b)P ideoloģijas pielietošanas rezultāts bija LK(b)P biedru skaita pieaugums, tiem sadaloties divās grupās – tajos, kas saskatīja karjeras veidošanas iespējas, un tajos, kas ticēja ideoloģijai. Viens no VK(b)P ieviestajiem kritērijiem bija tas, ka par Komunistiskās partijas biedru varēja kļūt, ja bija rekomendētājs, kuram partijas biedra stāžs ir vismaz trīs gadi. Svarīgs bija ne tikai stāžs, bet arī prasība, lai nākamais partijas biedra kandidāts un rekomendētājs viens otru pazītu vismaz gadu „kopīgā darbā”. 1941. gada marta beigās VK(b)P CK pieņēma lēmumu par uzņemšanas atvieglojumiem Baltijas republiku partijas organizācijās, tādējādi cerot, ka organizāciju daudz aktīvāk papildinās vietējie iedzīvotāji. Rekomendētājiem nepieciešamo stāžu samazināja līdz vienam gadam, kā arī tika samazināts kopējais rekomendējamā pazīšanas laiks – tagad līdz pusgamam. Partijas biedru un kandidātu skaita pieaugums bija pietiekami liels. 1940. gada maijā – jūnijā 500, biedri, 1941. gada 1. janvārī - 2798 biedri un kandidāti, kara sākumā jau 5057 cilvēki.¹⁴⁰

Viens no būtiskākajiem pasākumiem sovjetizācijas gaitā bija padomju varas realizētā represīvā politika. Tās galvenais mērķis bija tās Latvijas iedzīvotāju daļas, kas pēc padomju varas domām varēja to apdraudēt, represēšana. Jau 1940. gada augustā nodibināja LPSR Iekšlietu Tautas komisariātu, ko pēc 1941. gada 3. februāra sadalīja: Iekšlietu Tautas

¹³⁸ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*.

Rīga: Jumava, 2007. 185. lpp.

¹³⁹ Turpat, 201.-204. lpp.

¹⁴⁰ Turpat, 203. lpp.

komisariātā un Valsts Drošības tautas komisariātā.¹⁴¹ 1940. gada 6. novembrī PSRS Augstākā Padome (turpmāk - PSRS AP) pieņēma dekrētu par KPFSR likumdošanas stāšanos spēkā arī Latvijas teritorijā.¹⁴² Pēc padomju parauga tika izveidota tiesu sistēma. No šī brīža pilnīgi legāli, un tas ir absolūts paradokss, cilvēkus varēja sodīt par to, ko viņi bija darījuši Latvijas Republikas laikā, un to, kas Latvijas Republikas laikā bija bijis legāls. Sākās to cilvēku vajāšana, kas nekādus noziegumus pret Latvijas Republiku nebija izdarījuši.¹⁴³

Būtiska padomju varas iezīme, ko bija pieredzējuši Padomju Savienībā dzīvojošie, bet, kas vairumam Latvijas iedzīvotāju bija jauna realitāte, bija jauno izveidoto drošības struktūru veiktā informācijas vākšanu par tiem, kas varētu būt bīstami varai. Mērķis, aizkavēt opozīcijas veidošanos, neitralizējot citādi domājošos. Pēc okupācijas nereti iedzīvotāji paši atklāja par sevi informāciju, piemēram, aizpildot dažādas personas datu anketas darbvietās utt.¹⁴⁴

1940. gada 23. novembrī PSRS Iekšlietu Tautas komisariāts apstiprināja speciālu instrukciju, lai pēc arhīva materiāliem identificētu „kontrevolucionāros un pretpadomju elementus” 1939.-1940. gadā anektētajās teritorijās, pakāpeniski sastādot deportējamo sarakstus. Galvenā deportāciju akcija notika 1941. gada 14. jūnijā, kad vienlaikus tika deportēti 15 424 Latvijas iedzīvotāji, turklāt 5263 no tiem aizturēšanas brīdī tika arestēti un vēlāk notiesāti.¹⁴⁵ Izsūtīšanas un arestēšanas pamats bija personas nodarbošanās, sociālais stāvoklis, piederību pie noteiktām politiskām un sabiedriskām organizācijām. Represijās izpaudās padomju varas raksturīga pazīme: šīs represijas skāra ne tikai konkrētu personu, bet arī tās radnieku. Deportēto vidū bija daudz bijušo tirgotāju, uzņēmēju, armijas virsnieku, policijas darbinieku, cietuma uzraugu, deputātu, diplomātu, armijas virsnieku, tiesnešu, skolotāju, ārstu, studentu, mežsargu, mežziņu, zemnieku, pagastu vecāko un sekretāru u.c. Tātad tā bija Latvijas politiskā, ekonomiskā un sabiedrības elite. Tika deportēti 11 418 latvieši, 1771 ebrejs, 742 krievi, 36 vācieši un 247 – citas tautības.¹⁴⁶ Apsūdzēja pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta par kontrevolucionāriem noziegumiem Latvijas Republikas laikā un pretpadomju aģitāciju pēc 1941. gada 17. jūnija.¹⁴⁷

¹⁴¹ Riekstiņš, J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā. Grām.: Bambals, A., Kalnciema, A., Kļaviņa, D., Lase, I., Pelkaus, E., Riekstiņš, J., Vītola, L. (sast.). *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2007. 10. lpp.;

¹⁴² Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 208. lpp.

¹⁴³ Riekstiņš, J. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2007. 10. lpp.

¹⁴⁴ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 209. lpp.

¹⁴⁵ Riekstiņš, J. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2007. 14. lpp.

¹⁴⁶ Turpat.

¹⁴⁷ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 210. lpp.

Latvijas armijas iznīcināšanas process un represijām pret tās karavīriem. 1940. gada 23. jūnijā Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) laikraksts „Cīņa” rakstīja: „Latvijas armijai jāklūst par Tautas armiju, kas aizsargātu darbaļaužu intereses, nevis kalpotu vienas šauras buržuāziskas šķiras interesēm.”¹⁴⁸ Arī Latvijas armijā tika uzsākta sovjetizācija. 1940. gada jūnija beigās Latvijas armiju sāka dēvēt par Tautas armiju.

Padomju varai armijā bija divi mērķi: propagandas darba veikšana ar pareizas politiskās audzināšanas palīdzību un to militārpersonu, kas uzskatāmas par tautas ienaidniekiem, vai tādas varētu kļūt, fiziska iznīcināšana.¹⁴⁹ Iedīgļi tam meklējami Padomju Savienībā 30. gados realizētajā militārajā un represīvajā politikā, kad armijā primārs bija pareizs politiskais darbs un nemitīga kontrole, lai vajadzīgajā brīdī atbrīvotos no nevēlamajiem. Tāpēc viens no pirmajiem pasākumiem bija uzsāktā ideoloģiskā darba organizēšana, kur galvenā nozīme bija LKP izveidotajam politiskajam aparātam, partijas šūniņām, kā arī dažādiem pasākumiem ar nosacītu kultūras ievirzi (padomju kinofilmu demonstrēšana, sporta sacensības, pašdarbības veicināšana). Jāatzīmē, ka vairumam Latvijas armijas karavīru šie pasākumi bija jaunums un nesaprotami.

Ar veiktajām izmaiņām Iekšējā dienesta reglamentā karavīri ieguva tiesības piedalīties vēlēšanās, stāties politiskās partijās un ar politisko vadītāju atļauju publicēt rakstus presē, no dienesta brīvajā laikā piedalīties politiska rakstura sapulcēs, demonstrācijās un manifestācijās, kā arī ar savas daļas politiskā vadītāja atļauju teikt publiskas politiska satura runas.¹⁵⁰ Paralēli ideoloģiskā darba organizēšanai ar masu kultūras darbu palīdzību, sākās vecāko, nacionāli noskaņoto virsnieku atvaļināšana.

Septembrī un oktobrī Latvijas kara floti iekļāva PSRS Jūras kara flotes sastāvā. Karakuģiem tika nomainīti nosaukumi, komandās tika atstāti tikai daži latvieši. Izmaiņas notika arī Latvijas Kara skolā. Tās 1. kursa kadeti augusta beigās tika atlaisti brīvdienās. Vienlaikus uz Kara skolas bāzes tika izveidota Sarkanās armijas Rīgas Kājnieku karaskola. Jaunajā Kara skolā ieskaitīja gandrīz visus Latvijas Kara skolas virsniekus, izņemot skolas priekšnieku un viņa palīgu. Rudenī jaunajā kara skolā bija pieteikušies 35 bijušie kadeti. Pārējie tika iedalīti 24. teritoriālā strēlnieku korpusa daļās. Novembrī 114 bijušos otrā kursa kadetus atvaļināja, piešķirot viņiem jaunākā leitnanta dienesta pakāpi.¹⁵¹

¹⁴⁸ Armija steidzami jādemokratizē. *Cīņa*, 1940, 23. jūnijs, 1.-2. lpp.

¹⁴⁹ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940. – 1941. gadā. Grām.: Šneidere. I. (sast.). *Totalitārie režīmi un represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 123. lpp.

¹⁵⁰ Turpat, 130. lpp.

¹⁵¹ Turpat, 139. lpp.

24. teritoriālais strēlnieku korpus. PSRS aizsardzības tautas komisārs S. Timošenko 11. jūlijā izdeva pavēli par Baltijas sevišķā kara apgabala izveidošanu, tā štābu paredzot saformēt no Kaļiņinas kara apgabala štāba virsniekiem. Par apgabala pavēlnieku tika iecelts ģenerālpulkvedis A. Loktionovs, bet par štāba priekšnieku – ģenerālleitnants P. Kļenovs.¹⁵²

Augusta pirmajā pusē PSRS Aizsardzības tautas komisariāts sagatavoja bijušo Baltijas valstu armiju iekļaušanu Sarkanajā armijā. 17. augustā S. Timošenko izdeva pavēli par teritoriālo korpusu izveidošanu Baltijas republikās uz bijušo Baltijas valstu armiju bāzes. Teritoriālos korpusus bija paredzēts izveidot uz gadu, kura laikā komandējošajam sastāvam būtu jāapgūst krievu valoda un Sarkanās armijas reglamenti, bet pēc tam tos iekļautu Sarkanajā armijā pēc eksteritorialitātes principa. Daļa komandieru un politiskos amatos ieceļamo personu bija jāizvēlas no Sarkanajā armijā dienāšo attiecīgo tautību pārstāvjiem un krieviem. Korpusa skaitliskais sastāvs tika noteikts 15 142 cilvēki.¹⁵³ Pēc šī lēmuma aktivizējās politisko vadītāju darbs armijā. Latvijas armijas daļas sāka apciemot Sarkanās armijas politiskie komisāri, lasot virsniekiem un karavīriem lekcijas par to, ka karavīriem ciešāk jāiekļaujas padomju karavīru masās, jābūt aktīvākiem utt., lai būtu gatavi Padomju Latvijas nākotnei.¹⁵⁴

27. augustā A. Loktionovs pavēlēja uz Latvijas armijas bāzes izveidot 24. teritoriālo strēlnieku korpusu ar divām divīzijām. Vienlaikus tika noteikta korpusa komandējošā sastāva komplektēšanas kārtība. Komandējošā sastāva kandidatūras izskatīja Baltijas sevišķā kara apgabala ieceltas komisijas. 27. augustā arī formālu lēmumu par 24. teritoriālā korpusa izveidi un tā iekļaušanu Baltijas sevišķā kara apgabala sastāvā pieņēma arī Latvijas PSR Tautas Komisāru padome.

Baltijas sevišķā kara apgabala Kara padome nolēma, ka 24. teritoriālā strēlnieku korpusa komandēšana tiks uzticēta ģenerālim R. Kļaviņam, bet to pārzinās P. Kļenovs. 20. septembrī kara ministrs likvidēja politisko vadītāju institūtu un darbiniekus atvaļināja. Korpusā no bijušajiem politiskajiem vadītājiem palika tikai nedaudzi. Viņu vietā no citām Sarkanās armijas daļām korpusā tika iecelti jauni politiskie komisāri un politiskie vadītāji, no kuriem tikai daži bija latvieši. Lielākā daļa ieradās no Krievijas. Piemēram, personas, kas kara gados darbojās 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskajā daļā: P. Zutis un A. Dunts. Nākamais 201. latviešu strēlnieku divīzijas komisārs E. Birzītis tika iecelts par 181. strēlnieku divīzijas štāba politiskās nodaļas vadītāju. Analogi visā Latvijas sabiedrībā notiekošajam tika

¹⁵² Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 136. lpp.

¹⁵³ Turpat.

¹⁵⁴ Citēts pēc: Turpat.

uzsākta virsnieku personisko datu vākšana: par sociālo izcelšanos, vispārējo un militāro izglītību, apbalvojumiem u.c.

Septembrī sākās pakāpeniska karavīru pārcelšana no Tautas armijas uz 24. teritoriālo strēlnieku korpusu. 1940. gada novembrī – 1941. gada janvāra sākumā tos virsniekus, kas netika ieskaitīti korpusā, atvaļināja, „pavēlēs minētais atvaļināšanas iemesls parasti skanēja: „Sakarā ar neiespējamību izmantot Sarkanās armijas kadros” vai: „Piemērota amata trūkuma dēļ.”¹⁵⁵ Atvaļināja arī tos karavīrus, kuri bija precējušies un bija nodienējuši sešus un vairāk mēnešus, bija vismaz 24 gadus veci un bija nodienējuši sešus mēnešus.¹⁵⁶ Korpusā ieskaitāmo virsnieku dienesta pakāpes tika pārdēvētas atbilstoši Sarkanās armijas dienesta reglamentam.

Karavīru dienesta ilgums tika pagarināts līdz Sarkanajā armijā noteiktajiem 24 mēnešiem. Korpusā notiekošās kaujas apmācības sākotnēji notika latviešu valodā, bet drīz pienāca pavēle pilnībā pāriet uz krievu valodu, ko daudzi karavīri neprata. Turpinājās arī pakāpeniska bijušo Latvijas armijas virsnieku atvaļināšana no dienesta, īpaši līdz Sarkanās armijas svinīgā zvēresta nodošanai 1941. gada 23. februārī un arī pēc tam. Kā atvaļināšanas iemesls joprojām tika lietota frāze „Sakarā ar neiespējamību izmantot Sarkanās armijas kadros.”¹⁵⁷

Rūpīgi tika pārbaudīta katra jauniesauktā politiskā nostāja. Iztaujāšanā piedalījās arī politiskais vadītājs un tulks. Tās laikā jauniesauktie tika iztaujāti par mantisko stāvokli, radniekiem, īpaši pievēršot uzmanību radnieku iespējamajai dzīvesvietai ārzemēs. Laikraksts „Kurzemes Vārds” 1941. gada 15. augustā par šo procesu rakstīja: „Poļitruks” rūpīgi atzīmēja jauniešu izteicienus un taisīja savu lēmumu par uzticamību. Saprotams, uzticamo sarakstā bija tikai komjaunieši un pionieri. [...] Kad politiskās veselības pārbaudes bija veiktas, sekoja „poļitruku” mācības par „kara tehniku” un kā jāuzvedas nākošajam sarkanarmietim. [...] Krievu komandieri nepārprotami pateica, ka dienests būs plašajā dzimtenē un skubināja cītīgi mācīties krievu valodu.”¹⁵⁸

Arī ziemā turpinājās jau Tautas armijā aizsāktais - apmācībās dominēja karavīru morāli politiskā audzināšana, kas izpaudās neskaitāmos „Latvijas situāciju pilnībā neizpratošo politisko komisāru un politisko vadītāju organizētajos pasākumos”.¹⁵⁹ Turpinājās korpusa

¹⁵⁵ Citēts pēc: Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 144. lpp.

¹⁵⁶ Sākta Sarkanās armijas teritoriālā strēlnieku korpusa izveidošana. *Darbs*, 1940, 2. septembris, 3. lpp.; Sākta Sarkanās armijas teritoriālā strēlnieku korpusa izveidošana. *Brīvais Zemnieks*, 1940, 2. septembris, 7. lpp.

¹⁵⁷ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 145. lpp.

¹⁵⁸ Sarkanarmiešu „svētā misija”. *Kurzemes Vārds*, 1941, 15. augusts, 6. lpp.

¹⁵⁹ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 145. lpp.

karavīru padarīšana padomju cilvēkiem. Karavīru noskaņojumā valdīja saspringta situācija un neziņa par nākotni. Savukārt politiskie vadītāji nodarbojās ar masveida izspiegošanām.

Visu korpusa pastāvēšanas laiku pret latviešiem tika vērstas IeTK represijas. Daudzi virsnieki, seržanti un ierindnieki, kuri kaut kāda iemesla dēļ, bieži pat neskaidra, bija izraisījuši politisko darbinieku vai attiecīgo iestāžu aizdomas un nepatiku, tika apcietināti un vienkārši pazuda no savām vienībām.¹⁶⁰ Pavisam līdz masu represijām 1941. gada jūnijā apcietināja vairāk nekā 300 latviešu virsnieku, instruktoru un kareivju. Daudziem pēc kara tribunāla sprieduma tika izpildīts nāvessods vēl Latvijā. Vēsturnieks K. Dambītis izdala vairākas Latvijas virsnieku kategorijas, pret kurām vērsās represijas. Pirmkārt, virsnieki, kuri bija atvaļinājušies līdz 1940. gada 17. jūnijam, galvenokārt tās bija civilpersonas. Otrkārt, pret pēc 1940. gada 17. jūnija atvaļinātajiem virsniekiem. Galvenā ir trešā kategorija – virsnieki, kuri tika apcietināti līdz 1941. gada jūnijam, un pēdējā kategorija ir virsnieki, kurus apcietināja 1941. gada 14. jūnijā.¹⁶¹

1941. gada jūnija sākumā korpusa augstākais komandējošais sastāvs sakarā ar paredzēto nosūtīšanu uz Maskavu (uz kvalifikācijas celšanas kursiem) tika nomainīts. Piemēram, R. Kļaviņa vietā par korpusa komandieri iecēla Spānijas pilsoņu kara dalībnieku ģenerālmajoru K. Kačanovu.¹⁶²

1941. gada jūnija sākumā 24. teritoriālais korpusa saņēma pavēli doties uz bijušo Latvijas armijas vasaras nometni Litenes pagastā. Atsevišķas vienības tika novietotas vasaras nometnē Mangaļsalā. Pēc ierašanās Litenē atvaļināja 1939. gada iesaukuma divus gadus nodienējušos karavīrus, izņemot instruktoru rotu kursus beigušos. Latviešu skaits korpusā samazinājās uz pusi, jo atvaļināto vietā ieskaitīja jauniesauktos no Ļeņingradas, Maskavas un Kaļiņinas kara apgabala.¹⁶³

1941. gada 14. jūnijā notikušās masu deportācijas vadīja Baltijas kara apgabala 3. (sevišķās) nodaļas saskaņā ar vienību komisāru un jauniecelto komandieru norādījumiem. Represijas pamatojās uz PSRS VK(b)P CK un Tautas Komisāru Padomes 1941. gada 14.

¹⁶⁰ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 146. lpp. Piemēram, korpusa karavīriem bija aktīvi jāpiedalās sporta sacensībās, ko tolaik arī atspoguļoja tā laika prese. Jāatzīmē, ka sports bija viens no politiskās audzināšanas veidiem Sarkanajā armijā. Skat., piemēram: Sports provincē. *Sarkanais Sports*, 1940, 14. oktobris, 2. lpp.

¹⁶¹ Dambītis, K. Represijas pret Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsniekiem: 1941. gada 14. jūnija izsūtīšana. Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.-60. gadi. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gada referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene.* Rīga: Zinātne, 2011. 288. lpp.

¹⁶² Jēkabsons, Ē. 1941. gada 14. jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā Strēlnieku korpusā. Grām.: Brencis, M., Ērglis, Dz. (sast.). *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2001. gada 12.-13. jūnijs, Rīga.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). Rīga, 2002. 224. lpp.

¹⁶³ Turpat, 226. lpp.

maiņa slepeno lēmumu „Par sociāli svešu elementu izsūtīšanu no Baltijas republikām, Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Moldāvijas”.¹⁶⁴ Represijas bija veids, kā padomju vara atbrīvojās no sev nevēlamiem vai pat bīstamiem cilvēkiem. Tas bija jādara oficiāli, pastāvošo likumdošanu piemērojot atbilstošam režīmam. Deportējamie tika izvēlēti, balstoties uz korpusa virsnieku personas lietās esošām ziņām par viņu darbību Padomju Krievijas Pilsoņu karā, piedalīšanos Latvijas Atbrīvošanas karā un cīņā pret Sarkano armiju 1918.-1920. gadā, autobiogrāfiju, ziņām par darbību Latvijas armijā, tuviniekiem u.c.¹⁶⁵

Izsūtītie virsnieki par šādu scenāriju bija iedomājušies, bet neticēja, ka kas tāds varētu notikt. K. Dambītis atzīmē, ka demokrātijā un brīvajā Latvijā augušie un skolotie virsnieki neticēja, ka valsts (PSRS) domā likvidēt vienlaikus tik daudz savas armijas korpusa komandējošā sastāva. Patiesībā tam neticēja pat daudzi šī režīma atbalstītāji, jo nebija rēķinājušies ar padomju varas nežēlīgo politiku. 1941. gada 14. jūnija akcijas laikā uz ieslodzījuma vietām Noriļskā aizveda aptuveni 560 virsnieku.¹⁶⁶

Apcietināšanas veica PSRS IeTK, Baltijas sevišķā kara apgabala štāba 3. (sevišķā) nodaļa un korpusa štāba 3. (sevišķā) daļa. Pēc 14. jūnija notikušās akcijas 24. teritoriālā korpusa karaspēka nometnēs kara komisāri visās vienībās organizēja mītiņus un virsnieku sapulces, kurās skaidroja, ka arestēti un aizvesti tie, kuriem padomju vara nevarējusi uzticēties, taču korpusā palikušie varot turpmāk būt pārliecināti par savu drošību, jo padomju vara viņiem uzticoties.¹⁶⁷

Tautas armijas, pēc tam 24. teritoriālā strēlnieku korpusa represiju kopējie rezultāti ir drūmi. No Latvijas tautas armijas 2193 virsniekiem, vadoties pēc 1940. gada 1. septembra datiem, nepilna gada laikā atsevišķi bija apcietināti 299 virsnieki, 14. jūnijā – 562, bez vēsts pazuda – 247 virsnieki. Turklāt no armijas līdz tās iekļaušanai 24 teritoriālajā korpusā atvaļināja 875 virsniekus.¹⁶⁸ Vēsturnieki A. Bambals un Ē. Jēkabsons secina, ka no 858 bijušajiem Latvijas aktīvā karadienesta virsniekiem vismaz 514 represēti no dienesta vietas 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā, bet pārējie 344 – laikā no 1940. gada jūlija līdz 1941. gada jūnija beigām. 1940.-1941. gada represijas skāra vismaz 4700 jeb katru sesto pirms

¹⁶⁴ Riekstiņš, J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā. Grām.: Bambals, A., Kalnciema, A., Kļaviņa, D., Lase, I., Pelkaus, E., Riekstiņš, J., Vītola, L. (sast.). *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2007. 11.-12. lpp.

¹⁶⁵ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 150. lpp.

¹⁶⁶ Dambītis, K. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 288. lpp. 291. lpp.

¹⁶⁷ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 154. lpp.

¹⁶⁸ Dambītis, K. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 288. lpp. 297. lpp.

okupācijas laika Latvijas armijas karavīru.¹⁶⁹ Dzīvi palikušajiem 24. teritoriālā korpusa karavīriem ceļš pēc 22. jūnija turpinājās Vācijas – PSRS karā.

1.2. Stāvoklis frontē un Sarkanajā armijā 1941.-1943. gadā

1.2.1. Kaujas darbība un militārās norises

Otrais pasaules karš sākās 1939. gada 1. septembrī ar Vācijas iebrukumu Polijā. Savukārt 1941. gada 22. jūnijā ar Vācijas un tās sabiedroto Somijas, Ungārijas un Rumānijas uzbrukumu Padomju Savienībai karš ienāca arī padomju sabiedrības dzīvē, daļu no tās padarīdams par karavīriem frontē. Uzbrukuma rezultātā izveidojās Austrumu fronte. Tradicionāli historiogrāfijā Vācijas – PSRS karu sadala trīs posmos, no kuriem pirmais un pētījumā aplūkojamais aptver laika posmu no kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā līdz Staļingradas kaujas sākumam 1942. gada novembrī. Šim posmam raksturīga Sarkanās armijas atkāpšanās un tādu militāro, politisko un sociālo pārveidojumu ieviešana Sarkanajā armijā, kas paaugstinātu personālsastāva kaujas spējas.

Nekavējoties pēc kara sākuma Padomju Savienībā tika realizēti vairāki militāri politiski pasākumi. 22. jūnijā PSRS Augstākā Padome izdeva dekrētu „Par kara stāvokli”, kā rezultātā PSRS teritorijā tika ieviests kara stāvoklis „valsts aizsardzības interešu vārdā”, lai tiktu nodrošināta „sabiedriskā kārtība” un „valsts drošība”. 23. jūnijā tika izsludināta vispārējā mobilizācija, izdodot PSRS Augstākās Padomes dekrētu „Par Ļeņingradas, Baltijas Sevišķā, Rietumu Sevišķā, Kijevas Sevišķā, Odesas, Harkovas, Orlas, Maskavas, Arhangeļskas, Urālu, Sibīrijas, Pievolgas, Ziemeļkaukāza un Aizkaukāza kara apgabalu karaklausībai pakļauto mobilizāciju”. Pēc tam relatīvi īsā laikā tika reorganizētas armiju uzraugošās institūcijas, apvienojot vecās un izveidojot jaunas, kā arī notika strauja jaunu karaspēka daļu veidošana. J. Staļins PSRS iedzīvotājus pa radio uzrunāja tikai 3. jūlijā, uzaicinot organizēt visplašāko palīdzību Sarkanajai armijai. Tika noteikts, ka visa militārā rūpniecība jāpakārto kara situācijai, nodefinēta valsts attieksme pret karavīru atkāpšanos, un pirmo reizi netieši izskanēja aicinājums pielietot tā saucamo „izdedzinātās zemes taktiku”, kas nozīmēja – atkāpjoties neko neatstāt ienaidniekam, ja nevar paņemt līdzi – iznīcināt.¹⁷⁰

Kopš uzbrukuma sākuma Vācijas armija uz priekšu virzījās trīs virzienos: Ļeņingradas (mūsdienās - Sanktpēterburgas), Maskavas un Kaukāza. Savukārt Sarkanā armija tikpat strauji

¹⁶⁹ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 160. lpp.

¹⁷⁰ Черепанов, В. *Власть и война. Сталинский механизм государственного управления в Великой Отечественной войне.* Москва: Известия, 2006. С. 91-101.

atkāpās. Atkāpšanās ilga līdz 1941. gada oktobrim. Vācu armijas uzbrukums bija negaidīti straujš, to apliecina tas, ka jau 10. jūlijā sākās kauja par Ļeņingradu, 16. jūlijā tika ieņemta Smoļenska. Sabruka Rietumu fronte. Pēc Smoļenskas ieņemšanas tika ieņemta arī Kijeva. Rietumu frontes virspavēlnieks ģenerālpulkvedis M. Kirponoss izdarīja pašnāvību. Rudenī sākās Ļeņingradas blokāde, bet oktobrī vairākas Sarkanās armijas daļas nonāca aplenkumā pie Vjazmas. Uz 1941. gada decembra sākumu Vācijas austrumu frontē bija izveidojušās deviņas frontes: Aizkaukāza, Dienvidrietumu, Dienvidu, Kaļiņinas (mūsdienās – Tvera), Karēlijas, Ļeņingradas, Rietumu, Volkovas, Ziemeļrietumu. Fronšu skaits apliecina vācu armijas uzbrukuma vērienu. (Skatīt: *Pielikums Nr. 1*)

Maskavas operācija. 1941. gada 6. septembrī Vācijas kanclers Ā. Hitlers izdeva pavēli par uzbrukumu PSRS galvaspilsētai Maskavai. Operācija ieguva nosaukumu „Taifūns”, un tā bija jārealizē vācu armijas grupai „Centrs”, piesaistot tam 4. tanku grupu, kas tobrīd atradās pie Ļeņingradas. Vācu armijas uzdevums bija aplenkt Sarkanā armiju pie Vjazmas un Brjanskas, un tad no ziemeļiem un dienvidiem vienlaicīgi ieņemt Maskavu. Septembra beigās operācijai bija piesaistīti 1 800 000 cilvēku.¹⁷¹ Vācu armijas daļām pretim atradās Sarkanās armijas Rietumu, Rezerves un Brjanskas fronšu karaspēks, kas bija izstiepts aptuveni 700 kilometru garumā. To sastāvēja 1 250 000 cilvēku.¹⁷² Operācija sākās 30. septembrī. Sarkanajā armijā sākās, faktiski turpinājās 22. jūnijā aizsākusies panika un atkāpšanās jeb šai gadījumā pat bēgšana. Maskavas virzienā atkāpšanās turpinājās līdz 5. decembrim, kopumā pavirzoties atpakaļ 250 -300 km. Līdz 5. oktobrim tika sagrauta ģenerāļa A. Jerjomenko komandētā Brjanskas fronte. Līdz Maskavai bija palikuši aptuveni 300 km.

Oktobrī tika veiktas izmaiņas Sarkanās armijas vadībā. No 10. oktobra, apvienojot Rietumu un Rezerves fronti, tika izveidota Rietumu fronte, ko uzticēja komandēt no Ļeņingradas frontes atsauktajam armijas ģenerālim G. Žukovam. Savukārt 17. oktobrī izveidoja Kaļiņinas fronti, ko komandēja ģenerālleitnants I. Koņevs. 14. oktobrī vācu 10. tanku divīzija sasniedza Borodīnu, kas atrodas 120 km uz rietumiem no Maskavas. 1. tanku divīzija sasniedza Kaļiņinu pie Volgas uz ziemeļrietumiem no Maskavas, bet dienvidu pusē ģenerālpulkveža H. Guderīana komandētās vācu 2. tanku armijas tanki atradās pie Tulas. 15. oktobrī Maskavā sākās panika. Piemēram, citu valstu vēstniekiem lika evakuēties uz Kuibiševu (mūsdienās – Samara). Novembrī G. Žukovs ar jauna, no Sibīrijas atvesta karaspēka palīdzību apstādināja vācu armijas uzbrukumu. Maskavu no ieņemšanas pasargāja sals un tad strauji sekojošais atkusnis. Kaujas atsākās tikai novembra sākumā. Savukārt

¹⁷¹ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 70.

¹⁷² Turpat.

Dienvidrietumu frontē 19. novembrī feldmaršala E. fon Kleista tanku grupa izlauzās līdz Rostovai pie Donas, kas ir uzskatāmi par vārtiem uz Kaukāzu. Tomēr sals un retas piegādes līnijas lika vācu karaspēkam atkāpties. (Skatīt: *Pielikums Nr. 1*)

Par Maskavas operācijas norises laiku tiek uzskatīts laika posms no 1941. gada 5. decembra līdz 1942. gada 7. janvārim. Mērķis – armijas grupas „Centrs” satriekšana. Vācijas armijas spēki bija 1 708 000 karavīru, Sarkanajai armijai 1 100 000 karavīru. Pretuzbrukums sākās 5. decembrī Kaļiņinas frontē. Sarkanajai armijai palīdzēja tai labvēlīgie laika apstākļi – aptuveni metru biezs sniegš, liels sals, „zeme bija cieta kā dzelzs, un vācu karavīriem nācās kurināt ugunsiskus zem savām bruņumašīnām, pirms varēja iedarbināt motorus”.¹⁷³ (Skatīt: *Pielikums Nr. 2*)

Sarkanās armijas pretuzbrukums bija straujš. Karavīriem būtiski bija pavēli izpildīt jebkuriem līdzekļiem. Iespējams, ka tās bija bailes no represijām, kas notika paralēli militārajām operācijām.¹⁷⁴ Mēneša laikā vācu karaspēks tika atsviests aptuveni 250 km uz rietumiem. Kaujās pie Maskavas Sarkanā armija piedzīvoja pirmo veiksmi kara laikā. Maskavas kauja pierādīja, ka apgalvojums par vācu armijas neuzvaramību kopš 1914. gada ir kļūdains, un militārās pieredzes trūkums ne vienmēr ir vainīgs neveiksmēs, „apziņa par tā patiesumu līdz izmisumam varēja novest gan karavīru, gan komandieri”.¹⁷⁵

1942. gada 5. janvārī J. Staļins paziņoja, ka Sarkanajai armijai bez apstājas jāuzbrūk rietumu virzienā, jāpāriet uzbrukumā visā Vācijas PSRS kara frontē un pilnībā vācu armija jāsatricē jau 1942. gadā. Konkrēts uzdevums bija: vācu armijas grupas „Centrs” satriekšana, Ļeņingradas blokādes likvidēšana, kā arī dienvidos jāatbrīvo Donbass un Krima.¹⁷⁶ J. Staļina rīcība bija tradicionāla – viņš nerēķinājās ar ierobežotajām cilvēku rezervēm vai militārās rūpniecības nespēju saražot pietiekamu daudzumu bruņojuma. Šajā laikā nelabvēlīga situācija izveidojās Ļeņingradā: sāka beigties pārtika, apstājās elektrostacijas, nedarbojās ūdensvadi un kanalizācija, iestājās liels aukstums un bads. Var piekrist, ka šajā brīdī J. Staļinu neinteresēja Ļeņingradas liktenis. Staļins jau oktobra beigās bija paziņojis, ka „mums armija ir svarīgāka”, pavēlot karaspēka daļas atvilkt no Ļeņingradas, lai tās nenonāktu aplenkumā.¹⁷⁷

Zaudējumi PSRS bija ne tikai cilvēku resursu ziņā, bet arī teritoriāli un līdz ar to ekonomiski. 1941./1942. gada ziemā vācu karaspēks jau bija ieņēmis aptuveni divus miljonus

¹⁷³ Віворс, А., Винogradova, Л. *Ракстниекс Карā. Василикс Гросманс un Сарканā армия. 1941-1945.* Рига: Атēна, 2007. 72. лрр.

¹⁷⁴ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 79; Кузнецов, И.И. *Судьбы генеральскиею Высшие командные кадры Красной Армии в 1940-1953 гг.* Иркутск: Изд.-во Иркут. ун-та, 2000. С. 120.

¹⁷⁵ Уткин, А. *II мировая война.* - Москва: Алгоритм, 2002. С. 257.

¹⁷⁶ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 79.

¹⁷⁷ Турпат, 80. лрр.

kvadrātkilometru PSRS teritorijas. 1942. gada sākumā PSRS ekonomika bija tikai daļa no pirmskara ekonomikas, bija zaudētas milzīgas valsts teritorijas. 130 miljoni cilvēku, kas dzīvoja neokupētajās teritorijās, bija tuvu badam, trūka maizes, visa „aizmugures” dzīve tika pakārtota frontes vajadzībām.¹⁷⁸

Neveiksmēs izpaudās ļoti raksturīga kara laika īpašība – par vainīgiem tika atzītas komandējošā sastāva personas un militārās tehnikas nepilnības. Faktiski nekad netika minēts, ka neveiksmju cēlonis varētu būt 30. gadu represijas vai zemā armijas militārā sagatavotība. Tika iedibināta kara laikam ļoti raksturīga tradīcija – izdot tādas pavēles, kas ļoti strauji ierobežo militārpersonas, paredzot par pārkāpumiem nežēlīgus sodus.¹⁷⁹ 1941. gada 16. augustā Sarkanās armijas augstākās virspavēlniecība izdeva pavēli Nr. 270 „Par mazdūšību un padošanos gūstā un par mēriem tādu gadījumu likvidēšanā”, ar kuru tika pavēlēts sodīt katru, kas izrādījis mazdūšību un bailīgumu, padevies gūstā (augstākais soda mērs saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksa 58. pantu).¹⁸⁰ Pastāv uzskats, ka ar šo pavēli J. Staļins kara pirmo divu mēnešu neveiksmēs atzina ar vainīgiem daļu ierindas karavīru un augstāko komandējošo sastāvu. Viens no uzskatāmākajiem piemēriem tam ir Rietumu frontes komandiera, ģenerālleitnanta D. Pavlova liktenis, kurš tika apsūdzēts nodevībā, un kuram piesprieda nāvessodu.¹⁸¹

Ne tikai vācu armijā bija cerības, ka līdz ziemas iestāšanās brīdim, karš būs beidzies.¹⁸² J. Staļins bija pārliecināts, ka 1942. gads būs pēdējais kara gads, ko viņš arī oficiāli paziņoja 1942. gada 1. maija Aizsardzības Tautas komisariāta pavēlē, novēlējams, lai „1942. gads būtu galējais vācu fašisma sagrāves gads un padomju zemes atbrīvošanas no hitleriskajiem neliešiem gads”.¹⁸³ Tobrīd tie bija tikai vārdi, jo stāvoklis armijā liecināja par jauniesaukto zemo militārās sagatavotības līmeni. 1942. gada pavasarī Sarkanajā armijā bija 400 divīzijas,

¹⁷⁸ Уткин, А. *II мировая война*. Москва: Алгоритм, 2002. С. 257.

¹⁷⁹ Кузнецов, И.И. *Судьбы генеральскиею Высшие командные кадры Красной Армии в 1940-1953 гг.* Иркутск: Изд.-во Иркут. ун-та, 2000. С. 120.

¹⁸⁰ Skatīt: Приказ Ставки Верховного Главного Командования Красной Армии от 16 августа 1941 г. № 270 „Об ответственности военнослужащих за сдачу в плен и оставление врагу оружия”. В кн.: Русский архив: Великая Отечественная: Т. 13 (2-2). Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г.-1942 г. Москва: ТЕППА, 1997. Pieejams: http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1941-1942/03.html [aplūkots 15.01.2014.].

¹⁸¹ Віворс, А., Винogradova Л. *Ракстnieks karā. Vasilijš Grosmans un Sarkanā armija: 1941 – 1945*. Rīga: Atēna, 2007. 30. lpp.; Суворов, В. *Беру свои слова обратно*. Донецк: Сталкер, 2005. Pieejams: <http://militera.lib.ru/research/suvorov11/22.html> [aplūkots 15.01.2014.].

¹⁸² фон Бок, Ф. *Я стоял у ворот Москвы. Военные дневники 1941-1945*. Москва: Яуза, Эксмо, 2006. С. 171. Pieejams: http://militera.lib.ru/db/bock_f/index.html [aplūkots: 14.01.2014.].

¹⁸³ Черепанов, В. *Власть и война*, С. 108.

kopā aptuveni 11 miljoni cilvēku, 10 000 tanku un 11 000 lidmašīnu, kas bija vairāk, kā vācu armijai.¹⁸⁴

Militārā situācija 1942. gada pirmajā pusē. Situācija frontē 1942. gada pirmajos mēnešos bija saspringta. Piemēram, Ziemeļrietumu frontē pie Demjanskas stāvoklis attīstījās ļoti nelabvēlīgs Sarkanajai armijai. Tur karaspēks aplenca sešas vācu divīzijas, kurās bija aptuveni 100 000 cilvēku. Tomēr ieilga to likvidācijas process. Aprīļa beigās vācu armijas daļām izdevās izveidot t.s. Ramuševas koridoru 6-8 kilometru platumā. Cīņa par koridoru turpinājās līdz 1943. gada sākumam. No janvāra līdz aprīlim Sarkanā armija zaudēja 245 511 cilvēkus, no tiem neatgriezeniskie zaudējumi – 88 908.¹⁸⁵ Daudz būtiskāki un nesekmīgāki bija Sarkanās armijas Kaļiņinas un Rietumu frontu mēģinājumi Rževas – Vjazmas uzbrukuma operācijā satriekt armijas grupu „Centrs”, kas neizdevās, un pavēle par operācijas pārtraukšanu tika izdota tikai 20. aprīlī. Šie mēģinājumi bija saistīti ar neiedomājamiem cilvēku upuriem, no 8. janvāra līdz 20. aprīlim tikai Rietumu frontes karaspēks neatgriezeniski zaudēja 272 320 karavīrus, bet kopā ar ievainotajiem 776 889 karavīrus.¹⁸⁶ Atsevišķām karaspēka daļām bija ne tikai apgādes problēmas, bet arī cilvēku rezervju trūkums. Vēsturnieki apgalvo, ka visas Sarkanās armijas virspavēlniecības 1941. gada decembrī – janvārī iekārtotās militārās operācijas netika pabeigtas. Galvenais iemesls bija padomju pavēlniecības nespēja un pirmkārt jau J. Staļina pareizi novērtēt savus spēkus un iespējas.¹⁸⁷

1942. gadā pasliktinājās Padomju Savienības ekonomiskā situācija. No 170 miljoniem PSRS iedzīvotāju bija zaudēti 35 miljoni. Jau 1942. gada pavasarī Padomju Savienība bija zaudējusi 2/3 no dzelzsrūdu raktuvēm, ogļu ieguve sastādīja 57% no pirmskara apjomiem, tērauda – 58%, 60% - alumīnija, graudaugi – 38%.¹⁸⁸ Sarkanās armijas ziemas uzvaras, ātra kara pabeigšanas plāns, nostiprināja iekšpolitisko stāvokli PSRS. 1942. gada 1. janvārī Vašingtonā tika parakstīta Apvienoto Nāciju Organizācijas deklarācija. Jau 1941. gadā ASV un Lielbritānija sāka piegādāt padomju karaspēkam munīciju, pārtiku, arī lidmašīnas, automašīnas.

Padomju militārajos panākumos izšķirošais faktors bija ierindas karavīru drosme un enerģija. Otrs faktors bija pārmaiņas Sarkanās armijas vadībā pēc pirmajiem divpadsmit kara mēnešiem. J. Staļins beidzot atzina, ka VK(b)P un īpaši viņa kā Sarkanās armijas

¹⁸⁴ Hoffman, J. *Der Angriff auf die Sowjetunion*. Frankfurt am Main, 1991. S. 851.

¹⁸⁵ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 85.

¹⁸⁶ Turpat, 84. lpp.

¹⁸⁷ Turpat, 85. lpp.

¹⁸⁸ Turpat.

virspavēlnieka iejaukšanās militārajā virsvadībā padarīja to maz efektīvu, un ka komandējošajiem virsniekiem jāļauj rīkoties pastāvīgi. 1942. gada augustā G. Žukovu iecēla par virspavēlnieka vietnieku. Britu vēsturnieks O. Faidžiss uzskata, ka solis, kad J. Staļins atkāpās no bruņoto spēku aktīvas kontrolēšanas, vēstīja par jauna veida attiecībām starp VK(b)P un militāro pavēlniecību. Armijas ģenerālštābs no Kara padomes pakāpeniski pārņēma stratēģisko plānošanu un vadību. Komisāru un citu politisko virsnieku vara bija mantojums no 30. gadu represijām, viņu vara tika krasi samazināta militāru lēmumu pieņemšanā un pilnībā likvidēta daudzās mazākās armijas vienībās.¹⁸⁹ Svarīga loma bija arī medaļām, ko saņēma karavīrs. Karavīrs savu medaļu saņēma pāris dienas pēc sekmīgi veiktas operācijas.

Militārā situācija 1942. gada otrajā pusē, Staļingradas kauja. Gan vācu armija, gan Sarkanā armija nākamo lielu uzbrukumu plānoja uzsākt 1942. gada vasarā. Ā. Hitlers plānoja realizēt jaunu uzbrukumu Austrumu frontes dienvidos, lai iegūtu Kaukāza naftas resursus. Trieciens bija virzīts uz lejteci, ar mērķi iegūt Staļingradu (mūsdienās – Volgograda). Ziemeļos bija paredzēts ieņemt Ļeņingradu. Savu plānoto lielo vasaras operāciju Ā. Hitlers nosauca par „Blau” („Zils”). Sešas dienas pirms uzbrukuma sākuma 12. maijā Sarkanās armijas Dienvidu un Dienvidrietumu frontes pavēlnieks maršals S. Timošenko uzsāka uzbrukumu dienvidos no Harkovas. Tomēr piecas dienas vēlāk ģenerālfeldmaršala Fr. Paulusa 6. armija ielenca vairāk nekā trīs padomju armijas. Līdz ar to operācija „Blau” tika atlikta līdz jūnija beigām. S. Timošenko komandētās frontes uzsāka atkāpšanos. Vācu armija tuvojās Donai. Šajā laikā J. Staļinam sākās panika, un 19. jūlijā viņš pavēlēja Staļingradu sākt gatavot karam. Ā. Hitlera nesaprašanās ar vācu armijas ģenerālštābu spieda atlikt operācijas sākumu.

1942. gada otrajā pusē Sarkanās armijas skaitliskais sastāvs, neskatoties uz zaudējumiem, turpināja palielināties, pieaugot līdz sešiem miljoniem cilvēku. Vācu armijas skaitliskais sastāvs bija četri miljoni. Lai kontrolētu situāciju Sarkanajā armijā, īpaši pie Staļingradas, 1942. gada 28. jūlijā J. Staļins izdeva pavēli, kas historiogrāfijā ieguvusi nosaukumu „Ne soli atpakaļ!”.¹⁹⁰ Neskatoties uz šo pavēli, Sarkanajā armijā augustā valdīja panika, ko papildināja Sarkanās armijas karavīru bēgšana no Donas rietumu krasta. (Skatīt: *Pielikums Nr. 3*)

¹⁸⁹ Faidžiss, O. *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007. 580. lpp.

¹⁹⁰ Skat. pavēli: Приказы о мерах по укреплению дисциплины и порядка в Красной Армии и запрещении самовольного отхода с боевых позиций. № 227. В кн.: *Русский архив: Великая Отечественная: Т. 13 (2-2). Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г.-1942 г.* Москва: ТЕРРА, 1997. Pieejams: http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1941-1942/13.html [aplūkots 15.01.2014.].

Augusta beigās pie Staļingradas notika nesekmīgs Sarkanās armijas pretuzbrukuma mēģinājums. Pilsētā valdīja panika, tāpēc IeTK 10. strēlnieku divīzijai tika pavēlēts aizturēt Sarkanās armijas dezertierus un tos iedzīvotājus, kas pameta pilsētu. J. Staļins uzskatīja, ka iedzīvotāja atrašanās pilsētā tiks Sarkanajai armijai drosmīgāk cīnīties. Līdzās tam Staļingradas aizsardzības līniju stiprināja sodi. Apmēram 13 500 karavīru tika sodīti ar nāvi piecu mēnešu laikā. Lielākā daļa šo sodu notika kauju sākumā, kad lielākā daļa cilvēku psiholoģiski salūza. 62. armijas komandieris, ģenerālleitnants V. Čuikovs teica: „Staļingradas aizstāvēšanā divīziju komandieri vairāk pakļāvās uz asinīm, nevis uz dzeloņstieplēm”, jeb valdīja princips „Laiks ir asinis”.¹⁹¹ Viņam uzbrūkošās vācu armijas daļas bija jānotur jebkuriem līdzekļiem, iesaistot kaujā arvien vairāk cilvēku. Raksturīgas bija ielu kaujas, kas ieguva nosaukumu „Staļingradas ielu cīņu akadēmija”.¹⁹²

Kaujas Staļingradā turpinājās līdz decembra vidum, kad vācu 6. armija tika ielenkta. Pēc smagām kaujām 1943. gada februārī 6. armijas atlikusī daļa ar pavēlnieku ģenerālfeldmaršalu F. fon Paulusu kapitulēja. Tika iznīcināti 330 000 vācu armijas karavīru, 90 000 saņemti gūstā.¹⁹³ Šajā laikā Ā. Hitlers pasludināja totālo karu. Savukārt Sarkanā armija janvāra beigās daļēji pārrāva Leningradas blokādi, izveidojot koridoru pār Lādogas ezeru 10 – 11 kilometru platumā.

1943. gada februārī vācu armija atradās 1942. gada izejas pozīcijās – 800 km turp un atpakaļ bija noieti. Frontes līnija stabilizējās pie Doņeckas – 240 km uz austrumiem, kā to bija iecerējis J. Staļins. Pēc t.s. Trešās Harkovas kaujas abas karojošās puses pārgāja aizsardzībā, lai atgūtu spēkus un papildinātos.

Visas Sarkanās armijas pirmā kara gada kaujas bija raksturīgas ar neizskaidrojamu un grūti aptveramu Sarkanās armijas karavīru drosmi. Raksturīga karavīru neiedomājamā apņēmība, „ar kādu sarkanās armijas karavīri cīnījās pret vācu pārspēku par katru ielu, par katru sagrauto namu. [...] Tieši šī nelokāmā apņēmība – gara spēks, ko nevar izskaidrot tikai ar militāro disciplīnu vai ideoloģiju, - nosvēra svaru kausu šajā cīņā, kam bija izšķiroša loma kara gaitā”.¹⁹⁴

¹⁹¹ Bīvors, A., Vinogradova L. *Rakstnieks karā. Vasilijš Grosmans un Sarkanā armija. 1941-1945.* Rīga: Atēna, 2007. 152. lpp.

¹⁹² Kaujas taktika: neliela mēroga nakts uzbrukumi. Tuvcīņas ar nelielām granātām, automātiem, nažiem, uzasinātām lāpstām un ugunsmetējiem. Tādā veidā vācieši tika nomocīti. Snaiperu darbība.

¹⁹³ Davies, N. *Europe at War. 1939-1945. No Simple Victory.* London: Pan Books, 2006. P. 108. 1925. gadā tas bija tikai 250 000 karavīru.

¹⁹⁴ Faidžiss, O. *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2007. 567. lpp.

1.2.2. Personālsastāvs

1936. gada 5. decembrī pieņemtajā PSRS Konstitūcijā pirmo reizi tika pasludināts, ka vispārējā karaklausība Padomju Savienībā ir likums, un karadienests ir godpilns katra PSRS pilsoņa pienākums. Pienākumam pretnostatīts tika sods, kas bija paredzēts par „pienākuma” neievērošanu.¹⁹⁵ Līdz ar to, balstoties uz Konstitūciju, PSRS pilsoņi no dienesta izvairīties nevarēja.

Jau pirms kara nemitīgi pieauga Sarkanās armijas skaitliskais sastāvs, 1940. gada 1. maijā sasniedzot 3 991 000 karavīrus.¹⁹⁶ Savukārt T. Tannbergs apgalvo, ka 1940. gada aprīļa beigās Sarkanajā armijā bija 4 174 000 karavīri, no kuriem nepilnu miljonu bija plānots demobilizēt, bet tas tika realizēts tikai daļēji sakarā ar 1940. gada vasarā plānoto iebrukumu Baltijas valstīs. Uz 1940. gada 1. jūniju Sarkanajā armijā bija paredzēti 3 410 000 karavīri, bet reāli tie bija 4 055 479 karavīri.¹⁹⁷

1941. gada jūnijā Sarkanajā armijā bija 5,7 miljoni cilvēku, kas bija dzimuši 1919. – 1922. gadā.¹⁹⁸ Karš sākās 22. jūnijā, un jau nākamajā dienā 23. jūnijā PSRS teritorijā tika izsludināta vispārējā mobilizācija, iesaukšanai armijā pakļaujot 1905. – 1918. gadā dzimušos vīriešus. Kara sākumā Padomju Savienībā dzīvoja 196,7 miljoni cilvēku, no tiem vīrieši bija 93 miljoni.¹⁹⁹ Aprēķini liecina, ka mobilizēt varēja 35 miljonus vīriešu, no tiem kara laikā armijā tika mobilizēti 29 miljoni 575 tūkstoši.²⁰⁰

Mobilizācijas apmēri izrietēja no frontē notiekošā: straujais vācu armijas uzbrukums, Sarkanās armijas karavīru dezertēšana un padošanās gūstā radīja nepieciešamību pēc armijas daļu papildināšanas un jaunu daļu veidošanas. No 23. jūnija līdz 1. jūlijam Sarkanajā armijā tika mobilizēti 5,3 miljoni cilvēku, bet augustā vēl papildus tika iesaukti 1890.–1904. gadā, kā arī 1923. gadā dzimušie.²⁰¹ Skaitliski Sarkanā armija bija izveidojusies par milzīgu spēku. Rietumu vēsturnieki min, ka no 23. jūnija līdz 1941. gada beigām tika izveidotas 286

¹⁹⁵ Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик, ред. 1936 года, 132. pants. Pieejams: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> [aplūkots 06.09.2013.].

¹⁹⁶ Некрич, А. *1941, 22 июня*. Москва: Памятники исторической мысли, 1995. Pieejams: <http://militera.lib.ru/research/nekrich/03.html> [aplūkots 07.09.2013.].

¹⁹⁷ Tannbergs, T. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 164. lpp.

¹⁹⁸ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь*. Москва: Вече, 2010. С. 36. Britu vēsturnieks N. Deiviss min skaitli 5,37 miljoni vīriešu. Skat.: Davies, N. *Europe at War*, P. 216.

¹⁹⁹ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности*, С. 36.; Кирсанов, Н., Дробязко, С. *Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта. Отечественная история*, 2001, № 6, С. 60.

²⁰⁰ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности*, С. 36.

²⁰¹ Turpat, 35. lpp.

divīzijas.²⁰² Savukārt mūsdienu krievu vēsturnieki uzskata, ka kopš kara sākuma līdz 1. decembrim Sarkanajā armijā tika iekļauta 291 divīzijas un 94 brigādes.²⁰³ Tomēr ne visus mobilizēja. Daļa iesaucamo atkrita morāli politisku iemeslu un nacionālu pazīmju dēļ, kā arī netika iesaukti kulaku bērni, administratīvi izsūtītie vai arī represētie.

Situācija frontē bija nelabvēlīga, ko vēl vairāk saasināja Sarkanās armijas karavīru masveida dezertēšanas un padošanās gūstā. Jau novembrī Sarkanā armija bija zaudējusi visu pirmskara armijas sastāvu. Tikai kara pirmajā mēnesī tika zaudēts 1 000 000 cilvēku, no tiem aptuveni 700 000 padevās gūstā vācu armijai.²⁰⁴ Padošanās gūstā turpinājās arī rudenī. Pie Minskas jūlijā gūstā padevās 329 000 karavīru, septembrī pie Kijevas – 656 000, pie Brjanskas un Vjazmas oktobra vidū – 663 000 cilvēku.²⁰⁵ 1941. gada jūnija līdz decembrim Sarkanā armija un flote zaudēja (nogalinātie, mirušie no ievainojumiem, nonākuši gūstā un pazuduši bez vēsts) 3 miljoni 138 tūkstoši cilvēku, ievainotie, kontuzētie un saslimušie – 1 miljons 336 tūkstoši karavīru.²⁰⁶ Pēc citiem datiem līdz 1941. gada 1. decembrim tās gūstā bija nonākuši 3,9 miljoni cilvēku. Dažos mēnešos Sarkanā armija bija zaudējusi aptuveni četrus miljonus cilvēku, kas bija 70% pirmskara armijas sastāvā.²⁰⁷ Savukārt no kara sākuma līdz 1942. gada aprīļa beigām padomju karaspēks bija zaudējis 6 miljonus 839,4 tūkstošus cilvēku, tai skaitā 4 miljonus 90,9 tūkstošus neatgriezeniski. Vācu armijas zaudējumi 1942. gada februāra beigās Vācijas Austrumu frontē bija 1 miljons 5,6 tūkstoši cilvēku.²⁰⁸ Faktiski var uzskatīt, ka 1941. gada rudenī Sarkanā armija zaudēja visu pirmskara armijas sastāvu.²⁰⁹ Šajā situācijā tika dota atļauja veidot nacionālos formējumus Sarkanajā armijā.

To, ka visi valsts resursi bija pakārtoti frontes un armijas prasībām, apliecina mobilizācijai pakļaujamo cilvēku loka paplašināšana. PSRS Valsts Aizsardzības komiteja 1941. gada 17. septembrī pieņēma lēmumu par vispārējo obligāto PSRS pilsoņu kara apmācību, kurai bija pakļauti visi PSRS pilsoņi vecumā no 16 līdz 59 gadiem. Sakarā ar minēto lēmumu, vispārējai militārajai apmācībai bija jānotiek ārpus armijas, kā arī neatraujot apmācībai iesaukto no viņa tiešā darba fabrikās, rūpnīcās utt. Pamatojoties uz PSRS Tautas

²⁰² Hoffman, J. *Der Angriff auf die Sowjetunion*. Frankfurt am Main, 1991. S. 854.

²⁰³ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 74.

²⁰⁴ Hoffman, J. *Der Angriff auf die Sowjetunion*. Frankfurt am Main, 1991. S. 851. Citos avotos tiek minēts, ka līdz 27. augustam vācu armijas grupa „Centrs” gūstā bija saņēmusi 800 000 padomju karavīru. Skat.: фон Бок, Ф. *Я стоял у ворот Москвы. Военные дневники 1941-1945*. Москва: Яуза, Эксмо, 2006. С. 145. Pieejams: http://militera.lib.ru/db/bock_f/index.html [aplūkots 04.01.2014.].

²⁰⁵ Luks, L. *Geschichte Russlands und der Sowjetunion. Von Lenin bis Jelzin*. Berlin: Verlag Friedrich Pustet, 2000. S. 363 -364.

²⁰⁶ Ржевский, О. Война. *История Отечества: Люди, идеи, решения*. Москва, 1991. С. 233.

²⁰⁷ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 73.

²⁰⁸ Турпат, 89. lpp.

²⁰⁹ Luks, L. *Geschichte Russlands und der Sowjetunion*, S. 364.

Komisāru Padomes 1942. gada 24. oktobra lēmumu, līdztekus apmācībām kara apmācību punktos, militārā apmācība notika arī skolās militāro apmācību vadītāju vadībā.²¹⁰

Vācijas - PSRS kara pirmajos astoņos mēnešos tika mobilizēti 11 miljoni cilvēku, no tiem deviņi miljoni nosūtīti uz militārajiem formējumiem, ieskaitot arī karaskolas un rezerves daļas.²¹¹ Situācija padomju frontē pēc pretuzbrukuma atvairīšanas pie Maskavas spieda armijas vadību paplašināt iesaucamo personu loku. Saskaņā ar PSRS Augstākās tiesas lēmumu 1942. gada 22. janvārī armijas vajadzībām sāka izmantot tos, kas bija sodīti ar brīvības atņemšanu līdz diviem gadiem bez tiesību ierobežošanas. 1942. – 1945. gadā tādā veidā iesauca 233 474 cilvēkus.²¹²

Frontē kritušie karavīri bieži tika aizstāti ar nepilngadīgajiem. Piemēram, 1942. gadā no 1. maija līdz 31. decembrim armijā nonāca 106 417 1925. gadā dzimušie un 230 1926. gadā dzimušie.²¹³ Šajā laikā Sarkanās armijas rindās tika mobilizēti jauni „puišļi”, dzimuši 1923.-1925. gadā, kopumā 1942. gada sākumā ierindā uzņemot 500 000 rezervistu, kas bija jāapmāca. Pakāpeniski armijas skaitliskais sastāvs pieauga līdz 5 miljoniem cilvēku.²¹⁴ Jaunais papildinājums, kas no kara komisariātiem ieradās armijā rezerves daļās (ne tikai nepilngadīgie), nesaņēma ne formastērpus, ne apavus. Īpaši 1942. gadā bija lielas grūtības ar pārtiku. Pēc Maskavas kaujas patriotisms sabiedrībā palielinājās, arī zināmā daļā to, kas gatavojās doties uz fronti. Papildinājums nāca no kara skolu kursantiem, kuri neizcēlās ar labu fizisko sagatavotību, toties bija „patrioti”. Var apgalvot, ka no vienas puses pastāvēja liels skaits „dzimtenes nodevēju”, no otras – liels skaits patriotu. PSRS bija zaudējusi 1/3 teritorijas un gandrīz pusi industriālās bāzes. Tā izjuta bailes tikt „ienaidnieka sakautai tās teritorijā”. Daudziem tomēr nebija morālā šoka. Vienlaicīgi pastāvēja „neticami augsta krievu spēja pretoties. [...] nekas nespēj salauzt Sarkanās armijas izturīgumu”.²¹⁵

Visam karam kopumā, ne tikai apskatāmajam periodam, bija raksturīgs fenomens - laikā, kad no armijas dezertēja vai padevās gūstā vairāki miljoni karavīru, bija milzīgs skaits „patriotu”, kas jebkuriem līdzekļiem centās nonākt frontē. Iemesli tam bija ilgstošs propagandas darbs un sadzīves apstākļi Padomju Savienībā. Jautājums par armijas personālsastāva pašuzpurēšanās spēju un patriotismu nepakļaujas zinātniskam skaidrojumam. Neapšaubāmi, tas bija jau 30. gados iedibinātās propagandas rezultāts.

²¹⁰ Kaujas rezervju sagatavošanas Sarkanai armijai. *Brīvā Venta*, 1945, 20. septembrī, 4. lpp.

²¹¹ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности*, С. 36.

²¹² Турпат.

²¹³ Турпат, 37. lpp.

²¹⁴ Уткин, А. *II мировая война*. Москва: Алгоритм, 2002. С. 264.

²¹⁵ Турпат, 260. lpp.

Piemēram, padomju vēsturnieks A. Nekričs uzskata, ka jau kopš kara sākuma padomju tautai tas bija aizsardzības karš pret agresoru, kurš padomju zemē bija iebrucis bez kara pieteikuma. Padomju cilvēkiem, kas pieteicās dienestam armijā, karš kļuva par cīņu par neatkarību, brīvību un dzīvi. Tas bija avots, kas deva spēkus cīņai un izdzīvošanai. Un vēl bijusi cerība uz dzīves izlabošanu pēc uzvaras.²¹⁶

Historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka Sarkanās armijas spēja izturēt grūtības bija raksturīga krievu tautas īpašība. Kad PSRS bija briesmās, tad patriotisms un dzimtenes mīlestība bija tās, kas saglabāja gatavību nomirt ekstremālos apstākļos. Vislabākās krievu tautas rakstura īpašības bija uzticība, pašuzpurēšanās un patriotisms, kā arī spēja pārciest zaudējumus.²¹⁷ Kā tika minēts iepriekš, tad padomju karavīra patriotismu raksturoja: augsta morāle, nelokāmība, drosmē un varonība. Tādam viņam bija jābūt, un tāds viņš centās būt. Katrs padomju karavīrs tika sagatavots izpildīt „svētu pienākumu savas sociālistiskās tēvzemes aizsargāšanā cīnīties līdz pēdējai patronai, līdz pēdējai asins lāsei”. Propagandas uztverē pastāvēja tikai divi ceļi: uzvarēt vai zaudēt, bez vidusceļa. Ja karavīrs cīnīties nevēlējās un dezertēja vai kā citādi pauda savu nepatiku pret padomju valsti, viņš tika sodīts saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksa 58. pantu, kā arī Karadienesta iekšējās kārtības reglamentu.

Sievietes Sarkanajā armijā. Kara laika fenomens bija sievietes, kas 1941. gadā brīvprātīgi, bet no 1942. gada mobilizācijas rezultātā nonāca dienestā Sarkanajā armijā. 1941. gadā brīvprātīgi armijā nonāca 5594 sievietes.²¹⁸ Jāatzīmē, ka sievietes Padomju Savienībā nebija pakļautas karaklausībai. Tomēr pēc Sarkanās armijas panākumiem Maskavas kaujās situācija mainījās. 1942. gada 5. janvārī J. Staļins paziņoja, ka Sarkanajai armijai jāpāriet uzbrukumā visā Vācijas – PSRS kara frontē un vācu armija „jāsatriec” jau 1942. gadā.²¹⁹

Oficiāli sievietes Sarkanajā armijā sāka iesaukt 1942. gadā, pamatojoties uz PSRS Aizsardzības Valsts komitejas lēmumu. 14. aprīlī tika izdota pavēle par sakaru dienestā esošo vīriešu nomaiņu ar sievietēm.²²⁰ Iesaukšana notika caur rajonu un pilsētu kara komisariātiem. Militārajam dienestam derīgās sievietes vecumā no 19 līdz 30 gadiem tika nosūtītas uz

²¹⁶ Некрич, А. 1941, 22 июня. Москва: Памятники исторической мысли, 1995. Pieejams: <http://militera.lib.ru/research/nekrich/03.html> [aplūkots 07.09.2013.].

²¹⁷ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды: Война 1941-1945 гг. в материалах следственно-судебных дел.* Москва: Терра, 2006. С. 8-9.

²¹⁸ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности*, С. 38.

²¹⁹ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 79.

²²⁰ Павēli skatīt: Приказ о мобилизации в войска связи женщин для замены красноармейцев. № 0284, 14 апреля 1942 г. В кн.: *Русский архив: Великая Отечественная: Т. 13 (2-2). Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г.-1942 г.* Москва: ТЕРРА, 1997. Pieejams: http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1941-1942/10.html [aplūkots 15.01.2014.].

karaspēka daļām, tās, kuras bija līdz 45 gadus vecas, tika nosūtītas uz aizmugures daļām, galvenokārt uz medicīnas dienestiem, piemēram, hospitāļiem. Iesaukšanai Sarkanajā armijā netika pakļautas grūtnieces, ģimenes apgādnieces un militārajā rūpniecībā, IeTK, uz dzelzceļa un ūdenstransportā strādājošās, arī augstskolu studentes. Kopumā kara laikā tika iesauktas 490 235 sievietes, no tām, 1942. gadā 235 025 un 1943. gadā 194 695.²²¹ Dažkārt sievietes sastādīja līdz 8% no visa personālsastāva.²²² Daudzas sievietes karā piedalījās ne tikai aizmugures daļu darbā, bet kā diversantes, lidotājas, ārstes, medmāsas, radistes, zenītnieces un snaiperes. 87 sievietes kļuva par Padomju Savienības varonēm. No sievietēm – varonēm 29 bija lidotājas, otra grupa bija pagrīdnieces – 24. Nav zināms frontē kritušo skaits, nav zināms arī sodīto sieviešu skaits. Kara tribunālu spriedumi liecina, ka sievietes sodītas bieži. 1943. gada augustā PSRS tieslietu tautas komisārs izdeva speciālu slepenu direktīvu, kurā bija teikts, ka PSRS Tautas Komisāru padomei ir ziņas, ka atsevišķi kara tribunāli nosūta uz soda daļām sievietes. Tāda prakse tika atzīta par kļūdainu.²²³

Nacionālie formējumi. 1938. gadā nacionālie formējumi Sarkanajā armijā tika likvidēti, daudzas dažādu tautību militārpersonas pakļaujot represijām. Kara sākumā armijā valdīja dezorientācija, kā sekas bija armijas atkāpšanās un milzīgi personālsastāva zaudējumi. Tieši nepieciešamība palielināt armijas skaitlisko sastāvu piespieda J. Staļinu pieņemt lēmumu par nacionālo formējumu izveidošanu. Britu vēsturnieks N. Deiviss min, ka kara sākumā Padomju Savienībā dzīvoja aptuveni 70 tautību iedzīvotāji. Starp tiem krievu tautības iedzīvotāji bija 55-60%, pārējie lielākas tautas un nacionālās grupas, kas nonāca ne tikai krievu karaspēka daļās, bet arī nacionālajos formējumos.²²⁴

Par Sarkanās armijas nacionālo vienību jāuzskata tāda karaspēka daļa, kas veidojās no kādas noteiktas Padomju Savienības republikas pilsoņiem, un kaujas apmācība, kultūras un politiskais darbs līdz ar krievu valodu noritēja arī attiecīgās karaspēka daļas nacionālajā valodā. Šo karaspēku daļu veidošanā un uzturēšanā aktīvi piedalījās attiecīgās republikas partijas “aktīvs”. Galvenais nacionālo formējumu uzdevums bija pēc iespējas efektīvāk veicināt padomju republiku iedzīvotāju iesaistīšanos „cīņā pret fašismu”.²²⁵

Nacionālajās karaspēka daļās iesauca padomju un autonomo republiku pārstāvjus, galvenokārt tos, kuri slikti pārvaldīja krievu valodu, vai nemaz to nemācēja. Tāpēc Sarkanās

²²¹ Кривошеев, Г., Андроников, В., Буриков, П., Гурки, В. (сост.) *Великая Отечественная без грифа секретности*, С. 38.

²²² Davies, N. *Europe at War*, P. 219.

²²³ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 427.

²²⁴ Davies, N. *Europe at War*, P. 210.

²²⁵ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*, С. 12.

armijas nacionālajos formējumos liela daļa darba ar personālsastāvu noritēja attiecīgā formējuma dzimtajā valodā, vismaz sākumposmā, kamēr personālsastāvs galvenokārt bija attiecīgās tautības, piemēram, latvieši 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Tomēr pakāpeniski gan personālsastāva papildināšanu, gan dažādu politisku procesu rezultātā nacionālās karaspēka daļas nacionālas palika vairāk pēc formas, ne satura.

Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija pirmais nacionālais formējums Sarkanajā armijā. Laikā no 1941. gada decembra līdz 1942. gada septembrim tika izveidotas 16. lietuviešu, 7. un 249. igauņu strēlnieku divīzijas. Igaunijas karaspēka vienības darbojās 8. igauņu strēlnieku korpusa sastāvā. 1941. – 1942. gadā Armēnijā, Azerbaidžānā, Gruzijā, Kazahijā, Kirgīzijā, Tadžikijā, Turkmēnijā, Uzbekijā, Baškīrijā, Čečenijā – Ingušijā izveidoja 14 nacionālās strēlnieku divīzijas, 15 nacionālās strēlnieku brigādes, 20 nacionālās kavalērijas divīzijas.²²⁶

Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR nacionālie formējumi veidojās pēc katras republikas Komunistiskās partijas un valdības ierosinājuma, galvenokārt no tiem republiku iedzīvotājiem, kas bija evakuējušies uz PSRS, kā arī no izformēto teritoriālo strēlnieku korpusu karavīriem. Vēstures literatūrā tiek minēti vairāki iemesli, kāpēc tika atļauts trijām Baltijas republikām veidot savus nacionālos formējumus. Pirmkārt, tādā veidā tikuši noraidīti vācu propagandas apgalvojumi, ka visi Baltijas iedzīvotāji atbalstot vācu varu. Otrkārt, bija jāparāda padomju tautas kopība un jāpierāda, ka baltieši cīnās kopā ar citām padomju tautām. Treškārt, partijas un administratīvo darbinieku audzināšana nākotnei - „atbrīvotājiem” republikām.²²⁷ Neapšaubāmi visu vienību pastāvēšanas laiku liela ietekme to darbībā bija attiecīgas republikas Komunistiskajai partijai. Ietekme galvenokārt izpaudās politiskā darba nodrošināšanā un saimniecisku jautājumu risināšanā.

Raksturojot Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāju iesaistīšanos nacionālajos formējumos, jāatzīmē, ka 1941. gada 18. decembrī tika pieņemts PSRS Valsts Aizsardzības komitejas lēmums par Igaunijas 7. strēlnieku divīzijas izveidošanu. Šis lēmums pamatojās uz Igaunijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas un Igaunijas PSR Tautas komisāru padomes 1941. gada 21. oktobra iesniegto lūgumu PSRS Valsts Aizsardzības komitejai. Igaunijas valdība bija norādījusi, ka tā nekavējoties varētu nodrošināt divīziju ar 18 000

²²⁶ Кирсанов, Н., Дробязко С. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта. *Отечественная история*, 2001, №. 6, С. 67.

²²⁷ Шнейер, А. *Плен*. Том 2. Часть 1. Pieejams: http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava7kr_ar%5B2%5D.htm#_ftn3 [aplūkots 07.04.2014.].

īgauņu karavīru, un to sarunu valoda būtu īgauņu.²²⁸ Divīzijas personālsastāvu veidoja Igaunijas PSR iedzīvotāji, 22. Igaunijas teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, iznīcinātāju bataljonu un strādnieku gvardes karavīri, kā arī no rezerves mobilizētie. Kopumā uz 1942. gada 11. martu karaklausībai bija pakļauti 30 631 Igaunijas PSR iedzīvotāji. 1942. gada 25. jūlijā divīzijā bija 12 676 cilvēki.²²⁹ 1942. gada 10. februārī sekoja PSRS aizsardzības tautas komisāra pavēle par otras 249. īgauņu strēlnieku divīzijas izveidi Sarkanajā armijā. Jau maija mēnesī divīzija bija noformēta ar ierindas sastāvu, bet oktobrī ar virsniekiem un seržantiem. Pamatā divīzija tika noformēta ar cilvēkiem, kam vispār nebija nekādas militārās pieredzes. Tās formēšana norisinājās lēnu, ko veicināja personālsastāva biežā slimošana. Daļa jauniesaukto ieradās no ziemeļu apgabaliem, kur tie atradās strādnieku bataljonos ar samazinātu pārtikas devu. 1942. gada 9. augustā divīzijas personālsastāvs nodeva zvērestu.²³⁰

Jau 1942. gada 19. maijā Igaunijas PSR vadība griezās pie Sarkanās armijas augstākā virspavēlnieka ar lūgumu izveidot Igauņu strēlnieku korpusu, un jau tā paša gada 25. septembrī tika pieņemta PSRS aizsardzības tautas komisāra direktīva par korpusa izveidošanu. 1942. gada novembrī korpusā bija 27 311 karavīru, no tiem 10 052 cilvēki 7. strēlnieku divīzijā, 10 235 - 249. divīzijā un rezerves pulkā – 6617 cilvēku.²³¹ 1942. gadā 15. maijā korpusā ir 88,5% īgauņu, 10,2% krievu, 1,3% citas tautības.²³²

16. lietuviešu strēlnieku divīziju tika uzsākts veidot 1941. gada 18. decembrī pēc Lietuvas Komunistiskās (boļševiku) partijas un Lietuvas PSR valdības lūguma. 16. lietuviešu strēlnieku divīzijas pamatsastāvu sākotnēji veidoja tie strādnieki, zemnieki un inteliģences pārstāvji, kas bija paspējuši pēc kara sākuma evakuēties uz PSRS. Aprēķināts, ka evakuējās aptuveni 22 000 cilvēku, no kuriem 14 000 bija vīrieši. Aptuveni 3000 karavīru bija bijušie 29. (Lietuvas) teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, jaunie virsnieki – Viļņas Kājnieku karaskolas kursanti, lietuvieši – PSRS iedzīvotāji un lietuvieši, kas jau dienēja citās Sarkanās armijas daļās.²³³ Pamatā divīzijas formēšana tika pabeigta 1942. gada 12. maijā, un tās sastāvā bija 12 398 karavīri. Uz fronti 16. lietuviešu strēlnieku divīzija tika nosūtīta tikai 1942. gada

²²⁸ Петренко, А. И. *Прибалтика против фашизма*. Москва: Европа, 2005. С. 95; *Эстонский народ в Великой отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945*: В 2 т. Таллин: Ээсти раамат, 1973. Т. 1, С. 310.

²²⁹ Петренко, А. И. *Прибалтика против фашизма*, С. 98.

²³⁰ Турпат, 100.-101. lpp.

²³¹ Турпат, 103. lpp.

²³² *Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне*. Рига, 1966. Книга первая. С. 198.

²³³ Петренко, А. И. *Прибалтика против фашизма*, С. 69. Но: *История Литовской ССР: С древнейших времён до наших дней* / Институт истории АН Литовской ССР. Вильнюс: Мокслас, 1978. С. 464.; Шнейер, А. *Плен*. Том 2. Часть 1. Pieejams: http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava7kr_ar%5B2%5D.htm#_ftn3 [aplūkots 07.04.2014.]; Melamed, A. J. *The Sixteenth Lithuanian Division in the Red Army*. Pieejams: http://www.lithuanianjews.org.il/HTMLs/article_list4.aspx?C2014=14329&BSP=14062&BSS59=14055 [aplūkots 05.05.2014.].

27. decembrī.²³⁴ Tomēr kaujas darbību tā uzsāka tikai 1943. gada 21. februārī Brjanskas frontē dienvidaustrumos no Orlas.²³⁵ Jāatzīmē, ka tā saskārās ar analogām grūtībām kā latviešu divīzija – bija problēmas nokomplektēt ar cilvēkiem, kam ir pietiekamas militārās zināšanas, arī politiskajiem darbiniekiem nebija atbilstošas pieredzes Sarkanajā armijā. Tie galvenokārt bija bijušie Komunistiskās partijas pagrīdnieki, partijas un padomju darbinieki. Sākotnēji lietuviešu divīzijā komandu valoda bija lietuviešu (galvenokārt tas jāsaista ar to, ka evakuējušies lietuvieši nezināja krievu valodu), tomēr laika gaitā notika pāriešana uz krievu valodu.²³⁶

Komandējošais vadošais sastāvs. Komandējošā sastāva rīcību daudz vairāk noteica pirmskara pieredze, vispārēja baiļu un aizdomīguma atmosfēra gan sabiedrībā, gan Sarkanajā armijā, „bailes vadoņa dusmu priekšā burtiski paralizēja daudzu karavadoņus, īpaši tas bija raksturīgs kara pirmajā posmā”.²³⁷ Atstādināšanas gan militāru neveiksmju, gan politisku motīvu dēļ notika nemitīgi. Atstādinātā komandējošā sastāva vietā tika iecelti cilvēki, kuriem nebija nepieciešamās militārās pieredzes un teorētisko zināšanu. Šo stāvokli vēl vairāk pastiprināja neplānotie un visumā sarežģītie 1941.-1942. gada apstākļi frontē: militāras neveiksmes, bruņojuma un munīcijas nepietiekamība. Viss tas kopā personālsastāvā radīja „sakāvniecisku” nosakņojumu, kas iespaidoja arī komandējošā sastāva lēmumus. Jebkādas iniciatīvas kara pirmajā gadā nāca tikai no J. Staļina. Arī historiogrāfijā tiek kritizēta J. Staļina vēlēšanās visu varu paturēt savās rokās un nevēlēšanās, lai augstākie komandieri izrādītu jebkādu iniciatīvu un pastāvīgumu. Kļūdainas komandieru darbības noveda pie neveiksmēm, bet pēc tām par mācību citiem sekoja sodi.²³⁸

Viens no lielo teritoriālo un Sarkanās armijas personālsastāva zaudējumu iemesliem kara pirmajos mēnešos bija sarežģītā situācija ar komandējošo sastāvu, kuras cēloņi bija meklējami 1937.-1938. gada represijās un pēc to beigām uzsāktajā forsētajā militārpersonu apmācībā. To par iemeslu neveiksmēm uzskatīja arī Padomju Savienības maršals I. Bagramjans, kurš uzskata, ka „izcilu padomju karavadoņu kā tautas ienaidnieku iznīcināšana

²³⁴ Петренко, А. И. *Прибалтика против фашизма*, С. 71.

²³⁵ Turpat, 72. lpp.

²³⁶ Tas tiek saistīts ne tikai ar to, ka aptuveni trešdaļa divīzijas karavīru nepārvaldīja lietuviešu valodu, bet arī ar situāciju frontē – svešā valodā runājošos karavīrus Sarkanās armijas citu daļu karavīri varējuši noturēt par pretiniekiem. Skat.: Шнейер, А. *Плен*. Том 2. Часть 1. Pieejams: http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava7kr_ar%5B2%5D.htm#_ftn3 [aplūkots 07.04.2014.]; Melamed, A. J. *The Sixteenth Lithuanian Division in the Red Army*. Pieejams: http://www.lithuanianjews.org.il/HTMLs/article_list4.aspx?C2014=14329&BSP=14062&BSS59=14055 [aplūkots 05.05.2014.].

²³⁷ Петухов, Н. *История военных судов России*. Москва: Норм, 2003. С. 119.

²³⁸ Turpat, 120. lpp.

pirms kara, būtībā bija viens no lielo neveiksmju cēloņiem”.²³⁹ Sarkanā armija savus komandierus pazaudēja tajā brīdī, kad starptautiskā situācija saasinājās. Strauju apmācību izgājušajiem „represēto komandieru jaunajiem aizstājējiem” ne vienmēr pietika militāro zināšanu un pieredzes. Tikai 7% Sarkanās armijas virsnieku Vācijas – PSRS kara sākumā bija augstākā militārā izglītība, 37% nebija pat pilnas vidējās militārās izglītības. 1941. gada vasarā aptuveni 75% komandieru un 70% politisko vadītāju savus amatus ieņēma ne ilgāk par gadu. Lielā skaitā izveidotās karaskolas nesagatavoja pietiekamu skaitu rezervju, arī sagatavošanas līmenis bija zems. Tikpat nozīmīgs ir fakts, ka baiļu atmosfēra, kas bija radusies „lielā terora” rezultātā, izplatījās armijā, radīja iniciatīvas trūkumu tiem, kas bija pārdzīvojuši 30. gadu otrās puses tīrīšanas. Sarkanās armijas sabrukums bija saistīts arī ar atsevišķu karavīru zemo kaujas morāli. 30. gadu terors sabiedrībā kopumā atstāja nomācošu iespaidu arī uz tautas morāli.²⁴⁰

1.2.3. Iekšējā dzīve Sarkanajā armijā

Saskaņā ar 20. un 30. gados Sarkanajā armijā ieviesto tradīciju, kas bija balstīta likumos un reglamentos, galvenās prasības ikvienam Sarkanās armijas karavīram bija, lai tas būtu „neierobežoti uzticīgs Ļeņina – Staļina partijai un padomju valdībai”, gatavs jebkurā brīdī iestāties armijā, mācētu glabāt kara noslēpumu, „vienmēr būtu modri un sargātu Sarkano armiju no spiegu, diversantu, nodevēju un citu tautas ienaidnieku iekļūšanas tās rindās”, nenogurstoši nostiprinātu disciplīnu un glabātu viņam uzticēto ieroci; apzinīgi izpildītu uzliktos pienākumus un nemitīgi paaugstinātu savu militāro un politisko sagatavotību.²⁴¹ Attiecības starp karavīriem noteica dienesta prasības un reglamentu, par kuru neievērošanu / pārkāpšanu bija paredzēts sods.²⁴² Kara laikā šīs prasības pieauga, ko noteica situācija frontē.

1941.-1942. gads Sarkanajai armijai bija izmisīgas aizsardzības laiks. Aizsardzības faktora ietekmē padomju vadība noteica un regulēja ne tikai militāro operāciju plānošanu, bet arī iekšējās dzīves norises, galvenokārt tās, kas bija saistītas ar noteikta karavīru noskaņojuma uzturēšanu. Šajā gadījumā ar noskaņojumu saprotot spēju bezierunu paklausībā izpildīt

²³⁹ Некрич, А. 1941, 22 июня. Москва: Памятники исторической мысли, 1995. Pieejams: <http://militera.lib.ru/research/nekrich/03.html> [aplūkots 07.09.2013.].

²⁴⁰ Турпат.

²⁴¹ Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1940. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [aplūkots 23.03.2014.].

²⁴² Скайт: *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots 23.03.2014.]; *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. С. 1-131; *Устав гарнизонной службы Красной Армии*. Москва: Воениздат, 1945. 135 с. Pieejams: http://militera.lib.ru/regulations/russr/1945_ugs/index.html [aplūkots 23.03.2014.].

uzdotās pavēles un ievērot disciplīnu. Karavīri bija jānotur politiskajā un sociālajā sistēmā, kas bija izveidojusies 30. gados, un, kas pēc kara sākšanās tika pielāgota kara apstākļiem.

Jau kara pirmajos mēnešos tika izveidots tāds valsts aparāts, kas maksimāli kontrolēja armiju kara apstākļos. Militāri politiskos mērķus Sarkanajā armijā noteica VK(b)P CK Politbirojs, bet no 1941. gada 1. jūlija - Valsts Aizsardzības komiteja. Militāri politiskie pasākumi izrietēja no VK(b)P CK lēmumiem (piemēram, 1941. gada 23. jūnijā tā izveidoja Armijas augstāko virspavēlniecību) vai arī partijas un valdības kopējiem lēmumiem. Organizatoriskas izmaiņas Sarkanajā armijā noteica valsts varas un pārvaldes augstākās institūcijas. Militārpersonu tiesiskais stāvoklis tika noteikts PSRS Augstākās Padomes dekrētos. Augstākā Padome iecēla un atbrīvoja armijas augstāko pavēlniecību, noteica dienesta pakāpes, izsludināja vispārējo vai daļējo mobilizāciju.²⁴³ 1941. gada 30. jūnijā tika izveidota Valsts Aizsardzības komiteja, kas bija augstākais valsts varas orgāns kara laikā, un kurā ietilpa PSRS Augstākā Padome, VK(b)P un Tautas Komisāru padome. Faktiski, tā bija varas koncentrēšana vienā institūcijā. Jāatzīmē, ka turpinājās 30. gados aizsāktā un nostiprinātā prakse – Sarkanā armija atradās J. Staļina kontrolē. 10. jūlijā Sarkanās armijas augstākā virspavēlniecība nonāca tiešā J. Staļina pakļautībā, kurš kopš 19. jūlija bija arī aizsardzības tautas komisārs, bet kopš 8. augusta – Sarkanās armijas augstākais virspavēlnieks.²⁴⁴ Aizsardzības tautas komisāra J. Staļina izdotās pavēles regulēja visu Sarkanās armijas iekšējo dzīvi. Noteikumi, kas regulēja karavīru uzvedību Sarkanajā armijā arī kara laikā bija: Iekšējās kārtības reglaments (1937), Disciplinārais reglaments (1940), Garnizona dienesta reglaments (1941). Šie noteikumi konkretizēja Karaklausības likumā (1939) noteikto.²⁴⁵

Politiskais darbs. Karavīru politiskā noskaņojuma noturēšana bija būtiska, lai viņi izpildītu pavēles, nepadotos gūstā un tādējādi virzītos uz uzvaru. Jau militārās darbības apraksts liecina, ka karavīru noskaņojums bija pretrunīgs: no patriotisma līdz rīcībai, par kuru bija paredzēts sods. Uz pretrunīgo noskaņojumu norāda kara pirmais mēnesis, kad vācu armijas gūstā padevās vairāki miljoni Sarkanās armijas karavīru, tajā pašā laikā tikpat liels

²⁴³ *Конституция СССР 1936 года.* Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1957. 127 с. Pieejams: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> [aplūkots: 06.09.2013.]. Sīkāk skatīt: 49. panta, „m”, „n”, „l”, „o” punktus.

²⁴⁴ Hoffman, J. Die Kriegführung aus der Sicht der Sowjetunion. In: Boog, H., Forster, J., Hoffman, J., Klink E., Muller, R.D., Ueberschar, G.R. (hrsg.). *Der Angriff auf die Sowjetunion.* Frankfurt am Main, 1991. S. 851.

²⁴⁵ Skat.: *Устав внутренней службы РККА 1937.* Москва: Воениздат, 1938. С. 1-131; *Дисциплинарный устав Красной армии.* Москва: Воениздат, 1941. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots 23.03.2014.]; *Устав гарнизонной службы Красной Армии.* Москва: Воениздат, 1945. 135 с. Pieejams: http://militera.lib.ru/regulations/russr/1945_ugs/index.html [aplūkots 23.03.2014.]; Закон всеобщей воинской обязанности. В: *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1939, 23 сентября. Pieejams: http://www.soldat.ru/doc/law/law_war/war1939.html [aplūkots 23.03.2014.].

skaits pieteicās dienestā. Par neviennozīmīgo noskaņojumu liecina arī nemitīgie politiskās darba pastiprināšanas pasākumi. Jāatzīmē, ka Sarkanā armiju veidoja daudzu tautu un nacionālo grupu cilvēki ar atšķirīgu militāro pieredzi, politisko pārliecību un izglītību. Piemēram, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Rietumukrainas iedzīvotāji, kas par PSRS pilsoņiem kļuva viņu valstu (teritoriju) okupācijas rezultātā 1939. – 1940. gadā. Šiem cilvēkiem bija visai pretrunīgs vērtējums par savu atrašanos Sarkanās armijas sastāvā.

Politiskais darbs bija viena no būtiskākajām iekšējās dzīves sastāvdaļām Sarkanajā armijā. Politiskās audzināšanas mērķiem un uzdevumiem pamati tika likti J. Staļina 30. gadus realizētajā iekšpolitikā, represiju fonā radot tādu propagandas aparātu, kas nodrošināja bezierunu sekošanu valsts varai. Politiskais darbs Sarkanajā armijā bija savdabīga karavīru „politiskā apstrāde”, kas tika uzsākta uzreiz pēc karavīra nonākšanas karaspēka daļā. Tā bija ar konkrētu metožu palīdzību veicama noteikta karavīru politiskā noskaņojuma veidošana, radot viņos stipru cīņas gribu. Rezultātā karavīriem bija bez ierunas jāizpilda uzliktās pavēles. Tas izrietēja no VK(b)P un J. Staļina nostādņēm. VK(b)P karavīri bija jāaudzina komunistiskās ideoloģijas un staļiniskā dogmatisma garā. Politiskais darbs bija pakļauts Sarkanās armijas Politiskajai pārvaldei, kas faktiski bija Sarkanās armijas „politiskā administrācija”.²⁴⁶

Politisko darbu Sarkanajā armijā veica komisāri, komandieru vietnieki politiskajā darbā, politiskie darbinieki (politdarbinieki), partijas un komjaunatnes organizācijas. Divīzijas daļu un apakšvienību komisāru un politisko vadītāju darbība attiecībā pret karavīru bija ļoti plaša. Viņu galvenais uzdevums bija veikt ierindas un komandējošā sastāva iepazīšanas, uzraudzības un audzināšanas funkcijas. Pirmkārt, rūpīgi un detalizēti iepazīstot savu daļu un apakšvienību (noskaņojuma jautājumu apzināšana un nostiprināšana, disciplīnas uzturēšana). Otrkārt, kontrolējot, kā komandieri un zemākstāvošie politiskie darbinieki izpilda pavēles, rīkojumus un direktīvas. Viņi vienlaicīgi bija tieši propagandas paudēji, netieši armijas kapelāni, militārie psihiatri un spiegi.²⁴⁷ Viņu uzdevums bija vadīt politinformācijas, politiskās apmācības, veikt individuālas sarunas ar karavīriem, īpaši jauno papildinājumu. Viņi arī bija tie, kas bija atbildīgi par valsts galveno svētku: Sarkanās armijas dibināšanas 23. februārī, Darbaļaužu solidaritātes dienas 1. maijā un Oktobra revolūcijas gadadienas atzīmēšanu karaspēka daļās un apakšvienībās. Tomēr līdzās izglītojošajam propagandas darbam, viena no visbūtiskākajām viņu funkcijām bija karavīru izsekošana un kontrole („rūpīga un vispusīga

²⁴⁶ Merridale, C. *Ivan's War. The Red Army 1939 – 45*. London, 2006. P.56.; Davies, N. *Europe at War*, P. 237-238.

²⁴⁷ Merridale, C. *Ivan's War. The Red Army 1939 – 45*. London, 2006. P. 56.

savas daļas iepazīšana, katras apakšvienības kaujas īpašību iepazīšana, kontrole, kā komandieri un zemākstāvošie politiskie darbinieki izpilda kaujas pavēles, rīkojumus un direktīvas”), karavīru noskaņojuma noskaidrošana un disciplīnas uzturēšana. Komisāriem un politiskajiem vadītājiem šajā darbā palīdzēja komunisti un komjaunatnes organizāciju sekretāri (komsorgi), kuri tieši nodarbojās ar individuālām karavīru izsekošanām. Mērķis – noskaidrot noskaņojumu un vajadzības gadījumā vainīgos nodot soda orgāniem.²⁴⁸

Informācijas apmaiņai, sākot no rotas politiskā vadītāja līdz Sarkanās armijas Politiskajai pārvaldei, bija jānotiek nemītīgi. Tieši šādā veidā kara komisāri un politiskie darbinieki savas funkcijas pildīja arī kara laikā. Komisāru pienākums bija savlaicīgi ziņot Augstākajai pavēlniecībai un valdībai par komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, kuri „ceļ neslavu Sarkanajai armijai”, par pavēļu neizpildīšanas gadījumiem u.c. gadījumiem.²⁴⁹

Komisāra amats Sarkanajā armijā tika atjaunots 1941. gada 16. jūnijā ar VK(b)P CK Politbiroja lēmumu. Amatu atcēla 1942. gada 9. oktobrī ar PSRS Augstākās Padomes dekrētu „Par pilnīgas vienvaldības ieviešanu un kara komisāru institūta likvidēšanu Sarkanajā armijā”. Tā vietā izveidoja komandiera vietnieka politiskajā darbā amatu, kuriem vairs nebija kara komisāru pilnvaru, un to funkcijas aprobežojās ar politisko darbu personālsastāva vidū. Viņi pilnībā pakļāvās komandierim.

Pieauga arī VK(b)P ietekme armijā, kam bija liela nozīme gan politiskā darba veikšanā, gan karavīru uzraudzībā. 27. jūnijā VK(b)P CK Politbirojs pieņēma lēmumu „Par komunistu atlasīšanu partijas politiskā darba pastiprināšanai pulkos”. Šis lēmums no apgabalu partijas komitejām pieprasīja atlasīt un nosūtīt uz armiju 18 000 komunistu un komjauniešu politiskā darba veikšanai. Arī skaitliski VK(b)P pieauga karavīru vidū. Pirmajos sešos kara mēnešos partijā no karavīru vidus tika uzņemts aptuveni 1 000 000 jaunu biedru.²⁵⁰

Karavīram bija svarīgi zināt, par ko viņš cīnās. Bez politiskajām nodarbībām, politinformācijas, sienas avīzēm, kaujas lapiņām un citiem propagandas rakstura pasākumiem viens no veidiem, kā tika stiprināta karavīru cīņas griba, bija PSRS pirmo personu runu klausīšanās, kurām karavīros bija jārada pārlicība par „savas lietas pareizību”. Galvenās bija J. Staļina oficiālās runas un pavēles, kuru uzdevums bija noteikt padomju valsts karalaika politiku un radīt tādu stāvokli armijā, lai ar pārlicināšanu mazinātu panisko noskaņojumu. Īpaši jāatzīmē 1941. gada 3. jūlija J. Staļina runa radio, 6. novembra ziņojums svinīgajā sēdē Maskavas padomes partijas un sabiedriskajām organizācijām, kā arī 7. novembra runa armijas

²⁴⁸ Merridale, C. *Ivan's War. The Red Army 1939 – 45*. London, 2006. P. 56.-57.

²⁴⁹ Davies, N. *Europe at War*, P. 238.

²⁵⁰ Nolte, H.H. *Der deutsche Uberfall auf die Sowjetunion 1941. Text und Dokumentation*. Hannover, 1991. S. 83.

parādē Sarkanajā laukumā. Raugoties no propagandas viedokļa, armijai nozīmīgas bija arī Aizsardzības tautas komisariāta svētku pavēles 1942. gada 23. februārī, 1. maijā, kā arī J. Staļina ziņojums tā paša gada 6. novembrī.²⁵¹

Ņemot vērā Sarkanās armijas daudz nacionālo sastāvu un, lai stiprinātu Sarkanās armijas karavīru cīņas gribu, 1941. gada rudenī pēc J. Staļina 7. novembra runas notika VK(b)P ideoloģijas nostādņu maiņa: kompartijas pamatvērtības tika nomainītas ar nacionālajām. 1941. gada novembrī teiktās J. Staļina runas bija būtiskas VK(b)P biedriem, jo tās tika izmantotas arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas propagandas darbā, faktiski noteica šīs propagandas raksturu. 6. novembra runā tika izvirzīts uzdevums armijai „līdz pēdējam iznīcināt visus vācu okupantus”. 7. novembra runā Sarkanajā laukumā J. Staļins karu atzina par „Tēvijas” un „Visas tautas” karu.²⁵²

Kara pirmajos mēnešos notika izmaiņas metodēs, ar kuru starpniecību uzrunāja karavīrus, pārliecināšanu nomainīja piespiešanas metode. Arvien vairāk priekšplānā izvirzījās represiju metode un soda politikas pastiprināšana, ar kuru palīdzību J. Staļins kompensēja kara sākumā pieļautos militāros un politiskos pārrēķinus, cerot, ka stāvokli frontē palīdzēs normalizēt ne tikai komandieru un karavīru pašizliedzība, bet arī spēcīgs administratīvais spiediens. Piemēram, izveidojot tādu likumdošanu, lai varētu represēt tos, kas izrādījās „bailīgi un aizbēga”.²⁵³ Par būtisku darba formu tika uzskatīts komandieru, komisāru, politisko vadītāju un ierindas komunistu personiskais piemērs.

Ne tikai 1941. gada neveiksmes frontē (atkāpšanās un padošanās gūstā), bet vispārējais disciplīnas stāvoklis lika J. Staļinam izdot secīgi divas nozīmīgas pavēles: 1941. gada 16. augustā pavēli Nr. 270 un 1942. gada 28. jūlijā pavēli Nr. 227, kuru galvenais mērķis bija stabilizēt stāvokli frontē un apstādināt vācu armijas virzīšanos uz priekšu.²⁵⁴ Līdz pavēles Nr. 227 pieņemšanai tika pieņemtas direktīvas par karavīru nošaušanu „uz vietas”, nosaucot viņus par glēvuļiem, panikas cēlājiem, dezertieriem, glēvuļiem, nodevējiem, neuzticīgajiem.²⁵⁵ Pavēle Nr. 227, kas ieguva neoficiālo nosaukumu „Ne soli atpakaļ!” („Ни шагу назад!” – *krievu val.*), tika izdota pirms Sarkanās armijas pretuzbrukuma pie Staļingradas. Tajā tika aizliegta jebkāda atkāpšanās, atrodoties frontē. Pavēlē tika noteikts: „Stingri, līdz pēdējai asins lāsei aizstāvēt katru pozīciju, katru padomju zemes metru, pieķerties katram padomju

²⁵¹ Черепанов, В. *Власть и война*, С. 89.

²⁵² Турпат, 105. lpp.

²⁵³ Турпат, 466. lpp.

²⁵⁴ Турпат, 468. lpp.

²⁵⁵ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 134.

zemes stūrītīm un aizstāvēt to līdz pēdējai iespējai.”²⁵⁶ Jāmin, ka karavīru vidū diezgan izplatīta parādība bija sevis savainošana, kas visbiežāk bija sašaušana rokā vai kājā, tādējādi naivi cerot izvairīties no kaujas. Visbiežāk par šādu noziegumu tika piespriests nāvessods. Pavēlē no divīziju komandieriem un komisāriem tika prasīts, lai tie nekavējoties no amatiem atbrīvotu „meļus”, pazeminot tos pakāpē un pārceļot ierindniekos, to vietā izvirzot drosmīgus un vīrišķīgus cilvēkus no jaunākā vadošā sastāva vai no labākajiem sarkanarmiešiem. Nepieciešamības gadījumā tika dota atļauja nošaut uz vietas.²⁵⁷

Abas pavēles galvenokārt vērsās pret dezertieriem. Tos, kas bēga no kaujas lauka, nošāva nekavējoties, pirms kara tribunāla sprieduma. Šāva paši komandieri un aizsprosta vienību karavīri. Īpaši to praktizēja kara pirmajos mēnešos. Karavīri pie atbildības tika saukti arī pēc KPSFR Kriminālkodeksa 193. panta 17. punkta. Pēc šī panta tika kvalificētas komandējošā sastāva darbības, kas saistītas ar uzbrukuma un aizstāvēšanās operāciju izgāšanos, atkāpšanos un bēgšanu no kaujas lauka, kaujas pozīciju atstāšanu bez pavēles utt.²⁵⁸

Sākot ar 1942. gada pavasari, frontē izmantoja dažādas materiālās stimulēšanas metodes. Tika izmaksātas naudas prēmijas par notriektajām vācu lidmašīnām un iznīcinātajiem vācu tankiem, kā arī pasniegti dažādi apbalvojumi (piemēram, pulksteņi). Apbalvojumu, materiālās stimulēšanas veidi bija publiska pateicība ierindas priekšā, rakstiski un pavēlē, atļauja uz ārpuskārtas atvaļinājumu, apbalvošana ar dārgām dāvanām, ar pateicības rakstu, personiskā fotogrāfija pie daļas karoga.²⁵⁹

Viena no izplatītākajām materiālās stimulēšanas metodēm bija alkohola izsniegšana. Tā izsniegšanas kārtība Sarkanajā armijā mainījās. Valsts Aizsardzības komiteja 1941. gada 22. augustā noteica, ka jāizsniedz 100 g 40 grādu degvīna aktīvā karaspēka priekšējo līniju karaspēka karavīriem un vadošajam sastāvam. Tad 1942. gada 12. maijā ar Valsts Aizsardzības komitejas lēmumu tika noteikts, ka jāpārtrauc degvīna ikdienas izsniegšana aktīvās armijas spēku personālsastāvam, tas jāizsniedz tikai priekšējo līniju karavīriem, kas

²⁵⁶ Davies, N. *Europe at War*, P. 232.

²⁵⁷ Citēts pēc: Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 134.

²⁵⁸ *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots: 11.09.2013.].

²⁵⁹ Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [aplūkots: 23.03.2014.].

guvuši panākumus karadarbībā, citiem - noteiktās valsts svētku dienās.²⁶⁰ Arī turpmākā periodā noteikumi tika mainīti.

Disciplīna. PSRS aizsardzības tautas komisārs S. Timošenko pavēli par Disciplīnas reglamenta pieņemšanu izdeva 1941. gada 12. oktobrī. Dokumenta uzdevums bija regulēt Sarkanās armijas karavīru dzīvi armijā, nosakot, kas ir disciplīna un kas draud par tās neievērošanu, par komandieru un karavīru atbildību disciplīnas izpildīšanā un rīcību gadījumos, ja tā netika izpildīta. Piemēram, kara laikā īpaši aktualizējās reglamenta 6. un 7. pants, kuros bija runa par karavīru bezierunu pakļaušanos saviem komandieriem un priekšniekiem. Komandieris varēja likumiskā spēkā nošaut, ja uzskatīja par vajadzīgu, bez iepriekšējas izmeklēšanas un tiesas sēdes. Komandieri šos pantus dažkārt pārprata, paaugstinot savas pilnvaras, jo pants paredzēja „nepakļaušanās gadījumā, atklātas pretošanās gadījumā, vai arī disciplīnas pārkāpšanas ļaunprātīgā gadījumā, komandierim ir tiesības pielietot visus piespiešanas mērus, līdz pat spēka un ieroča pielietošanai.”²⁶¹

Par disciplīnas pārkāpšanu tika uzlikti disciplinārsodi.²⁶² Tie tika noteikti kā audzināšanas un iemaņu attīstīšanas līdzeklis. Par pārkāpumu tika uzskatīta tāda karavīra darbība, kas pārkāpa dienesta kārtību vai arī liecināja par karavīra negodprātīgu attieksmi pret pienākumiem. Ja bija ļaunprātīga nepakļaušanās vai naidīgums, tad tas jau tika uzskatīts par noziegums, un par to sodīja. Disciplinārsods tika uzskatīts par audzināšanas līdzekli.²⁶³

Lai veicinātu personālsastāva audzināšanu un nostiprinātu disciplīnu, tika izveidotas biedru tiesas. Tās bija pašu karavīru veidotas, un tām tika nodoti tie karavīri, kas ar savu rīcību darīja kaunu citiem karavīriem. Šādi soda veidi: biedru nopēlums, lūdz pavēlniecībai par disciplinārsoda uzlikšanu, nodot lietu kara tribunālam.²⁶⁴ Daļas komandierim, atkarībā no uzliktā soda, bija tiesības aprobežoties ar disciplinārsodu vai nodot lietu izmeklēšanas orgāniem. Ja pārkāpumu bija izdarījuši vairāki cilvēki, un viens jau bija sodīts, tad jāsoda bija arī citi. Karavīram, kas bija pārkāpis zvērestu, nodevis dzimteni un kļuvis par tautas

²⁶⁰ Jermacāne, I. (sagat.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2, 2002, 144. lpp.

²⁶¹ *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Skatīt: 6. un 7. pantu. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots: 23.03.2013.].

²⁶² Disciplinārsodu veidi: brīdinājums, atgādinājums, aizrādījums, rājiens, rājiens ierindas priekšā, līdz pat 20 diennakšu ilgs sods sardzē, atvaļinājuma saīsināšana utt. Sodu priekšnieks piespieda nekavējoši, un ne vēlāk kā mēnesi kopš tā izdarīšanas. Disciplinārsodu varēja arī atcelt, bet ne ātrāk kā sešus mēnešus kopš tā uzlikšanas. Skat.: Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [aplūkots: 08.01.2014.]; *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Skatīt 2. daļu. <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm#c2> [aplūkots 23.03.2014.].

²⁶³ *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Skatīt: 9. pantu. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots: 23.03.2013.].

²⁶⁴ Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [aplūkots: 08.01.2014.].

ienaidnieku, bija paredzēts sods par dzimtenes nodevību, un tas bija augstākais soda mērs – nošaušana.²⁶⁵

Jau PSRS - Somijas kara laikā komandējošais sastāvs bija tiesīgs pieņemt lēmumu par nāvessodu kaujas laukā. Īpaši to praktizēja 1941. gada vasarā, piemēram, kādā telegrammā VK(b)P sekretāram A. Ždanovam J. Staļins rakstījis: „Florovu un Ivanovu noteikti nošaujiet un paziņojiet par to presē.”²⁶⁶ Reglaments arī juridiski noformulēja, ka komandiera un priekšnieka pavēle ir likums padotajam, tātad karavīram. Pavēles neizpildīšana tika uzskatīta par noziegumu, un tās neizpildītājs bija nododams kara tribunālam.²⁶⁷ 1941. gada 8. septembrī PSRS Augstākā Padome izdeva dekrētu, kas deva pilnvaras divīziju komandieriem un komisāriem izņēmumu gadījumos tiesības apstiprināt kara tribunālu spriedumus par augstāko soda mēru ar nekavējošu sprieduma izpildīšanu. Komandieri un komisāri nereti pārsniedza savas pilnvaras, priekšplānā izvirzot represijas, bet nevis pārliecināšanu.²⁶⁸ Tādējādi viņiem tika pārņemta izskaidrošanas metodes un komandieru, komisāru un politisko darbinieku sarunu ar karavīriem neveikšana. Pēc priekšrakstiem komandieriem, politiskajiem darbiniekiem un priekšniekiem katru dienu bija jāveic sarunas ar sarkanarmiešiem, izskaidrojot viņiem „dzelzs militāro disciplīnu”, kāpēc godīgi jāpilda pienākumi, zvērests un komandiera un priekšnieka pavēles. Bija gadījumi, kad komandieris nošāva zemāku komandieri, piemēram, par to, ka tas atkāpās no priekšējās līnijas. Šaušanai nereti sekoja arī fiziska izrēķināšanās. 1941. gada 4. oktobrī J. Staļins parakstīja pavēli „Par audzinošā darba nomaiņu ar represijām”. Pavēlē tika noteikts, ka komandējošajam sastāvam plaši jāizskaidro, ka fiziska izrēķināšanās pazemoja karavīrus un noveda nevis pie disciplīnas uzlabošanās, bet pie komandiera un politiskā darbinieka autoritātes mazināšanās.²⁶⁹

„*Pretpadomju darbība*”. Kara laikā iznākošajā armijas presē bija lasāmi šādi vārdi: „Atsevišķu vietu padomju pilsoņu pienākumu vidū ieņem vispārējā karaklausība, kura ir visu mūsu pilsoņu likums un svēts pienākums. Dzimtenes nodevība – zvēresta laušana, pāriešana ienaidnieka pusē, spiegošana – sodāma ar visu likuma bardzību kā vissmagākais noziegums.”²⁷⁰

Kara laikā turpinājās 30. gados aizsāktā represīvā politika pret Sarkanās armijas karavīriem, maskējot to kā cīņu pret „ārkārtas apstākļi, nepieciešamība darboties nežēlīgi un

²⁶⁵ Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [aplūkots: 08.01.2014.].

²⁶⁶ Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн.* Кн.1. Москва: Наука, 2004. С. 83.

²⁶⁷ *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Skatīt: 8. pantu. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots: 09.09.2013.].

²⁶⁸ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 141-147.

²⁶⁹ Турпат, 142. lpp.

²⁷⁰ Padomju pilsoņa galvenās tiesības un pienākumi. *Brīvā Venta*, 1945, 23. jūnijs, 2. lpp.

noteikti visas tautas kopējo interešu labā kā cīņa pret ienaidnieku”.²⁷¹ Būtībā „pretpadomju darbība” bija jāuzskata analoga jēdzienam „ārkārtas gadījumi”.²⁷²

Vācijas – PSRS kara laikā veiktās represijas un tiesu darbība ir maz pētīta. Drošības orgāni, prokuratūra un kara tribunāli kara sākumā turpināja strādāt pirmskara režīmā. To organizāciju un darbību noteica ar 1941. gada 22. jūnija PSRS Augstākās padomes dekrētu „Par kara stāvokli” un „Par kara tribunālu stāvokli apvidos, rajonos, kur ir izsludināts kara stāvoklis”. Visu kara tribunālu organizatorisko darbu kara gados veica PSRS Tieslietu Tautas komisariāta Kara tribunālu pārvalde. (No 1942. gada Kara tribunālu galvenā pārvalde).²⁷³

Kopš 30. gadiem kara tribunāli bija viens no efektīvākajiem līdzekļiem baiļu uzturēšanā.²⁷⁴ Kara laikā tie bija piecu veidu: 1. Sarkanās armijas kara tribunāli; 2. Jūras kara flotes kara tribunāli; 3. IeTK karaspēka kara tribunāli; 4. dzelzceļa un ūdenstransporta kara tribunāli; 5. piefrontes apgabalu kara tribunāli. Visa kara tribunālu sistēma bija pakļauta PSRS Augstākajai tiesai. Tribunāli no tiesas atšķīrās ar tajos darbojošos locekļu skaitu (līdz 1943. gadam to sastāvā bija trīs pastāvīgie locekļi, no 1943. gada bija arī piesēdētāji), lietas izskatīšanas ātrumu (tribunāliem bija tiesības izskatīt lietu līdz 24 stundu termiņam no brīža, kad bija uzrādīts apsūdzības slēdziens (tiesā šis periods bija daudz garāks)), to spriedumi kasācijas apžēlošanai nebija pakļauti, un tos varēja atcelt vai izmainīt uzraudzības kārtībā.²⁷⁵

Kara tribunāli tika izveidoti kara apgabalos, frontēs un jūras flotē, armijās, korpusos, garnizonos, divīzijās, atsevišķajās brigādēs. Kara laikā paplašinājās kara tribunālu tiesāšanas pilnvaras. Tiem bija jāizskata lietas par valsts un sabiedriskās mantas zādzībām, ko veikušas militārpersonas, par izvairīšanos no militārā dienesta, pretošanos varas pārstāvjiem, nelikumīgu pirkšanu, pārdošanu, kā arī ieroču zagšanu. Tribunāliem sodīšanai nodeva arī tos, kas izplatīja baumas. Skrupulozi tika piefiksēti sodīto dati, uzskaitot ne tikai skaitu, padarīto noziegumu raksturu, bet arī sociālo stāvokli, partijas piederību, dienesta pakāpi. Ne visi

²⁷¹ Петухов, Н. *История военных судов России*. Москва: Норма, 2003. С. 119.

²⁷² Ārkārtas gadījumi (*чрезвычайные происшествия* – tulk. krievu val.): Dzimtenes nodevība, spiegošana, bēgšana uz ārzemēm un robežas pārkāpšana, diversijas un terorakti, kaitniecība, kontrrevolucionāra aģitācija, transporta katastrofas, sprādzieni noliktavās, pagrabos utt., ugunsgrēki, masveida saindēšanās ar ķīmiskajām vielām, epidemioloģiskās saslimšanas (mēris, holēra, ienāši?), masveida saindēšanās ar pārtiku, zirgu saslimšana ar ienāšiem u.c., militārpersonu slepkavības un ievainojumi, sargu slepkavības, nelaimes gadījumi dienesta laikā, sargposteņa atstāšana, gulēšana utt., grupveida disciplīnas pārkāpšana, dezertēšana, sevis sakropļošana un slimības simulācija, munīcijas un ieroču zagšana, mantas / īpašuma un naudas līdzekļu zādzības, izšķērdēšana, karavīru slepkavības un uzbrukumi, pašnāvības, ieroču sprādzieni un priekšlaicīga lādiņu sprāgšana, šauteņu, ložmetēju un pistoļu sprādzieni. Jo arī ārkārtas gadījumi bija vērsti pret padomju valsti un Sarkano armiju. Skat.: Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs (Центральный архив Министерство Обороны Российской Федерации, turpmāk – KF AMCA), 43. gvardes strēlnieku divīzijas fonds, 1. apr., 162. l. (Dažāda sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīziju, 1.10.-21.12.1941.), 21. lp. (J. Veikina pavēle Nr. 92, 07.10.1941).

²⁷³ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 28-30.

²⁷⁴ Турпат, 26. lpp.

²⁷⁵ Петухов, Н., Загорский Г. Военные трибуналы в годы Великой Отечественной войны. *Российское Провосудие*, 2010, № 5, С. 89-94.

arestētie kara gados tika sodīti, plaši tika pielietota nošaušana bez tiesas. 1941. gada 15. novembrī tiesības ieguva arī Sevišķā apspriede. Kara laikā tika atjaunota arī IeTK Sevišķā daļa. Tā nodarbojās ar: cīņa ar kontrrevolucionāriem, spiegošanu, diversijām, kaitniecību, kā arī visa veida pretpadomju parādībām Sarkanajā armijā.²⁷⁶

Kara pirmajos mēnešos kara tribunāli izskatīja lietas galvenokārt par dezertēšanu no kaujas lauka. Piemēram, Dienvidrietumu frontes politpārvaldes priekšnieks ziņoja savai priekšniecībai, ka kara pirmajā mēnesī ir aizturētas 75 711 militārpersonas, starp tām daudzi komandieri. Kara tribunāli sodījuši 627 militārpersonas, no tām vadošais sastāvs 48, jaunākais vadošais sastāvs 60, ierindnieki – 519. No visiem sodītajiem 411 cilvēki nošauti.²⁷⁷

Kara sākumposmā galvenokārt piesprieda nāvessodu – nošaušanu, tad no 1942. gada sākuma sāka sodīt ar brīvības atņemšanu. Bet 1943. gadā pat sāka piespriest nosacītu sodu. Piemēram, par kaujas pavēles neizpildīšanu tika piespriesti pieci gadi. Dažkārt lietas vispār nenonāca līdz tiesai, un tika izbeigtas, jo komandieru darbībā nebija nozieguma sastāva.

PSRS Kriminālkodeksa 58. pants saturēja kontrrevolucionārās jeb dzimtenes nodevēju lietas. Sarkanās armijas karavīru tiesāšana pēc 58. panta ir viena no neizpētītākajām tēmām kara laikā. Faktiski ir runa par represijām pret Sarkanās armijas karavīriem. Karavīri, kas tika sodīti pēc 58. panta, tika uzskatīti par „dzimtenes nodevējiem”.²⁷⁸ Represijas turpināja pirmskara aizsākto nelikumīgās sodīšanas praksi. Tikai kara laikā tas tika darīts, aizsargājot valsts intereses ārkārtas situācijā.²⁷⁹ 1942. gada 31. jūlijā PSRS tieslietu tautas komisārs un PSRS prokurors izdeva direktīvu, kurā tika noteikts, ka „komandieru, komisāru un politisko darbinieku rīcība, kurus par patvaļīgu atkāpšanos no kaujas pozīcijām bez augstākstāvošu komandieru pavēles pie kriminālatbildības saukuši Kara padomju un fronšu pavēlnieki, jākvalificē pēc 58. panta 1. punkta „b” daļas.²⁸⁰ Šo lietu izmeklēšana jāveic 48 stundu

²⁷⁶ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 30; Латышева, Н. Военные трибуналы как форпост судебной системы СССР в годы Великой Отечественной войны. *История Государства и Права*, 2010, № 9, С. 19; Чарыев, М.Р. Деятельность военных трибуналов во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. *Военно-Юридический Журнал*, 2006, № 8, С. 25-32.

²⁷⁷ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 30.

²⁷⁸ *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 23.03.2014.].

²⁷⁹ Кузнецов, И.И. *Судьбы генеральскиею Высшие командные кадры Красной Армии в 1940-1953 гг.* Иркутск: Изд.-во Иркут. ун-та, 2000. С. 119; Олейник, С.А., Лысенков, С.Г. Уголовная ответственность военнослужащих в период Великой Отечественной войны. *История Государства и Права*, 2010, № 9, С. 33-34.

²⁸⁰ Дзимtenes nodevība, kas vērsta uz PSRS militārās varenības, tās valstiskās neatkarības samazināšanu vai tās teritorijas neaizskaramību: spiegošana, valsts vai militāro noslēpumu izpaušana, pāriešana ienaidnieka pusē, bēgšana uz ārzemēm. Par to paredzēts augstākais soda mērs – nošaušana, ar visu mantas konfiskāciju, bet pie vainu mīkstinošiem apstākļiem – brīvības atņemšana uz 10 gadiem ar visas mantas konfiskāciju. Skat.: Vīksne,

laikā”.²⁸¹ Tie, kas bija sludinājuši tālāku atkāpšanos, jāsoda pēc 58. panta 10. punkta 2. daļas. 1942. gada 12. oktobrī arī noteica, ka dezertieri, tie, kas nodarbojas ar bandītismu, bruņotām laupīšanām, jānodod kara tribunālam pēc 58. panta 1. punkta „b” daļas.

Kara pirmajā pusē lietas par dzimtenes nodevību pēc 58. panta 1. punkta „b” daļas bija puse no visām krimināllietām. Augstākais soda mērs kara sākumā tika piemērots 85% „dzimtenes nodevēju”. Tie bija tie, kas pārgāja pie pretinieka, arī tie, kas par vainīgiem kļuva pateicoties daudzajām kara laika direktīvām. 1941. gada 28. aprīlī kopīgi IeTK vadītājs, PSRS prokurors un tieslietu tautas komisārs noteica, ka visi arestētie, kas veikuši bēgšanas no nometnēm, jāsoda ar kontrrevolucionāro pantu 58. panta 14. punkta un jāpielieto „skarbi soda mēri, dažkārt pat augstākais soda mērs”.²⁸² Tas darbojās arī kara laikā.

Kontrrevolucionārā propaganda un aģitācija (pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta 10. punkta) visbiežāk bija saistīta ar „sakāvēnieciska” noskaņojuma izplatīšanu, vācu kara tehnikas slavināšanu, vācu un padomju karavīru pārtikas salīdzināšanu, Padomju informācijas biroja paziņojumu apšaubīšanu, mēģinājumiem nomelnot kolhozu iekārtu, izplatot runas, kas mēģināja diskreditēt partijas darbību. Statistika liecina, ka visā kara laikā kara tribunāli par kontrrevolucionāriem noziegumiem sodīja 471 988 cilvēkus, kas ir 18% no kopējā visa tribunālu sodīto kopskaita. Katrs ceturtais no tiem bija pakļauts represijām (117 492) par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Piemēram, Ļeņingradas frontē pēc 58. panta 10. punkta bija sodīti vairāk kā 50% visu kontrrevolucionāru. Bet 1942. un 1943. gadā visu „pretpadomisko” skaits sasniedza pat 60% no visiem, kas saukti pie atbildības par kontrrevolucionāriem noziegumiem.²⁸³

Sarkanā armija pieauga ne tikai skaitliski, bet pastiprinājās arī tās represīvā politika. Tā sekmēja par pretpadomju aģitāciju un propagandu sodīto karavīru skaita pieaugumu, salīdzinot ar 1937-1938. gadu.²⁸⁴ Lielākais kontrrevolucionāro pārkāpumu skaits bija 1942. gadā, kad par pretpadomju aģitāciju un propagandu kara tribunāli vien represēja 52 254 cilvēkus. Vairums no tiem bija militārpersonas. Statistikas ziņās par sodāmību šai laikā (1942. gadā) tikai Sarkanās armijas un flotes tribunāli (neietilpa IeTK karaspēka, dzelzceļa un ūdens

R., Kangeris, K. (red.) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940–1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 959. lpp.

²⁸¹ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 549.

²⁸² Turpat.

²⁸³ Turpat, 291. lpp.

²⁸⁴ Turpat, 294. lpp.

transporta karaspēka tribunāli) tika sodījuši 31 674 sarkanarmiešus un virsniekus, no tiem 7940 –nošauti.²⁸⁵ Divas trešdaļas no visiem tika apvainoti „sakāvnieciskā” noskaņojumā.

58. panta 10. punkta 2. daļa paredzēja par pretpadomju propagandu un aģitāciju kara apstākļos piespriest augstāko soda mēru - nošaušanu. Piemēram, nošaušana tika piespriesta, ja karavīrs sistemātiski pa radio bija klausījies ārzemju pārraides, kas tika klasificēta kā pretpadomju aģitācija. Par pretpadomju aģitāciju sodīto īpatsvars bija 9% no visiem kara tribunālu sodītajiem Sarkanās armijas karavīriem.²⁸⁶ 1941. gada otrajā pusē kara tribunāli piesprieda 66% brīvības atņemšanu. No tiem sods tika atlikts 42%. 1942. gadā attiecīgi: 80 un 54%, bet 1943. gadā – 88 un 61%.²⁸⁷ No aptuveni 994,3 tūkstošiem sodīto, 422,7 tūkstošiem sods tika atlikts, tos nosūtot uz fronti. To noteica tas, ka kara laikā spriedumu varēja nomainīt ar nosūtīšanu uz fronti līdz kara darbības beigām.²⁸⁸ Ir runa par KPSFR Kriminālkodeksa 28. panta „2k” daļu.²⁸⁹ Sākumā sodītie dienēja parastajās karaspēka daļās, pēc pavēles Nr. 227 izdošanas tos sāka nosūtīt uz soda daļām. Virsniekiem samazināja arī dienesta pakāpi līdz ierindas karavīram.

Tomēr visās apsūdzībās un skaitļos izpaliek jautājums par apsūdzību un spriedumu objektivitāti. Jāņem vērā, ka izmeklēšanas gaitā pret apsūdzētajiem izmeklētāji pielietoja garīgas un fiziskas spīdzināšanas metodes, lai varētu panākt vēlamo rezultātu. To apliecina jau pēc J. Staļina nāves un arī Komunistiskās partijas XX kongresa veiktās pārsūdzības, kurās bijušie karavīri stāsta par izmeklēšanas gaitu.²⁹⁰ Konstatējama arī pratināšanas protokolu un to kopiju savstarpējā neatbilstība.

Zināma nozīme represīvajā politikā bija arī soda rotām²⁹¹ un soda bataljoniem.²⁹² Nosūtīšana uz soda bataljonu tika pielietota tikai pret vecāko un vidējo komandējošo sastāvu, tas bija viens no kriminālsoda veidiem. Lēmumu par tādu bataljonu izveidošanu J. Staļins pieņēma 1942. gada 1. augustā. Kara tribunāli uz soda daļām nosūtīja tikai tos karavīrus un

²⁸⁵ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 295.

²⁸⁶ Турпат, 301. lpp.

²⁸⁷ Турпат, 382. lpp.

²⁸⁸ Турпат, 383. lpp.

²⁸⁹ *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 23.03.2014.].

²⁹⁰ Skat., piemēram, Vladimira Kovaļevska lietu: Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 1986. f., 2. apr., P-5177. l. (Vladimira Kovaļevska krimināllieta).

²⁹¹ Soda rota – Sarkanās armijas soda daļa, uz kuru par veiktajiem militārajiem un kriminālnoziedzumiem tika nosūtīti ierindas un jaunākā komandējošā sastāva karavīri. Vienā soda rotā bija 150-200 cilvēki, to komandēja kadru virsnieks.

²⁹² Soda bataljons – Sarkanās armijas soda daļa, uz kuru par veiktajiem militārajiem un kriminālnoziedzumiem tika nosūtīti vidējā komandējošā sastāva karavīri. Vienā bataljonā bija 800 cilvēki, to komandēja kadru komandieri.

komandierus, kas bija sodīti ar brīvības atņemšanu un kuru sods bija nomainīts ar soda atlikšanu. 1942. gada 16. oktobrī PSRS Aizsardzības Tautas Komisariāts izdeva pavēli „Par to militārpersonu nosūtīšanu uz soda daļām, kuras sodījuši kara tribunāli, ar sprieduma izpildes atlikšanu līdz kara beigām”, nosakot, ka divīziju, pulku un tām līdzīgo karaspēka daļu komandieri var nosūtīt uz soda rotām seržantus un ierindniekus par dažādiem noziegumiem: patvaļīga prombūtne, dezertēšana, pavēles un rīkojuma neizpildīšana, militārā īpašuma zādzība, sardzes dienesta reglamenta pārkāpums, u.c. Uz soda bataljoniem nosūtīt varēja divīziju un atsevišķo brigāžu komandieri. Bet uz soda rotām – pulku komandieri. Kara laikā caur soda daļām „izgāja” aptuveni 1,5 miljoni cilvēku.²⁹³ Kara laikā tika pielietota soda izpildes atlikšana, nosūtot uz frontes pirmo līniju. Pēc krievu vēsturnieka B. Sokolova domām, J. Staļins un Sarkanās armijas vadība piekopa „samuraju tradīcijas”, saskaņā ar kurām karavīram galvenais bija varonīgi krist kaujā, nevis saglabāt savu dzīvību, lai turpinātu iznīcināt pretiniekus.²⁹⁴

Īpaša loma kārtības uzturēšanā karaspēka daļās bija aizsprosta vienībām, kuru galvenais uzdevums bija palīdzēt uzturēt disciplīnu komandējošajam sastāvam. Tradicionāli tie karavīri, kas atkāpās, tika nošauti, vai arī atgriezti atpakaļ karaspēka daļās. Daudz plašāk sprosta vienības tika veidotas pēc pavēles Nr. 227 izdošanas 1942. gada jūlija beigās, kas tieši jāsaista ar dezertieru tvarestīšanu. Līdz 1942. gada oktobrim bija izveidotas 193 sprosta vienības, kas bija pakļautas IeTK Sevišķajai daļai. Aizsprosta vienības izformēja 1944. gada 29. oktobrī.

Represijas, soda un aizsprosta vienību izveidošana, attiecīgu stāvokli nostiprinošu pavēļu izdošana bija veids, kā J. Staļins mēģināja atrisināt galvenās problēmas frontē un armijā.

Sarkanā armija tika izveidota kā jauna veida armija uz pilnīgi jauniem pamatiem, kur laika gaitā noteicoša kļuva nevis karavīru militārā izglītība un pieredze, bet sociālā izcelšanās un politiskā nostāja. 20. un 30. gados Sarkanā armija nostiprinājās par visiedarbīgāko padomju varas ieroci. Tās izaugsme bija cieši saistīta ar valsts attīstību, kur īpaša nozīme bija kolektīvizācijai, industrializācijai un represiju politikas īstenošanai. Attīstoties kā totalitāras valsts armijai, tajā ārkārtīgi būtiska nozīme bija stingri izstrādātai kārtībai, kas balstījās uz Konstitūciju, likumiem un pavēlēm.

Valsts galvenā prasība bija, lai dienests armijā kļūtu par katra karavīra godpilnu pienākumu. Kopš 20. gadiem pakāpeniski tika veikta Sarkanās armijas karavīru politiskā

²⁹³ Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды*, С. 395.

²⁹⁴ Соколов, Б. *Тайны Второй мировой*. Москва: Вече, 2001. С. 38.

pārvaldīšana ar likumiem, normām, audzinošiem, stimulējošiem un ierobežojošiem pasākumiem, lai panāktu padomju valstij politiski uzticamu karavīru. Viens no iedarbīgākajiem „ieročiem” karavīru pārvaldīšanā bija baiļu atmosfēras radīšana un represīvās politikas pielietošana. Represijas skāra arī PSRS dzīvojošos latviešus, daudziem no kuriem tās nekļuva par iemeslu, lai netiktu turpināta karjera Sarkanajā armijā Vācijas – PSRS kara laikā.

Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā un sekojošā sovjetizācija noteica daudzu Latvijas iedzīvotāju turpmāko likteni. Īpaši sovjetizācijas process skāra Latvijas armiju, kas tika pārdēvēta par Tautas armiju un likvidēta. 1940. gada rudenī izveidotais 24. teritoriālais strēlnieku korpuss piedzīvoja visus Sarkanajā armijā notiekošos procesus, galvenokārt ar karavīru politisko audzināšanu un represijām saistītos. Karavīru ikdienā ienāca politiskās mācības un citi Latvijas armijas tradīcijās audzinātam karavīram grūti izprotami pasākumi. Latvijā sovjetizācijas gads deva iespēju izvirzīties Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas aktīvam, kam bija liela nozīme 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas darbības nodrošināšanā. Tika ieviesta noteikta sistēma, kas noteica sekošanu Kompartijas nostādņēm.

Vācijas - PSRS kara posms no 1941. gada jūnija līdz 1942. gada novembrim bija valsts aizsardzības laiks un visu militāro un civilo resursu mobilizācijas fronteī laiks. Piedalīšanās karā kļuva par ikviena padomju pilsoņa pienākumu. Sarkanās armijas atkāpšanās, frontē notiekošie procesi (galvenokārt „ārkārtas parādības”- dezertēšana, sevis savainošana, pašnāvības) ļāva nostiprināt to sistēmu, kas bija sākusi veidoties pirms kara sākuma, galvenokārt noteikta karavīru noskaņojuma uzturēšanā ar propagandas un represīvo metožu pielietošanu. Arvien vairāk pieauga politiskā darba un to veicēju nozīme Sarkanajā armijā. Princips „uzvarai noder jebkurš līdzeklis” plaši tika pielietots arī armijas iekšējā dzīvē.

Lielie zaudējumi frontē J. Staļinu spieda pieņemt nepopulārus lēmumus, galvenais no kuriem bija nacionālo formējumu atjaunošana, kas bija viens no veidiem apvienoties evakuācijā esošajiem republiku iedzīvotājiem un savas pilnvaras nostiprināt attiecīgo republiku Kompartijas aktīvam. Arī armijas ideoloģijā jau kara pirmajā rudenī tika pieļauta nacionālo elementu izmantošana (dziesmas, izrādes, grāmatas, svētki, tautas varoņi), lai nostiprinātu karavīru noskaņojumu. Līdztekus tam tika izcelta senču, īpaši Pilsoņu kara dalībnieku militārā pieredze.

Izdotā pavēles un normatīvie dokumenti regulēja karavīra pienākumus kara laikā, tos orientējot uz bezierunu paklausību, par kuras neievērošanu bija paredzēts pat augstākais soda mērs – nošaušana. Tika nostiprināta tiesu sistēma, politiskais darbs, disciplīna. Tomēr, neskatoties uz veiktajiem pasākumiem, raksturīgas bija nepārdomātas pavēles, milzīgi dzīvā

spēka zaudējumi un personālsastāva kvalitātes pazemināšanās. Primāra kļūva kvantitāte. Cilvēks bija galvenais ierocis.

Komandējošā sastāva rīcību iespaidoja pirmskara pieredze, vispārēja baiļu un aizdomīguma atmosfēra Sarkanajā armijā. Šo stāvokli pastiprināja neplānotie un sarežģītie 1941.-1942. gada apstākļi frontē: militāras neveiksmes, bruņojuma un munīcijas nepietiekamība. Raksturīgas bija atstādināšanas un sodīšanas (līdz nāves sodam) gan militāru neveiksmju, gan politisku motīvu dēļ. Atstādināšanu apmēri un sasteigtās nākamo komandieru apmācības, strauji pazemināja komandējošā sastāva kvalitāti.

Tomēr visiem notikušajiem negatīvajiem procesiem bija otra puse – neiedomājama cilvēku varonība, kuru faktiski nav iespējams izskaidrot.

2. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanās un kaujas darbība, 1941. gada augusts -1943. gada aprīlis

2.1. Izveidošanās priekšnoteikumi un apstākļi

2.1.1. Vācijas – PSRS kara sākums un evakuācija no Latvijas PSR

Vācijas iebrukums Padomju Savienībā 1941. gada 22. jūnijā izmainīja gan Latvijas vēsturi, gan iedzīvotāju likteņus. Tas bija straujš, un pirms kara PSRS izstrādātie militārie aizsardzības plāni izrādījās nepiemēroti notikumu attīstībai. Nopietnu pretestību uzbrūkošajām vācu armijas daļām Sarkanā armija nespēja izrādīt.²⁹⁵ Pēc vācu armijas uzbrukuma Liepājai sekoja stihiska civilo un militāro iestāžu atkāpšanās tālāk PSRS teritorijā. PSRS valdība Latvijas PSR varas iestādēm nesniedza faktiski nekādus norādījumus, kā rīkoties turpmāk. Baltijas sevišķā kara apgabala (turpmāk - PribOVO) vadība 22. jūnijā atradās štāba manevriem paredzētajā komandpunktā Lietuvā un Rīgā neatgriezās. Apgabala komandiera vietas izpildītājam ģenerālleitnantam G. Safronovam nebija pilnvaru komandēt Latvijas teritorijā dislocētas Sarkanās armijas daļas,²⁹⁶ un „G. Safronovs līdz evakuācijas brīdim nodarbojās vienīgi ar optimistisku frontes stāvokļa apskatu piegādāšanu LK(b)P CK pirmajam sekretāram J. Kalnbērziņam un citiem partijas vadītājiem, kuri, tāpat kā viņš, cerēja, ka Maskavā tiks laikus sagatavotas precīzas un izsmeļošas instrukcijas”.²⁹⁷

Militārās iestādes, LK(b)P CK, Latvijas PSR TKP Rīgu atstāja lielā steigā 27. jūnijā.²⁹⁸ LK(b)P CK kara daļas vadītājs E. Kusiņš 1941. gada 1. jūlijā ziņoja LK(b)P CK Pirmajam sekretāram J. Kalnbērziņam uz Valku, ka panikā bēg gan Latvijas apriņķu iestādes, gan Sarkanā armija. Katrs aizturētais un nopratinātais paskaidrojis, ka bēg, jo „nav izpildījis savu svēto pienākumu dzimtenes priekšā un panikā bēdzis, pat pretinieku neredzot. [...] Visas malas piepildītas ar bēgošiem dezertieriem, kuri sāk laupīt un skandelēt”.²⁹⁹

²⁹⁵ Krūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. Atmiņu skicējumi. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 12, 10. lpp.

²⁹⁶ Sākoties Vācijas – PSRS karam, Latvijas teritorijā atradās Sarkanās armijas 27. armija, ko komandēja ģenerālmajors N. Bērzzarins.

²⁹⁷ Pavlovičs, J. Okupācijas varu maiņa Rīgā 1941. gada vasarā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 206. lpp.

²⁹⁸ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Rīga: Jumava, 2007. 385. lpp.; Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998. 74. lpp.

²⁹⁹ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), PA-301. fonds (Lielā Tēvijas kara vēstures komisija), 3. apraksts, 65. lieta (Ziņojumi par kara sākumu un sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanos, 01.07.-25.09.1941.), 1. – 3. lapa (LK(b)P CK Kara daļas vadītāja E. Kusiņa ziņojums LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam, 01.07.1941.). Par to rakstīts arī: Savčenko, V. Latvija kara sākumā. *Rīgas Balss*, 1992, 7. maijs, 5. lpp.

No Rīgas valdība devās uz Valku, kuru atstāja naktī no 4. uz 5. jūliju.³⁰⁰ Arī Sarkanā armija Latvijas teritoriju atstāja 5. jūlijā.³⁰¹ Evakuēšanās, kas vairāk atgādināja haotisku bēgšanu, mijās ar mērķtiecīgumu nokļūt tālāk PSRS teritorijā. To apliecina Rīgas apriņķa kara komisariāta rīcība, kas bija aizmirsis informēt pagastu izpildkomitejas par to, ka visas centrālās varas iestādes ir pametušas Rīgu.³⁰²

Plānveida evakuācijas nebija, tā bija patvaļīga un haotiska. Rezultātā daudzi no tiem Latvijas iedzīvotājiem, kas gribēja evakuēties, to vai nu nepaspēja izdarīt, vai nemaz nezināja, kā rīkoties. Nelielas organizētas evakuācijas pazīmes bija Latvijas PSR centrālo iestāžu, Rīgas rajona partijas un izpildkomitejas, militāro iestāžu darbinieku un viņu ģimenes locekļiem.³⁰³ Pārējās Latvijas iedzīvotāju daļas, kas nolēma doties evakuācijā, liktenis izrādījās neapskaužams.³⁰⁴ Daudzi no evakuētajiem Latvijā atstāja tikai ar to, „kas mugurā”, kājām. Līdzpaņemto mantu bija maz. E. Berklavs atzīmē, tad tikai daži tālredzīgākie bija līdzī paņēmuši ko vērtīgāku.³⁰⁵ Vēlākais Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka finanšu daļas priekšnieks J. Pupurs, kurš kara sākumā bija mobilizēts Rīgas Proletāriešu rajona kaujas vienībā, no frontes rakstītajās vēstulēs tuviniekiem aprakstīja arī „došanos bēgļos”. Viņš un viņa sabiedrotie Rīgu atstāja 27. jūnija vakarā, uz Latvijas – Krievijas robežu virzoties „gan braukšus, gan kājām”. Pēc robežas šķērsošanas vispirms nonāca Ostrovā, tad Pleskavā, kur formējās bēgļu ešeloni, apgādes nebija, īpaši maizes un piena.³⁰⁶

³⁰⁰ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 385. lpp. Sākotnēji LK(b)P CK un Latvijas PSR Tautas komisāru padomes vadība atradās Novgorodā, Valdajā, visbeidzot Kirovā.

³⁰¹ Штейман, И. Латвийские евреи в Советском Союзе и в вооруженных силах СССР (22 июня 1941 – 9 мая 1945 года). В кн.: Дрибинс, Л. (сост.). *Евреи Латвии и советская власть. 1928 – 1953: научный очерк*. Рига: Институт философии и социологии Латвийского университета, 2010. С. 221.

³⁰² Kūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. Atmiņu skicējumi. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 11, 10.-11. lpp.

³⁰³ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 386. lpp.

³⁰⁴ Piemēram, atsevišķas tautības (ebreji), LK(b)P biedri un kandidāti, cilvēki, kuri baidījās no neziņas, ko nesīs palikšana Latvijā, tie, kuri evakuācijā saskatīja piedzīvojumu un iespēju piedalīties karā utt.

³⁰⁵ Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998. 78. lpp. Piemēram, laikraksta „Latvijas Strēlnieks” galvenais redaktors V. Kalpiņš atzīmē, ka „daudzas Kurzemes jaunietes devās prom vasaras kleitīnās un sandalēm, basās kājās”. Kā atzīmē Kalpiņš, tad nebija arī saprotams, no kā cilvēki, nonākuši evakuācijā, iztika. Pārtika līdzī bija paņemta tikai pāris dienām, nauda arī. Jāatzīmē, ka tā bija absolūta evakuāciju raksturojoša situācija, jo vairums cilvēku evakuējās neziņā un bija pārliecināti par drīzu atgriešanos atpakaļ Latvijā, mājās. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūlijs, 6. lpp.

³⁰⁶ LNA LVA, 185. f. (Lielā Tēvijas kara dalībnieku personiskie dokumenti), 5. apr. (Kara gadu vēstules), 82. l. (Kara gadu vēstules „P” 9. sēj., 31.12.1941.-17.01.1943.), 2.-2. op. lp. (J. Pupura vēstule O. Grīnbergam, 31.12.1941.). Arī E. Berklavs savās atmiņās raksturo gan evakuēšanās gaitu, gan LK(b)P CK attieksmi pret iedzīvotājiem, kuri kādu iemeslu dēļ nolēma evakuēties. Visu evakuēšanās procesu raksturoja steiga, haoss un neziņa – nebija saprotams, ne uz kuriem evakuēties, ne kāpēc tas būtu jādara, un ne kur atrodas Latvijas valdība.

Latvijas PSR pastāvīgās pārstāvniecības Maskavā sastādītās evakuācijas kartotēkas dati liecina, ka evakuācijā uz PSRS teritoriju devās 52 066 tūkstoši iedzīvotāju, no tiem aptuveni 25-30% bija latvieši. Tomēr kara situācijas dēļ precīzu personu uzskati nemaz nebija iespējams veikt.³⁰⁷ Jāuzskata, ka vairākums no tiem, kas gribēja evakuēties, to nespēja izdarīt, jo dienu nopietnai evakuācijai bija pārāk maz. V. Krūmiņš uzskata, ka no Latvijas austrumu virzienā paspēja aizklūt 70-80 tūkstoši cilvēku, un „pat potenciāli nāvei nolemtie ebreji bija spiesti palikt Latvijā ap 90% no kopskaita”.³⁰⁸ Vēsturnieks H. Strods pēc Krievijas arhīvu materiāliem ir aprēķinājis, ka 1941. gada 1. decembrī uzskaitīti 52 429 cilvēki, kas evakuējušies no Latvijas, to skaitā 13 705 latvieši”.³⁰⁹

Evakuāciju apgrūtināja arī uz Latvijas un Krievijas robežas novietotās IeTK karaspēka vienības, kas neielaida Krievijā cilvēkus bez PSRS pases vai citiem personu apliecinošiem dokumentiem. Arī starp bēgļiem izplatījās baumas, ka robežsargi nelaiž pāri robežai tos, kas nav paspējuši nomainīt Latvijas Republikas pases pret PSRS pasēm. Šie cilvēki nezināja, ka jebkuru personas dokumentu, kas bija noformēts divās valodās: latviešu un krievu, uz robežas varēja uzskatīt ar zināmām šaubām, atsevišķos gadījumos pat ar aizdomām par attiecīgās personas lojalitāti. IeTK vienību realizēto robežapsardzību noņēma 3.-4. jūlijā, kad daudzi bēgļi jau bija atgriezušies atpakaļ Latvijā.³¹⁰

Uz Padomju Savienību devušos iedzīvotājus iespējams sagrupēt sekojoši: LK(b)P un Latvijas PSR TKP darbinieki, represīvo struktūru darbinieki, daļēji arī viņu ģimenes locekļi. Otra grupa ir tie, kas uz Padomju Savienību devās nejaušības vai piespiedu kārtā. Te, piemēram, var minēt iekšlietu struktūras iestāžu šoferus, dzelzceļniekus, jūrniekus, kā arī 24.

Skat. arī: Berkļavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 72.-76. lpp. Skat. arī: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 318. l. (Vēstules 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka karavīriem no frontes aizmugures, 1942.-1943.), 117.-117. op. lp. (A. Kalniņas vēstule Gunāram [uzvārds nav norādīts], 25.05.1943.). Arī šī vēstule ilustrē evakuēšanās gaitu no Rīgas un tajā valdošo noskaņojumu, ko raksturo neziņa, kur doties, un steiga.

³⁰⁷ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 587. lpp.

³⁰⁸ Krūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. Atmiņu skicējumi. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 10, 6. lpp.

³⁰⁹ Strods, H. Latvijas pirmās okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs – 1945. gads). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 122.-123. lpp.; Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 396. lpp. V. Kalpiņš atzīmē, ka no Latvijas projām devās 150 000 cilvēku, evakuācijā nonāca 60 000 – 100 000. Diemžēl neesot atbildes uz to, kur palika pārējie. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūlijs, 6. lpp.

³¹⁰ Krūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. Atmiņu skicējumi. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 12, 10. lpp.; Штейман, И. Латвийские еврей в Советском Союзе и в вооруженных силах СССР (22 июня 1941 – 9 мая 1945 года). В кн.: Дрибинс, Л. (сост.). *Евреи Латвии и советская власть. 1928 – 1953: научный очерк*. Рига: Институт философии и социологии Латвийского университета, 2010. С. 222.

teritoriālā korpusa karavīrus. Arī daļa to kultūras darbinieku – rakstnieku, aktieru, dziedātāju, mākslinieku – tie, kas padomju okupācijas laikā aktīvi bija sadarbojušies ar padomju varu.

2.1.2. 24. teritoriālais strēlnieku korpuss pēc Vācijas – PSRS kara sākuma

Sākoties Vācijas – PSRS karam, Latvijas PSR teritorijā atradās arī Sarkanās armijas 24. teritoriālais strēlnieku korpuss, kas bija izveidots 1940. gada rudenī uz tautas armijas bāzes. Karam sākoties, korpusu iekļāva 27. armijā, kas tobrīd atradās Latvijas teritorijā. Vācu armijas straujā uzbrukuma radītās panikas iespaidā kopā ar citām Latvijas teritorijā esošajām Sarkanās armijas daļām korpuss atkāpās uz Krieviju.

Pēc korpusā notikušajām represijām, tā „karavīri kara sākšanos uztvēra ar ceļībām – uz drīzu atbrīvošanos no ienīstā dienesta”.³¹¹ Straujais vācu armijas uzbrukums Padomju Savienībai, pretrunīgas un haotiskas korpusam un atsevišķām vienībām dotās pavēles radīja analogas izpausmes visā Sarkanajā armijā notiekošajam - galvenokārt panikas radītas darbības – nekontrolētu atkāpšanos un dezertēšanu. Līdztekus tam kara sākumam bija raksturīga citu tautību komandieru un komisāru bramanīga attieksme pret latviešu tautības korpusa karavīriem. Tā radīja karavīros neziņu par nākotni, savukārt komandieru rīcība bija haotiska. Piemērs tam ir ziņojums, ko 1941. gada 1. jūlijā E. Kusiņš rakstīja J. Kalnbērziņam, ka pēc saņemtajiem ziņojumiem no Gulbenes, tur vietējais garnizona priekšnieks un pilsētas komandants ir sarīkojušo „avantūru”: „Pirmais pavēlējis izklīdināt pa mežiem bijušās Latvijas armijas karavīrus”, bet otrs - uzspīdzināt artilērijas noliktavas. E. Kusiņš ziņoja: „Lai likvidētu paniku un avantūru, es esmu steidzami izsūtījis NKVD armiju [Iekšlietu Tautas komisariāta karaspēka vienības] ar Berezīnu priekšgalā, lai apstādina bēgšanu.”³¹²

Raksturojot jaunajos apstākļos izveidojušās attiecības ar dienesta biedriem, bijušie korpusa karavīri atzīmē valodas jautājumu un krievu tautības komandieru attieksmi pret karavīriem kā latviešiem. Pirmkārt, krievu valodas nezināšanas dēļ bija grūti saprast izdotās pavēles. Otrkārt, bija komandieri un komisāri, kuri uz krievu valodu nezinošajiem padotajiem raudzījās kā uz potenciālajiem nodevējiem. Politisko vadītāju rīcība ietekmēja korpusā valdošo noskaņojumu negatīvi.³¹³

³¹¹ Jēkabsons, Ē., Bambals, A. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 154. lpp.

³¹² LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 1. lp. (Materiāli no E. Kusiņa lauka grāmatniņas, 28.06.-12.07.1941.).

³¹³ Jermacāne, I. Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa liktenis Vācijas un PSRS kara sākumā, 1941. gada jūnijs – augusts. Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.). Rīga: Zinātne, 2011. 306. lpp.

Sekojošā latviešu tautības karavīru atbrīvošana no karadienesta parādīja Sarkanās armijas nespēju kontrolēt situāciju jūnija beigās. 29. jūnijā korpusa komandieris, ģenerālmajors K. Kačanovs ziņoja 27. armijas komandierim, ģenerālpulkvedim N. Berzzarinam, ka 80% komandējošā sastāva veido bijušie Latvijas armijas latviešu tautības virsnieki, ierindas karavīri strēlnieku daļās 30-35% ir latvieši, bet jaunākais komandējošais sastāvs 85% ir latvieši. Lielākā daļa latviešu – komandieri, jaunākais komandējošais sastāvs un ierindnieki. Savukārt korpusa štābā un pārvaldē komandieri esot no Krievijas.

Sastāva noskaņojums pret korpusā notiekošo bija kļuvis naidīgs. K. Kačanovs secināja, ka korpusa komandējošais sastāvs un lielākā daļa ierindas sastāva „nekādu uzticību neizraisa”, un, „stāvoklim sarežģījoties, viņu naidīgums pastiprinās”. Korpusa komandieris uzskatīja, ka „visīsākajā laikā korpusa vienības no reakcionāri noskaņotiem elementiem (latviešiem) jāattīra”.³¹⁴ 29. jūnijā tika izdota pavēle izvirzīt korpusa daļas uz Opočkas un Ostrovas rajonu, lai piesegtu Ļeņingradas virzienu, un rīkojums atvaļināt no korpusa lielāko daļu komandieru, seržantu, karavīru, kuri bija Latvijas pilsoņi. Pamatojums tam bija dezertēšana no lietuviešu un latviešu korpusiem un secinājums, ka daļa „jauno republiku pilsoņu izrādījusies politiski nedroša”. Pavisam 1941. gada 29. jūnijā tika demobilizēts vairāk nekā 2000 karavīru: 600 virsnieku, 1400 seržantu un ierindnieku.³¹⁵ Jau pirms Vācijas – PSRS kara sākuma atvaļināto militārpersonu vietā korpusa komandējošais sastāvs tika papildināts ar krievu tautības komandieriem no PSRS. Pēc korpusa karavīru atzinuma, papildinājumam bija raksturīga zema izglītība – piecas, sešas klases, komandēšanas pieredzes trūkums, jo apmācīti bija tikai divus, trīs mēnešus un pārvaldīja vienu (galvenokārt krievu) valodu.³¹⁶

24. teritoriālā strēlnieku korpusa pastāvēšanas pēdējos divus mēnešus raksturoja sastāva un militārā krīze, kas nepārprotami liecināja par korpusa izformēšanas tuvošanos. 1941. gada 14. jūnijā notikušās represijas starp korpusa karavīriem un jūnija beigās notikušā demobilizācija no korpusa veicināja ne tikai sastāva samazināšanos / pavājināšanos, bet samazināja latviešu karavīru skaitu tajā.³¹⁷ Pēc Latvijas robežas pāriešanas korpusa štābs izvietojās Puškinas kalnos, un tas tika izveidots ar lielām grūtībām (piemēram, bez tehniskajiem sakaru līdzekļiem). 2. jūlijā tika ziņots korpusa štābam, ka abas korpusa divīzijas

³¹⁴ Strods, H. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs). Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas Muzeja Gadagrāmata, 2001: Nācija gūstā*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. 68. lpp.

³¹⁵ Savčenko, V. 24. strēlnieku korpusa liktenis. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 2, 69. lpp.; Bauģis, P. Pirms kaujas smagi ievainotais strēlnieku korpus. *Cīņa*, 1991, 10. jūlijs, 6.-7. lpp.

³¹⁶ Helmane, I. Vēsture ir tāda, kāda tā ir. *Padomju Jaunatne*, 1989, 11. maijs, 2. lpp.

³¹⁷ Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienu skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembrī, 1. lpp.

nemitīgi atrodas kustībā, personālsastāvs ir nomocīts, pretošanās tempi vācu karaspēkam ir nepietiekami.³¹⁸ 3. jūlijā tika ziņots, ka 181. divīzijas daļām pārtika ir tikai vienai dienai. Pastāvēja problēmas ar sakariem, jo 6. jūlija ziņojumā lasāms, ka 3. jūlijā nav ziņu par stāvokli 183. divīzijā. Tika izteikts minējums, ka 183. divīzija sakarā ar kaujām par Ostrovu novirzījies no sava maršruta uz ziemeļiem.³¹⁹ Turpinājās karavīru dezertēšana no korpusa.

Atkāpjoties no Latvijas teritorijas, korpuss zaudēja daļu sākotnējā sastāva. Tomēr nav īsti zināms, cik karavīru korpusā palika pēc vairākkārtējas karavīru atbrīvošanas, represijām, dezertēšanas utt. Tā kā no korpusa rindām bija atvaļināts gandrīz viss komandējošais sastāvs, trūka arī vidējo un jaunāko komandieru. Korpusa papildināšana šai laikā notika ar uz Krieviju atkāpjošās strādnieku gvardes un milicijas karavīriem. Savukārt politiskā darba pastiprināšanai uz korpusu tika nosūtīta grupa LK(b)P CK un IeTK darbinieku. Sarežģīti ir izsekot korpusa nacionālā sastāva izmaiņām, tam atrodoties Krievijā. Pat 13. augustā, laikā, kad korpuss faktiski bija beidzis pastāvēt, nebija ziņu par tā nacionālo sastāvu.³²⁰

1941. gada augusta nogalē korpuss tika izformēts kā kaujas nespējīga vienība, un pāri palikušie korpusa karavīri tika nosūtīti uz 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanās vietu - Gorohovecas nometni.

2.1.3. Rīgas Kājnieku kara skola

Rīgas Kājnieku kara skola tika izveidota 1940. gada rudenī ar mērķi sagatavot komandierus 24. teritoriālajam strēlnieku korpusam. Kā liecina notikumu attīstība 1941. gada vasarā un rudenī, skola kļuva par nozīmīgu avotu komandējošā sastāva nodrošināšanai 201. latviešu strēlnieku divīzijā pēc tās formēšanas uzsākšanas. Rīgas Kājnieku karaskola (karaskola) bija pakļauta PriboVO. Pirmā pavēle ir datēta ar 1940. gada 20. novembri, un tā ir par atļauju komandējošajam sastāvam pildīt pienākumus.³²¹ Ar pavēli par pirmo skolas direktoru 1940. gada 5. septembrī tika nozīmēts pulkvedis V. Čistovs.³²²

³¹⁸ LNA LVA, PA - 301. f., 3. apr., 135. l. (No PSRS Aizsardzības ministrijas arhīva saņemtās 24. teritoriālā korpusa operatīvo ziņojumu kopijas, 24.06.1941.-11.08.1941.), 9. lp. (Operatīvais ziņojums 24. teritoriālā strēlnieku korpusa štābam par stāvokli 181. strēlnieku divīzijā, 02.07.1941.).

³¹⁹ Turpat, 13. lp. (Operatīvais ziņojums 24. teritoriālā strēlnieku korpusa štābam par stāvokli 183. strēlnieku divīzijā, 06.07.1941.). Par to raksta arī: Bauģis, P. Pirms kaujas smagi ievainotais strēlnieku korpuss. *Cīņa*, 1991, 10. jūlijs, 7. lpp.; Ozoliņš, K. Saruna pašam ar sevi. Pārdomas un atmiņas par dažiem nelieliem momentiem Lielajā Tēvijas karā. *Karogs*, 1986, Nr. 11, 84.-85. lpp.

³²⁰ Jermacāne, I. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 309.-310. lpp.

³²¹ Krievijas Valsts Kara arhīvs (turpmāk - KVKA), 36589. f. (Rīgas Kājnieku karaskola), 1. apr., 3. l. (Pavēles un rīkojumi Rīgas Kājnieku karaskolai, 1940.20.11.-1940.31.12.), 2. lp. (Pavēle Nr. 01. par Rīgas Kājnieku karaskolu, 1940.20.11.).

³²² Turpat, 1. l. (Ziņas un sarakste par kursantu un komandējošā skolas sastāva skaitu un komplektēšanu, 1940.10.11-31.12.), 2. lp. (Izraksts no PSRS aizsardzības tautas komisāra pavēles Nr. 04015 par armijas personālsastāvu, 1942.05.09.).

1940. gada oktobrī karaskolā sāka uzņemt kursantus, kas tika sadalīti divos bataljonos, atbilstoši katrā bataljonā bija četras rotas. Pirmo bataljonu veidoja krievu tautības kursanti (galvenokārt no citām PSRS republikām), otro - latvieši. Otrais bataljons neoficiāli tika dēvēts par latviešu bataljonu, dienesta sarakstē arī par „nacionālo bataljonu”.³²³ „Latviešu bataljonā” kopā tika uzņemti aptuveni 500 kursanti, no kuriem puse bija Latvijas pilsoņi, kas bija dienējuši Latvijas armijā, savukārt otra puse bija Latvijas pilsoņi, kas nebija dienējuši armijā.³²⁴ Bez latviešiem šajā bataljonā ietilpa arī krievi, ebreji u.c. tautību pārstāvji. Par „latviešu” bataljona komandieri tika iecelts apakšpulkvedis un Lāčplēša kara ordeņa kavalieris A. Vīksne. Galvenokārt visi bataljona komandieri un mācībspēki bija agrākās Latvijas armijas virsnieki vai Latvijas Karaskolas mācībspēki. Kopumā karaskolā mācījās aptuveni 960 kursanti. Karaskolā tika izveidota arī politisko vadītāju rota (aptuveni 100 cilvēku sastāvā), kurā sagatavoja politiskos vadītājus, kuru Latvijā nebija.³²⁵

Mācības notika krievu valodā un saskaņā ar Sarkanās armijas reglamentu. Līdz ar militāro priekšmetu apgūšanu, nozīme bija arī politiskajām mācībām, kuras bija obligātas un, kuru laikā kursantiem tika skaidrots, ka jaunā iekārta ir progresīva, PSRS ekonomika plaukstoša utt. Karaskolā, tāpat kā visās citās daļās un iestādēs, pastāvēja arī „Sevišķā nodaļa”, kuras uzdevumā kursanti izsekoja pasniedzējus un cits citu, lai atrastu „tautas ienaidniekus”.³²⁶

1941. gada 1. jūnijā karaskolas kursanti pārcēlās uz vasaras nometni Salaspilī. 15.-16. jūnijā tika arestēti astoņi kursanti un divpadsmit pasniedzēji.³²⁷ Pēc šiem arestiem pastiprinājās kursantu un komandieru – Latvijas armijas virsnieku nedrošības sajūta. Pirms kara sākuma Karaskolas vadība pavēlēja abus bataljonus pārformēt, sajaucot 1. un 2. bataljona kursantus savā starpā: puse krievu kursantu nonāca latviešu bataljonā, puse latviešu krievu bataljonā.

Pēc kara sākuma sākās Sarkanās armijas struktūrvienībām raksturīgā panika. Karaskola tika pakļauta 27. armijas Kara padomei, un kursanti tika iekļauti jaunizveidotajā vienībā cīņai

³²³ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*. Rīga: Biedrība Latviešu strēlnieku apvienība, 2009. 81. lpp.

³²⁴ Katrā bataljonā bija jāietilpst 534 cilvēkiem. Sīkāk par komplektēšanas gaitu: KVKKA, 36589. f., 1. apr., 2. l. (Sarakste par komplektēšanas gaitu ar kursantiem un viņu atskaitīšanu, 1940.10.11.-31.12.), 1.-74. lp.

³²⁵ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 81. lpp.

³²⁶ Dreimane, I. Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu izraisītā apšaude Skrundā 1941. gada 25. jūnijā: vācu diversantu apkarošana vai traģisks pārpratoms? Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.). Rīga: Zinātne, 2011. 103.-104. lpp.

³²⁷ Turpat, 105. lpp.

ar „vācu diversantiem”³²⁸ Rīgā un tās apkārtnē, kur arī viņi tika izmantoti.³²⁹ 24. jūnijā daļa karaskolas kursantu ieradās Skrundā, daļa – Durbē. Nākamajā dienā Skrundā notika kursantu sadursme ar „vācu diversantu” vienībām, kur laikā tika nogalināts 8. kursantu rotas komandieris, kapteinis A. Zelmenis.³³⁰ Naktī no 26. uz 27. jūniju karaskolas kursanti atgriezās Rīgā, un 27. jūnija pēcpusdienā karaskolā sākās evakuācija. Vairums kursantu savas personiskās mantas atstāja kopmītnēs, cerot uz drīzu atgriešanos. Braucot pa Brīvības ielu, karaskolas kursanti tika apšaudīti, ko darīja pretinieki, kas šai gadījumā nebija „vācu diversanti”, bet latviešu „zaļie partizāni”.³³¹ Atkāpšanās laikā daudzi kursanti bēga. Jūnija beigās kursanti nonāca Pleskavā, kur 30. jūnijā 214 kursantiem (no tiem kursantiem, kas bija no „latviešu bataljona”) piešķīra jaunākā leitnanta dienesta pakāpi. Pārējie kursanti (aptuveni trešā daļa) devās uz Sterlitamaku Baškīrijā, kur turpinājās to kursantu apmācības, kas nebija bijuši armijā.³³² Septembra beigās arī viņi paātrināti beidza karaskolu un tika nosūtīti uz Gorohovecas nometni, kur formējās 201. latviešu strēlnieku divīzija. Šajā laikā uz Gorohovecas nometni ar pavēli tika nosūtīti no savām vienībām arī pirmā (30. jūnija) izlaiduma jaunākie leitnanti.³³³

2.1.4. Latviešu brīvprātīgo strādnieku pulki

Jau kara pirmajās dienās sākās Strādnieku gvardes vienību un grupu atjaunošana. Atbilstoši PSRS Tautas Komisāru padomes 1941. gada 24. jūnija lēmumam „Par uzņēmumu un iestāžu apsardzību un iznīcinātāju bataljonu izveidošanu”, šie formējumi tika veidoti kā strādnieku gvardes (iznīcinātāj) bataljoni cīņai pret ienaidnieka (vācu armijas) izpletņlēcējiem, diversantiem un tiem iedzīvotājiem, kuri bija izrādījuši aktīvu pretestību padomju okupācijas varai. Nozīmīgākie bataljoni tika izveidoti Valmierā un Valkā, kur līdz

³²⁸ Par „diversantiem” uzskatīja pārgērbtus vācu izlūkus, kuri bija desantēti no lidmašīnām vai arī iesūtīti Latvijas teritorijā. Skat.: Pavlovičs, J. Leģendas par 1941. gada vasaras varas maiņas perioda notikumiem Latvijā. Izcelsmes apstākļu analīze. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2007, Nr. 1, 143. lpp. Kā atzīst vēsturniece I. Dreimane, tad „Latvijā praktiski nebija vajadzība iesūtīt diversiju grupas, jo fronte ātri virzījās uz priekšu.” Nopietnas pretestības vācu karaspēkam Latvijas teritorijā praktiski nebija. Tomēr „diversantu meklēšana turpinājās visā Latvijas teritorijā, par tiem noturot gan Sarkanās armijas, gan milicijas darbiniekus, gan padomju aktīvistus utt. Skat.: Dreimane, I. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 109. lpp.

³²⁹ Skat: Dreimane, I. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 109.-110. lpp.; Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 82. lpp.

³³⁰ Sīkāk skat.: Dreimane, I. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 98.-126. lpp.; Dreimane, I. Skrundas virsmežziņa Salinska ģimenes tradīcija 1941. gada 25. jūnijā. *Latvijas Avīze*, 2012, 17. augusts.

³³¹ Dreimane, I. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 2011. 118. lpp.

³³² Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 82. lpp.

³³³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 28. l. (Sarunu stenogramma ar 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 125. gvardes strēlnieku pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, 05.-05.1943.), 25.-25. op. lp. (Sarunas ar J. Vaišiju stenogramma.).

4.-5. jūlijam uzturējās Latvijas PSR valdība un LK(b)P CK aparāts. Līdz 4. jūlijam ap Valku bija izveidoti 10 bataljoni, kopumā ap 2700 kaujinieku.³³⁴ Vācu armijai uzbrūkot, strādnieku bataljoni atkāpās kopā ar 8. un 27. armiju divos virzienos: Igaunijas (Tartu apriņķa) un Krievijas (Ostrovas – Opočkas).³³⁵

Igaunijā no strādnieku bataljoniem tika izveidoti divi latviešu brīvprātīgo strādnieku pulki. 1. pulku sāka formēt 6. jūlijā Igaunijas dienvidos pie Tervas pilsētas, savukārt otrs pulks tika izveidots no 14. – 15. jūlijam Igaunijas austrumdaļā. Tika arī izveidots Jelgavas strādnieku bataljons. Kopumā visās trīs vienībās ietilpa 2788 cilvēku. 15. jūlijā tie tika iekļauti 8. armijas sastāvā. Sastāvs - pārsvarā padomju aktīvisti, komunisti – idejiskie.³³⁶

Jau pulku pirmās cīņas parādīja visas Sarkanās armijas formējumiem raksturīgās problēmas kara sākumposmā - sadzīves problēmas ar pārtiku, apģērbu un bruņojumu. Cīņas noritēja fanātiskā mērķtiecībā, kur primārais bija cīņu rezultāts. Abi pulki piedalījās nozīmīgās kaujās Igaunijas teritorijā. 24. un 25. augustā norisinājās kaujas Tallinas pievārtē, kuru laikā krita lielākā daļa 1. pulka sastāva. No 1314 karavīriem dzīvi palika tikai 237 cilvēki.³³⁷ Streļņas rajonā pie Ļeņingradas pulka vietā tika saformēts latviešu bataljons, kuru iekļāva 10. strēlnieku divīzijas 62. pulka sastāvā. Septembra vidū to sadalīja: saimniecības vads un mīnmetēju rota nokļuva austrumos no Streļņas, savukārt parējās bataljona daļas rietumos no tās. Pirmie turpināja piedalīties kaujās pie Ļeņingradas, savukārt otrie devās uz Pēterhofas pusi, kur tos iedalīja 76. atsevišķajā latviešu strēlnieku pulkā (bijušajā 2. pulkā). Pēc sarkanarmieša zvēresta nodošanas 4. septembrī pulks ieguva 76. atsevišķā latviešu strēlnieku pulka nosaukumu, un to iekļāva 11. strēlnieku divīzijas sastāvā, lai turpinātu līdzdalību cīņās tā sastāvā.

Septembra vidū 76. latviešu pulks piedalījās cīņās par Orienbaumas placdarmu: no 17. septembra līdz 2. oktobrim notika kaujas pie Agakuļu sādžas un Pēterhofas. 20. oktobrī, kad tika dota 8. armijas štāba pavēle par pulka izformēšanu, tajā bija palikuši tikai 167 cilvēki.³³⁸ Rezultātā tika izveidota strēlnieku rota, bet 28 politiskie darbinieki tika atkomandēti 8.

³³⁴ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1975. С. 34.

³³⁵ Neiburgs, U. Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā. Grām.: Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 37. lpp.

³³⁶ Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 85. lpp.; Kurpnieks, G. Kaujās dzimusī. *Horizonts*, 1981, Nr. 17, 16.-18. lpp.

³³⁷ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*, С. 85.

³³⁸ Turpat, 101. lpp.; Neiburgs, U. Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā. Grām.: Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 38. lpp.

armijas štāba rezervē. Novembrī 11. strēlnieku divīzijas daļas nonāca Ļeņingradā. 1942. gada sākumā tās piedalījās Ļeņingradas blokādes pārraušanas mēģinājumā. Pēc tam, kad rotā bija palikuši tikai 12 karavīri, tie tika nosūtīti uz latviešu strēlnieku divīziju. 22. oktobrī zaudējumu dēļ to izformēja.

Latvijas PSR milicijas un LPSR IeTK darbinieku grupa nonāca Tartu, kur to iekļāva 6. Virumā iznīcinātāju bataljona sastāvā. Kauju rezultātā pulks piedzīvoja vērā ņemamus zaudējumus, tāpēc 1941. gada septembrī to izformēja un karavīrus nosūtīja uz 76. atsevišķo latviešu strēlnieku pulku.

2.2. Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošana

2.2.1. Lēmums par izveidošanu

1941. gada 23. jūnijā PSRS teritorijā tika izsludināta vispārējā mobilizācija. Neskatoties uz S. Timošenko izdoto rīkojumu par mobilizācijas uzsākšanu arī Latvijas PSR teritorijā, tā tomēr netika veikta.³³⁹ Mūsdienu Latvijas historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka galvenais iemesls tam bija PSRS augstākajās varas aprindās valdošais neuzticības faktors „jauno republiku” iedzīvotājiem kā iespējamajiem Sarkanās armijas karavīriem,³⁴⁰ jo J. Staļins neesot ticējis ne Latvijas komunistiskajai partijai, ne latviešu tautai.³⁴¹ Acīmredzot attiecīga viedokļa rašanos veicināja PSRS notikušie procesi, īpaši 1937. - 1938. gada represijas arī pret latviešiem, un pārmaiņas, kas notika Latvijā un tās bruņotajos spēkos kopš okupācijas 1940. gada 17. jūnijā (īpaši procesi 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā, kas noslēdzās ar represijām pret korpusa komandējošo sastāvu 1941. gada 14. jūnijā). Tomēr jāatzīst, ka vērā ņemams iemesls mobilizācijas neuzsākšanai bija arī ļoti straujais vācu armijas uzbrukums, kas, kā minēts iepriekš, izsauca padomju varas iestāžu un Latvijas teritorijā izvietoto Sarkanās armijas daļu atkāpšanos.

Tomēr vēsturnieka J. Riekstiņa viedokli par neuzticēšanos latviešiem raksturo arī tas, ka 1941. gada vasarā oficiālajā terminoloģijā, piemēram, LK(b)P CK ziņojumos tika lietots termins „bailes no latviešiem” („латышебоязнь” – *krievu val.*). Piemērs tam ir J. Kalnbērziņa 1941. gada 14. jūlija VK(b)P CK sekretāriem A. Andrejevam un G. Maļenkovam adresētais

³³⁹ LNA LVA, PA-101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja), 1. apr., 54. l. (Slepenā sarakste militārajos jautājumos), 18. lp.

³⁴⁰ Riekstiņš, J. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944 – 1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 416. lpp.

³⁴¹ Vallis, V. Sarkanās armijas traģēdija un triumfs. *Lauku Avīze*, 1989, 23. jūnijs, 6. lpp. Skat. arī: Savčenko, V. Latvija kara sākumā. *Rīgas Balss*, 1992, 7. maijs, 5. lpp.

raksts,³⁴² kurā termins tika minēts pirmo reizi kara laikā. „Bailes no latviešiem” kā parādība tika minēta kontekstā ar politiskā darba norises analīzi 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā, kuras laikā LK(b)P CK uzmanību pievērta galvenokārt nesekmīgā politiskā darba sekām, kā iemeslu minot „bailes no latviešiem”. LK(b)P CK uzskatīja, ka korpusā pastāvošās „bailes no latviešiem” kopā ar pareiza politiskā darba trūkumu bija cēlonis straujam latviešu karavīru skaita samazinājumam.³⁴³ „Baiļu” pastāvēšanas apzināšanās, liecina, ka pastāvēja zināma piesardzība attiecībā pret latviešu tautības karavīriem.

Jūnija beigās mobilizāciju Sarkanajā armijā neveica, tomēr LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP vadībā doma par savu karaspēka vienību pastāvēja. Viens no argumentiem par karaspēka daļas veidošanu ir tas, ka LK(b)P pārstāvjiem bija nepieciešams saņemt papildus leģitimitāti VK(b)P CK „acīs”, kas bija nepieciešama, lai rehabilitētos pēc slikti organizētās evakuācijas no Latvijas. Uz PSRS teritoriju bija devušies aptuveni 53 000 Latvijas iedzīvotāju, arī „vecajās” PSRS republikās jau dzīvoja aptuveni 150 000 latviešu.³⁴⁴ Viņu apvienošana vienā karaspēka daļā varēja kļūt par „reabilitāciju” gan bēgļu, gan VK(b)P CK priekšā. Līdz ar to iespēja veidot divīziju bija LK(b)P CK funkcionāru panākums.³⁴⁵

Otrs arguments izriet no nelabvēlīgās militārpolitiskās situācijas frontē un Sarkanajā armijā. Tai jau 1941. gada vasarā pastiprināti bija nepieciešamas cilvēku rezerves. Tajā situācijā, kad no frontes dezertēja tūkstošiem karavīru, J. Staļins riskēja, kaut arī „Sarkanās armijas vadība neuzticējās baltiešiem”. Vēsturniece D. Bleiere uzskata, ka baltiešu koncentrēšana nacionālajās karaspēka vienībās ļāva tos vieglāk kontrolēt.³⁴⁶ Divīzijas veidošana bija politisku mērķu vadīts lēmums, raugoties no latviešu tautas iesaistīšanās karā pozīcijām.³⁴⁷ Tomēr militārie iemesli ir tikpat būtiski, jo pēc pavēles par divīzijas izveidošanu sekoja arī atļauja citām PSRS republikām dibināt nacionālās karaspēka daļas.

Tomēr zinot, ka tobrīd frontē jau atradās 24. teritoriālais strēlnieku korpus, pastāv jautājums: „Kāpēc bija jārada jauna divīzija?” V. Savčenko uzskata, un to apliecina arī pieejamie dokumenti, ka līdz latviešu divīzijas formēšanas brīdim korpus bija pazaudējis savu „nacionālo seju”, bet LKP(b)P CK un Latvijas PSR TKP būtiski bija dibināt nacionālo

³⁴² LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 20. lp.

³⁴³ Turpat. Skat. arī: Riekstiņš, J. „Bailes no latviešiem”. Īss ieskats dažās mazāk zināmās Otrā pasaules kara lappusēs. *Zvaigzne*, 1990, Nr. 19, 5.-6. lpp.

³⁴⁴ Петренко, А. *Прибалтика против фашизма. Советские прибалтийские дивизии в Великой Отечественной войне*, С. 9.

³⁴⁵ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 378. lpp.

³⁴⁶ Turpat.

³⁴⁷ Tieši J. Kalnbērziņš bija tas, kas par iespējamo latviešu divīzijas izveidošanas nepieciešamību veica sarunas ar Sarkanās armijas Politiskās pārvaldes priekšnieku Ļ. Mehlišu.

formējumu.³⁴⁸ Teorētiski, protams, bija iespējams, ka evakuējušies Latvijas iedzīvotāji nonāk 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā, tomēr praktiski tas nebija iespējams gan iepriekš minēto iemeslu dēļ, gan tāpēc, ka cilvēki, kas evakuējās uz PSRS teritoriju, bija ar minimālu militāro pieredzi. Viņiem bija nepieciešama militārā sagatavošanās.

1941. gada 2. augustā J. Kalnbērziņš ziņoja G. Maļenkovam par vienošanos ar Sarkanās armijas Galvenās politiskās pārvaldes priekšnieku un PSRS aizsardzības komisāra vietnieku Ļ. Mehlišu par piedāvājumu izskatīt lēmuma projektu „VK(b)P CK lēmums par Latvijas strēlnieku divīzijas veidošanu”.³⁴⁹ Nav atrasti dokumenti, kad precīzi notika J. Kalnbērziņa un Ļ. Mehliša saruna, tomēr par tās notikšanu pieejamas vairākas liecības.³⁵⁰ V. Savčenko atzīmē, ka daudzi veterāni apstrīd faktu, ka J. Kalnbērziņš un V. Lācis uzrunājuši J. Staļinu ar lūgumu atļaut veidot latviešu divīziju.³⁵¹ Toreizējā LKP CK sekretāre O. Auguste atmiņās atzīmē, ka „Pēc tikšanās ar Staļinu J. Kalnbērziņš atnāca uz Maskavas viesnīcu, kur bijām apmetušies un stāstīja, ka Staļins viņa lūgumu atzinis par pareizu un tūlīt devis rīkojumu attiecīgām personām un iestādēm visu nokārtot”.³⁵²

1941. gada 3. augustā Valsts Aizsardzības komiteja, bet 4. augustā VK(b)P CK pieņēma lēmumu par Latvijas strēlnieku divīzijas izveidošanu ar tās iekļaušanu Ziemeļrietumu frontes sastāvā, uzdodot LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP kopā ar Ziemeļrietumu frontes štābu uzsākt Latvijas strēlnieku divīzijas formēšanu no bijušās strādnieku gvardes karavīriem, milicijas, padomju partijas darbiniekiem un citiem Latvijas PSR pilsoņiem, evakuētiem uz Krievijas teritoriju. Iespējams, ka ar „citiem Latvijas PSR pilsoņiem, evakuētiem uz Krievijas teritoriju”, tika saprasti arī 24. korpusa karavīri.³⁵³ (Skatīt: *Pielikums Nr.6; Nr. 7*)

³⁴⁸ Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienā skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembrī, 1. lpp.

³⁴⁹ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 22. lp. (LK(b)P CK sekretāra J. Kalnbērziņa izziņa VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam, 02.08.1941.).

³⁵⁰ V. Savčenko atzīmē, ka Ļ. Mehliš šo jautājumu noraidījis un izteicies, ka šādas nacionālistiskas tendences nevarot atbalstīt. V. Savčenko gan atzīmē, ka Ļ. Mehliš ir baidījies par šādu vienpersonisku atteikumu un tālab ziņojis J. Staļinam, jo drīz sekojis Latvijas PSR vadības izsaukums uz Kremli. Skat.: Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienā skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembris, 1. lpp. Šo versiju atmiņās apraksta arī V. Kalpiņš. Pēc viņa ziņām pirmās sarunas par iespējamo divīzijas veidošanu notikušas jau jūlija beigās. Sarunu laikā J. Kalnbērziņam esot atteikts, to pamatojot ar citādiem Sarkanās armijas komplektēšanas principiem, kurus izmainīt varot tikai armijas augstākais virspavēlnieks. Kā atzīmē V. Kalpiņš, tad esot pateikts: „Bet par tik bīstamu tēmu labāk viņu netraucēt.” - LNA LVA, 1895. f. (Kalpiņš Voldemārs (1916-1995), kultūras darbinieks, Kacēna Vera (1912-1999), žurnāliste / ģimenes fonds), 1-v. apr. (Vēstules, apsveikumi, goda raksti, stāsta "Strēlnieks" manuskripts, fotogrāfijas u.c., 1929.-1988.), 5. l. (1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība. Manuskripts), 49. lp.; Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūnās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

³⁵¹ Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienā skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembrī, 1. lpp.

³⁵² Citēts pēc: Turpat.

³⁵³ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 24. lp. (PSRS Aizsardzības Tautas komitejas lēmums par 201. Latvijas strēlnieku divīzijas izveidošanu, 03.08.1941.); 25. lp. (VK(b)P CK lēmums par Latvijas strēlnieku divīzijas izveidošanu, 04.08.1941.).

Gadu pēc divīzijas izveidošanas uzsākšanas divīzijas komandieris J. Veikins atzina, ka, pirms pieņemt lēmumu par divīzijas veidošanu, pastāvēja jautājums - formēt divīziju vai korpusu. Uz to brīdi viņam nebija zināms PSRS teritorijā dzīvojošo latviešu skaits, ko zināt bija ārkārtīgi svarīgi.³⁵⁴ Pēc Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja V. Lāča ziņojuma Padomju Savienības teritorijā dzīvoja aptuveni 200 000 latviešu izcelsmes cilvēku.³⁵⁵ Šajā situācijā LK(b)P CK un Latvijas PSR LTK izšķīrās veidot tikai vienu divīziju un rezerves bataljonu.

Divīzijas formēšanas kontekstā uzmanība jāpievērš divīzijas nosaukumam. Pirmajā mirklī formāls jautājums. Tomēr pēc pirmajām divīzijas kaujām 1941. - 1942. gadu mijā, tās nosaukuma problemātika saskanēja ar divīzijā mobilizēto latviešu tautības karavīru mērķi un izbrīnu „[...] jo mēs taču pazīstam latviešu strēlnieku divīziju [nevis Latvijas]”.³⁵⁶ Gan lēmuma projektā, gan lēmumā ir runa par Latvijas strēlnieku divīzijas izveidošanu. Jautājums par divīzijas „nepareizo” nosaukumu: „Latvijas” vai „latviešu”, aktualizējās 1941. gada augusta otrajā pusē, t.i. - pirmajā reizē, kad divīzijā viesojās J. Kalnbērziņš un V. Lācis. Tad, kad VK(b)P CK un Latvijas PSR TKP radās ideja par divīzijas izveidi, bija runa par „Latvijas”, nevis „latviešu” divīzijas formēšanu.³⁵⁷ Divīzijas komandieris J. Veikins turēšanos pie nosaukuma „Latvijas” pamatoja ar divīzijas personālsastāva nacionālo struktūru un, proti, lai gan divīzijas personālsastāva lielākā daļa bija latviešu tautības, vienlaikus tajā bija arī citu tautību karavīri, kuri iepriekš bija dzīvojuši Latvijas PSR teritorijā. Bet militārā priekšniecība (Maskavas kara apgabals), acīmredzot vadoties pēc Pilsoņu kara pieredzes, piešķīra divīzijai nosaukumu „latviešu”.³⁵⁸ Piemēram, Maskavas kara apgabala karaspēka pavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Artemjeva 1941. gada 14. augusta pavēlē par divīzijas formēšanas gaitu tika lietots nosaukums „201. latviešu strēlnieku divīzijas komandierim”. Arī turpmākajā vēstules tekstā ir runa par „201. latviešu strēlnieku divīziju”.³⁵⁹ 13. septembrī LK(b)P CK

³⁵⁴ Vienā strēlnieku divīzijā ietilpst aptuveni 12 000 cilvēku, korpusā tie ir aptuveni 25 000 cilvēku (2-3 divīzijas). Patieso evakuējušos cilvēku skaitu tobrīd vēl neviens nezināja. Neviens arī nezināja, cik no tiem ir vīrieši iesaukuma vecumā un kur viņi atrodas. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

³⁵⁵ Петренко, А. *Прибалтика против фашизма. Советские прибалтийские дивизии в Великой Отечественной войне*, С. 9.

³⁵⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 126. l. (201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Narofominskas, Borovskas un Staraja Rusas. 12.1941.-02.1942.), 46. lp. (No vecākā seržanta A. Poļa atmiņām.).

³⁵⁷ Pirmajā gadījumā nosaukums skaidri norāda uz valstiskuma piederību, kas nozīmē, ka divīzijā var tikt iesauktas visas Latvijas PSR tautas. Otrajā gadījumā skaidri pausta nacionālā piederība – divīzija kā latviešu tautas veidojums.

³⁵⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l. (Sarunu ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem stenogramma, 08.-12.09.1942.), 45. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.).

³⁵⁹ KF AMCA), 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 8.-9. lp. (Maskavas kara apgabala karaspēka pavēlnieka P. Artemjeva pavēle par 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu, 14.08.1941.).

sekretārs J. Kalnbērziņš nosūtīja ziņojumu³⁶⁰ divīzijas komandierim J. Veikinam un komisāram E. Birzītim, norādot, ka, saskaņā ar Valsts Aizsardzības komitejas lēmumu, „divīzija sauksies nevis „latviešu”, bet „Latvijas”,³⁶¹ liecinot, ka tajā uzņem ne tikai latviešus, bet arī citu tautību cilvēkus. Oficiāli Maskavas kara apgabala pavēlniecība divīziju saukt par „Latvijas” pavēlēja 1941. gada 8. oktobrī,³⁶² un turpmākajā divīzijas pastāvēšanas posmā nosaukums „201. Latvijas strēlnieku divīzija” sastopams uz visiem oficiālajiem dokumentiem.

2.2.2. 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšana

Saskaņā ar Valsts Aizsardzības Komitejas 3. augusta lēmumu par divīzijas formēšanu atbildēja LK(b)P CK, kas bija ierosinājusi veidot latviešu formējumu Sarkanajā armijā, Latvijas PSR TKP, kā arī Maskavas kara apgabala štābs. LK(b)P un Latvijas PSR TKP vairāk nodarbojās ar praktisku jautājumu risināšanu: daļu veidošanu, personālsastāva formēšanu. Maskavas kara apgabala štābs – ar formēšanās norises pārraudzību, par ko liecina Maskavas kara apgabala pavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Artemjeva vizītes divīzijas formēšanās vietā.³⁶³

Divīzijas praktiska formēšana sākās 15. augustā Gorohovecas nometnē Gorkijas apgabalā (mūsdienās – Nižņijnovgoroda).³⁶⁴ Notikumi Vācijas – PSRS kara frontē noteica, ka 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanai jānotiek mēneša jeb trīs līdz četrus nedēļu laikā. 1941. gada 10. augustā PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieks un Galvenās karaspēka komplektēšanas pārvaldes priekšnieks J. Ščadenko izdeva direktīvu, saskaņā ar kuru līdz 10. septembrim bija jānoformē 201. latviešu strēlnieku divīzija pēc tādiem štatiem un organizācijas, „kā paredzēts dokumenta pielikumā”.³⁶⁵ (Skatīt: *Pielikums Nr.8*) Sākot ar 20. augustu par divīzijas formēšanu ik dienas pulksten 6.00 no rīta bija jāziņo divīzijas komandierim, kurš faktiski vienpersoniski kļuva atbildīgs par visiem divīzijā notiekošajiem

³⁶⁰ Spriežot pēc dokumenta ievadteikuma, tā ir atbildes vēstule divīzijas vadības 1941. gada 13. septembra ziņojumam. Ziņojums arhīva dokumentos nav atrasts. Šī vēstule ir kopija no Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālā arhīva.

³⁶¹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas organizācijas 1. konferences protokoli, rezolūcija, ziņojumi par divīzijas formēšanu, 06.09.1941.-24.09.1942.), 4.-5.lp. (J. Kalnbērziņa ziņojums J. Veikinam un E. Birzītim, 13.09.1941.).

³⁶² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 187. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas ienākošie un izejošie raksti ar augstākstāvošajām institūcijām, 24.08.-24.12.1941.), 34. lp.

³⁶³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l. (Sarunas ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieku, pulkvedi O. Ķinci stenogramma, 05.1943.), 5. lp.

³⁶⁴ Nometnes oficiālais nosaukums bija Iljina. Nometnes izskatu aprakstījis E. Berklavs: „Nometne atrodas mežā, kādus 12 km no stacijas Iljinas, tā atrodas 60 km aiz Gorkijas. Nometne ir milzīgi liela, stiepjas apmēram 20 km garumā gar Gorkijas – Maskavas šoseju. Latvieši apm. 10 000, pārējie krievi. Dzīvojam teltīs, vakaros pilnīgā tumsā.” - Turpat, 185. f., 5. apr., 192. l. (Kara gadu vēstules, „B”, 11.09.1941.-14.05.1945.), 10. lp. (E. Berklava vēstule, 13.09.1941.).

³⁶⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 8. lp.

formēšanās procesiem un to radītajām blakusparādībām.³⁶⁶ Pirms komandiera ierašanās par vietas izpildītāju, precīzāk par atbildīgo palīdzības sniegšanā un kontroles veikšanai, tika iecelts Maskavas kara apgabala intendanta vietnieks, pulkvedis A. Bohans, kurš 16. augustā nodeva divīzijas formēšanu pulkvedim J. Veikinam.³⁶⁷

No 15. augusta līdz 1. septembrim bija plānots izveidot 20 apakšvienības, paredzot jaunajā divīzijā iekļaut 11 447 cilvēkus, kas būtu izvietoti sekojošās daļās: 201. latviešu strēlnieku divīzijas štābs, 92., 122. un 191. strēlnieku pulks, 220. artilērijas pulks, 10. atsevišķais zenīartilērijas divīzions, 112. atsevišķā motorizētā strēlnieku rota, 170. atsevišķais sakaru bataljons, 53. atsevišķais sapieru bataljons, ugunsmetēju vads, 20. atsevišķā autotransporta rota, 49. atsevišķais medicīnas bataljons, 14. atsevišķā lauka virtuve, ganāmpulks, Valsts bankas lauka kase, lauka pasta stacija, kara prokuratūra, kara tribunāls, atsevišķais IeTK strēlnieku vads, IeTK sevišķā daļa.³⁶⁸ Saskaņā ar Sarkanās armijas personāla štatiem, stingri noteikts bija daļās iekļaujamo cilvēku, zirgu un automašīnu skaits.

Sākotnējais divīzijas formēšanās process bija lēns, un ar to galvenokārt nodarbojās J. Veikins vienpersoniski. 1942. gada septembrī, atceroties formēšanas laiku, J. Veikins atzīmē, ka zinājis (acīmredzot darba pieredze), ka uz formēšanās vietu nevar braukt „tukšām rokām” bez minimāla materiālā nodrošinājuma un komandējošā sastāva. Sākotnējai divīzijas pastāvēšanai nepieciešamās lietas: naudu, pārtiku, degvielu, daļu transporta, transporta dokumentus, zīmogus utt. lūdza Maskavas kara apgabala pavēlniekam. Maskavas kara apgabala kadru daļā meklēja palīgus, komandierus, par ko J. Veikins stāsta: „Es lūdzu paātrināt to nosūtīšanu pie manis, jo bez komandējošā sastāva neko nav iespējams uzsākt. Saņēmu atļauju no pavēlnieka par vienas vieglās mašīnas saņemšanu, lai var nokļūt noietnē”.³⁶⁹ Pirms došanās uz Gorohovecas noietni, 14. augusta vakarā viesnīcā „Maskava” J. Veikins apmeklēja J. Kalnbērziņu un V. Lāci, lai pārrunātu divīzijas formēšanās apstākļus. 14. augusta vakarā J. Veikins devās uz 400 km attālo Gorohovecas noietni, kur ieradās 15. augusta rītā aptuveni pulksten 7.00.

Par J. Veikina attieksmi pret gaidāmajiem pienākumiem liecina viņa vēstules sievai T. Veikinaī, kas ir vienas no nedaudzajām J. Veikina atstātajām liecībām par divīzijas veidošanās laiku. Vēstules liecina par J. Veikina noslogojumu, retām kontaktēšanās reizēm ar ģimenes locekļiem, atbildīguma sajūtu par gaidāmajiem uzdevumiem un dzīves apstākļiem.

³⁶⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 9. lp.

³⁶⁷ Turpat, 2. apr., 1. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 12.08.-02.12.1941.), 3. lp. (Pavēle Nr. 3 par divīzijas komandiera maiņu, 17.08.1941.).

³⁶⁸ Turpat, 1. apr., 162. l., 10. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas daļu uzskaitījums, 08.1941.).

³⁶⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 41. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.).

Piemēram, 1941. gada 7. novembrī J. Veikins rakstīja: „Man personīgi ir uzticēts ļoti atbildīgs darbs. Dzīvoju pieticīgi, kaut varu dzīvot ne pēc kā neilgojoties. Man ir milzīga vara, izlemju dzīvības un nāves jautājumus. Tūkstošiem acu skatās un gaida manas pavēles. Šajos apstākļos palieku pats. Strādāju vairāk par visiem. Pieprasu no cilvēkiem to, ko pats varu izpildīt. Savu dzīvi netaupu, un ja tas nepieciešams lietai, netaupīšu arī citu dzīve.”³⁷⁰

Iepazīstoties ar materiāliem, jāatzīst, ka visoperatīvāk norisinājās divīzijas kara tribunāla, IeTK sevišķās daļas un prokuratūras veidošana. Minētās iestādes organizējās jau 1941. gada augustā – septembrī, un par to darbības operativitāti liecina tribunālu iztiesāto spriedumu skaits divīzijas darbības pirmajos mēnešos. Divīzijas kara tribunāls organizējās 1941. gada augustā - septembrī vienlaicīgi ar kara prokuratūru un IeTK sevišķo daļu. Pirmais tribunāla priekšsēdētājs bija J. Rīdziņš, bijušais Latvijas PSR tieslietu tautas komisāra vietnieks. Neparasti veidojās divīzijas Kara prokuratūra. Bija ieradies viens prokurors, atstājis labu iespaidu, jo neko neprasījis un nepieprasījis, bet pats uzreiz ķēries pie darba, sastādījis visus nepieciešamos pieprasījumus, kas nepieciešams prokuratūrai, komandējis cilvēku uz Maskavu.³⁷¹

Veidošanas procesā divīzija saskārās ar virkni problēmu, kas bija saistītas ar atbilstošu cilvēku atrašanu dažādiem amatiem, piemēram, divīzijas vetārsta, sanitārā ārsta un finanšu daļas priekšnieka amatiem. Politiskā daļa bija viens no galvenajiem objektiem Sarkanajā armijā. Trūka politiskās daļas un divīzijas intendanta. Pirmais pat ir būtiskāks, jo līdz ar to nebija, kas organizē divīzijas politisko darbu, kas Sarkanajā armijā ir tikpat būtisks, cik militārā apmācība. Problēma bija arī tā, ka nepietika sanitāra dienesta darbinieku, galvenokārt ārstu. Vēlāk V. Pampi iecēla par 49. atsevišķā medicīnas bataljona komandieri, un viņš sāka veidot medicīniski sanitāro rotu, pēc tam medicīnas sanitāro bataljonu. Daudzi no cilvēkiem, kas gribēja ieņemt kādu amatu medicīnas dienestā, tā īsti nesaprata, kas tas par amatu un kādus pienākumus tas paredz. Grūtības bija arī ar veterinārā dienesta organizēšanu. Šai laikā nebija neviena veterinārārsta, bija tikai viens vetfeldšeris. Veterinārais dienests veidojās tikai 10 dienas pēc pirmo cilvēku ierašanās.³⁷²

Līdzās organizatoriskām problēmām pulkos, problēma bija cilvēku pārvietošanās, kas izrietēja no tā, ka cilvēkiem faktiski bija minimāla pieredze armijas dzīvē un apjukums, nonākot jaunajos apstākļos. Situāciju labi ilustrē šis piemērs: „Divīzijā notika kolosāla staigāšana un pārgrupēšanās. Tēvs atrada dēlu citā pulkā un vilka viņu pie sevis, biedrs,

³⁷⁰ LNA LVA, 185. f., 6. apr., 7. l. (J. Veikina frontes vēstules sievai T. Veikinai, 14.08.1941.-10.08.1943.), 11. lp. (07.11.1941. vēstule.)

³⁷¹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 46. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.)

³⁷² Turpat, 45. lp.

atradis biedru, gribēja tikt ar viņu viena pulkā. Ļaudis gribēja pārgrupēties pēc radniecības, pazīšanās, kopējā darba.”³⁷³

Līdztekus tam visā apskatāmajā periodā pastāvēja nemitīgas problēmas ar piemērotu apģērbu. Daudzi karavīri Gorohovecas nometnē ieradās kopā ar sievām un bērniem. Tie vispirms saskārās ar piemērota apģērba problēmām, jo izrādījās, ka armijas noliktavās nav tāda lieluma apģērba un apavu, kādi tiem nepieciešami. Karavīri bija ietēpti augumam neatbilstošās drēbēs, ar personiskiem apaviem kājās, „tāds karavīrs sevišķi brašu iespaidu neatstāja. Bija jāšuj formas pēc individuāliem pasūtījumiem, tas savukārt prasīja laiku un resursus”.³⁷⁴

Lielākā problēma bija tā, ka cilvēki, kas bija devušies evakuācijā, bija vasaras apģērbā. Līdz ar to ziemas formastērpu gaidīšana kļuva par būtisku nepieciešamību. Saspringta situācija saglabājās vēl oktobra beigās, kad bija sācies sals. Tobrīd karavīri ar vasaras apģērbu bija apgādāti pilnībā, vienlaicīgi ziemas apģērbs trūka 50% karavīru.³⁷⁵ Apģērba jautājums sāka risināties tikai oktobra otrajā pusē. 5. oktobrī rakstīta karavīra vēstule ļauj spriest, ka apģērbs vēl ir vasaras, joprojām guļot drēbes teltenēs, sedzoties ar mēтели, esot ne visai silti, tomēr „priekš kareivjiem tas ir vajadzīgs, jānorūdās, lai varētu ziemas salu izturēt”.³⁷⁶ Arī divīzijas komandiera J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam apliecina, ka oktobra vidū siltais apģērbs saņemts tikai 50% no nepieciešamā. Kā visos citos jautājumos, arī šeit raksturīga nenoteiktība pēc principa: „Cik un ko mēs saņemsim, pašlaik nezinām.”³⁷⁷

Līdzās faktam par ziemas apģērba nepietiekamību, vienas no lielākajām grūtībām radīja piemērošanās jauniem apaviem, jo latvietis nebija pieradis pie Sarkanās armijas tradicionālajiem apaviem: kājautiem un velteņiem, arī smagajiem ķirzas zābakiem. Problēma bija arī tā, ka bieži nebija 45.-46. izmēra zābaku. Piemēram, pulkvedis I. Paegle ļoti precīzi apraksta piemērošanos „jaunajiem” apaviem, atzīmējot, ka piemērošanās kājautiem un ķirzas zābakiem sagādāja problēmas, nevis jaunākā gadagājuma karavīriem, bet gan vecākā, jo tie „sen nebija nēsājuši zābakus ar autiem”.³⁷⁸

³⁷³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 4. lp. (Sarunas ar O. Ķinci stenogramma, 05.1943.).

³⁷⁴ Šteins, V. Divpadsmitais septembris. *Zvaigzne*, 1982, Nr. 17, 3. lpp.

³⁷⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 6. lp. (J. Veikina un E. Birzīša ziņojums par stāvokli 201. latviešu strēlnieku divīzijā, adresēts J. Staļinam, P. Ščadenko un B. Šapošņikovam, 22.10.1941.). Arī: KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 6. lp. (J. Veikina ziņojums J. Staļinam, B. Šapošņikovam un P. Ščadenko par stāvokli 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 22.10.1941.).

³⁷⁶ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 100. l. (Kara gadu vēstules. „T”, 02.09.1941.-07.04.1945.), 22. - 23. lp. (V. Tauriņa vēstule E. Vašilei, 05.10.1941.).

³⁷⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 7. lp. (J. Veikina, E. Birzīša ziņojums J. Kalnbērziņam, 27.10.1941.).

³⁷⁸ LNA LVA, PA-200. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Sociālpolitisko pētījumu institūts - PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāle), 9. apr. (Atmiņas), 880. l. (I. Paegles atmiņas „201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Maskavas un Staraja Rusas, 12.1941.-03.1942.”, 03.1962.-28.02.1986.), 6. lpp.;

Divīzijas 220. artilērijas pulka kara munīcijas dienesta vadītājs, seržants P. Kazaks 1941. gada rudenī vēstulēs tuviniekiem aprakstījis dzīvi no metnē. Rakstītais sākas ar zināmu lepnumu, jo „ir savs jauns mētelis – gaiši pelēks un silts, josta ap vidu, pamatīgi garie zābaki. [...] ir savs jājamzirgs”. 18. septembrī rakstītajā vēstulē tonis ir citāds. Viņš raksta par dzīvi teltīs, lietu un aukstumu, „sāp galva un kājas salst”. 24. septembrī raksta par salstošajām rokām un stīvajiem pirkstiem, 27. septembrī – par aukstumu, uguns kuriem kā vienīgo vietu, kur sasildīties, frontes gaidīšanu, par segšanos ar mēteli un telteni, par kāju likšanu sienā.³⁷⁹ Šī vēstule ir tikai viena cilvēka piemērs, kas apliecina par piemērošanās mācību 1941. gada rudenī.

Arī citādā ziņā sadzīves apstākļi nebija labvēlīgi, jo iekārtošanās no metnē notika pakāpeniski. Līdz 15. oktobrim dzīvoja teltenēs, zemnīcās iekārtojās tikai pēc tam. Piemēram, kāds karavīrs liecina, ka dzīvojuši 15 metrus garās zemnīcās, kur ejas abās pusēs metra augstumā slējušās koka lāvas. Tādos apstākļos „brīvi jutās vienīgi utis, kas neticami ātri vairojās”.³⁸⁰ Savukārt kāds cits karavīrs 1941. gada 18. oktobrī ierakstījis savā dienasgrāmatā: „[...] Šonakt pirmo reizi dabonu gulēt zemnīcā, kur nekad nebiju domājis gulēt.”³⁸¹ Atsevišķas liecības liecina, ka sākumposmā Gorohovecas no metnē nebija arī akas, un ūdeni veda ar lauka virtuvēm no 7 km attālā dīķa. Nebija iespējams arī nomazgāties, vismaz sākotnēji.³⁸²

201. latviešu strēlnieku divīzija tika formēta pēc J. Kalnbērziņa un citu LK(b)P CK funkcionāru ierosmes, tāpēc jāpievērš uzmanība viņu attieksmei pret divīzijas formēšanās gaitu. Šai sakarībā ir saglabāties divīzijas komandiera J. Veikina viedoklis. Pirmo reizi Gorohovecas no metnē J. Kalnbērziņš un V. Lācis ieradās 1941. gada augusta beigās. J. Veikinu bija iespaidojusi J. Kalnbērziņa „pieeja lietai”. Viņš padomus divīzijas komandierim neesot prasījis, bet uzklauzījis gan J. Veikinu, gan arī tos cilvēkus, kurus pazinis iepriekš, pats apskatījis, kā notiek ikdienas dzīve pulkos. J. Kalnbērziņš piedalījies sanāsmēs, ko J. Veikins noturējis ar komandieriem.³⁸³

Pastāvēja jautājums par zvēresta nodošanas datumu. 1941. gada 3. septembrī J. Kalnbērziņš ziņoja divīzijas komandierim J. Veikinam, ka divīzijas un pulku karogi tiek gatavoti un tiks piegādāti zvēresta nodošanas dienā. Tika piedāvāts zvērestu nodot 9.

Šmite, D. Jānim Veikinam – 80. *Progress*, 1977, 22. septembris, 2. lpp.; Kocēns, E. Ģenerālis – tādu es viņu pazīstu. *Progress*, 1977, 22. septembris, 2. lpp.

³⁷⁹ LNA LVA, 185. f., 5 apr., 162. l. (Kara gadu vēstules. „K – Kar...”, 15.09.1941.-15.05.1945.), 1.-9. lp. (P. Kazaka vēstules, 09.1941.).

³⁸⁰ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp.

³⁸¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 146. l. (Sarkanarmiešu Stiprā dienasgrāmata, 1941.-1943.), 36. lp. (18.10.1941. ieraksts.).

³⁸² Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp.

³⁸³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 46.-47. lp.

septembrī. Septembra sākumā Maskavas kara apgabala pavēlniecības pieprasījumā par stāvokli divīzijā bija arī ieteikts zvēresta nodošanas dienu uzskatīt par svētkiem un pavadīt „svinīgā gaisotnē”. LK(b)P CK uzskatīja, ka divīzija ir noformēta un var nodot zvērestu.³⁸⁴

Jāatzīmē, ka dokumenti zvēresta nodošanai tika gatavoti latviešu valodā. Tomēr tas jāsaista ar latviešu tautības karavīru skaitu, kuri nepārvaldīja krievu valodu.³⁸⁵ Tobrīd divīzijā jau bija aptuveni 10 000 cilvēku. J. Veikina atmiņas liecina, ka visi karavīri bija apģērbti formastērpos, apauti nevis šņorzābakos, bet zābakos, „nevis kā citas kājnieku vienības”, jo Maskavas kara apgabala pavēlniecība bija iedevusi zābakus. Nebijis tikai bruņojuma.³⁸⁶ Par zvēresta nodošanas gaitu ir saglabājušās pozitīvas liecības, kurās galvenokārt tiek izcelts zvēresta nodošanas brīdis, karoga pasniegšana un daudziem karavīriem pirmais soļotais maršs. Piemēram, E. Berklavs karoga pasniegšanas ceremoniju apraksta ar neviltotu lepnumu atzīmējot, ka visā nometnē tie bijuši lieli svētki, kuros piedalījušies LPSR valdības funkcionāri J. Kalnbērziņš, V. Lācis, E. Kusiņš, O. Auguste u.c.³⁸⁷ Savukārt kāds cits karavīrs 1943. gada 15. septembrī ar lepnumu atceras šo dienu: „12. septembris ir diena, kad tika nodots solījums, tā ir divīzijas dzimšanas diena. Bija toreiz lietaina, brāzmaina, vēja dzenātu, mākoņaina diena.”³⁸⁸ Daudziem karavīriem nav bijusi nojauta, ka divīzija ir patstāvīga daļa, un daudzi jaunie karavīri īsti nespējuši noticēt divīzijas izveidošanas faktam.³⁸⁹ Karavīru atmiņas liecina, ka zvērestu nodeva pilnīgi visi, arī tie, kas to jau reizi bija nodevuši.³⁹⁰

Pēc zvēresta nodošanas J. Kalnbērziņam un V. Lācim radies priekšstats, ka divīzija jau esot pilnīgi gatava doties uz fronti, un tāpēc par to uzrakstījuši ziņojumu J. Staļinam.³⁹¹

2.3. Kaujas un daļu darbība

2.3.1. Kaujas pie Maskavas, 1941. gada decembrī – 1942. gada janvārī

Divīzijas formēšanas gaitai ieilgstot, nebija skaidrības, kad tā varētu doties uz fronti. Tika nolikti un pēc tam atcelti vairāki termiņi. 1941. gada 22. oktobrī 201. latviešu strēlnieku

³⁸⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 3. lp. (J. Kalnbērziņa ziņojums J. Veikinam un E. Birzītim, 03.09.1941.).

³⁸⁵ Turpat.

³⁸⁶ Turpat, 1. apr., 16. l., 49. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.).

³⁸⁷ Turpat, 185. f., 5. apr., 192. l., 10. lp.

³⁸⁸ Turpat, 168. l. (Kara gadu vēstules „M”, 12.07.1940.-02.04.1945.), 75. lp. (J. Miķelsona vēstule sievai, 15.09.1943.)

³⁸⁹ Turpat.

³⁹⁰ Šteins, V. Divpadsmitais septembris. *Zvaigzne*, 1982, Nr. 17, 3. lpp.

³⁹¹ J. Veikina viedoklis: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 48. lp. Viens no LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP vadības ziņojumiem par divīzijas gatavību doties uz fronti: PA-101. f., 1. apr., 54. l., 45. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Staļinam, 12.10.1941.).

divīzijas komandieris, pulkvedis J. Veikins ziņoja J. Staļinam, Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšniekam, maršalam B. Šapošnikovam un aizsardzības tautas komisāra vietniekam J. Ščadenko, ka divīzijas personālsastāva „politiski morālais stāvoklis ir labs. Noskaņojums ir možs. Ja apstākļi prasa, varam doties cīņā nekavējoties”.³⁹² Tajā laikā divīzija atradās Gorohovecas nometnē un joprojām izgāja militārās un politiskās apmācības. Nākamo reizi jautājums par divīzijas došanos uz fronti tika aktualizēts pēc Oktobra revolūcijas gadadienas svinībām 7. novembrī. Toreiz rakstiskā veidā ar jautājumu par divīzijas gatavību tam J. Veikinam bija uzrunājis J. Ščadenko, kas acīmredzot bija saistīts ar pieaugošo spriedzi frontē un gatavošanos Sarkanās armijas pretuzbrukumam pie Maskavas. Pēc J. Veikina domām novembra vidū bija nepieciešamas vēl desmit dienas, lai divīzija sagatavotos cīņām frontē. Tomēr, kā liecina J. Veikins, J. Ščadenko bija atļāvis 18 dienas turpināt divīzijas apmācības (galvenokārt militārās). J. Veikina viedoklis par divīzijas gatavību fronteī nesakrita ar LK(b)P CK viedokli, kura arī bija informējusi J. Ščadenko par stāvokli divīzijā. LK(b)P CK par divīzijas sagatavotību vairāk sprieda no malas, savukārt J. Veikinam bija jāseko līdz divīzijas militārās sagatavotības līmenim.³⁹³

Formēšanas laikā divīzija atradās Maskavas kara apgabala sastāvā, no 5. decembra – Rietumu frontes 1. triecienarmijas rezervē, 13. decembrī tā tika iekļauta tās pašas frontes 33. armijas sastāvā.³⁹⁴ 1941. gada 2. decembrī ģenerālštāba priekšnieka pirmais vietnieks un operatīvās daļas priekšnieks, ģenerālleitnants A. Vasiļevskis un J. Staļins parakstīja rīkojumu, kas paredzēja, ka divīzija 3. decembrī ieradīsies Iļjinas stacijā.³⁹⁵ Savukārt nākamajā dienā tika izdota Maskavas kara apgabala štāba priekšnieka, ģenerālmajora I. Belova pavēle divīzijas komandierim par divīzijas sagatavošanu nosūtīšanai Maskavas aizsardzības zonas pavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Artemjeva rīcībā. Pirmā ešelona nosūtīšana bija paredzēta 3. decembrī pulksten 18.00. Tika pavēlēts sagatavot pārtiku divām diennaktīm. Savukārt trūkstošo bruņojumu, mantas un munīciju bija paredzēts izsniegt „uz vietas” pēc divīzijas komandiera iesnieguma. Par katra ešelona došanos ceļā nekavējoties bija jāziņo apgabala štābam.³⁹⁶ Tajā dienā pavēle tika nolasīta arī visam personālsastāvam, tomēr uz fronti divīzija

³⁹² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 6. lp.

³⁹³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 49. lp.

³⁹⁴ V. Kalpiņš divīzijas ieskaitīšanu Rietumu frontes 1. triecienarmijas rezervē salīdzina ar gvardes nosaukuma piešķiršanu, kā tīprasas uzmanības parādīšanu divīzijai un cerību, ka tādejādi tiks turpinātas „veco latviešu strēlnieku tradīcijas”. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Сіпа*, 1991, 2. jūlijs, 8. lpp.

³⁹⁵ Жилин, В. А. (ред.). *Битва под Москвой. Хроника, факты, люди: в 2-х книгах. Книга 1*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. С. 846. Pieejams: http://militera.lib.ru/docs/0/moscow2_1.rar [aplūkots 04.03.2012.].

³⁹⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 4. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas pavēles, ziņojumi un raporti, 05.11.-31.12.1941.), 2. lp. (Divīzijas komandiera, pulkveža J. Veikina ziņojums Maskavas kara apgabala štāba priekšniekam, ģenerālmajoram I. Belovam, 03.12.1941.).

devās tikai 4. un 5. decembrī. Vēsts par divīzijas došanos uz fronti nekavējoties izplatījās pa visu Gorohovecas noietni. Karavīri to esot uztvēruši ar „urā” saucieniem un dziesmu dziedāšanu, sajūtu, ka „drīz pavisam drīz sāksies īstas kaujas”. Tās visi gaidījuši, pēc tām visi ilgojušies, jo zinājuši, ka „hitlerieši ir Maskavas pievārtē, bet mēs tikai spēlējam karu”.³⁹⁷

18. un 19. decembrī, kad divīzija ieradās tai nozīmētajā frontes sektorā pie Narofominskas, un to pieņēma 33. armijas nozīmētā komisija, tajā bija 10 376 cilvēki, no kuriem vadošais sastāvs 830 cilvēki jeb 83% no štatā paredzētajiem, jaunākais vadošais sastāvs – 1533 jeb 85%, ierindas sastāvs – 8013 jeb 91%.³⁹⁸ Atbilstoši štatam bija nokomplektētas visas divīzijas daļas un apakšvienības, atsevišķā mīnmetējnieku divizionā vietā bija izveidota atsevišķā mīnmetējnieku rota, trūka sešu bataljonu un visu mīnmetējnieku bataljonu komandieru. Viss ierindas un jaunākais vadošais sastāvs bija saņēmis medaļonus, tomēr tie nebija saņēmuši sarkanarmiešu grāmatiņas, sakarā ar veidlapu trūkumu.³⁹⁹ 1942. gada 9. jūlijā sastādītajā raportā, kas adresēts J. Ščadenko, par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību no 1941. gada 6. decembra līdz 1942. gada 9. jūlijam, lasāms, ka „divīzija ir nokomplektēta no latviešiem, galvenokārt Latvijas PSR pilsoņiem”, un pastāvēt „iespēja savā nacionālajā daļā atbrīvot Dzimteni no okupantiem”.⁴⁰⁰

Divīzijas došanās uz fronti (gan maršā, gan pa dzelzceļu) ilga no 4.-5. decembra līdz 17.-19. decembrim. 6. decembrī divīzija ar vilcieniem ieradās Mitišču stacijā, no kurienes devās maršā ar mērķi - pie Kļinas iekļauties 1. triecienarmijas sastāvā. Iešana galvenokārt notika pa naktīm, salā.⁴⁰¹ Par salšanas problēmu marša uz fronti laikā nekaunējās runāt arī J. Veikins. Karavīri to atceras tikpat bieži, piemēram, atzīmējot, ka „šķita, ka mugurā nav ne šineļa, ne siltās veļas, bet salam pavērsta kaila miesa”.⁴⁰² Ņemot vērā, ka bija liels sals, karavīriem bija vēlētānās ātrāk nokļūt galamērķī, jo „mēs nemaz nekurnam, ja nākas pavadīt mežā – uz ātru roku saslietā egļu zaru „salašā” [zaru būda].⁴⁰³ Piemēram, karavīri vēstulēs raksta par to, ka vācu armija uz priekšu iet strauji, un tos nevar panākt, „ar visām mūsu

³⁹⁷ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 28. jūnijs, 8. lpp.

³⁹⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 70.-71. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas pieņemšanas akts 33. armijas sastāvā, 18.-19.12.1941.).

³⁹⁹ Turpat.

⁴⁰⁰ LNA LVA, PA-301. l., 3. apr., 25. l. (J. Ščadenko adresētā raporta par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību no 06.12.1941. līdz 09.07.1942. kopija.), 1. lp.; Līdzīgs teksts lasāms arī, piemēram: KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 56.-57. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas pieņemšanas – nodošanas akts, 10.12.1941.).

⁴⁰¹ Par haosu un neziņu, kāda valdīja, divīzijai dodoties uz fronti, liecina J. Veikina 1942. gada septembrī stāstītais. Sīkāk skat.: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 50.-55. lp.

⁴⁰² Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1992, Nr. 2.-3, 28. lpp.

⁴⁰³ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 82. l., 2. lp.

mantām un vezumiem netiekam līdzī”.⁴⁰⁴ Pašu karavīru uztverē (vismaz viņi tā rakstīja saviem tuviniekiem) šis gājiens bija kā „skrējiens pakaļ vāciešiem”, jo „kārtīgi izgulēties izdodoties reti un arī atpūšoties stāvus.”⁴⁰⁵ Septiņās dienās bargā salā, ejot, burtiski brienot pa kupenām, tika veikts 200 kilometrus garš pārgājiens pa piesnigušiem ceļiem, lai iekļautos Rietumu frontes 1. triecienarmijas sastāvā, kas bija izvietota pie Kļinas sādžas.⁴⁰⁶

13. decembrī divīzijas vadība saņēma pavēli pārvietoties uz citu Rietumu frontes iecirkni – 33. armiju, kas atradās pie Narofominskas. Nedēļu divīzija tika pārvietota. Tas apliecina, ka karaspēka pavēlniecība bija apjukusi un rīkojas nesaskaņoti un nemotivēti, nespējot atrast potenciāli sekmīgo uzbrukuma virzienu. Dodoties uz fronti, divīzijas karavīri piedzīvoja dažādus atgadījumus, kas raksturo vispārējo situāciju Sarkanajā armijā. Šajā gadījumā ir runa par krievu karavīriem svešas, neatpazītas valodas izdzirdēšanu, kas nekavējoties tika saistīta ar pretinieka klātbūtni. Piemēram, divīzijas štāba priekšnieks, pulkvedis I. Paegle apraksta, ka caur divīzijas izvietojuma vietu gāja armijas aizmugures ceļi, un „lūk, satikās divas mašīnas. Viena Latvijas divīzijas, otra kādas krievu daļas. Izdzirdēja krievi svešu nepazīstamu valodu un pieņēma, ka tie ir apmaldījušies vācieši. Sekoja komanda – stāvi, nokāp! Atskanēja šāviens, un latvietis krita”.⁴⁰⁷ Arī vēlākais divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlniek” redaktors V. Kalpiņš atzīmē, ka, nonākot jaunā frontes sektorā, svešiem dzirdot, nedrīkstēja sarunāties latviski, dziedāt latviešu dziesmas un „atstāt mētājamies kaut strēmeli latviešu valodā izdotās avīzes”.⁴⁰⁸

Gājienam uz fronti bija raksturīga liela nenoteiktība, jo dažkārt divīzijas komandieris nezināja, kādā virzienā divīzija pārvietojas. Esot zinājis tikai, ka dodas Maskavas aizsardzības zonas pavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Artemjeva rīcībā. Gājiena uz fronti laikā divīzijas karavīri saņēma velteņus, kas radīja problēmas, jo „cilvēki sākumā nemācēja nostāvēt kājās uz šiem apaviem, latvieši taču neapzina velteņus. Parādījās kāju nobrāzumi. Bet viss bija

⁴⁰⁴ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 82. l., 2. lp. Apraksts par to parādās arī atsevišķu karavīru dienasgrāmatās. Piemēram, Stiprais savā dienasgrāmatā piecas dienas pēc kārtas no 11. līdz 15. decembrim veicis ierakstu: „Dzenamies pakaļ vācietim, bet nevaram panākt.” – Turpat, PA-301. f., 1. apr., 146. l., 47. lp.

⁴⁰⁵ Turpat, 185. f., 5. apr., 82. l., 2. lp.

⁴⁰⁶ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 17. lp. (Sarunas ar O. Ķinci stenogramma, 29.05.1943.). Galvenokārt karavīri nakts laikā nogāja aptuveni 30-35 km. Skat.: Turpat, PA-301. f., 1. apr., 146. l., 47. lp.; Turpat, 176. l. (191. strēlnieku pulka kauju dalībnieku atmiņas par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību 1941.-1942. gadā, 1942.-1943.), 32. op. lp.

⁴⁰⁷ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 26. lp.

⁴⁰⁸ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijā karā. *Cīņa*, 1991, 2. jūlijs, 8. lpp.; To apliecina arī karavīru atmiņas. Sk.: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 176. l., 32. op. lp.

pievarams, sals lika pielāgoties”.⁴⁰⁹ Iemācīšanās staigāt ar latviešu karavīram svešajiem velteņiem kļuva par vienu no divu kultūru: latviešu un krievu, saskarsmes punktiem.

Narofominskā divīzija ieradās 17.–19. decembrī. Divīzija ietilpa Rietumu frontes 33. armijas sastāvā un bija izvietota 6 – 8 kilometrus uz dienvidiem no Narofominskas pie Jelaginas sādžas. Pie Naras upes vācu aizsardzības līniju veidoja spēcīgi nocietinājumi, latviešu divīzijas uzdevums bija pārraut vācu nocietinājuma līniju, kas gāja gar upi. Paustās padomju propagandas rezultātā karavīriem bija cerības drīz būt Rīgā, liela ticība uzvarai un neparasta drosme, kas sevi apliecināja sekojošajās kauju dienās.⁴¹⁰

Tobrīd 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba operatīvās nodaļas priekšnieks, apakšpulkvedis O. Ķincis atceras, ka, lai sagatavotos kaujai, divīzijai nebija dota viena diennakts. Gan ierindas, gan komandējošajā sastāvā valdīja neziņa, kam, kur un kādā virzienā uzbrukt. Atbildīgie to varēja noskaidrot tikai līdz ar gaismas iestāšanos. Viņš arī atzīmē, ka latviešu divīzijas daļu un apakšvienību komandieriem trūka pieredzes komandēšanā. Pirmkārt, tas skaidrojams ar nepietiekamu militāro pieredzi, otrkārt, ar pilnīgu pārlicību, ka ar pirmo triecienu Jelagina „būs mūsu”.⁴¹¹

1941. gada 20. decembrī pulksten 8.00 no rīta līdz ar 92. strēlnieku pulka frontālo uzbrukumu Jelagīnai latviešu divīzija sāka kaujas darbību Otrajā pasaules karā. Pirmā kauja sākās nekārtībā, ar lieliem personālsastāva zaudējumiem, kas varēja arī nebūt.⁴¹² Iemesli tam bija pārlicību lielais personālsastāva optimisms jeb pārprastā varonības izpratne un nepietiekamais personālsastāva sagatavošanas darbs (vairāk psiholoģiskā sagatavotība kaujai).⁴¹³ Savs nopelns tajā bija 1941. gada rudenī veiktajām politiskajām apmācībām, kuru laikā īpaši tika izcelts to latviešu strēlnieku nopelns, kuri bija cīnījušies 1918. – 1922. gadā Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Vistraģiskākā bija pirmā kaujas diena, kas norisinājās Naras

⁴⁰⁹ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 19. lp.; Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 52. lp.

⁴¹⁰ Dodoties uz fronti, daļā karavīru valdīja pārlicība, ka ir jācīnās, lai „atbrīvotu mūsu dzimteni, [...] mūsu mātes, sievas un māsas”. – Turpat, PA-301. f., 1. apr., 137. l. (43. gvardes divīzijas karavīru atmiņas par divīzijas kaujas darbību, par 1941.-1943.), 89. lp. (J. Kīberga atmiņas, 1942.-1943.). Par to liecina karavīru vēstules, dažādos periodos pierakstītās atmiņas un arī kara laika dienasgrāmatas. Piemēram, kāds karavīrs savā dienasgrāmatā 1941. gadā raksta: „[...] un ātrāk aiziet uz fronti, lai cīnītos par savu taisnību, par godu un par brīvību.” – Turpat, 146. l., 19. op. lp. Vai arī piemērs no atmiņām: „Es domāju, ka tiksīm gan ātrāk kā pavasarī uz fronti, jo līdz pavasarim mums jātiek jau mājās.” – Turpat, 176. l., 31. lp.

⁴¹¹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 19. op.-20. lp. Skat. arī: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 2. jūlijs, 9. lpp.; Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 84. lpp. I. Briežkalns īpaši izceļ neprasmīgo kaujas vadību, komandējošā sastāva zemo sagatavotību, neatbilstību amatam, kā iemesls ir meklējams 30. gadu otrās puses represijās PSRS arī pret Sarkanās armijas militārpersonām. Skat.: Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 11. lpp.

⁴¹² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l. (Sarunas ar 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka komisāru J. Piesi stenogramma, 06.06.1943.), 2.-2. op. lp.

⁴¹³ Piemēram, 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs E. Strops dienasgrāmatā aprakstījis karavīru noskaņojumu, dodoties uz fronti: „Jaunie puikas jūsmo, bet es nespēju jūsmot, es zinu, kas labs sagaidāms, jo to esmu jau izbaudījis pilnā mērā.” – Turpat, 146. l., 46. lp. (08.12.1941. ieraksts.).

upes krastos. Kauja ilga visu dienu un nesa neiedomājamus cilvēku upurus. Tas bija saistīts ar to, ka pirmajā kaujas dienā kājnieki uzbrukumā gāja ļoti varonīgi, bet nemākulīgi, pilnīgi nemaskējušies, stāvēt kājās. Vai bija šāda rakstiska pavēle, nav izdevies atrast, tomēr ir liecības, ka par vienu no vainīgajiem tika uzskatīts 92. strēlnieku pulka 2. bataljona komandieris F. Fridrihsons, kurš pirms došanās uzbrukumā bija iesaucies: „Vācu lodēm nekļāties.”⁴¹⁴ Pulkos bija milzīgi zaudējumi, bet uz priekšu nevarēja pārvēsties. Arī J. Piesis atzīmē, ka karavīri pirmajās kaujās pie Maskavas deva zvērestu: „Vācu ložu priekšā nekad galvas nenolikšu, negulšos.” Karavīri šo varonību tā arī uztvēruši, bijis kauns locīties vai slēpties no vācu lodēm vai mīnām. Daudzreiz, kad vajadzējis atkāpties, katru tādu atkāpšanos uztvēruši kā lielu apvainojumu, „kāpēc atpakaļ? Tikai uz priekšu”. J. Piesis uzskata, ka upuri bija tikai tāpēc, ka savlaicīgi nepastrādāja ar karavīriem.⁴¹⁵ Jāatzīmē, ka 21. decembrī tika ievainots divīzijas komandieris, pulkvedis J. Veikins, viņa vietā par divīzijas komandiera v.i. nozīmējot pulkvedi I. Paegli. Savukārt 22. decembrī krita divīzijas komisārs E. Birzītis.

122. strēlnieku pulks sasniedza Narofominskas dzelzceļa līniju tās 75. kilometrā. Arī te kaujas noritēja smagi, lielā salā un sniegā. Pastāvēja arī problēmas ar pārtikas piegādi un personisko higiēnu. Bez pirts, negulējuši, neēduši un klajā laukā pārsaluši, maizes vietā kā pārtiku saņēma sasalušus ķieģelīšus. 1941. gada 26. decembrī līdz ar citām Sarkanās armijas daļām izdevās ieņemt Narofominsku. (Skatīt: *Pielikums Nr. 4*)

1941. gada decembra beigās (no 28. decembra) 201. latviešu strēlnieku divīzija kopā ar citām 33. armijas daļām piedalījās uzbrukumā Borovskas virzienā. Šeit cīņu gaitā no vācu karaspēka tika atbrīvotas Dobrino, Vorsino, Kļimkino sādžas, 4. janvārī ieņēma Borovsku, bet 14. janvārī piedalījās atsevišķu vācu karaspēka garnizonu iznīcināšanā tās apkārtnē.⁴¹⁶

Izsmelošs avots kauju gaitai ir vēstule, kas rakstīta no ieņemtās Borovskas, 1942. gada sākumā, „apm. plkt. 4 rītā”.⁴¹⁷ Vēstule ir liecība karavīru cīņām decembra mēnesī. Tās teksts apraksta gan paziņojumu par došanos uz fronti, pārgājieni un braukšanu uz to, ietverot gan

⁴¹⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 54. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.). Par pavēli kaujas kontekstā skat. arī: Ozoliņš, K. Saruna pašam ar sevi. Pārdomas un atmiņas par dažiem nelielām momentiem Lielajā Tēvijas karā. *Karogs*, 1986, Nr. 11, 86. lpp.

⁴¹⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 2. lp.; Skat. arī 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka komandiera, pulkveža R. Varkalna viedokli: Turpat, 20. l. (Sarunu stenogrammas ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas un sevišķo daļu kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, 05.-06.1943.), 23.-23.op.lp. (Sarunas ar R. Varkalnu stenogramma, 05.06.1943.). Piemēram, arī V. Kalpiņš uzskata, ka, lai arī tāda pavēle reglamentos nav atrodamā, tomēr tā bija nepieciešama, lai cilvēki „tiktu pacelti spārnos”, respektīvi –pieaugtu cīņasspārs, un triecienā tiktu veikts uzbrukums. Viņš šo pavēli nenosoda, pat uzskata, ka „pats Napoleons nebūtu atradis nekā cita, pareizāka”. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļāties. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 2. jūlijs, 9. lpp.; 3. jūlijs, 10. lpp.

⁴¹⁶ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 11. lpp.; Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļāties. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 2. jūlijs, 9. lpp.; 3. jūlijs, 8. lpp.

⁴¹⁷ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 110. l. (Kara gadu vēstules „E”, 1. sēj., 02.09.1941.-29.09.1944.), 88. – 92. lp.

izjūtu, gan nianšu aprakstu. Piemēram, neziņa, kur brauc: „Uz kurieni? Minējumi uz Dienvidiem vai ziemeļiem.”⁴¹⁸ Tad seko konstatācija: „Esam, kā šķiet, Kaļiņinas rajona frontē aiz Maskavas. Ejam tikai pa naktīm”, „Tā dzenamies pēc vācieša veselu nedēļu, bet panākt nevaram, vācietim ir mašīnas, bet mēs ar zirdziņiem un kājām.”⁴¹⁹ Divīzijas daļu ikdienu starp iešanu uzbrukumos bija neiepriecinoša. Īpaši pirmajā kaujas posmā, kad karavīri naktis pavadīja „nīkstot zem eglēm bargajā salā”, citreiz neizturējuši „uztaisījām šķidras skuju būdas un iekūrām nelielus ugunsiskus”.⁴²⁰

Steiga, aplamas komandas un lieli personālsastāva upuri – tā varētu raksturot kaujas Maskavas apkārtnē. Arī pielietotā kaujas taktika bija aplama. Divīzijai nebija laika, lai tā varētu sagatavoties kaujas darbībai, nebija izlūkošanas. Uz izejas pozīcijām karavīri devās naktī, bet no rīta jau bija jāiet uzbrukumā. Kopumā kaujās izpaudās Sarkanajai armijai piemītoša taktika un kaujas metodes.⁴²¹

2.3.2. Cīņas Staraja Rusas un Demjanskas rajonā, 1942. gada janvārī – jūnijā

Pēc divīzijas piedalīšanās Sarkanās armijas pretuzbrukumos pie Maskavas, sākot ar 1942. gada 15. janvāri, 201. latviešu strēlnieku divīziju izveda rezervē, papildināja ar personālsastāvu un ar Augstākās Virspavēlniecības lēmumu 1. februārī nozīmēja Sarkanās armijas 1. triecienarmijas sastāvā, pārdislocējot uz Ziemeļrietumu fronti cīņām par Staraja Rusas atbrīvošanu.⁴²² Tur vācu 16. armija kopš 1941. gada septembra bija ieņēmusi Demjanskas rajonu. (Skatīt: *Pielikumu Nr. 5*)

Divīzijas izbraukšana uz Ziemeļrietumu fronti sakrita ar 1. triecienarmijas pārdislocēšanās brīdi. Lai dezorientētu pretinieku, februāra pirmajos datumos divīzija izkāpa no ešeloniem Ļubņicas stacijas rajonā. Maršs noritēja pa kara laikam vācu - padomju frontē raksturīgajiem „bezceļiem”, veicot vidēji 30-50 km diennaktī.⁴²³ Uzbrukums sākās 13. februārī. Jau 16. februārī ar tanku palīdzību 201. latviešu strēlnieku divīzija ieņēma Borodinas sādžu. 20. februārī Demjanskas rajonā Sarkanajai armijai izdevās ielenkt vācu 16. armiju. Tā

⁴¹⁸ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 110. l. (Kara gadu vēstules. „E”, 1. sēj., 02.09.1941.-29.09.1944.), 88. – 92. lpp.

⁴¹⁹ Turpat. Analogu vērtējumu ir snieguši arī karavīri, aprakstot nenoorganizēto apgādi, došanās uz fronti laikā, kā arī militāri nesagatavoto karavīru došanos kaujā. Skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 83.-84. lpp.; Eiduss, J. *Pagājība: atskats un vērtējums*. Rīga: Likteņstāsti, 2004. 122. lpp.

⁴²⁰ Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1992, Nr. 1, 15. lpp.

⁴²¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 23.-23. op. lpp.; 25. l., 20. lpp.

⁴²² Turpat, 26. op. lpp.

⁴²³ Turpat, 27. lpp.

rezultātā 201. latviešu strēlnieku divīzija nonāca starp ielenkto vācu 16. armiju un vācu karaspēka pamatgrupējumu.⁴²⁴

Marta sākumā 201. latviešu strēlnieku divīzija atkal mēģināja pārraut vācu armijas aizsardzības līniju, ieejot tās aizmugurē, tomēr operācija, kas noritēja steigā, cieta neveiksmi. Kaujas turpinājās līdz 6. martam. Karavīru dzīves apstākļi bija pieticīgi un raksturīgi kara laika situācijai: nebija iespējas izžāvēt apģērbu, sasildīties. Kaujām bija lieli personālsastāva zaudējumi, kuros tika vainota 201. latviešu strēlnieku divīzijas vadība.⁴²⁵ Tam sekoja Ziemeļrietumu frontes virspavēlniecības pavēle par pulkveža I. Paegles atstādināšanu no 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera vietas izpildītāja amata.⁴²⁶ Netieši karavīru leksikā divīzija ieguva citu nosaukumu „Старарусская болотная дивизия” („Starajas Rusas purva divīzija” – *tulk. latv. val.*).⁴²⁷ Militārā situācija frontē un meteoroloģiskie apstākļi paralizēja jebkādu divīzijas darbību. Papildus šajā apvidū gaisu kontrolēja vācu armijas lidmašīnas.⁴²⁸

1942. gada martā fronte stabilizējās. Vācu armija gatavojās operācijai, lai savienotos ar Demjanskas rajonā nonākušās vācu 16. armijas 2. korpusu. 1942. gada 20. martā sākās vācu karaspēka uzbrukums, un 1. triecienarmija pārgāja aizsardzībā. 21. martā notikušā vācu karaspēka uzbrukuma laikā 201. latviešu strēlnieku divīzijas labo flangu nosedzošā Sarkanās armijas 2. gvardes brigāde pie Polistas upes izklīda, kā rezultātā divīzijai bija lieli personālsastāva zaudējumi.⁴²⁹

Lai nosegtu labo flangu, jaunieceltais 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera v.i., pulkvedis A. Frolovs darbībā iesaistīja speciālās vienības: sapieru bataljonu, ķīmisko un izlūku rotas, daļu sakaru bataljona sakarnieku un pat divīzijas štāba komandantūru. Jāatzīmē arī, ka 1942. gada 21. martā tika nogriezta izeja no Vistavkas ciema, kur atradās 92. strēlnieku pulka štābs. Aplenkuma laikā 92. pulka štābs pazaudēja faktiski visus dokumentus, lietas, sakaru īpašumus: daļa sadega, daļu neiznesa, jo nebija, kam iznest. No vecākajiem komandieriem 92. strēlnieku pulkā izdzīvoja tikai bataljona komisārs J. Piesis. Krita pulka

⁴²⁴ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijā karā. *Cīņa*, 1991, 4. jūlijs, 8. lpp.; Vītols, V. Kauju ugunīs pie Staraja Rusas. *Komunisma Rīts*, 1987, 10. marts, 3. lpp.

⁴²⁵ Sīkāk par kauju: Žvinklis, A. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 98. lpp.; Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 12., 27.-30. lpp. E. Berklavs, runājot gan par šo, gan citiem divīzijas veiktajiem uzbrukumiem, atzīmē, ka tieši „karavadoņu” nemākulības dēļ latviešu divīziju daudzviet dzina nesagatavotos un bezjēdzīgos uzbrukumos, kas nesa militārās neveiksmes un lielus personālsastāva zaudējumus. Sīkāk skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 87. lpp.

⁴²⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 30. o.p. lp.; Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijā karā. *Cīņa*, 1991, 4. jūlijs, 9. lpp.

⁴²⁷ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

⁴²⁸ Pihela P. videoliecība, OMF, 2300 / 835.

⁴²⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 32. o.p. lp.

komandieris, majors Ļ. Kirilovs un smagi tika ievainots pulka štāba priekšnieks, kapteinis M. Ševcovs.⁴³⁰

Sakarā ar vispārējo situāciju 1. triecienarmijas frontē, 201. latviešu strēlnieku divīzija saņēma rīkojumu naktī no 31. marta uz 1. aprīli atkāpties 4-5 km uz dienvidiem un nocietināties uz līnijas Ļeušino - Vzgladi apmēram 6 km garā frontes līnijā. 2. aprīlī divīzijas daļas veica pretuzbrukumu pie Sokolovas sādžas, kas bija neveiksmīgs. 21. aprīlī vācu karaspēkam izdevās pārraut Demjanskas grupējuma aplenkumu un izveidot Ramuševas koridoru. Šajās pozīcijās 201. latviešu strēlnieku divīzija atradās līdz pat jūnija vidum.⁴³¹ 4. un 5. jūnijā vispirms izveda 122. strēlnieku pulku, sakarā ar to, ka tas bija pārcietis vislielākās apgādes grūtības, atrazdamies pārpurvotā mežā. 15., 16. jūnijā pabeidza visas 201. latviešu strēlnieku divīzijas izvešanu. Divīzijā uz to laiku bija tikai 6000 karavīru.⁴³²

2.3.3. Kaujas Tuganovas rajonā, 1942. gada jūlijs – septembris

Arī pēc atvilkšanas no frontes 1942. gada jūnija pirmajā pusē līdz 1943. gada otrajai pusei divīzija dažādu armiju sastāvā turpināja cīnīties apgabalā uz rietumiem no Staraja Rusas ar mērķi piedalīties Ramuševas koridora un Demjanskā ielenktā vācu grupējuma likvidēšanā.⁴³³ Šis bija ļoti nelabvēlīgs apvidus gan kaujas darbība veikšanai, gan sadzīves nodrošināšanai, galvenokārt purvainā apvidus dēļ. (Skatīt: *Pielikums Nr.5*)

1942. gada jūnijā divīzija tika pārcelta Ziemeļrietumu frontes rezervē, kam sekoja pavēle koncentrēties 30 km uz dienvidrietumiem no Demjanskas placdarma, lai 11. armijas sastāvā piedalītos cīņās par Ramuševas koridora slēgšanu. Kaujas Tuganovas rajonā divīzija piedalījās no 20. jūlija līdz 9. septembrim, un arī šīs kaujas raksturīgas ar lieliem personālsastāva zaudējumiem, kas ir jāsaista ne tikai ar vācu armijas uzbrukuma straujumu, bet arī ar personālsastāva militāro sagatavotību, kas bija galvenokārt tikai sasteigtas apmācības 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā.⁴³⁴ Pirmais uzbrukums vācu armijas ļoti labi nostiprinātā un nomaskētā frontes sektorā sākās 20. jūlija vakarā, kad uzbrukumā devās 92. strēlnieku pulka 1. bataljons, savukārt 27. jūlijā kaujā devās 191. strēlnieku pulks. 11. armijas sliktās kaujas organizācijas dēļ 92. strēlnieku pulka kaimiņi ne pa labi, ne pa kreisi aktīvu kaujas darbību neveica. No 23. līdz 27. jūlijam divīzija pārgrupējās un

⁴³⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 32. lp.; Briežkalns I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 30. lpp.

⁴³¹ Briežkalns I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 30. lp.

⁴³² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 35. o.p. lp.

⁴³³ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 12. lpp.

⁴³⁴ 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka karavīrs G. Lande atzīmē, ka „lielam vairumam karavīru nav kaujas pieredzes un rūdtjuma, tādēļ izskatāmies tādi bikli un nedroši”. – LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l. (43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 121. strēlnieku pulka 1. rotas kaujas ceļš, 1942. gada maijs – decembris. Gvardes jaunākā seržanta G. Landes atmiņas. 04.01.1979.-10.01.1986.), 12. lp.

gatavojās uzbrukumam Tuganovai ar uzdevumu ieņemt augstienes „Gurķis” („Огурец”-*krievu val.*) un „Pirksts” („Палец” – *krievu val.*).⁴³⁵ Uzbrukums sākās 27. jūlijā ar 191. strēlnieku pulka uzbrukumumu. Nākamais kaujā tika iesaistīts 122. strēlnieku pulks, kura 4. strēlnieku rota pilnībā tika iznīcināta. Uzbrukumi bija neveiksmīgi.⁴³⁶ Iemesls bija ne tikai minētā nepietiekamā sagatavotība, bet arī absurdās kaujas pavēles, piemēram, pavēle veikt uzbrukumumu vācu armijas dzotiem divos dienā.⁴³⁷ Īpaši spraigas kaujas ritēja par augstienes „Pirksts” ieņemšanu, kur ne tikai vācu armijai bija kārtīgi nocietinājumi, bet arī divīzijas karavīru kaujas apstākļi bija sarežģīti: sekli, steigā rakti ierakumi, bez nišām, bez pārsegumiem, tranšejas augstums ne vairāk par metru, pamatnē ūdens, jo apakšā bija purvs.⁴³⁸

Vasarā paralēli kaujām daļu un apakšvienību darbību apgrūtināja apgādes problēmas. Nepietika mašīnu, kas frontes apstākļos bija ļoti nepieciešamas, turpinājās grūtības ar transportu, apģērbu un apaviem. Jūlija sākumā divīzijas rīcībā bija tikai 27 automašīnas, no kurām 10 bija sasistas. No nepieciešamajiem 2417 zirgiem bija tikai 700.⁴³⁹ Līdzīga situācija bija ar zirgiem, kuri gan augusta sākumā tika piegādāti aptuveni 400. Transporta trūkums apgrūtināja ne tikai pārtikas un munīcijas apgādi, bet arī tik būtisko ievainoto un slimo transportēšanu no medicīnas sanitārā bataljona uz hospitāli. Piemēram, 1942. gada vasarā medicīnas sanitārā bataljona rīcībā bija tikai sešas stipri nolietotas sanitārās mašīnas, lai gan pēc štatiem tam pienācās 10 mašīnas.⁴⁴⁰

Divīzijas darbību iespaidoja 1941. gada 28. jūlijā J. Staļina izdotā pavēle „Ne soli atpakaļ!”, pēc kā izsludināšanas pieauga prasības pret personālsastāvu, galvenokārt soda politika jomā.⁴⁴¹ Daudz aktīvāk varēja sodīt tos, kas bēga no kaujas lauka vai izrādīja bailīgumu. Regulāri tika pārbaudītas arī apakšvienību aizmugures. Piemēram, 122. strēlnieku pulkā aiz uzbrūkošajām vienībām tika izlikti automātisti. Kaujas laikā tika konstatēti arī vairāki ārkārtas gadījumi, kā rezultātā par pavēles „Doties uz priekšu” neizpildīšanu, tika nošauti pieci karavīri, viens nosūtīts uz soda rotu. Šādā veidā, nomainot viens pulks otru, divīzijas daļas turpināja cīņu par Tuganovo, augstienēm „Gurķis” un „Pirksts”. I. Briežkalns

⁴³⁵ Dažkārt karavīri to saukuši par Dieva pirkstu. – Skat.: LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 23. lp.

⁴³⁶ Turpat, 34. lpp.; Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 26. jūlijs, 4. lpp.

⁴³⁷ Par šādām pavēlēm neizpratni pauduši arī karavīri, uzdodot jautājumu: „Kā var uzbrukt dienas laikā pa kailo „Ogurec” augstieni, kur fašisti pat peli redz skrejam?” Skat.: LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 14. lp.

⁴³⁸ Turpat, 23. lp.

⁴³⁹ Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l. (Slepenā sarakste par 201. (vēlāk 43.) gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 17.01.-28.12.1942.), 19.-20. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 04.07.1942.).

⁴⁴⁰ Turpat, 49. lp. (No ziņojuma par medicīniskās aprūpes stāvokli 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 10.1942.).

⁴⁴¹ Sīkāk par pavēli darba 4. nodaļā.

uzskata, ka spēcīgā vācu armijas uzbrukuma atvairīšana un savu pozīciju noturēšana bija viens no svarīgākajiem 201. latviešu strēlnieku divīzijas panākumiem šo kauju laikā.⁴⁴²

10. septembrī divīzija saņēma pavēli atkāpties uz staciju Krestci, lai dotos uz Višņijvoločoku. Pārgājiena laikā 12. septembrī divīzija atzīmēja pastāvēšanas gadadienu. No 1941. gada decembra sākuma līdz 1942. gada 12. septembrim divīzija kaujas darbības rezultātā izvedusi no ierindas aptuveni 20 000 vācu armijas karavīru.⁴⁴³ 19. septembrī divīzija ieradās Višņijvoločokā, kur to iekļāva Maskavas kara apgabala 3. rezerves armijas sastāvā. Šeit divīzija saņēma ieroču un personālsastāva papildinājumu, un to nokomplektēja pēc jauniem štatiem.⁴⁴⁴

2.3.4. Kaujas Tuganovas, Simonovas un Sorokinas rajonā,

1942. gada oktobrī – 1943. gada aprīlī

Par militārajiem nopelniem pie Maskavas un Staraja Rusas 1942. gada 5. oktobrī 201. latviešu strēlnieku divīzijai tika piešķirts gvardes nosaukums. Padomju propaganda popularizēja, ka gvarde – tās vienmēr ir bijušas īpašas vienības, jo gvardes nosaukums tika piešķirts tikai vislabākajiem no labākajiem. Kāds karavīrs atzina, ka „Gvardisti esot tādi, kurus citi ņem par paraugu”.⁴⁴⁵ Tā bija zināma, galvenokārt morāla rakstura karaspēka daļas militārā statusa paaugstināšana.⁴⁴⁶ Neapšaubāmi, gvardes nosaukuma saņemšana saistās ar vārdu „lepnums”, paralēli karavīros parādījās arī pašpārliecinātība un spēju novērtējums. Jāatzīst, ka to sekmēja karošanas pieredze, veicinot un stiprinot apziņu, papildus stimul bija saņemtie apbalvojumi un tīri katra personīgi izvirzīto uzdevumu realizācija (piemēram, nošauto vācu karavīru skaits). Karavīri īpaši uzsvēra faktu, ka 201. latviešu strēlnieku divīzija ir pirmā nacionālā vienība Sarkanajā armijā, kurai tiek piešķirts gvardes nosaukums.⁴⁴⁷

Sekoja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija, LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP apsveikums divīzijas personālsastāvam. 1942. gada 19. oktobrī tika pasniegts gvardes karogs, un 201. latviešu strēlnieku divīzija kļuva par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju. Ar šo

⁴⁴² Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 35. lpp.

⁴⁴³ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 1. l. (LK(b)P CK atskaites par darbu 1942. gada un CK darbinieku saraksti, kuri palikuši strādāt un iesaukti armijā, 20.02.-25.09.1942.), 27. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums A. Andrejevam par 201. latviešu strēlnieku divīzijas darbību, 25.09.1943.).

⁴⁴⁴ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 35. lpp.

⁴⁴⁵ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 49. l. (Kara gadu vēstules „L”, 2. sēj., 04.09.1942.-30.12.1942.), 52. lp. (191. (125. gvardes) strēlnieku pulka 76. mm lielgabalu baterijas karavīra A. Lankas vēstule sievai C. Lankai, 10.10.1942.).

⁴⁴⁶ G. Lande raksta: „Mēs domājam, ka gvardes nosaukumu, savu zemi aizstāvēdami, attaisnosim”, tādējādi paužot lepnumu par šo titulu. Skat.: Turpat, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 38. lp.

⁴⁴⁷ Turpat, 185. f., 5. apr., 49. l., 51.-52. lp. (A. Lankas vēstule C. Lankai, 08.-10.10.1942.).

nosaukumu tā pastāvēja līdz 1956. gada pavasarim, kad tika izformēta.⁴⁴⁸ Karoga pasniegšanas ceremonijā piedalījās Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs A. Kirhenšteins, Latvijas PSR TKP priekšsēdētājs V. Lācis un LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš. Pēc karoga pasniegšanas personālsastāvam tika nolasīta pavēle par došanos uz fronti, iekļaujot 11. armijas sastāvā, lai turpinātu cīņas Demjanskas placdarmā. Šajā laikā divīzijā bija 10 752 cilvēki.⁴⁴⁹

No oktobra otrās puses līdz 1943. gada 9. aprīlim divīzija turpināja cīņas Demjanskas placdarmā (Simanovas – Rosinas, Sorokinas – Radovas, Oļhovcas – Vjazovskas, Pennas kolhoza rajonā). 1942. gada oktobra vidū notika pāreja uz jaunu koncentrēšanās apgabalu. Nereti karavīri atzīmē, ka paši karavīri nezinājuši, uz kādu frontes sektoru būs jādodas: „Dažs viszinis gan stāsta, ka uz Staļingradu, dažs zina teikt, ka uz Ļeņingradas fronti, un tikai retais ieminās, ka būšot tā pati Ziemeļrietumu 11. armija – tie paši purvi un akači, no kuriem mēs pāris mēnešu atpakaļ iznācām.”⁴⁵⁰ Pēc izkāpšanas no ešeloniem Krestcu stacijā, divīzija apmetās pie Polas pilsētiņas. Bija plānots pārgriezt Ramuševas koridoru un veikt pilnīgu Demjanskas grupējumu ielenkumu. 1. triecienarmijai bija jāuzbrūk ziemeļu virzienā, savukārt 11. armijai bija jāuzbrūk dienvidu virzienā.⁴⁵¹

No 28. novembra līdz 16. decembrim divīzija atkal piedalījās uzbrukuma kaujās uz dienvidiem no Streļciem ar uzdevumu ieņemt Simonovu un Rosinu, atsist pretinieku un savienoties ar 1. triecienarmiju. Divīzija kauju uzsāka aptuveni 11 000 cilvēku sastāvā. 28. novembrī divīzijas daļas sakoncentrējušās četrus kilometrus platā frontes joslā, pārgāja uzbrukumā. Jau pirmajā dienā divīzija atmeta pretinieku par sešiem kilometriem, pietuvojoties Simonovas un Rosinas ciemiem. Strēlnieku apakšvienībās karavīri un komandieri uzbrukuma laikā virknē gadījumu aizturot tankus, tos ir apdzinuši un izlēmīgi gājuši uz priekšu. (Skatīt: *Pielikums Nr. 5*)

Šim apvidum bija raksturīgi spēcīgi vācu karaspēka nocietinājumi un sīva pretestība. Kā vienmēr zināmu lomu karadarbībā spēlēja laika apstākļi, kas šoreiz bija nelabvēlīgi divīzijas

⁴⁴⁸ Tika pārdēvētas arī divīzijas daļas un apakšvienības – 92. pulks par 121., 122. – par 123. un 191. – par 125. gvardes strēlnieku pulku, 220. artilērijas pulku nosauca par 94. gvardes artilērijas pulku, 270. ložmetēju bataljonu – par 55. atsevišķo gvardes ložmetēju bataljonu, atsevišķo prettanku iznīcinātāju divizionu – par 48. atsevišķo gvardes prettanku iznīcinātāju artilērijas divizionu, 100. zenīrtartilērijas bateriju – par 44. atsevišķo gvardes zenīrtartilērijas bateriju, 53. atsevišķo sapieru bataljonu – par 47. atsevišķo gvardes sapieru bataljonu, 49. atsevišķo medicīnisko sanitāro bataljonu – par 50. atsevišķo gvardes medicīnisko sanitāro bataljonu, 112. atsevišķo motorizēto izlūkošanas rotu – par 46. atsevišķo gvardes izlūkošanas rotu. Tika izformēts mīnmetēju bataljons, iekļaujot to citās vienībās.

⁴⁴⁹ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 37.-38. lp.; Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*, С. 212.

⁴⁵⁰ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 38. lp.

⁴⁵¹ Briēžkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 36. lpp.

daļām, jo bija stiprs sals un arī sniegpuenis, kas plosījās kaujas laikā, „putenis drīz sadzina augstas kupenas, bet zem sniega palika nesasalis ūdens”.⁴⁵² Virzīšanās uz priekšu noritēja lēni, to kavēja putenis un mīnas. 29. novembrī 123. gvardes strēlnieku pulka vienības ieņēma nelielu, ar mežu apaugušu augstieni, kuru no visām pusēm ieskāva neaizsaluši purvi.⁴⁵³ Viens no 121. gvardes strēlnieku pulka bataljoniem 1. decembrī ieņēma Simonovas sādžas vietu. Spēcīgs vācu karaspēka pretuzbrukums piespieda bataljonu atkāpties uz sādžas austrumu malu. I. Briežkalns atzīmē, ka tieši divīzijas uzbrukuma joslā kauja attīstījās vissekmīgāk. Tāpēc 11. armijas vadība 123. gvardes strēlnieku pulka uzbrukuma joslā ievadīja 26. strēlnieku divīziju ar uzdevumu sasniegt Polas upi Rosinas – Maloje Stepanovas sektorā.⁴⁵⁴ 123. gvardes strēlnieku pulkam bija jāuzbrūk Simonovas no dienvidiem, tomēr pulkam ieņemt Simonovu un Rosinu neizdevās. No 4. decembra divīzija nepārtrauktās uzbrukuma kaujās bija pavisam izsīkusies uz priekšu vairākus kilometrus, tomēr arī bija cietusi ievērojamus zaudējumus, bija jāpāriet uz aizstāvēšanās pozīcijām. Arī divīzijas komandieris, tobrīd jau ģenerālmajors J. Veikins apliecināja, ka, no 28. novembra atrodoties kaujās, divīzija uz priekšu esot pavisam izsīkusies četrus, piecus kilometrus, jau divas trīs dienas kauja noritot otrās aizsardzības joslās priekšā.⁴⁵⁵

Šajā laikā aktuāla bija personālsastāva papildināšana, un turpinājās problēmas ar apģērbu, galvenokārt tika konstatēta velteņu nepietiekamība, tie trūka 20% karavīru. Turpinājās arī jau ierastās transporta problēmas. Piemēram, tika ziņots, ka „pēdējais zirgu papildinājums 200 gabali nav ieradies un diez vai ieradīsies. Ar kamanām nodrošināti par 50-60 %”.⁴⁵⁶ Sekoja vairāku daļu un apakšvienību komandieru atstādināšanas, par ko J. Kalnbērziņam ziņoja J. Veikins.⁴⁵⁷ Pēc 16. decembra divīzija tika atvilkta uz aizmuguri un nodota 11. armijas rezervē. Tai bija uzdots sakārtoties, papildināt personālsastāvu un bruņojumu. Vienībās notika reorganizācija, vairākas apakšvienības apvienoja.⁴⁵⁸

Decembra kaujas bija ļoti neveiksmīgas, par ko liecina arī turpmāk aplūkojamās komandieru un vadošā sastāva atstādināšanas. Galvenās militārās neveiksmes izrietēja no citu, blakus sektoros cīnījušos Sarkanās armijas daļu attieksmes (kaujas laikā divīzijai bija atklāti

⁴⁵² Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 36. lpp.; LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l. (Sevišķais sektors. Materiāli par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 03.01.-25.12.1943.), 1.-3. lpp. (J. Kalnbērziņam un V. Lācim adresēts K. Mahaņko dienesta ziņojums par stāvokli 43. gvardes strēlnieku divīzijā, 03.01.1943.)

⁴⁵³ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 36. lpp.

⁴⁵⁴ Turpat, 37. lpp.

⁴⁵⁵ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 166. l. (Direktīvas un pavēles štatu organizēšanas jautājumos, 27.05.1942.-11.12.1942.), 207. lpp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 06.12.1942.)

⁴⁵⁶ Turpat.

⁴⁵⁷ Turpat.

⁴⁵⁸ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 38. lpp.

flangi, jo „kaimiņi” dezertēja). Zināma loma bija arī laika apstākļiem (migla un putenis), kas apgrūtināja karaspēka, sevišķi artilērijas vadīšanu.⁴⁵⁹

Divīzijas kaujas darbību atsāka 28. decembrī ar uzdevumu ieņemt Sorokinu un Radovu. Uzbrukums atkal noritēja gausi un ar lieliem upuriem, jo arī šeit vācu karaspēks bija izveidojis labi ierīkotas nocietinājumu pozīcijas. Šajā kaujā īpaši izcēlās Rīgas Kājnieku karaskolas kursants, kapteinis P. Vanzovičs, kurš bija iecelts par 125. gvardes strēlnieku pulka 1. bataljona komandieri. Viņš no 11. armijas pavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Kuročkina bija saņēmis uzdevumu ieņemt Radovu. To ieņēma 1. bataljons 1. janvārī. Par šo panākumu P. Vanzovičs tika paaugstināts par majoru un apbalvots ar Sarkanā karoga ordeni.⁴⁶⁰ Kaujas Sorokinas rajonā ilga līdz 1943. gada 11. janvārim. 2. janvārī divīzijā notika komandiera nomaiņa, par jauno divīzijas komandieri kļuva D. Brantkalns.

1943. gada 17. februārī sākās vācu karaspēka izvešana pa „Ramuševas koridoru”. 21. februārī vācu karaspēks atstāja Demjansku. Savukārt 18. februārī divīzija tika sakoncentrēta pie Pennas kolhoza, tas ir – rajonā uz ziemeļrietumiem no Staraja Rusas – „Ramuševas koridora” ziemeļrietumu galā. Tur bija spēcīga vācu karaspēka nocietinājumu josla – ar dzotiem, to priekšā trīs – četras dzeloņdrāšu līnijas, sniega valnis 1, 5 metrus augstumā.

Kaujas pie Pennas kolhoza divīzijai ilga no 23. februāra līdz 15. martam, prasot milzīgu piepūli un upurus (atsisti daudzi pretuzbrukumi). 20. martā divīzija tika atvilkta no frontes, lai dotu atpūtu. Jaunu papildinājumu tā saņēma 30. martā – 3700 karavīrus. Tad – no 5. līdz 8. aprīlim atkal piedalījās kaujās. No frontes otrajā aizsardzības līnijā divīzija tika atvilkta 1943. gada 8. aprīlī, kur to iekļāva 34. armijas sastāvā. Tā izvietojās pie Lovatas upes, kur veica atmīnēšanas darbus, ceļu būvi un remontu, kā arī armijas aizsardzības līniju iekārtošanu.⁴⁶¹

2.4. Pārtikas apgādes problēmas

Neēdis un baskājains karavīrs nebūs cīnītājs, kaut karš, protams, pierādīja pretējo. Karš mainīja jebkuru cilvēku, tā bija fiziski un psiholoģiski smaga cīņa par savu eksistenci. Dzīve nemitīgā apdraudētībā un izsalkumā to vēl vairāk pastiprināja. Karavīri sevī notikušās pārmaiņas salīdzina ar kļūšanu par dzīvniekiem. Iemesls – „rupjā dzīve, kuru dzīvojam. [...] Nahomina izskats ir kā izsalkušam sunim. Badīga seja, sarkanas piepampušas acis. Gribas

⁴⁵⁹ LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l., 1.-2. lp.

⁴⁶⁰ Briežkalns, I. *No Narofomīnkas līdz Imulai*, 38. lpp.

⁴⁶¹ Žvinklis, A. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 101.-102. lpp.

biezāku zupu, vairāk kartupeļu.”⁴⁶² Karavīrs karā kļuva ļoti racionāls izdzīvotājs. Ēdiens un paēšana palīdzēja saglabāt cilvēcību, ko apzinājās paši karavīri: „Tādos gadījumos pieēdušies karavīri mēs kļūstam par mierīgiem dzīvniekiem un teologiem, par prieku – tā sacīt cilvēkiem.”⁴⁶³

Pārtikas apgāde bija viens no visbūtiskākajiem divīzijas iekšējā dzīvē notikušajiem procesiem. Nekas tik spēcīgi neietekmēja karavīru noskaņojumu, motivāciju, rīcību, savstarpējās attiecības, nostāšanos uz noziedzības un pārkāpumu ceļa, kā pārtikas nepietiekamība un kvalitāte. Apgādes problemātika radīja lavīnveidīgu citu norišu sākšanos vai saasināšanos. Nekad tik ļoti karavīrs nenovērtēja maizes nozīmi, kā kara laikā.⁴⁶⁴ Karavīri maizi piemin vienmēr, aprakstot faktiski jebkuru notikumu, tā ir viena no karavīru ikdienas sarunu pamattēmām: „Vakarā guļam uz guļamajām lāvām un atkal runājam par maizi, zupu, tabaku.”⁴⁶⁵ Arī atmiņās karavīri apraksta pārtikas saņemšanu gan atrodoties frontē, gan pārgājieni laikā, radot vispusīgu ainu par pārtikas dalīšanas procesu kā tādu, kas cilvēkus vairāk sašķēlis, nevis vienojis. Piemēram, G. Lande rakstījis: „Visaplamāk ir ar pārtiku. Mūžīgās ķildas, rūkoņa, neapmierinātība. Kad rītos dala sausiņus, mahorku – visam jābūt grams gramā, un vienai vīru daļai liekas, ka tieši viņiem iedota tā mazākā mahorkas kaudzīte, tieši viņam iedots sausiņš ar sadrupušu galu.”⁴⁶⁶ Kara laikā arī karavīrs iemācījās pielāgoties un ēst, kad ir pārtika, atļauj apstākļi un ar rezervēm.⁴⁶⁷ Karavīrs par savas karavīra dzīves galveno būtību uzskatīja nevis dzīvot bagātīgi, bet draudzīgi.⁴⁶⁸ Līdz ar to priekšstati par apgādi un daudzumu veidojās individuāli. Tomēr saglabājās vispārējās tendences, kam uzmanību pievērta ikviens, neatkarīgi no savas spējas pielāgoties.

Apgādes norise raksturo ne tikai Sarkanajā armijā, bet Vācijas - PSRS kara laikā Padomju Savienībā pastāvošo realitāti, kam lielākā daļa latviešu un no Latvijas izbraukušo vienkārši nebija gatavi. Lai arī šo piemēru var uzskatīt par pārspīlētu, pat izdomātu, tomēr tas ataino reālo situāciju: 1942. gada pavasarī divīziju vairākkārt apmeklēja LK(b)P CK un

⁴⁶² Берце, В. В лагере. Из записных книжек. Даугава, 2003, № 4, С. 97.

⁴⁶³ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3324. l. (Jāzepa Jakovela krimināllietā), 201. lp. (No J. Jakovela krimināllietai pievienotā lietiskā pierādījuma – kara laika stāsta „Varonis hospitālī”.)

⁴⁶⁴ Vasaras periodā (aprīlis- septembris) regulārās armijas daļu karavīri saņēma 800 gramus maizes, ziemas periodā (oktobris – marts) – 900 gramus. Sīkāk skat.: Pielikumu Nr. 1. - 22.09.1941. Aizsardzības tautas komisāra pavēlē Nr. 312 par jaunu pārtikas normu ieviešanu Sarkanajā armijā. В кн: Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г.-1942 г. Русский архив: Великая Отечественная: Т. 13 (2-2). Москва: Терра, 1997. Pieejams: http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1941-1942/04.html [aplūkots 01.05.2014.].

⁴⁶⁵ Берце, В. В лагере. Из записных книжек. Даугава, 2003, № 4, С. 110.

⁴⁶⁶ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 3. lp.

⁴⁶⁷ Турпат, 880. l., 229. lp.

⁴⁶⁸ Latvijas Kara muzejs (turpmāk - LKM), inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Latvijas Kara muzeja 2. Pasaules kara vēstures nodaļas dokumentu kolekcijas bij. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja palīgkrājuma dokuments Nr. 8256), Jūlija Bērziņa atmiņas. 1. burtnīca, 71. op. lp.

Latvijas PSR TKP pārstāvji. Tie karavīriem stāstījuši par „lielām uzvarām” – par to, ka Daugavpils, Ķegums, Rūjiena jau esot Sarkanās armijas rokās, un 1. maija svētkus jau varēšot svinēt Rīgā. Kāds karavīrs pajautājis, kāpēc viņiem ir tikš sliktš ēdiens. Uz to J. Kalnbērziņš atbildējis, ka „padomijā” tā ēdot visi, kad atkal tikšot Latvijā, tad paēdīšot.⁴⁶⁹ Iespējams, šāds jautājums nekad netika uzdots, tomēr tas ļoti labi raksturo gan attieksmi, gan situāciju.

Sarkanajā armijā vismaz formāli visu noteica iekšējie reglamenti. To mērķis – uzturēt noteiktu disciplīnu. Reglamenti, noteiktā kārtība un principi nepārprotami veidoja savdabīgus pārtikas apgādes rituālus. Karavīru dzīvēs ienāca sausiņu dalīšanas rituāls, maizes dalīšanas rituāls, degvīna saņemšanas rituāls, mahorkas dalīšanas rituāls, pēc ēdiena stāvēšanas rituāls, no kolhoznikiem pārtikas pirkšanas / mainīšanas rituāls, pārtikas zagšanas rituāls.

Pārtikas apgādes jautājums divīzijas formēšanās periodā un pirmo kauju laikā.

Apgādes jautājums bija būtisks un saspringts kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas 1941. gada augustā, septembrī. Par to liecina divīzijas Kara tribunāla spriedumi, kas pasludināti karavīriem par pārtikas zādzībām. Lai arī divīzijas partijas organizācijas 1. konferencē 6. septembrī tika atzīmēts, ka pārtikas problēmas pastāv: ēdiens tiek gatavots nepietiekami, saimnieciskie dienesti maz kontrolē un pārbauda darbiniekus,⁴⁷⁰ vairāk uzmanības tika pievērsts personālsastāva formēšanas un politiskās audzināšanas jautājumiem, nevis apgādei ar pārtiku.

Pirmās problēmas bija praktiskas – bija nepieciešams aprīkojums, pavāri un noteikta kārtība ēdienreižu laikā. Divīzijas komandieris J. Veikins atceras, ka augusta vidū Gorohovecas nometnē nepietika materiālā nodrošinājuma, trūka karotes, krūzes un katli. Produkti bija, bet nebija iespējams cilvēkus pabarot. Pirmo dienu ēšanas paradumus J. Veikins tēlaini salīdzina ar svinēšanu: „Bija, teiksim, 300 tasītes. Pabarojam šos 300 cilvēkus, pēc tam atkal vāram, atkal barojam nākamos 300. Radās iespaids, ka visu dienu ēdam.”⁴⁷¹

Kopš augusta vidus īpaša uzmanība tika pievērsta ēdiena izdalīšanai, ko pavadīja nemītīga uzraudzība. Pārtika kļuva par vienu no visvairāk uzraudzītajām lietām un darbs virtuvē par vienu no smalkākajiem un iekārojamākajiem amatiem. Dažkārt, lai tiktu strādāt virtuvē, bija jāpiekukuļo, piemēram, vada komandiera palīgs.⁴⁷² Ēdiens tradicionāli tika gatavots lauka virtuvēs. Kāda karavīra atmiņas liecina, ka 1941. gada rudenī ēdienu visam bataljonam, ap 600 vīriem, gatavoja četras lauka virtuves. Ēdienreižu laikā katra rota steidzās

⁴⁶⁹ J. G. 14.000 km cauri padomijas ellei. *Tēvija*, 1942, 3. jūnijs, 4. lpp.

⁴⁷⁰ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 25. lp. (Divīzijas partijas organizācijas 1. konferences sēdes protokols, A. Blohina runas konspekts, 06.09.1941.).

⁴⁷¹ Turpat, 1. apr., 16. l., 43. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.).

⁴⁷² Minētajā piemērā tas regulāri tika darīts ar kartupeļiem, bet par tādu „kukuli” kalpoja arī cukurs, degvīns un citi pārtikas produkti. Skat.: Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Дaugava*, 2003, № 4, С. 108.

pirmā ieņemt rindu pēc ēdiena. Šai burzmā kārtību uzturēja virtuves dežurants un dežurējošais politiskais vadītājs, kas uzmanīgi sekoja, lai neviens neiestātos rindā otro reizi vai nemēģinātu saņemt ēdienu divos katliņos bez rotas komandiera rakstiskas atļaujas.⁴⁷³ Sākumā nebija ļauts ēst zemnīcā, tieši šī iemesla dēļ. Tikai iestājoties lielas salam, tika dotas atļaujas ēst zemnīcās, un tad arī tikai gadījumā, ja viss vads no virtuves atgriezās kopā.

Arī maizes dalīšanu un saņemšanu pavadīja līdzvērtīga uzraudzība. Maizes dalīšana gan 1941. gada rudenī, gan arī kara turpinājumā bija „dienas smaguma punkts” karavīriem jeb viens no visgaidītākajiem notikumiem ikdienas dzīvē. Ierindnieks K. Gerķis 1. decembrī vēstulē tuviniekiem rakstīja: „Mums visjaukākais laiks ir vakaros, kad daļa priekš rītdienas maizi, jo daudzi mūsu biedri noēd savu maizīti vakaros un dzīvo bez maizes, man arī pārtikas nepietiek un par visu esmu nopircis 8 kartupeļus, kurus notiesāju ar lielu baudu.”⁴⁷⁴ Vismaz sākotnēji maizi rotai atnesa trīs nozīmēti karavīri, kurus no mugurpuses pavadīja vēl trīs karavīri. To uzdevums bija novērst iespējamās maizes zādzības. Rotas kancelejā maize tika sadalīta pa vadiem, bet vadus maizi sadalīja pa grupām četri izraudzīti pārstāvji vada seržanta pārraudzībā. Piemēram, 11,5 klaipi bija jāsadala bez svariem 30 cilvēkiem. Katrā grupā bija savs maizes griezējs.⁴⁷⁵ Šie minētie piemēri arī pārliecinoši apliecina, kāpēc bija nepieciešama tik stingra pārtikas un īpaši maizes dalīšanas uzraudzība.

Jau kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas maize bija viens no tiem pārtikas produktiem, ar ko tirgojās un ko zaga. Tā nebija divīzijā pastāvoša parādība, tā bija absolūta šīs valsts realitāte. Piemēram, 1941. gada rudenī divīzijā labu rokas pulksteni mainīja pret pusotru vai diviem klaipiem maizes. Karavīru atmiņas liecina, ka ne vienmēr bija iespējams maizi samainīt pret kādu vērtīgu priekšmetu. Tad sekojoši karavīri pievērsās vēl vienam no nozīmīgākajiem pārtikas produktiem – kartupeļiem. Leksikā ienāca frāze: „Man ļoti gribas kartupeļus.”⁴⁷⁶ Kartupeļus varēja dabūt gan uz lauka, gan varēja cerēt, ka, tos pārkraujot, tie aizripos, vai arī „nozagt virtuvē pavāra acu priekšā”. Tomēr visvienkāršākais papildus pārtikas iegūšanas veids bija dienestu biedru apzagšana.⁴⁷⁷

Līdztekus maizei, kas galvenokārt bija rupjmaizes ķieģelītis, karavīru dzīvē ienāca jauna realitāte – sausiņi jeb grauzdēta baltmaize (karavīru valodā „suhari” no krievu valodas vārda „сухарь”). Lūgums atsūtīt sausiņus un tabaku ir viens no visbiežāk izteiktajiem karavīru

⁴⁷³ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp.

⁴⁷⁴ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 195. l. (Kara gadu vēstules. „G”, 16.10.1941.-19.03.1945.), 21. lp. (K. Gerķa vēstule, 01.12.1941.).

⁴⁷⁵ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp.

⁴⁷⁶ Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Даугава*, 2003, № 4, С. 101.

⁴⁷⁷ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp. Par zādzībām sīkāk skat. darba 5. nodaļā.

lūgumiem vēstulēs tuviniekiem.⁴⁷⁸ Dažkārt sausiņi arī bija „mūsu vienīgais prieks”.⁴⁷⁹ Lai arī to izsniedzamā norma nebija augsta (aptuveni 90 g dienā), to loma jau kopš divīzijas izveidošanas sākuma bija nenovērtējama. Kāds karavīrs atceras, kad pēc ierašanās divīzijā, pirmais, ko dzirdējis, esot bijušas sarunas par sausiņiem. Sausiņu dalīšana un saņemšana ir līdzvērtīgs process maizes saņemšanai. Dažkārt, kad tika dalīti sausiņi viss vads aplencis telti, kur tos dalīja. Sausiņus deva uz svāra, un tas nebija liels, tāpēc radās šāda neticība: „Saņem trīs, četrus sausiņus, un ir neticība par saņemto skaitu, sver un pārbauda, vai ir izdalīts godīgi.”⁴⁸⁰

Dzīvojot Gorohovecas nometnē, karavīri pamazām bija piemērojušies jaunajai dzīves kārtībai. Citādas, neprognozējamas izmaiņas bija paredzamas pēc divīzijas došanās uz fronti. Tās galvenokārt bija saistītas ar pārtikas izsniegšanu. Lai gan karavīriem pirms došanās uz fronti tika izsniegta pārtika, tomēr ar to nepietika: „Pirms iziešanas norīkojumā mēs saņēmām dažas desmit raķetes un uzturu. T. s. NZ, kurā bija pieci sausiņi, paciņa koncentrātu, tāfelīte šokolādes, 100 g speķa, 20 g mahorkas, pāris graudiņi cukura. [...] Pievakarē nobeidzām devu, paliek vēl pāris pilienu siltas netīras zupas, ko sauc par ūdeni.”⁴⁸¹

Galvenā problēma, dodoties uz fronti, bija mainīgie galamērķi, kā rezultātā atpalika lauka virtuves un pavāri. Tas savukārt sekmēja ļoti neregulāras ēdienreizes, kad iespēja paēst kļuva par ekskluzīvu pasākumu. Piemēram, sapieris P. Pihelis atceras, ka visu kauju laiku dzīvojuši saspringtā drudzī, negulējuši, jo sapieriem naktīs bijis jāstrādā, bet dienās jāiet uzbrukumā. Kaujas lauka saspringumu pavadījusi nepaēšana, kas radusies, jo sakarā ar biežu vietas un apstākļu maiņu pavāri un apgāde nevarējusi viņus atrast.⁴⁸² Arī pasniedzamais ēdiens stipri atšķīrās no nometnē saņemtā. Pamatēdiens karavīriem joprojām bija sausiņi, kaut gan jaunākais seržants G. Lande savās atmiņās atzīmē, ka „ar dzeršanu mums ir tīrais posts, jo dažas dienas mūsu ēdienu kartē ir žāvētas siļķes. [...] Sausiņi, siļķēs aste. Obježas ūdens - nu kā pie Otto Švarca”.⁴⁸³

Arī pārtikas dalīšanas veids latviešu karavīram varēja izlikties dīvains. Maize, gaļa un citi produkti, ko saņēma no armijas noliktavām, tika izgāzti „tieši uz ielas” un uzreiz sadalīti „nomocītajiem” karavīriem.⁴⁸⁴ Piemēram, divīzijas komandiera v.i. 1942. gada 21. janvāra pavēlē tika noteikts, ka, pateicoties saimniecības daļas nolaidībai, personālsastāvs tiek barots

⁴⁷⁸ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 195. l., 21. lp.

⁴⁷⁹ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 38. lp.

⁴⁸⁰ Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Даугава*, 2003, № 4, С. 108.

⁴⁸¹ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 26. lp.

⁴⁸² Pihela P. videoliecība, OMF, 2300 / 835.

⁴⁸³ LNA LVA, PA-220. f., 9. apr., 697. l., 14. lp.

⁴⁸⁴ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 54. lp.

ar sasalušu maizi, kā rezultātā sastopamas kuņģa sasilšanas.⁴⁸⁵ Pieļaujams, ka sasalušās maizes problēma pastāvēja jau kopš decembra. Tāpēc arī 24. decembrī divīzijas komandiera v.i. I. Paegle pavēlēja daļu komandieriem pieņemt veikt attiecīgus pasākumus, lai visīsākajā laikā karavīriem karsts ēdiens tiktu pasniegts trīs reizes dienā.⁴⁸⁶ Atkārtoti šāda pavēle tika izdota 30. decembrī, papildus nosakot pēc iespējas biežāku karsta ūdens izsniegšanu. Pazudušās un atpalikušās virtuves bija nekavējoties jāsameklē. Par virtuvju trūkumu nekavējoties bija jāziņo divīzijas aizmugures daļas priekšniekam.⁴⁸⁷

Lai arī tas negadījās bieži, bet jau došanās uz fronti laikā un arī kaujas starplaikos tika apgūta spēja pārtiku dažādos veidos iegūt no vietējiem kolhozniekiem, kā arī tika piekopta jau Gorohovecas nometnē aizsāktā priekšmetu mainīšana pret pārtiku. Piemēram, „man izdodas samainīt savu cirvi pret paprāvu maizes gabalu, un es laimīgs nosnaužos uz viesmīlīgās mājas grīdas”.⁴⁸⁸

Tieši no 1941. gada 20. decembra līdz 1942. gada 6. janvārim notikušo kauju laikā karavīri pirmo reizi novērtēja lauka virtuves nozīmi, tā pat ieguva apzīmējumu „frontes karavīru māmuļa”. Likumsakarīgi, ka karavīriem izdevīgākās ēdienreizes bija pēc kaujas, jo parasti produktus sadalīja pēc iepriekšējā vakara ierindas ziņām, bet pēc kaujas tās vienmēr bija atšķirīgas, tāpēc, ēdāju skaitam jūtami samazinoties, „porcijas iznāca tīri prāvas”.⁴⁸⁹ Paši karavīri atzīst, ka tā bija ēšana „varētu tā teikt – uz kritušo rēķina, jo pavāram vārot biezeni, reti kad izdevās paredzēt kritušo skaitu”.⁴⁹⁰

Ikdienas dzīves situācija divīzijas iekšienē ir vissatriecošākā, piemēram, ēdienreižu apraksts, kas liecina par zināmu karavīru notrulināšanos. Karavīri ēda sniegā, turpat ap virtuvi. Kāds no kareivjiem brīdi meklēja kādu celmu, lai ērtāk apsēstos, līdz uzdūrās sniegā ieputinātam, iepriekšējās kaujās kritušam sarkanarmietim (no sniega rēgojās tikai viņa ceļgali). „Ērtību meklētājs” vienaldzīgi apsēdās uz šiem ceļgaliem un sāka tukšot savu putas katlu.⁴⁹¹ Pastāvēja uzskats, ka Redkinas sādža pēc iespējas ātrāk bija jāieņem, lai karavīri varētu sasildīties un paēst. Kauja par to bija ilgusi divas diennaktis, karavīri neko nebija ēduši, lielā salā, un tajā brīdī likumsakarīgi sāka pazemināties kaujas noskaņojums.⁴⁹²

⁴⁸⁵ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 19. l. (Pavēles divīzijas daļām, 15.01.-30.01.1942.), 6. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles pavēle Nr. 30, 21.01.1942.).

⁴⁸⁶ Turpat, 6. l. (Divīzijas komandiera pavēles, 15.12.1941.-11.01.1942.), 3. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles pavēle Nr.7, 24.12.1941.).

⁴⁸⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 67. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīziju, 17.08.-14.12.1941.), 1. lp. (Pavēle Nr. 9, 30.12.1941.).

⁴⁸⁸ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 14. marts, 4. lpp.

⁴⁸⁹ Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1992, Nr. 2.-3, 28. lpp.

⁴⁹⁰ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3324. l., 201. lp.

⁴⁹¹ Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1992, Nr. 2.-3, 28. lpp.

⁴⁹² LNA LVA, PA-301 f., 1, 26. l., 3. lp. (Saruna ar J. Piesi, 06.06.1943.).

Pārtikas apgāde 1942. gada pavasarī. Vistraģiskākā situācija ar pārtikas apgādi un sekojoši izdalāmajām pārtikas normām divīzijā izveidojās 1942. gada pavasarī, kad divīzija februārī Staraja Rusas purvos nonāca starp ielenkto vācu 16. armiju un vispārējo vācu fronti. Tobrīd divīzijas vispārējais stāvoklis bija neapskaužams. Kauju laikā vairāk kā mēnesi netika veikta praktiski nekāda sanitārā apstrāde un netika mainīta veļa. Kā atceras 49. (50. gvardes) atsevišķā medicīnas sanitārā bataljona komandieris, gvardes majors V. Pampe, tad personālsastāvs varēja nomazgāties koka pirtīs, bet tas nepaglāba no utīm, jo nebija dezinfekcijas kameras.⁴⁹³ Bieži vien tuvumā nebija akas, purva ūdens bija rūšains, negaršīgs, no upes ņemt ūdeni dzeršanai bija bīstami, tas bija sagandēts, varēja saslimt. Arī ūdeni uzvārīt nebija vienkārši, ne katrreiz drīkstēja kurināt ugunsķurkus.⁴⁹⁴

Jau februāra vidū tika konstatētas grūtības ar pārtikas apgādi, par ko tika rakstīts politiskajos ziņojumos. Piemēram, 16. februārī tika ziņots, ka jautājums ar pārtikas apgādi paliek saspringts. Daļām un divīzijas intendantūras noliktavai nav produktu rezervju, un ikdienā patērē tikai tos produktus, ko izdodas dabūt „tekošajā” dienā.⁴⁹⁵ Aprīļa un maija mēnesī divīzijas daļas izrādījās pilnīgi nogrieztas no piegādes ceļiem, „tur bija briesmīgi lauku ceļi, purvainas vietas. Ceļus taisīja no baļķiem pāri purviem”.⁴⁹⁶ Turpmākais pavasara periods karavīru leksikā ieguva apzīmējumus „bada purvi”, „bada pavasaris”, „bada mežs”.⁴⁹⁷

LK(b)P CK sekretārs Ž. Spure 1942. gada jūnijā ziņoja J. Kalnbērziņam un V. Lācim, ka „divīzijas Politiskās nodaļas vadītājs b. Zutis [P. Zutis] Politpārvaldei ziņo, ka no 1942. gada 23. līdz 30. maijam divīzijas medicīniskā punktā reģistrēti 332 cilvēki ar diagnozi – stipra novājēšana. Viņu skaitā 112 cilvēki pilnīgi bezspēcīgi un 18 no vājuma nomiruši. Spriežot pēc datiem ziņojumā, tad katru dienu 201. latviešu strēlnieku divīzijas medicīnas punktā tiek reģistrēti 20 līdz 40 cilvēki - novājēšanas gadījumi, kā iemesls ir pārtikas trūkums.”⁴⁹⁸ Savu uztraukumu ziņojumos J. Kalnbērziņam J. Veikins pamatoja ar to, ka pārtikas trūkuma dēļ „labākie kaujas spējīgie biedri” ir izvesti no ierindas, līdz ar to tas atsaucoties uz divīzijas kaujas spējām. Līdztekus dokuments arī norāda uz 201. latviešu strēlnieku divīzijas vadības ieinteresētību problēmas atrisināšanā, jo situācija pavasara mēnešu laikā izveidojās visnotaļ traģiska.

⁴⁹³ LKM, inv. Nr. 641 – VII (Pampe, V. Divīzijas sanitārā dienesta vēsture, 1941.-1943.), 23. lp.

⁴⁹⁴ Apšenieks, C. Karavīra ikdiena. *Horizonts*, 1984, Nr. 4, 19. lpp.

⁴⁹⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi, 01.11.1941.-20.07.1942.), 41.-42. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums Ziemeļrietumu frontes politiskās pārvaldes priekšniekam A. Kovaļevskim un I. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam F. Lisicinam, 14.02.1942.).

⁴⁹⁶ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

⁴⁹⁷ Laganovskis, J. No mirkļa uz mirkli. *Karogs*, 1985, Nr. 4, 77. lpp.

⁴⁹⁸ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 16. lp. (Ž. Spures ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 06.1942.).

Problēmas ar pārtikas piegādi sākās pēc 20. un 21. marta vācu karaspēka uzbrukumiem. Par to liecina 1942. gada 23. marta 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka P. Zuta ziņojums Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšniekam, brigādes komisāram A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam, brigādes komisāram F. Ļisicinam. Jau 22. martā pārtika netika piegādāta 92. strēlnieku pulkam. Daļu produktu pret atdošanu pulks aizņēmas no citiem pulkiem. Sakari ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas apgādes daļu nebija nodibināti.⁴⁹⁹ Aprīļa sākuma politiskajos ziņojumos informācijas par pārtraukumiem divīzijas daļu nodrošinājumā ar pārtikas produktiem bija vairāk. Piemēram, 6. aprīlī 122. strēlnieku pulkā karstais ēdiens ticis gatavots vienu reizi dienā, citos pulkos – divas reizes. Tiek atzīmēts, ka karavīri daudz runājis par pārtikas trūkumu.⁵⁰⁰ Tomēr jāatzīmē, ka, sākoties problēmām ar pārtikas apgādi 1942. gada marta beigās, karavīri to uzskatīja kā īslaicīgu parādību. Laikraksts „Kurzemes Vārds” 1942. gada 4. aprīlī rakstīja, ka pārnācēji no Sarkanās armijas stāstot, ka apstākļi Sarkanajā armijā kļuvuši arvien šausmīgāki. Karavīru apgāde Sarkanajā armijā pēdējā laikā esot kļuvusi arvien katastrofālāka. Maize, kas nekad nav daudz izsniegta (te min, ka ziemas cīņu sākumā katram karavīram izsniedza 80 gramus), tagad apgādes grūtību dēļ arvien vairāk sākusi trūkt. Pēterburgas frontē par vienu mārciņu gaļas bija jāmaksā 90 rubļi.⁵⁰¹ Piemēram, V. Bērce lieliski raksturo karavīru sajūtas šajā laikā. Viņš raksta gan par bada sajūtu, gan maizes un putras vērtības apzināšanos: „Bet pēdējā laikā putra pazuda. Sākumā domājām – uz dienu, uz divām, pagāja nedēļa – putra neatgriezās. Pie virtuves vienmēr pulcējās cilvēki divdesmit, izbadējušies, skaudīgiem skatieniem pavadīja katlus un aplaizīja karotes.”⁵⁰²

Karavīriem dienā bija jāsaņem 3500 kalorijas, bet 1942. gada pavasara mēnešos 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīri saņēma vidēji 1200 kalorijas dienā.⁵⁰³ 122. strēlnieku pulka komisārs A. Prīverts atceras, ka marta beigās karavīri piecas dienas bijuši bez maizes, un stāvoklis bijis smags visu aprīli: maizes norma diennaktī 100 – 150 grami, putraimi 30 gr dienā, gaļu nesaņēmuši nemaz.⁵⁰⁴ 1942. gada pavasarī divas nedēļas sakarnieki saņēma tikai 50 g sausiņu dienā un siltu viru – novārītu, sālītu ūdeni, kuram bija jūtama konservu garša,

⁴⁹⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 33. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka politiskā ziņojuma Nr. 167 kopija, 23.03.1942.), 2. lp.

⁵⁰⁰ Turpat, 81. l., 56. – 57. lp. (07.04.1942. 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums).

⁵⁰¹ Bads padomistu frontē. *Kurzemes Vārds*, 1942, 8. aprīlis, 3. lpp.

⁵⁰² Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Дaugava*, 2003, № 4, С. 113.

⁵⁰³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l. (Sarunu ar 43. gvardes divīzijas karavīriem sarunu stenogrammas, 05.-06.1943.), 11. op. lp. (V. Pampes atmiņas, 03.06.1943.).

⁵⁰⁴ Turpat, 16. l., 79.-80. lp. (A. Prīverta atmiņas, 09.1942.).

„četras dienas pat sausiņus nesaņēmām, bijām tik nespēcīgi, ka pavasara vēji gāza mūs no kātiem nost”.⁵⁰⁵

Nepietiekamās pārtikas normas un dzīvošanas apstākļi vispirms radīja medicīniskas sekas, kas ieguvušas apzīmējumu „novārgušo problēma”. Tās dažkārt beidzās ar karavīru nāvi, „bija liels novārgums un bija arī upuri.”⁵⁰⁶ Rezultātā strauji palielinājās slimnieku skaits, kam tik uzstādīta diagnoze – stipra novājēšana. Piemēram, no 1942. gada 23. līdz 30. maijam divīzijas medicīniskajā punktā reģistrēti 332 cilvēki ar diagnozi – stipra novājēšana. No tiem 112 cilvēki pilnīgi bezspēcīgi un 18 no vājuma nomiruši. Kā izriet no datiem ziņojumā, tad maija mēnesī katru dienu 201. latviešu strēlnieku divīzijas medicīnas punktā tika reģistrēti 20 līdz 40 cilvēki, kas novājējuši pārtikas nepietiekamības dēļ.⁵⁰⁷ Pastāv jautājums, vai šie skaitļi ir pilnīgi, jo, piemēram, gvardes seržants, mīnmetējnieku vada komandiera palīgs R. Golmans atceras, ka pavasarī divīzijā bijis milzīgs bads, daudz slimo un novārgušo. Tikusi izdota speciāla pavēle, lai visus novārgušos sūta uz sanitāro bataljonu, viņi neparko neesot gājuši. Visa bada laikā varbūt piecus cilvēkus nosūtījuši.⁵⁰⁸

Statistikas ziņās par 201. latviešu strēlnieku divīzijas sanitārajā bataljonā nonākušajiem slimniekiem redzams, ka aprīlī bijuši 234, maijā 609, jūnijā – 1043, jūlijā – 608 slimnieki. Atsevišķās dienās jūnija mēnesī jaunpienākušo slimnieku skaits bijis 40-50-100 karavīru. Jūnijā (nav zināms, vai visā mēnesī) miruši 20 slimnieki. Mirušo sekciju protokoli liecina, ka daļa slimnieku miruši no aknu, nieru, liesas, u.c. iekšējo orgānu deģenerācijas, kas nozīmē, ka to nāve ir pārciestā nepietiekošā uztura sekas. Jāatzīmē, ka te uzskaitīti miršanas gadījumi, par kuru nāvi ir sastādīti protokoli, un kuriem ir bijusi uzstādīta diagnoze – novārgušie.⁵⁰⁹

Nāve novārgušos karavīrus sasniedza ne tikai 201. divīzijas medicīnas punktos. Kā lasāms karavīru atmiņās, tad ir bijuši gadījumi, kad novārgušajiem karavīriem nāve iestājusies pēkšņi, daudzi no viņiem miruši posteņos priekšējās līnijās, pildot uzdotos uzdevumus, citi ceļā uz medicīnas sanitāro bataljonu.⁵¹⁰

Ja frontē tradicionālie pārtikas produkti bija maize, sausiņi, putra, tad pavasarī par pārtiku kalpoja praktiski jebkas, kas varēja apmierināt cilvēku izsalkumu. Apstākļi bija nežēlīgi, un arī izvēlētā ēdienkarte tāpat. Par lielāko delikatesi kļuva vārds „zupa”, jo reti kad varēja izvārīt zupu, bet vēl retāk labu zupu. Kāds karavīrs labi atainojis situāciju: „No rīta

⁵⁰⁵ Apšenieks, C. Karavīra ikdiena. *Horizonts*, 1984, Nr. 14, 17.-18. lpp.

⁵⁰⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 6. o.p. lp.

⁵⁰⁷ Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 16. lp. (Ž. Spures ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 13.06.1942.).

⁵⁰⁸ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 24. lp. (Sarunas ar R. Golmanu stenogramma, 23.02.1943.).

⁵⁰⁹ Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 41.-44. lp. (J. Kalnbērziņam un V. Lācim adresēts ziņojums par 201. latviešu strēlnieku divīzijas medicīnisko palīdzību, 08.1942.).

⁵¹⁰ V. Pampe atzīmē, ka karavīrs mēnesī zaudēja vidēji 4-5 kg svara. Skat.: Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 11 op. lp. (Sarunas ar V. Pampī stenogramma, 03.06.1943.).

[karavīri] sāk gaidīt pusdienas. No rīta pusdienas neatved, nekā nav, gaida vakaru, vakarā atkal nav. Nu noteikti būs no rīta. Un, lūk, no rīta atved uz visiem tikai 80-90 g sausiņu, un tikai”.⁵¹¹ Uzturs kļuva arvien plānāks, arvien biežāk bija jāpārtiek no zupas, ko salīdzināja ar „šķidro miltu auzu ūdeni”, no „kaut kur laimīgi sadabūtiem sasalušiem, sapuvušiem” kartupeļiem, vai no kritušo zirgu gaļas.⁵¹² Kāds karavīrs rakstīja: „Mūsu komandieris norādīja, lai pameklējot paši kritušo zirgu gaļu.”⁵¹³ Bet „maizi” mēģināja cept no sasalušiem kartupeļiem, kurus atrada kolhoznieku pamestajos laukos.⁵¹⁴ Jāatzīmē, ka zirgam bija liela nozīme karavīru izdzīvošanā, un paši karavīri uzskatīja, ka zirga gaļas zupa bija delikatese.⁵¹⁵ J. Piesis atzīmē, ka „mizas uz bērziem vairs nebija. Agrāk izraktie zirgi tika apsargāti, lai tos nerakstu laukā un neēstu. Pie tiem pielika sargus. Bija gadījumi, kad ēda arī sprāgušus zirgus, ēda nātres un vēl visu ko citu”.⁵¹⁶ Ēdamo karavīri meklēja mežā, kaut tas bija aizliegts.

21. maijā J. Veikins rakstīja J. Kalnbērziņam par zirgu trūkumu, lūdzot turpmāk kopā ar cilvēku papildinājumu piegādāt arī zirgus. Izveidojās neparasta situācija 201. latviešu strēlnieku divīzijā: papildinājums ar zirgiem bija vairāk nepieciešams kā ar cilvēkiem.⁵¹⁷ Spriežot pēc karavīru atmiņām, neoficiāli bija atļauts nokaut divus zirgus, kad „cilvēkiem kājas pampa”. Zirgus arī mainīja ar vietējiem kolhozniekiem pret kartupeļiem. Tomēr ir saglabājušās liecības par vietējo kolhoznieku apzagšanu šajā laikā. Par to liecina 1942. gada 30. maijā iesniegtais kāda kolhoza priekšsēdētāja ziņojums. Tajā rakstīts, ka 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulks, pielietojot ieročus, patvaļīgi paņēma no kolhoza „Baltietis” 28. maijā četras govīs. Arī 122. strēlnieku pulks zadzis govīs, par tām nesamaksājot.⁵¹⁸

Munīciju un sausiņus piegādāja tikai ar lidmašīnām.⁵¹⁹ Šajā laikā aktīvi pieauga vācu propagandas aktivitātes. Vācu armijas karavīri ar skaļruņiem aicināja pāriet viņu pusē, solīja

⁵¹¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l. (Ar 43. gvardes strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka ierindniekiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem veikto sarunu stenogrammas, 08.1941.-1943.), 33. lp. (Sarunas ar 120. mm mīnmetējnieku baterijas komandiera vietnieks politiskajā darbā, kapteini J. Pogu stenogramma, 15.05.1943.).

⁵¹² Cauri posta un chaosa valstij. *Tēvija*, 1942, 3. marts, 4. lpp.; Arī E. Berklavs sniedzis līdzīgu aprakstu par sausiņu un zirga gaļas ēšanu 1942. gada pavasarī. Skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 89. lpp.; LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 176. l., 41. lp.

⁵¹³ Jūrnieka – ventspilnieka piedzīvojumi Padomju Savienībā. Pēc šausmu gada atpakaļ dzimtenē. *Ventas Balss*, 1942, 17. jūlijs, 3. lpp.

⁵¹⁴ J. G. 14.000 km cauri padomijas ellei. *Tēvija*, 1942, 3. jūnijs, 4. lpp.

⁵¹⁵ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

⁵¹⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 6. op. lp.

⁵¹⁷ Turpat, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 11. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 21.05.1942.).

⁵¹⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 192. l. (Ziemeļrietumu frontes un 1. triecienarmijas pavēles, direktīvas un rīkojumi, 1942.), 85. lp. (Kolhoza „Baltietis” priekšsēdētāja dienesta ziņojums, 30.05.1942.).

⁵¹⁹ Intervija ar Artūru Mauriņu. Intervēts 2010. gada 18. aprīlī. Intervēja vēsturniece I. Jermacāne. E. Berklavs atzīmē, ka naktīs sausiņus nometa „U-2 tipa divplāksņi”. Skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 89. lpp.

katram karavīram pa kilogramam maizes piecdesmit gramu sausiņu vietā, bet šo aģitāciju „mūsu kareivji uzņēma ar izsmieklu”.⁵²⁰

Pārtikas apgāde 1942. gada otrajā pusē – 1943. gada pavasarī. Arī kara turpinājumā vienas no būtiskākajām sarunām starp karavīriem bija par pārtiku.⁵²¹ Lai gan daudzi karavīri apgalvo, ka vissarežģītākā situācija bija tieši 1942. gada pavasarī. Jebkuras turpmākas neapmierinātības lielākā vai mazākā mērā ir saistītas ar karavīru individuālo pieredzi un apakšvienību, kurā nonāca.

Viens no problēmu punktiem bija nakts pārgājieni no viena fronte sektora uz citu. Dažkārt naktīs bija jānoiet 25-30 km, un pārgājieni ilga no apmēram pusē desmitiem vakarā līdz sešiem, septiņiem no rīta, arī lietū, salā un sniegā. Līdz ar to bija citāda nepieciešamība pēc paēšanas. Jūlija pārgājiena laikā karavīrs no rīta ēda koncentrātu, pusdienās prosas zupu ar konserviem un vakariņās tēju un sausiņus.⁵²² Savukārt mazliet vēlāk acīmredzot situācija mainījās, jo tas pats karavīrs savā dienasgrāmatā ir rakstījis: „Visu laiku uz suhāriem [sausīņiem] vien dzīvojam, tas ar man apnicis, gribas mīkstu maizīti, visi zobi jau samaitāti. Taisni apnicis. Bet domāju tā, kas var būt citiem, var būt arī man. Galvenais, tā meža gulēšana, kad uzceļas, salst, zobi klab. Citas tējas nava, vārām metru tēju.”⁵²³ Gadījās pārtikas piegādes pārtraukumi, kas vienmēr karavīrus darīja nervozus, pat, ja viņi nebija piedzīvojuši pavasara notikumus. Arī aprakstot maršu, karavīri raksta par maizes gaidīšanu. Sākumā ik pēc pusstundas, pēc tam ik pēc desmit minūtēm kāds gājis uz virtuvi un prasījis: „Kad būs maize?” Un parasti atgriezušies ar nepamierinošām vēstīm: „Gaidām.”⁵²⁴ Savukārt J. Bērziņš raksta, ka baro ar šķidru zupu. Tie, kas strādājuši virtuvē, bijuši paēduši. Piemēram, arī pēc 1942. gada pavasara bija sastopami gadījumi, kad tika ēsti kritušie zirgi.⁵²⁵ Dažkārt tie izrakti no zemes un uzvārti. Tā kā salašās to nebija iespējams izdarīt, tad to darījuši slepus mežā.⁵²⁶

Arī septembrī ēdiens bija apmierinošs. Tobrīd divīzija nepiedalījās kaujās, un ikdienā tā saņēma zupu trīs reizes dienā, maizi 900 g un vēl citus produktus. Piemēram, karavīrs, kurš 1942. gada 12. septembrī dienēja 191. pulkā atceras, ka divīzijas gadadienā pusdienās bijusi

⁵²⁰ Pijols, I. Par dzīvi, par literatūru, par sevi. Intervija ar A. Griguli. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1986, Nr. 10, 53.-57. lpp.

⁵²¹ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas.), 1. burtnīca, 71. op. lp.

⁵²² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 323. l. (Divīzijas sakarnieka M. Strazdiņa dienasgrāmatas kopija, 12.07.-14.09.1942.), 3. lp.

⁵²³ Turpat, 2. lp.

⁵²⁴ Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Даугава*, 2003, № 4, С. 112.

⁵²⁵ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas.), 1. burtnīca, 55. lp.

⁵²⁶ Turpat.

zupa – borščs, makaroni, baltmaize, vakariņās auzu putra ar makaroniem: „Šodien pieēdos tā, ka putru nevarēju apēst un atstāju uz rītdienu.”⁵²⁷

Kara sākums skāra faktiski jebkuru Latvijas iedzīvotāju, lielākās daļas dzīvēs izraisot dramatiskas turpmākās pārmaiņas. Daļa palika Latvijā, bet daļa atšķirīgu iemeslu vadīti gan brīvprātīgi, gan bez izvēles iespējām devās evakuācijā. Kara sākumā notikušo cilvēku evakuāciju raksturoja nevis plānveidīgums, bet haoss un nenoteiktība. Rezultātā daudzi cilvēki vai nu nepaspēja evakuēties, vai nemaz nezināja, kā rīkoties. Nelielas organizētas evakuācijas pazīmes bija Latvijas PSR centrālo iestāžu, Rīgas rajona partijas un izpildkomitejas, militāro iestāžu darbinieku un viņu ģimenes locekļiem. Daļa Latvijas iedzīvotāju (kreisi orientēti) pievienojās izveidotajiem strādnieku gvardes bataljoniem. Evakuācijā, ciešot personālsastāva zaudējumus, piedzīvojis represijas un demobilizāciju, devās arī 24. teritoriālā strēlnieku korpusa atlikums, kā arī Rīgas Kājnieku karaskolas kursanti.

Divīzija, lai arī nosaukumā nesa latviešu strēlnieku divīzijas vārdu, formējās kā PSRS bruņoto spēku vienība un ārpus Latvijas teritorijas - Krievijas vidienē, iesaistot šajā procesā ievērojamu skaitu Latvijas iedzīvotāju / bijušo Latvijas Republikas pilsoņu un iestāžu / organizāciju. Tās veidošana bija gan politisku mērķu vadīts lēmums, ar nolūku stiprināt LK(b)P CK pozīcijas, gan J. Staļinam nepieciešamās dzīvā spēka rezerves. Jau kopš formēšanas sākuma divīzija tika veidota kā Latvijas strēlnieku divīzija, ko apliecināja diskusijas par divīzijas nosaukumu. Divīzijas komandieris J. Veikins turēšanos pie nosaukuma „Latvijas” pamatoja ar divīzijas personālsastāva atšķirīgo nacionālo struktūru. Lai arī divīzija tika nodibināta kā Latvijas strēlnieku divīzija, tomēr zināma daļa karavīru to uztvēra kā latviešu strēlnieku divīziju, saistot to ar nacionālo piederību. Tā bija viena no daudzajām Sarkanās armijas daļām. Savi nacionālie formējumi Sarkanajā armijā bija arī Lietuvai un Igaunijai.

Steiga, aplamas komandas, smagi apstākļi, iniciatīva, pieredzes trūkums un neiedomājama karavīru varonība raksturoja divīzijas piedalīšanos kaujās. Iesaistīšana smagākajos kaujas sektoros bija Sarkanās armijas ambīciju rezultāts, kas nozīmēja ne vienmēr sekmīgu kauju rezultātu. Latviešu divīzijai tie bija neiedomājami personālsastāva zaudējumi.

⁵²⁷ LNA LVA, 185. l., 5. apr., 223. l. (Kara gadu vēstules. Dienasgrāmatas, 17.01.1942.-05.03.1944), 65. l.p. (191. strēlnieku pulka karavīra M. Spiridonova dienasgrāmata, 21.06.1942.-28.02.1944. 12.09.1942. ieraksts).

Cilvēku ārkārtīgā varonība tika prēmēta ar 43 gvardes divīzijas nosaukuma piešķiršanu 201. latviešu strēlnieku divīzijai 1942. gada 5. oktobrī.

Īpaši raksturīga bija latviešu divīzijas karavīru spēja pielāgoties, sevišķi smagajiem sadzīves apstākļiem. Smagākais no visiem kļuva pārtikas nepietiekamība izraisītās problēmas 1942. gada pavasarī, kas ne tikai norūdīja karavīrus, bet veicināja citas parādības, arī vairāku desmitu karavīru nāves gadījumus. Dažkārt pārtikas apgādes problēmas bija atrisināmas tikai pašu spēkiem un netradicionāliem paņēmieniem.

3. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komplektēšana ar personālsastāvu, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis

3.1. Personālsastāva komplektēšana un raksturojums

3.1.1. Komplektēšana un papildināšana

Saskaņā ar Sarkanās armijas štatu sarakstiem no 1941. gada 15. augusta līdz 10. septembrim 201. latviešu strēlnieku divīzijā bija plānots izveidot 20 apakšvienības, tajās iekļaujot 11 447 cilvēkus. Attiecīgi vienā strēlnieku pulkā - 2894 karavīrus, pēc štata paredzot trīs strēlnieku pulkus.⁵²⁸ (Skatīt: *Pielikums Nr. 8*) Saskaņā ar PSRS Valsts Aizsardzības komitejas 1941. gada 3. augusta lēmumu, divīzija bija jāveido no bijušās strādnieku gvardes karavīriem, milicijas, padomju partijas darbiniekiem un citiem Latvijas PSR pilsoņiem, evakuētiem uz Krievijas Federācijas teritoriju.⁵²⁹ (Skatīt: *Pielikums Nr.6*) PSRS Valsts Aizsardzības komitejas lēmumu precizēja 1941. gada 14. augustā sastādītais formulārs par divīzijas formēšanu, kurā vēlreiz tika konkretizētas grupas, kurām jāveido personālsastāvs, un apgabali, no kuriem cilvēki jāiesauc. Sākotnēji bija paredzēts apzināt un mobilizēt tos, kas bija izvietoti Maskavas kara apgabalā: Jaroslavlā un Ivanovā, Gorkijas apgabalā un Čuvašijas APSR.⁵³⁰

Personālsastāva komplektēšana 1941. gada rudenī. Nākamais personālsastāvs uz Gorohovecas nometni visbiežāk tika atvests ar rīta vilcienu. Kā atceras divīzijas karavīri, tad netika veikti nekādi uzskaites darbi. Piemēram, nebija cilvēku sarakstu un ziņu par viņu militāro pieredzi, kas šajā gadījumā bija būtiski, lai atvieglotu pa daļām un apakšvienībām sadalīšanas darbu un iecelšanu amatos. Sākotnēji ar to nodarbojās divīzijas komandieris, pulkvedis J. Veikins, kurš, pēc karavīru stāstītā, vispirms cilvēkus nostādīja ierindā un pēc tam no ierindas „skaidrā latviešu valodā” izsauca tos, kas atbilda viņa ieviestiem sadalīšanas kritērijiem, kuri bija trīs: Latvijas armijā dienējušie, piedalījušies Pirmajā pasaules / Pilsoņu karā un ar militāro izglītību (vecākie komandieri, jaunākie komandieri, ložmetējnieki, artilēristi, sakarnieki, sapieri, darbveži, rakstveži u.c.).⁵³¹ Cilvēku sadale pa daļām atklāja to, ka daudziem nebija nekādas militārās sagatavotības. Šādi cilvēki tika sadalīti pa visiem

⁵²⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 10. lp.

⁵²⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l. (Ziņojumi par kara sākumu un sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanu, 01.07.-25.09.1941.), 22. lp., 24. lp.; PA-101. f., 1. apr., 54. l., 24. lp.

⁵³⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 8.-12. lp.

⁵³¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 2. op. lp.; Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.; Kocēns, E. Ģenerālis – tādu es viņu pazīstu. *Progress*, 1977, 22. septembris, 2. lpp.

pulkiem. Turpinājumā ar karavīru sadalīšanu nodarbojās divīzijas daļu štābu komandieri, kā arī divīzijas štāba priekšnieks.

Pēc 15. augusta vienlaicīgi ar J. Veikinu Gorohovecas noietnē sāka ierasties brīvprātīgie no dažādiem Krievijas apgabaliem, galvenokārt no Gorkijas, Ivanovas, Kirovas, Tatārijas APSR, Kazaņas.⁵³² Nākamais divīzijas personālsastāvs divīzijā nonāca pa vairākiem ceļiem: brauca paši (īpaši augustā), jo bija dzirdējuši par divīziju, LK(b)P CK izsūtīja apkārtrakstus kara komisariātiem, apgabalus apbraukāja LK(b)P CK pārstāvji, notika mobilizācijas akcijas, un bija karaklausībai pakļautie. Pirms Gorohovecas noietnē ieradās brīvprātīgie / mobilizētie dienestam divīzijā, tur jau atradās aptuveni 2500 milicijas formās apģērbtu cilvēku, kas bija ieradušies no IeTK noietnes Gorkijā (evakuēti no Latvijas PSR).⁵³³

Vispirms atklājās haotiski notikušās evakuācijas sekas, jo bija detalizētāk jāapzina, kur atrodas evakuējušies, un pēc tam viņi jāpārlicina pieteikties armijā.⁵³⁴ Tā atrisināšanā galvenā loma bija LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, kas, sadarbojoties un palīdzot atbilstošiem apgabalu kara komisariātiem, veica pasākumu kopumu, lai cilvēki pieteiktos divīzijā. 1941. gada 21. augustā J. Kalnbērziņš un V. Lācis nosūtīja rakstu J. Ščadenko, kurā līdz 25. augustam lūdza sūtīt uz divīzijas formēšanās vietu „Latvijas PSR pilsoņus, ne tikai latviešus, bet arī krievus, ebrejus un citus no Latvijas teritorijas: gan karaklausībai pakļautos, gan brīvprātīgos, LK(b)P CK un Latvijas PSR Iekšlietu Tautas komisariāta pārstāvju salīgotos un atlasītos”.⁵³⁵ Rīkojums par „salīgtajiem” bija jānosūta Jaroslavljas, Ivanovas, Kirovas, Molotovas, Penzas, Gorkijas, Sverdlovas, Omskas, Novosibirskas apgabalu un Baškīrijas, Čuvašijas, Tatārijas APSR, kā arī Altajas novada kara komisariātiem. Šajās vietās bija novērojama lēnāka cilvēku pulcēšanās, un vainots tajā tika kara komisariātu darbs. Termins acīmredzot izrietēja no Maskavas kara apgabala Kara padomes noteiktā personālsastāva

⁵³² 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs E. Kārklīšs apliecina, ka Gorohovecas noietnē jebkādas darbības ar divīzijas formēšanu sāka notikt pēc 15. augusta. Skat.: Kārklīša E. videoliecība, OMF, 2300 / 829. Lielākie evakuācijas centri bija Volgas augštecē izvietotajos kolhozos, galvenokārt Ivanovas, Vladimiras, Gorkijas, Jaroslavljas, Kirovas apgabalā, kā arī Čuvašijas, Udmurtijas, Tatārijas, Mari un Mordovijas APSR. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijā karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 6. lpp.

⁵³³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 42. lp.

⁵³⁴ Sākotnēji nevienam nebija priekšstata, ne cik cilvēku ir evakuējušies, ne kur viņi atrodas. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijā karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 6. lpp.

⁵³⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 19. lp.

noformēšanas gala datuma, kas bija noteikts 1941. gada 14. augusta vēstulē 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandierim un attiecīgo apgabalu priekšniekiem.⁵³⁶

Evakuēto latviešu vidū ziņa par latviešu divīzijas veidošanu izplatījās 10.-15. augustā. Daudziem evakuētajiem paziņojums par latviešu strēlnieku vienību formēšanu pienāca īsti laikā, „kā atpestīšana”. Sekojoši cilvēki ļoti „rāvušies” uz fronti, un tas rosīja jautājumu par latviešu tautas sūtību – vai tā ir būt karotāju tautai? „Kur radās šīs trauksmainās alkas, kas nedod mieru un liek pulcēties ar vienu domu – doties karā?” – jautā O. Engels.⁵³⁷ Īpaši daudz latviešu ieradās no Kirovas un Jaroslavas apgabaliem, kā arī no Čuvašijas un Padomju Savienības dienvidaustrumu apgabaliem – dažkārt latviešus negribēja atlaist, jo viņi tika uzskatīti par labiem strādniekiem fabrikās, kolhozos utt.⁵³⁸ Latvijas PSR TKP pastāvīgais pārstāvis PSRS Tautas komisāru padomē V. Meijers 1941. gada 22. augustā Maskavas kara apgabala štāba priekšnieka palīgam M. Hripunovam ziņoja par nepieciešamību izdot rīkojumu par Latvijas pilsoņu nosūtīšanu uz divīzijas formēšanas vietu Gorohovecā, „saskaņā ar pievienoto sarakstu”. Visi viņi bija izteikuši vēlēšanos brīvprātīgi iestāties Sarkanās armijas rindās – Latvijas divīzijā. Lūdza uzskatīt norādītos biedrus kā derīgus regulārajam karadienestam.⁵³⁹

Par LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP pilnvaroto t.s. vervētāju vizītēm apgabalos liecina paši mobilizētie, kuri pēc īpašiem aicinājumiem ieradās rajonu izpildu komitejās. Vietējie latvieši tika informēti par notikumiem frontē, latviešu strēlnieku divīzijas veidošanu, kā arī aicināti brīvprātīgi kļūt par Sarkanās armijas karavīriem. Tika arī paskaidrots, ka pirms došanās uz fronti, jābrauc uz militāro apmācību nometni, kura atrodas Gorohovecā netālu no Gorkijas.⁵⁴⁰ Arī K. Liepiņš aptuveni 60 gadus pēc kara atzīst, ka parādījušies „tādi vervētāji”, kuri stāstījuši par divīzijas veidošanu, „lai vīrieši taisās uz turieni braukt” ar mērķi atbrīvot Latviju un Rīgu. K. Liepiņa gadījumā piekrituši trīs vai četri cilvēki galvenokārt darba apstākļu spirta fabrikā dēļ.⁵⁴¹

Šajā laikā arī no Latvijas izbraukušie saņēma mobilizācijas pavēstes. Tās galvenokārt bija adresētas kādā administratīvā teritorijā, piemēram, ciemā dzīvojošajiem vīriešu kārtas

⁵³⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 11.-12. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas nokomplektēšanas plāns ar personālsastāvu, zirgiem un transportu, 14.08.1941.).

⁵³⁷ Engels, O. Ak, Latvija, kur tavi dēli. *Latviešu Strēlnieks*, 1993, Nr. 8, 12. lpp.

⁵³⁸ Citu kolhoznieku vērtējums par latviešu brīvprātīgu došanos uz fronti saturēja lielu neizpratni. E. Berklavs atzīmē, ka nereti kolhoznieki uz latviešiem raudzījās kā „uz nenormāliem”. Ja tika iesaukts kāds no vietējiem iedzīvotājiem, tas tika uzņemts kā liela nelaime un atzīmēts „ar vairāku dienu nepārtrauktu dzeršanu”. Skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 82. lpp.

⁵³⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 17. lp. (V. Meijera ziņojums M. Hripunovam, 22.08.1941.).

⁵⁴⁰ Apšenieks, C. Karavīra ikdiens. *Horizonts*, 1984, Nr. 11, 21. lpp.

⁵⁴¹ Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

latviešiem un Latvijas PSR pilsoņiem. Piemēram, kāds karavīrs atceras, ka 28. augustā saņēmis pavēsti un devies uz iesaukšanas punktu.⁵⁴² Dodoties uz Gorohovecas nometni, sākumā ar kuģi pa upi, tad ar vilcienu, mobilizēto skaits pieaudzis, šai gadījumā sasniedzot 200 cilvēkus. Turpinājumā viņš stāsta, ka „mums pretim iznāca kāds Lapiņš ar milzīgu padomju „simbolu” pie krūtīm un, apsveicot mūs ar iestāšanos boļševiku armijā, nolasa dedzīgu runu. Tai sekoja Machorkas (pa puspaciņai) [tabaka] un ceļa naudas (7 rbļ.) dienā, izdalīšana”.⁵⁴³

Bija arī tādi cilvēki, kas bija dzirdējuši par iesaukšanas punktiem, un paši devās uz tiem pieteikties divīzijā. E. Kārkliņš, kurš uz Krieviju bija devies kājām, tajā nonākot, bija dzirdējis, ka Gorohovecā tiek formēta divīzija.⁵⁴⁴ K. Liepiņa iesaukšanas procesu pātrināja sakārtotie personu apliecinošie dokumenti, precīzāk – iesaukšanas papīrs.⁵⁴⁵ Savukārt kāds polis bija izteicis vēlēšanos nonākt latviešu divīzijā. Tomēr viņa nonākšanas procesu kavēja Latvijas PSR pilsonību apliecinoša dokumenta neesamība.⁵⁴⁶ Dokumentu trūkumu cilvēki mēdza atrisināt atšķirīgiem paņēmieniem: gan uzdodami lieciniekus, gan tie, kas 1941. gadā Latvijā bija iesaistīti kādās padomju varas struktūrās, uzrādīdami savas apliecības.⁵⁴⁷ Tādējādi dokumenti apliecināja piederību iesaucamo grupām.

Cilvēki divīzijā masveidā sāka ierasties augusta divdesmitajos datumos. Bieži vien 100-200 cilvēku grupās, dziedot dziesmas. Visbiežāk esot dziedājuši „Div’ dūjiņas”, daudziem pie cepures, kam tāda bijusi, atradušies ceļmalas ziedi vai vienkārši zaļumi. Tie, kas pēc vecuma neatbilduši armijai, parasti apgalvojuši, ka pazaudējuši dokumentus.⁵⁴⁸

Pieejamie dokumenti neļauj precīzi izsekot līdži cilvēku pieplūduma apjomam. Piemēram, 22. augustā 121. strēlnieku pulka 4. rotā ieradās 87, 24. augustā 5. rotā – 91, 28. augustā 6. rotā 16 cilvēki, 7. rotā 31. augustā – 80 cilvēki.⁵⁴⁹ Lielākais pieplūdums bija 1941. gada augusta otrajā pusē, par ko liecina ne tikai dokumenti, bet arī bijušo karavīru personiskās liecības. Piemēram, no 550 cilvēkiem, kas evakuējās no Tallinas, divīzijā ieradās ap 200

⁵⁴² Un tomēr atgriezās. *Tēvija*, 1942, 12. marts, 4. lpp.

⁵⁴³ Turpat.

⁵⁴⁴ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁵⁴⁵ 1941. gada maijā K. Liepiņš saņēma pavēsti par iesaukšanu 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Skat.: Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

⁵⁴⁶ LNA LVA, 270. f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru Padome), 1. apr., 379. l. Sarakste par politiski izglītojošā darba organizāciju, materiālās palīdzības sniegšanu uz citiem jautājumiem evakuētajiem uz Čkalovas apgabalu, 02.1942.-03.1943.), 130. lp. (Kāda poļu tautības iedzīvotāja lūgums uzņemt 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 11.09.1942.).

⁵⁴⁷ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁵⁴⁸ LNA LVA, 1895. f., 1-v. apr., 5. l., 49.-51. lp. (V. Kalpiņa atmiņas); Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļānās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

⁵⁴⁹ KF AMCA, 125. gvsp. f., 543013. apr., 1. l. (Pavēles par 191. (125. gvardes) strēlnieku pulku, 12.08.-02.12.1941.), 87. lp.

cilvēki, turklāt ap 250 ieradās no bijušā 1. latviešu strādnieku pulka, tie bija ievainoti un atgriezās no kara slimnīcām.⁵⁵⁰ 92. strēlnieku pulka komisārs J. Piesis 1941. gada 23. augustā vēstulē savai ģimenei rakstīja, ka „darba pagaidām vēl ir diezgan maz, bet drīz būs jāraujas dūšīgi, cilvēki ar katru dienu pienāk. Komplektēšanu domājam nobeigt tuvākā laikā. Nav jau daudz laika. Vācietis negaida”.⁵⁵¹

Pirmie apkopojšie dati par cilvēku pieplūduma apmēriem attiecīgajos apgabalos ir par 25. septembri. Tie ne tikai parāda apmērus, bet arī ļauj izdarīt secinājumus par lielākajiem evakuācijas centriem (iespējams, ka šie kara komisariāti arī aktīvāk atbalstīja latviešu nonākušāņu latviešu divīzijā). 1941. gada 25. septembrī divīzijā bija 10 601 karavīrs. Cilvēki bija ieradušies no 24 apgabaliem: Gorkijas 2592, Kirovas – 1666, Jaroslavas – 1416, Ivanovas – 689, Novosibirskas – 521, Čuvašijas – 446, Rjazaņas – 415, Omskas – 367, Ļeņingradas – 292, Molotovas – 215, Kalugas – 209, Kaļiņinas – 152, Baškīrijas – 82, Latvijas – 77, Kuibiševas – 47, Maskavas – 36, Kostromas – 27, Mari – 15, Kazahijas APSR – 14, Tulas – 13, Staļingradas – 12, Sverdlovskas – 10, Lietuvas PSR – 6, Vologodskas – 2, nenoskaidroti – 354.⁵⁵² Lielākais salīgto skaits bija no Gorkijas apgabala, kas arī norāda uz Gorkiju kā lielāko Latvijas iedzīvotāju evakuācijas centru.

Detalizētāk līdz latviešu mobilizācijas gaitai un apmēriem ļauj izsekot Latvijas PSR pastāvīgās pārstāvniecības Maskavā darbinieka K. Kauliņa 1941. gada 16. septembra ziņojums Latvijas PSR pastāvīgajai pārstāvniecībai. Tas ir Tatārijas APSR piemērs. No Latvijas PSR evakuējušies iedzīvotāji bija izvietoti vairāk kā 30 Tatārijas APSR rajonos. 4. septembrī uz Tatārijas APSR skaitījās evakuējušies 1547 cilvēki (evakuācijas padomes ziņas), iespējams, to bija daudz vairāk, jo visi oficiāli neregistrējās. Tatārijas APSR kara komisariāts nebija saņēmis attiecīgu rīkojumu par Latvijas pilsoņu salīgšanu un nosūtīšanu uz divīziju (iespējams, ka šis rīkojums kara laika juceklī nerasniedza adresātu), un sākumā atteicās to darīt.⁵⁵³ Sliktā sadarbība cilvēku vervēšanas veikšanā arī izskaidro LK(b)P CK neapmierinātību ar lēno cilvēku pieplūdumu uz kara komisariātiem.

LK(b)P CK arī sūtīja vervēšanai uz rajoniem vairākus Latvijas kompartijas un komjaunatnes organizāciju pārstāvjus. Katra no šīm personām pabija divos līdz četros rajonos, kur veica brīvprātīgo atlasī. Pieejamie dati liecina, ka Tatārijas APSR un Uļjanovas rajonā no 28. augusta līdz 12. septembrim tika salīgti un nosūtīti caur Tatārijas kara komisariātu uz

⁵⁵⁰ LNA LVA, PA-301. apr., 1. l., 25. lp., 2. lp.

⁵⁵¹ LKM, inv. nr. 26357/22810 (J. Pieša vēstule, 23.08.1941.).

⁵⁵² LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 61. lp. (Ziņas par 201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitlisko sastāvu, 25.09.1941.).

⁵⁵³ Turpat, 53.-54. lp. (K. Kauliņa ziņojums Latvijas PSR pastāvīgajai pārstāvniecībai, 16.09.1941.).

Gorkiju 700 cilvēki.⁵⁵⁴ Sarakstos par salīgtajiem ir 563 cilvēki no tiem rajoniem, kur vervēšanu veica „uz vietas”, par 137 cilvēkiem sarakstu nav. Septembra otrajā pusē situācija izmainījās, acīmredzot dienestam derīgo cilvēku rezerves samazinājās, jo 1941. gada 17. septembrī tika atzīmēts, ka „pēdējās dienās vāji nāk papildinājums. Nepieciešams būtu vēl reizi no galvenajiem latviešu pulcēšanās centriem paātrināt cilvēku sūtīšanu”.⁵⁵⁵ Septembra beigās bija izsludināta oficiāla latviešu mobilizācija, tā deva papildinājumu no Sibīrijas apgabaliem un Dienvidu austrumu republikām. Divīzijas štāba priekšnieks O. Ķincis atzīmē, ka arī tie latvieši, kas Padomju Savienībā bija dzīvojuši „visus šos gadus – ar mobilizāciju tika ieskaitīti 201. divīzijā”.⁵⁵⁶

Latvijas PSR valdība un LK(b)P CK turpināja noskaidrot evakuēto atrašanās vietas. 1941. gada 1. oktobrī V. Lācis un J. Kalnbērziņš ziņoja J. Ščadenko, ka Kaļiņinas apgabalā aizsardzības līnijas būves darbos ir daudz evakuēto no Latvijas un daļa no bijušā 24. teritoriālā strēlnieku korpusa (latvieši). Savukārt Araļskā atrodas no Rīgas evakuētie tirdzniecības flotes jūrnieki, kuri bija izteikuši vēlēšanos dienēt Sarkanajā armijā.⁵⁵⁷ 3. oktobrī J. Ščadenko ziņoja V. Lācim un J. Kalnbērziņam, ka ir uzdots Maskavas kara apgabala pavēlniekam nosūtīt latviešus „derīgus kara dienestam vecumā līdz 45 gadiem” uz 201. latviešu strēlnieku divīziju.⁵⁵⁸

Sākot ar oktobri, divīzijas papildināšana notika tikai uz karaklausībai pakļauto no kara komisariātiem atsūtīto rēķina. Sastāva plūstamība novembra mēnesī ievērojami samazinājās, atzīstot, ka „izbeigusies personālsastāva pārsviešana no vienas daļas uz citu. Pēdējās dienās papildinājumi nav nākuši”.⁵⁵⁹

1941. gada 8. oktobrī J. Kalnbērziņš un V. Lācis ziņoja J. Staļinam par divīzijas formēšanas gaitas norisi, ka „uzdevums šajā brīdī ir izpildīts, un Latvijas strēlnieku divīzija ir nokomplektēta ar ierindas, komandējošo vadošo un politisko sastāvu, nodrošināta ar nepieciešamo bruņojumu un sagatavota karadarbībai”. Brīvprātīgo skaits bija liels. Ziņojums liecina, ka 8. oktobrī tie bija aptuveni 70% divīzijas karavīru. 15% divīzijas sastāva bija

⁵⁵⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 53. lp.

⁵⁵⁵ Turpat, 57. lp. (J. Veikina un E. Birziņa ziņojums J. Kalnbērziņam, 17.09.1941.).

⁵⁵⁶ Turpat, 1. apr., 25. l., 2. lp. (Sarunas ar O. Ķinci stenogramma, 05.1943.).

⁵⁵⁷ Turpat, 3. apr., 65. l., 56. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Ščadenko, 01.10.1941.).

⁵⁵⁸ Turpat, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 42. lp. (J. Ščadenko ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 03.10.1941.).

⁵⁵⁹ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 11. lp. (Izraksts no 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka P. Zuša ziņojuma Sarkanās armijas galvenās politiskās pārvaldes priekšniekam, 25.11.1941.).

komunisti un komjaunieši.⁵⁶⁰ Kopumā oktobra sākumā (4. oktobra dati) divīzijā bija 10 877 karavīri.⁵⁶¹

No visa 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāva 1941. gada decembrī 51% bija latvieši, 26% krievi, 17% ebreji, 3% poļi un 8% citi. Pēc nodarbošanās un sociālās izcelsmes sākotnēji lielāko daļu veidoja strādnieki vai strādnieku izcelsmes, kā arī kalpotāji, precīzāk 1941. gada decembrī 62% bija strādnieki, 9% zemnieki un 29% kalpotāji.⁵⁶² Padomju Savienībā galvenokārt pēc kara sākuma nonāca pilsētu iedzīvotāji.⁵⁶³ 1941. gada decembrī 90% personālsastāva bija Latvijas iedzīvotāji, 58% karavīru bija vecumā līdz 30 gadiem,⁵⁶⁴ uz ko norāda, piemēram, arī vēlākais divīzijas štāba priekšnieks, pulkvedis I. Paegle, atzīmējot, ka personālsastāvs „pamatos bija noformēts no jauniem cilvēkiem”, taču starp tiem atradās arī vecākas personas.⁵⁶⁵ Piemēram, Tatārijas APSR un Uļjanovas rajonā no 28. augusta līdz 12. septembrim divīzijai pieteicās: partijas biedri un kandidāti – 50, komjaunieši – 20, pēc nacionalitātes lielākais īpatsvars bija latvieši - 354 cilvēki (63%), krievi – 96 (17%), ebreji – 80 (15%), un citi – igauņi, lietuvieši, poļi un baltkrievi – 33 c. (5%). Pēc vecuma: 17-21 gads: 206 (36%), 22-40 gadi – 314 (56%), virs 40 gadiem- 43 cilvēki (8%).⁵⁶⁶

Sadalot karavīrus pa grupām (Latvijas pilsoņi, militārā pieredze, sociālā izcelšanās, politiskā piederība u.c.), nākas atzīmēt, ka lielākā bija Latvijas pilsoņi, kas bija dienējuši Latvijas armijā.⁵⁶⁷ Nav precīzi nosakāms cik, bet bija tādi, kas bija piedalījušies Pirmajā pasaules karā un Padomju Krievijas Pilsoņu karā, daļa no tiem bija palikuši dzīvot Padomju Savienībā, 20. gados atgriezās Latvijā. To, kas bija palikuši dzīvot Padomju Savienībā, dzīves ceļš bija veidojies pietiekami atšķirīgi, daļa bija veidojusi savu karjeru Sarkanajā armijā, piedzīvojusi 1937.-1938. gada represijas, bija arī tādi, kas bija cīnījušies Spānijas pilsoņu karā (1936.-1939).⁵⁶⁸ Atsevišķa grupa ir, piemēram, milicijas šoferi, dzelzceļa darbinieki, jūrnieki.

⁵⁶⁰ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 45. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Staļinam par 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanas gaitu, 08.10.1942.).

⁵⁶¹ Turpat, 38.-39. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitliskais sastāvs, 04.10.1941.); PA-301. f., 3. apr., 81. l., 11. lp.

⁵⁶² Egīte, D., Zelče, V., Zellis, K. 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvās biogrāfijas mets. Grām.: Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 585. lpp.

⁵⁶³ Latvijas pilsētās pirms kara dzīvoja 36% Latvijas iedzīvotāji. Skat.: Turpat, 584. lpp.

⁵⁶⁴ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*, С. 290.

⁵⁶⁵ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 6. lp.

⁵⁶⁶ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 54. lp.

⁵⁶⁷ Septembra sākumā tika uzsākta militārā apmācība, tomēr tai trūka reglamentu. Problēma bija tā, ka jaunie karavīri zināja Latvijas Republikas armijas reglamentus un norādījumus, un centās pēc tiem dzīvot. Tas radīja problēmas, ko nācās „izlabot” divīzijas politikajai daļai un politikajiem vadītājiem.

⁵⁶⁸ Piemēram bija „vecie latviešu strēlnieki”, kuri savu karjeru bija veidojuši Sarkanajā armijā: J. Veikins, P. Zutis, A. Prīverts, R. Ķestris, V. Pazars. No Spānijas Pilsoņu kara dalībniekiem jāmin J. Palkavnieks un J. Cinis. Skat.: Kalpiņš, V. *Latviešu zēni vācu lodēm neklanās*. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Спна*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

Skatot sīkāk pēc militārās pieredzes, šie cilvēki sadalās bijušajos 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīros, Latviešu brīvprātīgo pulku karavīros, Rīgas Kājnieku karaskolas kursantos, IeTK darbiniekos (miliči), kā arī tajos, kas ir izgājuši tikai dienestu Latvijas armijā.

20. gadsimta 90. gados V. Krūmiņš divīzijas personālsastāvu raksturoja kā „strādnieki, zemnieki (galvenokārt gan bijušie bezzemnieki), valdības locekļi, rakstnieki, muzikanti, gleznotāji, pirmo kursu studenti, pat vidusskolēni un piecpadsmitgadīgi zēni. Arī Universitātes prorektors V. Junga un Latvijas sporta zvaigznes šaha lielmeistars V. Petrovs, slēpošanas čempione E. Gaile un boksa meistars A. Knīsis”, norādot uz ļoti raibu cilvēku sastāvu, kas neapšaubāmi tāds bija.⁵⁶⁹ Daļa no tiem, kas bija dzīvojuši Latvijā, bija atradušies Komunistiskās partijas pagrīdē, un savu politisko aktivitāti varēja apliecināt pēc 1940. gada 17. jūnija.⁵⁷⁰ Viņi visbiežāk ieņēma dažādus amatus Latvijas PSR valdības un partijas iestādēs, piemēram, Iekšlietu Tautas komisariātā, Valsts drošības tautas komisariātā u.c. Starp viņiem bija arī vairāk nekā desmit Latvijas PSR Augstākās padomes deputāti. Jāatzīmē, ka visas mobilizācijas akcijas bija orientētas uz tiem, kas bija izbraukuši no Latvijas un atradās PSRS, bet nevis uz tiem, kas jau atradās kādā Sarkanās armijas daļā, izņemot iepriekš minētās.

201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanās kontekstā jāatzīmē absolūti atšķirīga grupa - sievietes. Evakuējušos sieviešu vēlēšanās nokļūt divīzijā jāuzskata par fenomenu. Nereti, ierodoties Gorohovecas nometnē, viņas esot pieprasījušas vienādas tiesības ar vīriešiem.⁵⁷¹ Nav atrasti dati, cik sievietes bija evakuējušās no Latvijas, un, cik no viņām ieradās divīzijas formēšanās vietā 1941. gada rudenī. Jau pirmajās divīzijas formēšanās dienās Gorohovecas nometnē bija pulcējušās aptuveni 400-500 sievietes, kas bija ieradušās kopā ar vīriem. Šādā veidā viņas radīja faktiski otru nometni.⁵⁷² „Sieviešu jautājums” daudz ticis aprakstīts atmiņās, galvenokārt varonības un cilvēciskas traģēdijas kontekstā, jo lielākā viņu daļa Gorohovecā bija ieradušās līdzī saviem vīriem, brāļiem un draugiem. Vairākums no viņām

⁵⁶⁹ Krūmiņš, V. Pirms sudrabortā saule lēca. Latviešu strēlnieki kaujās pie Maskavas. *Zvaigzne*, 1987, 2. maijs, 3. lpp. Rakstnieks J. Vanags atceras, ka „no paša sākuma divīzijā bija Grigulis, Jākobsons, Grants, Rokpelnis, Krauliņš, Lukss, Damburs. Līdz 1942. gada martam gandrīz visi rakstnieki bija karavīri un jaunākie komandieri, izņemot Luksu un Krauliņu”. - LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 16. lp. (Sarunas ar J. Vanagu stenogramma, 03.06.1943.).

⁵⁷⁰ Latvijas komunistiskā partija pirms 1940. gada darbojās nelegāli. 1939. gadā Latvijas komunistiskajā partijā bija ap 400 biedru, kopā ar komjauniešiem un Sarkanās palīdzības aktīvistiem – 1000. Bet Vācijas – PSRS kara sākumā LK(b)P bija 5057 biedri. Te tomēr nav zināms, cik no tiem bija vietējie – Latvijas PSR komunisti, cik bija iesūtīti no Padomju Savienības. Vēsturniece D. Bleiere uzskata, ka vietējie komunisti bija puse. Skat.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 105., 203. lp. Var minēt „pagrīdniekus”, kas veidoja divīzijas pirmo sastāvu: J. Piesis, A. Ankups, N. Rauhmanis un citi. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

⁵⁷¹ Turpat.

⁵⁷² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 45. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942.).

nometnē netika ielaistas, bet palika aiz tās žoga, lai nākotnē nonāktu atpakaļ frontes aizmugurē, galvenokārt kolhozos un fabrikās.⁵⁷³

Oficiāla sieviešu mobilizācija Sarkanajā armijā 1941. gadā vēl nebija izsludināta. Lai atrisinātu „sieviešu jautājumu”, divīzijas vadība izveidoja komisiju, kurai bija jānodarbojas ar sieviešu atlasī. Tās sievietes, kas tika atzītas par nederīgām dienestam, negribēja braukt projām no nometnes, un „ar lielām grūtībām izdevās nometni attīrīt no nederīgā elementa. No rīta 60-100 aizved uz Gorkiju, vakarā tās atbrauc atpakaļ”.⁵⁷⁴ Pret sieviešu uzņemšanu divīzijā bija arī tās komandieris J. Veikins, kurš atzīmēja īpašu sieviešu spēju izmantot savu sievišķīgo prasmi, lai iekļūtu divīzijā, „vienalga kādā daļā”.⁵⁷⁵

Sievietes divīzijas formēšanās posmā galvenokārt tika izmantotas sanitārajiem dienestiem, kā arī darbiem virtuvē.⁵⁷⁶ 1942. gada 30. martā kāda bijusī divīzijas darbiniece, kas bija dezertējusi no armijas, laikrakstā „Tēvija” stāstīja, ka sarežģīti bija tikt iekšā nometnē, un bija jāizdomā kāds ticams iemesls. Viņa tur nokļuva kā virtuves strādniece, kuras pienākumos ietilpa mizot kartupeļus, sagatavot ēdienu, dažkārt to pasniegt karavīriem, kas „ēda pie dēļu galda”. Tas deva iespēja satikties ar vīru.⁵⁷⁷

Novembra beigās komplektēšanas nepietiekamība nebija liela, tomēr tā norādīja, ka nepieciešamo cilvēku skaitu – 11 422 nav izdevies savākt. 25. novembrī divīzijā bija 10 799 karavīri, no tiem komandējošais sastāvs - 822 (štats – 952), jaunākais vadošais sastāvs – 1477 (štats – 1581), pārējie – ierindnieki. Divīzijas komandieris J. Veikins oktobra beigās bija pārliecināts, ka divīzija var doties uz fronti, jo „politiski morālais stāvoklis ir labs. Noskaņojums možs. Ja apstākļi prasa, varam kaujā stāties nekavējoties”.⁵⁷⁸

Komplektēšana nebija viendabīga. To ietekmēja ne tikai kara komisariātu darba stils vai LK(b)P CK aktivitātes, bet arī evakuējušos cilvēku pirmā reālā saskaršanās ar dzīves apstākļiem PSRS, kam bija liela nozīme cilvēku vēlmē nonākt divīzijā. Lai arī atskaites liecina, ka augusta mēneša otrajā pusē un septembra sākumā bija pietiekami liels cilvēku pieplūdums no apgabaliem, tomēr laika gaitā radās problēmas ar sastāva skaitu. Divīzijas

⁵⁷³ Kārklīņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829. Z. Ozola divīzijā nonāca, kad viņai bija tikai 18 gadi, un ne uzreiz. Kopumā viņa trīs reizes mēģināja nonākt divīzijā, katru reizi saņemot atteikumu. Pēc trešā atteikuma viņa nonāca darbā fabrikā, pēc mēneša atkal atgriezās Gorohovecas nometnē, lai beidzot tiktu uzņemta divīzijā kā sanitāre. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 3. jūlijs, 9. lpp.

⁵⁷⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 45. lp.

⁵⁷⁵ Šteins, V. Divpadsmitais septembris. *Zvaigzne*, 1982, Nr. 17, 3. lpp. Savu viedokli J. Veikins pamato arī 60. gadu nogalē teiktajā, atzīmēdams, ka bijis grūti noskatīties, kā sievietēm līdz ar vīriešiem vajadzējis izciest frontes dzīves grūtības. Sīkāk skat.: Veikins, J. Ģenerālmajors Jānis Veikins. *Progress*, 1968, 23. jūlijs, 2. lpp.

⁵⁷⁶ Caur frontes ugunīm uz dzimteni. *Tēvija*, 1942, 30. marts, 4. lpp.

⁵⁷⁷ Turpat.

⁵⁷⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 6. lp.

komandiera J. Veikina 1941. gada 22. oktobra ziņojums J. Staļinam, B. Šapošnikovam un J. Ščadenko par stāvokli 201. latviešu strēlnieku divīzijā liecina, ka trūka: personālsastāvs – 643 cilvēki, no tiem vadošais sastāvs – 75, jaunākais vadošais sastāvs – 237, ierindas sastāvs – 331. No ziņojuma izriet, ka sastāva nepietiekamību radīja slimības, cilvēku vecums un politiskie motīvi / atstādināšanas.⁵⁷⁹ Par to divīzijas komandieris ziņojis arī J. Kalnbērziņam, jau 1941. gada rudenī netieši iezīmējot komplektēšanas problēmas ar personālsastāvu / ar latviešiem / Latvijas PSR iedzīvotājiem. 28. novembrī nenokomplektētas bija strēlnieku rotas (trūka 600 cilvēki). Pēc divīzijas komandiera J. Veikina aprēķiniem divīzijai trūka cilvēku viena strēlnieku bataljona apjomā, un tas pēc divīzijas komandiera domām nākotnē „radīs draudus pilnvērtīgai divīzijai un sevišķi sarežģīts jautājumu par rezerves bataljonu”. Slimību dēļ rudenī divīzija zaudēja aptuveni 300 cilvēkus. Dienestam armijā vecuma neatbilstības un politisku motīvu dēļ tika zaudēti 452 cilvēki.⁵⁸⁰

Nenokomplektēšanu veicināja arī apstākļi, ka vai nu paši, vai salīgšanas rezultātā divīzijā nonāca dienestam nederīgi cilvēki, par ko J. Veikins un E. Birzītis ziņoja J. Kalnbērziņam 1941. gada 18. septembrī, lūdzot dot norādījumu kara komisariātiem nesūtīt „slimos, mazgadīgos un vecos”.⁵⁸¹ Daudziem cilvēkiem bija grūti pierādīt, ka viņus kādu iemeslu dēļ nevar iekļaut divīzijā.⁵⁸² Lai arī bija nenokomplektēšana, tomēr cilvēku aktivitāte pieteikties divīzijā bija liela, uz ko norāda fakts, ka uz iesaukšanas punktiem devās ne tikai iesauktie, bet arī „neiesauktie 60 gadīgie un 15 gadīgie, kas cerējuši iestāties armijā par brīvprātīgajiem, lai tiktu dzimtenē”.⁵⁸³ Piemēram, Z. Mežavilkam izdevās nokļūt divīzijā pusaudža vecumā.⁵⁸⁴ Vecuma ziņā iesaukšanas robeža bija 60 gadi, tāpēc dažkārt atmiņās tiek minēts, ka „vīriešus ņēma visus, reti kuru izbrāķēja. Ņēma līdz 60 gadiem. Viss vienalga – virsnieks vai kareivis.”⁵⁸⁵ Datus par salīgtajiem cilvēkiem Tatārijas APSR redzams, ka vecuma kategorijā virs 40 gadiem bija pieteikušies 43 cilvēki jeb 8% no visiem. Tas norāda arī uz šīs vecuma kategorijas vēlēšanos iesaistīties formējumā, un visbiežāk šiem cilvēkiem

⁵⁷⁹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 6. lp.

⁵⁸⁰ Turpat, 19. lp. (J. Veikina un E. Birzīša ziņojums J. Kalnbērziņam, 28.11.1941.).

⁵⁸¹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 50. lp. (J. Kalnbērziņa un E. Birzīša ziņojums J. Kalnbērziņam, 18.09.1941.).

⁵⁸² Turpat, 1. apr., 25. l., 14. lp.

⁵⁸³ Un tomēr atgriezies. *Tēvija*, 1942, 12. marts, 4. lpp.; Šteins, V. Divpadsmitais septembris. *Zvaigzne*, 1982, Nr. 17, 3. lpp.

⁵⁸⁴ V. Kalpiņa atmiņas liecina, ka pusaudžu vēlēšanās nokļūt divīzijā sākotnēji radīja problēmas un netika atbalstīta. Tomēr nereti viņi divīzijā iekļuva saviem spēkiem, paziņodami, ka ir pazaudējuši dokumentus. Pēc V. Kalpiņa domām otra grupa, kura bija „pazaudējusi dokumentus”, bija tie, kuriem iesaukuma gadi jau bija pāri, tie savukārt „rūpīgāk skuvās, lai tikai nerēģotos kāds sirmāks bārdas rugājs”. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Ciņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.; Skat. arī: Kaļiņa, P. Brīvprātīgie. *Padomju Jaunatne*, 1985, 7. maijs, 3. lpp.

⁵⁸⁵ Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

bija Pirmā pasaules kara pieredze. Par to liecina arī ilustratīvs 1893. (tā dokumentā) gadā dzimušā F. Jankovska stāsts. Viņš divīzijā nonāca no IeTK nometnes Gorkijā. Atzīst, ka nav gribēts ņemt divīzijā, jo bijis 45 gadus (tā dokumentā) vecs: „Viņi gribēja ieskaitīt mani par komandieri, es neuzņēmos, jo es biju Pilsoņu karā komandieris, bet tad bija pilnīgi cita lieta. Te par komandieri negribēju nākt, jo domāju, ka karš drīz beigsies.”⁵⁸⁶

Jāatzīst, ka karavīru iztrūkums varēja arī nebūt tik liels, jo dažkārt viņu uzskaitē bija nepilnīga, par ko liecina divīzijas komandiera izdotās pavēles par štābu darbinieku neprecīzi uzskaitītajiem karavīriem.⁵⁸⁷ 12. oktobrī uz 92. strēlnieku pulka štābu tika nosūtīts saraksts par 10 cilvēkiem, kas iekļaujami darba kolonnā. Tomēr pulka štāba komandiera palīgs patvaļīgi sarakstā bija iekļāvis vēl divus cilvēkus, kuri bija domāti nosūtīšanai uz rezerves pulku, nevis uz darba kolonnu.⁵⁸⁸ Oktobrī un novembrī uz darba kolonnām tika nosūtīti 452 cilvēki, un sakarā ar slimību atskaitīti 150. Ievērojams atbirumu veidoja tie, kas divīzijas formēšanas sākumā daļās tika ieskaitīti bez ārsta komisijas apskates. Turklāt daudzi no Latvijas PSR evakuētie tika ieskaitīti divīzijā bez dokumentiem, kas apliecinātu ieradušās personību un sociālo izcelsmi. Lielākā daļa no Latvijas teritorijas izbraukušajiem bija ar Latvijas Republikas pasēm, dažkārt tiem, kuri bija no Padomju Savienības, bija dokumenti no kara komisariātiem. Divīzijas pirmajā formēšanās periodā tādā veidā divīzijā tika ieskaitīti aptuveni 20%.⁵⁸⁹

Citkārt nepareizi notika gan ierindas, gan komandējošā sastāva ieskaitīšana divīzijas daļās (šai gadījumā pulkos), galvenokārt tas bija saistīts ar pārtikas atestāta izsniegšanu (viens lieks cilvēks teorētiski, vairāk pārtikas praktiski). Par to arī norādīja divīzijas komandieris, risinot 92. strēlnieku pulkā notiekošos pārkāpumus par ierindas un komandējošā sastāva ieskaitīšana divīzijas daļās. Ieskaitīšana kādā no divīzijas daļām varēja notikt tikai saskaņā ar divīzijas komandiera J. Veikina pavēli un tikai atsevišķos gadījumos ar pulku komandieru pavēli, „katram un vēl vairāk komandējošā sastāva personām ir jābūt skaidram, ka pārtikas atestāts nevar būt pamats uzņemšanai dienestā un ieskaitīšanai pulkā,” pavēlē rakstīja divīzijas komandieris.⁵⁹⁰

Motivācija. Iepriekš rakstītais skaidri apliecina par trīs ceļiem, kādā veidā cilvēki uzzināja par divīzijas formēšanu un nolēma tajā pieteikties: uzaicinājums tikt ar Latvijas

⁵⁸⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 27. l. (Ar 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka ierindniekiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem veikto sarunu stenogrammas, 08.1941.-05.1943.), 62. lp. (Saruna ar pulka pastnieku F. Jankovski, 10.06.1943.).

⁵⁸⁷ Piemēram, KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 29. lp. (29.09.1941. pavēle.).

⁵⁸⁸ Turpat, 2. l. (Divīzijas pavēles, 09.09.-24.14.1941.), 91. lp. (J. Veikina pavēle par karavīru nosūtīšanu uz darba kolonnām un atskaitīšanu no divīzijas, 06.11.1941.).

⁵⁸⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 11. lp.

⁵⁹⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 91. lp.

PSR vadības pārstāvjiem, pavēste par mobilizāciju un pašu izvēle pēc dažādos ceļos iegūtās informācijas par divīzijas veidošanu. Bet pastāv jautājums – kāpēc? Jau minētie aptuveni 70% brīvprātīgo 1941. gada rudenī starp divīzijas karavīriem ir tikai bezpersoniski skaitļi, kuri neraksturo ne konkrētu cilvēku motivāciju, ne arī sniedz atbildi – cik lielā mērā brīvprātība patiešām bija brīvprātība (ņemot vērā kara laika situāciju).⁵⁹¹ Vislabāko atbildi uz to sniedz karavīru personiskās liecības, kuras (īpaši dienasgrāmatas) sniedz skaudru padomju dzīves atainojumu un Latvijas iedzīvotāju pirmo saskaršanos ar to.⁵⁹² Ne tikai brīvprātība, bet arī mobilizācija daudziem karavīriem bija bēgšana no bada, ieslodzījuma, kādam liels patriotisms, daudziem vienīgā izeja, atrodoties evakuācijā Krievijā. Šiem stāstiem ir maz sakara ar vēlmi atriebt vai uzvarēt, vairāk ar vēlēšanos būt pie latviešiem, paēdušiem un citā vidē. Apzinot privātās liecības, pēc motivācijas var izdalīt trīs grupas: idejiskie, līdzīgi aizrautie un tie, kas nevarēja samierināties ar dzīves un darba apstākļiem Padomju Savienības kolhozos un fabrikās.

Šajā gadījumā bija svarīgi ļoti daudzi kritēriji: no kādas vietas karavīrs nācis, cik viņš bija vecs, politiskā pārliecība, izglītība, profesija, arī iepriekšējās attiecības ar armiju, evakuēšanās ceļš un dzīves apstākļi evakuācijā. Ne katrs karavīrs ir atstājis kādas rakstiskas liecības, līdz ar to arī šie secinājumi ir subjektīvi, lai arī skaidri raksturo galvenās tendences.

Pie t.s. idejiskajiem neapšaubāmi pieder brīvprātīgie, kas pēc kara sākuma Latvijā iesaistījās dažādās padomju varas organizētās militārās vienībās, piemēram, strādnieku gvardes bataljonos. Daļa no viņiem jau pirms kara sākuma bija bijuši vai nu komjaunatnes, vai komunistiskās partijas biedri. Viņu motivācija bija sakņota komunistiskajā pārliecībā un kara propagandas paustajā. Viņi ticēja kara propagandas stāstītajam un dzīvoja ar pārliecību, ka viņu izvēle cīnīties ir vienīgā pareizā rīcība, viņi cīnās par taisnību un tādēļ uzvarēs. Piemēram, septiņpadsmitgadīgā I. Spura, uzzinājusi par kara sākumu, Rīgā, dzīvoklī uz galda atstāja zīmīti ar tekstu: „Mammu, es aizeju uz fronti!” un kopā ar komjauniešu rotu devās uz Igauniju.⁵⁹³

Sevišķi spilgti brīvprātības motīvs atklājas cenzētajās kara laika vēstulēs, kurās motivācija tikusi raksturota gan kā attieksme pret vācu karaspēku, gan kā valstiska satura mērķi: „sasist fašistus”, „atbrīvot dzimteni Latviju”, atjaunot dzīvi, būt kopā ar ģimeni, „Mēs

⁵⁹¹ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 45. lp.

⁵⁹² E. Strops, noticēdams pēc 1941. gada 22. jūnija radītajai kara propagandai par „labo dzīvi” Padomju Krievijas kolhozos, devās turp bēgļu gaitās. Pirmo kara gadu dzīvoja kolhozā, un viņa apraksti (dienasgrāmatu rakstīja katru dienu) ir atklāti: par saskaršanos ar blusām, utīm, blaktīm, prusakiem, netūrību, nabadzību, rupjību utt. Vienā vārdā – inteliģenta latvieša kultūršoks. Skat.: Turpat, 185. f., 5. apr., 224. l. (Kara gadu dienasgrāmatas, atmiņas. 22.09.1940.-31.01.1945.), arī 230. l. (Divīzijas karavīra E. Stroņa dienasgrāmatas kopija mašīnrakstā.).

⁵⁹³ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

satrieksim šo visas cilvēces ļaunāko ienaidnieku, un tad sāksies atkal jauna, saulaina un gaiša dzīve, - darba un prieka pilna, laimīga dzīve”,⁵⁹⁴ „Mēs atnācām uz fronti, lai izpildītu savus svētos pienākumus”.⁵⁹⁵ Vai arī fragments no 122. strēlnieku pulka 2. rotas karavīra J. Melnalkšņa dienasgrāmatas: „Katra apzinīga latvieša sirdī deg vēlēšanās atriebt par izpostīto dzīvi.”⁵⁹⁶ Arī E. Berklavs uzskata, ka brīvprātīga pieteikšanās divīzijā bija ceļš atpakaļ uz Latviju, un visi gribējuši būt Rīgā, aizstāvēt to pret jebkādu iebrucēju.⁵⁹⁷

Minētā I. Spura visu mūžu nodzīvoja ar pārliecību, ka „kaut viena kripatiņa” kara beigu rezultāta pieder viņai un citiem brīvprātīgajiem.⁵⁹⁸ Līdzīgu viedokli pārstāv astoņpadsmitgadīgā Z. Ozola, kura uzskatīja, ka divīzija ir viņas mājas, piedalīšanās cīņās viņai bija iespēja palīdzēt „dzimtenei”.⁵⁹⁹ Vēl viena brīvprātīgo grupa bija tie, kuri iespēju karot uztvēra kā piedzīvojumu, kaut arī viņi nepiekrita sludinātajām idejām par atriebību vai „fašistu uzvarēšanu”. P. Pihelis, kurš dzimis 1918. gadā, stāsta, ka uz Krieviju gāja, lai paskatītos, kas tur ir: „Mums bija savs uzdevums, bija jāiet. Ko var karavīrs vairāk darīt.”⁶⁰⁰

Atšķirīga ir t.s. līdzī aizrauto grupa, kura ir vissarežģītākā. Lielāko daļu no tiem sastādīja no Latvijas piespiedu kārtā evakuējušies: dažādu padomju iestāžu tehniskie darbinieki, piemēram, dzelzceļnieki, šoferi, 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, kā arī jūrnieki. Viņi bija tie, kuru motivācija bija pakļaušanās notikumiem, bez citādas izvēles. Tieši viņi, un īpaši dzelzceļnieki un šoferi, bija tie, kas divīzijas darbības turpinājumā visbiežāk nonāca divīzijas IeTK Sevišķās daļas uzmanības lokā. Uz jautājumu par motivāciju, 1919. gadā dzimušais J. Junga atbildēja „izdzīvot un darīt, ko var darīt”.⁶⁰¹ J. Junga bija jūrnieks, kuram pirms kara sākšanās bija savi lieli sapņi par jūru. Sākoties karam, pieteikšanās armijā kļuva par vienīgo izeju izvairīties no bada. 201. latviešu strēlnieku divīzijā viņš pieteicās pats, būdams 23 gadus vecs.

⁵⁹⁴ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 89. l., (Kara gadu vēstules „R”. 4. sēj., 18.08.1941.-02.12.1944.), 6.-7. lp. (R. Reinholds sievai J. Reinholdei, 18.10.1941.).

⁵⁹⁵ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 164. l. (92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 7. strēlnieku rotas raports LPSR un LK(b)P CK vadībai, 1943.), 1. lp.; Sīkāk skat. arī: Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru cīņas motivācija: starp mītiem un realitāti. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XI. Rīga: Latvijas Kara muzejs*, 2010. 101.-102. lpp.; Jermacāne, I. Latvijas Valsts arhīva 185. fonds, 5. apraksts: „Kara gadu vēstules”. Vispārējs kolekcijas raksturojums. *Latvijas Arhīvi*, 2006, Nr. 3, 159. lpp.

⁵⁹⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 173. l. (122. strēlnieku pulka karavīra J. Melnalkšņa piezīmju grāmatiņa – dienasgrāmata, 1942.), 52. op. lp.

⁵⁹⁷ E. Berklavs raksta: „Tā kā atradāties frontes šajā pusē, mums nebija citas iespējas tuvoties Latvijai kā tikai iestāties armijā un kopā ar fronti nokļūt tuvāk dzimtenei. Nevienam taču negribējās palikt Krievijā”. - Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 80., 83. lpp.

⁵⁹⁸ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

⁵⁹⁹ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 3. jūlijs, 9. lpp.

⁶⁰⁰ Pihela P. videoliecība, OMF, 2300 / 835.

⁶⁰¹ Jāņa Junga atmiņas, pierakstītas 2009. gada 13. oktobrī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.

Ļoti būtisks faktors, kas veicināja faktiski jebkura evakuētā Latvijas iedzīvotāja vēlēšanos nonākt 201. latviešu strēlnieku divīzijā, bija saskaršanās ar padomju kolhozu sistēmu un vilšanās tajā.⁶⁰² Lielākajai daļai no Latvijas izbraukušo nebija nekāda priekšstata par kolhoziem, daudzi, tajos ierodoties, padomju propagandas iespaidā bija sagaidījuši attīstību un labklājību. Visi šie ir bēgļu stāsti, kas veidojušies, cilvēkiem saskaroties ar skarbo dzīvi Padomju Savienības kolhozos. Vairums no tiem pauž sarūgtinājumu un vēlēšanos tikt pēc iespējas ātrāk prom no kolhoziem. Kādas medmāsas, kura nonāca vācu gūstā un pēc tam atpakaļ Latvijā, vīrs kā milicijas darbinieks arī tika „aizrauts” līdz evakuācijā. Vīrs nonāca latviešu divīzijā, savukārt viņa - kolhozā. Viņa atzīst, ka ziņas par latviešu divīzijas izveidošanu izdzirdēšana bija izdevība izrauties no „uzspiestās kolhozu dzīves verdzības”.⁶⁰³ V. Kovaļevskis, kuram 1941. gadā bija 21 gads, savā dienasgrāmatā 1941. gada 25. septembrī ir ierakstījis: „Jā, dzīve šeit nav spoža, kādu to iztēloja, izbazūnēja mūsu komjaunatnes propaganda. Tagad visu redzu pats savām miesīgām acīm. Katru dienu mūsu apkārtnē kļīst noskranduši, izsalkuši bēgļi, tiem līdzī lielā skaitā bērni.”⁶⁰⁴ Vecākais leitnants B. Fjodorovs, kurš bija evakuējies no Latvijas, atzīmē, ka atsevišķi komjaunieši, pat vecāki cilvēki nepareizi saprata, kas notiek padomju tautas dzīvē. Atšķirības starp latviešiem un krieviem izpaudās sadzīvē, kultūrā, attieksmē, dziesmās. Divīzija atšķīrās no citām armijas daļām.⁶⁰⁵ 1922. gadā dzimušais Z. Eiduss bija dzirdējis, ka organizējas latviešu divīzija. Arī viņa sākotnējais viedoklis bija tāds, ka, dzīvojot Latvijā, dažkārt Padomju Savienību iedomājās kā paradīzi, kur nav jāstrādā. Priekšstati par to izmanījās, tiklīdz nonāca reālā kolhozā, par ko viņš raksta: „Bet, kad mēs atbraucām uz kolhozu, ieraudzījām, cik tur slikti strādā, kad mums nācās sadurties ar īstenību, tad daudzi pat no labiem zēniem, sāka nožēlot, ka arī te jāstrādā, viņi neizprata stāvokli.”⁶⁰⁶

⁶⁰² Evakuētie, kas nonāca kolhozos un arī fabrikās, rakstīja lūgumus gan LK(b)P CK, gan Latvijas PSR TKP par iespēju nonākt 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Skat., piemēram, LNA LVA, 270. f., 1. apr., 363. l. (Instrukcijas, vēstules, LK(b)P CK un LPSR IeTK pilnvaroto pavēles par politiskās audzināšanas darbu, iesaukšana latviešu divīzijā, materiālās palīdzības sniegšana un citi jautājumi par darbu ar evakuētajiem. 24.09.-12.11.1942.), 25. (V. Bules vēstule, 22.08.1942.), 28. l. (Evakuētā vēstule, 10.08.1942.); 377. l. (Izziņas, iesniegumi, vēstules par ieskaitīšanu Latviešu strēlnieku divīzijā, par darbā iekārtošanu, materiālās palīdzības sniegšanu evakuētajiem uz Kirovas apgabalu. 12.1942.-01.1943.), 40. (Vinogradovas lūgums uzņemt divīzijā. 11.01.1943.), 122. l. (V. Dadža lūgums uzņemt divīzijā, 23.12.1942.).

⁶⁰³ Caur frontes ugunīm uz dzimteni. *Tēvija*, 1942, 30. marts, 4. lpp.

⁶⁰⁴ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5177. l., 44. l. (V. Kovaļevska dienasgrāmata). Nonākšanu un dzīvi kolhozā apraksta arī E. Berklavs, kolhoza ikdienu pamīšus aprakstīdams ar iknedēļas gājieniem uz kara komisariātu, lai uzzinātu par iespēju brīvprātīgi pieteikties armijā. Sīkāk skat.: Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 79.-82. lpp.

⁶⁰⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 22. l. (Sarunu stenogrammas ar 220. (94. gvardes) artilērijas pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem par 06.1941.-06.1943. 02.-06.1943.), 79.-79. op. l. (Sarunas ar B. Fjodorovu stenogramma, 24.05.1943.).

⁶⁰⁶ Turpat, 27. l., 52. l. (Sarunas ar Z. Eidusu stenogramma, 10.06.1942.).

Visi minētie piemēri raksturo ne tikai padomju propagandas solījumu par dzīvi kolhozos sabrukumu, cik to, ka reāli sastapās divi pilnīgi atšķirīgi dzīvesveidi un attieksmes pret darbu. Piemēram, E. Berklava aprakstītais siens un labības pļaušanas process.⁶⁰⁷ Un otrkārt, kolhoznieku dzīvesveids un nenokārtotie sadzīves apstākļi (trūkums, bads) vairumam evakuēto šķīta ļoti nomācoši, tādi, no kuriem gribējās tikt prom. Par to liecina, piemēram, kolhoznieku alkohola lietošanas paradumu apraksti.⁶⁰⁸

Brīvprātīgie saskārās ar neviendabīgo kara komisariātu attieksmi pret vēlēšanos iet karot. Bieži uz šādiem lūgumiem sekoja atteikums, pamatots tajā, ka „arī darbs kolhozā ir cīnīšanās kā frontē”. Medicīnas dienesta gvardes kapteinis, pulka vecākais ārsts M. Garinhals piedzima Daugavpilī, studēja Čehoslovākijā Brno, evakuējies uz Jaroslavu. Atrodies Jaroslavlā, viņš uzrakstīja iesniegumu par ieskaitīšanu divīzijā, bet pret to sākumā attiecās aizdomīgi un piedāvāja viņiem iet strādāt valsts darbu. Ilgi negribēts ņemt, līdz teicis, ka iesniegs kara komisariātā iesniegumu, „ka viņu te aiztur”.⁶⁰⁹ Jāatzīmē, ka šādi piemēri būs katram, kas ir pieteicies pats.⁶¹⁰

Citāda motivācija bija ebrejiem, par ko liecina J. Šteimana piemērs. Viņš uzskata, ka ebreji cīnījās, lai glābtu savu un citu dzīvību, „tas bija tas, kas mani pamudināja. [...] Ja daudz iznīcina, labāk mirt kaujas laukā.”⁶¹¹ Par savu nonākšanu divīzijā J. Šteimanis stāsta, ka krievu valodu nepārvaldīja, līdz Krievijas robežai gāja ar kājām, līdz Tatārijai nokļuva ar vilcienu. Satika vervētāju K. Kauliņu, kurš pierunāja doties uz 201. latviešu strēlnieku divīziju.⁶¹²

Neviens no karavīriem nevar atbildēt – vai tā bija brīvprātība, vai mobilizācija. K. Liepiņš stāsta, ka „organizēja visus kā Rīgas, kā Latvijas atbrīvotājus. Skaitījās it kā mobilizēti Latviešu divīzijā”.⁶¹³ Savukārt P. Pihelis uz jautājumu: „Bija starpība, brīvprātīgiem, mobilizētiem, jeb visi skaitījās mobilizēti?” atbild: „Bet mēs jau visi bijām

⁶⁰⁷ Berklavs, E. *Zināt un neaizmirst*, 79.-82. lpp.

⁶⁰⁸ Turpat, 82. lpp.; Arī: LNA LVA, 185. f., 5. apr., 230. l., 23. lp. (E. Stroņa dienasgrāmata).

⁶⁰⁹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 27. l., 7. lp. (Sarunas ar M. Garinhalu stenogramma, 10.06.1943.).

⁶¹⁰ Piemēram, „Dabūjām papīru un organizēta veidā iesniedzām lūgumu rajona kara komitejai. Vecuma ziņā pulciņa sastāvs bija raibs. Daudzus neuzņēma vecuma dēļ – cits par jaunu, cits par vecu. [...] Nepalīdzēja Bogdanovam arī tas, ka viņš nodzina savas dzeltenās ūsas, lai tikai izskatītos jaunāks, visi pārliecinājumi, ka viņš iznīcinājis daudzus vāciešus pasaules kara, būdams latviešu strēlnieku rindās, ka prot rīkoties ar šauteni, ar ložmetēju, dokumentos bija rakstīts – 1892. gads. Levins un Lasmanis bija par jauniem. Levins dzimis 1926. gadā un Lasmanis 1924. gadā. Šeit pielietojam viltību. Viegļāk tikām cauri ar b. Levinu. Lūgumā ierakstījām, ka dzimis 1922. gadā. Grūtāk bija ar Lasmani, kuram bija komjaunatnes biļete. Tomēr pierakstījām par divi gadi vecāku.” - Turpat, 175. l. (191. strēlnieku pulka karavīru atmiņas par divīzijas kaujas darbību 1941. gada decembrī.), 87.-87. op. lp. (Vecākā seržanta P. Kalitas atmiņas par 06.-12.09.1941.).

⁶¹¹ Josifa Šteimana atmiņas, pierakstītas 2010. gada 28. janvārī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.

⁶¹² Sīkāk par ebreju motivācijas jautājumiem skat. arī: Штейман, И. Латвийские еврей в Советском Союзе и в вооруженных силах СССР (22 июня 1941 – 9 мая 1945 года). В кн.: Дрибинс, Л. (сост.). *Евреи Латвии и советская власть. 1928 – 1953*. Рига, 2010. С. 230-250.

⁶¹³ Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

mobilizētie. Man liekas, ka papildinājums tas jau bija mobilizētie. Tas jau nevarēja būt brīvprātīgie.”⁶¹⁴ Būtībā divīzijas formēšanās posmā brīvprātība pārklājas ar mobilizāciju, tās papildina viena otru. LK(b)P CK organizētās cilvēku vervēšanas akcijas un citi pasākumi liecina, ka no padomju varas puses tā bija mobilizācija, savukārt pašiem cilvēkiem tā bija brīvprātība, izņemot tās grupas, kas evakuācijā nonāca piespiedu kārtā.

Personālsastāva komplektēšana 1942. gada pirmajā pusē. Divīzijai piedaloties Sarkanās armijas pretuzbrukumos pie Maskavas no 1941. gada 20. decembra līdz 1942. gada janvāra vidum, tās papildināšana ar jauniem karavīriem faktiski nenotika. 18., 19. decembrī, kad divīzija ieradās tai paredzētajā frontes sektorā, un to pieņēma 33. armijas nozīmētā komisija, tajā bija 10 376 cilvēki.⁶¹⁵ (Skatīt: *Pielikums Nr. 11*) 1942. gada 11. janvārī tika pavēlēts divīziju atvilkt no frontes un nodot Augstākās virspavēlniecības rezervē, kas tika izdarīts 15. janvārī. Pēc atvilkšanas no frontes tajā bija tikai 5965 karavīri: 4383 ierindnieki, 662 vadošais sastāvs un 920 jaunākais vadošais sastāvs.⁶¹⁶ Kopumā no 20. decembra līdz 11. janvārim divīzija bija zaudējusi aptuveni 55% sava personālsastāva, no tiem zaudēti bija 58% ierindas sastāvs, 54% jaunākais vadošais sastāvs un 30% vadošais sastāvs.⁶¹⁷ Zaudējumos tika iekļauti ne tikai kritušie, bet arī tie, kas nonāca hospitāļos – ievainotie. Dezertieru skaits nav zināms, un to nav iespējams precīzi noteikt, jo lietas, kas par to satur informāciju, saskaņā ar Krievijas Federācijas likumdošanu, ir ierobežotas pieejamības. Tomēr, ka tādi bija, norāda divīzijas Kara tribunāla spriedumu protokoli. Saskaņā ar Sarkanās armijas štatu sarakstiem, divīzijai bija jāsasniedz noteikts skaitliskais apmērs – aptuveni 11 000 karavīru.

Zaudējumu apmērs norādīja uz gatavošanos iespaidīgai divīzijas papildināšanai. Bez papildināšanas bija jāveic arī pasākumu kopums, lai divīzija atgūtu savu militāro kvalitāti atbilstoši Sarkanās armijas prasībām. Sekojoši 1942. gada janvāra vidū divīzijas komandieris izdeva vairākas pavēles, kas regulēja darbības ar personālsastāvu pēc tās atvilkšanas rezervē un jauna papildinājuma saņemšanas laikā.⁶¹⁸ Pirmkārt, tika regulēta apakšvienību atjaunošana, nosakot to visu vienlaicīgu atjaunošanu. Karavīri un komandieri, kas kaujā bija piedalījušies vienas daļas sastāvā un pēc tam bija pārgājuši uz citām apakšvienībām, bija jāatgriez vecajās

⁶¹⁴ Pihela P. videoliecība, OMF, 2300 / 835.

⁶¹⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 70.-71. lp.

⁶¹⁶ Turpat, 1. l. (Divīzijas vēstures formulārs, 08.1941.-01.1947.), 36. op.-37. lp. (Izziņa par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas kaujas un skaitlisko sastāvu.).

⁶¹⁷ Turpat, 162. l., 13. lp.; Ziņojumā par divīzijas skaitlisko un kaujas sastāvu redzams, ka 1942. gada 2. janvārī divīzijā bija 5965 karavīri no 11955 nepieciešamajiem, 16. janvārī - 5621 karavīrs no 11892 nepieciešamajiem, savukārt 24. janvārī 9012 karavīri (nepieciešamo skaits nav norādīts). Skat.: Turpat, 164. l. (Ziņojumi par divīzijas skaitlisko un kaujas sastāvu, 19.12.1941.-25.09.1942.), 5.-6. lp.

⁶¹⁸ Piemēram: Turpat, 19. l., 1. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles un kara komisāra v.i. P. Zuša pavēle Nr. 25, 15.01.1942.); 3. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles un kara komisāra v.i. P. Zuša pavēle Nr. 27, 16.01.1942.).

apakšvienībās. Otrkārt, uz laiku trūkstošais komandējošais sastāvs bija jānomaina ar karavīriem, pēc iespējas labākajiem, no jaunākā komandējošā sastāva. Treškārt, tika aktualizēts jautājums par karavīru politisko uzticamību, jo divīzijas komandieris bija pavēlējis: „Izpildot biedra Staļina pavēli, tehniku uzticēt tikai padomju varai un valdībai uzticamiem karavīriem.” Ceturtkārt, bija jāievieš precīza pienākušo karavīru uzskaitē un jāiegūst ziņas par vecumu, tautību, izglītību, partijas piederību, sociālo stāvokli, izcelsmi, militāro sagatavotību un pēc tam tie jānozīmē apakšvienībās, „saskaņā ar šiem datiem”.⁶¹⁹ Jaunā papildinājuma sagaidīšanai un iekļaušanai daļās un apakšvienībās bija jānotiek „pienācīgi”. Divīzijas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” tika norādītas pēc politisko vadītāju domām visbūtiskākās lietas, lai papildinājums iejustos jaunajos apstākļos: vispirms ēdiens, tad iepazīšanās ar pārējo apakšvienības sastāvu un tās kaujas vēsturi („Kauju pieredze visu kopīgs īpašums.”). Tajā bija jāiesaista politiskie darbinieki, kuri nesa atbildību par iepazīstināšanu ar apakšvienības kauju vēsturi.⁶²⁰ Darbā ar papildinājumu tika iesaistīti gan komandieri, gan politiskie darbinieki.

Papildinājums sāka pienākt nekavējoties janvāra vidū, no 14. līdz 31. janvārim divīziju papildinot ar 6194 karavīriem.⁶²¹ Neskatoties uz klāt pienākušo skaitu, 31. janvārī divīzija ar personālsastāvu bija nokomplektēta 94,3%,⁶²² un tajā kopā bija 10 798 karavīri.⁶²³ (Skatīt: *Pielikums Nr. 11*)

201. latviešu strēlnieku divīzija šajā periodā galvenokārt tika papildināta ar karavīriem no krievu rezerves pulkiem un arī no divīzijas rezerves bataljona. Personālsastāva papildinājums nepienāca vienlaicīgi un ne visā tajā paredzētajā apjomā. Marša rotas no krievu daļu rezerves pulkiem ieradās vairākas dienas pēc kārtas. Piemēram, 17. janvārī no 30. rezerves strēlnieku brigādes ieradās papildinājums septiņas marša rotas, kopumā 1617 cilvēki, kaut gan bija paredzēts papildinājums 1640 cilvēki. 23 no tiem veselības vai citu iemeslu dēļ bija atstāti hospitāļos un Maskavā.⁶²⁴ Arī citos papildinājumos bija skaitliskais atbirums. Bez krievu daļu rezerves pulkiem 13. janvārī papildinājums četras marša rotas tika nosūtīts arī no

⁶¹⁹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 19. l., 1. lp.

⁶²⁰ Neihofers, K. Pienācīgi sagaidīsim jaunus cīnītājus. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 20. janvāris, 1. lpp.; Rokpelnis, Fr. Jaunie. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 22. janvāris, 2. lpp.

⁶²¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 93. l. (Militārās sagatavotības programma divīzijas papildināšanas ar karavīriem periodā un citi dokumenti, 01.-25.01.1942.), 86. lp. (No akta par papildināšanu ar personālsastāvu, 31.01.1942.).

⁶²² Turpat.

⁶²³ Turpat, 89. lp. (t.p.). Divīzijas vēstures formulārs liecina, ka 1. februārī divīzijā bija 9012 karavīri. Skat.: Turpat, 1. l., 36. op.-37. lp.

⁶²⁴ Turpat, 2. apr., 53. l. (Sarakste par papildinājuma ierašanos, 19.01.-11.12.1942.), 3. lp. (No 30. rezerves strēlnieku brigādes saņemtā papildinājuma nodošanas – pieņemšanas akts, 17.01.1942.).

divīzijas rezerves bataljona. Savukārt 17. janvārī rezerves pulkā ieradās pārpalikumi no Ļeņingradas frontē esošā 76. latviešu brīvprātīgā strēlnieku pulka.⁶²⁵

Dati liecina, ka 31. janvārī papildinājumu veidoja 50% strādniecība, 20% kalpotāji un 30% zemnieki. Salīdzinot ar decembri, bija samazinājies strādniecības skaits, bet strauji pieaudzis zemnieku skaits. Tas skaidrojams ar to, ka strādniecība galvenokārt bija pilsētu iedzīvotāji, kas bija politiski aktīvāki. Savukārt zemniecībai, iespējams, arī bija vieglāk pieņemt dzīves apstākļus kolhozos (ir runa par tiem, kas nebija evakuējušies no Latvijas). Jāpieņem, ka vairums no šiem cilvēkiem Sarkanajā armijā nonāca mobilizācijas ceļā, kaut dokumenti atbildi uz to nesniedz. Joprojām lielākā vecuma kategorija bija 20-30 gadus vecie, kas kopā sastādīja 60% no visa personālsastāva. Savukārt līdz 20 gadiem bija 10%, 30-40 gadiem 25%, vecāki par 40 gadiem – 5 %. Partijas biedri sastādīja 440, kandidāti 336 un komjaunieši 747.⁶²⁶

Daudz krasāk kā 1941. gada rudenī aktualizējās jautājums par papildinājuma militāro sagatavotību. 1942. gada janvāra papildinājuma pieņemšanas – nodošanas aktos nav uzrādīta papildinājuma militārā pieredze („dienests Sarkanajā armijā”, „Latvijas armijā”, „nav dienesta pieredzes”). Tomēr citos dokumentos pieejamie statistikas dati liecina, ka tikai 20% no papildinājuma militāro sagatavotību bija apguvuši vienu mēnesi vai pat īsāku periodu. Sekojoši tas tika kompensēts ar sasteigtu militāro mācību veikšanu daļās.⁶²⁷ Ierasti rezerves pulkā papildinājums tika sagatavots 30 – 50 dienas. Militārās sagatavotības ziņā klāt pienākušie cilvēki bija zemākas kvalitātes nekā tie, kas bija atradušies frontē.⁶²⁸

Februārī divīzija atkal tika iesaistīta kaujas darbībā, kas nozīmēja kritušos, ievainotos un jaunus papildinājumus. No februāra papildinājumu divīzijai gatavoja 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā (rezerves pulkā).⁶²⁹ Marta sākumā ikdienas pulkā nonāca 100 -200 cilvēku, piemēram, 7. martā ceļā no kara komisariātiem un hospitāļiem uz rezerves pulku atradās 4000 cilvēki.⁶³⁰ Iesaucamo kvalitāte arvien vairāk pazeminājās. Cilvēki, kas ieradās rezerves pulkā, bija novārguši, slimoja ar tīfu, tos bija nepieciešams pabarot. Daudzi cilvēki

⁶²⁵ LKM, Inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku), 2. lp.

⁶²⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 93. l., 86. lp.

⁶²⁷ Turpat.

⁶²⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 26. lp.

⁶²⁹ 1. atsevišķais latviešu strēlnieku rezerves pulks tika izveidots 1942. gada februārī uz divīzijas rezerves bataljona bāzes. Tajā tika ieskaitīti gan mobilizētie, gan tie, kas jau bija piedalījušies kaujās (pēc hospitāļiem un slimnīcām). 1924. gadā dzimušajiem apmācības laiks bija 3 mēneši bez brīvdienām, darba dienai ilgstot 10 stundas. Par karavīru bija jāklūst vienā līdz četros mēnešos, atkarībā no pieredzes frontē. Visas komandas apmācāmajiem bija jāapgūst krievu valodā. Skat.: LKM, Inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku), 20. lp.

⁶³⁰ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 4. l. (Slepenā sarakste par 1. atsevišķo latviešu rezerves pulku, 04.01.-31.12.1942.), 6. lp.

armijā bija uzņemti bez medicīniskās atlases, tāpēc izrādījās karadienestam nederīgi. Piemēram, P. Ozolnieks, kurš dezertēja no divīzijas 1942. gada pavasarī, nonākot Latvijā, laikrakstam „Tēvija” stāstīja, ka pirmajās cīņās divīzija zaudēja divas trešdaļas no sava sastāva, aprīlī saņēmuši papildinājumu 6000 vīru. Tie bijuši vecākā gadagājuma vīri, no 45 līdz 55 gadiem, kuri kā bruņošanās rūpniecības speciālisti līdz tam bija atbrīvoti no kara dienesta.⁶³¹

Sākoties pavasara atkusnim, 201. latviešu strēlnieku divīzija bija skaitliski nepilnīga. Tas zināmā mērā pat bija labi, jo sekojoši daudz mazāki bija dzīvā spēka upuri pārtikas nepietiekamības dēļ, kā tas būtu, ja to veidotu pēc štata paredzētie aptuveni 11 000 karavīru. 1942. gada 6. aprīļa politiskajā ziņojumā Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšniekam, brigādes komisāram A. Kovaļevskim lasāms, ka 201. latviešu strēlnieku divīzija nav izpildījusi tai uzlikto uzdevumu Sokolovas ciema ieņemšanā, pulku apakšvienības ir skaitliski nepilnīgas. 92. un 191. strēlnieku pulkos ir nokomplektēti divi bataljoni, un katrā ir pa divām nepilna sastāva rotām. 122. strēlnieku pulkā noformēts viens bataljons ar trīs nepilna sastāva rotām.⁶³²

Divīzija papildinājumu saņēma regulāri. Kopumā maijā un jūnijā no rezerves pulka bija ieradušies 5284 cilvēki.⁶³³ 6. maijā ir ticis sastādīts akts par to, ka no 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka ir pienācis papildinājums 220 cilvēki, no tiem: 10 komandējošais sastāvs, 24 jaunākais komandējošais sastāvs un 186 ierindnieki. Vecuma grupā vecumā līdz 35 gadiem ir 133 cilvēki, no 35 – 37 gadiem 31 un vecāki par 37 gadiem – 56 cilvēki. Tautības: 98 latvieši, 85 ebreji, 26 krievi, 6 baltkrievi, 3 poļi. Pie militārās sagatavotības aizpildīta tikai aile, ka visi 220 ir saņēmuši militāro sagatavotību rezerves pulkā. Līdz ar to nav iespējams noteikt, vai ir iepriekšējā militārā pieredze, respektīvi, dienesta pieredze vai nu Sarkanajā armijā, vai Latvijas armijā.⁶³⁴ Tomēr maija papildināšanā divīzija galvenokārt saņēma karavīrus, kas bija latvieši, vecumā līdz 35 gadiem un ar militāro sagatavošanu rezerves pulkā.⁶³⁵

Ievērojamu papildinājumu divīzija saņēma 15. maijā, kad no 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka 4. kursantu rezerves brigādes ieradās 10 marša rotas kopumā 2233 cilvēki. No tiem 62 bija vadošais sastāvs, 1241 jaunākais vadošais sastāvs, 1930 – ierindas

⁶³¹ Latviešu pārbēdzēja stāsts par apstākļiem frontē. *Tēvija*, 1942, 22. maijs, 2. lpp.

⁶³² LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 54. lp. (P. Zuša politiskais ziņojums A. Kovaļevskim, 06.04.1942.).

⁶³³ 19. maijā tika saņemti 2238, 12. jūnijā – 1099 un 22. jūnijā – 1947 cilvēki. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 286. lp. (Izraksts no papildinājuma saņemšanas akta, nedatēts.).

⁶³⁴ Turpat, 49.-49. op. lp. (Papildinājuma saņemšanas akts, 06.05.1942.).

⁶³⁵ Sk., piemēram: Turpat, 46.-46. op. lp. (Papildinājuma saņemšanas akts, 06.05.1942.).

sastāvs.⁶³⁶ Šajā papildinājumā krievu karavīru skaits bija ievērojamāks, kā latviešu. Kopumā papildinājumu veidoja 633 latvieši, 994 krievi, 376 ebreji, 22 ukraiņi, 223 citas tautības.⁶³⁷ Latvieši galvenokārt bija tie, kas atgriezās no ievainojumu ārstēšanas hospitāļos. 1942. gada 21. maijā divīzijas komandieris J. Veikins ziņoja J. Kalnbērziņam, ka divīzija ar personālsastāvu ir nokomplektēta „pieklājīgi”. Pēc papildinājuma saņemšanas maija otrajā pusē divīzijas skaitliskais sastāvs bija pieaudzis līdz aptuveni 7000 cilvēku, kas tomēr bija nepietiekami.⁶³⁸ (Skatīt: *Pielikums Nr.11*)

1942. gada maija vidus bija sarežģīts periods divīzijas darbībā, kad aktivizējās dažādas t.s. negatīvās parādības (īpaši dezertēšana, „pretpadomju aģitācija” u.c. parādības, kurām uzmanību pievērta divīzijas IeTK sevišķā daļa). Pēc J. Veikina domām tieši papildinājuma kvalitāte bija tā, kas varēja palīdzēt izskaust šīs parādības. J. Veikins uzskatīja, ka maijā saņemtais papildinājums ir labākas kvalitātes, kā tas, kas bija ieradies martā, „kursanti, kas saņemti no Vladimiras, ir brīnišķīgi puīši. Tas viss ļauj cerēt, ka pāriešanas gadījumi pie ienaidnieka turpmāk samazināsies.”⁶³⁹

Galvenokārt papildinājums bija Sibīrijas un Baškīrijas latvieši – gan tādi, kam vēl nebija iesaucamais vecums, gan tādi, kam tas jau bija beidzies, bijušie Maskavas kauju dalībnieki, kā arī tie latvieši, kas Sarkanajā armijā jau bija iesaukti pirms kara vai kara pirmajos mēnešos, atradās citās vienībās, un tagad tika nosūtīti uz 201. latviešu strēlnieku divīziju. Klāt nākušo papildinājumu arvien vairāk raksturoja atšķirīga militārā pieredze. Daļa no saņemtā papildinājuma tika atzīta par nederīgu dienestam armijā: neatbilstošs vecums un veselības stāvoklis, sodāmība.

Divīzijas komandiera J. Veikina ziņojumos J. Kalnbērziņam un V. Lācim dominēja atzinumi, ka papildinājumam ir nepietiekama militārā sagatavotība, piemēram, no kopējā ieradušos skaita 5% armijā nav dienējuši, nav militārās sagatavotības.⁶⁴⁰ Šo atzinumu

⁶³⁶ Kopumā tās bija astoņas specialitātes: strēlnieki (1259), ložmetējnieki (268), mīnmetējnieki (223), artilēristi (113), sapieri (30), sakarnieki (20), izlūki (13), sanitārie speciālisti (4). No tiem: 1935 ierindnieki un 241 jaunākais vadošais sastāvs. Pēc vecuma: no 20 līdz 30 gadiem 1366, 30-35 gadi veci 358, vecāki par 35 – 14. Starp tiem partijas biedri - 94, komjaunieši – 181. Pēc sociālā stāvokļa: strādnieki 1260, kalpotāji 531, kolhoznieki 123, zemnieki 314. Zaudējumi marša laikā 152 cilvēki. No tiem ceļā bija atpalikuši 41, nosūtīti uz hospitāļiem 96, nomiruši 3, dezertējuši 12. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 197.-198. lp. (J. Veikina ziņojums 1. triecienarmijas kara padomei, 15.05.1942.).

⁶³⁷ Turpat, 197. lp.

⁶³⁸ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 21.05.1942.). Ziņojumā par divīzijas kaujas un skaitlisko sastāvu redzams, ka 20. maijā divīzijā bija 4905 karavīri, savukārt 28. maijā 7005. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 164. l., 80., 82. lp.

⁶³⁹ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 11. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 21.05.1942.).

⁶⁴⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 198. lp.

papildināja piebilde, ka „papildinājuma kvalitāte ir sliktāka, kā iepriekšējā reizē”.⁶⁴¹ Par papildinājuma militāro kvalitāti R. Varkalns atzina, ka „papildinājums bija mazāk kvalitatīvs, un kas vairāk – liels procents vispār neuzticamu cilvēku, un proti – sodītie līdz pat politiskiem pantiem, saņēmām lielu procentu vienkārši cilvēkus, kuriem nedeva ieročus, kuri bija ieskaitīti darba komandās. Pēc tam paņemtos no darba komandām divas nedēļas apmācīja un nosūtīja kā papildinājumu”.⁶⁴²

Jāatzīst, ka jau vasarā LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP meklēja risinājumus nemitīgajiem J. Veikina pieprasījumiem pēc karavīru papildinājuma. Piemēram, 30. jūnijā J. Kalnbērziņš un V. Lācis ziņoja J. Veikinam, ka visas „vadošās” partijas, padomju un kara iestādes, kur vien nācies griezties divīzijas sakarībā, izrādījušas pretimnākšanu. Tomēr divīzijas vadībai esot jāsaprot, ka nevar bezgalīgi pieprasīt gan cilvēku papildinājumu, gan materiālos līdzekļus. Esot jāiet arī pa citu ceļu – esot „saudzīgi jāattiecas pret cilvēkiem un materiālajiem resursiem. Tieši šajā līnijā jums viss nav labvēlīgi. Lietas ir jānokārto tā, lai gan cilvēki, gan materiālie resursi kalpotu ilgāk”, tādējādi netieši tika norādīts uz divīzijas pārlieku augstajiem personālsastāva zaudējumiem.⁶⁴³ Lai gan 30. jūnijā J. Veikinam izteikt slēptus pārmetumus par lieliem, neapdomīgiem personālsastāva zaudējumiem bija nekorekti un pārāgri, jo no 1941. gada 20. decembra līdz 1942. gada maija vidum J. Veikins divīziju nekomandēja (ārstējās hospitālī).

Papildinājums kļuva arvien raibāks arī vecuma un izglītības kvalitātes ziņā. Klāt sāka nākt 1924. gadā dzimušie, par kuriem ložmetējnieks J. Bērziņš aptuveni 20 gadus pēc kara beigām rakstīja: „Skatoties uz viņiem, es šausmās padomāju – vai gan mums pusotra gada laikā aizmugure ir tā palikusi bez cilvēkiem, ka ir jau jāmobilizē zēni.”⁶⁴⁴ Šis papildinājums galvenokārt bija no Vidus Urāliem, un to veidoja ne tikai krievu tautības cilvēki, bet arī t.s. Krievijas latvieši, par kuriem J. Bērziņš rakstījis: „Pilnīgi pārkrieviskojušies latvieši, kuri ne

⁶⁴¹ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 26. lp. (J. Veikina un P. Zuša ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 08.08.1942.).

⁶⁴² Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 24. op. lp.

⁶⁴³ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 15. l. (Pavēles un citi dokumenti 53. armijas karaspēka vienībām, 01.06.-12.07.1942.), 53. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Veikinam, P. Zutim, 30.06.1942.).

⁶⁴⁴ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas), 1. burtnīca, 70. lp. Divīzijā nonākušais H. Rukšāns atzīst, ka lielākoties papildinājums bija Sibīrijas un Baškīrijas latvieši – „gan vēl zaļoksnēji jaunieši, gan gados vecāki vīri, kam dažam labam jau dēli iesaukuma gados vai arī pat atnākuši kopā ar tēviem. Pa starpām dažs Maskavas kauju dalībnieks, kas ziemu, brūces dziedēdams, novalstījis pa hospitāļiem un nu atgriezies ierindā. Ir prāva daļa to latviešu, kas, dzīvodami vecajās republikās, dienestā jau iesaukti pirms kara vai kara pirmajās dienās un nu ar Augstākā Virspavēlnieka rīkojumu nosūtīti latviešu strēlnieku divīzijas papildināšanai.” Skat.: Rukšāns, H. *Mazliet šai pus frontei: sendienu skices*. Rīga: Avots, 1980. 30. lpp.

vārda nesaprata latviski, un tikai viens uzvārds liecināja, ka viņu senči bijuši latvieši vai latgalieši, un tagad viņi ieradās Latviešu divīzijas rezerves pulkā.”⁶⁴⁵

Paralēli papildinājuma kvalitātes samazināšanās procesam norisinājās aizsprosta vienības veidošana. Jau 1942. gada 3. martā Ziemeļrietumu frontes pavēlnieks izdeva rīkojumu un 15. martā attiecīgu rīkojumu izdeva arī 1. triecienarmijas pavēlnieks, ka līdz 3. jūnijam divīzijā jāizveido aizsprosta rota. Līdz 2. jūnijam divīzijas daļu komandieriem bija jāatlasa ierindas un jaunākais vadošais sastāvs saskaņā ar pievienoto aprēķinu un jānosūta uz divīzijas otro ešelonu. Rīkojumā arī tika noteikts, ka „aizsprosta rotu uzturēt ne kā štata vienību. Personālsastāvu, kas atlasīts rotas komplektēšanai, no daļu sarakstiem neizslēgt”.⁶⁴⁶ Atlase bija jāveic starp labākajiem sarkanarmiešiem un jaunākajiem komandieriem, kopumā atlasot 122 cilvēkus.⁶⁴⁷ Vienības formēšanā bija jāiesaista labākie karavīri, komandieri un politiskie darbinieki. Aizsprosta vienību bija paredzēts uzturēt kā ārštata vienību uz kopējā divīzijas skaita rēķina. Vienības uzdevums bija palīdzēt divīzijas komandierim uzturēt kārtību un disciplīnu divīzijas daļās, apturēt panikas pārņemto karavīru bēgšanu, „panikas cēlāju un bēdzēju likvidācija”.⁶⁴⁸

Personālsastāva komplektēšana 1942. gada otrajā pusē. Jau pirmais skaitliski lielais personālsastāva papildinājums 1942. gada janvārī skaidri norādīja, ka arī turpmāk būs problēmas ar papildināšanu. Arī jūlija un augusta kaujas divīzijā radīja problēmas ar atbilstoša (latvieši, Latvijas iedzīvotāji, militāri sagatavoti) personālsastāva komplektēšanu. 1942. gada augustā aktivizējās notikumi Staļingradas frontē, kas neapšaubāmi ietekmēja personālsastāva papildināšanas procesus divīzijā. Aizsākās divi procesi: no aizmugures daļām uz priekšējo līniju tika pārvietoti karadienestam derīgie cilvēki, kā arī oficiāli tika atļauta sieviešu mobilizācija Sarkanajā armijā.

1942. gada rudenī saskaņā ar Ziemeļrietumu frontes pavēli notika vecāko gadagājumu nomainīšana pret jaunākajiem. Tika noteikts, ka atkārtoti aizmugures daļās ir jāpārskata dienestam derīgo karavīru skaits un visi derīgie jāpārceļ uz ierindas apakšvienībām. Par dienestam derīgiem tika uzskatīti visi, kas bija līdz 45 gadus veci, dzimuši, sākot ar 1898. gadu.⁶⁴⁹ Sekojoši 23. augustā visiem 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļu komandieriem tika

⁶⁴⁵ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, 130. lpp.

⁶⁴⁶ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 166. l., 23. lp. (Rīkojums divīzijas daļām par sprosta rotas izveidošanu, 27.05.1942.).

⁶⁴⁷ Turpat, 24. lp. (Aprēķins par personālsastāva pārceļšanu no 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļām uz sprosta rotu, 05.1942.).

⁶⁴⁸ Turpat, 28. lp. (1. triecienarmijas strēlnieku divīziju komandieriem pavēle par sprosta vienību izveidošanu, 15.03.1942.).

⁶⁴⁹ Turpat, 190. op. lp. (Akts par divīzijas štāba 4. nodaļas pārbaudi, 28.11.1942.).

noteikts līdz 28. augustam uz laiku pārvietot no aizmugures apakšvienībām, apkalpojošajām apakšvienībām un divīzijas aizmugures daļām ierindas un jaunāko vadošo sastāvu, kas derīgs ierindas dienestam, atstājot šo apakšvienību štatu 25% nenokomplektētu.⁶⁵⁰ Turpinājumā 11. armijas štāba komplektēšanas nodaļas priekšniekam tika ziņots par pārvietoto karavīru skaitu. Kopumā tika pārvietoti 185 cilvēki un nosūtīti uz strēlnieku pulku apakšvienībām.⁶⁵¹ Šīs pārvietošanas rezultātā aizmugures vienībās trūka 25% štats, bet sanitārajā rotā 10%.⁶⁵²

Pārvietošana bija paredzēta ne tikai no aizmugures daļām, bet arī no regulārajām frontes vienībām, no tām pārvietojot vecākā gadagājuma karavīrus uz aizmugures daļām. Ziņa par gaidāmo pārvietošanu pašos pārvietojamajos radīja neviennozīmīgu reakciju, pat bailes atstāt ierasto karaspēka apakšvienību un nonākt karavīram nepazīstamā vidē. Karavīri atzīst, ka milzīga nozīme bija biedriskumam un cilvēkiem, ar ko ir kopā, un kuri ir pazīstami. Par to J. Bērziņš rakstīja: „Vienmēr ir patīkamāk būt starp saviem jau labi zināmajiem puisiem, kuri ieklausās manos padomos, nekā ne no šā ne no tā nonākt jaunā tev nepazīstamā daļā.”⁶⁵³ Pirmās runas par to izplatījās jau oktobra vidū pēc gvardes nosaukuma saņemšanas. Karavīri uzskatīja, ka nepieciešamības gadījumā karavīrs vienmēr var nonākt priekšējā līnijā. Piemēram, J. Bērziņš uzskata, ka atlasīšana priekš aizmugures daļām notika tieši tāpēc, ka bija nepieciešams dzīvais spēks priekšējām rindām.⁶⁵⁴ Neapšaubāmi ir jāpiekrīt J. Bērziņam, jo oktobra vidū divīzija, lai arī bija atvilktā rezervē, tomēr bija skaitliski nepilnīga.

Otrs būtisks process, kas ietekmēja personālsastāva papildināšanas raksturu 1942. gada rudenī un turpmāk, bija sieviešu mobilizācija. Sievietes aktīvi bija paudušas gribu iesaistīties divīzijas darbībā jau 1941. gada rudenī, un dažkārt pēc atteikuma „ar nievājumu skatījās uz sevi kā uz nepilnvērtīgajiem, jo atteica uzņemt divīzijā”.⁶⁵⁵ Jau līdz 1942. gada 22. septembrim daļās bija nomainīti vīrieši ar sievietēm rakstvežu, šuvēju, pavāru, drukātāju u.c. amatos.⁶⁵⁶ Kopumā paredzēja nomainīt 104 vīriešus.⁶⁵⁷ LK(b)P CK direktīvu par brīvprātīgo atlasīšanu nosūtīšanai uz Sarkanās armijas latviešu karaspēka daļām no sievietēm 18 līdz 35 gadus vecām, kuras evakuējušās no LPSR, izdeva 22. septembrī. LK(b)P CK un Latvijas PSR

⁶⁵⁰ KF AMCA, 43. gv. f., 2. apr., 71. l. (Dažāda sarakste par ierindas un jaunāko vadošo sastāvu, 14.03.-25.12.1942.), 153. lp. (Divīzijas štāba priekšnieka O. Ķinča rīkojums divīzijas daļu komandieriem, 23.08.1942.).

⁶⁵¹ Turpat, 155. lp. (O. Ķinča ziņojums 11. armijas štāba komplektēšanas nodaļas priekšniekam, 28.08.1942.).

⁶⁵² Turpat, 157. lp. (K. Liksnas ziņojums J. Veikinam par karavīru pārvietošanas norisi, 24.08.1942.).

⁶⁵³ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas), 2. burtnīca, 16. lp.

⁶⁵⁴ Turpat.

⁶⁵⁵ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 375. l. (M. Grigules atmiņas par Lielo Tēvijas karu, no 1941. gada 22. jūnija līdz 1944. gada 2. augustam. Pierakstītas 1982. g.), 19. lp.

⁶⁵⁶ Turpat, 270. f., 1. apr., 369. l. (Materiāli par iesaukšanu Latviešu strēlnieku divīzijā, par atbildīgu darbinieku atvaļināšanu no armijas (raksturojumi, saraksti utt.). 03.01.-25.12.1943.), 27. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums pilnvarotajam Kirovas un Molotovas apgabalos K. Pugo, 22.09.1942.).

⁶⁵⁷ KF AMCA, 43. gv. f., 2. apr., 71. l., 187. lp. (Kopsavilkums par iespējamo vīriešu nomainīšanu ar sievietēm atsevišķos amatos, 07.10.1942.).

IeTK piedāvāja līdz 1942. gada 1. decembrim atlasīt no sievietēm, kuras ir izteikušas vēlēšanos „Jūsu apgabalā” (republikā). Piemēram, kādā no vēstulēm bija runa par 20 sievietēm vecumā no 18 līdz 21 gadam, fiziski spēcīgām, lai viņas varētu sagatavot sekojošās specialitātēs: automātištes, snaiperes un ložmetējnieces. Brīvprātīgo iesaukšana bija jānoformē caur kara komisariātiem pēc dzīvesvietas un organizēti. Noorganizētās komandas bija jānosūta no 1942. gada 5. līdz 10. decembrim pulkveža H. Šponberga rīcībā uz rezerves pulku. Par izpildīšanu jāziņo līdz 12. decembrim rakstiskā veidā V. Lācim un J. Kalnbērziņam. Vēstule tika nodrukāta sešos eksemplāros, kas attiecīgi tika izsūtīti uz apgabaliem.⁶⁵⁸

Par sieviešu mobilizācijas norises veiksmīgajiem rezultātiem LK(b)P CK pārstāvji ziņoja 1943. gada 6. martā. Acīmredzot sieviešu skaits bija iemesls, kāpēc LK(b)P CK pieprasīja apgabalu pilnvarotajiem līdz 25. martam atsūtīt sarakstus ar visu to sieviešu uzvārdiem, kuras vēlējās iestāties Sarkanajā armijā, un bija palikušas pāri no iepriekšējās mobilizācijas.⁶⁵⁹ Pēc J. Kalnbērziņa norādījuma sieviešu mobilizācijai bija jānorit klusu un bez „mobilizācijas rakstura”, tādā veidā, ka tikai pilnvarotie paziņo sarakstos esošajām, kuras vēlas dienēt un ir iesniegušas par to iesniegumus pilnvarotajiem.⁶⁶⁰

Kopumā 1943. gada 20. februārī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā atradās 146 sievietes, no tām 20 bija vadošais sastāvs, 42 jaunākais vadošais sastāvs un 84 ierindnieces.⁶⁶¹ Medicīnas sanitārā bataljona vadītājs V. Pampe atceras, ka sieviešu bija daudz sanitārajā dienestā, galvenokārt sanitāri. Viņas atnāca uz divīziju, pirmkārt, lai būtu starp latviešiem, otrkārt, daudzām tur bija radnieki vai paziņas.⁶⁶² Neapšaubāmi bija vērojama liela sieviešu pašizliedzība, par ko daudz rakstīja kara un pēckara prese, akcentējot nesavtīgu darbu ievainoto un slimo aprūpē.⁶⁶³ Tikpat būtiska daļa bija tās, kas kļuva par kaujiniecēm, un īpaši snaiperēm. Piemēram, I. Ulasa 1942. gada jūnijā nonāca Gorohovecas noietnē, pieteicās no jauna formētajā automātiistu vadā kā sestā, pēc viņas pieteicās vēl deviņdesmit sievietes.⁶⁶⁴ Sieviešu darbību automātiistu vadā apliecina arī E. Kārklīšs, kurš stāsta, ka bijusi

⁶⁵⁸ LNA LVA, 270. f., 1. apr., 363. l., 59. lp.

⁶⁵⁹ Turpat, 12. lp. (A. Ankupa un E. Kusiņa sastādīts ziņojums par sieviešu mobilizācijas gaitu, 06.03.1943.).

⁶⁶⁰ Turpat, PA-101. f., 5. apr., 4. l. (Sarakste militāros jautājumos, 27.01.-03.10.1943.), 5. lp. (E. Kusiņa ziņojums visiem LKP CK un Tautas Komisāru padomes pilnvarotajiem par apgabalos paredzēto sieviešu norīkošanu uz Latviešu divīziju, 06.03.1943.).

⁶⁶¹ KF AMCA, 221. f. (Ziemeļrietumu fronte), 1364. apr., 299. l. (Ziņojumi par frontes, armijas un vienību kaujas sastāvu, 08.02.-20.02.1943.), 61. lp. (20.02.1943. dati.).

⁶⁶² LNA LVA, PA-301. f., 1., 21. l., 11. lp. (V. Pampes atmiņas.).

⁶⁶³ Vīksna, A. Mediķi kara ceļos. *Cīņa*, 1975, 22. marts, 2. lpp.

⁶⁶⁴ Ernstsone, L. Kur palika gadi? *Padomju Latvijas Sieviete*, 1985, Nr. 4, 5. lpp.

vesela rota automātistes, gados jaunas sievietes, krievu tautības, arī rotas komandiere bijusi sieviete.⁶⁶⁵

Īpaši populāra bija sieviešu vēlēšanās kļūt par snaiperēm.⁶⁶⁶ Nereti sievietes no aizmugures uz fronti savām paziņām rakstīja vēstules ar lūgumiem palīdzēt kļūt par snaiperēm, un kā to labāk izdarīt. Piemēram, kāda Lūcija rakstīja 1943. gada 3. jūnijā M. Kandātei, ka atrodas medmāsu skolā un tur no mācīšanās „nav ne smakas”: „Ļoti gribu tikt uz divīziju, atriebt mūsu mīļoto nāvi, pielikt savas rokas tieši pie šo neliešu iznīcināšanas. [...] Mīļo, Mildiņ, bezgala lūdzu Tevi pacensties šinī lietā un darīt man to prieku mani izsaukt uz divīziju par snaiperi. [...] Apsolu sevi ziedot mūsu mīļās dzimtenes labā. Šeit sēdot es ļoti nervozēju, jo nevaru sev piedot tādu bezdarbību.”⁶⁶⁷

Rudenī turpinājās papildināšanai atbilstošu cilvēku trūkums. 5. septembrī divīzijā bija 5321 karavīrs, no tiem 843 vadošais sastāvs, 960 jaunākais vadošais sastāvs un 3518 ierindnieki.⁶⁶⁸ 14. septembrī divīzijā bija 6351 karavīri, no tiem vadošais sastāvs 1009, jaunākais vadošais sastāvs 1095, ierindnieki – 4247.⁶⁶⁹ Līdz 1942. gada 12. septembrim 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā sagatavoti un nosūtīti divīzijas papildināšanai bija 14 000 cilvēku, iekļaujot tajos piecus tūkstošus divīzijas karavīru, kuri pulkā bija atgriezušies no izārstēšanās hospitāļos. Acīmredzot ir runa par periodu, kopš rezerves pulks 1942. gada janvārī tika izveidots.⁶⁷⁰

Arvien biežākas kļuva J. Veikina vēstules J. Kalnbērziņam un V. Lācim, kurās tika pausts sašutums ne tikai par nenokomplektēšanu, bet vēl vairāk par, pēc J. Veikina domām, neviennozīmīgo Sarkanās armijas attieksmi pret divīziju, uzskatot to par „svešo, nevis savējo”. Šo stāvokli saasināja daudzie divīzijas „saimnieki”. Tā bija ļoti raksturīga situācija Sarkanajā armijā kara laikā. Piemēram, 18. septembra J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam liecina, ka divīzijai tobrīd bija četri saimnieki – 3. rezerves armija, Maskavas kara apgabals, Kaļiņinas fronte un Sarkanās armijas Ģenerālštābs. Tas radīja problēmas divīzijas darbībā, par ko J. Veikins rakstīja, ka „visi pieprasa ziņas, visi izdod rīkojumus. 3. armija veidojas, nekā

⁶⁶⁵ E. Kārklīņš min arī interesantu detaļu: „Viņas neizformēja, kura palika stāvoklī, to aizsūtīja uz aizmuguri.” Skat.: Kārklīņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 830.

⁶⁶⁶ Bez medicīnas dienestu darbiniecēm bija sievietes, kas kļuva par snaiperēm. „Bija snaipere Monika Meikšāne, kas medīja ienaidnieka kareivjus. Un tāpēc man tas likās ļoti humorīgi, maigi izsakoties, tā humorīgi izskatījās, kad sieviete nodarbojas ar ienaidnieka kareivju medīšanu. Nu teiksim tā - ar divkājaino medījumiem nodarbojās.” - stāsta A. Mauriņš. Intervija pierakstīta 2010. gada 18. aprīlī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.

⁶⁶⁷ LKM, inv. nr. 22881/21619-VII (Vēstule Mildai Kandātei, 1943. gada 3. jūnijs).

⁶⁶⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 167. l. (Ziņojums par divīzijas militāro un skaitlisko stāvokli, 05.09.-31.12.1942.), 1. lp. (05.09.1942. dati.).

⁶⁶⁹ Turpat, 39. l. (Sarakste ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, 09.-10.1942.), 71. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas pieņemšanas - nodošanas akts, 14.09.1942. [divīzijas izvešana rezervē]).

⁶⁷⁰ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 1. l., 27. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums VK(b)P CK sekretāram A. Andrejevam, 25.09.1942.). Divīzijas pakļauību skat.: *Pielikums Nr. 9.*

tai vēl nav”.⁶⁷¹ Uztraukums bija saistīts ar bailēm no gaidāmās personālsastāva pārsūtīšanas uz citām Sarkanās armijas daļām, par ko neapšaubāmi liecina minētā ziņojuma turpinājums: „Ir tendence mūs uzskatīt par parastu divīziju, izrīkojas ar mūsu cilvēkiem un lietām. Vecie saimnieki arī mēģina no mums paņemt pēc iespējas vairāk. Ir pavēle par virkni labāko komandieru, kurus grib mums atņemt tikai tāpēc, ka tie ir labi komandieri. Pašlaik turamies un komandierus neatdodam”.⁶⁷² J. Veikins pat griezās pie J. Kalnbērziņa ar lūgumu „iebraukt” 3. armijā un izskaidrot divīzijas specifiku.

Arī oktobrī J. Veikina un P. Zuša uztraukums par plašo divīzijas pakļautību turpinājās. Divīzija joprojām atradās 3. rezerves armijas, Maskavas kara apgabala štāba, Ģenerālštāba pārvaldes un uz maiņām Kaļiņinas un Ziemeļrietumu frontu štābu pakļautībā.⁶⁷³ Acīmredzot situācija frontē, gatavošanās Sarkanās armijas pretuzbrukumam pie Staļingradas, sekmēja parādību, ka papildinājums, kas bija ceļā no rezerves pulka uz divīziju, tika nosūtīts uz citām Sarkanās armijas daļām, nebrīdinot par to divīzijas komandieri. Piemēram, septembra otrajā pusē no paredzētajiem 2000 cilvēkiem divīzija bija saņēmusi tikai 400. Citi bija divīzijai atņemti vēl ceļā uz to un nosūtīti 11. armijas divīziju komplektēšanai.⁶⁷⁴ Pēc J. Veikina aprēķiniem septembra vidū hospitāļos un atvaseļošanās namos atradās aptuveni 4000 divīzijas karavīru, arī no tiem daudzi netika laisti prom. J. Veikins uzskatīja, ka daļēji tajā ir vainojama Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība, un jautājumu par šo cilvēku nokomandēšanu uz rezerves pulku atrisināt var palīdzēt tikai LK(b)P CK.⁶⁷⁵

Septembra otrajā pusē beidzās ne tikai 1924. gadā dzimušo mobilizācija, bet arī visas iesaucamo rezerves bija faktiski izsmeltas. 1942. gada 25. septembrī J. Kalnbērziņš un V. Lācis sniedza atskaiti VK(b)P CK sekretāram A. Andrejevam par divīzijas darbību „pēdējos” mēnešos. Ziņojumā tika atzīts, ka iesaucamo vecumu rezerves ir izsmeltas, no 1924. gadā dzimušajiem rezerves pulkā bija iestājušies tikai 600 cilvēki. Vēlreiz tika aktualizēts jautājums par divīzijas papildināšanu ar citām tautībām. Šajā laikā arī tika apspriesta iespēja uz Rezerves pulku nosūtīt sodītos. Rezerves pulka pavēlniecība bija noskaidrojusi, ka Komi APSR ir vairāki tūkstoši cilvēku, kas „savā laikā” nosūtīti uz nometni par dažādiem

⁶⁷¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l., 14.-15. op. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 18.09.1942.).

⁶⁷² Turpat.

⁶⁷³ Turpat, 32. lp. (J. Veikina un P. Zuša ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 15.10.1942.).

⁶⁷⁴ Sīkāk J. Veikina 18. septembra ziņojumā J. Kalnbērziņam un V. Lācim tiek rakstīts: „Šodien pie mums ieradās 1000 cilvēki [papildinājums], un tikai pateicoties tam, ka bija sakarīgs ešelona priekšnieks. Atkal ZRF [Ziemeļrietumu fronte] mēģina atņemt mums cilvēkus, un tas viss ir tikai tāpēc, ka mēs esam „svešie” un nevis „savējie” un cenšas no mums pieprasīt arvien vairāk. Vēl reizi nepieciešams lūgts biedr.[am] Ščadenko nepārmest mūs no armijas uz armiju, no frontes uz fronti.” Skat.: Turpat, 14. op. lp.

⁶⁷⁵ Turpat, 15. lp.

noziegumiem. No šo personu vidus ievērojama daļa varēja tika atlasīta un nosūtīta uz Rezerves pulku, jautājuma atrisināšana bija atkarīga no L. Berijas.⁶⁷⁶

Papildinājums tika saņemts arī oktobra sākumā, tādējādi 15. oktobrī divīzijā bija 9609 cilvēki, vēl tika gaidīts papildinājums 1385 cilvēki.⁶⁷⁷ Pēc tā saņemšanas bija paredzēts, ka divīzijā būs aptuveni 11 000 cilvēku, t.i. 400 – 500 cilvēku virs esošā štata. Par divīzijas gatavību kaujai joprojām nebija skaidrības. Nebija arī skaidrs, vai divīzija tiks uzturēta pēc gvardes vai „esošajiem” štatiem. Bija paredzams, ka daudzi no klāt pienākošajiem pirmo reizi saņems ieročus, kas nozīmēja, ka kauju „mēs atkal uzsāksim nesavienoti”.⁶⁷⁸ Militārā / kaujas pieredze bija nepilnai pusei ierindas sastāva – 3489 cilvēkiem. Kopumā 19. oktobrī ierindas sastāvs bija nokomplektēts tikai 79,5% jeb tajā bija 7581 ierindas karavīri no štatā nepieciešamajiem 9552.⁶⁷⁹ No ierindas sastāva regulāro karadienestu bija izgājuši 2237 cilvēki, sagatavotību izgājuši vairāk kā trīs mēnešus 2271, sagatavotību izgājuši no viena līdz trīs mēnešiem 2513, sagatavotību izgājuši mazāk par mēnesi 367. Militārās sagatavotības nebija 193 cilvēkiem.⁶⁸⁰

Neskatoties uz nemītīgajiem sarežģījumiem divīzijas personālsastāva nodrošināšanā, to raksturoja kāda specifiska īpašība, kas, iespējams, bija raksturīga tieši nacionālajiem formējumiem, un īpaši tām teritorijām, kas par PSRS daļu bija kļuvušas 1940. gadā. Divīzijā bija vērojams augsts izglītoto cilvēku skaits personālsastāva vidū. 1942. gada 1. oktobrī augstākā un pabeigta vidējā izglītība bija 510 ierindniekiem un 278 jaunākajam vadošajam sastāvam, 7.-9. klašu jeb nepilna vidējā izglītība 821 ierindniekam un 355 jaunākajam vadošajam sastāvam.⁶⁸¹ Augstais izglītības līmenis saglabājās arī turpmāk. Piemēram, 1943. gada 1. janvārī augstākā un pabeigta vidējā izglītība bija 163 ierindniekiem no 3071, nepilna vidējā izglītība bija 557 ierindniekiem, un sākumklases – 2351.⁶⁸² Dažkārt tieši citu Sarkanās armijas daļu karavīri pauda izbrīnu par to, ka latviešu divīzijā izglītoti cilvēki dien kā

⁶⁷⁶ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 1. l., 27. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums VK(b)P CK sekretāram A. Andrejevam par 201. latviešu strēlnieku divīzijas darbību, 25.09.1942.).

⁶⁷⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 166. l., 166. lp. (Akts par divīzijas stāvokli, 16.10.1942.); LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 54. lp. (J. Veikina un P. Zuša ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim par divīzijas stāvokli, 15.10.1942.).

⁶⁷⁸ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 54. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim par divīzijas stāvokli un nepieciešamo palīdzību, 15.10.1942.).

⁶⁷⁹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 166. l., 143. lp. (Akts par divīzijas nokomplektēšanu ar personālsastāvu un tā raksturojums, 19.10.1942.).

⁶⁸⁰ Turpat, 147. lp. (Akts par divīzijas nokomplektēšanu ar personālsastāvu un tā raksturojums, 19.10.1942.).

⁶⁸¹ Turpat, 167. l., 20. lp. (Divīzijas skaitliskais sastāvs, 01.10.1942.).

⁶⁸² Turpat, 172. l. (Ziņojumi par divīzijas personālsastāvu, 12.1942.-01.1943.), 5. lp. (Divīzijas skaitliskais sastāvs 01.01.1943.).

ierindnieki, savukārt citās daļās pat rotas rakstveži ir bez izglītības.⁶⁸³ Divīzijas specifika bija tā, ka cilvēki ar augstāko izglītību bija arī ierindnieki. Acīmredzot tas bija saistīts ar vietu, kur formējās divīzija un ar divīzijas papildināšanai paredzēto kontingentu. Dažkārt izglītoto augsto procentu sašūpoja papildinājums, kura vidū bija analfabēti. 1942. gada beigās no kādas rezerves brigādes 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā ieradās 47 cilvēki analfabēti.⁶⁸⁴

Par papildinājuma kvalitātes pazemināšanos 1942. gada rudenī liecina arī 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulka sastāva raksturojums. Pulka komandiera ziņojumi liecina, ka tas nemitīgi pasliktinājās, ko veicināja gan zemais izglītības līmenis, gan nemitīgā „mētāšana” pa karaspēka daļām. 1942. gada rudenī rezerves pulks tika papildināts ne tikai ar 1923. un 1924. gadā dzimušajiem, bet klāt sāka nākt arī 1925. gadā dzimušie. Galvenokārt tie bija krievu tautības cilvēki no kolhoziem un tālākiem Padomju Savienības apgabaliem. To izglītības līmenis kļuva arvien zemāks, piemēram, 1924. gadā dzimušo vidējais izglītības līmenis bija 2.-4 klases, iepriekš tas bija 4.-6. klases. Par to tika ziņots divīzijas komjaunatnes birojam: „Nestervovas nometnē 40 jaunieši nemaz nemāk lasīt un rakstīt, 80 – to dara ļoti vāji. Daļa no 1924. gadā dzimušajiem aptuveni četrus mēnešus tika pārsūtīti no vienas karaspēka daļas uz citu. Tas ir iespaidojis uzvedību un disciplīnu, radījis vēlēšanos zagt un melot. Jauniešu vidū ir sodītie par disciplīnas pārkāpšanu, zagšanu, klaiņošanu, kā arī recidīvistu.”⁶⁸⁵

Neviennozīmīga bija divīzijas karavīru attieksme pret jauno papildinājumu, ko sadzīvē sauca par „grieķiem”. „Grieķi” tika uzskatīti par tādiem, kas ir „mācījušies izvairīties no grūtībām un sevišķi no tādām vietām kā frontes”.⁶⁸⁶ Piemēram, rezerves pulkā atradās arī „latviešu tautas ieslodzītie, kurus, karam sākoties, evakuēja uz Krieviju”. Par šiem cilvēkiem bija vērojama zināma skepse, vai armijas vadībai izdosies no viņiem iztaisīt „patriotus” un pēc tam nosūtīt uz fronti, „pie pirmās izdevības tie aizšmauks prom uz otru pusi. Daudz kas domā tāpat ir arī no brīvprātīgo puses”⁶⁸⁷.

Ierindas un jaunākā vadošā sastāva vecums galvenokārt bija t.s. aktīvie vecumi. Piemēram, oktobra vidū no tiem 1923.-1922. gadā dzimuši bija 1123, 20-25 gadus veci - 1432, 26-30 gadi - 163(8)5, 31-35 gadi - 1644, 36-40 gadi - 1002, 41-45 gadi - 582, 46-50

⁶⁸³ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 138. lpp.

⁶⁸⁴ LKM, Inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku.), 24. lp.

⁶⁸⁵ LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 6. l. (Ziņojumi par komjaunatnes organizāciju darbu, 05.01.-27.12.1943.), 3. lp. (Dienesta ziņojums par 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka komjaunatnes darbu, 01.1943.).

⁶⁸⁶ Turpat, 1986. f., 2. apr., P-5177. l., 59.-60. lp.

⁶⁸⁷ Turpat.

gadi - 151, vecāki par 50 gadiem - 12. Kopumā divīzijā 23.-22. gadā bija dzimuši 1482, 20-25 gadi - 2071, 26-30 gadi - 2497, 31-35 gadi - 2326, 36-40 gadi -1450, 41-45 gadi - 801, 46-50 gadi - 223, vecāki par 50 gadiem - 44 cilvēki.⁶⁸⁸

Ievērojamus personālsastāva zaudējumus divīzija piedzīvoja kauju laikā no 1942. gada 28. novembra līdz 9. decembrim. Ja 28. novembrī divīzijā bija 11 114 karavīri, tad 9. decembrī tie bija tikai 6774 cilvēki. Kopumā šajā laika posmā bija zaudēti 4339 karavīri.⁶⁸⁹ Pieprasījumu pēc papildinājumiem pieauga. 6. decembrī J. Veikins bija nosūtījis J. Kalnbērziņam rakstu par to, ka rindas atkal kļuvušas ievērojami retākas.⁶⁹⁰ Savukārt 10. decembrī J. Kalnbērziņš J. Veikinam ziņoja, ka, neskatoties uz visiem viņu pūliņiem, nav izdevies nodrošināt Rezerves pulku pilnībā nokomplektēt. No šejienes uzdevums gūt panākumus ar mazākiem zaudējumiem.⁶⁹¹

Lai arī no decembra sākumā saņemtā papildinājuma 95% bija izgājuši apmācību aizmugures daļās un celtniecības bataljonos, tomēr bija karavīri, kuri „šauteni nav rokās turējuši kopš 1918. gada”, ar tiem saprotot galvenokārt vecumam un militārajai sagatavotībai neatbilstošos. 6. decembrī saņemtā papildinājuma rindās 32 cilvēki bija sodīti ar brīvības atņemšanu no viena līdz pieciem gadiem, un 95 cilvēki veselības stāvokļa un vecuma dēļ nevarēja atrasties ierindā. Ierašanās brīdī 10 cilvēki uzreiz tikuši nosūtīti uz medicīnas sanitāro bataljonu.⁶⁹²

Papildinājumam bija nepieciešams laiks apmācībai, kas nebija iespējama daļu skaitliskās nepilnības un kaujas apstākļu dēļ. Divīzijas komandieris lūdza „pieņemt mērus” pret 141. rezerves mācību strēlnieku bataljona komandieri par papildinājuma nosūtīšanu, „Turklāt esmu spiests jums atgādināt, ka tāds papildinājums nedrīkst papildināt gvardes daļu” – rakstīja J. Veikins.⁶⁹³ Gadu mijā palielinājās arī latviešu mobilizācijas vecuma cenzs, drīkstēja mobilizēt līdz 55 gadu vecumam. Par to dienasgrāmatā ir ierakstījis M. Strazdiņš, nožēlojot, ka „papam jau 56, un viņš netiks”.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 166. l., 144. lp. (Akts par divīzijas nokomplektēšanu ar personālsastāvu un tā raksturojums, 19.10.1942.).

⁶⁸⁹ Turpat, 167. l., 121. lp. Izziņa par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāva kustību no 28.11.-09.12.1942.). Arī J. Veikins ziņojumā J. Kalnbērziņam atzīmē, ka divīzija kopš 28. novembra ir zaudējusi aptuveni 5000 cilvēku. Skat.: LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 59. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 09.12.1942.).

⁶⁹⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 166. l., 207. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 06.12.1942.).

⁶⁹¹ Turpat, 208. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 14.12.1942.).

⁶⁹² Turpat, 2. apr., 53. l., 550. lp. (J. Veikina ziņojums 11. armijas pavēlniekam, 10.12.1942.).

⁶⁹³ Turpat.

⁶⁹⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 323. l. (M. Strazdiņa dienasgrāmata), 20. lp.

Nākamo ziņojumu par papildinājuma nepieciešamību J. Veikins J. Kalnbērziņam nosūtīja 14. decembrī, ziņojot, ka divīzija ir pazaudējusi vairāk kā 50% personālsastāva, tāpēc interesē papildinājuma daudzums un ierašanās datumi, norādot, ka tā ierašanās laikam jābūt „pēc iespējas ātrāk”. Tika pieprasīts vismaz 1500 cilvēku papildinājums.⁶⁹⁵ Nekādi papildinājuma kvalitātes uzlabojumi nesevoja, jo faktiski viss spējīgākais papildinājums tika nosūtīts uz Staļingradas fronti. 500 cilvēku papildinājums, ko divīzija bija saņēmusi 9. decembrī no 141. rezerves strēlnieku mācību pulka, sastāvēja galvenokārt no vecākā gadagājuma un krievu tautības karavīriem. Vecuma struktūra pienākušajam papildinājumam: 219 cilvēki līdz 35 gadiem; no 36 līdz 46 (ieskaitot) 258 cilvēki, vecāki par 46 gadiem 23 cilvēki.⁶⁹⁶

Cilvēki paši gribēja nonākt latviešu divīzijā ne tikai kara sākumā, bet arī kara gaitā. Daudzkārt dažādos frontes aizmugures apgabalos, pat citās Sarkanās armijas karaspēka daļās esošie latvieši lūdza Latvijas PSR TKP atrisināt jautājumu par iespēju nosūtīt viņus uz 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju. Piemēram, 1942. gada 23. decembrī Latvijas PSR pārstāvniecībai Kirovā rakstisku lūgumu uzņemt tobrīd jau 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijā izteicis V. Dadzis. Viņš bija dzimis 1891. gada 26. februārī Rīgā, no 1919. līdz 1920. gadam bijis Sarkanās armijas rindās, pēc tam, kad „1940. gadā Sarkanā armija atbrīvoja Rīgu” bijis direktors austuvē „Rīgas zīds”. Kad 1941. gadā sākās karš, izbraucis uz PSRS. Par savu vēlēšanos nonākt divīzijā rakstīja: „Es kā padomijas pilsonis un boļševiku partijas kandidāts apzinos, ka esmu spējīgs atrasties Sarkanās armijas cīnītāju rindās. Un gribu ziedot visus savus spēkus, lai ātrāk atbrīvotu mūsu dzimteni no fašistu jūga”⁶⁹⁷ Vēl viens lūgums par uzņemšanu latviešu divīzijā, šoreiz no 1926. gadā dzimuša, kurā viņš raksta, ka „tā kā drīz jāiet armijā, nevēlos ne kurā citā, kā latviešu divīzijā. Latviešu divīzijā vēlos tamdēļ, ka tur cīnās mans tēvs, un gribētu atmaksāt vācietim par mūsu mīļo Latviju. Tad, lūdzu, izsūtiet man tādu dokumentu, ka varu tikt uz Kirovu. R. Peimans.”⁶⁹⁸ Arī inženieris H. Celbarts 1942. gada aprīlī rakstījis, ka 16. aprīlī ticis iesaukts Sarkanajā armijā Ļeņingradas kara komisariātā Semipalā, nosūtīts uz 405. strēlnieku divīziju. „Pašlaik” atrodas 1049. artilērijas pulka sastāvā, kā ierindnieks: „Lūdzu jūsu tūlītēju gādību pārvest mani uz Sarkanarmijas latviešu divīziju, kuras rindās vēlos cīnīties līdz ar pārējiem Latvijas pilsoņiem mūsu dzimtenes atbrīvošanā. Lūdzu jūsu tūlītēju gādību šai lietā, jo tas ir vienīgais man zināmais gadījums,

⁶⁹⁵ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 59. lp. (J. Veikina ziņojums par papildināšanu ar personālsastāvu J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 14.12.1942.).

⁶⁹⁶ Turpat.

⁶⁹⁷ Turpat, 270. f., 1. apr., 377. l., 122. lp. (V. Dadža vēstule Latvijas PSR pārstāvniecībai Kirovā, 23.12.1942.).

⁶⁹⁸ Turpat, 148. lp. (R. Peimaņa lūgums uzņemt latviešu divīzijā, 1942. g. nogale.).

kad Latvijas pilsonis tiek ieskaitīts ne latviešu divīzijā”.⁶⁹⁹ Šis nebija vienīgais gadījums. Tas, ka viņš domāja, ka ir vienīgais, ir viņa priekšstats. Latvieši bija arī citās Sarkanās armijas vienībās.

Kopumā periodu no 1942. gada janvāra vidus līdz pat 1943. gada aprīlim raksturoja nemitīgi pieprasījumi pēc jauna personālsastāva, lieli zaudējumi un arvien lielāka personālsastāva kvalitātes pazemināšanās, kas, neapšaubāmi, iespaidoja visus citus sociālpolitiskos procesus divīzijā. 1942. gada nogalē, 1943. gada sākumā notikušās karadarbības rezultāts bija joprojām ļoti zems divīzijas skaitliskais sastāvs. 1943. gada 20. februārī 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijā bija 5726 karavīri, no tiem 907 vadošais sastāvs, 1024 jaunākais vadošais sastāvs, 3795 ierindas sastāvs.⁷⁰⁰ 1943. gada 8. aprīlī divīzija tika atvilktā no frontes armijas 2. ešelonā, un praktiski līdz 1943. gada beigām vairs necīnījās.

3.1.2. Personālsastāva nacionālās izmaiņas

Personālsastāva nacionālās izmaiņas ietver jautājumu par papildināšanu ar citām tautībām un attieksmi pret tām, par latviskuma apzināšanos un vēlēšanos to saglabāt. Tas ir arī jautājums par sadzīvošanu ar citādo un iejušanos citādajā. Turpmāk tiks apskatīts ne tikai nacionālā sastāva izmaiņas, kas radās divīzijas papildināšanas rezultātā, bet arī karavīru personiskie vērtējumi par savu tautu un divīziju, kā arī karavīru attiecības ar citu tautību karavīriem.

Saskaņā ar 1941. gada 3. augusta lēmumu, divīzija primāri bija jāveido no cilvēkiem, kas ir Latvijas PSR pilsoņi.⁷⁰¹ Līdz ar to apgalvot, ka tā būtu tikai latviešu nācijas strēlnieku divīzija, nav iespējams, kaut gan tā tika dibināta ar neapšaubāmu piederības sajūtu Latvijai, un tai bija jābūt tādai, kas apvieno visus Latvijas iedzīvotājus un latviešus. Pēc aprēķiniem 1941. gada 1. decembrī PSRS atradās 52 429 cilvēki, kas bija evakuējušies no Latvijas, to skaitā 13 705 latvieši.⁷⁰² Līdz ar to pat teorētiski nebija iespējams divīziju noformēt tikai no latviešiem, pieņemot, ka zināms skaits starp latviešiem ir sievietes, bērni, kā arī sirmgalvji. Tobrīd neviens nevarēja atbildēt, vai to spēš izdarīt tikai evakuējušies Latvijas iedzīvotāji. Kā izrādījās, tad formēšanas posmā faktiski nebija problēmas ar komplektēšanu no Latvijas

⁶⁹⁹ LNA LVA, 270. f., 1. apr., 363. l., 11. lp. (H. Celbarta lūgums pārcelt uz 201. latviešu strēlnieku divīziju, 04.1942.).

⁷⁰⁰ KF AMCA, 221. f., 1364. apr., 299. l., 61. lp.

⁷⁰¹ Skat. PSRS Aizsardzības Tautas komitejas lēmumu par 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu. - LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 24. lp.

⁷⁰² Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 396. lpp.; Strods, H. Latvijas pirmās okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs – 1945. gads). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 123. lpp.

iedzīvotājiem, kas kopā sastādīja 90% no divīzijas karavīriem, un tikai 10% bija no citām PSRS vietām. Arī sākotnējā nacionālajā sastāvā bija latviešu pārsvars: 51% latvieši, 26% krievu, 17% ebreju, 3% poļu, 3% citas tautības.⁷⁰³ (Skatīt: *Pielikums Nr. 13*) Līdz ar to var apgalvot, ka 1941. gada decembrī divīzija gan pēc formas, gan satura atbilda savam nosaukumam.

Jau pirms došanās uz fronti divīzijas komandieri uztrauca ne tikai jautājums par komandējošā sastāva komplektēšanu no latviešiem un personālsastāva politiskās uzticamības jautājums, bet arī gaidāmie tā zaudējumi, galvenokārt slimību un politisku motīvu dēļ. Tobrīd absolūti nebija paredzams, ka divīzijas skaitliskā sastāva saglabāšana, ko veidoja latvieši un Latvijas PSR iedzīvotāji, būs viens no vissarežģītākajiem jautājumiem turpmākajā divīzijas darbībā. Tāpat, kā nebija paredzams, ka ļoti daudz noteiks situācija frontē un armijas virspavēlniecības lēmumi.

Jautājums par latviešu tautības karavīru skaita samazināšanos pirmo reizi aktualizējās pēc divīzijas piedalīšanās kaujās pie Maskavas. 1942. gada janvārī divīzija ļoti strauji tika papildināta ar krievu un citu tautību PSRS teritorijā dzīvojušajiem karavīriem, kopumā ar 4358 cilvēkiem. Caurmērā vairs tikai 60% no divīzijas sastāva veidoja Latvijas iedzīvotāji. Janvāra beigās divīzijas sastāvā atradās tikai 8942 karavīri,⁷⁰⁴ no kuriem krievu tautības bija 70%, latvieši 20%, ebreji 2% un citi 8%.⁷⁰⁵ Tikai 747 cilvēki (vecumā no 20 līdz 35 gadiem) bija no evakuētajiem Latvijas iedzīvotājiem. Vecuma kategorijas ziņā joprojām visvairāk karavīru bija vecumā starp 20 un 30 gadiem – 60%. Šī bija pirmā reize, kad divīzijas sastāvs piedzīvoja tik strauju papildināšanu ar krievu tautības karavīriem. Papildinājums galvenokārt nāca no dažādiem krievu rezerves pulkiem, kā arī Latviešu rezerves bataljona. Divīzijas papildināšana ar krievu tautības karavīriem divīzijas personālsastāvā radīja zināmu satraukumu un neapmierinātību, par ko divīzijas karavīri vēstulēs tuviniekiem rakstīja arī šādus vārdus: „Esam izgājuši cauri daudzās cīņās, guvuši daudzās uzvaras, protams, arī mūsu rindas tapušas retākas un retākas. Šī iemesla dēļ mūsu rindas vajadzēja papildināt ar citu tautību biedriem. Esam palikuši mazākumā, bet vadība ir mūsu, kāpēc arī „firma” paliek.”⁷⁰⁶ Lai arī tas ir acīmredzams propagandas aizguvums, tomēr nav noliedzama atsevišķu karavīru uzmanības pievēršana divīzijas un pulku komandieru tautībai.

⁷⁰³ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*, С. 116.

⁷⁰⁴ Турпат, 148.-149. lpp.

⁷⁰⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 93. l., 60. lp.

⁷⁰⁶ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 192. l., 20. – 21. lp. (E. Berklava vēstule, 29.01.1942.).

Galvenā individuālā neapmierinātība ar papildināšanas rezultātu bija nevis tāpēc, ka tajā nonāca daudz krievvalodīgo, bet tāpēc, ka papildinājumu lielā mērā veidoja cilvēki, kas nebija no Latvijas. Divīzija nekad pēc nacionālā sastāva nebija bijusi tikai latviešu divīzija, lai gan par to bija notikušas aktīvas diskusijas divīzijas formēšanas posmā, kad tika risināts divīzijas nosaukuma jautājums. Ierindnieks K. Gerķis 3. februārī par divīzijas papildināšanu rakstīja: „Mūsu divīzija atrodas atpūtā un tika papildināta ar rezerves bataljonu un ar latviešiem no Ļeņingradas frontes, bet tak ar tomēr latviešu maz, tad arī esot piedoti daudz krievu. Tātad mūsu divīzija jau ir apmēram puse krievu divīzijas, kaujās nejiešot, kamēr mūsu karaspēks pieies pie Latvijas robežas, citādi nepaliks neviena latvieša.”⁷⁰⁷ Viņš jaunpienācējus raksturoja kā tādus, kas dzīvojuši PSRS un Latviju nekad nav redzējuši.⁷⁰⁸

Par daudz plašāku neapmierinātību ar papildinājumu janvāra mēnesī liecina arī V. Kalpiņa izteikumi par februārī, martā izskanējušiem pārmetumiem divīzijas vadībai par personālsastāva dalīšanu brīvprātīgajos no evakuētajiem un mobilizētajos, ar otrajiem apzīmējot cilvēkus, kas nekad nav bijuši saistīti ar Latviju un latviešiem.⁷⁰⁹ Šis raksturojums, iespējams, tika attiecināts tikai uz kādu daļu, un tas bija pats sākums tendencei arvien vairāk divīziju papildināt ar Latvijai nepiederīgajiem. Piemēram, 1942. gada aprīlī iesniegtajā politiskajā ziņojumā 34. armijas politiskās daļas vadītājam, pulkvedim A. Mihailovam tika norādīts, ka aprīlī divīzijas personālsastāvs papildināts no marša rotas, kas ieradusies no 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka, „divīziju lielākoties veido militārpersonas, kas agrāk dzīvojušas Latvijas PSR un evakuējušās kara sākumā”.⁷¹⁰ Iespējams, ka tā bija daļa no viegli ievainotajiem, kā arī janvārī mobilizētajiem.

Daudz aktīvāk nekā pirms tam uzmanība tika pievērsta jautājumam par latviešu atrašanos citās Sarkanās armijas daļās vai to nosūtīšanai no hospitāļiem uz tām. Piemēram, jau 1942. gada 7. janvārī divīzijas rezerves bataljona vadība ziņoja LK(b)P CK par Latvijā dzimušajiem latviešiem, kas atrodas strādnieku bataljonos. Tas tika skaidrots ar to, ka acīmredzot apgabalu kara komisariāti nebija saņēmuši rīkojumu par latviešu nosūtīšanu uz 201. latviešu strēlnieku divīzijas rezerves bataljonu, vai arī šīs kolonnas neatradās komisariātu pakļautībā. Kara komisariāti uz rezerves bataljonu sūtīja galvenokārt krievus, ebrejus un citus, bet ne latviešus. Ļoti maz līdz šim bataljonā bija Latvijā dzimušo, tai skaitā arī latviešu, kas

⁷⁰⁷ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 195. l., 26. lp. (K. Gerķa vēstule sievai, 03.02.1942.).

⁷⁰⁸ Turpat, 29. – 30. lp. (K. Gerķa vēstule sievai, 01.04.1942.).

⁷⁰⁹ Turpat, 1895. f., 1-v, 5. l., 9.-10. lp.

⁷¹⁰ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 34. l. (Divīzijas politiskās daļas vadītāja politiskā ziņojuma kopija. 1942. gada aprīlis), 1. lp.

visu laiku dzīvojuši PSRS.⁷¹¹ Pastāv jautājums, vai tā bija apzināta komisariātu darbība, vai nekompetence, kas izpaudās kā vienaldzīga attieksme pret konkrētiem pieprasījumiem.

Arī katram karavīram individuāli bija būtiski pēc hospitāļa nonākt atpakaļ latviešu divīzijā, bet gadījās pārpratumi, kad karavīrus nosūtīja citur. Tas karavīros izsauca neapmierinātību. Piemēram, kāds karavīrs savā dienasgrāmatā 1942. gada 17. janvārī pauž sašutumu par to, ka pēc ārstēšanās hospitālī tiek nosūtīts nevis uz latviešu daļu, bet uz 40. divīziju. Turpinājumā viņš raksta: „Teicu, lai mani sūta uz mūsu divīziju, šeit atbild, ka viņi neko nevar darīt. [...] Cik tas sāpīgi, ka netieku uz savu divīziju. [...] Varbūt palikšu sniegā starp svešiem tā, ka neviens par mani nekā nezinaš.”⁷¹²

Maija vidū pēc J. Veikina atgriešanās divīzijas komandiera amatā, pirmkārt, sakās pastiprināta uzmanības pievēršana papildināšanai ar latviešiem un Latvijas iedzīvotājiem. Otrkārt, mainījās divīzijas komandiera attieksme pret papildinājuma nacionālo sastāvu. Divīzija bija piedzīvojusi ievērojamus personālsastāva zaudējumus gan decembra – janvāra, gan februāra –marta kaujās, un tās sastāva atšķaidīšana nacionālajā ziņā jau bija sākusies janvārī. Strauji bija samazinājies no Latvijas evakuējušos ne tikai latviešu, bet citu tautību karavīru skaits. Piemēram, no 15. maijā saņemtā papildinājuma 2233 karavīriem latvieši bija 633, krievi - 994, ebreji - 376, ukraiņi - 22, citas tautības - 223.⁷¹³ 25. maijā divīzijā atradās 877 no Latvijas evakuējušies krievu tautības karavīri, bet no PSRS - 1841.⁷¹⁴ Kopumā divīzijā tobrīd bija 2718 krievu tautības karavīri, kas bija gandrīz tikpat, cik latvieši. Latvieši šai laikā bija 2874 no 7066 divīzijas karavīriem. Kopumā 25. maijā divīzijā bija 15 dažādu tautību karavīru.⁷¹⁵

Lai arī, redzot lēno un nekvalitatīvo divīzijas komplektēšanas ar komandējošo sastāvu norisi, divīzijas komandieris J. Veikins pieļāva tās papildināšanu ar krievu tautības karavīriem, tomēr jautājums par papildināšanu ar divīzijas dibināšanas pavēlē neminētām cilvēku kategorijām netika pieļauts. J. Veikinam divīzijas specifiskums nozīmēja – divīzijas personālsastāvu veido latvieši un Latvijas iedzīvotāji, kā tas bija noteikts pavēlē par divīzijas izveidošanu. Viņa turpmākie ziņojumi līdz pat 1942. gada nogalei, sarakste ar LK(b)P CK liecina par zināmu satraukumu dēļ papildinājuma no latviešiem samazināšanās. Daudz plašākā mērogā tās ir bailes no 201. latviešu strēlnieku divīzijas kļūšanas par vienu no daudzskaitlīgajām Sarkanās armijas daļām. J. Veikins šo procesu sauca par „rusifikāciju”.

⁷¹¹ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 4. l., 1.-2. lp.

⁷¹² Turpat, PA-301. f., 1. apr., 173. l., 42. lp. (17.01.1942. ieraksts.).

⁷¹³ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 197. lp.

⁷¹⁴ Turpat, 1. apr., 248. l. (Ziņas par divīzijas militāro un skaitlisko sastāvu, 25.05.1942.-23.03.1943.), 1. lp.

⁷¹⁵ Turpat.

Pirmo reizi terminu „rusifikācija” J. Veikins lietoja pēc atgriešanās divīzijas komandiera amatā maija vidū, un nevis tāpēc, ka situācija ar papildinājumu būtu kļuvusi katastrofālāka kā tā, kas bija janvāra otrajā pusē, bet gan tāpēc, ka pavasara mēnešos šiem jautājumiem uzmanību praktiski nepievērsa. Kopš 3. marta divīzijas komandieris bija Krievijā dzimušais pulkvedis A. Frolovs, kuram primāri bija jārisina apgādes jautājumi un jācīnās ar nelabvēlīgo karavīru politisko noskaņojumu, kāds pastāvēja zināmā daļā divīzijas karavīru. 21. maija ziņojums ir pirmais konstatētais ziņojums, kurā J. Veikins atzīst, ka „ir uzņemts pārāk straujš kurss uz divīzijas rusifikāciju. Cilvēki ir aizmirsuši, ka divīzija ir Latvijas. Tendence gan armijā, gan divīzijā uzskatīt mūsu divīziju kā vienu no daudzskaitlīgajām Sarkanās armijas divīzijām, bez tās specifiskuma atzīmēšanas. Sevišķi asi tas jūtams vadošo kadru atlasē. Ar šo kaitniecisko tendenci cīnos un uzskatu, ka ar Jūsu atbalstu šī kļūda ātri un nesāpīgi izlabosim”.⁷¹⁶

Divīzijas karavīru tautību skaits (maija vidū 15) arī apliecina, ka divīzija pamazām kļuva par „vienu no daudzskaitlīgajām Sarkanās armijas divīzijām”. Piemēram, jūnija sākumā strēlnieku pulkos atradās no Latvijas evakuējušies 2245 karavīri, krievu valodu nezināja 239 karavīri, savukārt latviešu valodu - 1784 karavīri (šie dati ir neoficiāli, un, iespējams, ir nepilnīgi).⁷¹⁷ Latviešu valodas nezināšana pastiprināja tendenci, ka arvien vairāk oficiāli tika sākta lietot krievu valoda, kas bija oficiālā komandēšanas valoda. E. Kārkliņš par to stāsta: „Kad sākās tā krievu padarīšana, mācības krieviski, pavēles krieviski. Savā starpā runāja latviski. Bet latviešus stipri izsita.”⁷¹⁸ Sākotnēji pamatsastāvs bija Latvijas iedzīvotāji, kuri lielākoties visi runāja arī latviešu valodā. Kā atzīmē E. Kārkliņš, tad „tālāk stipri daudz krievus papildināja, no maskaviešiem, no Ļeņingradas, papildināja ar pilsētniekiem”.⁷¹⁹

1942. gada vasarā, balsoties uz situāciju Sarkanajā armijā, notika gan citu tautību karavīru aizkomandēšana no divīzijas, gan latviešu tautības karavīru atkomandēšana uz divīziju. Aizkomandēšana lielā mērā bija saistīta gan ar frontes darbību, gan jaunu karaspēka daļu veidošanos. Vispirms 30. maijā Sarkanās armijas Komplektēšanas galvenā pārvalde un 2. jūnijā Ziemeļrietumu frontes kadru daļa izdeva direktīvu par somu, vācu un citu „ar mums” karojošo tautību karavīru izslēgšanu no Sarkanās armijas nacionālo pazīmju dēļ. Līdz 12.

⁷¹⁶ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9.-11. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam par divīzijas stāvokli, 21.05.1942.).

⁷¹⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 248. l., 3. lp.

⁷¹⁸ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁷¹⁹ Turpat.

jūnijam bija jāziņo armijas kadru nodaļai par attiecīgo tautību komandējošo sastāvu.⁷²⁰ 201. latviešu strēlnieku divīzijā uz 1. jūliju bija tikai divi bulgāru un viens somu tautības karavīrs.

Savukārt 11. armijas štāba priekšnieks divīzijas štāba priekšniekam pavēlēja divīzijā esošos 20 lietuviešus un 7 igauņus (jaunākais vadošais un ierindas sastāvs), pamatojoties uz divām Ziemeļrietumu frontes pavēlnieka direktīvām, „nekavējoties” nosūtīt 150. rezerves strēlnieku pulka komandiera rīcībā. Lietuviešus bija paredzēts sūtīt uz 16. lietuviešu strēlnieku divīziju, bet igauņus uz igauņu rezerves strēlnieku pulku.⁷²¹

Apzinātie J. Veikina ziņojumi par situāciju divīzijā, ko viņš sniedza J. Kalnbērziņam un V. Lācim, liecina, ka tieši viņos tika saskatīta izeja, kas atrisinās jautājumus par latviešu un Latvijas iedzīvotāju nonākšanu 201. latviešu strēlnieku divīzijā.⁷²² Jau minētajā 21. maija ziņojumā J. Veikins arī atzina, ka J. Kalnbērziņa un V. Lāča ierašanās divīzijā „spēlētu lielu lomu” un „esmu pārliecināts, ka Jums līdzdarbojoties veiksmīgi pārvarēsim grūtības un kā iepriekš augstu nesīsim uzvaras karogu”.⁷²³ Analoga satura ziņojumi turpinājās līdz gada beigām. Tieši no šīm abām institūcijām bija atkarīgs, vai latvieši no dzīves frontes aizmugurē nonāks 201. latviešu strēlnieku divīzijā.

Latvieši un Latvijas iedzīvotāji tika meklēti, jo 1942. gadā ziņas par to, kur atrodas latvieši LK(b)P un Latvijas PSR TKP bija. 1. maijā LKP CK pilnvarotie rakstīja Alma-Atas (mūsdienās - Almati) kara komisariātam, lūdzot iesaukt Sarkanajā armijā ar nosūtīšanu uz 201. latviešu strēlnieku divīziju „zemāk redzamos” Latvijas PSR pilsoņus. Analoga satura vēstules tika izsūtītas arī citiem kara komisariātiem. Tādējādi arvien vairāk divīzijā sāka pienākt tie no Latvijas PSR evakuētie, kas atradās Vidusāzijā, no Sibīrijas ieradās arī latviešu kolhoznieki.⁷²⁴

Jautājumu par latviešu nosūtīšanu uz 201. latviešu strēlnieku divīziju (vispirms uz rezerves pulku) J. Kalnbērziņš un V. Lācis turpināja risināt arī rudenī. Tas bija ārkārtīgi būtiski, jo 17. septembrī divīzijā bija tikai 6351 cilvēks, kas bija 55,5 % no nepieciešamā personālsastāva, un to kopumā veidoja 28 tautības un „citi”. No tiem latvieši bija tikai 2693

⁷²⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 71. l., 89. lp. (11. armijas direktīva, 05.06.1942.).

⁷²¹ Turpat, 142. lp. (11. armijas štāba priekšnieka pavēle par lietuviešu un igauņu pārceļšanu no 201. latviešu strēlnieku divīzijas, 08.1942.).

⁷²² Piemēram, 8. aprīlī J. Kalnbērziņš un V. Lācis lūdza J. Ščadenko veikt divīzijas komplektēšanu galvenokārt ar vienas tautības pārstāvjiem – krieviem un nepieļaut daudznacionālismu, jo tas apgrūtinot politisko un militāro sagatavošanu. Šis lūgums tika izteikts sakarā ar to, ka komplektēšanai netiek nosūtīti latvieši. Skatīt: LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 4. l. (Sevišķais sektors. Slepēnā sarakste par 1. atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku, 04.01.-31.12.1942.), 10. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Ščadenko, 08.04.1942.).

⁷²³ Turpat, 3. l., 9.-11. lp.

⁷²⁴ LKM, inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku), 4. lp.

karavīri (42%), savukārt piemēram, krievi – 2532 (39,9%), ebreji – 748 (11,9%).⁷²⁵ Septembrī turpinājās latviešu tautības cilvēku meklēšanas process, kas atklāja kādu nepilnību – latvieši kara komisariātu uzskaitē tika ierakstīti kā krievi, kas nozīmēja, ka viņi tika nosūtīti uz jebkuru Sarkanās armijas daļu, nevis uz rezerves pulku, kā bija noteikts PSRS Aizsardzības Tautas komisariāta pavēlē. Bija gadījumi, kad rajonu kara komisariāti, acīmredzot pieturoties pie saņemtās instrukcijas, nosūtīja mobilizētos latviešus tikai uz rezerves pulku, laikā, kad cita rajona kara komisariāts, izvietots tajā pašā pilsētā, nosūtīja mobilizētos latviešus uz krievu rezerves formējumiem.⁷²⁶

Sakarā ar to, ka nebija zināms precīzs latviešu skaits, un daudzi latvieši un latgalieši bija atzīmēti kā krievi, 1942. gada 9. septembrī 1924. gadā dzimušo mobilizācijas kontekstā V. Lācis lūdza LPSR Tautas komisariāta pilnvarotajiem apgabalos sazināties ar vietējiem kara komisariātiem, lai atrisinātu šo jautājumu, kā arī noskaidrotu visus „latviešus un latgaliešus”, arī citus LPSR pilsoņus (te tiek iekļauti latvieši, krievi, ebreji un citi).⁷²⁷ Tobrīd aktuāls bija jautājums par 1924. gadā dzimušo iesaukšanas Sarkanajā armijā pabeigšanu. Iesaukšanas sākumā bija izdots rīkojums kara komisariātiem, ka visi „latvieši un latgalieši”, kas bija evakuējušies no Latvijas PSR, kā arī tie, kuri dzimuši Krievijas teritorijā, jānosūta uz 1. atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku. Acīmredzot kara komisariātu darba stila rezultātā daudzi iesauktie „latvieši un latgalieši” armijā tika iesaukti kā krievi un nonāca citās armijas daļās. Tika uzdots apgabalu pilnvarotajiem atrisināt šo lietu, kā arī noskaidrot visus „latviešu un latgaliešus”, arī Latvijas PSR pilsoņus kopumā.⁷²⁸

Arī J. Kalnbērziņš un V. Lācis 1942. gada 20. decembrī ziņoja Staļingradas apgabala kara komisariāta 1. daļas priekšniekam Žužčovam par to, ka „pēdējā laikā” Staļingradas frontē notiekot mobilizācija, un mobilizējamo skaitā nonākot arī Latvijas PSR pilsoņi. Visi Latvijas PSR pilsoņi, kā arī tie latvieši, kas dzīvojuši citās republikās, ir derīgi karadienestam un ir dzimuši 1924. – 1898. gadā, jānosūta uz latviešu nacionālo daļu, t.i. 1. atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku.⁷²⁹ Minētie pasākumi neatrisināja latviešu skaita palielināšanos. 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka rakstvedis Armans 1942. gada 16. oktobrī

⁷²⁵ KF AMCA, 43. gvdsd. f., 2. apr., 53. l., 481. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas nacionālais sastāvs, 17.09.1942.).

⁷²⁶ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 115. lpp.

⁷²⁷ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 4. l., 48. lp. (V. Lāča raksts Latvijas PSR TKP pilnvarotajiem apgabalos, 09.09.1942.).

⁷²⁸ Turpat, 270. f., 1. apr., 369. l., 27. lp. (V. Lāča un J. Kalnbērziņa raksts pilnvarotajam Kirovas un Molotovas apgabalos K. Pugo, 22.09.1942.).

⁷²⁹ Turpat, 378. l. (Sarakste par politiski izglītojošā darba organizāciju, materiālās palīdzības sniegšanu uz citiem jautājumiem evakuētajiem uz Tadžikijas PSR, 08.11.1942.-26.06.1944.), 10. lp. (J. Kalnbērziņš un V. Lācis Staļingradas apgabala kara komisariāta 1. daļas priekšniekam Žužčovam, 20.12.1942.).

dienasgrāmatā bija ierakstījis: „Mūsu divīzija esot atpūtā. Kā runā, pāriešot uz garnizona dienestu. Maz latviešu (Latvijas) esot palicis. Nelaimīga latv[iešu] tauta, katrā karā viņa lej daudz asiņu.”⁷³⁰ 29. oktobrī 43. gvardes divīzijā bija 24 tautības, no kuriem latvieši bija 5158 (47,55%), krievi 3913 (35,14%), ebreji no Latvijas 1338 (12,3%) u.c. kopumā 10 843 karavīri.⁷³¹ (Skatīt: *Pielikums Nr. 13*)

Gada beigās pienākošo papildinājumu nacionālais sastāvs arvien vairāk liecināja par divīzijas nespēju pēc satura atjaunoties kā latviešu strēlnieku divīzijai. 1942. gada 9. decembrī divīzija saņēma 500 cilvēku papildinājumu no 141. mācību rezerves strēlnieku pulka. Pēc nacionālā sastāva 369 bija krievi, 19 ukraiņi, 19 uzbeki, 6 ebreji, 2 baltkrievi un 86 citu tautību karavīri. Kopumā tie bija 12 tautību karavīri, no kuriem vairums vai nu slikti zināja, vai nemaz nezināja krievu valodu. Starp šiem cilvēkiem bija arī sodītie ar brīvības atņemšanu no viena līdz pieciem gadiem.⁷³² Krievu valodas nezināšana bija jaunā papildinājuma raksturīga iezīme.

Karavīri par nacionālo jautājumu. Jau 1943. gada vasarā padomju propagandas iespaidā atsevišķos karavīros bija radusies pārliecība par latviešu divīzijas varonīgo vēsturi un tās nozīmi nākotnē. Piemēram, rakstnieks A. Grigulis to galvenokārt saistīja ar latviešu tautas cīņas sparū, par ko viņš pārliecinājies, atrodoties divīzijas kauju tuvumā. Viņš atzīst: „Es nezinu, kā vajag cīnīties, bet domāju, ka labāk cīnīties, kā latvieši līdz šim ir cīnījušies, diez vai ir iespējams.”⁷³³ Iespējams, tā bija propagandas rezultātā radusies pārliecība par zināmu savu pārākumu. Tomēr tā apstiprina daudzās citās liecībās sastapto visnotaļ pozitīvo viedokli par latviešu karavīriem.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija bija savdabīgs dažādu tautību un dzīvesveidu sajaukšanās piemērs, kur neapšaubāma nozīme bija karavīru iepriekšējai dzīves pieredzei, īpaši tās rezultātā izveidotajiem priekšstatiem par kādu tautību. Iepazīstoties ar karavīru privātajām liecībām (atmiņām, dienasgrāmatām, vēstulēm un intervijām) rodas atziņa par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju kā vietu, ko zināma daļa karavīru identificēja ar mājām un Latviju. Jau karavīru motivācija skaidri apliecināja, ka viens no iemesliem, kāpēc karavīrs kļuva par brīvprātīgo, bija iespēja būt kopā ar citiem latviešiem, nonākt pazīstamā vidē, sabiedrībā, kas karavīrā izsauca prieku: „Bet karavīram frontē lielākais

⁷³⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 390. l. (Sarkanarmieša Armana dienasgrāmata, 06.1941.-01.1943.), 4. lp.

⁷³¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 171. l. (Ar personālsastāvu papildinātās divīzijas pieņemšanas – nodošanas akti, 17.10.-29.10.1942.), 3. lp. (Divīzijas pieņemšanas – nodošanas akts, 29.10.1942.).

⁷³² KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 550. lp. (J. Veikina ziņojums 11. armijas pavēlniekam, 11.12.1942.).

⁷³³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 36. op. lp. (A. Grigūļa atmiņas, 03.06.1943.).

prieks, kad viņš saņem no saviem paziņām vēstuli, bet kas rakstīs Latvietim, kurš šeit ir pilnīgi viens un svešs.”⁷³⁴

Personālsastāvs neapšaubāmi centās apliecināt savu piederību latviešiem. Īpaši spilgti to ataino karavīru atmiņas. Piemēram, K. Liepiņš atceras, ka, dodoties uz Gorohovecas nometni, notikušas vakara jundas pēc Latvijas armijas parauga, ar Latvijas himnas „Dievs, svētī Latviju” dziedāšanu, kā arī apkārtējo milzīgo latviešu slavēšanu, tos sasaistot ar latviešu strēlniekiem, kuriem pieder lielie panākumi.⁷³⁵ Jāatzīmē, ka šī ir vienīgā liecība par Latvijas himnas dziedāšanu divīzijas formēšanās laika kontekstā. Arī V. Kalpiņš atzīmē, ka gaisotne bijusi kā 1915. gadā, strēlnieku bataljonus formējot.⁷³⁶ Dziedāšana faktiski tiek pieminēta visbiežāk, dziesmai kļūstot par vienu no latviešu karavīru atpazīšanas faktoriem.

Dažkārt karavīri, aprakstot došanos uz fronti, pretnostata sevi un vietējo kolhozu iedzīvotājus, un viens no kritērijiem ir attieksme pret dziedāšanu. Spilgti to ataino M. Vulfsona atmiņas par karavīru došanos uz fronti: „Mēs gājām uz dzelzceļa staciju ar dziesmām, vienmēr varēja dzirdēt, kā latvieši dzied un atbrauca uz Gorohovecu priecīgi. Viena vecenīte skatījās, skatījās – redz kā krievu sievietes – sievas un mātes raud, un tik nopietni gāja, bet latvieši ar dziesmām gāja un jautri, un pajautāja – „kas jūs tādi?” – „latvieši”. Lūk, cietsirdīga tauta, neraud, bet smejas. Teica viņa.”⁷³⁷ Dziedāšana neizpalika arī frontē, kad latvieši nemitīgi apliecināja dziedātprasmi, dziedot latviešu dziesmas, piemēram, „Pie dzintara jūras”, „Avu, avu baltas kājas” (saglabāta oriģinālā rakstība), „Strauja upe tecēj”, „tās dzird diezgan bieži, it sevišķi kopš tālaika, kad divīzijas sastāvs latviskojās.”⁷³⁸ A. Poēma dienasgrāmatā ierakstījis, ka „mācāmies vecās latviešu strēlnieku dziesmas. Mācāmies uz vietas pa zemnīcas dēļiem un ļaujām plaušām vaļu.”⁷³⁹

Kara laikā karavīrs, kas bija nonācis hospitālī, vai atradās ceļā uz fronti, nekad tik ļoti nepriecājās, kā satiekot otru latvieti. Tā bija ļoti svarīga karavīra būtības daļa. Būtībā katrs karavīrs, kurš rakstīja dienasgrāmatu, ja viņa ieraksti ir aptvēruši arī laiku par došanos uz fronti, kas visbiežāk notika ar vilcienu, piemin vai nu satikšanos ar citiem latviešiem, vai vietējo iedzīvotāju pausto par latviešiem. Nereti karavīri veica ikdienas atskaiti paši sev, vai ir

⁷³⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 317. l. (Frontinieku vēstules tuviniekiem un paziņām. 4. sēj., „P-J”. 1942.-05.1944.), 45. lp. (V. Saulīša vēstule A. Lepšei, 09.02.1943.). Astoņpadsmitgadīgā Z. Ozola savas ģimenes paziņam A. Norkusam bija rakstījusi: „Divīzija ir manas mājas. Citur man nebija neviena.” – Citēts pēc: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 13. jūlijs, 9. lpp.

⁷³⁵ Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

⁷³⁶ LNA LVA, 1895. f., 1-v, 5. l., 9.-10. lp. (V. Kalpiņa atmiņas.).

⁷³⁷ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 36. op. lp.

⁷³⁸ Turpat, 185. f., 5. apr., 4. l., 42. - 43. lp.

⁷³⁹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 322. l. (Vēstures komisijas sekretāra A. Poēmas dienasgrāmata, 11.06.1942.-29.12.1944.), 19. lp.

izdevies satikt kādu latvieti. Visbiežāk to darīja hospitāļos esošie. Piemēram, J. Melnalksnis savā dienasgrāmatā vairākas dienas pēc kārtas veicis sekojošus ierakstus: „21. janvārī. [...] Redzēs, vai šodien ar atbrauks kāds latvietis. [...] Atbraucis viens latvietis no Sibīrijas kolhozniekiem.” „22. janvārī. Šodien atkal satiku daudzus latviešus, kuri ir otrā rotā. Maskavā dabūju vairākus kukuļus maizes. Būs kādas dienas labi pašam.” „Dzīvoju virs galdiem. Latvieši redzami arvien vairāk kopā. Satiku K. no savas rotas. Kad būs labi daudz, mūs nosūtīs uz savu divīziju.” „27. janvāris, Otrdiena. Viena diena atkal pagājusi. Atbrauca vairāki latvieši. Tā mūsu skaits nemitīgi pieaug. Kur atrodas mūsu divīzija, neviens skaidri nezina.”⁷⁴⁰

Pirmkārt, tikšanās ar citiem latviešiem tika identificētas ar Latviju un atmiņām par tur palikušo ģimeni, radniekiem un draugiem. Otrkārt, daudziem latviešu karavīriem būtisks bija valodas jautājums - iespēja runāt latviešu valodā. Piemēram, no kādas dienasgrāmatas (karavīrs atradās hospitālī): „Atkal daži mazāk, kuri runā latviešu valodu. Ar kuriem varēja dalīties mīļās, gaistošās atmiņās par tuviem cilvēkiem. Palieku atkal kā koks klajā laukā, ar no jauna vienu nolauztu zaru.”⁷⁴¹

1941. gada vasarā, dodoties evakuācijā, lielākā daļa neprata krievu valodu. Pirmajos divīzijas formēšanas mēnešos arī komandu valoda bija latviešu. Krievu valodas nezināšana bija iemesls, kāpēc cita latvieša satikšana kļuva par iespēju apmainīties ar informāciju, īpaši par latviešu divīziju. Piemēram, karavīrs, dodoties uz fronti, formēšanās punktā satika vairākus latviešus, kas ne tikai deva viņam cerību „atkal tikt savā latviešu daļā”, bet arī tika satikts latvietis, ar kuru bija iespējams pārrunāt „pēdējā laika notikumus”, jo „viņi vispār maz zina par pēdējiem notikumiem, jo neprot krieviski”.⁷⁴² O. Engels apraksta, kā uz divīziju brauca uz kolhoziem Sibīrijā evakuējušies cilvēki. Viņš min, ka esot Rīgas Kājnieku karaskolas kadeti, virsnieki no 24. teritoriālā korpusa. Tie visi pielaižot saņemtos formastērpus, saīsinot garās blūzes pēc Latvijas armijas parauga, bet galvenais šajā procesā esot apkārt skanošā latviešu valoda.⁷⁴³ Ir arī citāds viedoklis par valodas jautājumu, kas liecina, ka laika gaitā valodas iemācīšanās bija atkarīga no katra individuāli, un jau, dodoties uz fronti 1941. gada decembrī, valodas barjera vairs nepastāvēja. To sekmēja visapkārt

⁷⁴⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 173. l., 43. op. – 45. lp.

⁷⁴¹ Turpat, 322. l., 12. lp. (2. daļa). Savukārt Stiprais savā dienasgrāmatā ierakstījis: „Še vismaz būs vieglāk sarunāties. Zinu, ka te būs savējie”. – Turpat, 146. l., 25. op. lp. (13.09.1941. ieraksts.).

⁷⁴² Turpat, 173. l., 42. op. lp.

⁷⁴³ Engels, O. Ak, Latvija, kur tavi dēli. *Latviešu Strēlnieks*, 1993, Nr. 8, 13. lpp.

skanošā krievu valoda.⁷⁴⁴ Ja sākumā bija grūtības izrunāt latviešu uzvārdus, tad laika gaitā arī tās tika atrisinātas.

Latvieši sekoja līdzī ziņām par divīziju, kas ne vienmēr bija precīzas un atbilda patiesībai. Viens no uztraukuma pamatiem bija, piemēram, 1942. gada februārī un martā kādā daļā starp latviešiem izplatījies ziņa, ka Sarkanā armija jau cīnās Latvijas teritorijā. Visbiežāk tā izraisīja nožēlu par to, ka nebūs iespēja kopā ar divīziju cīnīties par Latvijas atbrīvošanu, un tiks pazaudēts „varenākais brīdis priekš latviešu patriota, pēc kā tik ļoti ilgojamies”.⁷⁴⁵

Minētie fragmenti ietver arī zināmu daļu nacionālā lepnuma par savu divīziju. Tas veidojas galvenokārt gan no pašu piedzīvotā, gan no citu dzirdētā viedokļa par latviešu karavīriem. Te gan jābilst, ka divīzijas darbības sākotnējā posmā viedoklis par latviešu karavīriem (precīzāk – latviešiem) bija veidojies jau pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara noslēguma. Tikai pēc piedalīšanās pretuzbrukumos pie Maskavas situācija sāka mainīties, un zināma nozīme tajā bija laikrakstā „Pravda” („Правда” – *krievu val.*) publicētajam rakstam „Latvieši uzbrūk ienaidniekam” („Латыши идут на врага” – *krievu val.*), kurā tika rakstīts, ka latvieši plecu pie pleca pret „okupantiem” cīnoties Sarkanās armijas rindās, tādējādi parādot, ko spēj „šīs mazās, brīvību mīlošās tautas”.⁷⁴⁶ Kā atzīmē V. Kalpiņš, tad līdzīga satura korespondence parādījās arī citos centrālajos laikrakstos, kas pēc viņa domām nozīmēja zināmu latviešu rehabilitāciju tās sabiedrības daļas acīs, kura pēc 1937. gada „latviešu vārdu baidījās pieminēt”.⁷⁴⁷

Nacionālais lepnums par divīziju bija ne tikai divīzijas komandierim, bet arī tās karavīriem. Piemēram, ja latvieši, kuri dienēja divīzijā kā ierindnieki, kaut kādā ceļā nonāca citā (krievu) Sarkanās armijas daļā, uzreiz saņēma atbildīgu amatu.⁷⁴⁸ Latviešu karavīri tika uztverti kā „flegmatiski darbarūķi”. Cits karavīrs uzskata, ka latvieši no citiem atšķiras ar flegmatismu, aukstasinību kaujas laikā, uz visu reaģēja ļoti mierīgi, „viņam nāve ir acu

⁷⁴⁴ Arī V. Kalpiņš uzskata, ka krievu valodas iemācīšanās bija atkarīga no katra individuāli, un latviešu divīzijas karavīri esot ļoti vēlējušies iemācīties krievu valodu. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Сіпа*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

⁷⁴⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 173. l., 52. lp.

⁷⁴⁶ Citēts pēc: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Сіпа*, 1991, 3. jūlijs, 8. lpp.

⁷⁴⁷ Šajā sakarībā V. Kalpiņš runā par 30. gadu represijām, netieši norādot uz R. Eihes u.c. latviešu līdzdalību to realizācijā un veco padomju republiku iedzīvotājiem. Skat.: Turpat. Piemēram, raksts par Padomju Savienības varoni J. Vilhelmu. Skat.: Пименов, М. Снайпер против снайпера. Страничка из боевого опыта Героя Советского Союза Вильгельма Яниса. *Комсомольская Правда*, 1942, 14. augusta, С. 3. Vai arī raksts par divīzijas gadadienu: Годовщина латвийской дивизии. *Красная Звезда*, 1942, 15. сентябрь, С. 7.

⁷⁴⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 36. op. lp.

priekšā, apkārt viss ugunī, maz cerību, ka cilvēks paliks dzīvs, bet viņš sevišķi neuztraucas, mierīgi dara, kas viņa jādara”.⁷⁴⁹

Karavīri arī izveidoja viedokli par sevi, ko pēc viņu domām par viņiem domā citi, un ar ko viņi atšķiras no citiem. Viens no lepnuma iemesliem bija latviešu vizuālās, ārējās īpašības. Tās galvenokārt saistījās ar ārējo izskatu, attieksmi pret apgērbu. Kā atzīst kāds latviešu karavīrs, tad „latvietim bija savādāks izskats, stāja”.⁷⁵⁰ Atšķirība no citiem galvenokārt izpaudās kultūras ziņā, kas tiek aprakstīta šādi: „Mēs jau atšķīrāmies. Latvieši. Stipri atšķīrāmies, vai slimnīcās, vai kur bijām. „O, latiši!” [latvieši] Un vēl viņi tos latviešu cienīja deļ pirmā kara. Tur strēlnieki bija daudz kaut ko izdarījuši.”⁷⁵¹ Viens no lepnuma avotiem bija arī strēlnieku faktors. Dažkārt karavīri apraksta, kā pirms došanās uz fronti pārrunājuši epizodes no latviešu strēlnieku cīņām „Pirmā un Pilsoņu karā”. Gadījās, ka arī evakuēto vidū bija cilvēki, kas paši bija piedalījušies Pilsoņu karā.⁷⁵² Tiem karavīriem, kas atradās divīzijā, neapšaubāmi šo priekšstatu bija radījuši propaganda, kura īpaši jau no 1941. gada rudens izcēla nacionālo aspektu, latviešu gadījumā – strēlnieku cīņas Pilsoņu karā. To apraksta arī komisārs, pēc tam komandiera vietnieks politiskajā darbā A. Prīverts, atzīmēdams, ka visas tautības, kas dienēja pulkā, pārmantoja „sarkano latviešu strēlnieku slavenās tradīcijas”.⁷⁵³

Daudzas pozitīvās lietas, ko viņi paši saskatīja sevī, tika saistītas nevis ar nacionālo, bet t.s. „cilvēku atlasī”, ar to saprotot tos cilvēkus, kas jau 1940.-1941. gadā Latvijā bija strādājuši dažādās padomju iestādēs, bijuši partijas biedri, evakuējušies uz Krieviju un brīvprātīgi pieteikušies divīzijā. Cilvēku atlase bija noslēgusies uzņemot pēc viņu domām divīzijā tikai tādus cilvēkus, kas bija labākie (nevis dažādu slāņu) un ir gatavi „pilnīgi apzinīgi cīnīties līdz pēdējam elpas vilcienam”.⁷⁵⁴ Pamats tam bija apziņa par cilvēku, kurš ir kļuvis ideoloģiski uzticīgs „lietai”.

Tomēr ir kāda tendence, kas atklājas karavīru atmiņās un intervijās: latviešu sadalīšana Krievijas un Latvijas latviešos. Privātie avoti sniedz pietiekami skarbu abpusēju vērtējumu, no vienas puses ir centieni attaisnot, no otras – nosodījums vai pārākuma sajūta. Personiskās liecības liecina, ka viņos bija ļoti zema abpusēja uzticības barjera, kas atsevišķos gadījumos pat ir daudz zemāka, nekā pret papildinājumu ar citiem PSRS iedzīvotājiem.

Ar Krievijas latviešiem tiek saprasti visi tie latvieši, kas līdz Vācijas - PSRS kara sākumam bija dzīvojuši Padomju Savienībā. Latvijas latvieši PSRS dzīvojošos latviešus sauca

⁷⁴⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 26. op. lp. (Sarunas ar R. Varkalnu stenogramma, 05.06.1943.).

⁷⁵⁰ Kārklīņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁷⁵¹ Turpat.

⁷⁵² LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 375. l., 18. lp.

⁷⁵³ Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienu skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembris, 1. lpp.

⁷⁵⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 26. op., 27. lp. (Sarunas ar R. Varkalnu stenogramma, 05.06.1942.).

par „padomju latviešiem” vai „vecajiem latviešiem”.⁷⁵⁵ 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīri nelabprāt runā par 1937. gadu, kaut 21. gadsimta sākumā veiktajās intervijās šis jautājums netiek apiets un arī atbildes tiek sniegtas. Par to ir runājuši arī paši divīzijas karavīri jau kara laikā. Galvenokārt viņi tiek minēti 30. gadu represiju un to seku kontekstā.

Neapšaubāmi Krievijas latviešu iespaids divīzijā bija, jo visi divīzijas komandieri latvieši ir bijuši no Krievijas (kaut dzimuši Latvijas teritorijā), ar divos gadu desmitos izveidojušos rūdiņumu Sarkanajā armijā. Arī pulku komandieri galvenokārt bija Krievijas latvieši, izņemot dažus komandierus, kuri arī bija latvieši. Daudzi Krievijas latvieši „pat latviešu valodu nepratuši, tikai pēc uzvārda, bet pasē raksta „latvietis”.⁷⁵⁶

Pirmais saskarsmes punkts ir divīzijas formēšanas laiks, kad komandējošā sastāvā vidū bija arī Krievijas latvieši, tomēr personālsastāvu nelabprāt papildināja ar viņiem. Tobrīd priekšroka tika dota Latvijas latviešiem un citiem Latvijas iedzīvotājiem. Tas daļēji ir saprotams, jo divīzijas sastāvu teorētiski varēja nokomplektēt ar no Latvijas izbraukušajiem cilvēkiem. Tomēr sarunas par to, kāpēc Krievijas latvieši netiek ņemti divīzijā, pastāvēja. Piemēram, Gorkijā dzīvojošie latvieši par divīzijas formēšanos bija dzirdējuši no tiem latviešiem, kas bija uz turieni evakuējušies no Latvijas, un, ka tieši no evakuētajiem tiek veidota latviešu divīzija. Arī karavīri dažkārt savstarpējās sarunās „raustīja plecus” un sprieda par to, kāpēc divīzijā uzņem tikai no Latvijas izbraukušos latviešus, bet viņus neiesauc, „ar ko viņi ir sliktāki par Latvijas latviešiem”, un „vai tad karosim sliktāk”.⁷⁵⁷ Piemēram, J. Bērziņš uzskata, ka līdz 1942. gada maijam neviens no viņam zināmajiem latviešiem iesaucamajā vecumā kaut kādu apstākļu dēļ armijā nebija paņemts. Šī situācija mainījās tikai tad, kad izsīka rezerves iesaukšanai 201. latviešu strēlnieku divīzijā, un tad acīmredzot atcerējās par Krievijas latviešiem, bet, „kad atcerējās, tad ātri sāka atgūt nokavēto laiku”.⁷⁵⁸

Neapšaubāmi viens no iemesliem bija 1937. – 1938. gada represijas PSRS, kā iespaidā joprojām šie cilvēki tika uztverti ar aizdomām. Par represēto klātbūtni divīzijā liecina, piemēram, I. Spura, atzīstot, ka „divīzijā bija ļoti daudzi represēto, augstākos, augstus amatus ieņēmušo cilvēku bērni. Viņi par to nerunāja, nedrīkstēja runāt. [Augusts] Jurevics bija represēts, Jānis Reinbergs bija represēts, vēlāk kļuva par Padomju Savienības varoni”.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ E. Kārklīš u.c.; Cauri posta un chaosa valstij. *Tēvija*, 1942, 3. martā, 4. lpp.

⁷⁵⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 4. lp. (Sarunas ar A. Ābeli stenogramma, 12.07.1942.).

⁷⁵⁷ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 114. -115. lpp.

⁷⁵⁸ Visā steigā atgadījās arī kļūdas, piemēram, viens ģimenes loceklis, dzimis 1918. gadā Kuibiševā, uzvārdā Jegorovs, tika uzskatīts par krievu un nosūtīts uz krievu daļu, bet viņa tēvs, cēlies no Jaroslavas, bija atbraucis uz Rīgu peļņā 1913. gadā un evakuēts kopā ar uzņēmumu uz Kuibiševu 1915.gadā, tika atzīts par izceļotāju no Latvijas, un kara komisariāts viņu nosūtīja uz Latviešu strēlnieku divīzijas Rezerves pulku. Skat.: Turpat.

⁷⁵⁹ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

Latviešu divīzijā cīnījās arī R. Eihs dēls, kurš ilgi šajā radniecībā neesot atzinies.⁷⁶⁰ Arī E. Kārkliņš atzīst, ka „Krievijas latvieši bijuši tā kā iebaidīti, kad ģimenē tik daudz likvidēts. Bija tādi, kas skaidri runāja latviski, bet bija tādi, kas parunā latviski un tad saka „labāk po ruski” [labāk krievu valodā]”.⁷⁶¹ Minētā I. Spura uzskata, ka tas tāpēc, ka Krievijas latvieši jau 40. gados daudz labāk nekā Latvijas cilvēki saprata staļinisko sistēmu un tās raksturu, lai gan par piedzīvoto nekad nerunāja.⁷⁶²

Latvijas latviešos pret viņiem bija izveidojusies ļoti zema uzticības barjera. Piemēram, E. Kārkliņš, atbildot uz jautājumiem: „Kādi bija tie Krievijas latvieši?” – atbild: „Redziet, tos Krievijas latviešus ar vajag saprast, kā vienu otru. Mums deva šņabi frontē 100 gramus. Tad kādreiz tās valodas sagāja tādas biedriskākas. Viņiem bija stirpa tīrīšana notikusi starp tiem latviešiem. 37., 38. gadā daudzi bija apcietināti, tēvi, vectēvi. Šitie jaunie – viņi kādreiz bija sliktāki un mazāk varēja ticēt, kā tam krievam.”⁷⁶³

Tās bija divas atšķirīgas pasaules, ko iespaidojusi katra individuālā pieredze periodā pirms Vācijas – PSRS kara sākuma. Galvenais iemesls varētu būt tas, ka viņiem bija atšķirīgi priekšstati par karu un karošanu, ko paliecina arī I. Briežkalna vērtējums. Šajā kontekstā bija diezgan neviennozīmīgs Pilsoņu kara dalībnieku vērtējums. Analizējot Maskavas kaujas neveiksmes, I. Briežkalns uzskata, ka ļoti daudz problēmu sagādāja vecākās paaudzes politiskie vadītāji - Pilsoņu kara dalībnieki. Iemesls – dzīvošana ar Pilsoņu kara priekšstatiem un jaunā karošanas veida nepārziņāšana. I. Briežkalns uzsakta, ka „šie militārie darbinieki” centās ieviest dzīvē apšaubāmus lozungus, kuri atnesa daudz ļaunuma. Piemēram, „Latvieši vācu lodēm nekļānās!”, „Neredzi ienaidnieku – nešauj!”⁷⁶⁴

Krievijas latviešu viedoklis par sevi bija pārliecinātu cilvēku viedoklis, kaut gan tie bija tā daļa, kam bija gan Pilsoņu kara, gan Sarkanās armijas dienesta pieredze. Paši viņi izceļ sevi kā nozīmīgu komandējošā sastāva daļu un izceļ pieredzi, kas ir iegūta jau no 1917. gada: „Daudzi no mums cīnās no oktobra revolūcijas pirmajām dienām par proletariāta revolūciju, izgājuši visu Pilsoņu karu, izgājuši pilsoniskās sabiedrības celtniecības gadus, Sarkanās armijas rindās arī izgājuši atbilstošu atlasī. Ne par vienu no mums nevar pateikt, ka viņš ir mazattīstīts, jo visi ir ar noteiktu militāru un politisku izglītību.”⁷⁶⁵

⁷⁶⁰ Caune, D. Pēdējā nacionāli teritoriālā? Stāsta atvaļinātais gvardes majors Voldemārs Kalpiņš. *Liesma*, 1989, Nr. 6, 23. lpp.

⁷⁶¹ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁷⁶² Saruna ar I. Spuru. Rīgā, 2010. gada ziema. Projekta „Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” arhīvs. Pēc: Eglīte, D., Zelče, V., Zellis, K. 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvās biogrāfijas mets. Grām.: Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 601. lpp.

⁷⁶³ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁷⁶⁴ Briežkalns, I. Varen plaša mana zeme dzimtā. *Latviešu Strēlnieks*, 1995, Nr. 3, 7. lpp.

⁷⁶⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 27. lp.

Viņiem ir pārākuma sajūta par Latvijas latviešiem, kuri tiek uztverti kā tie no „turienes”. Arī paši no Latvijas nākušie karavīri novelk robežu „mēs – viņi”, izceļot galvenokārt Krievijas latviešu komandēšanas stilu: gan komandieru, gan politisko vadītāju. Tas visbiežāk ir saistīts ar metodēm, populārākā no tām - kliegšana. Piemēram, I. Briežkalns, raksturojot kapteiņa O. Ķinča darba stilu, atzīst, ka lai arī O. Ķincis bija beidzis M. Frunzes kara akadēmiju un bija militāri labi sagatavots, tomēr lietoja nederīgu darba stilu. Neesot neko izglītojis, kas jādara štāba priekšniekam, bet gan nemitīgi kliedzis pa telefonu, draudējis ar tribunālu un pat nošaušanu. I. Briežkalns raksta: „Mūsu personās (mēs taču nācām no „turienes”) redzēja tikai ļaunprātīgus slautus.”⁷⁶⁶ I. Briežkalns uzskata, ka iemesls bija meklējams pagātnē, jo „šie Padomju latvieši, kuri paši, vai kuru tēvi un vecākie brāļi 1919. un 1920. gadā tika ne visai laipni izvadīti no Latvijas. Viņi, laimes nesēji latviešu tautai, īstie marksisti aizgāja, bet palika tikai svoloči, baltgvardi un viņu līdzskrējēji, buržuji un darba tautas mocītāji. Mūsos šie īstenie šķiru cīņas bruņinieki saskatīja šo „svoloču” un baltgvaru pēcnācējus un attiecīgi pret mums izturējās.”⁷⁶⁷

Divīzijas daudznacionālisms neliecina, ka starp dažādu tautību karavīriem būtu pastāvējušas klajas pretrunas un konflikti apskatāmajā periodā. Piemēram, E. Kārklīš ļoti atzinīgi izskatās par ukraiņu karavīriem, kuru skaits dažādos divīzijas darbības periodos atšķīrās.⁷⁶⁸

Mainīga bija attieksme pret ebrejiem, kuri netiek vērtēti viennozīmīgi. Šī nav masveida parādība, tie vairāk ir atsevišķi gadījumi, kuros tiek minēti fakti par to, ka evakuēšanās laikā ebreji daudz evakuējās uz Krieviju.⁷⁶⁹ Latvijas ebreju gadījumā nepastāvēja abpusēja valodas barjera – viņi visi runāja latviski, vairums bija dienējuši Latvijas armijā. Galvenokārt tika pārnestas personiskas rakstura īpašības – slinkums, lēnīgums u.c.⁷⁷⁰

Padomju Savienības republiku iedzīvotāji daudz citādāk uztvēra savu atrašanos latviešu divīzijā. Viņiem neapšaubāmi nebija milzīgās nacionālās piederības sajūtas šai karaspēka daļai, kāda bija ne tikai latviešiem, bet arī citiem Latvijas iedzīvotājiem. Viņu priekšstats par latviešu divīziju bija tāds, ka „te nav atšķirības, nav dalīšanas pa nacionalitātēm, bet ir vienota armija”.⁷⁷¹ Vecākais leitnants F. Pankovs, kurš latviešu divīzijā ieradās no hospitāļa 1942.

⁷⁶⁶ Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 10, 5. lpp.

⁷⁶⁷ Turpat, Nr. 12, 6. lpp.

⁷⁶⁸ E. Kārklīš atzīst: „Ukraiņi gan bijuši malači. Tie bijuši daudz. Ukraiņi bija lepni, apmēram kā mūsu Latvijas armijas virsnieki. Domāja, ka viņš ir pārāks. Pārāks pār krievu. Viņš nekad neteica „Ja rusiskij”, bet gan „Ja ukraiņec” [es ukrainis].” - Kārklīša E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁷⁶⁹ Intervija ar Artūru Mauriņu. Intervēts 2010. gada 18. aprīlī. Intervēja vēsturniece I. Jermacāne.

⁷⁷⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 173. l., 47. op. lp.

⁷⁷¹ Turpat, 163. l. (121. gvardes strēlnieku pulka 3. mīnmetējnieku baterijas karavīru atmiņas, 1942.-1943.), 40. op. lp.

gada janvārī ar marša rotu, atzīmē, ka, lai gan pats ir krievs, bet iemīlējis latviešus ar visu sirdi un dvēseli: „Kopā ar saviem latviešu draugiem gāju kaujās, pārcietu ar viņiem visas grūtības, jo mūsos visos kvēloja viena vēlēšanās – sagraut vācu okupantus.”⁷⁷²

3.2. Vadošais komandējošais sastāvs

Jautājums par vadošo komandējošo sastāvu 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā ir viens no būtiskākajiem, jo komandieriem bija jānes vislielākā atbildība par divīzijas militārās darbības gaitu un rezultātiem, kā arī jākoordinē divīzijas daļu un apakšvienību iekšējā dzīve.

Vadošais komandējošais sastāvs divīzijas formēšanās periodā. 1941. gada augusta vidū cilvēki masveidā sāka ierasties divīzijas formēšanās vietā Gorohovecas nometnē. Līdz ar to steidzami bija jārisina komandējošā sastāva komplektēšanas jautājums. 14. augustā Maskavas kara apgabala štābs izsūtīja vēstules Maskavas kara apgabala politpārvaldes, artilērijas, kadru daļas, apgabala sanitārās daļas un apgabala veterinārās daļas priekšniekiem, uzdodot, nodrošināt formējamo divīziju ar vadošo sastāvu, saskaņā ar pievienoto komplektēšanas plānu un Tautas Komisāru padomes Centrālās pārvaldes norādījumiem.⁷⁷³ Sākotnēji komandējošais sastāvs ieradās lēni, kas skaidrojams ar komandieru ierobežotajām rezervēm. Divīzijas formēšanās pirmajās 10 - 15 dienās (aptuveni līdz augusta otrajai pusei) ieradās tikai astoņi - desmit cilvēki, kas atbilda Sarkanās armijas komandiera prasībām.⁷⁷⁴

Divīzijas komandiera J. Veikina pirmais uzdevums pēc ierašanās divīzijas formēšanās vietā bija sameklēt atbilstošu, kvalificētu komandējošo sastāvu. Tas nozīmēja, ka šim sastāvam bija jābūt tādām, kas var komandēt nacionālo formējumu Sarkanajā armijā. J. Veikins izvirzīja trīs pamatprasības: militārā pieredze, politiski pārbaudīts / uzticams un latvietis / latviešu valodas prasmes. Sarkanajā armijā, kas tikai pirms pāris gadiem bija piedzīvojusi lielas militārpersonu represijas un, kur kopš 30. gadiem īpaša uzmanība tika pievērsta karavīru politiskajai pārlicībai, bija būtiski, lai amatos ieceljamie komandieri būtu politiski uzticami. Tomēr sākotnēji divīzijas formēšanās ātruma un komandieru nepietiekamības rezultātā veidojās situācija, ka komandieri netika pārbaudīti, par ko neapmierinātību vēlāk rudenī pauda divīzijas komandieris J. Veikins.⁷⁷⁵ Jaunielcelto komandieru pārbaudīšana no divīzijas IeTK sevišķās daļas puses tobrīd nemaz nebija

⁷⁷² Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienų skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembris, 1. lpp.

⁷⁷³ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 8. lp.

⁷⁷⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 44. lp. (Sarunas ar J. Veikinu stenogramma, 10.09.1942).

⁷⁷⁵ Turpat.

iespējama divīzijas formēšanas steigas dēļ un tāpēc, ka komandieru trūkuma dēļ amatos bija jāieceļ jebkurš ar spējām vadīt.

Vispārējais haoss, kāds valdīja gan Sarkanajā armijā, gan cilvēkos, atbalsojās arī komandieru atlasē. Par daudziem cilvēkiem sākotnēji nebija nekādu ziņu un bija jātic tam, ko viņi paši par sevi stāstīja, un, ja viņi sevi atzina par komandieriem, tad tika iecelti kādā no amatiem. To apliecina arī J. Veikina atmiņas, kurās viņš atzīmē: „Pirmā lieta, ar ko es sāku? Savācu visas personas, kuras sevi uzskata par komandieriem, kurām bija pieredze komandējošā sastāva darbā, uzreiz sapazinos ar šiem komandieriem, visus pierakstīju, ņēmu uzskaitē un katram uzdevu uzdevumu. Piemēram, vecāko leitnantu A. Zundi nozīmēju par artilērijas pulka komandieri, J. Skrabi, tagad 122. pulka rotas komandieri, par pulka komandieri. F. Fridrihsons, kurš vēlāk kļuva par 92. pulka bataljona komandieri, tika iecelts par 92. pulka komandieri.”⁷⁷⁶ Tas bija veids, kā cilvēki sākotnēji tika iecelti amatos. Vēlāk, kad acīmredzot sāka pienākt informācija par jaunieceltajiem komandieriem, notika to maiņas un pārvietošanas. Piemēram, 1941. gada 10. septembrī Maskavas kara apgabala štāba kadru nodaļas vadībai tika lūgts dot atzinumu par šādiem Sarkanās armijas komandieriem: majoru E. Zvinguli, kurš pilnībā nepārvaldīja latviešu valodu un bija bez pietiekamas militārās sagatavotības (tika atzīts, ka viņš var būt baterijas komandieris); par pulkvedi V. Martanus, poli, kurš nepārvaldīja latviešu valodu. Tika atzīts, ka viņam nav pietiekamas militārās sagatavošanās, un var tikt izmantots kā bataljona komandieris; par J. Eglīti, kuram nebija nekādas militārās sagatavošanas, un, kurš bija no armijas atvaļināts 1923. gadā. Tika atzīts, ka viņa militārās zināšanas ir novecojušas, ir pensionārs, un nevar tikt izmantots. Savukārt pulkvedis I. Paegle pilnībā var tikt izmantots kā divīzijas štāba priekšnieks. Sīkāki paskaidrojumi netika sniegti.⁷⁷⁷

Divīzijas komandieris J. Veikins bija pirmais no jaunieceltā komandējošā sastāva, kas bija piedzīvojis 1937.-1938. gada represijas PSRS pret Sarkanās armijas militārpersonām. Oficiāli J. Veikins par divīzijas komandieri tika iecelts 13. augustā.⁷⁷⁸ 12. augustā J. Veikins ieradās Maskavā no Dienvidu frontes ar ziņojumu Ģenerālštāba Vadības pārvaldē. Savdabīga bija J. Veikina iecelšanas gaita. Pārvaldes priekšnieka vietnieks, ģenerālmajors V. Sviridovs ziņoja J. Veikinam, ka viņam būs jākomandē divīzija, „lai es tautai pagaidām nesaku, ka pavēle atrodas pie Tautas komisāra parakstīšanai, kad pavēle būs parakstīta, tad būs zināms,” atceras J. Veikins. 13. augustā J. Veikins atkal tika izsaukts uz Vadības pārvaldi, kur jau bija

⁷⁷⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 42. lp.

⁷⁷⁷ Turpat, 3. apr., 65. l., 36. lp.

⁷⁷⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 4. lp. (Divīzijas komandiera J. Veikina pavēle Nr. 04, 17.08.1942.).

sagatavota pavēle par iecelšanu amatā. Pēc pavēles izdošanas J. Veikins nonāca Maskavas kara apgabala virspavēlnieka, ģenerālleitnanta P. Artemjeva pakļautībā. 13. augustā P. Artemjevs pieprasīja, lai J. Veikins dodas uz Gorohovecas nometni, jo „daļa cilvēku tur jau bija ieradusies, un tos nebija kas izrīko”.⁷⁷⁹

J. Veikins iecelšana par divīzijas komandieri kļuva par vienu no daudziem piemēriem Sarkanajā armijā, kad kvalificētu kadru trūkuma dēļ 30. gadu represijas nekļuva par šķērslī militārās karjeras veidošanai kara laikā. Primāra bija J. Veikina kā Ģenerālštāba akadēmijas pasniedzēja pieredze jaunu divīziju formēšanā.⁷⁸⁰ Jau vēlāk 1943. gada janvārī par divīzijas komandieri kļuva D. Brantkalns, kurš 30. gadu represiju laikā bija arī arestēts.

Komandējošā sastāva militārā pieredze bija raiba, ko norāda arī V. Savčenko, apgalvojot, ka starp komandieriem „samērā daudz bija Sarkanās armijas virsnieku, Ziemassvētku kauju dalībnieku. Vēlāk viņi bija beiguši akadēmiju, bet 1937. gadā represēti. Viņiem bija iespēja karot, un divīzijā viņi kļuva vecākie virsnieki. Tiesa, visi atnāca ar zemākām dienesta pakāpēm, nekā pirms represijām. Negaidīti daudz bija brīvprātīgo no Latvijas armijas, galvenokārt, tie bija virsdienesta instruktori vai virsnieku vietnieki. Taču bija arī virsnieki līdz pat pulkvežleitnanta pakāpei, tie, kuri palikuši pāri no teritoriālā korpusa”.⁷⁸¹

Nākamais komandējošais sastāvs divīzijai bija jāizvēlas no tiem komandieriem, kas bija, respektīvi – tobrīd nevarēja izvairīties no 1937.-1938. gadā represēto un Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa komandieru iecelšanas amatos. Lai gan Vācijas - PSRS kara sākumā demobilizēti vai represēti bija gandrīz visi 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, kas provizoriski varēja kļūt par komandieriem jaunajā formējumā, tomēr septembrī ievērojama daļa komandieru - latviešu tika saņemti tieši no korpusa 181. un 183. divīzijas, kuras bija atkāpušās no Latvijas un cīnījās Ziemeļrietumu frontē. Lēmums iesaistīt divīzijas darbībā 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīrus tika pieņemts tikai pēc korpusa izformēšanas. Septembrī V. Lācis lūdza J. Ščadenko uz divīzijas formēšanas vietu atkomandēt tos komandierus un sarkanarmiešus, kas palikuši pēc 24. teritoriālā korpusa izformēšanas.⁷⁸² Īpaši bija runa par 613. artilērijas pulkā, korpusa artilērijas divizionā, 181. un 183. divīziju sapieru bataljonā palikušajiem komandieriem latviešiem. Komandieri, kas ieradās no šīm divīzijām bija ne tikai militāri sagatavoti, ar latviešu valodas zināšanām, bet tiem bija Vācijas – PSRS kara sākuma militārā pieredze. Tāpēc arī daudzi no viņiem divīzijas formēšanās sākumposmā ieņēma nozīmīgās pulku komandieru vietas, piemēram, jau minētie 92.

⁷⁷⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 41.-42. lp.

⁷⁸⁰ Nav atrastas ziņas, vai divīzijas komandiera amats tika piedāvāts vēl kādai latviešu tautības militārpersonai.

⁷⁸¹ Pētersone, V. Aizmirst ir grūtāk nekā atcerēties. *Diena*, 1991, 12. septembris, 2. lpp.

⁷⁸² LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 35. lp. (V. Lāča raksts J. Ščadenko, 09.1941.).

strēlnieku pulka komandieris F. Fridrihsons, 122. strēlnieku pulka - J. Skrabe, 191. strēlnieku pulka – P. Matisons, 220. artilērijas pulka – A. Zunde.

Ierobežotā dokumentu pieejamība neļauj sīkāk izpētīt precīzi cik korpusa karavīri nonāca divīzijā. Dažkārt bija mēģinājumi noliegt bijušo Latvijas armijas un 24. teritoriālā korpusa karavīru atrašanos divīzijā. Piemēram, kara laikā Latvijā iznākošajā laikrakstā „Tēvija” tika publicēti to divīzijas dezertieru stāsti, kuri pēc dezertēšanas no Sarkanās armijas nonāca atpakaļ Latvijā. Tajos parādījās sekojošas ziņas: „Rīgā dzirdētas baumas it kā šīs divīzijas rindās esot bij. Latvijas armijas virsnieki, ir nepamatotas un dzimušas boļševiku propagandas vīru smadzenēs. Neviena bij. Latvijas armijas virsnieka nav saticis, ne arī dzirdējis, un pie padomju armijā vadošās neuzticības latviešiem tā ir arī pilnīgi neiespējama lieta.”⁷⁸³ „Tēvijas” raksti, kuros tika rakstīts par latviešiem Sarkanajā armijā izcēlās ar diezgan lielu faktu ticamību (par divīziju). Līdz ar to, vai nu šī stāsta autors neko nezināja par korpusa karavīriem divīzijā, vai arī kādu iemeslu dēļ viņš šo faktu noklusēja.

Sākotnēji nozīmīga komandējošā sastāva grupa bija Rīgas Kājnieku karaskolas 200 kursanti, kuri pēc paātrinātas karaskolas beigšanas septembrī kļuva par leitnantiem un nonāca divīzijā. Jau 1941. gada 3. septembra J. Kalnbērziņa ziņojumā lasāms, ka tuvākajā laikā uz divīziju tiks nosūtīti 200 jaunākie leitnanti un 6 vecākie komandieri. Artilērijas priekšnieka amata divīzijā nebūs, tā lomu pildīs artilērijas pulka komandieris. Štāba priekšnieks tiks atkomandēts.⁷⁸⁴ Viņi pamatā tika iecelti vidējā komandējošā sastāva amatos: par vadu, rotu un bataljonu komandieriem, kā arī pulku komandieru palīgiem.⁷⁸⁵ Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu zināšanu vērtējums ir visnotaļ kritisks, piemēram, „šo leitnantu zināšanu loks nebija lielāks par rotas komandiera „redzesloku”.⁷⁸⁶ Galvenais iemesls ir izglītības kvalitāte, kas tiek atzīmēta arī atmiņās. Pamatā viņi bija 19-25 gadus veci leitnanti, ar četrstu klašu pamatskolas izglītību un deviņu mēnešu apmācību komandieru skolā, „tagad vadīja rotas, vadus un pat bataljonus”. Pēc šī autora domām lielākā daļa šo leitnantu bija Latgales krievi un ebreji, „bet latviešu viņu vidū pavisam niecīgs procents”⁷⁸⁷.

Sākotnējais komandējošais sastāvs bija raibs ne tikai militārās un politiskās pieredzes, bet arī nacionālā sastāva ziņā. Piemēram, I. Briežkalns atceras, ka viņa komandētajā 92.

⁷⁸³ Un tomēr atgriezies. *Tēvija*, 1942, 12. marts, 4. lpp.

⁷⁸⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 2. lp. (J. Kalnbērziņa ziņojums J. Veikinam un E. Birzītim, 03.09.1941.).

⁷⁸⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 70. lp.; Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 10, 5. lpp.

⁷⁸⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 14. lp. (O. Ķinča atmiņas, 05.1943.).

⁷⁸⁷ Un tomēr atgriezies. *Tēvija*, 1942, 12. marts, 4. lpp.

strēlnieku pulka 5. rotā bijis internacionāls virsnieku sastāvs: bijuši latvieši, polis, lietuvietis un krievs.⁷⁸⁸

Divīzijas formēšanās periodā, ņemot vērā kopējo personālsastāva nacionālo struktūru, bija būtiski, lai komandieris prastu runāt latviski. Nav atrasti dokumenti, kuros būtu noteikts, ka 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandierim būtu jābūt latvietim pēc tautības, tomēr to, ka tā bija jau kopš divīzijas formēšanas sākuma, apliecina 1942. gada decembrī risinātais jautājums par divīzijas komandiera J. Veikina atstādināšanu. Toreiz viena no prasībām jaunajam komandierim bija „noteikti latvietis”.⁷⁸⁹ Piemēram, I. Briežkalns atzīmē, ka 92. strēlnieku pulka komandieris bija F. Fridrihsons, kurš runāja latviski, un „pēc dažām ziņām agrāk bija dienējis Latvijas armijā”.⁷⁹⁰ Šādas piezīmes karavīru atmiņās sastopamas bieži.

Divīzijā trūka ne tikai augstākais komandējošais sastāvs, nebija arī divīzijas un pulku štābu vadības un darbinieku. Rezultātā veidojās neatbilstība amatiem, jo dažkārt cilvēki, kas ieņēma atbildīgus amatus, bija ierindas karavīri. Neatbilstība amatiem noveda pie tā, ka šie cilvēki nespēja izpildīt tiem uzliktos uzdevumus. Nav precīzi atbildams, cik bija šādu gadījumu, tomēr tādi bija. Piemēram, divīzijas intendants un finanšu daļas priekšnieks kādreiz bija bijuši saistīti ar štāba darbu, tomēr viņi nepārzināja armijas daļu apgādes kārtību un organizāciju. Kā atzīmē O. Ķincis, tad „divīzijai arvien vairāk skaitliski pieaugot, viņi arvien sliktāk tika galā ar uzdevumiem”.⁷⁹¹

Situācijā, kad amatus ieņēma dienesta pakāpēm neatbilstoši cilvēki, komandieri, kam tautība „latvietis”, tika meklēti, un tajā ievērojama loma bija arī J. Kalnbērziņam un V. Lācim. Divīzijas štāba priekšnieks I. Paegle atceras, ka kādā septembra dienā M. Frunzes kara akadēmiju apmeklēja J. Kalnbērziņš un V. Lācis: „Viņi palūdza iepazīstināt ar pasniedzēju – latviešu sarakstu.”⁷⁹² Šādā ceļā divīzijā nonāca arī I. Paegle, kurš bija pārdzīvojis 30. gadu otrās puses represijas un Vācijas – PSRS kara sākumā bija M. Frunzes Kara akadēmijas vecākais pasniedzējs. Vienā no septembra dienām I. Paegle tika izsaukts pie akadēmijas priekšnieka, ģenerālleitnanta N. Verjovkina – Rahaļska, kurš informēja I. Paegli par J. Kalnbērziņa un V. Lāča vizīti un tās mērķi. Tieši J. Kalnbērziņš un V. Lācis izvēlējās I. Paegli divīzijas štāba priekšnieka amatam.⁷⁹³ Jāatzīmē, ka I. Paegle sevi identificēja vairāk kā krievu, nevis latvieti, kaut arī bija dzimis Valmieras apriņķī. I. Paegles piemērs arī raksturo augstākā

⁷⁸⁸ Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 12, 8. lpp.

⁷⁸⁹ LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l., 3. lp. (K. Mahaņko ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas stāvokli, 03.01.1943.).

⁷⁹⁰ Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 10, 5. lpp.

⁷⁹¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 3. op. lp.; Arī: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļānās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 7. lpp.

⁷⁹² Turpat, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 2. lp.

⁷⁹³ Turpat.

komandējošā sastāva nonākšanas ceļu divīzijā. Vispirms bija vairāki nosūtījumi: M. Frunzes Kara akadēmija I. Paegli nosūtīja uz Sarkanās armijas Galveno kadru pārvaldi, pēc tam uz Maskavas kara apgabala štābu, pēc tam uz Gorohovecas nometni, kur tika formēta divīzija. Gan I. Paegles, gan arī J. Veikina iecelšanas gadījumā „staigāšana pa iestādēm” bija raksturīga situācijai Sarkanajā armijā.⁷⁹⁴

Komandieru skaitliskā nepietiekamība un neatbilstība amatiem radīja J. Veikinā pārliecību par nespēju nokomplektēt komandējošo sastāvu tikai no latviešiem, kaut mērķis tāds tika izvirzīts. Pirmo reizi par to J. Veikins ziņoja LK(b)P CK pārstāvjiem jau 1941. gada septembrī, laikā, kad divīzijā ieradās korpusa karavīri un Rīgas Kājnieku karaskolas kursanti. 6. septembrī J. Veikins nosūtīja vēstuli LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, kuras satura galvenā ideja bija - ar J. Kalnbērziņa un V. Lāča atļauju komandējošais sastāvs varētu būt bez latviešu valodas zināšanām.⁷⁹⁵ (Skatīt: *Pielikums Nr. 12*) Apgalvot, ka tas būtu t.s. rusifikācijas sākums divīzijā, īsti nav pamata, jo J. Veikins nebija ieinteresēts samazināt latviešu skaitu divīzijā. Viņa primārais uzdevums bija nodrošināt tādu komandējošo sastāvu, kas spēj karavīrus militāri sagatavot. J. Veikins jau kopš divīzijas formēšanās sākuma bija apzinājies, kas vislielākās grūtības būs ar latviešu tautības komandējošā sastāva atlasī. Par šo faktu pēc gada atcerējās pats J. Veikins, atzīstot, ka „galvenās grūtības būs ar latviešu tautības komandējošā sastāva atlasī. Uz to, biedrs E. Kusiņš diezgan rupjā formā atbildēja, ka esot pietiekami daudz latviešu tautības bijušo strēlnieku, kuri var tikt iecelti komandieru amatos”, ar to skaidri norādot uz Pilsoņu karu izgājušo latviešu iesaistīšanu divīzijas komandēšanas darbā.⁷⁹⁶ Sekojoši sākās pārmaiņas, kuru rezultātā pakāpeniski pulku komandieri tika nomainīti ar no Maskavas kara apgabala atsūtītajiem. To apliecina arī 13. septembrī J. Kalnbērziņa apsolītais, ka „pulu komandieri tiks atkomandēti uz divīziju no esošo krievu kolēģu vidus”.⁷⁹⁷ Jāatzīst, ka krievu tautības komandieru iecelšana bija iespējama gan teorētiski, gan praktiski, tomēr realitātē tā saskārās ar ierindas sastāva krievu valodas nezināšanu.

Vēlāk, kad ieradās kadru virsnieki no Maskavas, sākās pārgrupēšanās, būtībā bijušās Latvijas armijas militārpersonas pazemināja amatos – pulkos, galvenokārt, pazeminot dienesta pakāpes. Arī O. Ķincis atzīmē to, ka tikai septembra sākumā un galvenokārt septembra beigās sāka ierasties virsnieki no Maskavas kara apgabala kadru daļas. O. Ķincis atzīst: „Dabīgi, ka

⁷⁹⁴ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 4. lp.

⁷⁹⁵ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 58. lp. (J. Veikina un E. Birzīša raksts J. Kalnbērziņam, 05.09.1941.).

⁷⁹⁶ Turpat, 185. f., 6. apr., 3. l. (J. Veikina atmiņas par 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu, 15.04.1960.-25.12.1966.), 4. lp.

⁷⁹⁷ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 4. lp.

katru kapteini vai vecāko leitnantu centās nozīmēt augstākā amatā, lai komandētu cilvēks, kas zinātu administratīvās un militārās lietas, arī, kas būtu modernas armijas cilvēki, jo no milicijas darbiniekiem izraudzītie cilvēki ne vienmēr sekmīgi tika galā ar saviem uzdevumiem.”⁷⁹⁸

Jau 21. augustā no 220. artilērijas pulka komandiera amata atbrīvoja A. Zundi, iecelot viņu par divīzijas artilērijas apgādes priekšnieku. Viņa vietā 29. augustā par 220. artilērijas pulka štāba priekšnieku iecēla kapteini J. Lepini. Pēc majora Ļ. Kirilova ierašanās, 92. pulka komandieri F. Fridrihsonu nozīmēja par tā paša pulka baterijas komandieri. Pēc kapteiņa Branera ierašanās 122. pulka komandiera amatā, J. Skrabi nozīmēja par 122. pulka baterijas komandieri.⁷⁹⁹ Visilgāk pulku komandēja 191. pulka komandieris kapteinis A. Matisons, līdz viņu 1941. gada novembrī nomainīja šai amatā apakšpulkvedis R. Varkalns, kurš no 13. septembra bija ieņēmis divīzijas štāba priekšnieka vietu.⁸⁰⁰

1941. gada 25. septembrī vecākais komandējošais sastāvs bija 717, jaunākais – 1275.⁸⁰¹ 1941. gada decembrī, pirms došanās uz fronti, divīzijas sastāvā bija 830 vecākie un 1533 jaunākie komandieri.⁸⁰² Par to, cik lēni risinājās jautājums ar komandējošā sastāva, īpaši vecākā komandējošā sastāva formēšanu, liecina J. Veikina un E. Birziša sarakste ar J. Kalnbērziņu, kas īpaši aktivizējās septembra vidū. 1941. gada septembrī no divīzijai nepieciešamajiem deviņiem strēlnieku bataljona komandieriem trūka sešu un nebija neviena mīnmetējnieku bataljona komandiera. 17. septembrī divīzijas vadība ziņoja J. Kalnbērziņam, ka „joprojām sevišķi akūts ir jautājums par vecāko komandējošo sastāvu. [...] Visi mūsu agrākie pieprasījumi pēc vecākā komandējošā sastāva joprojām paliek spēkā”.⁸⁰³

Nepilnu mēnesi pēc šīs vēstules 5. oktobrī, atskaitoties par divīzijas formēšanas darbu, divīzijas vadība atkārtoti rakstīja: „Visi citi jautājumi palikuši līdzšinējā līmenī. [...] Joprojām ārkārtīgi nepieciešams vecākais komandējošais sastāvs, sevišķi pulku štābu priekšnieki. Saskaņā ar mūsu pieprasījumu ir nepieciešami arī citi komandieri.[...] pārliecinoši lūdzam mums palīdzēt ar trīs jautājumu atrisināšanu: bruņojums, transports, vecākais komandējošais sastāvs.”⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 3. lp.

⁷⁹⁹ Turpat, 4. op. lp.

⁸⁰⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 15. lp. (Divīzijas komandiera pavēle par R. Varkalna iecelšanu, 13.09.1941.).

⁸⁰¹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 61. lp. (Ziņas par 201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitlisko sastāvu, 25.09.1941.).

⁸⁰² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162., 70. lp. (Divīzijas pieņemšanas – nodošanas akts, 18.-19.12.1941.).

⁸⁰³ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 57. lp.

⁸⁰⁴ Turpat, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 40. – 41. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 05.10.1941.).

Acīmredzot tad, kad ieradās karaskolas kursanti, J. Veikinu pārņēma uztraukums par t.s. „veco” komandieru likteni. Pēc viņa domām „vecie, nopelniem bagātie komandieri tika izmesti laukā”: „Es jau divus satiku, tas neder, tā var izkaisīt bezgalīgas bagātības. Jāpieprasa, lai apmācībās mācītu tā, kā tas būtu frontē. Disciplīna bez disciplīnas – mēs nevaram uzvarēt ienaidnieku. Ir cilvēki, kuri runā, ja komandieris prasa disciplīnu, tad tas ir „vecais”, dienējis vecajā armijā utt.”⁸⁰⁵ Komandējošā sastāva uzdevums bija sekmēt ātrāku un kvalitatīvāku ierindas sastāva militāro sagatavotību. Neapšaubāmi, J. Veikins apzinājās, ka situācijā, kad ir komandējošās sastāva nepietiekamība, ir jāizmanto tas komandējošais sastāvs, kas ir, jo „citu komandieru mums nav un nebūs”.⁸⁰⁶ J. Veikina nostāja bija tāda, ka katrs komandieris ir jāizmanto maksimāli.

Vadošais komandējošais sastāvs 1942. gada pirmajā pusē. Divīzijas piedalīšanās Sarkanās armijas pretuzbrukumos pie Maskavas parādīja, ka divīzijas daļu komandieru zināšanu līmenis un attieksme pret veicamajiem pienākumiem ir atšķirīgi. Šo kauju rezultāts, kurā daudzkārt tika vainoti komandieri, pierādīja, ka nozīme bija straujajam divīzijas formēšanās posmam, īpaši komandieru atlasīšanas principiem. Piemēram, politiskie ziņojumi liecina par komandējošā sastāva sagatavošanu steigā un iemesliem, kāpēc komandējošajam sastāvam nebija iespēja sagatavoties uzbrukumam. Komandējošais sastāvs ar vārdiem „Komandieri slikti zina / pazīst savus cilvēkus” vienpersoniski tika vainots jauniesaukto sliktajā sagatavotībā.⁸⁰⁷ Īpaši zemā komandējošā sastāva militārā sagatavotība tika attiecināta uz bataljonu, rotu un vadu komandieriem, ko komandēja pilnas divu gadu apmācības nepabeigušie Rīgas Kājnieku karaskolas absolventi. Divu gadu vietā viņi bija mācījušies aptuveni astoņus mēnešus un kursus beiguši kā leitnanti.⁸⁰⁸

Janvārī komandējošais sastāvs tika saņemts no Maskavas kara apgabala. Arī pirmais komandējošā sastāva papildinājums pēc Maskavas kaujām bija zemākas kvalifikācijas, „pēc sejas brīnišķīgi cilvēki, bet nepietika prasmju”. Arvien biežāk komandieru papildinājums, kas ieradās no civilistiem un Sarkanās armijas rezervēm, bija nekvalitatīvs, tam bija nepieciešama sagatavošana un pārkvalifikācija. 23. februārī tika pieņemts lēmums par rezervju pastiprinātu sagatavošanu. Tādējādi 1. atsevišķais latviešu strēlnieku rezerves pulka komandieris un Maskavas kara apgabala pavēlniecība ierosināja organizēt jaunāko leitnantu kursus. Kursu specifika bija tā, ka tie tika radīti kara laikā un to uzdevums bija maksimāli īsā laikā

⁸⁰⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 28. lp. (J. Veikina runa divīzijas partijas organizācijas 1. konferencē).

⁸⁰⁶ Turpat.

⁸⁰⁷ Turpat, 81. l., 54. lp. (Izraksts no 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojuma, 06.04.1942.).

⁸⁰⁸ Turpat, 1. apr., 20. l., 23. lp. (Sarunas ar R. Varkalnu stenogramma, 05.06.1943.).

kursantiem apgūt mācību programmu. Otrkārt, kursi pirmo reizi tika radīti Latvijas PSR nacionālajai daļai. Treškārt, rezerves pulka komandieris paredzēja, ka tos apmeklēs ļoti atšķirīgs sastāvs.⁸⁰⁹ Vēlāk divīzija komandējošo sastāvu saņēma galvenokārt no rezerves pulka.

Sarkanajā armijā pastāvēja uzskats, ka vislabākā skola komandējošajam sastāvam ir kauja, kuras rezultātā ir iespējams noteikt konkrēta komandiera spējas. Tāpēc īpaša uzmanība tika pievērsta komandējošā sastāva komandēšanas spēju iepazīšanai, jo no tām bija atkarīgs kaujas rezultāts. Iepazīts komandējošais sastāvs bija tāds, kam bija kaujas pieredze, tas deva cerības uz paaugstināšanu. Tieši tas bija viens no argumentiem, kāpēc sākotnēji amatus varēja ieņemt arī 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri. Sākot ar februāri, martu arvien uzstājīgāk Ziemeļrietumu frontes vadība ieteica trūkstošo komandieru amatos iecelt tos jaunākos komandierus un sarkanarmiešus, kas bija izcēlušies divīzijas kaujās. Vadošā sastāva izvirzīšanai augstākajiem amatiem un jaunākā vadošā un ierindas sastāva izvirzīšanai vidējā vadošā sastāva amatiem bija jānotiek saskaņā ar Ziemeļrietumu frontes pavēlnieka 1942. gada marta pavēli. 13. aprīlī divīzijas komandieris saņēma rakstu no 1. triecienarmijas kadru daļas par minētās pavēles neizpildīšanu divīzijā. Galvenās pretenzijas bija par nenokomplektētajiem rotu un vadu komandieriem. To nevarēja izdarīt ar izvirzīto palīdzību, jo to trūka. Rezultātā divīzijas daļas vadu un rotu komandierus gaidīja no 1. triecienarmijas un Ziemeļrietumu frontes rezervēm. Analogs pārmetums bija par vecāko vadošā sastāva grupu, sākot no bataljona komandieriem un uz augšu. Bija arī pārmetumi, ka netiek iepazīts komandējošais sastāvs, kas ieņem amatus no rotas komandiera un uz augšu, jo divīzijā uzskatot, ka šī komandējošā sastāva grupa visu laiku komandēšot rotas un bataljonus.⁸¹⁰ Pēc šīs Ziemeļrietumu frontes pavēlniecības vēstules divīzijas komandieris 13. aprīlī pavēlēja pārbaudīt jaunāko komandieru un karavīru sarakstus, un noteica, ka tie, kas sevi parādījuši kaujās, kā drosmīgi, izglītoti un iniciatīvas pilni karavīri, jāieceļ par komandieriem un nekavējoties jāpiedāvā paaugstināt par vidējo komandējošo sastāvu.⁸¹¹ Arī turpmākā periodā šī problēma pastāvēja, jo maija beigās O. Ķincis pārmeta daļu komandieriem slikti veiktu komandējošā sastāva izvirzīšana no ierindas un jaunākā komandējošā sastāva.⁸¹²

Bez izvirzīšanas joprojām komandieri tika meklēti starp Krievijas teritorijā dzīvojošajiem latviešiem. 1942. gada 10. jūnijā Čkalovas apgabala kāda štāba kadru daļas

⁸⁰⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 242. l. (Jaunāko leitnantu kursu vēsture, 03.-06.1942.). 4. lp.

⁸¹⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 69. l. (Vadošā sastāva iecelšanas un pārvietošanas uzskaites grāmata, 02.01.-30.12.1942.), 26.-27. lp. (1. triecienarmijas kadru daļas priekšnieka pavēle, 13.04.1942.).

⁸¹¹ Turpat, 18. l. (Pavēles personāla jautājumos, 21.03.-15.06.1942), 26. lp. (Štāba priekšnieka O. Ķinča ziņojums divīzijas daļu komandieriem, 13.04.1942.).

⁸¹² Turpat.

priekšniekam tika lūgts visus komandierus – latviešus pēc tautības, kuri ir nozīmēti viņa rīcībā, nosūtīt uz 1. Atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku.⁸¹³

Attieksme pret pienākumu pildīšanu bija atšķirīga. Divīzijas daļu štābu dokumentos audzinošos nolūkos visbiežāk tika izceltas negatīvās lietas, no kā nevar izdarīt viennozīmīgus secinājumus par patieso situāciju. Tomēr, neskatoties uz to, dažkārt attieksme pret pienākumu pildīšanu bija zema, īpaši kaujas laukā. Par to liecina nemitīgā komandieru uzraudzīšana no politisko darbinieku puses un sekojošie paziņojumi, arī dažādu soda institūciju ziņojumi. Tas, protams, neattiecas uz visiem, bet tāda tendence bija. Jau Maskavas kauju laikā komandējošajā sastāvā izplatījās parādības, kas bija raksturīgas īpašības jebkuras Sarkanās armijas daļas komandierim. Pirmā no tām bija nepatiesu ziņu sniegšana par kaujas uzdevuma izpildīšanu. Iemesls tam varēja būt bailes no soda, kas sekoja, ja nebija izpildīts kaujas uzdevums. Nereti komandieri par vēlamo ziņoja kā par notikušu faktu. Piemēram, 7. janvārī 191. strēlnieku pulka komandieris ziņoja, ka Fedotova ieņemta līdz baznīcai un notiek ielu kaujas, bet pārbaudes rezultātā noskaidrojās, ka ieņemta ir tikai apdzīvotās vietas nomale. Otra parādība bija raksturīga gan komandējošajam, gan ierindas sastāvam – kaujas lauka atstāšana. Uzbrukuma Fedotovai laikā bija gadījumi, kad vadu komandieri atstāja savas apakšvienības. Līdzīga problēma arī vērojama 92. pulkā, kad tiek ziņots, ka 7. janvāra vakarā „viens bataljons ir iznīcināts, cits aplenkts, bet trešais izklīdis”. Kā tika noskaidrots pārbaudes laikā, tad cilvēki kaujas laukā „vienkārši izklīduši”.⁸¹⁴

Īpaši apkaunojoši bija apakšvienību komandieru patvaļīgi kaujas lauka atstāšanas gadījumi, piemēram, 7. janvārī to izdarīja leitnants Drelis un politiskā vadītāja vietnieks Kovaļevskis no 191. strēlnieku pulka. Rezultātā komandiera vietas izpildītājs I. Paegle pavēlēja lietas par komandējošā sastāva personām, kas patvaļīgi atstāja kaujas lauku, nekavējoties nodot kara prokuroram saukšanai pie atbildības. Patvaļīga kaujas lauka atstāšana nozīmēja nekavējoši nodošanu izmeklēšanas orgāniem.⁸¹⁵ Nodotā kara prokuratūrai bija ļoti radikāls lēmums, par daudz mazākiem pārkāpumiem, piemēram, par sliktu 191. strēlnieku pulka karavīru un komandieru apgādāšanu kaujas laikā, komandiera palīgs apgādē, 1. ranga tehniķis intendants J. Babris un lopbarības apgādes priekšnieks. 2. ranga tehniķis intendants S. Iļjins tika atstādināti no amata.⁸¹⁶

⁸¹³ LNA LVA, 270. f., 1. apr., 379. l., 30. lp.

⁸¹⁴ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 6. l. (Divīzijas komandiera pavēles, 15.12.1941.-11.01.1942.), 15. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles pavēle Nr. 19, 08.01.1942.).

⁸¹⁵ Turpat.

⁸¹⁶ Turpat, 11. lp. (Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles pavēle Nr. 13, 01.01.1942.).

Ļoti raksturīgas bija situācijas, kad tieši kauju laikā notika vislielākās pārgrupēšanās komandējošajā sastāvā. Zaudējumu apmēri bija tie, kas spieda gan divīzijas komandieri rīkoties attiecībā uz saviem padotajiem, gan arī augstāko pavēlniecību attiecībā pret divīzijas komandieri. Piemēram, 1942. gada 8. augustā J. Veikins un P. Zutis ziņoja J. Kalnbērziņam, ka zaudējumu iemesls – vājā daļu organizēšanās un nepietiekama izturība kaujās. Par to atsevišķi rotu komandieri un politiskie vadītāji tika nošauti „uz vietas” kaujas laukā vai arī nodoti tiesai.⁸¹⁷

Tomēr šādu zemākā ranga komandieru pārkāpumi veicināja citus radikālākus procesus. Ja vienas kaujas laikā šādu pārkāpumu skaits bija ne tikai ļoti augsts, bet tie ietekmēja arī kaujas gaitu, atbildīgs par to bija divīzijas komandieris. Pirmā divīzijas komandiera atstādināšana notika 1942. gada martā. 1941. gada 21. decembrī divīzijas komandieris pulkvedis J. Veikins tika ievainots, un viņa vietā par komandiera vietas izpildītāju tika iecelts pulkvedis I. Paegle. Viņš 201. latviešu strēlnieku divīzijā nonāca 1941. gada augustā.

Divīzijas komandiera v.i. I. Paegles atstādināšana. 1942. gadā 5. februārī divīzija atkal devās uz fronti, lai Ziemeļrietumu frontes sastāvā piedalītos kaujās Demjanskas rajonā. Ar nelieliem pārtraukumiem kaujas darbībā tā piedalījās no 13. februāra līdz 6. martam. Šajā laikā ar Ziemeļrietumu frontes virspavēlniecības pavēli no amata tika atstādināts divīzijas komandiera v.i. pulkvedis I. Paegle, uzrādītais iemesls – slikta divīzijas vadīšana.⁸¹⁸

Vienmēr, kad bija gaidāma vadošā komandējošā sastāva atstādināšana, karaspēka daļā ieradās pārbaudes komisija no attiecīgas armijas, kuras sastāvā cīnījās karaspēka daļa (šajā gadījumā no 1. triecienarmijas). Pēc izmeklēšanas pabeigšanas, tā pieņēma lēmumu par turpmāko rīcību. Pēc februārī – martā notikušās situācijas izpēti, 1. triecienarmijas pavēlnieks pārmeta divīzijas komandiera v.i. lielus personālsastāva zaudējumus un divīzijas vājo kaujas darbību. Sīkāk tika izteikti pārmēti par kaujas norisi, komandieru rīcību, kritušo karavīru savākšanu un apglabāšanu, kā arī slimo / ievainoto karavīru evakuēšanas gaitu uz aizmuguri.⁸¹⁹ Situāciju vēl vairāk saasināja divīzijas štāba 2. nodaļas priekšnieka

⁸¹⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 38. l. (Ziņojumi un apkopojumi par kaujas darbību un citi dokumenti, 07.-09.1942.), 53. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 08.08.1942.).

⁸¹⁸ Turpat, 14. l. (Pavēles Ziemeļrietumu frontes 1. triecienarmijas karaspēkam, 20.01.-19.03.1942.), 47.-48. lp. (Pavēle 1. triecienarmijas karaspēkam, 03.03.1942.); LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. lp. 30. op. lp. (Sarunas ar O. Ķinci stenogramma, 29.05.1943.).

⁸¹⁹ Piemēram, karavīri un komandieri uzbrukuma laikā stundām bija gulējuši sniegā, bezmērķīgi salstot, ar ko mazinājies uzbrukuma temps. Kaujās kritušo karavīru un komandieru līķi ilgu laiku netikuši novākti un apglabāti. Arī šeit bija vērojama Maskavas kaujas laikā praktizētā parādība - komandējošais sastāvs atsevišķos gadījumos sniedzis nepatiesas ziņas par izpildīto kaujas uzdevumu. Kā piemērs tika minēts 122. strēlnieku pulka komandieris, pulkvedis P. Sokolovs, kurš nevis vadījis kauju, bet lietojis alkoholu. Lai noslēptu savu „noziedzīgo darbību” viņš bija ziņojis divīzijas štābam par uzbrukumu, ko veic, un ciemu, ko tā rezultātā ir ieņēmis. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 14. l., 47. lp.

palīga, leitnanta V. Voicehoviča pazušana, iespējams, dezertēšana, 14. februārī. Par šo gadījumu, kas tika klasificēts kā ārkārtas, divīzijas politiskās daļas priekšnieks un komandieris nebija ziņojuši armijas Kara padomei un Politiskajai daļai. Tika arī konstatēts, ka vājais politiskais darbs ir iemesls, kāpēc divīzijā pastāv atsevišķi kaitnieciska noskaņojuma gadījumi, bet cīņa ar tiem netiekot veikta. Tas bija formālais, redzamais iemesls, un ar to šajā gadījumā pietika.

Divīzijas komandiera v.i., pulkvedis I. Paegle, politiskās daļas priekšnieks, pulka komisārs I. Mistris, komisāra v.i., pulka komisārs P. Zutis tika atbrīvoti no ieņemamajiem amatiem. Savukārt 122. strēlnieku pulka komandieris P. Sokolovs par nepatiesu ziņu sniegšanu un par kaujas pavēles neizpildīšanu tika atstādināts no amata, arestēts un nodots kara tribunālam.⁸²⁰

Neviens komandieru atstādināšanas gadījums nebija vērtējams viennozīmīgi. Jautājums, vai vienas kaujas personālsastāva zaudējuma apmēri un atsevišķi konstatēti pārkāpumi varēja būt iemesls virknes latviešu tautības komandieru atbrīvošanai, paliek atklāts. 1. triecienarmija neizpildīja tai doto uzdevumu uzbrukuma laikā. Jāpiekrīt I. Briežkalna viedoklim, kurš uzskata, ka, lai 1. triecienarmijas vadībai pašai nebūtu jāatbild par neveiksmi, tika meklēti vainīgie, tos atrodot arī 201. latviešu strēlnieku divīzijā.⁸²¹ Par to liecina arī atstādināta divīzijas komandiera v.i. I. Paegles rakstītais aptuveni divdesmit gadus pēc kara beigām, kurā viņš bargu kritiku velta vispārējai situācijai Ziemeļrietumu frontē, nosodot tās operatīvo plānu, atzīdams, ka tas „šajā Lielā Tēvija skara etapā izrādījās kā mozaīka. Un jau kopš sākuma bija ar jautājuma zīmi. Bet varbūt, ka ne tur ir nelaime, bet tur, ka jau no paša sākuma tas attīstījās kā mozaīka”, tādējādi norādīdams uz augstākās pavēlniecības vainu kauju plānošanā.⁸²²

Dažkārt bijušo divīzijas militārpersonu atmiņās ir atrodamas norādes, kas liecina, ka viens no neformālajiem iemesliem atstādināšanām bija divīzijā valdošā attieksme pret papildinājumu, kas pēc Maskavas kaujām bija ievērojami atšķaidīts ne tikai nacionālā sastāva, bet arī kvalitātes ziņā. Bijušais laikraksta „Latvijas Strēlnieks” galvenais redaktors V. Kalpiņš atzīmē, ka, lai būtu attiecīgi militārie rezultāti, kāds no divīzijas štāba virsniekiem bija ieminējies, lai divīzijai dot tādu papildinājumu, kāds tas bija kauju pie Maskavas laikā. Ar to bija pieticis, lai sāktos „politiskā lieta”, latviešu divīzijas vadību apsūdzot „kaitnieciskā noskaņojumā”, kas „nikni jāapkaro”. Pārbaudītāji bija konstatējuši, ka latviešos valda

⁸²⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 14. l., 47. lp.

⁸²¹ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 28. lpp.

⁸²² LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 260. lp.; Skat. arī: Žvinklis, A. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 98. lpp.

neveselīgas, pat nacionālistiskas noskaņas. Savus brīvprātīgos, kas visi bijuši no Latvijas, viņi (divīzijas vadība) pretstatot normālam papildinājumam, kas armijā ieplūdis mobilizācijas ceļā. Divīzijas komandieri, kuri bijuši lietas kursā, gaidījuši valdības maiņu, kā arī „varēja notikt arī vēl kaut kas briesmīgāks”.⁸²³ Šī iemesla dēļ divīzija neticot uzvarai. Acīmredzot pastāvēja slēpta neapmierinātība ne tikai ar „nacionālistiski noskaņoto” komandējošo sastāvu, bet arī ar I. Paegles divīzijas vadīšanas stilu, jo V. Kalpiņa minētais armijas pārmetums par papildinājuma dalīšanu savējos (brīvprātīgie no Latvijas) un svešajos (mobilizētie no PSRS), ir tieši attiecināms uz janvāra mēnesi, kad divīzija saņēma pirmo ievērojamo papildinājumu, ko galvenokārt veidoja ne-latvieši no PSRS republikām.

Pēc atstādināšanas I. Paegle atgriezās divīzijas štāba priekšnieka amatā, ko ieņēma īsu laiku. Pēc tam viņš saslima un nekad vairs neatgriezās 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Piemēram, I. Paegles sarakstītajās atmiņās, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, par atstādināšanu no amata viņš neraksta. Tikai atsevišķas frāzes ļauj izteikt pieņēmumu, ka viņš nevarēja sastrādāties ar jauno divīzijas komandieri, pulkvedi A. Frolovu, rakstīdams: „Un vēl vairāk, man saskaņas punktu ar Frolovu nebija, un tas bija ļoti būtiski.”⁸²⁴ Šis, protams, ir tikai I. Paegles viedoklis. Marta otrajā pusē viņi komunicēja vairs tikai rakstiskā veidā. Viņš nepieņēma jauno divīzijas komandieri, skaidri atzīdams, ka „viss manī pretojās”.⁸²⁵ Neapšaubāmi, I. Paeglem bija milzīga militārā pieredze, kas pēc atstādināšanas pārtapa aizvainojumā. Lai gan I. Briežkalna sniegtais A. Frolova kā komandiera vērtējums liecina, ka īstenais bijušā un esošā komandiera nesastrādāšanās iemesls bija atšķirīgi priekšstati par karu un karošanu. Faktiski tas bija vērtējums kā divu atšķirīgu pieredzi guvušu paaudžu konflikts, neskatoties uz to, ka abi bija beiguši karaskolas Krievijā.⁸²⁶

Lai arī sākotnēji tika izskatītas vairākas nākamā divīzijas komandiera un komisāra kandidatūras,⁸²⁷ tomēr par divīzijas komandiera v.i. kļuva „nevienam nepazīstamais” pulkvedis A. Frolovs, kurš nebija nekad bijis saistīts ar Latviju,⁸²⁸ bet par komisāru iecēla pulka komisāru D. Andrejevu. A. Frolovs bija dzimis Krievijā. Publiski izteiktais vērtējums

⁸²³ LNA LVA, 1895. f., 1-v, 5. l., 107. lp. (V. Kalpiņa atmiņas.); Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļānās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 4. jūlijs, 8.-9. lpp.

⁸²⁴ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 254.-255. lp.

⁸²⁵ Turpat.

⁸²⁶ A. Frolovu kā komandieri augstu vērtē arī I. Briežkalns, kurš atzīst, ka Frolovs nodarbojās, piemēram, ar blindāžu būvniecību divīzijas, pulku, bataljonu štābiem, kā arī rotām un baterijām. Kā norāda Briežkalns, tad tas palīdzēja uzlabot divīzijas un pulku štābu darbu, kā arī deva iespēju karavīriem sasildīties, atpūsties utt. Iepriekšējai divīzijas vadībai bijusi nepareiza izpratne par to, ka aizsardzības celtni un blindāžu būve mazinās karavīru kaujas garu. Kā atzīst Briežkalns, tad tajā bija jaušama arī Pilsoņu kara komisāru un politisko vadītāju „gudrība”, kuri arvien vēl nevarēja iejusties modernā kara apstākļos. Skatīt: Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 28.-29. lpp.

⁸²⁷ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 254.-255. lp.

⁸²⁸ Turpat, 1895. f., 1-v, 5. l., 107. lp. (V. Kalpiņa atmiņas.).

par A. Frolovu kā komandieri ir pozitīvs, lai gan I. Briežkalns norāda, ka divīzijas vadības maiņu karavīri esot uzņēmuši ar dalītām jūtām.⁸²⁹ 201. divīzijas štāba priekšnieks O. Ķincis A. Frolovu raksturojis 1942. gada marta vācu armijas veiktā uzbrukuma kontekstā: „Pretinieka izlaušanās notika tajā brīdī, kad ziemas kauju rezultātā divīzijas un armijas vienības bija visvājākajā sastāvā. Bija gadījumi, kad atsevišķi karavīri, kuru nervi neizturēja, centās nokļūt atpakaļ. Tādus divīzijas komandieris pulkvedis Frolovs atstādināja, uzmundrināja un sūtīja atpakaļ uz kauju.”⁸³⁰

Savukārt J. Veikins divīzijas komandiera amatā atgriezās maija vidū, jo jau 6. maijā Ziemeļrietumu frontes kadru daļa ziņoja pulkvedim A. Frolovam par to, ka divīzijas komandēšana ir jānodod J. Veikinam, un A. Frolovam 12. maijā jāierodas frontes kara padomē, lai saņemtu tālāko uzdevumu.⁸³¹ Patiesībā tieši LK(b)P CK bija tās, kas izteica vēlēšanos, lai divīzijas komandiera amatā atgrieztos J. Veikins. LK(b)P CK pārrunas šajā jautājumā bija vedusi gan ar 1. triecienarmijas pavēlnieku ģenerālleitnantu V. Kuzņecovu, gan Ziemeļrietumu frontes Kara padomes locekļiem brigādes komisāru A. Kovaļevski un ģenerālmajoru V. Glazunovu.⁸³² Arhīva dokumenti liecina, ka paralēli tam jau februārī par iespējamo atgriešanos divīzijas komandiera amatā LK(b)P CK pārstāvji pastiprināti sāka uzrunāt hospitālī esošo J. Veikinu. Dažkārt dienas laikā J. Veikins pie telefona ticis saukts piecas, sešas reizes. Vēlāk pie telefona sākti saukt J. Veikina ārstējošais ārsts un hospitāļa priekšnieks, lai iegūtu informāciju par J. Veikina veselības stāvokli.⁸³³ J. Veikina atgriešanās gadījumā atkal bija paredzēta divīzijas komandiera maiņa. Diezgan tradicionāli armijā komandieris tika nomainīts, ja tas nebija attaisnojis uz to liktās cerības. Kā atzīmē V. Kalpiņš, tad šajā gadījumā tā uzskatīt būtu nepareizi, jo A. Frolova laikā divīzija turpinājusi atvairīt pretinieka uzbrukumus.⁸³⁴

Vadošais komandējošais sastāvs 1942. gada otrajā pusē – 1943. gada pavasarī.

Turpmākajā periodā divīzijai atkal aktuāls bija komandējošā sastāva trūkums un kvalitāte. 1942. gada 26. jūlijā J. Veikins un P. Zutis rakstījis J. Kalnbērziņam, ka skaitliski ar komandējošo sastāvu ir nodrošināti, bet „ir jūtams komandieru ar augstu kvalifikāciju

⁸²⁹ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 28. lpp.

⁸³⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 25. l., 32. lp.

⁸³¹ KF AMCA, 43. gv. f., 2. apr., 69. l., 88. lp. (Ziemeļrietumu kadru daļas priekšnieka ziņojums A. Frolovam, 06.05.1942.).

⁸³² Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 12. jūlijs, 8. lpp.

⁸³³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 56. lp. (J. Veikina atmiņas, 10.09.1942.).

⁸³⁴ Tiesa, kā vienu no A. Frolova sasniegumiem V. Kalpiņš min arī to, ka pārbēdzēju neesot bijis, kas ir jāuzskata par kļūdainu apgalvojumu. 1942. gada pavasarī bija viens no augstākajiem dezertieru skaitļiem apskatāmajā periodā. Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 12. jūlijs, 8. lpp.

trūkums". Tobrīd trūka trīs štābu priekšnieku palīgi, divi pulku komandieru palīgi pa materiālās nodrošināšanas līniju, trīs bataljonu komandieri.⁸³⁵

Arī jautājumos par komandējošā sastāva trūkumu visaktuālākais laiks bija augusts, septembris un oktobris. Tajā laikā notika dažādas komandējošā sastāva pārgrupēšanās. No ierindas bija izgājuši vairāki pulku komandieri: Ļ. Kirilovs krita kaujā, P. Sokolovs tika aizkomandēts, bet R. Varkalns tika izvirzīts daudz atbildīgākam amatam (divīzijas komandiera palīgs aizmugures daļu jautājumos).⁸³⁶ Savukārt to vietā izvirzītie jaunie pulku komandieri kaujas laikā sevi neattaisnoja un ar tiem uzticētajiem pienākumiem netika galā. Tāpēc J. Kalnbērziņš un V. Lācis 2. septembrī lūdza J. Ščadenko nosūtīt uz divīziju trīs pulku un sešus bataljonu komandierus.⁸³⁷

Par lūgumu aizsardzības tautas komisāram J. Ščadenko atrisināt jautājumu par trīs pulku un sešu bataljonu komandieriem, J. Kalnbērziņš un V. Lācis ziņoja arī divīzijas komandierim. Viņi ieteica J. Veikinam konsultēties ar armijas pavēlniecību par to, vai nevar līdz vecākā komandējošā sastāva saņemšanai no Kadru nodaļas par īslaicīgiem pulku komandieriem iecelt tādus cilvēkus kā M. Kalniņu un citus vadošos divīzijas darbiniekus.⁸³⁸ Arī šeit tika ieteikts vidējo komandieru amatiem izvirzīt kaujās sevi pierādījušus „biedrus”. J. Kalnbērziņš atzina, ka jautājums par vidējo un vecāko komandējošo sastāvu ir viens no būtiskākajiem un ieteica pamēģināt šo jautājumu atrisināt „pa jaunam, pēc Suvurova, Napoleona, Pētera I un citu izcilu karavadoņu piemēra, kuri no drosmīgiem grenadieriem un karavīriem izveidoja feldmaršalus. Piespiediet savus pakļautos daudz gudrāk karot, labāk zināt pretinieku, labāk izlūkot, sargāt izlūkus un snaiperus”. Jāatzīst, ka tobrīd šī bija ļoti populāra metode visā Sarkanajā armijā.⁸³⁹ Oktobra sākumā sekoja J. Veikina slēdziens par to, ka jautājums par komandējošo sastāvu ir jāatrisina saviem spēkiem. Saruna ar armijas Galvenās pārvaldes pārstāvi par komandējošo sastāvu bija notikusi, un tās rezultāts bija tāds, ka „viņi mums neko nesola, un ja viņi mums kaut ko iedos, tad tikai ne labus komandierus. Labus komandierus neviens neizlaiž no daļas. Tikai mazāk derīgos mēs cenšamies dažādu iemeslu dēļ pārlīkt uz citām vienībām.”⁸⁴⁰ Oktobrī šis jautājums tika atrisināts, un tika saņemti 7- 8 cilvēki.⁸⁴¹

1942. gada augusta, septembra aktivitātes Staļingradas frontē neapšaubāmi iespaidoja arī divīzijas komandējošā sastāva darbību. Septembrī saasinājās situācija ar vadošā sastāva

⁸³⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 38. l., 17. lp.

⁸³⁶ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 28. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Ščadenko, 02.09.1942.).

⁸³⁷ Turpat.

⁸³⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l., 76.-76. op. lp. (J. Kalnbērziņa un V. Lāča ziņojums J. Veikinam un V. Lācim, 06.09.1942.).

⁸³⁹ Turpat.

⁸⁴⁰ Turpat, 14.-15. lp. (J. Veikina un P. Zuša ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim, 18.09.1942.).

⁸⁴¹ Turpat, 60. lp. (J. Kalnbērziņa ziņojums J. Veikinam un P. Zušam, 05.10.1942.).

aizkomandēšanu uz citām Sarkanās armijas daļām. 18. septembrī J. Veikins atkal vērsās pēc atbalsta pie J. Kalnbērziņa un V. Lāča. Pamats tam bija J. Veikina satraukums par to, ka latviešu divīzija tiek uzskatīta par parastu divīziju, notiek izrīkošanās ar divīzijas cilvēkiem, domāts – komandieriem. Divīzijas komandieris bija saņēmis pavēli par to, ka vairāki pēc J. Veikina domām labi komandieri jānosūta uz 3. armiju tikai tāpēc, ka „tie ir labi komandieri”, par ko J. Veikins rakstīja: „Pašlaik turamies un komandierus neatdodam. Būtu ļoti labi, ja jūs varētu iebraukt 3. armijas Kara padomē un varētu noregulēt pareizas savstarpējās attiecības ar mūsu specifikas ņemšanu vērā.”⁸⁴² Specifika bija tā, ka tā bija latviešu divīzija, un arī tās vadošajam komandējošajam sastāvam iespēju robežās bija jābūt latviešiem.

5. oktobrī divīzijai tika piešķirts gvardes divīzijas nosaukums. Tas bija zināms tās personāla kvalitātes apliecinājums. Tāpēc arī daudzkārtējās komandieru aizkomandēšanas pēc J. Veikina domām bija apdraudējums gvardes vārdam: „Tagad divīzijai tiks atņemti tai ļoti nepieciešamie atbildīgie darbinieki un vēl masveidīgi, tad pastāv draudi, ka mēs nevarēsim attaisnot mūsu gvardes nosaukumu.”⁸⁴³ Arī turpmāk pastāvēja J. Veikina satraukums par notiekošo labāko divīzijas vadošo darbinieku aizkomandēšanu. 28. oktobrī 11. armijas komandieris bija pavēlējis diennakts laikā atkomandēt 2. ranga divīzijas kara ārstu Morozovu. Savukārt 11. armijas štāba 8. nodaļas priekšnieks plānoja paņemt gvardes kapteini M. Vulfsonu, kas pildīja divīzijas politiskās daļas vecākā instruktora pienākumus. 1. novembrī arī 11. armijas komandiera vietnieks aizmugures lietās bija pavēlējis J. Veikina vietniekam atkomandēt divīzijas vetārstu, 2. ranga gvardes kara ārstu A. Merkuševu.⁸⁴⁴ Šie nemitīgie pieprasījumi pēc komandējošā sastāva bija saistīti ar vispārējām norisēm frontē, un šai gadījumā nebūtu jāuzskata kā tieša vēršanās pret latviešiem. Sarkanajai armijai bija dots savs uzdevums, ko tā arī pildīja. Iespējams, ka J. Veikins kā bijušais latviešu strēlnieks pārlietu turējās pie savas nacionālās nostājas, kas pēc pāris mēnešiem viņam nozīmēja zaudētu divīzijas komandiera amatu.

1942. gada 19. oktobrī divīzijai tika pasniegts gvardes karogs. Tajā laikā arī tika apkopota situācija ar vadošo sastāvu. 19. oktobrī divīzijā pulku komandieri un atsevišķu daļu komandieri bija nokomplektēti pilnībā, tas ir – 11. Štābu komandieri nokomplektēti pilnībā, tas ir - 39. Bataljonu un divizionu komandieri nokomplektēti pilnībā, tas ir – 12. Rotu un bateriju komandieri nokomplektēti tikai 81% jeb 96 cilvēki no nepieciešamajiem 107. Arī vadu komandieri bija noformēti 97% jeb 333 cilvēki no nepieciešamajiem 342. Pārējais

⁸⁴² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l., 14.-14.op. lp.

⁸⁴³ Turpat, 2. apr., 69. l., 162. lp. (J. Veikina ziņojums 11. armijas pavēlniekam, 03.11.1942.).

⁸⁴⁴ Turpat.

vadošais sastāvs bija pārsniegts - 119% jeb 745 cilvēki no nepieciešamajiem 626. Kopumā tomēr vadošais sastāvs skaitliski bija pārsniegts, sastādot 108% jeb 1236 cilvēki no nepieciešamajiem 1136, bet trūka 20 cilvēki: 9 vadu komandieri un 11 rotu un bateriju komandieri.⁸⁴⁵ Pēc vecuma vadošais sastāvs tika sadalīts astoņās vecuma grupās. Dzimuši 1923.-1922. gadā bija 87 cilvēki, 20-25 gadus veci - 174, 26-30 gadus veci - 312, 31-35 gadus veci - 328, 36-40 gadus veci - 204, 41-45 gadus veci - 92, 46-50 gadus veci - 28, vecāki par 50 gadiem attiecīgi 11 cilvēki. Jaunākais komandējošais sastāvs attiecīgi 1923.-1922. gadā dzimuši - 277, 20-25 gadi - 465, 26-30 gadi - 502, 31-35 gadi - 356, 36-40 gadi - 244, 41-45 gadi - 127, 46-50 gadi - 44, vecāki par 50 gadiem - 21. Šai gadījumā visplašākā bija vecuma kategorija no 26 līdz 30 gadiem. Šī vecuma grupa arī bija visvairāk pārstāvētā divīzijā, pavisam 2447 cilvēki.⁸⁴⁶ Kopumā vadošais sastāvs bija 1236 cilvēki, jaunākais vadošais sastāvs 2036 cilvēki. Visā divīzijā šai laikā bija 10844 karavīri.

Oktobra vidū kauju pieredze Vācijas - PSRS karā bija 524 cilvēkiem no vadošā sastāva, 1116 no jaunākā vadošā sastāva. Tobrīd divīzijā atradās 5129 karavīri ar šī kara kauju pieredzi. Bijuši ievainoti 324 vadošais sastāvs un 577 jaunākais vadošais sastāvs. Ordeņi un medaļas bija 96 - vadošais sastāvs un 67 - jaunākais vadošais sastāvs. Beiguši militārās akadēmijas bija 22 no vadošā sastāva, papildināšanās kursus beiguši 36, īslaicīgos kursus 727, kara skolas miera apstākļos 191, kara skolas kara apstākļos 193, militārās izglītības nav 58 cilvēkiem. Jaunākais vadošais sastāvs beidzis militārās skolas 621, izvirzīti no ierindniekiem 1415 cilvēki.⁸⁴⁷

Divīzijas komandiera J. Veikina atstādināšana. Novembrī divīzija atkal iesaistījās kaujas darbībā. Un atkal aktualizējās kaujas darbības rezultātā atstādināto un sodīto karavīru jautājums. Pirmais skaļais atstādināšanas gadījums notika 29. novembrī, kad no pulka komandiera amata tika atstādināts 121. gvardes strēlnieku pulka komandieris, gvardes apakšpulkvedis K. Līksna. Iemesls bija Līksnas „negodprātīgā attieksme pret pienākumiem 28. novembrī notikušās kaujas laikā”. Viņš bija pametis komandpunktu, kauju nevadījis, melojis par apstākļiem, pārmērīgi lietojis alkoholu.⁸⁴⁸ Viņa vietā par 121. gvardes strēlnieku pulka komandieri iecēla majoru J. Reinbergu, kurš arī ar darbu netika galā, kaujas operācijās „sapinās” un 6. decembrī tika noņemts no pulka komandiera amata. 6. decembrī divīzijas

⁸⁴⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 171. l., 1. lp. (Divīzijas pieņemšanas - nodošanas akts, 29.10.1942.).

⁸⁴⁶ Turpat, 2. lp. (t.p.).

⁸⁴⁷ Turpat, 3. lp.

⁸⁴⁸ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 56. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam par stāvokli divīzijā, 06.12.1942.), 58. lp. (43. gvardes divīzijas IeTK priekšsēdētāja Tuļķes ziņojums J. Kalnbērziņam par divīzijas militāro darbību, 09.12.1942.); Turpat, 5. apr., 2. l., 2.-5. lp.; KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 166. l., 207. lp. K. Līksna pulka komandiera amatā bija nozīmēts tikai septembra vidū, par ko J. Veikins rakstīja, ka „b. Līksna dod lielas cerības 92. strēlnieku pulkā.” Skat.: Turpat, 39. l., 15. lp.

komandieris J. Veikins uz 121. strēlnieku pulku nosūtīja divīzijas štāba 1. nodaļas priekšnieku pulkvedi M. Kalniņu ar uzdevumu – pastiprināt pulka vadīšanu. Arī M. Kalniņš netika galā ar uzdevumu. Tā vietā, lai mobilizētu visu personālsastāvu kaujas uzdevuma izpildīšanai, viņš pats vecināja „neveselīgu” noskaņojumu. Regulāri samazinājās pulka skaitliskais sastāvs. Arī M. Kalniņu atstādināja un 20. decembrī nosūtīja 11. armijas kara padomes rīcībā. Pēc saskaņošanas ar armijas Kara padomi, K. Līksna tika nodots kara tribunālam par „simulāciju, dzeršanu un melošanu”.⁸⁴⁹

No 1942. gada 12. līdz 27. decembrim divīzijā pēc Ziemeļrietumu frontes piedāvājuma atradās grupa LK(b)P CK darbinieku: K. Mahaņko, N. Vanags un Ž. Spure. Viņu uzdevums bija noskaidrot, kāpēc divīzija cieta zaudējumus pēdējā kaujā.⁸⁵⁰ No 28. novembra līdz 16. decembrim notika kaujas par Rosinu un Simonovu pirmais posms, bija jāatvirza vācu armija un jāsavienojas ar 1. triecienarmiju. Kauju divīzija uzsāka aptuveni 11 000 cilvēku sastāvā. Kauju laikā 201. latviešu strēlnieku divīzija zaudēja aptuveni 5100 karavīrus (ievainotie un kritušie).

Rezultātā tika ierosināta lieta par J. Veikina atstādināšanu. Redzamie iemesli J. Veikina atstādināšanas ierosināšanai bija viņa divīzijas komandēšanas stils. Pirmkārt, darbs ar komandējošo sastāvu.⁸⁵¹ Otrkārt, pavēļu pasniegšanas veids tika atzīts par virspusēju. Treškārt, neskaidrie divīzijas darbinieku atlases kritēriji vadošajiem amatiem.⁸⁵² Izskanēja arī pārmetumi ģenerālmajora J. Veikina nespējai pieņemt kritiku par nepilnībām vai kļūdām.

Ziemeļrietumu frontes Kara padome arī veica sekojošas komandējošā sastāva izmaiņas: divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietas izpildītājs, vecākais bataljona komisārs R. Ķesteris, kas „novedis līdz sabrukumam divīzijas politisko darbu”, tika nomainīts ar apakšpulkvedi A. Ļebedevu, kas pirms tam bija strādājis par frontes politpārvaldes instruktoru. Artilērijas priekšnieks, apakšpulkvedis P. Kušners par artilērijas darba nepilnībām un daļēji dēļ nespējas sastrādāties ar ģenerālmajoru J. Veikinu tika nomainīts ar

⁸⁴⁹ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 58. lp. K. Līksna tika sodīts pēc KPSFR Kriminālkodeksa 173. panta 17. punkta „a” daļas ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem, sodu izciešot labošanas darbu nometnē. Tomēr sods tika nomainīts ar nosūtīšanu uz soda bataljonu uz trīs mēnešiem. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 157. l. (Pavēles par divīziju (par personālsastāvu), 01.09.1941.-31.12.1943.), 273. lp. (Par bijušā 121. gvardes strēlnieku pulka komandiera K. Līksnas nosūtīšanu uz soda bataljonu, 21.12.1942.). Jāatzīmē, ka ziņas par sodīto K. Līksnu nav atrodamas nevienā no sodīto karavīru datu bāzēm, bet ir pieejamas ziņas, ka viņš ir kritis 1943. gada 2. februārī (dokumentā norādīts – „būdam 121. gvardes strēlnieku pulka komandieris”). Skat.: Sarkanās armijas kritušo karavīru datu bāzi. Pieejams: <http://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=9006403> [aplūkots 13.04.2014.].

⁸⁵⁰ LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l., 2. lp.

⁸⁵¹ Piemēram, pulku komandierus nesavācot, ar tiem nekonsultējoties, atrodoties kaujas apstākļos, pulku komandieri bieži nezina, ko no viņiem prasa. Skat.: Turpat.

⁸⁵² Pārmeta, ka darbinieki divīzijā tiek atlasīti nevis pēc lietišķām pazīmēm, bet gan citām „nezināmām” pazīmēm. Tāpēc daudzus nespējīgus darbiniekus, piemēram, R. Ķesteri, komandieris aizsargā, bet labi darbinieki divīzijā netiekot iesaukti (Paegle, Kalniņš, Ivanovskis u.c.). Skat.: Turpat, 2. op. lp.

„pieredzējušu” darbinieku pulkvedi G. Šarikalovu. Divīzijas štāba priekšnieks, apakšpulkvedis O. Zaķis 12. decembrī tika nomainīts ar pulkvedi A. Ivanovski, „darbaspējīgu un izglītotu komandieri”. Sodītā K. Liksnas vietā par 121. gvardes strēlnieku pulka komandieri tika iecelts apakšpulkvedis A. Tkačenko. Ievainotā 125. gvardes strēlnieku pulka komandiera A. Jurevica vietā iecelts O. Zaķis – bijušais divīzijas štāba priekšnieks.⁸⁵³ Kā redzams, tad faktiski visos amatos tika ielikti krievu tautības komandieri. Sekoja ierisinājums nomainīt divīzijas komandieri ar citu personu – „noteikti latvieti”.⁸⁵⁴

J. Veikina atstādināšanas jautājums ir sarežģīts. J. Veikins uzturēja ļoti ciešus lietišķos kontaktus ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP. Faktiski jebkuros divīzijai būtiskos jautājumos par personālsastāvu un divīzijas apgādi konsultējās ar J. Kalnbērziņu un V. Lāci. Pēc atsevišķām norādēm LK(b)P CK arī bija tās, kas izteica lielu vēlēšanos, lai pēc hospitāļa J. Veikins atgrieztos divīzijas komandiera amatā. Viņš savā darbībā neapšaubāmi bija atkarīgs no partijas un Latvijas PSR vadības pozīcijas. Acīmredzot tāpēc izskanēja J. Veikinam adresēts pārmetums par nepareizi saprastu „šefību”, ko Latvijas divīzijā realizē LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, un tāpēc nav spējis nodibināt pareizas savstarpējās attiecības ar 11. armijas pavēlniecību un Ziemeļrietumu frontes Kara padomi. Ļoti būtiska piezīme bija tā, ka „bieži, iepretim daudzkārtējiem CK pārmetumiem, viņš uzsver, ka Latvijas divīzija ieņem sevišķu vietu un, ka it kā bez armijas pavēlniecības viņam jāizpilda LK(b)P CK direktīvas, kas neļaus divīziju apvainot”.⁸⁵⁵ Šo apgalvojumu apstiprina viņa viedoklis par gvardes nosaukuma piešķiršanu 201. latviešu strēlnieku divīzijai. Par šo dienu 1942. gada 11. oktobrī J. Veikins ir rakstījis: „Kopumā esmu nodzīvojis līdz lielai laimei. Slava par mums iet pa visu valsti. Visi, kas man savā laikā darīja pāri, ir atriebti. Viņi ir nosodīti par tiem pāridarījumiem. Ja tagad man būs jānoliek galva par Dzimteni, būs vieglāk nomirt, zinot, ka piemiņa par mani paliks, un jūs nebūsit aizmirsti.”⁸⁵⁶

Šeit arī atklājās nacionālo formējumu specifika, kas izpaudās zināmās attiecīgo republiku Kompartijas Centrālo komiteju pilnvarās, ko šajā gadījumā J. Veikins uztvēra daudz nopietnāk, kā, piemēram, attiecīgas armijas vai Ziemeļrietumu frontes pavēlniecību. Jau minētās norises ar personālsastāvu, īpaši ar komandējošo sastāvu, kas bija saistītas galvenokārt ar tā aizkomandēšanu uz citām karaspēka daļām, liecina par J. Veikina pozīciju, kas bez šaubām bija satraukums par divīzijas likteni, ko pats apzīmēja kā divīzijas „sevišķās

⁸⁵³ LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l., 2. op. lp.

⁸⁵⁴ Turpat.

⁸⁵⁵ Turpat.

⁸⁵⁶ Turpat, 185. f., 6. apr., 3. l., 22. lp. (J. Veikina atmiņas)

vietas” zaudēšanu.⁸⁵⁷ 1942. gada 31. decembrī ar Ziemeļrietumu frontes komandiera pavēli Nr. 00689 „par noziedzīgu un paviršu attieksmi pret uzticēto uzdevumu” J. Veikins tika atstādināts no divīzijas komandiera amata. Par divīzijas komandieri tika iecelts D. Brantkalns, no kura zināma daļa karavīru gaidīja labvēlīgas pārmaiņas, „jo kā nekā jauna slota tīri slauka, taču dažkārt ir arī otrādi - no vilka skrien, uz lāci tiec. Bet toreiz mēs mierinājām sevi ar cerību, ka, lai nu kā, mums no augstākās pavēlniecības nomainās sliktāk nebūs”.⁸⁵⁸

J. Veikins divīziju komandēja no 1941. gada 13. augusta, viņa vadībā tā kļuva par gvardes divīziju. Pēdējā dalība kaujās viņam bija no 1942. gada 23. novembra līdz 1943. gada 3. janvārim (tad divīzijā ieradās tās jaunais komandieris). Šajā laikā J. Veikina vadībā divīzija divas reizes pārrāva fronti. Analogi kā I. Paegles situācijā, arī šeit J. Veikins par vainīgu uzskatīja pavēlniecību, kas nespēja reaģēt uz frontē notiekošo. Kā vēlāk atzina pats J. Veikins, tad „abas reizes nebija papildus spēku, kas palīdzētu realizēt uzbrukumu līdz galam. Šajā reizē bez jēlkāda iemesla par vainīgo tiku atzīts es”.⁸⁵⁹ J. Veikins savu atstādināšanu uztvēra kā ļoti smagu pārbaudījumu, neveiksmi un aizvainojumu, turklāt viņš atstādināšanu bija piedzīvojis jau otro reizi (pirmo reizi tika represēts 1937. gadā). Vēstules sievai T. Veikinai liecina par lielām neskaidrībām par notiekošo, jo viņš atzīst: „Tagad nekādus sīkumus nevaru jums paziņot, jo pagaidām man pašam tas viss ir nesaprotami. Viens ir skaidrs, ka te ir vesels lērums visiespējamo intrigu. Varbūt, ka tiks skaidrībā un tikšu rehabilitēts, bet ļoti iespējams, ka nekādas izskaidrošanās nebūs, un es palikšu apgānīts.”⁸⁶⁰ No 1943. gada janvāra līdz kara beigām J. Veikins bija 94. strēlnieku korpusa štāba priekšnieks, kādu laiku komandieris.

J. Veikina kā komandiera vērtējums laikabiedru acīs ir neviennozīmīgs, pat ar tendenci būt negatīvam. Tiek pārņemta J. Veikina nepopularitāte, kas veidojās, iespējams viņa personisko īpašību dēļ. Bieži tā tiek saprasta kā lepnība. Piemēram, I. Spura nepiekrīt V.

⁸⁵⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l., 14.-14. op. lp.

⁸⁵⁸ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2012, 135.-136. lpp. D. Brantkalns 1938. gadā bija represēts. Daļēji viņa ģimene bija nošauta represiju laikā. Kā liecina 1978. gadā ar D. Brantkalnu veiktā intervija, tad viņš jau kara sākumā ļoti gribēja uz fronti. Acīmredzot 1941. gada augusta sākumā ticis izsaukts uz kādu viesnīcu Maskavā, kur ticis ar J. Kalnbērziņu un V. Lāci. Tomēr toreiz viņš nav zinājis īsto izsaukšanas iemeslu. Tikai pēc laika uzzinājis, ka, iespējams, būtu kļuvis par 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieku, par ko pats stāsta: „Toreiz izvēle, jo mēs bijām trīs, nosvērās par labu R. Varkalnam. Viņš kļuva par 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieku, bet man bija jāatgriežas iepriekšējā dienesta vietā.” - Sirmāis, O. Pēc jūsu komandas daudz vīru kaujai cēlās. *Dzirkstele*, 1978, 21. janvāris, 3. lpp. Par D. Brantkalnu skat. arī: Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandieru portrets (1941-1944): Jānis Veikins un Detlavs Brantkalns. Grām.: Saleniece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013. 163.-171. lpp.

⁸⁵⁹ LNA LVA, 185. f., 6. apr., 4. l. (J. Veikina ziņojums ģenerālpulkvedim Vasiļevskim par atjaunošanu amatā, 11. armijas pavēlnieka Kuročkina vēstule J. Veikinam par 43. gvardes divīzijas kaujas darbības uzlabošanu, 23.12.1942.-05.01.1943.), 4. lp. (J. Veikina ziņojums Vasiļevskim, 05.01.1943.).

⁸⁶⁰ Turpat, 3. l., 27. lp.

Krūmiņam, ka J. Veikins atstādināts tāpēc, ka bija latvietis. Viņa kritizē J. Veikina darbību Maskavas kauju laikā, pārmetot viņam došanos tiešajā uzbrukumā, bez iepriekšējās izlūkošanas. Viņa arī atklāj, ka cieņa pret nākamo divīzijas komandieri D. Brantkalnu bija tāpēc, ka „viņš spēja saglabāt spēkus”.⁸⁶¹ Arī pēckara presē D. Brantkalns tiek raksturots kā tāds, kas no padotajiem „neprasa neko neiespējamu”.⁸⁶² Pietiekami skarbu abu komandieru portretējumu sniedzis 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs J. Bērziņš savās aptuveni 20 gadus pēc kara beigām uzrakstītajās atmiņās. Viņš uzskata, ka J. Veikinam bija raksturīga uzvedība, kādai nevajadzētu būt cilvēkam, kam ir padomju karaspēka ģenerālmajora pakāpe. Tas galvenokārt ir saistīts ar pārmetumiem par lepnību, jo viņš nekad neesot parādījies pie ierindas karavīriem. Tas gan ir Pirmā pasaules kara dalībnieka viedoklis par J. Veikinu, jo viņš arī pretnostata Veikinu Pilsoņu kara varoņiem.⁸⁶³ Pēc V. Kalpiņa domām J. Veikina atstādināšana notika pēkšņi, tās iemesls - kaitnieciska noskaņojuma pastāvēšana divīzijā: „Visticamāk labā roka nav zinājusi, ko dara kreisā roka. Pavēlniecība piešķir gvardes nosaukumu, bet politiskie dienesti „formē” lietu. Labi, ka vēl cieta Veikins viens pats.”⁸⁶⁴

Tikai viena gada laikā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija nomainījušies trīs tās komandieri: I. Paegle un J. Veikins tika atstādināti, A. Frolovs amatu atstāja sakarā ar J. Veikina atgriešanos komandiera amatā. Papildus bija nomainījies arī viens divīzijas komandiera vietnieks, trīs divīzijas štāba priekšnieki, 12 pulku komandieri, 16 strēlnieku bataljonu komandieri, 13 bataljona komandiera vietnieki, 15 vecākie adjutanti, 87 rotu komandieri, 51 rotu komandiera vietnieks, 189 vadu komandieri.⁸⁶⁵ (Skatīt: *Pielikumu Nr. 10*) Daudz krasākas izmaiņas komandējošajā sastāvā sākās pēc divīzijas piedalīšanās Sarkanās armijas pretuzbrukumos pie Maskavas. Stāvoklis frontē arvien vairāk saasinājās, divīzija tika ielikta cīnīties sarežģītākos frontes sektoros. No komandieriem tika pieprasīts pieņemt sarežģītākus lēmumus, kas ne vienmēr saskanēja ar komandieru prasmēm. Daudzi komandieri bija izsīstīti no ierindas, un šīs vietas bija nepieciešams aizpildīt. Ja 1941. gada rudenī galvenokārt uzmanība tika pievērsta komandieru politiskajai uzticamībai un tautībai, tad šajā

⁸⁶¹ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 823.

⁸⁶² Kacēna, V. Par karavīru piedzimis. *Draugs*, 1973, Nr. 6, 10.-11. lpp. Tuvs vērtējums šim lasāms arī: Šmita, D. Atceramies mūsu ģenerāli. *Cīņa*, 1983, 25. jūnijs, 2. lpp.; Sirmais, O. Pēc jūsu komandas daudz vīru kaujai cēlās. *Dzirkstele*, 1978, 21. janvāris, 3. lpp.

⁸⁶³ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 135.-136. lpp.

⁸⁶⁴ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 4. jūlijs, 9. lpp.

⁸⁶⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 79. l. (Sarakste par dienesta pakāpju piešķiršanu vadošajam sastāvam, 01.01.-11.12.1943.), 6. lp. (11. armijas 1. nodaļas priekšnieka palīgam Bezrjaginam adresēts ziņojums, 16.01.1943.).

laikā daudz vairāk, vismaz vārdiski, uzmanību pievērša kvalitātei. Galvenā perioda iezīme – pazeminās komandieru kvalitāte.

Komandieru vērtējums. Sarkanajā armijā ideāls bija komandieris, kas pazina viņam apkārt esošos cilvēkus, praktizēja individuālu pieeju katram. Vienmēr atcerējās, ka cilvēki nav līdzīgi viens otram, katram karavīram ir atšķirīgs raksturs.⁸⁶⁶ Komandieru vadīšanas stils tiek raksturots pretrunīgi, tomēr visā periodā ir saskatāmas arī kopējas tendences, kā arī atklājas jaunas, latviešu karavīram līdz tam nepazīstamas parādības.

Sākotnēji atsevišķu divīzijas komandieru komandēšana stils bija pietiekami nervozs, uz ko norāda atmiņas par divīzijas formēšanās laiku. Tas gan vairāk jāsaista ar formēšanās laika haosu un Sarkanās armijas darbības specifikas nepārziņāšanu. Piemēram, I. Briežkalns 1941. gada rudenī tika nozīmēts par 92. strēlnieku pulka štāba priekšnieku, tolaik viņam bija tikai 21 gads. Lai arī viņš bija paātrināti beidzis Rīgas Kājnieku karaskolu, tomēr viņam nebija nekāda priekšstata par štāba darbu (lietvedību, štatiem un „citām štāba gudrībām”). Viņam veidojās savdabīgas attiecības ar divīzijas operatīvās daļas priekšnieku O. Ķinci, kurš gandrīz katru dienu pie sevis saucis Briežkalnu un „bez tā viņš vairākas reizes dienā blāva uz mani pa telefonu. Sevišķi tiku lamāts, kad izrādījās, ka pulka komandieris vispār nav lasījis nevienu divīzijas komandiera pavēli, tā kā ne es, ne mani priekšgājēji tās viņam nebija rādījuši.”⁸⁶⁷ Problēma bija arī tā, ka jaunajiem karavīriem bez militārās pieredzes nebija priekšstata par hierarhiju armijā, piemēram, dažkārt valdījis priekšstats, ka dienā tas ir „Sarkanās armijas komandieris, bet, kā atnāk vakars, tā Tu vari komandierim pa plecu uzsist un tu esi viņam biedrs. Tā nepareizību vispirms nācās skaidrot sev pašiem”.⁸⁶⁸

Tieši no komandieru prasmēm bija atkarīgs, cik ātrā laikā ierindas sastāvs ieradīs pie Sarkanajā armijā pastāvošās kārtības. Gorohovecas nometnē valdošajā haosā neapšaubāmi komandierim nepieciešama īpašība bija stingrība, kuras izpausmes lieliski raksturo pirmais divīzijas štāba priekšnieka vietnieks O. Ķincis. Viens no iemesliem, kāpēc viņš bija iecelts par štāba priekšnieka vietnieku, bija viņa personiskās īpašības, kuras nākamais divīzijas štāba priekšnieks (atmiņās netiek norādīt – kurš), bija raksturojis kā „stingru, prasot, lai divīzijā nonākušie uzreiz kļūstot par karavīriem”.⁸⁶⁹ Piemēram, tika atzīts, ka medicīnas dienesta vadītājs V. Pampe spēja radīt bataljonā vienkāršības, humānisma, augstas kultūras atmosfēru. Komandiera izpratnē darbinieka vērtības kritērijs bija viņa attieksme pret pienākumu, bet ne

⁸⁶⁶ LKM, Inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku), 28. lpp.

⁸⁶⁷ Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 10, 5. lpp.

⁸⁶⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 27. l., 52. lpp. (Sarunas ar pulka komsorgu E. Leibovicu stenogramma, 10.06.1943.). Hierarhijas nezināšana bija arī tā, kas sākotnēji noveda pie dažādiem disciplīnas pārkāpumiem.

⁸⁶⁹ Andiņa Dz. Un ābeles iet līdzī. *Nenovelkot karavīra šineli. Padomju Jaunatne*, 1984, 8. novembris, 4. lpp.

veicamā darba raksturs. V. Pampe prasīja kārtīgu, godīgu un precīzu darbu no katra, nešķirojot personālu pēc amatiem un pakāpēm.⁸⁷⁰ Augstu tika vērtēti arī bijušie Rīgas Kājnieku karaskolas kursanti. Pastāvēja uzskats, ka no Rīgas Kājnieku karaskolas nākušie leitnanti bija ieguvuši pareizus uzskatus par virsnieka ētiku un morālo stāju. Tieši tāpēc 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija labāka kārtība, nekā citās karaspēka daļās. To bija apstiprinājuši arī tie Sarkanās armijas citu tautību virsnieki, kuri kādu laiku bija dienējuši latviešu divīzijā.⁸⁷¹

Tomēr ne visi pozitīvi vērtē komandierus. Cits viedoklis ir J. Bērziņam (Krievijas latvietis), kurš uzskata, ka, piemēram, vidējam komandējošajam sastāvam latviešu divīzijā bija tendence izcelties uz citu karavīru fona. Un pret ierindas sastāvu pat ārpus dienesta laika uzvedās kā komandieri, nesaprotot, ka ar tādu attieksmi pret ierindas sastāvu tiek zaudēta biedriskā saite starp tiem un ierindniekiem.⁸⁷² Acīmredzot tie komandieri, ar ko ikdienā nācās saskarties Bērziņam, nespēja izveidot pietiekami pārliedzošu kontaktu ar ierindas karavīriem un iemantot ierindas karavīru uzticību, kas šajā gadījumā bija būtiski.

Tomēr laika gaitā piedzīvojot papildināšanas ar jaunu vadošo komandējošo sastāvu, mainījās tā vadīšanas stils. Diezgan atklāti divīzijā „ienāca” vispārējais Sarkanajā armijā raksturīgais komandēšanas stils, kas bija saistīts ar kliegšanu uz zemākstāvošajiem. Jau 1941. gadā parādījās ziņas, ka divīzijas formēšanas laikā komandieri mēdza kliegt uz padotajiem. To labi ilustrējis I. Briežkalns, stāstot par savām pirmajām dienām 92. strēlnieku pulka štāba priekšnieka amatā: „Rotas komandieris vienmēr no rīta visus lamāja – mēs vienmēr jutāmies vainīgi.”⁸⁷³ Arī citi karavīri atzīmē, ka laika gaitā komandieru vidū sāka izplatīties „morāls mežonīgums”, kas izpaudās kā arvien pieaugošie ārpuskārtas norīkojumi, kliegšana un lamāšanās, kā arī roku palaišanas gadījumi.⁸⁷⁴ Par kliegšanu kā vienu ko karavīru komandēšanas metodēm intervijā stāstījis arī divīzijas karavīrs J. Junga, netieši norādot, ka kliegšana, kas ienāca latviešu divīzijā, un, kuru piekopa ne tikai krievu tautības, bet arī latviešu tautības komandieri, iespējams, bija saistīta ar krievu tautas īpašībām. No tās iespaidojās arī latvieši (ne visi), kas mācījās Krievijas kara skolās. J. Junga stāsta: „Krievi bija labi biedri. Bet latviešu necienīja. Ārkārtīga starpība psiholoģiska starp latviešu un krievu puikām. Krieviem ir specifika – mīl kliegt un brēkt. Latvieši tajā nepiedalījās.”⁸⁷⁵

⁸⁷⁰ Vīksna, A. Mediķi kara ceļos. *Cīņa*, 1975, 27. marts, 2. lpp.

⁸⁷¹ Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*, 81. lpp.

⁸⁷² LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas), 1. burtnīca, 74. lp.

⁸⁷³ Берце, В. *В лагере. Из записных книжек*. Даугава, 2003, № 4, С. 116.

⁸⁷⁴ Turpat.

⁸⁷⁵ Intervija ar J. Jungu. 2009. gada 13. oktobrī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.

A. Mauriņš atzīmē, ka Sarkanajā armijā lamāšanās ienākusi līdz ar kolektivizāciju, un, jo augstāka bija dienesta pakāpe, jo „vairāk lamājās”. Viņš atzīmē, ka ierindas karavīru starpā lamāšanās vēl nebija raksturīga, tā sākusies vēlāk. A. Mauriņš arī atzīst, ka attiecības starp komandieriem un ierindniekiem bija atkarīgas no personālijām. Viņam darīšana bijusi ar saviem tuvākajiem komandieriem – rotas un vada komandieri. Attiecības bijušas vairāk lietišķas. Stāsta, ka viņa vada komandieris, ar kuru sākās virsnieku pakāpe, bija beidzis Rīgas Kājnieku karaskolu.⁸⁷⁶

201. latviešu strēlnieku divīzijas komplektēšana un papildināšana ar personālsastāvu veidojās un attīstījās kā ārkārtīgi sarežģītu kompleksu parādību kopums. Pirmkārt, tā atklāja 1941. gada jūnija beigās - jūlija sākumā no Latvijas notikušās haotiskās evakuēšanās sekas. Otrkārt, kara komisariātu darbību kara laikā un attieksmi ne tikai pret veicamajiem pienākumiem, bet latviešiem kopumā. Treškārt, kolhozu un fabriku attieksmi pret iesaucamajiem latviešiem, kas bieži vien bija bremzējošais faktors, kā arī latviešu dzīvi tajos. Ceturtkārt, LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP darbības stratēģijas. LK(b)P CK bija jebkuriem līdzekļiem jānodrošina nepieciešamais cilvēku skaits frontē. Piektkārt, divīzijas nodibināšana bija ārkārtīgi būtiska priekš evakuētajiem iedzīvotājiem, kuri tās izveidē cerēja iegūt māju sajūtu, satikt latviešus, sarunāties dzimtajā valodā, paglābties no bada un nabadzības frontes aizmugurē. Pašiem karavīriem pieteikšanās divīzijā un cīņas frontē bija no patiesas komunistiskās pārliecības uzvarēt līdz vēlmei redzēt atkal mājas Latvijā, paglābties no nāves un izdzīvot. Visus tālākos personālsastāva papildināšanas procesus ļoti spēcīgi ietekmēja ārējais faktors – divīzijas dalība kaujas darbībā un tās rezultātā radušies cilvēku zaudējumi, kā arī vispārējās norises Sarkanajā armijā.

Divīzijai pēc formas un satura bija jābūt latviešu, bet apskatāmais periods pierādīja, ka pakāpeniski pēc satura tā savu nacionālo piederību zaudēja. Divīzijas komandieris J. Veikins to sauca par rusifikāciju. Galvenokārt to noteica militārās darbības rezultātā radušies personālsastāva zaudējumi, kas pieprasīja jaunu papildinājumu. 1942. gads 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijai bija sevišķi aktīvs militārās darbības gads, ar lieliem dzīvā spēka zaudējumiem. Piedalīšanās kaujās radīja noteiktus zaudējumus (kritušie, ievainotie, gūstā padevušies un dezertējuši uz armijas aizmuguri), daļa sastāva tika aizkomandēta uz citām Sarkanās armijas daļām, daļa tika atstādināta vai sodīta, daļa tika pazaudēta slimību dēļ.

⁸⁷⁶ Intervija ar A. Mauriņu. Intervēts 2010. gada 18. aprīlī, intervēja vēsturniece I. Jermacāne.

201. latviešu strēlnieku divīzija tika nodibināta kā Sarkanās armijas nacionālā karaspēka daļa, un tajā bija atļautas noteiktas nacionālās pazīmes, galvenokārt politiskajā un kultūras darbā. Apskatāmajā periodā „nacionālā” noteica ne tikai personālsastāva komplektēšanas raksturu, bet arī divīzijas komandiera J. Veikina rīcību personālsastāva papildināšanas jautājumu risināšanā. Veikinu arvien vairāk pavadīja bailes no divīzijas kļūšanas daudznacionālai jeb vienai no Sarkanās armijas daļām (kas tāda bija gan praktiski, gan teorētiski).

Nacionālās izmaiņas, ko dažkārt karavīri dēvēja par „atšķaidīšanu”, notika pakāpeniski un vistiešāk bija saistītas ar personālsastāva komplektēšanas gaitu. Šis periods ļoti uzskatāmi atklāj, kā no 51% latviešu personālsastāva 1941. gada rudenī, tas arvien vairāk un vairāk saruka, līdz 1943. gada sākumā divīzijas sastāvs bija tik daudznacionāls, ka to veidoja aptuveni 30 tautības, starp kuru pārstāvjiem bija tādi, kuri nerunāja pat krievu valodā. Kļuva skaidri redzams, kā „latviešu” kļuva nevis par saturisku apzīmējumu militārajam formējumam, ko veido latvieši un Latvijai piederīgie, bet, kā „latviešu” kļuva par simbolisku apzīmējumu Padomju Savienības tautu draudzībai, kurai bija jāapvienojas kopīgā cīņā pret vācu karaspēku.

Pirmās grūtības ar atbilstoša sastāva papildināšanu radās jau 1942. gada janvārī, kad divīzijā pirmo reizi tika „sašūpots” tās nacionālais sastāvs. Zināmā daļā karavīru neapmierinātību izsauca nevis papildināšana ar krievvalodīgajiem u.c., bet ar cilvēkiem, kas nebija no Latvijas. Ja 1941. gada rudenī daudzi latvieši nezināja krievu valodu, tad kara turpinājumā šī problēma kļuva aktuālāka nevis starp latviešiem, bet citiem PSRS tautu iedzīvotājiem. Turpmākajā periodā tas notika arvien biežāk, mainoties ne tikai tautību samēram, bet arī papildinājuma kvalitātei. Arvien biežāk divīzija papildinājumā saņēma analfabētus.

Vadošo komandējošo sastāvu raksturo vairākkārtējas atstādināšanas, pazemināšanas pakāpēs un amatos, kā arī ne tikai latviešu tautības komandieru un vadošā sastāva trūkums, bet tā trūkums vispār, un jautājums par komandējošā un vadošā sastāva profesionālo kompetenci. Visi minētie komponenti likumsakarīgi aktualizējās aktīvākajā kaujas darbības laikā vai pēc tā beigām. Tie bija saistīti ar kauju sekām, piemēram, lielu skaitu kritušo un ievainoto karavīru, vai pārāk aktīvu t.s. negatīvo parādību aktivizēšanos personālsastāva vidū. Bieži komandējošā sastāva liktenis bija atkarīgs no norisēm citos Vācijas – PSRS kara frontes sektoros, lai gan pavēlniecība to neatzina, un raksturīgi Sarkanajai armijai vainoja komandierus.

Kvalificētu komandieru Sarkanajā armijā trūka, ko vēl vairāk pastiprināja 1941. gada vasarā, rudenī sakarā ar Sarkanās armijas atkāpšanos notikušās represijas pret komandieriem. Tāpēc I. Paegle savās atmiņās ierakstīja: „Ja vien nebūtu 1937.–1938. gada notikumi, varētu pat pacelt veselu korpusu”.⁸⁷⁷ Ar šo apgalvojumu tieši norādot uz pastāvošajām grūtībām komandējošā sastāva izveidošanā un vēlāk, jau kauju laikā, papildināšanā.

⁸⁷⁷ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 2. lp.

4. Politiskais darbs, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis

Saskaņā ar padomju valdības un VK(b)P CK lēmumiem, PSRS Aizsardzības Tautas komisariāta un Sarkanās armijas Galvenās politiskās pārvaldes pavēlēm un direktīvām, politiskais darbs bija galvenais Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru politiskās iepazīšanas, uzraudzības un audzināšanas instruments. Tā mērķis bija audzināt „padomju dzimtenei” nodotajam kara zvērestam un disciplīnai uzticīgus karavīrus, un tā darbības principi bija tādi paši kā citās Sarkanās armijas daļās.⁸⁷⁸ 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā politisko darbu veica komandieri un priekšnieki, politiskie darbinieki (komisāri, politiskie vadītāji, instruktori, aģitatori), partijas un komjaunatnes organizācijas sadarbībā ar Latvijas PSR TKP un LK(b)P CK.⁸⁷⁹ To vadīja divīzijas komisārs, bet pēc komisāra amata likvidēšanas un vienvaldības ieviešanas no 1942. gada oktobra divīzijas komandiera vietnieks politiskajā darbā P. Zutis.

Politiskais darbs tika uzsākts vienlaicīgi ar divīzijas Politiskās daļas izveidošanu. Lai tā norise būtu sekmīga, pirmkārt, bija jānosaka politiskā darba turpmākā attīstības stratēģija. Otrkārt, jāizveido partijas un komjaunatnes organizāciju tīkls divīzijas daļās un apakšvienībās, jānodrošina divīzijas daļas ar politiskajiem darbiniekiem, īpaši komisāriem un politiskajiem vadītājiem. Treškārt, jāuzsāk jauno divīzijas karavīru politiskā apmācīšana. Būtībā pirms kara visā Sarkanajā armijā izveidotā sistēma bija jāpielāgo divīzijas specifikai un kara laika situācijai.

4.1. Politiskā darba veicēji

Partijas un komjaunatnes organizāciju uzdevumi un sastāvs

1941. gada 6. septembrī notika 201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas organizācijas 1. konference (partijas konference), kurā kopā sanāca partijas un politiskie darbinieki.⁸⁸⁰ Galvenais tajā izskatāmais jautājums bija par partijas organizācijas uzdevumiem divīzijas formēšanas laikā. Tam pamatā bija politisko darbinieku un partijas organizāciju izvirzītais mērķis - ātrāk divīzijas militārajai un politiskajai vadībai palīdzēt noformēt tādu divīziju, kas

⁸⁷⁸ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой отечественной войны*, С. 267. Skat. arī: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 37. lp. (Sarunas ar baterijas komandiera vietnieku politiskajā darbā J. Pogu stenogramma, 15.05.1943.).

⁸⁷⁹ Савченко В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой отечественной войны*, С. 267-268.

⁸⁸⁰ Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945.* Rīga: Liesma, 1978. 33. lpp.; Par konferenci rakstīts arī: Budovskis, B., Krauliņš, K. Mūsu vienības 1. partijas konference. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 2. lpp.

ir „spējīga stāties kopā ar citām Sarkanās armijas daļām cīnīties par fašisma sakaušanu”.⁸⁸¹ Īpaša uzmanība tika pievērsta formēšanās periodā ļoti aktuālajiem karavīru politiskā noskaņojuma un disciplīnas jautājumiem, par kā stāvokli ziņojumi bija visskarbākie. Galvenie partijas biedriem izskanējušie pārmetumi bija divi: par partijas pirmorganizāciju nepietiekamo darbu personālsastāva iepazīšanā, kā rezultātā divīzijā nonākuši „sveši un naidīgi cilvēki”, un par nepietiekamu uzmanības piegriešanu disciplīnai, jo vērojami tās pārkāpšanas gadījumi.⁸⁸² Minēto jautājumu aktualitāte saistāma ar vispārējo situāciju divīzijā tās formēšanas laikā: gan personālsastāva dažādība (īpaši attiecīgas politiskās un militārās pieredzes trūkums), gan saimnieciskās nepilnības, kas likumsakarīgi veicināja disciplīnas un noziegumu skaitu pieaugumu. Sekojoši partijas konferences noslēgumā pieņemtajā rezolūcijā tika noteikti prioritārie propagandas un aģitācijas darba attīstības virzieni un metodes, ar kuru palīdzību sasniegt mērķi. Galvenais bija personālsastāva iepazīšana, komandējošā sastāva uzraudzīšana un disciplīnas jautājumu risināšana ar aģitācijas un propagandas darba metodēm (politisko audzināšanu).⁸⁸³ Padomju perioda historiogrāfijā pieņemtā rezolūcija tika vērtēta pozitīvi, kā pasākums, kura rezultātā „gan divīzijas sagatavošanā, gan vēlāk kaujās sekmīgi īstenojās konferences lēmumos nospraustie uzdevumi”.⁸⁸⁴

Konference un tās pieņemtā rezolūcija nepārprotami, lai arī loģiski, norādīja uz VK(b)P nostiprināšanos visās divīzijas daļās un apakšvienībās. Sauklis „mūsu ietekme vienmēr un visur” kļuva par galveno darbības principu.⁸⁸⁵ Lai propagandas darbs kaujas apstākļos būtu iedarbīgāks, visas divīzijas daļas un apakšvienības bija jānoklāj ar VK(b)P un VĻKJS biedru tīklu, par kā neievērošanu atklātu kritiku minētajā partijas konferencē izteica divīzijas komisārs E. Birzītis, atzīstot, ka nav pieļaujams tāds stāvoklis, ka vadot nav neviena komunistu un komjauniešu.⁸⁸⁶ Arī divīzijas laikraksts „Latvijas Strēlnieks” to kara laikā atgādināja: „Partorgam, komsorgam, katram komjaunietim un komunistam politiskajā darbā jāiesaista visi savas apakšvienības sarkanarmieši. Izšķirīgajā kaujās komunistu un

⁸⁸¹ Šis aicinājums klasiskā veidā izskanēja divīzijas partijas organizācijas 1. konferences dalībnieku runās, piemēram, divīzijas politiskās daļas vadītāja P. Zuša uzrunā. Skat.: LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 20. lp. (Divīzijas partijas organizācijas 1. konferences sēdes protokols, P. Zuša runas konspekts, 06.09.1941.).

⁸⁸² Turpat, 20.-33. lp. (Divīzijas partijas organizācijas 1. konferences sēdes dalībnieku runu konspekts.).

⁸⁸³ Turpat, 45.a.-51. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas organizācijas 1. konferences rezolūcija); 1. l.

(201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas organizācijas 1. konferences rezolūcijas kopija, 06.09.1941.), 1.-3. lp.;

⁸⁸⁴ Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945*, 34. lpp. Skat. arī: Budovskis, B., Krauliņš, K. Mūsu vienības 1. partijas konference. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 2.

lpp.

⁸⁸⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 32. lp. (Divīzijas komisāra E. Birzīša runas konspekts, 06.09.1941.).

⁸⁸⁶ Turpat.

komjaunieša vieta ir tur, kur vajag visvairāk nelokāmības, vīrišķības un drošsirdības.”⁸⁸⁷ Par komunistu izvietojumu apakšvienībās atbildīgs bija komisārs.

Pēc partijas konferences pirmorganizācijās tika uzsākti iekšējās kārtības uzlabojumi – notika regulāras sanāksmes par politiskās audzināšanas kvalitātes uzlabošanu un partijas biedru ietekmes paaugstināšanu daļās. Piemēram, 17. septembrī 122. strēlnieku pulkā notika partijas pirmorganizācijas sapulce, kurā tika izskatīti jautājumi par politiskā darba norisi: politiskās nodarbības bija rūpīgi jāorganizē un katram komunistam ap sevi pulkā jāpulcina vismaz pieci bezpartejiskie biedri, jāorganizē kolektīva laikrakstu lasīšana, dziesmu tekstu mācīšanās, dziedāšana, ejot uz un no nodarbībām utt. Dažādu apakšvienību partijas pirmorganizācijas sēdes notika regulāri.⁸⁸⁸ Aicinājumi „partijas organizācijām nepieciešams nodarboties ar karavīru un komandējoša sastāva audzināšanu un nodarboties kā nākas un nekavējoties”, izskanēja vairākkārt.⁸⁸⁹

Pamatojoties uz noteikto partijas darba apjomu, pastāv likumsakarīgs jautājums par VK(b)P pirmorganizāciju un biedru skaita pieaugumu. Jāatzīst, ka divīzijas partijas organizācija sākotnēji nebija liela - 1941. gada decembrī tajā bija 629 partijas biedri un 490 kandidāti, 16 partijas pirmorganizācijas, 940 komjaunatnes biedri.⁸⁹⁰ Tas ir aptuveni 20% no visa personālsastāva. Nav sīkāku datu, kā partijas biedri bija izkārtoti pa daļām.

Partijas lomai neapšaubāmi bija jābūt augstai, un attiecīga partijas nozīmīguma akcentēšana bija ārkārtīgi būtiska propagandas darba sastāvdaļa. Tomēr, neskatoties uz to, partijas biedru skaitliskais pieaugums bija zems – no 1941. gada septembra līdz 1942. gada 12. martam tika saņemti tikai 72 iesniegumi par uzņemšanu VK(b)P rindās un 251 iesniegums par uzņemšanu VK(b)P kandidātos. No tiem attiecīgi tika pieņemti 44 un 156 iesniegumi (visus iesniegumus neakceptēja).⁸⁹¹ Ņemot vērā lielo brīvprātīgo karavīru skaitu, jāsecina, ka vismaz sākotnēji tik zems šis skaitlis bija tieši uzņemšanas noteikumu partijā dēļ.

Uzņemšanas prasības VK(b)P 1941. gada rudenī joprojām bija analogas kā 1940./1941. gadā Latvijas teritorijā notikušajā iedzīvotāju uzņemšanā.⁸⁹² Saskaņā ar VK(b)P CK nolikumu, lai varētu kļūt par partijas biedru, bija nepieciešama rekomendācija no partijas biedra, kura stāžs partijā bija vismaz trīs gadi un kurš rekomendējamo pazina vismaz gadu.

⁸⁸⁷ Par audzināšanas darbu apakšvienībās kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp.

⁸⁸⁸ KF AMCA, 123. gvsp. f. (123. gvardes strēlnieku pulka fonds), 1. apr., 42. l. (Rotu partijas pirmorganizāciju sēžu protokoli), 1.-24. lp.

⁸⁸⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 26. lp.

⁸⁹⁰ Turpat, 21. l. (Izziņa par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas vēsturi, 08.1941.-05.10.1942, kopija.), 1. lp.

⁸⁹¹ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой отечественной войны*, С. 270.

⁸⁹² Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*, 203.-204. lpp.

Lielākajai daļai komunistu, kas bija ieradušies no Latvijas, partijas stāžs bija tikai kopš 1940. gada. Rekomendējamais bija jāpazīst gads, bet vairums viens otru nepazīna noteikto periodu. Komunisti netika patstāvīgi uzskaitīti, tāpēc līdz iešanai uz fronti kandidātu sarakstos iekļāva tikai sešus cilvēkus. Uzņemšanas noteikumi partijā izmanījās līdz ar divīzijas kaujas darbības uzsākšanu, tie tika atvieglināti. Iespējams, tas bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc pieauga partijas biedru skaits pēc divīzijas piedalīšanās Maskavas kaujās, sākot ar 1942. gada janvāri. VK(b)P CK 1941. gada 19. augusta un 9. decembra lēmumos izstrādātie jaunie noteikumi uzņemšanai partijā atvieglēja karavīru iestāšanos VK(b)P – tie paredzēja tikai trīs mēnešus ilgu partijas kandidāta stāžu.⁸⁹³ Kā rāda 122. strēlnieku pulka sapiera P. Pihela piemērs, tad nereti karavīrus partijā uzņēma sasteigti frontes pirmajās līnijās, turpat noformējot arī papīrus.⁸⁹⁴ No 1941. gada 20. decembra līdz 1942. gada 10. martam par partijas biedru kandidātiem uzņēma 130 karavīrus, bet par partijas biedriem 38.⁸⁹⁵ No 1941. gada līdz 1942. gada jūlijam kaujas apstākļos vien partijas rindās iestājās 425 karavīri.⁸⁹⁶ Zīmīgi, ka jauno partijas biedru skaits pieauga divīzijai sarežģītajā 1942. gada pavasarī. Kā redzams no divīzijas politiskās daļas ziņojuma, laika posmā no 1942. gada 1. līdz 21. maijam partijā tika uzņemti 84 biedri un kandidāti.⁸⁹⁷ Dažkārt historiogrāfijā tiek atzīmēts, ka to veicinājusi augstā politiskā aktivitāte. Tomēr tā ir jāsaista tikai un vienīgi ar divīzijas iekšējo situāciju: ļoti zemās pārtikas normas un paaugstinātā dezertēšana, tās mēģinājumi. Politiskajā ziņojumā nav norādīts, kas bija jaunuzņemtie partijas biedri: vai viņi jau atradās divīzijā, vai tie bija no jaunajiem papildinājumiem. Jāņem vērā apstākļi, ka maija vidū divīzija saņēma papildinājumu no rezerves pulka, kas arī veicināja strauju partijas biedru un kandidātu skaita pieaugumu.⁸⁹⁸

Karavīru motivācija, kāpēc jāstājas partijā, galvenokārt bija saistīta ar pieaugošo padomju propagandas darba intensitāti, kas atšķirīgos veidos karavīriem atgādināja, kāpēc būt

⁸⁹³ Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945*, 37. lpp.

⁸⁹⁴ Par savu uzņemšanu partijā P. Pihelis liecina, ka 1941. gada 19. decembrī pieci jauni virsnieki no Rīgas Kājnieku kara skolas, visi no vienas rotas un viena vada, ieradušies pie pulka komisāra A. Prīverta ar lūgumu uzņemt VK(b)P. Pulka komisārs piekritis, uzrakstījuši iesniegumu, nofotografēti, un vakarā bijis jāierodas pulka štābā. Pirms došanās kaujā, mežā sapulcējušies daļa 122. strēlnieku pulka komunistu, pulka komandieris pulkvedis P. Sokolovs, štāba priekšnieks majors Ščeglovs un vēl kādi desmit komunisti. Laika neesot bijis daudz, jautājumu tāpēc arī neesot daudz. Štāba priekšnieks uzdevis jautājumus, kāpēc grib stāties partijā. Viņu atbilde esot tāda, ka gribot „sist ienaidnieku kā komunisti, un savas dzīvības vajadzības gadījumā atdošot par Dzimteni un Komunistisko partiju. Pulka komisārs A. Prīverts izsniedzis Komunistiskās partijas kandidātu biedru kartes. Sīkāk skat.: Sirmā (Pihela), V., Rubiks, A., Kviķe, M. (sast.). *Tad atkāpās tumsa un nakts...* [P. Pihela atmiņas]. Rīga, 2009. 15.-16. lpp.; Pihelis, P. No pirmās līdz pēdējai dienai. Izsvītrots no dzīvo saraksta. *Horizonts*, 1984, Nr. 5, 21. lpp.

⁸⁹⁵ Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945*, 37. lpp.

⁸⁹⁶ Turpat, 38. lpp.

⁸⁹⁷ Turpat.

⁸⁹⁸ Turpat, 39. lpp.

par partijas biedru ir noderīgi. Galvenais piedāvātais arguments paredzēja uzvaru karā tikai partijas vadībā. Karavīri šabloniski savos iesniegumos par uzņemšanu partijā rakstījuši, ka viņi grib iet kaujā kā komunisti un ir pārliecināti, ka var uzvarēt tikai partijas vadībā.⁸⁹⁹ To apstiprina arī P. Pihela liecības, kurš vairākkārt aprakstījis savu un dienesta biedru motivāciju un partijas biedru kandidātu rindās uzņemšanas gaitu, liecinot: „Mēs gribam cīnīties kā komunisti un, ja būs nolemts, arī atdot Dzimtenei savu dzīvību kā komunisti. [..] Ja ienaidnieks ir atnācis ar zobenu, tad ar zobenu viņam jāiet bojā.”⁹⁰⁰

Vispārējās Sarkanajā armijā izplatītās propagandas frāzes, piemēram, „karavīri kaujā grib iet kā komunisti”, popularizēja arī divīzijas laikraksts „Latvijas Strēlnieks”, kas veltīja rakstus arī partijas papildināšanas jautājumiem. Piemēram, 1943. gada 23. martā laikrakstā rakstīts: „Iestāšanās partijā ir viens no svarīgākajiem momentiem padomju cilvēku un Ļeņina – Staļina partijas organizāciju dzīvē. Ir pats pēdējais laiks to pilnīgi saprast katram komunistam un šo savu izpratni pierādīt rūpīgā un pārdomātā jauno komunistu audzināšanas darbā”.⁹⁰¹ Šie raksti ne tik daudz liecina par rakstos minēto cilvēku motivāciju, kā par divīzijas politiskās daļas vēlēšanos ar konkrētu rakstu starpniecību ierindas karavīriem, kas bija galvenie laikraksta lasītāji, dot norādes par to, ka kaujā daudz vērtīgāk doties nevis kā parastam karavīram, bet kā komunistam.⁹⁰² Īpaši daudz šādi raksti tika publicēti 1942. gada janvārī, kad notika izmaiņas partijas biedru un kandidātu uzņemšanas kārtībā, kā arī sāka pienākt pirmie jauno karavīru papildinājumi pēc Maskavas kaujas nobeiguma. Piemēram 16. janvāra laikraksta numurā pirmajā lapā tika publicēti divi raksti, kuros, izmantojot vairāku karavīru personiskos piemērus, tika pierādīts, ka attiecīgs karavīrs cīņās grib piedalīties kā komunisti.⁹⁰³

Neapšaubāmi, lai palielinātu partijas biedru skaitu, pie tā tika strādāts gan politisko nodarbību laikā, gan izdodot dažādus iespiestus materiālus, kas popularizēja kompartijas idejas. Visuzskatāmākais piemērs tam ir ne tikai minētais piemērs no laikraksta „Latvijas Strēlnieks”, bet arī citi laikrakstā publicētie raksti, kuru nolūks bija atainot to noderīgumu, ko sniedz atrašanās partijās biedru rindās, un kāda ir partijas attieksme pret cīņām karā.⁹⁰⁴ Raksti

⁸⁹⁹ Zariņa, B. Dāsns un bagāts mūžs. *Zvaigzne*, 1981, Nr. 19, 5. lpp.; Fjodorovs, B. Karavīri stājas partijā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 5. janvāris, 1. lpp.

⁹⁰⁰ Sirmā (Pihele), V., Rubiks, A., Kvīte, M. (sast.) *Tad atkāpās tumsa un nakts...* [P. Pihela atmiņas]. Rīga, 2009. 15. lpp.

⁹⁰¹ Visu vērību jaunu komunistu audzināšanai. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.

⁹⁰² Fjodorovs, B. Karavīri stājas partijā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 5. janvāris, 1. lpp.

⁹⁰³ Rokpelnis, Fr. Komunistu rindas papildinās. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 16. janvāris, 1. lpp.; Boļševiku rindām jāaug straujāk. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 16. janvāris, 1. lpp.; Visu vērību jaunu komunistu audzināšanai. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.

⁹⁰⁴ Boļševiku rindām jāaug straujāk. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 16. janvāris, 1. lpp.

ir balstīti uz karavīru – partijas biedru personisko piemēru, īpaši darbību kauju laikā. Autoritatīvu personu apraksti palielināja pozitīva cīņas rezultāta varbūtību. Pirmkārt, laikraksta slejās tika attēloti ierindas karavīru – partijas biedru stāsti. Visbiežāk viņi bija cēlušies no nabadzīgām ģimenēm. Otrkārt, īpaši ievietoja to karavīru piemērus, kas partijā atradās no 1918. gada, lai parādītu, kā partija tos ir izaudzinājusi laika gaitā. Treškārt, tika ievietoti to karavīru – partijas biedru stāsti, kas karā cīnījās kopš tā sākuma.⁹⁰⁵ Tika attēlots arī partijas organizāciju darbs: gan miera, gan kaujas apstākļos. Šie raksti vairāk parādās 1942. gada otrajā pusē un 1943. gada sākumā.⁹⁰⁶

Līdz ar partijas biedriem politiskajā darbā līdzdarbojās arī komjaunieši. Padomju propaganda uzskatīja, ka komjaunatne ir rūdīta un pārbaudīta partijas rezerve un „palīgs”, un katrs komjaunietis reiz vēlējies kļūt par partijas biedru.⁹⁰⁷ Komjaunieši nodarbojās ar propagandas darba veikšanu, izlaida kaujas lapiņas, organizēja sociālistiskās sacensības starp apakšvienībām utt. Tās funkcijas būtībā bija līdzīgas partijas funkcijām: arī personālsastāva uzraudzīšana, noskaņojuma jautājumu izpēte un pasākumi kaitnieciska politiskā noskaņojuma novēršanā.⁹⁰⁸ Pēc militārās darbības uzsākšanas, minētājām funkcijām klāt nāca kaujas uzdevuma izskaidrošana katram karavīram, „tas ir pirmais un galvenais komjaunatnes uzdevums kaujas apstākļos. Nākamais uzdevums ir pirmā uzdevuma izpildīšanas nodrošināšana”.⁹⁰⁹

Komjaunatnes darbu divīzijā vadīja bijušais LKĻJS CK sekretārs, divīzijas politiskās daļas priekšnieka palīgs komjaunatnes lietās E. Liberts. Katrā pulkā bija savs komjaunatnes sekretārs. Kā atzīmē V. Savčenko, tad gandrīz visi viņi Latvijā bija atradušies pagrīdes jaunatnes organizācijās.⁹¹⁰ Analogi kā partijas organizācijas gadījumā, arī komjaunatnes pirmorganizāciju struktūra divīzijas apakšvienībās sāka veidoties 1941. gada augusta beigās, kad pulkos notika komjaunatnes sanāksmes, kuru laikā tika izveidoti komjaunatnes pirmorganizāciju biroji, kopā bija 34 rotu komjaunatnes organizācijas, kopā katrā vismaz 20

⁹⁰⁵ Skat.: Kalpiņš, V. Jauni komunisti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 22. janvāris, 1. lpp.; Krauliņš, K. Partija izaudzināja. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 18. aprīlis, 2. lpp.

⁹⁰⁶ Mironiščenko, S. Partorganizācija kaujā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 15. augusts, 2. lpp.; Vilde, Z. Partijas organizācija – organizators un vadītājs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 25. novembris, 1. lpp.; Muižnieks, I. Komunistu pienākums. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 31. decembris, 2. lpp.; Visu vērību jaunu komunistu audzināšanai. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.

⁹⁰⁷ Ozols, Z. Komjaunatne – partijas rezerve. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. decembris, 2. lpp.

⁹⁰⁸ LNA LVA, PA-201. f. (Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālā Komiteja, 1940.-1990.), 1. apr., 116. l. (Atskaites par 201. latviešu strēlnieku divīzijas komjaunatnes organizācijas darbību, 20.04.-25.12.1942.), 4., 8.-10. lp.

⁹⁰⁹ Turpat, 9. lpp.

⁹¹⁰ Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой отечественной войны*, С. 276.

komjaunieši. Pirms divīzijas došanās uz fronti 1941. gada decembrī komjaunatnē bija 940 biedri.⁹¹¹

Komjaunatnes pieaugums bija lielāks, kā partijas. Tas ir saistāms ar daudz vienkāršāku uzņemšanas sistēmu. Piemēram, atskaitēs 1. triecienarmijas politnodaļas priekšnieka palīgam par komjaunatnes darbu no 1942. gada 9. līdz 20. aprīlim redzams, ka tobrīd divīzijā komjaunatnē ir 338 komjaunieši, kas pavienoti 53 rotas organizācijās. Bez komjaunatnes divīzijā ir 263 jaunieši, saņemti 33 iesniegumi, uzņemti 30 biedri.⁹¹² Savukārt atskaitē par 1. maiju līdz 10. jūniju redzams, ka divīzijā ir 592 komjaunieši, kas apvienoti 82 rotu organizācijās, saņemti 46 iesniegumi, uzņemti 42 biedri.⁹¹³ Organizācijas lielums faktiski tāds paliek arī turpmāk, piemēram, 1943. gada februāra otrajā pusē divīzijā bija 673 komjaunieši 17 pirmorganizācijas, no tām 74 zemākās, bija 55 iesniegumi par uzņemšanu, 42 uzņemti.⁹¹⁴

Komisāri un politiskie vadītāji. Saskaņā ar Sarkanās armijas Iekšējās kārtības reglamentu (1937. g.) arī 201. latviešu strēlnieku divīzijā komisāri veica personālsastāva novērošanas, galvenokārt komandieru, un karavīru politiskās audzināšanas darbu (no bataljona uz augšu). Savukārt politiskie vadītāji to veica attiecīgi rotās un vados.⁹¹⁵ Līdz 1942. gada oktobrim, kad Sarkanajā armijā likvidēja komisāru amatus, arī divīzijā pastāvēja divvaldība. No bataljoniem līdz divīzijas štābam līdztekus komandierim darbojās komisāri, paralēli divīzijas un pulku štābiem - politiskās daļas. Komandierim bija uzticēta savas daļas militārā apmācība un vadība kaujā. Komisāriem un politiskajiem vadītājiem bija jā rūpējas par šīs daļas politisko gatavību un kaujas sparū. No komisāriem un politiskajiem vadītājiem bija atkarīgs karavīru morālās un ideoloģiskās sagatavošanas darbs. Viņiem bija jā uztur nemitīga saikne ar karavīriem un komandieriem, jā zina to visslēptākās domas un noskaņojums, jā kalpo par paraugiem, jā stimulē varoņdarbu rašanās, drosmē un varonība. Ņemot vērā politiskā darba mērķi: nodibināt kontaktu ar katru karavīru, novērot viņa noskaņojumu un nepieļaut kaitniecisku politisko noskaņojumu, komisāri un politiskie vadītāji pildīja spiega, mācītāja funkcijas, kas paredzēja ciešu, individuālu politiskā darbinieka kontaktu ar karavīriem.⁹¹⁶

⁹¹¹ LNA, LVA, PA-301. f., 3. apr., 21. l., 1. lp.

⁹¹² Turpat, PA-201. f., 1. apr., 116. l., 5. lp. (1. triecienarmijas politnodaļas priekšnieka palīgam atskaite par komjaunatnes organizācijas darbu no 9. līdz 20. aprīlim.).

⁹¹³ Turpat, 6. lp. (Atskaite 1. triecienarmijas politiskās nodaļas priekšnieka palīgam par komjaunatnes organizācijas darbu no 1. maija līdz 10. jūnijam).

⁹¹⁴ Turpat, 117. l. (Atskaites par 201. latviešu strēlnieku divīzijas komjaunatnes organizācijas darbību, 01.01.-20.12.1943.), 1. lp.

⁹¹⁵ *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. С. 1-131.

⁹¹⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 188. l. (1. triecienarmijas politiskās daļas pavēles, 07.12.1941.-30.04.1942.), 3. lp. (Ļ. Mehlisa pavēle par propagandas darba veikšanu, 07.12.1941.). Divīzijas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” par savu uzdevumu politiskie darbinieki rakstījuši: „Ikdienas vairot tādu varoņīgu cīnītāju rindas, mobilizēt sarkanarmiešu masas precīzai kaujas pavēļu izpildīšanai – tāds mūsu uzdevums. [...] Jaunu aģitatoru un

Savā darbībā viņi bija atkarīgi viens no otra, jo katrai pavēlei bija jābūt abu parakstītai. Par divvaldību liecinājuši arī karavīri, piemēram, E. Kārkliņš stāsta: „Bija arī politmācības. Katrā vadā leitnants – vada komandieris. Vecākais seržants ir vada komandiera vietnieks. Un vēl pielika klāt tam leitnanta kungam vienu poļitruku [politisko vadītāju]. Un tā tie poļitruki radās.”⁹¹⁷

Politisko darbinieku amatus ieņēma komunisti, kurus divīzijai nodrošināja galvenokārt LK(b)P CK.⁹¹⁸ 1941. gada 14. augustā LK(b)P CK birojs pieņēma lēmumu nosūtīt uz divīziju 116 komunistus politisko darbinieku amatam, arī nākamo divīzijas komisāru E. Birzīti, kuri Gorohovecas nometnē ieradās 20. augustā. Tad arī sākās praktiska divīzijas Politiskās daļas veidošana. Pirmais divīzijas Politiskās daļas priekšnieks bija P. Zutis, kurš partijā atradās kopš 1918. gada. Pēc divīzijas komisāra E. Birzīša nāves 1941. gada 21. decembrī P. Zutis tika iecelts par divīzijas komisāru, bet pēc tam atkārtoti pildīja gan divīzijas Politiskās daļas vadītāja, gan divīzijas komandiera vietnieka politiskajā darbā amatu.⁹¹⁹

Lai nokomplektētu 201. latviešu strēlnieku divīziju ar politiskajiem darbiniekiem, pēc Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes priekšnieka rīkojuma 1941. gada augusta mēnesī uz divīziju tika nosūtīti kursanti, kas bija beiguši jaunāko politisko vadītāju kursus Baltijas kara apgabala militāri politiskajā skolā un kam bija piešķirta pakāpe – jaunākais politiskais vadītājs. Jaunākie politiskie vadītāji, kas ieradās no 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 181. un 183. divīzijas, kā arī Ziemeļrietumu frontes Politiskās pārvaldes, tika nozīmēti rotu un batareju politisko vadītāju amatos. No tiem 25 cilvēki, galvenokārt komjaunatnes biedri, tika pielaisti pie politisko vadītāju vietnieku pienākumu pildīšanas, pamatojoties uz Galvenās politpārvaldes darbinieku norādījumiem.⁹²⁰ Viņņij Voločekā atradās arī grupa latviešu, LK(b)P biedru un Latvijas PSR TKP darbinieku, kas augustā tika nosūtīti uz divīziju politiskā

propagandistu audzināšana, individuālu pārrunu organizēšana, partijas, komjaunatnes un bezpartejiskā aktīva iesaistīšana aģitācijas un propagandas darbā – lūk uzdevumi, kuru atrisināšanai jāvelta visi spēki”. - Visu vērtību politiskās audzināšanas darbam. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 17. marts, 1. lpp.

⁹¹⁷ Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka mīnmetējnieku bataljona komisārs kapteinis A. Ankups par savu darbu 1941. gada 14. oktobrī rakstījis: „Esmu, kā jau būsi nopratusi, rotas poļitruks, tātd darbs pa zobam. Man ir ne tikai politiskais darbs, bet jāiedzen komandieri arī militārās lietās, man jābūt līdzīgam viņiem kā komandieriem, kas gājuši karaskolās, un pārākam politiski”. – Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984. 74. lpp.

⁹¹⁸ „Politiskie vadītāji bija cīņās rūdīti komunisti, kas prata iedvesmot un vest sev līdzī masas. Tādi bija divīzijas komisārs E. Birzītis, politiskie darbinieki P. Zutis, V. Pazars, K. Gailis un daudzi citi.” - Genkina, D. Viņi cīnījās par Maskavu. *Zvaigzne*, 1961, Nr. 23, 8. lpp.

⁹¹⁹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 171. l. (Politiskā sastāva uzskaites grāmata, 01.07.1942.-01.12.1943.), 1. op.-2. lp.

⁹²⁰ Turpat, 177. l. (Saraksti, sarakste ar augstākstāvošajām iestādēm par nokomplektēšanu ar politiskajiem darbiniekiem, 09.-11.1941.), 2. lp. (J. Veikina ziņojums Sarkanās armijas Politiskās pārvaldes priekšnieka vietniekam korpusa komisāram Kuzņecovam, 14.11.1941.).

darba veikšanai. Šīs grupas pienākumu izpildīšana netiek vērtēta viennozīmīgi, jo, piemēram, divīzijas politiskās daļas priekšnieks, vecākais bataljona komisārs R. Ķesteris 1942. gada rudenī atzīmēja, ka pēc nonākšanas divīzijas politiskās daļas rezervē 1941. gada augustā saticis daudz paziņu no LK(b)P CK. Pēc sarunas ar viņiem radies priekšstats, kas viņi ir ļoti maz nodarbināti ar divīzijas lietām un par tām neinteresējās. Esot atsaukušies uz „it kā” latviešu valodas nezināšanu, kas traucējot strādāt. Viņos esot jūtama tendence ātrāk aizbraukt no divīzijas.⁹²¹

1941. gada 17.-19. decembra akts par stāvokli divīzijā liecina, ka ar politisko sastāvu divīzija ir nokomplektēta pilnībā, politiskie darbinieki galvenokārt ir Latvijas PSR partijas politiskais aktīvs, kā arī bijušie 24. teritoriālā strēlnieku korpusa politiskie vadītāji.⁹²² Kopumā 1943. gada 1. februārī (jau pēc komisāru amata likvidēšanas) divīzijā bija 173 politisko darbinieku amati. Tie bija izvietoti gan divīzijas pārvaldē, gan pulkos un rotās.⁹²³ Tomēr 1943. gada janvārī divīzijai bija ļoti nepieciešami vecākā politiskā sastāva kadri. Par to LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam 1943. gada 11. janvārī ziņojis jaunieceltais gvardes divīzijas komandieris D. Brantkalns, lūdzot J. Kalnbērziņu līdzdarboties vairāku iepriekš divīzijā strādājušu politisko darbinieku atkomandēšanā uz divīziju no Rezerves pulka.⁹²⁴

Jau kopš divīzijas izveidošanas no politiskajiem darbiniekiem tika pieprasīts, lai tie ne tikai mācētu saskatīt trūkumus karavīros, bet būtu politiski uzticami. Visi jaunākie politiskie vadītāji bija Latvijas PSR iedzīvotāji, kas vairumā gadījumu bija auguši Latvijas Republikā. Starp tiem bija cilvēki, kas bija atradušies kompartijas pagrīdē, tomēr tas nenovērsa to, ka arī viņi tika uzlūkoti ar aizdomām. Piemēram, vēlākais divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieks bataljona komisārs V. Pazars uzskatīja, ka „tie” [politiskie vadītāji] nebūs pietiekami uzticami.⁹²⁵ Acīmredzot jebkāda cilvēka iepriekšējā darbība Latvijas Republika automātiski

⁹²¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 73. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka v.i., vecākā bataljona komisāra R. Ķestera atmiņas, 09.1942.).

⁹²² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 70. lp.

⁹²³ 1943. gada 1. februārī divīzijas pārvaldē bija sekojoši politiskā sastāva amati: divīzijas komandiera vietnieks politiskajā darbā (P. Zutis), politiskās daļas priekšnieks (E. Krūmiņš), divīzijas štāba priekšnieks politiskajā darbā (E. Apins), divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieks (V. Pazars), divīzijas politikās daļas priekšnieka palīgs komjaunatnes jautājumos (E. Berkļavs), divi aģitatori (A. Šerbaršovs un K. Vilciņš), vecākais instruktors darbā ar pretinieka karaspēku (M. Vulfons), vecākais instruktors aizmugures darbā (K. Gailis), informācijas instruktors (S. Muravjovs), uzskaites instruktors (G. Zvjagins), politiskās daļas sekretārs (V. Kreituss), DPK(?) sekretārs (A. Priverts), kluba priekšnieks (P. Smilga), bibliotēkas priekšnieks (B. Kovaļevskis), divīzijas laikraksta redaktors (V. Kalpiņš), redakcijas sekretārs (I. Leimanis), divīzijas avīzes literārais darbinieks (nav norādīts), komendantu rotas komandieru vietnieks politiskajā darbā (J. Golenders). Pulkos darbojas arī partijas un komjaunatnes biroja sekretāri, aģitatori, kā arī komandiera vietnieki politiskajā darbā no pulka līdz baterijām (ieskaitot). Skat.: Turpat, 2. apr., 166. l. (Sarakste personālsastāva jautājumos, 01.01.-31.05.1943.), 49.-56. op. lp. (43. gvardes strēlnieku divīzijas politiskā sastāva štatu saraksts, 01.02.1943.).

⁹²⁴ LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 2. l., 5. lp. (D. Brantkalna ziņojums J. Kalnbērziņam, 11.01.1943.).

⁹²⁵ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 69.-72. lp. (43. gvardes divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieka, bataljona komisāra V. Pazara atmiņas, 09.1942.).

nozīmēja, ka šis cilvēks ir jāuzmana. Otrs traucēklis bija politiskā darba pieredzes trūkums ne tikai kara, bet arī miera apstākļos. Tas veidoja atšķirīgu attieksmi pret pildāmajiem pienākumiem. 94. gvardes artilērijas pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā, apakšpulkvedis A. Dunts, kurš pirms nonākšanas divīzijā, pildīja 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 183. divīzijas propagandas nodaļas vadītāja pienākumus, stāsta, ka liels politisko darbinieku trūkums bija tas, ka viņi nemācēja redzēt trūkumus, un tā iemesls bija pieredzes trūkums. Piemēram, bija politiskie vadītāji, kas nespēja pildīt ikdienišķus pienākumus: „Atnāk uz bateriju – kas tur darās, kādā stāvoklī ir zirgi, ieroči – jāpaskatās, jāpaaugstinās, jāpaaugstinās, šauj, kā šauj, kur šauj, kāda ir cilvēku rīcība, kāda ir disciplīna, kārtība?”⁹²⁶ Dažkārt paši politiskie vadītāji asi kritizēja augstākstāvošo attieksmi pret viņu darbu. Lai arī politiskais vadītājs strādāja pēc labākās sirdsapziņas, tomēr nereti radās priekšstats, ka nevienam viņa darbs nav vajadzīgs. Piemēram, J. Pupurs atzīmē, ka viņam nav speciālas kara izglītības, un arī Sarkanajā armijā ir tikai kopš 1941. gada, „un tad arī priekš tādiem kara zinību speciālistiem, kuri atradušies Sarkanās armijas rindās vairāk kā 20 gadus, es esmu kara zinībās analfabēts. Viss, ko dari pēc labākās sirdsapziņas, netiek atzīts un visur tiek tikai „mazgāta galva” un piedraudēts ar degradēšanu utt.”⁹²⁷

Politiskā aparāta veidošanas laikā pastāvēja jautājums ne tikai par kvalificētiem politiskajiem darbiniekiem, bet arī tādiem, kas pārvaldīja latviešu valodu, analogi kā vadošā komandējošā sastāva gadījumā. Laikā, kad 51% divīzijas personālsastāva bija latvieši, tas bija īpaši būtiski. Auto rotas komandiera vietnieks politiskajā darbā, vecākais leitnants O. Dārznieks stāsta, ka iepriekšējais apakšvienības komisārs latviešu valodu nav pārvaldījis, tāpēc viņam bijis ļoti grūti strādāt, jo gan politiskās sēdes, gan politinformācija bijusi jāvada latviešu valodā.⁹²⁸ Pēc Maskavas kaujām nomainījās arī politiskie vadītāji, daudzu latviešu vietā nāca krievu tautības darbinieki, vai arī daudziem latviešu tautības politiskajiem vadītājiem bija jāstrādā ar papildinājumu, kurš zināja tikai krievu valodu. Tas dažkārt nepatika tiem divīzijas karavīriem, kuri bija latvieši un krievu valodu nesaprata, vai otrādi. Piemēram, nereti politiskie vadītāji pat vēstulēs saviem tuviniekiem pauda neapmierinātību ar to, ka jāstrādā ar personālsastāvu, kurš nepārvalda latviešu valodu, jo darbā ar tautieti, iespējams to labāk iepazīt, izprast. Jau minētais J. Pupurs, kuram bija uzdots strādāt ar krievu tautības karavīriem, ar darbu nebija apmierināts nepietiekamo krievu valodas zināšanu dēļ.

⁹²⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 22. l., 22. op. lp. (Sarunas ar pulka komandiera vietnieku politiskajā darbā, apakšpulkvedis A. Duntu stenogramma, 02.-06.1943.).

⁹²⁷ Turpat, 185. f., 5. apr., 82. l., 21. lp. (J. Pupura vēstule O. Grīnbergam, 31.08.1942.).

⁹²⁸ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 39. op. lp. (Auto rotas komandiera vietnieka politiskajā darbā, vecākā leitnanta O. Dārznieka stāstījums, 06.1943.).

Savās vēstulēs viņš atzīmē, ka piekomandēts vienai rotai kā politiskā vadītāja vietnieks. Piekomandēšanas brīdī teikts, ka būs jāstrādā ar latviešiem: „Tomēr dažas dienas pēc manas ierašanās, visi latvieši tika pārvesti uz citu rotu, un mums pienāca sarkanarmieši – krievu tautības.” Autors atzīmē, ka labāk būtu mācīt latviski, jo politiskajam vadītājam bija jāpazīst katrs audzēknis, „un tai ziņā es katru latvieti izpētīšu daudz ātrāki un labāki, nekā kādas citas tautības karavīru”.⁹²⁹ Arī pašu karavīru (latviešu tautības) vērtējumā latviešu tautības politiskie vadītāji tika vērtēti kā profesionālāki. Piemēram, K. Liepiņš atzīst, ka „viņu kā jau politdarbnieku uzdevums bija izskaidrošanas darbs. Tikai galvenais – Mavriks [Vulfsons] iet ar planšeti pie sāniem un tur saliktas vecās avīzes. Bet viņi tomēr kaut kādā nebūt veidā atšķīrās no krievu politiķiem [politiskajiem vadītājiem]. Vairāk prata izskaidrot, labāk. Paši izdeva „Latvijas Strēlnieku”. Nāca un lika rakstīt, lai raksta un stāsta. Pie viņiem varēja griezties kā pie politdarbniekiem deļ paskaidrojumiem”.⁹³⁰

Politiskie vadītāji savu darbu vērtēja atšķirīgi. Bija tādi, kas neapšaubāmi pat vēstulēs tuviniekiem pielietoja padomju propagandai raksturīgās šabloniskās frāzes: naidis, vācu armija kā „riebekļi”, dzīvības ziedošana citas sistēmas iznīcināšanas vārdā. Divīzijas pirmais komisārs E. Birzītis vēstulē ģimenei divīzijas formēšanas periodā rakstīja: „Mūsu padomju cilvēku šajās smagajās Lielā Tēvijas kara dienās pārņēmis neaprakstāms naidis pret fašistiskajiem riebekļiem. Tikai viens spēj remdēt mūsu neizsakāmo naidu: atmaksa, atmaksa un vēlreiz atmaksa. Un, lai veiktu šo cildeno pienākumu, uz cilvēces brīvības altāra vēl jāziedo desmitiem tūkstošu uzticīgu dēlu un meitu dzīvības... mans viscildenākais uzdevums, ko pildu, ir organizēt tūkstošiem cilvēku, lai šie tūkstoši nesaudzīgi, bez žēlastības iznīcinātu simtiem tūkstošiem fašistisko iebrucēju.”⁹³¹ Šis citāts ne tikai raksturo E. Birzīti kā komisāru, bet atklāj, ko padomju ideoloģija sagaidīja no komisāriem un politiskajiem vadītājiem, kādam bija jābūt viņu darbības virzienam kara laikā. Iepriekš minētais E. Birzīša piemērs liecina par zināmu notrulināšanos attiecībā uz apkārtējo realitāti. Šabloniskas domas un šabloniski vārdi, kuri tiek pausti pat vēstulēs tuviniekiem. To apstiprina arī citi politisko vadītāju un komisāru vērtējumi. Piemēram, V. Bērce apraksta, acīmredzot labi zināmu politisko vadītāju Mihailovu,

⁹²⁹ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 82. l., 18. lp. (J. Pupura vēstule O. Grīnbergam, 31.07.1942.).

⁹³⁰ Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633.

⁹³¹ E. Birzīša vēstule sievai 1941. gada rudenī. Citēts pēc: Genkina, D. Viņi cīnījās par Maskavu. *Zvaigzne*, 1961, Nr. 23, 8. lpp. Šādi piemēri ir atrodamī gan katrā divīzijas komisāra vai politiskā vadītāja vēstulē. Piemēram, 122. strēlnieku pulka komisārs A. Prīverts meitai A. Prīvertei 1941. gada 7. septembrī rakstījis: „[...] Tā būtu lielākā laime, ja kopā ar viņu varētu doties uz fronti cīnīties līdz pilnīgai uzvarai pār fašistiskiem vācu neliešiem, kuri kā traki, asinskāri vilki izdara briesmīgus noziegumus. Nē, mēs visi, mūsu tauta nekad neaizmirsīs tos noziegumus, ko izdara fašistu suņi un bendes. Mēs uzvarēsim un nesaudzēsim asinskāros hitleriskos bandītus.” – LNA LVA, 185. f., 5. apr., 79. l. (Kara gadu vēstules. „P”, 6. sēj., 07.09.1941.-10.02.1945.), 52.-53. lp. (A. Prīverta vēstule A. Prīvertei, 07.09.1941.).

kura vārdi esot bijuši „dusmīgi”, „ļaudi”. Licies, kas viss, ko viņš ir pārdzīvojis, viņu par tādu ir padarījis.⁹³²

4.2. Politiskās audzināšanas darbs

Saskaņā ar PSRS valdības prasībām politiski sagatavots / apmācīts personālsastāvs bija viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai divīzija varētu doties uz fronti un tajā sekmīgi cīnītos. Bijušais divīzijas štāba priekšnieks, pulkvedis I. Paegle atzīst, ka politiskā sagatavošanās noritēja augstā līmenī, līdztekus kāpinot kaujiniecisko garu.⁹³³ Tieši pēdējā piebilde apliecina galveno mērķi. Pēc propagandas domām politiskās audzināšanas darbs bija „pārbaudīts ierocis”, acīmredzot netieši atsaucoties uz pirms kara Sarkanajā armijā iedibinātajām politiskā darba tradīcijām.⁹³⁴

Politiskā darba savdabību divīzijā noteica apstākļi, ka tikai kopš 1940. gada zināma daļa personālsastāva bija PSRS pilsoņi, un pietiekami labi nepārzināja ne valsts, ne Sarkanās armijas darbības pamatus (formēšanās posmā 90% Latvijas iedzīvotāju, kara turpinājumā – mazāk). Starp tiem īpaši jāatzīmē bijušie Latvijas armijas un Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri un tie, kas no Latvijas bija evakuējušies piespiedu kārtā. Papildus tam tā personālsastāva daļa, ko veidoja Latvijas iedzīvotāji, bija atrauta no Latvijas un savām ģimenēm. Šie faktori nereti ietekmēja karavīru noskaņojumu un rīcību, un atradās politiskā darba veicēju uzmanības lokā kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas.

Karavīri bija jāpiemēro Sarkanās armijas apstākļiem un dzīvesveidam. Jau kopš divīzijas politiskās daļas izveidošanas un politiskā darba uzsākšanas tika pievērsta uzmanība jautājumam par atšķirīgu politiskā darba metožu pielietošanu dažādām karavīru grupām ar mērķi – radīt piederības sajūtu Sarkanajai armijai. Sākotnējā posmā dažādos politiskās audzināšanas stratēģijas izstrādāšanas pasākumos bijušie Latvijas armijas karavīri tika atzīti par tādiem, kuru vidū nepieciešams attīstīt politisko un audzinošo darbu. Viņiem tika pievienoti arī, piemēram, no Latvijas evakuētie milicijas darbinieki, kuri nereti divīzijas formēšanās vietā Gorohovecas nometnē esot uzvedušies kā milicijas dienestā.⁹³⁵ Kara gaitā klāt nāca personālsastāva papildinājums, darbā ar kuru tika pielietotas jaunas metodes, kas izrietēja arī no J. Staļina izdotajām pavēlēm. Tradicionāli politiskās sagatavošanas veidi bija politiskās mācības, politinformācijas, ziņojumi, lekcijas, sarunas, aģitatoru uzstāšanās, avīžu un vēstuļu publiska lasīšana, attiecīgā periodā akcentējot atšķirīgas tēmas, divīzijas avīzes,

⁹³² Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Дaugava*, 2003, № 4, С. 102.

⁹³³ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 11. lp.

⁹³⁴ Visu vērtību politiskās audzināšanas darbam. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 17. marts, 1. lpp.

⁹³⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 72. lp.

kaujas lapiņu un sienas avīžu izdošana, svētku svinēšana, sociālistiskā sacensība, mākslinieciskās pašdarbības attīstīšana.⁹³⁶ Kā tika uzsvērts laikrakstā: „Latvijas Strēlnieks”, tad apakšvienībās parasti bija jāpraktizē individuālās sarunas, avīžu lasīšana, „kaujas lapiņu” izlaišana.⁹³⁷ Politiskā aparāta darbu cilvēku iepazīšanā kontrolēja divīzijas daļu kara komisāri un daļu politiskās daļas priekšnieki. Katrā strēlnieku rotā tika izdalīti aģitatori četri, pieci cilvēki katrā strēlnieku rotā. Visās strēlnieku rotās bija izveidotas partijas organizācijas, pulkos sastādīts partijas politiskā darba plāns nedēļai.⁹³⁸

Viena no būtiskākajām politiskās audzināšanas formām bija t.s. mutiskie publiskie pasākumi: *politiskās mācības, politinformācijas, ziņojumi, lekcijas, aģitatoru uzstāšanās, individuālās sarunas*, kuru rezultātā karavīram bija ne tikai jātic, bet arī jādzīvo saskaņā ar viņam stāstīto.⁹³⁹ Galvenie no minētajiem bija politiskās mācības, politinformācijas un individuālās sarunas. To mērķis – ar noteiktu metožu palīdzību mainīt karavīru politisko noskaņojumu, stiprināt disciplīnu un kaujas spējas. Divīzijas radiste I. Spura atzīst: „Politmācības bija, lai mēs būtu ļoti apzinīgi un rādītu piemēru un paraugu, ko mēs arī centāmies darīt, starp citu.”⁹⁴⁰

Saskaņā ar divīzijas komandiera J. Veikina 1941. gada 30. augustā izdoto pavēli, politiskās mācības tika uzsāktas vienlaicīgi ar militārajām – 1. septembrī, un tām bija jānotiek pirmajās divās stundās pēc brokastīm četras stundas nedēļā, kopā astoņas stundas. Turklāt ikdienas bija nepieciešams noturēt 30 minūtes garas politinformācijas nodarbības.⁹⁴¹ Sākotnēji politiskās mācības notika latviešu valodā, bet kā liecina E. Kārklīšs, tad ar laiku „nāca no Maskavas vai no kurienes pārbaudīt. Viss gāja krievu valodā”.⁹⁴² Latviešiem, kuri slikti saprata krievu valodu, pavēli skaidroja latviešu valodā, ieskaite bija latviski un organizators arī bija latvietis.⁹⁴³ I. Spura gan apgalvo, ka politiskās mācības esot notikušas latviešu valodā, jo viņas pieraksti esot latviski.⁹⁴⁴ O. Dārznieks atceras, ka no viņa prasīja paaugstinātu

⁹³⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 192. l., 37. lp. (Ziemeļrietumu frontes Politiskās pārvaldes direktīva Nr. 01851, 10.05.1942.). Kaujas darbības laikā notika izmaiņas, atsevišķus veidus neizmantoja.

⁹³⁷ Par audzināšanas darbu apakšvienībā kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp.

⁹³⁸ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 55. lp. (Izraksts no 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka P. Zuša politiskā ziņojuma Ziemeļrietumu frontes politiskās pārvaldes priekšniekam A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas Politiskās daļas priekšniekam F. Ļisicinam, 06.04.1942.).

⁹³⁹ Turpat, 67. l., 41. lp. (J. Veikina pavēle par militāro un politisko apmācību norisi, 30.08.1941.).

⁹⁴⁰ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 822.

⁹⁴¹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 67. l., 41.-43. lp.

⁹⁴² Kārklīņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829; LKM, inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku.), 20. lp.

⁹⁴³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 22. l., 56. lp. (Pulka komisāra vietnieka politiskajā darbā, apakšpulkveža E. Riekstiņa atmiņas, 18.05.1943.).

⁹⁴⁴ Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 822.

disciplīnu. Bija jāpanāk pārmaiņas cilvēku noskaņojumā. Tas esot cilvēkus ieinteresējis. Nācies ar kartēm, ar avīzēm uzstāties, turklāt viss noticis latviešu valodā.⁹⁴⁵

Politinformācija notika no rītiem pēc brokastīm, un tajās tika sniegts kopsavilkums par starptautiskajiem notikumiem un notikumiem frontē.⁹⁴⁶ Tās vadītāji bija aģitatori, kas bija izvietoti katrā vadā (partijas vai komjaunatnes biedri).⁹⁴⁷ Politinformācijas laikā karavīriem bija jānoņem galvas sega un jāizturas ļoti mierīgi, sēdot vai stāvot līdz informācijas beigām. Pēc politinformācijas, „dziedot monotono „Moskva moja” [„*Mana Maskava*”- latviešu val.] vai „Tačanka”, dodamies uz mācību laukumu”.⁹⁴⁸

Politiskajām mācībām un politinformācijai bija jāaptver ikviens karavīrs, par kā neievērošanu īpaši norādīja kompartijas biedri. Jau 1941. gada 6. septembrī notikušajā divīzijas partijas organizācijas 1. konferencē apakšvienību pārstāvji asi kritizēja uzsāktās politiskās mācības un politinformāciju, kā trūkumu izceļot politisko vadītāju nepietiekamo konkrētību un nesagatavošanos nodarbībām.⁹⁴⁹ Tika noteikts, ka, lai sagatavotos politiskajām nodarbībām un politinformācijai, jāizmanto visi avoti, kas dod materiālu politmācību sagatavošanai – avīzes, brošūras, grāmatas, kaujinieku pieredze un atzīmes, „jāpanāk tāds stāvoklis, lai katrs kaujinieks ar nepacietību gaidītu politstundas sākumu”.⁹⁵⁰

Gan klausītāju (karavīru), gan apmācītāju (politisko vadītāju un komisāru) attieksme pret politiskajām nodarbībām bija neviennozīmīga. 1941. gada rudenī vismaz 90% divīzijas karavīru politiskās mācības bija vai nu jaunums, vai arī tiem bija saskare ar tām tikai kopš 1940. gada vasaras. Nereti karavīri politiskās mācības uzskatīja par „visnepatīkamākajām mācībām pasaulē”, veltīja skarbus epitetus politiskajiem vadītājiem un citiem politiskajiem darbiniekiem, kā arī savu attieksmi pret tām pauda vai nu uz tām neierodoties, vai arī to laikā darot citas lietas. Par reakciju pret politiskajās mācībās stāstīto liecina politiskajos ziņojumos sniegtā informācija. Piemēram, 24. septembrī 125. strēlnieku pulkā 3. rotā politisko mācību laikā trīs cilvēki gulējuši, pacēlušī šineļa apakli, bet citi, pagājuši malā, smēķējuši. Savukārt

⁹⁴⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 39. op. lp.

⁹⁴⁶ To apliecina arī karavīri savās dienasgrāmatās. Piemēram, F. Spale raksta: „Tūliņ no rīta tika noturēta politiska informācijas pusstunda. Te šinīs politiskajās informācijās nolasa pēdējos kara ziņojumus, tāpat arī kara pēdējās ziņas no frontes.” – Viksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 139. lpp.; A. Ankups raksta, ka ikdienas politinformācijai izmantojis laikraksta „Pravdas” ievadrakstus vai rakstus zem svītras. Viņš lasījis arī „Voprosi ļeņinisma”: „[...] Pamatīgi vairākus vakarus piesēdēju pie nacionālā jautājuma. Tas mums te akūts, jo ir dažādas dzimtenes tautas”. Skat.: Ūdre, A. (sast.). *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā, 74.-75. lpp.*

⁹⁴⁷ LKM, inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku.), 21. lp.

⁹⁴⁸ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5177. l., 62. op. lp. (No V. Kovaļevska kara laika dienasgrāmatas, 25.09.1942. ieraksts).

⁹⁴⁹ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 25.-27. lp.

⁹⁵⁰ Vulfsons, M. Polītdarbs nedrīkst atslābt. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 24. septembris, 1. lpp.

5. rotas karavīri, nevis atradušies politiskajās mācībās, bet bijuši nostādīti ierindā un gatavojušies doties uz mežu uz taktiskajām mācībām. Transporta rotā politiskās nodarbības vispār netika veiktas, pulksten 8.00 karavīri staigājuši bez nodarbošanās.⁹⁵¹ Šāda satura ziņas ir atrodamas gan politiskajos ziņojumos, gan divīzijas komandiera izdotajās pavēlēs par visu divīzijas formēšanas periodu un turpmāko apskatāmo periodu.

Vissarežģītāk politisko mācību formu un saturu bija pieņemt tiem, kas, pēc viņu pašu teiktā, bija „nacionālā garā audzināti”. E. Kārkliņš 2005. gadā intervijā Latvijas Okupācijas muzeja darbiniekiem atzīst, ka nav ticējis tam, ko politiskie vadītāji stāstījuši, jo bijis nacionālā garā audzināts: „Bija jāatbild. Poļitruki [politiskie vadītāji] uzdeva kaut ko iemācīties. Ņēmām partijas īso kursu. Pie visa kā jāpierod.”⁹⁵²

Piemēram, F. Spale savā dienasgrāmatā atzīmēja, ka politisko nodarbību laikā „pēc komandas uz tevi tūliņ taisa uzbrukumu kāds nebūt pompols [politiskā vadītāja palīgs], poļitruks [politiskais vadītājs] vai staršij poļitruks [vecākais politiskais vadītājs], vai vienkārši aģitators. Mēs, zēni, tos esam nokristījuši par gudrajiem no austrumiem. Šīs politiskās mācības un tēmas ir tik vienmuļas un krasi pretrunīgas, ka tās noklausāmie pat ar īgnumu. Apskaužam tos laimīgos, kuriem izdevies no tām paglābties”.⁹⁵³ Pietiekami būtiski ir tas, ka neviennozīmīgo attieksmi pret politiskajām mācībām radīja pašu mācību saturā un politisko vadītāju runās sastopamās pretrunas, kuras karavīri nereti piefiksēja, kā, piemēram: „Poļitruki katru dienu stāstīja par padomijas „bagātībām”, kombainiem utt. Vēlāk, kad padomisti atkāpās zem vācu armijas varenā spiediena un panikā bēga simtiem kilometru pa padomijas apgabaliem, kareivji nevarēja saskatīt neviena kombaina.”⁹⁵⁴ Jāatzīst, ka kritikas iemesls bija karavīra iepriekšējās dzīves pieredzes rezultātā izveidojušies priekšstati (īpaši politiskie uzskati), politisko nodarbību saturs un norises gaita: tie bija šabloniski, vienmuļi, papildīti ar vairumam latviešu karavīru (vismaz divīzijas formēšanās periodā noteikti) nesaprotamu terminoloģiju, kas nereti robežojās ar rupjībām (piemēram, radot priekšstatu par vācu karavīriem).

Politisko mācību saturs saturēja cīņu pret visu, kas traucēja Sarkanās armijas varenības nostiprināšanu. Saturiski tās bija pielāgotas situācijas attīstībai armijā un frontē, kā arī aptvēra visus tobrīd aktuālos notikumus divīzijā. Ļoti īsu, bet precīzu politisko mācību satura aprakstu sniedz kāda divīzijas dezertiera teiktais laikrakstā „Tēvija”: „Politstundās mums stāstīja par

⁹⁵¹ KF AMCA, 125. gvsp. f. (125. gvardes strēlnieku pulka fonds), 543013. apr., 2. l. (Pavēles par pulka personālsastāvu, 09.-11.1941.), 10. lp. (Pielikums pavēlei Nr. 30, 25.09.1941.).

⁹⁵² Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829.

⁹⁵³ Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*, 149. lpp.

⁹⁵⁴ Latvju kareivju piedzīvojumi padomju armijā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 5. novembrī, 4. lpp.

„lielā oktobra milzīgajiem sasniegumiem” un „krievu tautas vareno pagātni”, audzināja mūsos „ticību savam Eiropas brīvības atkarošanas uzdevumam” un visai smalki paskaidroja, par kādiem pārkāpumiem mums draud nošaušana.”⁹⁵⁵ Kā piemērs tikai daži politiskajās nodarbībās apskatāmie temati: „Mūsu rezerves aug, pretinieka rezerves izsīkst”, „Jauns Tēvijas kara etaps”, „Sarkanās armijas karavīrs gūstā nepadodas”, „Bailīgais un panikas cēlājs – sliktākais ienaidnieks kaujā”, „Kā padomju likums soda Dzimtenes nodevējus” un „Ar godu izpildīsim mūsu svēto pienākumu Dzimtenes priekšā”.⁹⁵⁶

1941. gada rudenī politiskajām mācībām un citiem līdzīga rakstura pasākumiem bija karavīriem jāizskaidro vairākas būtiskas lietas: 1) katra karavīra mērķi karā, kāpēc un par ko jācīnās, ko dos cīņas individuāli, valstij, pasaulei, 2) kāpēc Sarkanā armija un padomju valsts ir labākās, 3) kāpēc jāievēro disciplīna, 4) kas ir ienaidnieks un kā jāizturas pret vācu armiju, 5) kāpēc partija un komjaunatne ir labākās, 6) situācija Latvijā un citās zemēs (tikai galvenās no tēmām). Pakāpeniski, sastopoties ar militārām un sociālām grūtībām, nāca klāt skaidrojumi par attieksmi pret pārtikas nepietiekamību, dažādām sociālajām parādībām: dzimtenes nodevējiem, disciplīnas pārkāpējiem utt.

Ļoti uzskatāmi politisko nodarbību laikā iegūtās zināšanas atspoguļojas kara laika vēstulēs, kas kļūst par savdabīgu politisko mācību satura spoguļi - vēstulēs karavīri pārstāsta politiskajās mācībās, politinformācijā vai sarunās dzirdēto, nereti vēstulei kļūstot par politisko nodarbību / politinformācijas atreferējumu.⁹⁵⁷ Politisko mācību saturs atspoguļojas arī dienasgrāmatās, tomēr tajās vairāk vērojama politisko nodarbību un to satura kritika. Īpaši spilgti paralēles ar politiskajās mācībās apskatāmajām tēmām var vilkt komisāru un politisko vadītāju vēstulēs. Tieši karavīru vēstules liecina, ka gan 1941. gada rudenī (tad īpaši), gan arī kara turpinājumā politiskajās nodarbībās aktuāli bija trīs temati: katra karavīra pienākumi karā, vācu armijas un tās karavīru uztvere, atreibības jēdziens. Karavīri ar atšķirīgu, no politiskajām nodarbībām aizgūtu jēdzienu / izteicienu pielietošanu uzskatāmi raksturo, kādiem jābūt katra pienākumiem, mērķiem karā. Karavīra pienākums un sarkanarmieša loma tika salīdzināti ar dzīvi, kur personiskās intereses pilnībā zaudējušas nozīmi: „Es eju šo cīņu

⁹⁵⁵ Un tomēr es atgriezos. *Tēvija*, 1942, 13. marts, 4. lpp.

⁹⁵⁶ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 57.-58. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums Ziemeļrietumu frontes politiskās pārvaldes priekšniekam brigādes komisāram A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam brigādes komisāram F. Ļisicinam, 07.04.1942.).

⁹⁵⁷ Piemēram, K. Lūša 1941. gada 12. novembrī rakstītā vēstule draudzenei, kurā viņš raksta gan par to, kāpēc Vācija sākusī karu, cik ilgi tam gatavojusies, gan par PSRS un citu valstu attiecībām, par iespējamo Otro fronti, Vācijas uzbrukumu Maskavai, situāciju Ļeņingradā utt. Skat.: Turpat, 185. f., 5. apr., 55. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 8. sēj., 12.11.1941.-21.06.1942.), 1.-5. op. lp. (K. Lūša vēstule, 12.11.1941.)

ceļu un jautāju sev: īstenība tā, vai ārpriekš sapnis”⁹⁵⁸ „pēc dabas neesot karavīrs, par tādu kļūstot”⁹⁵⁹ „manī mājā īsta un patiesa latvieša sirds, kas mīl savu zemi un par viņas labklājību ir ar mieru atdot visu”⁹⁶⁰ „5. decembrī mēs atstājām nometni un devāmies frontē, lai ātrāk sasistu fašistus un tiktu atpakaļ „Latvijā”⁹⁶¹ „...kaut arī ¾ mums no sava skaita nāktos zaudēt, kaut no mūsu divīzijas pāri paliktu maza saujiņa varoņu, bet Latvija būs Padomju Latvija un pie tam visai drīzi. Mums šopavasār jāšēj uz mūsu zemes”⁹⁶² (Skatīt: *Pielikums Nr. 14*)

Jau kopš politisko mācību uzsākšanas 1941. gada rudenī politiskie darbinieki karavīriem solīja drīzu atgriešanos Rīgā, Latvijā. Tas ir viens no būtiskākajiem veidiem, kā noturēt karavīrus dienestā. Par to liecina karavīru lietotā terminoloģija (ir runa par ierindas karavīriem) – piemēram, aprakstot zvēresta nodošanas dienu, karavīrs raksta: „Katrs šīs dienās sakot zvēresta vārdus, patiesi vēlējās – kaut ātrāki tiktu cīņās, kaut ātrāki varētu atriekt šiem briesmoņiem par jau nodarīto.”⁹⁶³ Minētie fragmenti sakrīt ar politisko nodarbību pārstāstiem pat tādos laikrakstos, kā Latvijas teritorijā iznākušajā „Tēvijā”⁹⁶⁴ vai arī politiskā vadītāja dienasgrāmatā ierakstīto: „Kāds prieks, ka ceļš mūs ved uz Latvijas pusi, kaut gan šis ceļš vēl nāvīgu ērkšķu pilns. Un kāda mūsu nabaga Latvija izskatīsies. Izlaupīta, mājas nodedzinātas, pilsētas uzpostītas un sagrautas, ģimenes izgaiņātas un apšaudītas. Un tomēr prieks tur braukt un cīnīties pat viņu.”⁹⁶⁵

Politisko nodarbību uzdevums bija izveidot noteiktu attieksmi pret vācu karavīriem. Par vācu karavīriem karavīri rakstīja ļoti daiļrunīgi, īpaši nesaudzējot pielietoto vārdu izvēli. Izteicieni ir drosmīgi (tos lietojuši gan politiskie darbinieki, gan ierindas karavīri): „fašisma draudošā apspiestība”⁹⁶⁶ „gar ceļmalām guļ „pasaules iekarotāju” līķi”⁹⁶⁷ vācu karagūstekņi

⁹⁵⁸ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 20. l. (Kara gadu vēstules „V”, 8. sēj., 13.07.1942.-17.05.1945.), 2. lp. (A. Vītola vēstule E. Vītola, 31.01.1945.).

⁹⁵⁹ Turpat, 4. l., 11. lp. (A. Ankupe vēstules E. Ankupei, 14.10.1941.).

⁹⁶⁰ Turpat, 56. l. (Kara gadu vēstules „M”, 1. sēj., 08.04.1942.-28.01.1945.), 5. – 6. lp. (A. Makarska vēstule, 03.02.1943.).

⁹⁶¹ Turpat, 27. l. (Kara gadu vēstules „D”, 14.07.1941.-24.02.1945.), 7. lp. (A. Deglava vēstule sievai, 24.08.1944.).

⁹⁶² Turpat, 192. l., 20. – 21. lp. (E. Berklava vēstule, 29.01.1942.).

⁹⁶³ Turpat, 168. l., 75. lp.

⁹⁶⁴ „Poļitruki, kas mums deva „politisko slīpējumu” Iljinas nometnē, uz fronti nemaz neatbrauca. Mītiņu vadījis kāds no pulka vecākajiem poļitrukiem. Runātājs esot uzsvēris, ka „pretinieks par katru cenu jāuzvar un 1. maijs jāšvin „atbrīvotā Rīgā”, kad Rīga būšot sasniegta, tad uzvaras gājiens turpināšoties uz Berlīni.” - Cauri padomijas ellei. *Tēviņa*, 1942, 20. aprīlis, 4. lpp.

⁹⁶⁵ 201. latviešu strēlnieku divīzijas jaunākā politvadītāja Alfona Kaunasa dienasgrāmata. 1942. gada 30. februāris – 11. aprīlis. Grām.: Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). (*Divas puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 150. lpp.

⁹⁶⁶ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 104. l. (Kara gadu vēstules „H”, 05.09.1941.-28.03.1945.), 8. lp. (H. Henriņa vēstule V. Henriņai, 14.09.1941.).

⁹⁶⁷ Turpat, 4. l., 29. lp. (A. Ankupe vēstule E. Ankupei, 08.02.1942.).

„slikti apģērbti, nožēlojami, lupatās aptinušies”⁹⁶⁸ „vācu hitleriskās fašistu bandas”⁹⁶⁹ „un es pielieku visas pūles, lai pamatīgāki iemācītos lietot ieročus, lai frontē varētu sist nolādētos fašistus”⁹⁷⁰ „es jums varu sacīt, ka jūsu vīriņš gāja cīņā kā īsts varonis, nežēlodams pats sevi, lai pēc iespējas drīzāk atbrīvotu fašistisko nezvēru no mūsu mīļās dzimtenes, dārgās Latvijas. Mēs ikviens, kas ejam cīņā, mums ir tikai viena doma – drīzāk atbrīvot savus pieredzējušos kā sievas, tā bērnus, tēvus un mātes no fašisma nezvēra”⁹⁷¹. Jāņem vērā, ka tie bija padomju propagandas lietotie izteicieni, kas ir sastopami praktiski jebkurā kara laika preses izdevumā, lekcijās, dziesmās, plakātos utt. Tas liecina, cik lielā mērā vēstulju valodu iespaidoja oficiālā propaganda.

Pēc piedalīšanās kaujās pie Maskavas vēstulēs sāka parādīties konkrēti apraksti, kas arī tomēr jāuzskata kā aizgūti no politiskajām nodarbībām, piemēram: „Ai, Nastja, rietumu „kultūra”- es redzēju, es redzu viņu – tā ir pilnīgi nevainīgu cilvēku raudas. Es redzu sakropļotas kolhoza sievietes, nogalinātus bērņus, pat mūsu ievainotie karavīri tiek zvēriski nobeigti. Nastja, šai kultūrai nav vajadzīgi nervi, bet satrunējuši lūki.”⁹⁷² Tomēr, runājot par vācu armijas kritizēšanu politisko nodarbību laikā, politiskie vadītāji dažkārt nonāca pretrunās, ko piefiksējuši paši karavīri. Ļoti spilgts piemērs ir no F. Spales dienasgrāmatas, kurš politiskās nodarbības un to saturu kritizējis īpaši nežēlīgi, stāstot, ka apskatāmā tēma katrā nodarbībā atkārtojas, „tikai maļot, maļot un maļot, ka neesam vēl pietiekoši disciplinēti un šīm mācībām piegriežam maz uzmanības. Tā, piemēram viens lekciju lasītājs izskaidro, ka vācietis, tas ir, ienaidnieks, neņemot gūstā nevienu sarkanarmieti, bet gan tos visus iznīcinot iepriekš šausmīgi spīdzinot, un stāstot vēl šausmīgākas lietas, tā ka mums to klausoties, neviļus tirpas pa kauliem skrien”⁹⁷³.

Līdz ar vācu karavīra tēla izmantošanu pakāpeniski sāka dominēt arī vārdi „iznīcināt” un „atriebība”. Tā ir politiskā ziņojuma retorika, kas skaidri norāda politisko mācību virzību. 1941. gada 12. novembra politiskajā ziņojumā Maskavas kara apgabala Politiskajai pārvaldei

⁹⁶⁸ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 52. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 5. sēj., 28.08.1941.-27.02.1945.), 25.-26. lp. (K. Laškopa vēstule sievai A. Laškopei, 18.12.1941.).

⁹⁶⁹ Turpat, 82. l., 2. op. lp. (J. Pupura vēstule O. Grīnbergam, 31.12.1941.).

⁹⁷⁰ Turpat, 48. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 1. sēj., 16.05.1942.-01.09.1945.), 8. lp. (G. Landes vēstule sievai L. Landei, 29.05.1942.).

⁹⁷¹ Turpat, 38. l. (Kara gadu vēstules. „K”, 3. sēj., 24.10.1941.-14.05.1945.), 25. lp.

⁹⁷² Turpat, 94. l. (Kara gadu vēstules. „S”, 1. sēj., 18.09.1941.-23.08.1945.), 34. lp. (I. Samodurova vēstule sievai A. Samodurovai, 09.01.1942.).

⁹⁷³ Turpinājumā savā dienasgrāmatā F. Spale atmasko politiskā vadītāja pretrunas: „Bet šodien gan es uzdevu jautājumu: „Kā tas ir saprotams un izskaidrojams, ka mums lasīto politisko rakstu saturs ir cits citam pretrunīgs?” Kā piemēru uzdevu šodien dzirdēto lasījumu un vakar dzirdēto, kurā tika teikts, ka ienaidnieks neņem gūstā nevienu sarkanarmieti. Un te nu dzirdējām par tiem apstākļiem, kādos nākas dzīvot vaņģībā kritušajiem sarkanarmiešiem.” Skat.: Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 149.-150. lpp.

201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieks P. Zutis apraksta J. Staļina par godu Oktobra revolūcijas gadadienai teiktās runas skaidrošanu latviešu strēlniekiem un tālāku apņemšanos, ko raksturo izteicieni „Izpildīsim savu pienākumu – neatstāsim nevienu vācu riebekli neiznīcinātu!”, „Vācu okupanti iznīcina cilvēkus, fabrikas. Mēs arī viņus netaupīsim – nāvi pret nāvi”.⁹⁷⁴ Tomēr sevišķi daudz politiskajās mācībās šos terminus sāka lietot pēc tam, kad parādījās pirmie kritušie, īpaši dienesta biedri, draugi. Ļoti uzskatāms piemērs, kādā virzienā bija orientēts politiskā darba saturs pēc pirmajiem zaudētajiem dienesta biedriem, ir fragments no 1941. gada 23. decembra 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera pavēles sakarā ar divīzijas komisāra E. Birzīša nāvi 1941. gada decembrī, kurā lielā patosā karavīri tika uzrunāti, izmantojot visus iepriekšminētos atslēgvārdus: „Cīņu biedri! Atriebsim nelietīgajiem (zemiskajiem) vācu okupantiem par mūsu slavenā komisāra nāvi. Lai par viņa nāvi ar tūkstošiem savu riebīgo dzīvju samaksā fašistiskie bandīti. Nežēlīgi iznīciniet ienaidnieku! Sitiet to dienu un nakti! Vediet sakauto fašistu rēķinus. Uz priekšu un tikai uz priekšu. Lai neviens fašistiskais okupants neaiziet dzīvs no mūsu Dzimtenes teritorijas. Slavenie latviešu pulki satrieks ienīsto ienaidnieku – tas būs labākais piemineklis mūsu kaujinieciskajam komisāram.”⁹⁷⁵ Politiskais vadītājs J. Pupurs 1942. gada 18. augustā rakstījis: „Saprotu, Aļā, Tavu vēlēšanos: būt frontē un ar savu darbu palīdzēt satriekt vācu hitleriskās fašistiskos bandītus un atriebt par mūsu bērnu un piederīgo tagadējām ciešanām.”⁹⁷⁶ 1942. gada 25. septembrī viņš raksta: „Mēs dzīvie atriebsim savus kritušos draugus un biedrus. Nāvi pret nāvi! Asinis pret asinīm!”⁹⁷⁷ Atriebības jēdziens evolucionē arī kopējā mērķa kontekstā. Piemēram, 1941. gada rudenī tas ir „Mēs satrieksim šo visas cilvēces ļaunāko ienaidnieku, un tad sāksies atkal jauna, saulaina un gaiša dzīve, - darba un prieka pilna, laimīga dzīve.” Bet priekšā vēl esot smagas cīņas, kas prasot lielu piepūli.⁹⁷⁸ 1942. gadā mērķis ir saprotams, tas - „ātrāk satriekt te uz vietas fašistu bandas un tad doties uz dzimteni „Latviju”.”⁹⁷⁹

Jebkurš zaudējums padarīja cilvēku atvērtu arī naidam un atriebībai, šajā gadījumā politiskajās nodarbībās karavīri bija viegli pārliecināmi par atriebības nepieciešamību, ko

⁹⁷⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 23. l. (Maskavas kara apgabalam adresētā politiskā ziņojuma kopija. 12.11.1941.), 1. lp.

⁹⁷⁵ Turpat, 67. l., 2. lp. (Divīzijas komandiera v.i. pulkveža I. Paegles pavēle, 23.12.1941.).

⁹⁷⁶ Turpat, 185. f., 5. apr., 84. l. (Kara gadu vēstules, „P”, 11. sēj., 22.01.1942.-05.06.1945.), 21. lp. (J. Pupura vēstule, 18.08.1942.).

⁹⁷⁷ Turpat, 25. lp. (J. Pupura vēstule, 25.09.1942.).

⁹⁷⁸ Turpat, 89. l., 6. – 7. lp. (R. Reinholda vēstule J. Reinholdei, 18.10.1941.).

⁹⁷⁹ Turpat, 41. l. (Kara gadu vēstules „K”, 6. sēj., 12.01.1942.-20.09.1943.), 6. lp. (S. Klešnika vēstule tuviniekiem, 02.09.1942.).

realizēt palīdzētu, piemēram, lielāks nošauto „vācu karavīru skaits”.⁹⁸⁰ Pēc piedalīšanās pirmajās kaujās arvien biežāk sāka rakstīt par nošauto vācu karavīru skaitīšanu, kas ietverta apmēram šādā tekstā: „Esmu nošāvis un ievainojis vienu frici. Taisos atriebt šausmas.”⁹⁸¹ Vārds „atriebība” parādās arvien biežāk - par konkrētu cilvēku, visbiežāk kritušo draugu. Arī 1942. gada vasaras laikā cīņa vairs nav tikai tāpēc, lai atbrīvotu Latviju, bet ziemas kauju rezultātā radusies un radītā (proti – ieskaidrotā) vēlme atriebt, jo „viņiem ir jāsaņem atmaksa par visām nodarītām nelietībām”.⁹⁸²

Karavīru piemērs (piederze) kā politisko nodarbību sastāvdaļa. Kara laikā tika uzskatīts, ka īss, dzīvs komandiera, politiskā darbinieka, aģitatora vārds, kas piesātināts ar spilgtiem faktiem no apakšvienību dzīves, ieaudzina komandieros un sarkanarmiešos vīrišķību un drošsirdību, mobilizē tos pašaiizliedzīgai cīņai.⁹⁸³

Ārkārtīgi būtiska politiskās audzināšanas darba sastāvdaļa jau kopš divīzijas izveidošanas bija latviešu karavīru, kas cīnījušies Padomju Krievijas Pilsoņu karā, piemēra izmantošana politiskās audzināšanas darbā. Tajā latviešu karavīrs bija latviešu sarkano strēlnieku idejiskais mantinieks. Politiskie darbinieki to dēvēja par „revolucionāro tradīciju propagandu”.⁹⁸⁴ Tā bija nacionālā formējuma specifika: vieni latviešu karavīri tika sasaistīti ar citiem nozīmīgiem karavīriem – tautiešiem no pagātnes, lai palielinātu piederības sajūtu nacionālajam formējumam. Tas arī bija viens no veidiem, kā karavīru kaujas spējas padarīt stiprākas un noturīgākas. Tā tika izmantota arī citos darba veidos, bet īpaši politiskajās nodarbībās un dažādos karavīru tuvināšanās pasākumos, īpaši sarunu vakaros. Iespējams, ka strēlnieku piemēra izmantošana bija daudz iedarbīgāka kā, piemēram, nemitīgs atgādinājums par to, cik ļoti jāienīst vācu karaspēks. Padomju laikā vēsturnieki atzīmēja, ka „Pilsoņu karā strēlnieku kauju varonības cildināšana bija visai audzinošs faktors jaunajai divīzijai”.⁹⁸⁵

Jau 1941. gada oktobrī divīzijas politiskā daļa organizēja Pilsoņu kara dalībnieku tikšanos, sarunu vakarus ar divīzijas karavīriem, lai karavīriem parādītu to karavīru piemērus, kas cīnījušies Padomju Krievijas Pilsoņu karā, un aicinātu tos būt ādā pat līmenī, kā latviešu

⁹⁸⁰ Aktualizējoties jautājumiem, kas saistās ar jaunākajām Otrā pasaules kara pētniecības tendencēm, rakstot par kara noziegumiem un jēdzieniem „uzvarētājs” un „uzvarētais” atsevišķi vēsturnieki pievēršas jautājumiem, kas rosina domāt, ka arī uzvarētāja atriebība ir noziegums, piemēram, skatīt: Bivors, A. *Berlīnes krišana 1945*. Rīga: Atēna, 2003.

⁹⁸¹ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 193. l. (Kara gadu vēstules. „V”, 1. sēj., 04.03.1942.-17.05.1945.), 19. lp. (E. Robežnieka vēstule O. Grīnbergam, 13.06.1943.).

⁹⁸² Turpat, 110. l., 13. – 14. lp. (Ē. Eglāja vēstule E. Eglājai, 26.06.1941.).

⁹⁸³ Par audzināšanas darbu apakšvienībā kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp. Aģitators, kapteinis N. Rauhmanis uzskata, ka „personiskais piemērs bija augstākā aģitācijas forma”. Skat.: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 58. op. lp. (Sarunas ar N. Rauhmani stenogramma, 18.05.1943.).

⁹⁸⁴ LKM, inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku.), 23. lp.

⁹⁸⁵ Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienu skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembris, 1. lpp.

strēlnieki.⁹⁸⁶ Pasākumi neapšaubāmi iespaidoja karavīrus, jo nereti vēstulēs parādījās apraksti, kuros netieši pašu cīņas tika salīdzinātas ar cīņām Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Piemēram, „Sejā sitas asas sniega pārslas. It kā neredzami tēli, baltos ķiteļos tērpti, uz vakariem dodas latvju strēlnieki. Liekas, ka šie vīri neredz ne tumšos mākoņus, ne jūt ne sniega brāzienus, nedzird ne mīnu kaukšanu. Dažs no viņiem krīt šķembas ķerts, bet atkal ceļas ar asins brūci sejā, lai tikai ātrāk dotos uz mīlotās dzimtenes pusi.”⁹⁸⁷ Līdzās arī informācija, kā cīnījās latvju strēlnieks kopā ar „citām padomju tautām” ne tikai par savu un tautas brīvību, bet gan „par visas cilvēces brīvību”.

Pieredzes izmantošanas politiskajā audzināšanas darbā akcenti mainījās pēc divīzijas piedalīšanās Maskavas kaujās. Padomju valdībai un armijas virspavēlniecībai karavīri bija ne tikai jānotur frontē, bet jaunie karavīri jāpārlicina par viņu vienīgo pareizo cīņas mērķi, kas bija ne tikai atbrīvot savu zemi - Latviju, bet „iznīcināt fašismu”.⁹⁸⁸ Šajā gadījumā vairs neaicināja tikai Pilsoņu kara veterānus, priekšplānā izvirzījās tie, kas bija piedalījušies pēdējā kaujā. Mutvārdu aģitācijas un propagandas avots bija J. Staļina runas un pavēles, piemēram, pavēles Nr. 55 un Nr. 130, kurās tika noteikti galvenie politiskā darba uzdevumi: politiskā darba ar papildinājumu pastiprināšana, īpaši izmantojot komisāru, citu politisko darbinieku, komandieru un ierindas komunistu militārās pieredzes piemēru.⁹⁸⁹ Jau 1941. gada septembrī izskanēja aicinājums apkopot Sarkanās armijas rindās cīnījušos karavīru pieredzi, darīt to zināmu citiem karavīriem. Materiāls nodarbībām tika ņemts no avīzēm, padomju informācijas biroja ziņojumiem. Tā kā laikrakstu eksemplāru skaits bija ierobežots, tad tika ieteikts izmantot kolektīvās laikrakstu lasīšanas.⁹⁹⁰

Viena daļa no papildinājuma bija latvieši, kuri nonāca savā nacionālajā karaspēka daļā, un politiskā darba saturs bija saistīts ar latviešu nacionālajām tradīcijām, vēsturi utt. Tāpēc 1942. gada janvārī, jau atrodoties frontes aizmugurē, latviešu karavīri rakstīja: „Jūs varat būt lepnas, ka te ir vīri, kas skatījušies nāvei acīs, kas nav ne soli spēruši atpakaļ, kas gūstā nedodas un gūstā arī neņem, vīri, kas cīnījušies arī pret ienaidnieka pārspēku, pratuši mirt, bet nepadevušies, neatkāpušies. Šo tradīciju paturēsim!”⁹⁹¹ Tad, kad 1942. gada janvārī un turpmāk divīzija arvien vairāk tika papildināta ar ne-Latvijas iedzīvotājiem, tad pieauga nepieciešamība izskaidrot, kādā karaspēka daļā viņi atrodas, iepazīstināt ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas tradīcijām, tika sniegts skaidrojums par latviešu tautu un tās cīņu, par tās

⁹⁸⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 7. lp. (M. Zaķa atmiņas, 21.05.1943.).

⁹⁸⁷ Turpat, 185. f., 5. apr., 56. l., 7. – 8. lp. (A. Makarska vēstule, 03.03.1943.).

⁹⁸⁸ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 30. lp.

⁹⁸⁹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 192. l., 37. lp.

⁹⁹⁰ M. Propagandējiet kaujas pieredzi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 2. lpp.

⁹⁹¹ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 192. l., 20. – 21. lp.

„naidu pret ienaidnieku”.⁹⁹² Ja 1941. gada rudenī izskanēja aicinājums pievērsties tikai latviešu strēlnieku cīņas tradīcijām, tad kara gaitā, īpaši 1942. gada otrajā pusē – parādīt krievu tautas kaujas tradīciju spēku, pieminot tādas vēsturiskas personas kā Pēteri I, Suvorovu, Kutuzovu u.c. (īpaši tas aktualizējās, kad divīzijai tika piešķirts gvardes divīzijas nosaukums).

Kā atzīmē politiskie vadītāji, tad ar papildinājumu bija jānodarbojas sevišķi, jo tie bija cilvēki, kas vēl nebija pieraduši pie grūtībām, „neko neredzēja, izņemot to, kas bija uz ceļa”.⁹⁹³ Uzreiz pēc ierašanās divīzijā un sadalīšanas pa apakšvienībām ar papildinājumu notika politisko darbinieku, komandieru un aģitatoru vadītas sarunas. Tika stiprināta arī tā saucamā „biedriskā sadarbība”, kam liela nozīme frontes apstākļos. Politiskais vadītājs J. Piesis atzīmē: „Svarīgi bija panākt, lai kareivji cits ar citu sadraudzētos. [...] Nepietiek, ka cīņas biedri zina viens otra uzvārdu. Vajag zināt arī vārdu, dzīves gājumu un ģimenes apstākļus. Cits citu tuvāk iepazīnuši, kareivji kļūst tiešām labi biedri, kas var viens uz otru paļauties jebkuros apstākļos. Tikai draudzības saišu saliedēts kolektīvs var gūt sekmes cīņā pret spēcīgu un labi sagatavotu ienaidnieku.”⁹⁹⁴ Politiskās audzināšanas darba princips bija – tikai draudzīgs saliedēts kolektīvs var gūt panākumus cīņā ar spēcīgu, labi sagatavotu pretinieku.⁹⁹⁵

Ierodoties papildinājumam, visiem vecajiem karavīriem bija pienākumus jaunos iepazīstināt ar apakšvienības kaujas tradīcijām, izcilākajiem varoņiem un specifiskajiem apstākļiem, kādi sastopamai vienības frontes sektorā. Tika uzskatīts, ka „ļoti iespaidīgs šī darba sākums ir mītiņš, kurā uzstājas kā vecie karavīri, tā arī jaunpienākušie biedri”.⁹⁹⁶ Kā rīkojas aģitators ar jauno papildinājumu: „Vispirms īsumā pastāstu par sevi, tad nolasu informāciju par jaunākajiem notikumiem, ko uz vietas pārrunājam. uzaicinu arī turpmāk ar visiem neskaidriem jautājumiem griezties pie manis. Tā pamazām izveidojas pamats sadarbībai, kas nepieciešams katram aģitatoram.”⁹⁹⁷

Politiskās nodarbības vairāk bija orientētas tikai uz klausīšanos, mazliet citāda situācija bija ar atsevišķiem karavīriem veikto individuālo sarunu izmantošanu politiskās audzināšanas darbā. Tas bija cilvēciskais kontakts, par ko augstāk minējuši atsevišķi politiskie vadītāji un

⁹⁹² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 33. op. lp. (Sarunas ar J. Pogu stenogramma, 15.05.1943.).

⁹⁹³ Turpat, 33. op. lp.

⁹⁹⁴ Raškevičs, A. (atb. red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais: Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem*. 1. sēj., Rīga, 1965. 117. lpp.

⁹⁹⁵ Рашкевиц, А. (отв. ред.). *На правый бой, на смертный бой. Сборник воспоминаний и документов о вооруженной борьбе латышского народа против фашистских захватчиков. Том 1, июнь 1941 года – декабрь 1943 года*. Рига: Лиесма, 1968. С. 121.

⁹⁹⁶ Čeksters. Darbs ar papildinājumu. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 3. aprīlis, 1. lpp.

⁹⁹⁷ Turpat.

ko arī tika ieteikts izmantot, jo „vienkārši, sirsnīgi biedra vārdi bieži dod vairāk, kā iepriekš sagatavota oficiāla runa sarkanarmiešu grupas vai apakšvienības priekšā.”⁹⁹⁸ Īpaši aktuāls šis politiskās audzināšanas veids kļuva laikā, kad divīzija piedalījās cīņās.

Politiskā audzināšana kauju laikā. Paši politiskie darbinieki politisko darbu tieši pēc satura iedalīja pirms kaujas, kaujas laika un pēc kaujas politiskajā darbā, tādējādi norādīdami uz atšķirīgām detaļām politiskā darba formā un saturā.⁹⁹⁹

1941. gada 5. decembrī 201. latviešu strēlnieku divīzija devās uz fronti, lai kaujās apliecinātu ne tikai militārajās, bet arī politiskajās mācībās apgūto. Pirms kaujas tika noturēta politinformācija galvenokārt par kaujām, kas notika Rietumu frontē. Divīzijas politiskās daļas instruktori „ložņāja” ne tikai pa divīzijas, bet arī kaimiņu vienībām, lai izveidotu „pēc iespējas ciešāku kontaktu”. Iziešanai tika gatavots avīzes „Latvijas Strēlnieks” numurs, bet kaujas laipnās jau bija izplatītas.¹⁰⁰⁰ Došanās pirmajā uzbrukumā sākās ar 92. strēlnieku pulka komandiera F. Fridrihsona izkliegtu saukli „Vācu lodēm nekļanīties”,¹⁰⁰¹ pēc kura karavīri pilnā augumā veica uzbrukumu, tādējādi apliecinot pārspīlētu ārēju drosmi, kuras pamatā neapšaubāmi bija 1941. gada rudenī pastiprināti pievērsta uzmanība latviešu strēlniekiem. Šī saukļa tieša izcelsme nav zināma, tomēr tā netieši tiek saistīta ar iepriekš aprakstīto politisko mācību saturu. Saukli popularizēja gan politiskajās mācībās, gan laikrakstā „Latviešu Strēlnieks”, aprakstot latviešu strēlnieku kauju varonību Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Pēc kaujas politiskie darbinieki, jau kara laikā dažkārt analizējot kaujas cēloņus, atgādināja, ka nepamatotās varonības cēlonis bija politiskā darba nepietiekamība, jeb tas, ka politiskie darbinieki „savlaicīgi nepastrādāja ar karavīriem”.¹⁰⁰² Par karavīru drosmi kauju pirmajās dienās tika rakstīts arī politiskajos ziņojumos, apgalvojot, ka lielie zaudējumi nav mazinājuši karavīru, komandieru un politisko darbinieku noskaņojumu, un tas esot „apmierinošs, karavīri iet uz priekšu drosmīgi, nebaidoties mīnmetēju uguns”.¹⁰⁰³

Kauja bija praktisks politiskajās nodarbībās iegūto zināšanu „eksāmens”, jo līdz tam praktiski tikai disciplīna atainoja politisko nodarbību rezultātus. Runājot par kaujām pie Maskavas, politiskie vadītāji atzīmē, ka divīzija bija vienīgais nacionālais formējums, kas

⁹⁹⁸ Par audzināšanas darbu apakšvienībā kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp.

⁹⁹⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 58.-58. op. lp. (Aģitatora, kapteiņa N. Rauhmaņa atmiņas, 18.05.1943.). Arī laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” parādījās raksti, kas skaidroja kaujas laikā notiekošā politiskā darba specifiku. Skatīt., piemēram, Par audzināšanas darbu apakšvienībā kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp.; Politdarbs kaujas laikā. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 1. marts, 2. lpp.

¹⁰⁰⁰ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 54. lp.

¹⁰⁰¹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 2. lp. (J. Pieša atmiņas, 06.06.1943.).

¹⁰⁰² Turpat.

¹⁰⁰³ Turpat, 3. apr., 81. l., 22.-24. lp. (33. armijas politiskās daļas priekšniekam pulka komisāram Višņevskim 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums, 21.12. 1942.).

tajās piedalījās, un vairāk kā puse divīzijas personālsastāva bija no „aizrobežas”, domāts - Latvijas. Politiskie darbinieki neesot zinājuši, kā karavīri uzvedīšoties kaujā, bijis jāmobilizē viss politiskais aparāts un jābūt gataviem likvidēt iespējamās nevēlamās parādības.¹⁰⁰⁴ Viens no politiskā darba uzdevumiem bija morālā stāvokļa nostiprināšana un noturēšana kauju laikā. Noskaņojumam bija jābūt kaujinieciskam. Ņemot vērā, ka kaujā lielākā daļa karavīru bija tādi, kuriem bija tikai miera laika dienesta pieredze armijā un nebija kara laika pieredzes, kaujas laikā varēja aktivizēties un aktivizējās dažādas ārkārtas parādības, īpaši dezertēšana un sevis savainošana.

Kauju laikā nenotika tradicionālas politiskās mācības un politinformācija, šos uzdevumus pārņēma citi mutiskā politiskā darba veidi: jau minētās individuālas sarunas. Kaujas laikā būtisks bija personīgais piemērs, to uzskatīja par labāko aģitācijas veidu.¹⁰⁰⁵ Divīzijas avīzē, kaujas lapiņās, sarunās un politinformācijas bija plaši jāparāda audzinošā darba pieredze ar ne krievu tautības karavīriem un viņu varonības piemērus kaujās ar vāciešiem.¹⁰⁰⁶ Viens no galvenajiem propagandas veidiem šajā laikā bija „mutiskā, dzīvā vārda” propaganda, kas tika ieviesta ar 1. triecienarmijas pavēlnieka Ļ. Mehliņa 1941. gada 7. decembra pavēli.¹⁰⁰⁷

Kauju dalībnieki atceras, ka „reti bija iespēja sasaukt kopā visus pa grupām”.¹⁰⁰⁸ Nozīme bija arī aģitatoriem, kas atradās frontes pirmajā līnijā.¹⁰⁰⁹ Kāds politiskais vadītājs (J. Piesis) kara laikā atzina: „Citreiz garas sarunas nedod tādu rezultātu, kā pateikuši pāris vārdus, bet uz vietas.”¹⁰¹⁰ Ikdienā karavīri lasīja laikrakstus, īpaši divīzijas avīzi „Latvijas Strēlnieks”, kaujas laikā tas tika darīts neregulāri. Tomēr informācija par Sarkanās armijas panākumiem tika sniegta ik dienas. Tās mērķis bija jau minētā karavīru pozitīva noskaņojuma noturēšana, un to varēja izdarīt „uzlabojot garastāvokli”. Ikdienas karavīriem izziņoja Padomju informācijas biroja pārskatus, kas informēja par Sarkanās armijas panākumiem un J. Staļina izdotajām pavēlēm.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁴ LNA LVA, 185. f., 6. apr., 3. l., 19. lp.

¹⁰⁰⁵ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 58. op. lp.; Polītdarbs kaujas laikā. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 1. marts, 2. lpp.

¹⁰⁰⁶ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 192. l., 54. lp. (1. triecienarmijas politiskās daļas priekšnieka F. Ļisicina pavēle par politiskā darba veikšanu ar ne-krievu tautības karavīriem, 22.05.1942.); Arī: Polītdarbs kaujas laikā. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 1. marts, 2. lpp.

¹⁰⁰⁷ Turpat, 188. l., 1. lp.

¹⁰⁰⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 3. op. lp. (J. Pieša atmiņas, 06.06.1943.).

¹⁰⁰⁹ Turpat, 3. apr., 81. l., 54.-55. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam F. Ļisicinam, 06.04.1942.).

¹⁰¹⁰ Turpat, 1. apr., 26. l., 3. op. lp.

¹⁰¹¹ Turpat, 3. apr., 81. l., 24. lp. (No divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojuma 33. armijas politiskās daļas priekšniekam, pulka komisāram Višņevskim, 21.12.1941.).

nodrošināti, bet bija jāmobilizē cilvēki izturēt jebkuras grūtības”.¹⁰¹⁷ Sapieru bataljona rotas komandiera vietnieks politiskajā darbā, vecākais leitnants N. Kauķītis uzsver, ka politiskais darbs bija jānoorganizē kārtīgi, jo no tā bija atkarīga dezertēšanas samazināšana.¹⁰¹⁸

Politiskais darbs tika pastiprināts līdz ar frontes nostabilizēšanos marta beigās, kad palielinājās pārtikas apgādes grūtības, un pieauga dažādas t.s. „pretpadomju darbības”: dezertēšanas, pretpadomju sarunas u.c. Kā atzīmē laikraksta „Latvijas Strēlnieks” galvenais redaktors V. Kalpiņš, tad pret „jauno negaidīti uzbrukušo ienaidnieku cīnījāmies visu aprīli un maiju”.¹⁰¹⁹ Ziemeļrietumu frontes politpārvaldes 1942. gada 10. maija direktīvā tika noteikts, ka politiskajās daļās semināriem ar daļu komisāriem un propagandas instruktoriem jānotiek divas līdz trīs reizes mēnesī, daļās aģitatoru instruktāžām jānotiek katru dienu, bet rotās aģitatoru instruktāžām ne retāk kā divas reizes nedēļā.¹⁰²⁰ Cīņā tika pielietotas arī propagandas darba metodes, liekot karavīriem piedalīties sarunu vakaros par konkrētām tēmām. Piemēram, 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšnieka palīgam par 201. latviešu strēlnieku divīzijas komjaunatnes darbu no 1942. gada 9. līdz 20. aprīlim tika ziņots, ka „sakarā ar pāriešanas gadījumiem pie ienaidnieka, visos pulkos un specdaļās organizētas sarunas par tēmām: „Sarkanarmietis gūstā nepadodas” un „Sarkanās armijas karavīra zvērests”.¹⁰²¹

Viens no veidiem bija J. Veikina uzstāšanās daļu politisko darbinieku priekšā, piemēram, 18. maijā notika seminārs vadošajiem daļu un apakšvienību darbiniekiem, kurā divīzijas komandieris nolasīja ziņojumu „Stāvoklis Lielā Tēvijas kara frontēs un mūsu uzdevumi”. Politiskajā ziņojumā par J. Veikina uzstāšanos bija teikts, ka klātesošie esot konspektējuši J. Veikina ziņojuma galvenās tēzes. Viņš to ziņojis katrā pulkā noteiktā datumā.¹⁰²² Arī 24. maijā divīzijas komandieris un komisārs bija noturējuši sanāksmi ar daļu komisāriem, politiskās daļas, sevišķās nodaļas, prokuratūras un kara tribunāla darbiniekiem par politiski – morālo stāvokli. Tika doti praktiski norādījumi politiskā darba uzlabošanā un par nodevības un dezertēšanas gadījumu novēršanu.¹⁰²³

¹⁰¹⁷ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 32. op. lp.

¹⁰¹⁸ Turpat, 21. l., 62. lp. (Sarunas ar N. Kauķīti stenogramma, 14.06.1943.).

¹⁰¹⁹ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūst. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 12. jūlijs, 8. lpp.

¹⁰²⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 192. l., 37. lp.

¹⁰²¹ LNA LVA, PA-201. f., apr., 116. l., 5. lp.

¹⁰²² Turpat, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 80. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums Ziemeļrietumu frontes politiskās pārvaldes priekšniekam, brigādes komisāram A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam, brigādes komisāram F. Ļisicinam, 18.05.1942.).

¹⁰²³ Turpat, 87. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums Ziemeļrietumu frontes politiskās pārvaldes priekšniekam, brigādes komisāram A. Kovaļevskim un 1. triecienarmijas politiskās daļas priekšniekam, brigādes komisāram F. Ļisicinam, 26.05.1942.).

Tomēr galvenais uzsvars tika likts uz pārliecināšanu kā galveno politiskās audzināšanas metodi. Politiskajiem darbiniekiem karavīri bija jāpārliecina par „viņu lietas pareizību”, spēju izturēt jeb „nezaudēt dūšu” un karavīru vidū pastāvošo nelabvēlīgo parādību atklāšana ar mērķi: novērst dezertēšanas gadījumus, jo paši politiskie vadītāji uzskatīja, ka „dezertēšana kā pāreja pie ienaidnieka ir ārkārtas gadījums”.¹⁰²⁴ Politiskajiem vadītājiem bija pārliecība, ka pārtika Padomju Savienībā bija un ir pietiekošā daudzumā, lai nodrošinātu frontes apgādi, „acīmredzot nebija nokārtota piegāde”. Piemēram, 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka aģitators, kapteinis P. Sorokins atzīst, ka „bija cilvēki, kuri domāja, ka nepietiek maizes Padomju Savienībā. Šajā laikā atnāca papildinājums, bija jāskaidro, ka maizes mums pietiek, ka grūtības tikai ar transportu”.¹⁰²⁵ Politiskie vadītāji savu darbu 1942. gada pavasarī ir aprakstījuši arī dienasgrāmatās, izceļot savus centienus izskaidrot karavīriem, ka visas grūtības ir jāizcieš „vīrišķīgi”, jo no tām ir atkarīga „mūsu uzvara”.¹⁰²⁶

Kara laikam raksturīgā retorikā tiek sniegta ikdienišķa karavīra atbilde, kāpēc bads bija jāiztur (acīmredzami aizgūta no politiskajām nodarbībām): „Dzīve Sokolovas mežā bija tik jutīga, ka diezin vai kāds no karavīriem to aizmirsīs uz dzīvi. Te mēs satikām pirmo pavasara sauli kara apstākļos [...], te mēs norūdījāmies no nepaēšanas, pārcietām bada grūtības, kas nesalauza mūsu nepiekāpības garu, bet mēs sapratām, ka mums iestāsies priecīgas dienas, bet, ka tas mums ir jāpacieš.”¹⁰²⁷ Šis piemērs ir zināms kara laikam raksturīgais absurds – situāciju risināt nevis ar stāvoļa materiālo uzlabošanu, bet gan ar psiholoģiskas ietekmēšanas metodēm, kāda neapšaubāmi bija politisko darbinieku pielietotā pārliecināšanas metode.

Svētku svinēšana kā politiskās audzināšanas sastāvdaļa. Atrodoties divīzijas formēšanas vietā Gorohovecas nometnē, gaidot došanos uz fronti, kā arī turpmāk apskatāmajā periodā karavīriem bija jāaizmirst par jebkādu Latvijas Republikā svinētu valsts un tradicionālo latviešu svētku svinēšanu. Nebija iespējams svinēt ne Latvijas Republikas dibināšanas dienu 18. novembrī, ne Ziemassvētkus 25. decembrī¹⁰²⁸, ne Lieldienas, ne citus

¹⁰²⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 69. lp. (Komjaunatnes biroja atbildīgā sekretāra, leitnanta J. Skrabes atmiņas, 18.05.1943.).

¹⁰²⁵ Turpat, 28. l., 89. lp. (125. strēlnieku pulka aģitatora, kapteiņa P. Sorokina atmiņas, 28.05.1943.). Līdzīga doma tiek izteikta arī: Turpat, 21. l., 28. lp. (120 m/m bataljona komandiera, gvardes vecākā leitnanta A. Ņikitina atmiņas, 22.02.1943.).

¹⁰²⁶ Turpinājumā karavīrs raksta: „Esmu arī pats noguris līdz pēdējam. Acis pa lielāko ciet vien ir. Bieži apķeros, ka stāstu sarkanarmiešiem pavisam ko citu, nesakarīgu. Bet viņi nesaprot, jo paši snauz un nekā nedzird.” Skat.: Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās.* Rīga: Mansards, 2011. 162. lpp.

¹⁰²⁷ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 163. l., 10. lp. (01.05.1943.).

¹⁰²⁸ 1942. gada 1. janvāra laikrakstā tika publicēts raksts par „izjauktajiem Ziemassvētkiem”, kas nozīmē, ka 1941. gada decembrī propaganda vēl pieļāva Ziemassvētku izmantošanu publiskajā telpā. Jāatzīmē, ka rakstā tika attēlota vācu karavīru Ziemassvētku svinēšana, ko Sarkanā armija ar savu uzbrukumu izjaukusi. Skat.: Bērziņš, K. Izjauktie Ziemassvētki. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 1. janvāris, 1. lpp.

latviešu svētkus kā neatbilstošus padomju ideoloģijai (piemēram, 1942. gadā nebija iespējams svinēt arī Līgo svētkus). Turpretim pēc politisko darbinieku īpaši izstrādātas programmas notika savlaicīga gatavošanās oficiālajiem PSRS svētkiem, kuru svinēšana divīzijas karavīriem bija obligāta.

Oficiālie padomju valsts un Sarkanās armijas svētki tika svinēti katru gadu, jebkuros militārajos apstākļos, to formu un saturu attiecīgi tiem pakārtojot / pielāgojot. Svinamie svētki bija: 23. februāris - Sarkanās armijas un flotes diena, 1. maijs –Starptautiskā strādnieku solidaritātes diena, 7. novembris – Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadiena (Oktobra svētki). Atzīmēti tika arī: Starptautiskā Sieviešu diena 8. martā,¹⁰²⁹ J. Staļina konstitūcijas pieņemšanas diena 5. decembrī, arī „sīkie” svētki - vadoņu dzimšanas un nāves atceres dienas tika pieminētas.

Sarkanajā armijā padomju valsts oficiālo svētku svinēšana bija veids, kas deva iespēju politiskajiem darbiniekiem bieži vien daudz koncentrētākā veidā veikt politisko darbu ar to pašu mērķi, kāds tas bija citiem politiskā darba veidiem – stiprināt disciplīnu, palielināt karavīru cīņas sparu, kā arī attīstīt viņos „padomju patriotismu”. Valsts svētku svinēšanā ļoti koncentrētā veidā tika pielietoti praktiski visi politiskās audzināšanas veidi: tika izdotas sevišķas J. Staļina pavēles un runas, kā arī citu Padomju Savienības valsts vadītāju uzrunas (piem. V. Molotova), kas pēc tam tika skaidrotas divīzijas daļās un apakšvienībās notiekošajos svētku mītiņos, svinīgajās sanāksmēs, tās tika pārrunātas politisko nodarbību laikā, publicētas divīzijas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks”. Tika rīkotas mākslinieciskās pašdarbības skates un pirmssvētku sociālistiskās sacensības, izdotas speciālas sienas avīzes un kaujas lapiņas, divīziju apmeklēja LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP pārstāvji, notika mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu koncerti. Īpaši spilgti visi minētie pasākumi tika realizēti trīs galvenajos valsts svētkos: 23. februāris - Sarkanās armijas un flotes dienā, Starptautiskajā strādnieku solidaritātes dienā 1. maijā un Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienā 7. novembrī.

Visplašākais materiālu apjoms par valsts svētku svinēšanu ir saglabājies par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienas svinībām 1941. gada 7. novembrī. Tas jāsaista ar to, ka tajā laikā divīzija necīnījās, karavīriem bija pietiekami augsts kaujinieciskais noskaņojums, kas lika skrupulozi apkopot materiālu par svētkiem un gatavošanos tiem. Tas

¹⁰²⁹ 201. latviešu strēlnieku divīzijas sanitāre E. Veiskarte savā frontes dienasgrāmatā apraksta 8. marta svinības 1942. gadā. Notikusi komjauniešu sapulce, vakarā katrai sievietei iedoti 50 gr alkohola (degvīna), ko visas „operāciju istabas meitenes” salējušas vienā krūzītē, vakarā bijis koncerts un dejas, spēlējis vijolnieks. Skat.: LKM, inv. Nr. 22671/21526-VII (Sanitāres E. Veiskartes frontes dienasgrāmata, 11.02.-04.1942.), 06.-08.03. ieraksts.

arī ļauj izmantot šīs svinības kā piemēru, kā svētkos tika realizēts politiskais darbs. 1941. gada rudenī divīzijas formēšanās laiks sakrita ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 24. gadadienas svinībām 7. novembrī, savukārt 1942. gada 7. novembrī, kad latviešu strēlnieku divīzija jau bija saņēmusi gvardes divīzijas nosaukumu, tika atzīmēta revolūcijas 25. gadadiena. 1941. gada rudenī gatavošanās svētkiem un to svinēšana notika saskaņā ar Maskavas kara apgabala Politpārvaldes direktīvu par propagandas un aģitācijas darba uzlabošanu.¹⁰³⁰ Tā aizsākās vairākas dienas pirms svētkiem ar speciālu izstrādātu sagatavošanās programmu, kas tika realizēta divīzijas daļās un apakšvienībās. Tika noturētas partijas un komjaunatnes sapulces, piemēram, politisko nodarbību grupu vadītājiem un instruktoriem par tēmu „Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošana un veikšana Staļina – Ļeņina partijas vadībā”, arī politiskās nodarbības par gadadienas sagatavošanu. Pēc tam sekoja instruktoru apmācības par šīm tēmām. Netika arī apiets komandējošais sastāvs, kuram bija jānoklausās referāti par tēmām: „Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija - patiesās cilvēces kultūras un progresa sākums”, „PSRS starptautiskais stāvoklis” u.c. Pirms svētkiem tika organizētas arī Oktobra revolūcijas, Pilsoņu kara, PSRS - Somijas kara, Tēvijas kara (tā tobrīd sauca Vācijas – PSRS karu) aģitatoru – dalībnieku brigādes, kuru uzdevums bija karavīrus iepazīstināt ar saviem sasniegumiem gaidāmo svētku kontekstā. Ar vienību komandieriem un komisāriem un partijas organizāciju sekretāriem 31. oktobrī tika veiktas apspriedes, doti pavēlniecībai norādījumi saskaņā ar Maskavas kara apgabala politpārvaldes direktīvu.¹⁰³¹

1941. gada „Oktobra svētki” bija pirmais lielais karavīru kopā pulcēšanās pasākums kopš divīzijas dibināšanas svinībām 12. septembrī. Svētku priekšvakarā 6. novembrī apakšvienībās notika svinīgas karavīru, komandieru un politisko darbinieku sapulces par tēmu „Padomju tautas Tēvijas karš un mūsu uzdevumi”. Piemēram, politiskajos ziņojumos tika atzīmēts, ka „karavīriem šajās sēdēs bija liela aktivitāte”. 7. novembrī divīzijā publiski klausījās J. Staļina uzrunu, kas tika atskaņota pa radio, iznāca speciāls laikraksta „Latvijas Strēlnieks” numurs, kā arī tika demonstrētas filmas „Cilvēks ar ieroci”, „Aleksandrs Ņevskis”, „Ienaidnieka aizmugurē”, „Openheima ģimene”, Latvijas teātru mākslinieki bija snieguši piecus koncertus.¹⁰³² Bez minētajiem pasākumiem notika arī sociālistiskā sacensība (piemēram, notika šaušana pa tankiem), Gorohovecas nometne tika izrotāta ar plakātiem un

¹⁰³⁰ Maskavas kara apgabala Politpārvaldes direktīva Nr. 108c. Atsauce uz to: LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 4. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums par gatavošanos un Lielā Oktobra Sociālistiskās revolūcijas 24. gadadienas norisi, adresēts Maskavas kara apgabala politpārvaldes priekšniekam, nedatēts).

¹⁰³¹ Turpat, 4.-10. lp.

¹⁰³² Turpat, 10. lp.

lozungiem, visās apakšvienībās tika izlaistas sienas avīzes un kaujas lapiņas, kas veltītas Oktobra revolūcijas 24. gadadienai. Par 1941. gada gatavošanos „Oktobra svētkiem” pulkvedis I. Paegle rakstīja: „Tika gatavoti sarkanie stūrīši ar uzskatāmu aģitāciju. Pietiekami krāšņas un saturiskas sienas avīzes rotāja sienas. Bija sastopamas goda plāksnes ar mācībās labāko attēliem. Viss bijis brīnišķīgi noformēts, jo mākslinieku netrūka.”¹⁰³³

Savukārt 1942. gada 7. novembra svētku svinību gaitu 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā uzskatāmi atainoja laikraksts „Latvijas Strēlnieks”. Svētku svinēšanas galvenais mērķis bija sasaistīt kopā notikumus pirms 25 gadiem un tā brīža stāvokli frontē un divīzijā. Laikraksta slejās īpaši tika atzīmēts, ka divīzija ir kļuvusi par gvardes divīziju, un tās karavīri kā „gvardi cīnās par Oktobra revolūcijas iekarojumu nosargāšanu”.¹⁰³⁴ Laikraksts iepazīstināja lasītājus gan ar gatavošanos svētkiem, gan svētku mītiņu norisi, pārstāstot arī, kā karavīri ir uztvēruši J. Kalnbērziņa runu (pirmajā lapā tika publicēta arī pati J. Kalnbērziņa runa)¹⁰³⁵, gan ar Pilsoņu kara dalībnieku piedalīšanos, kurās īpaši tika uzsvērti Pilsoņu kara dalībnieku nopelni. Īpaši plaši tika atainota pirmssvētku sociālistiskās sacensības gaita apakšvienībās.¹⁰³⁶ Laikraksts „Latvijas Strēlnieks” vienmēr centās atainot J. Staļina runu klausīšanās gaitu apakšvienībās, atzīmējot virsrakstos, ka, piemēram, J. Staļina 1941. gada 7. novembra runa „jāstudē teikumu pa teikumam”, lai varētu ar piemēriem parādīt, ka karavīros pēc šīs J. Staļina runas noklausīšanās „aug ticība saviem spēkiem, vieglāk izpildīt visus uzdevumus”.¹⁰³⁷ Runa „Latvijas Strēlniekā” tika nopublicēta 1941. gada 9. novembrī.¹⁰³⁸

1942. gada 1. maija svētku svinēšanas scenārijs pamatos bija līdzīgs „Oktobra svētkiem”. Jau 28. aprīlī divīziju apmeklēja J. Kalnbērziņš un V. Lācis, kuri piedalījās partijas aktīva un komjauniešu sapulcēs, kā arī 1. maija sanāksmē. Divīzijas apakšvienībās bija notikuši pieci divīzijas ansambļa koncerti. 30. aprīļa vakarā tika izlaists īpašs laikraksta „Latvijas Strēlnieks” numurs uz četrām lapām. Piemēram, 1. maijā sastādītajā politiskajā ziņojumā tika atzīmēts, ka VK(b)P CK 1. maija lozungi tikuši pārtulkoti latviešu valodā un

¹⁰³³ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 880. l., 12. lp.; PA-301. f., 3. apr., 81. l., 9. lp.

¹⁰³⁴ Vilde, Z. Latvieši – padomju cīnītāji. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.

¹⁰³⁵ Kalnbērziņš, J. 25. oktobra revolūcijas svētku diena. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 1. lpp.

¹⁰³⁶ Skat., piemēram, Sāksim pirmsoktobra kaujas sacensību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. oktobris, 1. lpp.; Vēdzele, A. Saistības izpildītas. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.; Daudzesietis, J. Sociālistiskās sacensības rezultāti N daļā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.; Grieze, A. Izpildīts. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.; Muižnieks, I. Uzvarētāji saņem pateicību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.; Ozola, Z. Uzvar komandiera Zeļenko ļaudis. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.

¹⁰³⁷ „Ķersimies, zēni, atkal pie ložmetēja. Tā būs mūsu labākā atbilde biedra Staļina runai.” Biedra Staļina runu klausoties. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 11. novembris, 1. lpp.

¹⁰³⁸ Lielās Oktobra Sociālistiskās Revolūcijas XXIV gadadiena. Valsts Aizsardzības Komitejas Priekšsēdētāja biedra J. V. Staļina ziņojums Maskavas darba ļaužu deputātu Padomes svinīgajā sēdē ar Maskavas partijas un sabiedriskām organizācijām 1941. g. 6. novembrī. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 9. novembris, 1., 2. lpp.

pievienoti kā pielikums laikraksta svētku numuram.¹⁰³⁹ Svētku svinēšanas nianse koriģēja tikai situācija divīzijā (tajā laikā pastāvēja jau minētās pārtikas apgādes problēmas, neviennozīmīgs daļas karavīru politiskais noskaņojums un no tā izrietošās „pretpadomju parādības”, kas bija jārisina) un stāvoklis frontē. Piemēram, ļoti aktīvi pavasarī noritēja nošauto vācu karavīru uzskaitē, un tās ietvaros īpaši tika attīstīta sociālistiskā sacensība. Tāpēc E. Berklavs par svētku galveno uzdevumu uzskatīja: „[...] vērst plašumā sociālistisko sacensību, organizēt kaujas grupas, popularizēt personisko uzskaiti sacensībā par nogalināto fašistu skaita palielināšanu un vākt trofejas.” Jaunums esot trofeju vākšana.¹⁰⁴⁰

Piemēram, aculiecinieku liecības par 1. maija svinībām ir pietiekami kritiskas. Neviennozīmīgi tiek vērtētas 1942. gada „Maija svētku” svinības un īpaši LK(b)P CK sekretāra Ž. Spures uzstāšanās. Savā uzrunā viņš esot runājis „par to pašu neatturamo boļševiku uzvaras gājieni, bet beigās atkal pavisam vaļširdīgi pasaka, ka jau mēnešiem neesot saņēmuši neviena vācu gūstekņa. Pirmajam, kas to atvedīšot, izsniegsot Sarkanās zvaigznes ordeni, apģērbu, apavus, pārtiku un šņabi”.¹⁰⁴¹ Līdzīgi tika vērtēta arī „Latviešu vadības galvas” A. Kirhenšteina viesošānās divīzijā. Viņa sagaidīšanas ceremoniāls gatavots vairākas dienas. Kirhenšteinam ierodoties, notikusi liela parāde, pats „valdības” galva, kas „senākos gados” ticis redzēts Rīgā, tagad izskatījies sīks, bāls, panīcis un nožēlojams. Uz viņa izsaukto frāzi „Lai dzīvo tautu draudzība”, karavīriem bijis jāatbild „Urrā!”¹⁰⁴²

Viena no visu valsts svētku galvenajām sastāvdaļām bija svētku mītiņi, kuros notika karavīru iepazīstināšana ar J. Staļina runām un pavēlēm, kas vienmēr tika izlaistas par godu kārtējiem svētkiem. Tām bija jāklūst par zināmiem karavīru „iekustinātājām”. Īpaši aktuāli tas bija Oktobra svētkos 7. novembrī, Starptautiskajā darbaļaužu solidaritātes dienā 1. maijā, kā arī Sarkanās armijas un flotes dienā 23. februārī. Svētku laikā karavīriem visbiežāk runas tika nolasītas svētku mītiņu laikā. Ziņojums tika lasīts personālsastāvam gan latviešu, gan krievu valodā. Tām bija patriotisks uzdevums - palielināt karavīru kaujas spējas un radīt karavīros nešaubīgu ticību uzvarai. Piemēram, 1941. gada 7. novembrī J. Staļina runa tika klausīta kolektīvi pa radio. Tas esot bijis īpaši spilgts un uztraucošs brīdis visā divīzijas dzīvē.¹⁰⁴³ Gan

¹⁰³⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 66. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka politiskais ziņojums, 01.05.1942.).

¹⁰⁴⁰ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 17. jūlijs, 8. lpp.

¹⁰⁴¹ J. G. 14.000 km cauri padomijas ellei. *Tēvija*, 1942, 3. jūnijs, 4. lpp. Jāatzīmē, ka 1942. gada 1. maija politiskajā ziņojumā netiek pieminēta ne Ž. Spures uzstāšanās, ne A. Kirhenšteina viesošānās divīzijā. Ir runa tikai par J. Kalnbērziņa, V. Lāča un PSRS Augstākās Padomes deputāta Latkovska uzstāšanās 1. maija svinību laikā. Skat.: LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 63.-67. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka politiskais ziņojums, 01.05.1942.).

¹⁰⁴² Divi gadu šausmu zemē. *Tēvija*, 1943, 11. oktobris, 4. lpp.

¹⁰⁴³ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 7. lp.

6., gan 7. novembra J. Staļina runas esot radījušas jaunu pacēlumu karavīru militārajā un politiskajā sagatavošanā, esot nostiprinājušas visa personālsastāva pārliecību galīgā uzvarā pār „vācu iebrucējiem”.¹⁰⁴⁴ Faktiski vienmēr pēc svētkiem tika sastādīti politiskie ziņojumi, kuros saviļņojošā tonī tika aprakstīta kārtējās J. Staļina izdotās svētku pavēles ietekme uz karavīriem. Jāatzīmē, ka šajos ziņojumos neparādījās karavīru individuālā neapmierinātība.¹⁰⁴⁵ Politiskā daļa sagaidīja pozitīvu karavīru politiskās audzināšanas rezultātu, uz ko norāda rakstītais pēcsvētku politiskajos ziņojumos. Pēc 7. novembra sastādītajos politiskajos ziņojumos jau tika atzīmētas nepilnības, piemēram, par nepietiekami sagatavotiem grupu vadītājiem, kā rezultātā uzdotie jautājumi neesot saņēmuši vajadzīgās atbildes. Daži grupu vadītāji nevarējuši sniegt atbildes par attieksmi pret gūstekņiem, par „mūsu” sabiedrotajiem, par otrās frontes izveidošanu, un par citiem jautājumiem. Pamatā grupu vadītāji nodarbības vadot viduvēji.¹⁰⁴⁶

PSRS Augstākās Padomes sesijas materiālu, J. Staļina runu un pavēļu skaidrošana.

Pavēle bija likums armijā, kam bija jābūt izskaidrotai ikvienam karavīram, un kam bija jābūt izpildītai, neskatoties ne uz ko.¹⁰⁴⁷ Padomju propagandas piedāvātā pavēles definīcija saturēja ne tikai skaidrojumu, ka J. Staļina pavēle ir „nepārkāpjams likums ikvienam Sarkanās armijas cīnītājam”, bet arī pamatoja, kāpēc pavēlei tādai ir jābūt, un, proti, lai ikviens karavīrs kļūtu par „savas lietas meistar”, ar mērķi – ātrāk atbrīvot „mūsu dzimteni”.¹⁰⁴⁸ Šajā gadījumā neiet runa par tām pavēlēm, kas saturēja militāra vai sociāla rakstura informāciju, bet tām, kurās tika noteikta kāda politiskās rīcības stratēģija, kas kļuva par politiskā darba formas un satura pamatu, un bija izteikti orientēta uz karavīru politiskā un kaujas noskaņojuma (cīņas gara) uzlabošanu. Galvenokārt šādu informāciju saturēja J. Staļina un attiecīgas armijas, kuras sastāvā tobrīd cīnījās divīzija, pavēlnieka pavēles. Politiskās audzināšanas darbā J. Staļina un armijas pavēļu skaidrošanai bija milzīga politiska nozīme, un tādai tai bija jābūt.

Pavēles skaidrošana bija pietiekami apjomīgs pasākumu kopums. Pēc J. Staļina un armijas pavēļu saņemšanas divīzijas daļās un apakšvienībās notika sanāksmes ar politiskajiem vadītājiem, partorgiem un bataljona komisāriem, kuri attiecīgi pēc tam iegūto informāciju

¹⁰⁴⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 23. l., 1. lp.

¹⁰⁴⁵ Pēc 1941. gada „novembra svētku” svinībām uz Maskavas kara apgabalu tika nosūtīti vismaz divi politiskie ziņojumi par to, kādu iespaidu uz karavīriem (pēc Politiskās daļas domām) ir atstājušas J. Staļina runas. Diezgan tradicionāli ilustrācijai tika izmantoti pašu karavīru sajūsmas piepildītie stāsti. Piemēram, politiskais vadītājs E. Melnis esot teicis: „Tagad ir saprotams, ar ko ir skaidrojami Hitlera panākumi, bet ir arī skaidrs, ka mēs drīz viņu satrieksim, un fašisms būs iznīcināts – runājuši karavīri.” Sīkāk skat.: Turpat, 1.-3. lp.; 24. l. (Politiskais ziņojums Maskavas kara apgabala politiskās daļas priekšniekam, 21.11.1941.), 1.-2. lp.

¹⁰⁴⁶ Turpat, 81. l., 15. lp. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums Maskavas kara apgabala politpārvaldes priekšniekam, 25.11.1941.).

¹⁰⁴⁷ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 697. l. (G. Landes atmiņas), 14. lp.

¹⁰⁴⁸ Kauķītis, N. Sagrausim fašistus 1942. gadā. Mēs to izpildīsim. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.

pielietoja politiskajās mācībās, sarunās u.c. politiskās audzināšanas pasākumos. Pulku politisko nodaļu nozīmēti pārstāvji pārbaudīja politiskā aparāta darbību J. Staļina pavēļu skaidrošanā un realizācijā. Pavēles tika nopublicētas divīzijas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks”. Piemēram, 1942. gada 13. novembrī „Latvijas Strēlniekā” pirmajā lapā tika nodrukāta gan PSRS Aizsardzības tautas komisāra pavēle, gan četri raksti, kuros tika publicētas karavīru apņemšanās izpildīt pavēli, aprakstīts pavēles izskaidrošanas darbs, kā arī karavīru apņemšanās.¹⁰⁴⁹ Analoga situācija bija arī pēc J. Staļina 1942. gada 1. maija pavēles, kad laikraksta 9. maija numurā tās izskaidrošanai bija veltīti pieci raksti un arī dzejolis.¹⁰⁵⁰ Pavēlē J. Staļins atkārtoti 1942. gadā bija noteicis, ka jāpanāk, lai „1942. gads kļūtu par vācu fašistiskā karaspēka galīgās sagrāves gadu, kad padomju zemi atbrīvo no hitleriskajiem neliešiem”.¹⁰⁵¹ Šajos rakstos parasti tika izmantota politiskajā darbā populārā metode: kāda karavīra personiskais stāsts, kurā viņš dalās ar savu apņemšanos. Konkrētās pavēles sakarībā kāds karavīrs apņēmas: „1. maijam jāklūst par ienaidnieka sakāves gadu. Mēs izpildīsim biedra Staļina 1. maija pavēli!” Izpildīt pavēli nozīmēja - „nesaudzīgi sist ienaidnieku”.¹⁰⁵²

Pavēles tika izskaidrotas daļās un apakšvienībās. Piemēram, laikraksts „Latvijas Strēlnieks” pēc kādas J. Staļina pavēles saņemšanas 1942. gada martā atzīmēja, ka „biedra Pieša daļā” notikušas 73 sanāksmes, kurās pavēle un palīgmateriāli nolasīti un iztirzāti. Papildus notikušas 93 sarunas par pavēli un „mūsu uzdevumiem”, kurās piedalījušies visi daļas sarkanarmieši. Ar tiem, kas piedalījās kaujas darbībā, notikušas individuālas pārrunas pirmajās līnijās. Aģitācijas dabā bijis iesaistīts viss daļas aktīvs. Propagandas instruktors vadījis 13 grupu sarunas, daļas komisārs – 9, partijas organizācijas sekretārs – 6, daļas komandieris - 2, tāpat vairākas sarunas vadījuši apakšvienību komisāri un politiskie vadītāji. Komandējošam sastāvam sarīkotas arī 5 pārrunas, no kurām vienu vadījis mūsu politiskās daļas vadītājs.¹⁰⁵³ Minētais piemērs apliecina, cik būtiski bija pavēles izskaidrošanai aptvert maksimāli visus karavīrus visās situācijās.

Pavēle „Ne soli atpakaļ!” Viena no nozīmīgākajām pavēlēm, kam bija tiešs iespaids arī divīzijas turpmākajā politiskajā darbā, bija J. Staļina 1942. gada 28. jūlijā izdotā pavēle „Ne soli atpakaļ!” („Ни шагу назад!” – *krievu val.*). Šī pavēle kļuva par turpmāko politiskā darba

¹⁰⁴⁹ Skatīt: Aizsardzības tautas komisāra pavēle. 1942. gada 7. novembrī; Ozola, Z. Mūsu uzdevumi; V.L. Pie darba; Daudzesietis, J. Karavīri iepazīstas ar biedra Staļina ziņojumu un pavēli; Grieze, V. Godam pildīsim. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.

¹⁰⁵⁰ Tā būs; Kauķītis, N. Sagrausim fašistus 1942. gadā. Mēs to izpildīsim; Kadiķis, A. Sācies sajūsmas apgarotais darbs; Mūrnieks, J. Atgriezoties frontē, izpildīsim biedra Staļina pavēli; Trusovs. Pilnībā iepazīsim savus ieročus; Lukss, V. Mums jāpārņāk. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.

¹⁰⁵¹ Tā būs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.

¹⁰⁵² Mūrnieks J. Atgriezoties frontē, izpildīsim biedra Staļina pavēli. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.

¹⁰⁵³ Smirnovs, J. Biedra Staļina pavēle ceļ mūsu kaujas gatavību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 17. marts, 1. lpp.

un disciplīnas uzturēšanas pamatu arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Pēc pavēles izdošanas sekoja Ziemeļrietumu frontes pavēlnieka pavēle Nr. 92, kurā tika izskaidrota pavēle „Ne soli atpakaļ!”. Savukārt pēc tam tika izdota divīzijas komandiera J. Veikina pavēle divīzijas daļām. Pavēle tika nolasīta un izskaidrota visam divīzijas personālsastāvam, par ko tika ziņots, ka „karavīri, politdarbinieki un komandieri tagad zināja, ka kaujā no viņiem tiks prasīts vairāk”. Pēc tās izsludināšanas pieauga prasības pret personālsastāvu, galvenokārt disciplīnas uzturēšanas un soda politika jomā. Pavēles satura galvenā ideja: par pozīciju atstāšanas bez pavēles paredzēta nošaušana ierindas priekšā. Daudz aktīvāk varēja sodīt tos, kas bēga no kaujas lauka vai izrādīja bailīgumu.¹⁰⁵⁴ Kā atzīst laikraksta „Latvijas Strēlnieks” atbildīgais redaktors V. Kalpiņš tad, ne pirms, ne pēc tam nekad tik bargs dokuments armijā netika redzēts. Tas, pēc viņa domām, nozīmēja, ka dienvidos atdota ne viena vien pozīcija. To sauc arī par bēgšanu, un stāvokli normalizēt varēja tikai ar ārkārtējiem līdzekļiem: „Armijai vajadzēja saprast, ka 227. pavēle ir spēkā visā padomju – vācu frontē. [...] 227. pavēle nekādi nebūtu piemērojama miera laikiem. Toties kaujā par Staļingradu tā panāca savu.”¹⁰⁵⁵

Pēc šīs pavēles divīzijas daļās un apakšvienībās sāka masveidā uzskaitīt nošautos vācu karavīrus, un pieauga snaiperu kustības nozīme.¹⁰⁵⁶ Daudzi karavīri esot pilnībā apzinājušies, ka, tikai nošaujot lielu vācu karavīru skaitu, var saglabāt sev dzīvību un panākt uzvaru. Piemēram, 92. strēlnieku pulkā 1. septembrī darbojās 15 snaiperi, kas savus snaipera pienākumus bija sākuši pildīt no 15. līdz 26. augustam. Līdz 1. septembrim viņi bija nošāvuši 147 vācu karavīrus, bet līdz 4. septembrim šis skaitlis bija pieaudzis līdz 174 cilvēkiem.¹⁰⁵⁷ Īpaši jāatzīmē jaunākais leitnants J. Vilhelms, kuram par snaiperu kustības attīstīšanu piešķīra Padomju Savienības varoņa nosaukumu, un, kurš saņēma arī augstāko ASV kaujas apbalvojumu – Nopelnu Krustu.¹⁰⁵⁸ Tieši jūlijā, augusta laikā snaiperu kustībai pievērsās arī M. Meikšāne, kas ir viena no zināmākajām divīzijas snaiperēm. Viņas piemērs ir viena no spilgtākajām liecībām tam, ka frontē redzamās kara šausmas un nāves klātbūtne ikdienā radīja

¹⁰⁵⁴ V. Kacenas romāna „Kājāmgājējs karā” varonis par pavēles pildīšanu saka: „Pavēle „Ne soli atpakaļ!” Šad tad es šāvis neesmu, kad būtu jāšauj par šīs pavēles neizpildīšanu. Tādas tiesības man ir. Pat it kā pienākums. Skaidrs ir tikai viens, ka tik grūts brīdis karā, kā pašlaik, nav vēl bijis. Savās politinformācijas pulka komjauniešiem es, protams, tā nerunāju.” - Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 255. lpp.

¹⁰⁵⁵ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļānās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 26. jūnijs, 5. lpp.

¹⁰⁵⁶ Visos pulkos labākos snaiperus ieskaitīja automātistu rotās. Viņiem tika dota liela rīcības brīvība, jo snaiperis pats organizēja savu darbu, galvenais bija rezultāts. Sīkāk skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļānās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 26. jūlijs, 4. lpp.

¹⁰⁵⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 118. l., 14. lp.

¹⁰⁵⁸ Briežkalns, I. *No Narofomīnkas līdz Imulai*, 12. lpp.

izmaiņas karavīru apziņā, kad vārds „atriebt” nebija vairs tikai propagandas sauklis, bet reāli iemiesojās ilgstošā darbībā.¹⁰⁵⁹

Pēc pavēles „Ne soli atpakaļ!” izsludināšanas tika noteikta jauna kārtība politisko ziņojumu saturā. Šī kārtība uzskatāmi ilustrē politiskā darbinieka ikdienu. Katru dienu līdz 9:00 politiskie ziņojumi bija jāiesniedz divīzijas politiskajā daļā. Tajos īpaši bija jāizceļ tas, kā tiek ieviesta militārā kārtība daļās un apakšvienībās, un kā norit disciplīnas nostiprināšanas gaita saskaņā ar pavēli. Bija jāziņo par nošauto vācu karavīru skaitu, par snaiperu posteņiem, par karavīriem un komandieriem, kas vēl nav uzsākuši nošauto vācu karavīru uzskaiti. Būtībā tika izveidota vēl stingrāka karavīru politiskās uzraudzības sistēma, jo, piemēram, regulāri apakšvienībās tika uzskatīts kas un cik vācu karavīrus ir nošāvis.¹⁰⁶⁰ Īpaši tas pastiprinājās pēc tam, kad divīzijai piešķīra gvardes divīzijas vārdu. Dažādās politiskajās nodarbībās tika apskatītas tēmas: „Dzelzs militārā disciplīna – sarkanās armijas uzvaras ķīla”, „Katra karavīra svēts pienākums pilnībā apgūt savu ieroci”, „Komandiera pavēle – dzimtenes pavēle”, „Esošais brīdis un mūsu uzdevumi”, „Kāpēc mūsu divīziju pārveidoja par gvardes” u.c.¹⁰⁶¹

Sociālistiskās sacensības. Sociālistiskās sacensības 201. latviešu strēlnieku divīzijā tika uzsāktas vienlaicīgi ar tās formēšanu 1941. gada rudenī. Jau septembrī laikraksta „Latvijas Strēlnieks” 23. septembra numurā to norisei divīzijas apakšvienībās bija veltīti septiņi raksti, kas netieši norādīja uz pasākuma būtiskumu un apmēriem. Sociālistiskās sacensības mērķis armijā bija ar sacensības palīdzību veicināt militāro un politisko apmācību daļās un apakšvienībās, kā arī uzlabot disciplīnu. Komandieriem un politiskajiem darbiniekiem karavīriem apakšvienībās bija jāuzdod konkrēti sacensību jautājumi, jāpalīdz sastādīt sacensību līgumi un sistemātiski jākontrolē to pildīšana. Kaujas un politiskās mācības bija jānoorganizē tā, lai katra apmācību stunda notiktu zem sociālistiskās sacensības zīmes.¹⁰⁶² Bieži vien sociālistiskās sacensības izpausmes bija primitīvas, visbiežāk karavīri apņēmas izpildīt to, kas viņiem kā militārpersonām bija jāpilda obligāti jebkurā gadījumā. Piemēram, kādā apakšvienībā karavīri bija apņēmušies turēt savus apavus tīrus un priekšzīmīgā kārtībā. Savukārt kādā citā apakšvienībā karavīri apņēmušies „izbeigt sarunāšanos ierindā un

¹⁰⁵⁹ Par savu kļūšanu par snaiperi M. Meikšāne raksta: „Kāpēc es kļuvi par snaiperi? Mēs cīnījāmies, vilkām ievainotos. Izvelc ievainoto, bet viņš nomirst, tikai spēkus tērē. Glāb, glāb, bet viņš tāpat nomirst. Un tāds labs cilvēks, un pirms kaujas ar visiem runā, visus zini, kādi karavīri, kādi komandieri, un tad pēkšņi redzi – mirst cilvēks, nevari viņu izglābt un domā: „Kaut vienu vācieti nogalināt.” - LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 28. l., 67. lp. (M. Meikšānes atmiņas, 16.04.1943.).

¹⁰⁶⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 191. l. (Pavēļu, izziņu un citu izejošo dokumentu par personālsastāvu, disciplīnu u.c. kopijas, 15.10.1941.-19.03.1943.), 42. lp.

¹⁰⁶¹ Turpat, 171. l., 12. lp.

¹⁰⁶² Augstāk sociālistiskās sacensības karogu! *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 23. septembris, 1. lpp.

pretimrunāšanu grupas komandierim un citām vadošām personām”.¹⁰⁶³ Ņemot vērā, cik būtiska bija disciplīnas ievērošana marša laikā, sociālistiskā sacensība tika izmantota arī, lai uzturētu kārtību tajā. Piemēram, 1942. gada jūnijā vidū, kad divīzija pēc atrašanās pusaplenkuma stāvoklī pie Staraja Rusas tika atvilkta no frontes, apakšvienību starpā tika veikta sociālistiskā sacensība par labāko maršu (gājieni). Piemēram, 92. strēlnieku pulka 7. rota sacentās ar 8. rotu par sekojošām lietām: lai nebūtu neviens atpalikušais karavīrs, nebūtu nobrāzta kājas. Sacensības ietvaros uzdeva arī organizēt marša laikā māksliniecisكو pašdarbību un izdot kaujas lapiņas. Pēc sacensības beigām tika konstatēts, ka 92. strēlnieku pulkā bija tikai divi atpalikušie, turklāt abi bija atpalikuši veselības stāvokļa dēļ. Kāju nobrāzumi bijuši vienā gadījumā.¹⁰⁶⁴

Īpaša sociālistiskā sacensība tika attīstīta pirms valsts svētkiem. Piemēram, 1941. gada rudenī pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā karavīri vēlējās „ātrāk un labāk piesavināties komplicēto kara mākslu, iemācīties graut ienaidnieku katros apstākļos, katrā laikā”.¹⁰⁶⁵ Arī 1942. gada oktobrī tika izsludināta analoga pirmsoktobra sociālistiskā sacensība, kurā bija noslēgti dažkārt grūti izprotami līgumi, piemēram, „taktisko mācību laikā divi sarkanarmieši noslēdza līgumu par to, kas ātrāk izraks ierakumu. Tomēr neviens no viņiem nezināja, cik ilgā laikā tāds ierakums jāizrok pēc reglamenta. Viņu apņemšanās vispār nebija saistīta ar laiku. Neraugoties uz to, šai gadījumā tam bija jābūt vienam no pamatelementiem. Atstāta bez kontroles, tā esot izbeigusies”.¹⁰⁶⁶

1942. gadā līdztekus tradicionālai sociālistiskai sacensībai, pieauga arī t.s. „vācu karavīru šaušanas sacensības”. To mērķis pēc propagandas domām nebija tikai „formāls paņēmieni statistikas ziņu iegūšanai par vienības panākumiem”, bet tām bija jāklūst par dzinējspēku, kas dotu kaujas darbībai „īsto dziļumu un vērīenu”, un caur kara karavīra veikto personisko nošauto vācu karavīru uzskaiti, bija jāpieaug sacensībai starp karavīriem, lai būtu izcili panākumi vācu karavīru šaušanā.¹⁰⁶⁷ Tās organizēšanā bija iesaistīti komjaunieši, kas, piemēram, iepriekš bija pagatavojuši speciālas burtņīcas, kur karavīriem veikt uzskaiti.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶³ Augstāk sociālistiskās sacensības karogu! *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 23. septembris, 1. lpp.

¹⁰⁶⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 106. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojums, 17.06.1942.).

¹⁰⁶⁵ Ieslēgsimies pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. oktobris, 1. lpp.

Sociālistiskās sacensības plāns vienā no vadiem: 1. Pilnīgi iepazīties visīsākā laikā ar mīnmetēja materiālo daļu un darbību; 2. šaušanas vingrinājumus izpildīt tikai labi un ļoti labi; 3. Visu ieroču šķiru daļas sajaukt un salikt naktī; 4. Taktiskās mācības veikt tikai labi; 5. Sarīkot trīs teorētiskās lekcijas par minētajiem punktiem; 6. Ārpus polistundām sarīkot pārrunas: a) par starptautisko stāvokli; b) sarkanarmietis gūstā nedodas; c) partizāņu kustības vēsture un tās nozīme tagadējā karā; 7. Sarīkot trīs jautājumus par Marksisma – Ļeņinisma pamatjautājumiem”. – Skat. Damburs, E. Aicinām arī citus. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. oktobris, 1. lpp.

¹⁰⁶⁶ Saprast un novērst pielastās kļūdas. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 15. oktobris, 1. lpp.

¹⁰⁶⁷ Katram karavīram nogalināto fašistu uzskaiti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. decembris, 1. lpp.

¹⁰⁶⁸ Turpat.

Īpaši spraigi tā attīstījās 1942. gada pavasarī, par ko liecina gan karavīru personiskā sarakste, gan divīzijas komandiera politiskie ziņojumi. 1942. gada 16. martā J. Piesis rakstīja vēstulē: „Šodien tāda klusāka diena, acīmredzot – klusums pirms vētras... Tāpēc nolēmu Tev uzrakstīt vēstuli. Raujamies dūšīgi, lai izpildītu b. Staļina pavēli. Šaujām Fricus uz sacensību, daudzi jau sasnieguši pāri par 30.”¹⁰⁶⁹ Arī 16. marta politiskajā ziņojumā lasāms, ka „Kareivji, kaujas aktīva komandieri rāda paraugdarbus kaujas uzdevumu izpildīšanā. Lūk, daži no daudzskaitlīgajiem piemēriem: 92. strēlnieku pulka otrās rotas komandieris biedrs Vilnis apņēms ikdienas iznīcināt 2-3 fašistiskos karavīrus. Apņemtās saistības biedrs Vilnis izpilda sekmīgi. Viņš jau ir iznīcinājis 29 vācu karavīrus.”¹⁰⁷⁰

Vācu karavīru šaušana kā sociālistiskās sacensības galvenais izpausmes veids 1942. gada otrajā pusē tikai pieauga. Īpaši tās aktivitāte palielinājās tuvojoties vai nu kārtējiem valsts, vai divīzijas svētkiem. To veicināja arī snaiperu kustības nozīmes pieaugums divīzijā. Piemēram, jau 1942. gada augusta sākumā, sakarā ar tuvojošos divīzijas gadadienu 12. septembrī, pieauga sociālistiskā sacensība, kurā vissvarīgākā vieta bija „vāciešu šaušanai”.¹⁰⁷¹ To apliecina divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojumi par politiskā darba norisi attiecīgajā laika periodā. Tie liecina, ka, piemēram, 92. strēlnieku pulka daļās sociālistiskās sacensības noritot ar lozungu „Uz divīzijas gadadienu katram kareivim nepieciešams atklāt nošauto vāciešu rēķinu”. Tālāk tiek minēts, ka „sarkanarmietis, lieliskais 3. bataljona šāvējs Andrejevs jau esot nošāvis 9 vāciešus, apņēmis līdz 12. septembrim rēķinu palielināt līdz 20 un izsaucis uz sacensību sarkanarmieti Korotkovu, kura rēķinā ir 8 vācieši”.¹⁰⁷²

Laikraksts „Latvijas Strēlnieks”. Karavīriem avīze (laikraksts) bija viens no informācijas avotiem, savukārt politiskajiem audzinātājiem – veids, kā uzskatāmi propagandēt Sarkanās armijas un, īpaši, latviešu divīzijas vietu karā. Divīzijas karavīri nereti atzīst, ka tās papīram bija ļoti nozīmīga saimnieciska funkcija – tas tika izmantots smēķu / mahorkas uztīšanai.¹⁰⁷³ Neskatoties uz laikraksta mērķi - informēt ierindas karavīrus, karavīri atzīst, ka frontes pirmajā līnijā tās dabūtas reti, un „gandrīz nemaz mēs neredzam mūsu divīzijas avīzi „Latviešu Strēlnieks”. Tā laikam ir aizmugures avīze, jo līdz mums tā nonāk ļoti reti”.¹⁰⁷⁴ Arī

¹⁰⁶⁹ LNA LVA, 897. f. (Bērziņš-Andersons Jānis, Klēbergs Ēvalds, Miļuna Natālija, Piesis Jānis, Šurpe Eduards, Ego Eleonora / revolucionārās kustības dalībnieku dokumenti), 4. apr. (J. Pieša biogrāfiskie materiāli, atmiņas, fotogrāfijas, u.c.), 4. l., (J. Pieša frontes vēstules ģimenei, 09.09.1941.-31.07.1945.), 10. lp. (16.03.1942. vēstule).

¹⁰⁷⁰ Turpat, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 51. lp. (Izraksts no divīzijas politiskās daļas priekšnieka ziņojuma par darbu ar kaujas aktīvu, 16.03.1942.).

¹⁰⁷¹ Turpat, 82. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi. 08.1942.-01.1943.), 2. lp.

¹⁰⁷² Turpat.

¹⁰⁷³ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 17. lp.

¹⁰⁷⁴ Turpat.

politiskie darbinieki atzīst, ka avīzes nelasīja regulāri (īpaši kaujas apstākļos), jo apstākļi neļāvuši.¹⁰⁷⁵

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas izdots laikraksts „Latvijas Strēlnieks” bija vērā ņemama divīzijas politiskā darba platforma. Neapšaubāmi veids, kā politiskā daļa varēja apliecināt savu darbību un propagandēt J. Staļina un VK(b)P CK saukļus un teorijas par kara vešanas gaitu, mērķiem un karavīru vietu tajā. Laikraksta galvenais mērķis ļoti precīzi tika uzstādīts tā pirmajā numurā: būt labākajam karavīru padomdevējam, organizēt karavīru gribu uzvarēt neatkarīgi no tā, kur viņi atrastos (gājienā, kaujā, „ienaidnieka” aizmugurē), iedvesmot karavīrus ar varonības un drosmes piemēriem.¹⁰⁷⁶ Tas atspoguļoja apakšvienību dzīvi un palīdzēja politiskajā karavīru sagatavošanā.¹⁰⁷⁷ Mērķis viens – labi sagatavoties kaujas darbībai.¹⁰⁷⁸

Pirmais laikraksta numurs iznāca 1941. gada 12. septembrī Gorohovecas nometnē divīzijas dibināšanas dienā. Tā vēlākais atbildīgais redaktors V. Kalpiņš par šo notikumu jau pēc kara beigām rakstīja: „Te nu viņš ir mūsu priekšā, tas pirmais numurs. Nav jau nekas liels. Laikraksta „galviņa” salikta turpat frontes tipogrāfijā, un neviena bildīte neatdzīvina pelēko rindu klaju. Un tomēr tas ir mīļš un dārgs ikviena karavīra sirdij.”¹⁰⁷⁹ Laikraksta tirāža bija 3000 eksemplāri, iznāca 15 numuri mēnesī (reizi trijās dienās). Ar lauka pasta palīdzību to izplatīja uz katru bataljonu.¹⁰⁸⁰

Laikraksta iznākšanas sākumā pastāvēja diskusijas par tā nosaukumu, analogi kā divīzijas nosaukuma gadījumā. Kā atzīst V. Kalpiņš, tad ideoloģiskās dzīves vadītāji „kā velns no krusta” baidījās no visa nacionālā un vairījās vārda „latvietis”, „bargi pārbaudītāji tajā jo bieži centās saskatīt nacionālisma pazīmes. Kādēļ tad velti riskēt?” Viņš arī uzskata, ka laikraksta nosaukums „Latvijas Strēlnieks” bija nodevas laikmeta garam.¹⁰⁸¹ Tā pirmais redaktors M. Zaķis atzīst, ka tika piedāvāti daudzi nosaukumi – „Latviešu Strēlnieks”, „Latvijas Strēlnieks”, „Kolhozu Strēlnieks”, tomēr beigās palika pie „Latvijas Strēlnieks”, lai

¹⁰⁷⁵ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 4. lp. (Sarunas ar J. Piesi stenogramma, 06.06.1943.).

¹⁰⁷⁶ Kalpiņš, V. Mūsu avīzes uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 2. lpp.

¹⁰⁷⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 3. lp. Laikrakstā tā mērķi un uzdevumi tika nodefinēti šādi: „Laikraksts „Latvijas Strēlnieks” ir aicināts ar savu dzīvo vārdu, ar savu boļševistisko ietekmi attīstīt karavīros un komandieros labākās cīnītāju īpašības, palīdzēt sekmīgi un ar prasmi veikt atbildīgos uzdevumus. Avīzei jāpalīdz komandieriem saliedēt tik cieši organizētu un disciplinētu kaujas vienību, kas jebkuros modernā kara apstākļos spētu godam veikt savu – bez žēlastība sagraut ienaidnieku.” - Kalpiņš, V. Mūsu avīzes uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 2. lpp.

¹⁰⁷⁸ Kara varonēdrosmes relikvija. *Horizonts*, 1975, Nr. 8, 33.-34. lpp.

¹⁰⁷⁹ Citēts pēc: Treijs, R. Avīžnieki – karavīri. *Mājas Viesis*, 2006, 15. septembris, 22.-23. lpp.

¹⁰⁸⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 6. lp. (M. Zaķa atmiņas, 21.05.1943.).

¹⁰⁸¹ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 20. jūnijs, 6. lpp.

nebūtu šauri nacionāli.¹⁰⁸² Laikraksts par „Latviešu Strēlnieku” tika pārdēvēts 1943. gada vidū. Arī latviešu divīzijas karavīri kopš laikraksta izdošanas sākuma to saukuši par „Latviešu Strēlnieku” vai „Strēlnieku”. Kā atzīst laikraksta pirmais galvenais redaktors, tad redakcijā sākumā bija trīs cilvēki: „Grīnvalds, es un Budovskis. Cilvēku bija maz, avīze salīdzinoši bija bāla, mazliet pelēka, bet tai bija ļoti svarīga nozīme, jo tā bija latviešu. No tās iznākšanas bija tāda sajūta „Ā, atkal iznāk Latviešu Strēlnieks.”¹⁰⁸³

Sākotnējo laikraksta darbību raksturoja princips – pierašana pie tā, „ko drīkst un ko gribas publicēt”, kā pamatā bija īpaši izstrādātas prasības Sarkanās armijas daļu avīzēm kara apstākļos. Kā atzīmē laikraksta galvenais redaktors V. Kalpiņš, tad to no pārējām latviešu valodā iznākušajām avīzēm atšķīra trīs īpatnības, pie kurām laikraksta izdevējiem bijis ļoti grūti pierast. Tam pamatā tas, ka laikraksta līdzstrādnieki bija „civilisti”, kas „tikko bija uzvilkuši karavīru tērpus”.¹⁰⁸⁴ Laikraksts bija kara laika avīze, tāpēc daudzi jautājumi bija pakļauti armijas disciplīnas prasībām. Otrkārt, laikraksts bija orientēts uz sarkanarmiešiem un seržantiem, nodaļa, augstākais vads ir tas apjoms, kādā laikrakstam jādarbojas, „kas pāri par to, tas jau ir lieks un nevajadzīgs. Bet, jo mazāki avīzes apmēri, jo dārgāka katra rinda”.¹⁰⁸⁵ Treškārt, kara noslēpumu ievērošana: „Mēs nevarējām un nevarējām saprast, kāpēc pat to, ko par mūsu vienību raksta lielā prese, „Latviešu Strēlnieks” nedrīkst rakstīt.”¹⁰⁸⁶

Laikraksts tika izveidots ar mērķi informēt ierindas karavīrus un komandējošo sastāvu par karu un 201. latviešu strēlnieku divīzijas gaitām tajā. Tas saturēja bagātas un daudzveidīgas liecības par propagandas darbu jeb politiskā darba saturu 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Saturiski laikraksts atainoja tās pašas tēmas, kas bija aktuālas politiskajās nodarbībās un citos politiskā darba veidos. Laikrakstā ļoti precīzi var izsekot līdzī atsevišķiem divīzijas un Sarkanās armijas notikumiem. Informācijas analīze ir ļoti sarežģīta. Tradicionāli laikraksts bija tikai divas lapas biezs, pirmajā lapā ierasti tika publicētas J. Staļina izdotās pavēles, runas, kā arī tobrīd aktuālie politiskā darba virzieni, piemēram, nereti viss lapas

¹⁰⁸² Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūst. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 20. jūnijs, 6. lpp.

¹⁰⁸³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 6. lp. M. Zaķis bija pirmais laikraksta „Latvijas Strēlnieks” redaktors, no 1941. gada 12. septembra līdz 1942. gada 25. maijam. Starp pirmajiem „Latvijas Strēlnieka” līdzstrādniekiem bija rakstnieki un literārie darbinieki, kas evakuācijas ceļā bija nonākuši Padomju Krievijā un pēc tam divīzijā: F. Rokpelnis, A. Grigulis, J. Vanags, J. Grants, I. Lēmanis, I. Muižnieks, M. Rudzītis, E. Damburs, V. Lukss, K. Krauliņš, arī laikraksta „Cīņa” pastāvīgais korespondents J. Laganovskis un Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks K. Grīnvalds. 1942. gadā avīzē sāka strādāt M. Vulfons, kurš 1940.-1941. gadā bija strādājis par avīzes „Sarkanais Kareivis” redaktora vietnieku. Avīzes satura veidošanā aicināja iesaistīties arī karavīrus, komandierus un politiskos darbiniekus no visām divīzijas vienībām. – Skat.: Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūst. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 20. jūnijs, 6. lpp.

¹⁰⁸⁴ Kalpiņš, V. *Avīze – karavīrs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1947. 20. lpp.

¹⁰⁸⁵ Turpat, 21. lpp.

¹⁰⁸⁶ Turpat.

atvēruma bija veltīts snaiperu kustības attīstībai vai sociālistiskās sacensības norisei. Pirmais numurs daļēji bija veltīts kara zvēresta nodošanai, kā arī situācijai frontē. Nepārkāpjot nepieciešamo slepenību, laikrakstam bija jāatbilst aktuālās politiskās darba tēmas, kas attiecīgos periodos mainījās. 1941. gada rudenī laikraksts savos sarakstos lieliski akcentēja sociālistiskās sacensības nepieciešamību un attīstību, piemēram, atainoja latviešu strēlnieku piemēra izmantošanu politiskajā darbā, kā arī īpaši aktualizēja jautājumus par mākslinieciskās pašdarbības nozīmi karavīru dzīvē. Turpmākajos numuros tika rakstīts par kaujas dziesmu, sociālistisko sacensību par labākajiem panākumiem kara mākslas apgūšanā, kara noslēpuma glabāšanai, prasmei dzīvot kara laika apstākļos.

Laikraksta veidotāji atzīst, ka sākumā bijis svarīgi parādīt, ka „arī vācieši māk bēgt”, sākotnējā periodā dominējot tekstiem par ienaidnieka parādīšanos utt.¹⁰⁸⁷ „Latviešu Strēlnieks” mācīja lasītājus, kā cīnīties tieši militārajā ziņā. Tajos kaujās pabijušie karavīri stāstīja, kā iznīcināt hitleriešu automātistus un iegūt „mēli”, kā kļūt par teicamu snaiperi. Redakcijas darbinieki esot paši tulkojuši Padomju informācijas biroja ziņojumus un tos nekavējoties ievietojuši laikrakstā.¹⁰⁸⁸

Saturiski laikraksts mainījās pēc divīzijas piedalīšanās pirmajās kaujās, un tā raksti īpaši apliecināja, pēc V. Kalpiņa domām, ļoti būtisku avīzes uzdevumu – „saglabāt varoņu piemiņu”. Šo tematu esot aizsācis dzejnieks V. Lukss ar dzejoli „Leitnants Spalāns kaujā”.¹⁰⁸⁹ Jebkura laikrakstā nopublicēta pozitīva stāsta mērķis bija radīt sekotājus attiecīgai idejai, attiecīga cilvēka piemēram. Īpaši daudz visā apskatāmajā periodā laikrakstā tika attīstīta jau 1941. gada rudenī aktuālā tēma „karavīrs kā piemērs”. Kā tika minēts iepriekš – piemērs tika uzskatīts par vienu no augstākajām politiskās aģitācijas formām. Veiksmīgs varoņa un varoņdarba attēlojuma mērķis esot bijis stiprināt karavīros to labākās īpašības. Ja 1941. gada rudenī tie vairāk bija raksti par latviešiem, kas piedalījušies Padomju Krievijas Pilsoņu karā, tad kara gaitā, pēc divīzijas piedalīšanās kaujās, tie jau bija divīzijas karavīru stāsti. Parasti raksti par karavīriem, kas būtu jāņem par piemēru, tika publicēti sadaļās „Tēvijas kara varoņi”, „Mūsu labākie cīnītāji”, „Pirmajās līnijās”.¹⁰⁹⁰ V. Kalpiņš par to raksta: „Ja toreiz kāds būtu mēģinājis apšaubīt šāda parauga veiksmi vai noliegt tā nepieciešamību armijas

¹⁰⁸⁷ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 6. lp.

¹⁰⁸⁸ Treijs, R. Avīze karavīra šinēlī. *Padomju Jaunatne*, 1985, 1. maijs, 2. lpp.

¹⁰⁸⁹ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūst. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 3. jūlijs, 9. lpp.

¹⁰⁹⁰ Skat., piemēram, Kalpiņš, V. Ložmetējnieka Urbāna attapība. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 23. februāris, 2. lpp.; Rokpelnis, F. Polītvadītājs Amdurs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 23. februāris, 2. lpp.; Muižnieks, I. Snaiperis Raibais. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 1. lpp.; Kacene, V. Apakšvienības komandieris Tenisons. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.; Laganovskis, J. Georgs Saldūksnis. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 31. marts, 1. lpp.

dzīvē, tādu „pravieti” uzskatītu par prātā jukušu. Sākumā taču bija tikai viens Aleksandrs Matrosovs! Ar preses un literatūras starpniecību drīz viena katrā lielākā karaspēka vienībā viņam atradās sekotāji.”¹⁰⁹¹ Tradicionāli raksti bija par divīzijā zināmiem cilvēkiem, kas veikuši kārtējo varoņdarbu. Jāatzīmē, ka 1942. gadā salīdzinoši bieži tika publicēti raksti par divīzijas snaiperiem J. Vilhelmu un M. Meikšāni.¹⁰⁹² Rakstu autori centās atveidot karavīru portretu, īsu biogrāfiju, parādīt viņu – savas specialitātes meistarību darbības rokrakstu.¹⁰⁹³ Jāatzīmē, ka kā īpaši paraugi tika izcelti arī komjaunatnes un partijas biedri, kas tādējādi veicināja šo organizāciju popularitāti. Iepretim pozitīviem piemēriem nereti bija arī raksti par disciplīnas pārkāpējiem, gūstā saņemtajiem vācu karavīriem. Pēc gvardes nosaukuma saņemšanas pieauga prasība rakstos atainot gvardes nosaukuma nozīmi un prasības, lai godam varētu „nest šo titulu”.

Kaujas lapiņas un sienas avīzes bija tāds pats politiskās audzināšanas „ierocis kā politiskās nodarbības vai politinformācijas (u.c. politiskā darba veidi). Tās bija uzskatāms propagandas materiāls, kā sagatavošanā parasti piedalījās liels daudzums apakšvienību karavīru (rotas, vadu). Tradicionāli tika sagatavota viena kaujas lapiņa nedēļā vai sienas avīze mēnesī. Tām noteikti bija jāatbilst disciplīnas stāvoklis apakšvienībās (karavīri, kam bija pārkāpumi, kas izcēlās, uzlabojumi), ar mērķi - nostiprināt disciplīnu un apakšvienības kaujas spējas, kā arī paaugstināt karavīru politiskās kultūras līmeni u.c. jautājumus. Politiskie darbinieki uzskatīja, ka tām ir tikai audzinoša nozīme, un tām bija jāklūst par karavīru palīgiem: „Viņas palīdz vadībai veikt kaujas apmācības, popularizē labākās kaujas pieredzes, māca sarkanarmiešiem uzvarēt ienaidnieku.”¹⁰⁹⁴ Kaujas lapiņas popularizēja bezbailīgus, drošus un veiklus cīnītājus, un ar asu vārdu un spēcīgu karikatūru kritizēja tos, kas tādi nebija (uz militārās pieredzes izmantošanu propagandas darbā).

Jāatzīmē, ka politiskie darbinieki ļoti kontrolēja to saturu un informācijas atjaunošanas regularitāti, kas tika atspoguļots gan partijas biroja sēdēs, gan laikrakstā „Latvijas Strēlnieks”. Galvenokārt tika kritizēta to iznākšanas neregularitāte. Par galveno satura vājināšanās iemeslu uzstātāja biežās redaktoru maiņas, un tajā tika vainoti politiskie vadītāji, kuri maz instruējot

¹⁰⁹¹ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 3. jūlijs, 9. lpp.

¹⁰⁹² Skat., piemēram, Mūsu lepnums un gods. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 25. jūlijs, 1. lpp.; Vienības lepnums. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 2. septembris, 1. lpp.; Vulfsons, M. Pirmās snaiperes. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 2. lpp.; Šmidts, A. Biedrs Vilhelms pie snaiperiem. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. decembris, 1. lpp.; Doļeckis. Kaimiņu aicināti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. decembris, 1. lpp. Visi minētie raksti vai nu apraksta kādu snaiperu darbības aspektu, vai arī stāsta par viņu darbības ietekmi uz pārējiem karavīriem.

¹⁰⁹³ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 3. jūlijs, 8. lpp.

¹⁰⁹⁴ Grīnvalds, K. „Kaujas lapiņas” – karavīru palīgs. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 2. lpp.

redaktorus un korespondentus. Tika ieteikts (tas notika arī realitātē) organizēt kaujas lapiņu skates, atzīmēt labākās un vājākās avīzes un to redaktorus, palīdzēt katram vadam izveidot „kaujiniecisku „Kaujas lapiņu”- karavīru draugu un palīgu”.¹⁰⁹⁵ Atspoguļoja ik pa laikam labāko kaujas lapiņu redaktoru stāstus, kurās iepazīstināja ar sava vada kaujas lapiņu. Piemēram, kaujas lapiņas redaktors J. Pūpelis atzina, ka viņa vada kaujas lapiņas veidošanā līdzdarbojoties vairāk kā desmit aktīvu kara korespondentu.¹⁰⁹⁶ Pēc kaujām mainījās saturiskās prasības kaujas lapiņām un sienas avīzēm. Arī to veidotājiem tika izvirzīta prasība ievietot kaujas dalībnieku rakstus par savām cīņām. Tieši šādi raksti un piemēri spējot iedvesmot tālākām cīņām, kas palīdzot „vērtīgajai kauju pieredzei kļūt par visu īpašumu”.¹⁰⁹⁷

Mākslinieciskās pašdarbības attīstīšana. Mākslinieciskās pašdarbības attīstīšana 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija īpašs politiskā darba veids, viens no spēcīgākajiem paņēmieniem saiknes saglabāšanā ar nacionālo (latvisko), izmantojot latviešu kultūras elementus. Tās mērķis bija karavīros radīt piederības sajūtu Latvijai un latviešiem. Ir pazīmes, kas liecina, ka tieši mākslinieciskajā pašdarbībā vistiešāk izpaudās dažādi nacionālie elementi. Piemēram, iespēju robežās tika atļauta ideoloģiski atbilstošu tautasdziesmu izpildīšana (raksturīgākā „Pūt, vējiņi!”), tika izpildītas latviešu komponistu dziesmas utt. Galvenie divīzijā izmantotie mākslinieciskās pašdarbības veidi bija: dziesmu sacerēšana un dziedāšana, dejošanu un teātra spēlēšana (iekļaujot mākslinieciskās pašdarbības skates, konkursus, sociālistisko sacensību un koncertus).

Tās attīstība, gluži kā visi citi politiskā darba veidi, bija process, kas neapšaubāmi izrietēja no divīzijas vispārējās darbības un citiem starptautiskajiem (militārajiem) notikumiem. Divīzijas politiskā daļa jau kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas pietiekami skaidri bija noformulējusi, ka latviešu dziesmai, dejai un mūzikai uzmanība jāpievērš tieši tāpēc, ka divīzija ir nacionālā daļa, un tai ir specifisks nacionālais sastāvs.¹⁰⁹⁸ Mākslinieciskā pašdarbība tika attīstīta līdz ar divīzijas formēšanas uzsākšanu. Iemesli tam bija divi. Pirmkārt, karavīrus, kas tikko bija nonākuši Gorohovecas nometnē, sev jaunā vidē, bija nepieciešams nodrošināt ar izklaidējoša rakstura nodarbībām pēc militārajām un politiskajām apmācībām. Otrkārt, notika mērķtiecīga mākslinieciskās pašdarbības attīstīšana, lai karavīri sajūtu piederību divīzijai un būtu vienoti. Karavīri vai nu paši tika iesaistīti mākslinieciskajā pašdarbībā, vai nu kļuva par dažādu evakuācijā esošu Latvijas PSR mākslinieku koncertu un teātra izrāžu apmeklētājiem. Gan sociālistiskā sacensība, gan pašdarbības attīstīšana tika

¹⁰⁹⁵ Grīnvalds, K. „Kaujas lapiņas” – karavīru palīgs. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 2. lpp.

¹⁰⁹⁶ Grīnvalds, K. „Kaujas lapiņas” redaktors Jānis Pūpelis. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. oktobris, 1. lpp.

¹⁰⁹⁷ Osis, J. Kaujas lapiņu jaunie uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 28. janvāris, 1. lpp.

¹⁰⁹⁸ Smilga, P. Pašdarbības skate. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. novembris, 1. lpp.

uzsākta faktiski vienlaicīgi, 1941. gada septembra sākumā, kas norāda uz abu būtisko lomu karavīru politiskajā audzināšanā.

Dziesma (plašāk – mūzika) bija saistīta ar nacionālo, Latviju un mājām. 201. latviešu strēlnieku divīzijas sakaru rotas vada komandiera palīgs vecākais leitnants A. Dāboliņš 1942. gada 29. jūlijā savā dienasgrāmatā ierakstījis: „Spēlēju garmošku vai guļu. Garmošku spēlēdams, mēģinu atcerēties vecos labos šlāgerus, no kuriem kādreiz sila sirds vai veikli cilājās kājas dejojot. Spēlējot kādu skumju motīvu, brīžiem tiešām izdevās uzburt bijušā ilūziju. Ilgas pēc savas dzimtenes tas stipri vien pastiprina un skumju garastāvokli kaut vai tādi gabali – „vēl reiz, draugs, nāksi tu, kad sirds tev pilna skumju būs” vai – „vēl reiz, draugs, nāksi tu, kad sirds tev skumju pilna būs” vai: „es taviem vārdiem, draugs, reiz ticēju no sirds”, kuru kādreiz klausoties Latvijas radiofonā, sieva raudāja”. Tādējādi atstājot liecību par dziesmas un dziedāšanas nozīmi karavīra dzīvē.¹⁰⁹⁹

Ņemot vērā, ka dziesmas karavīros veidoja saikni ar Latviju, to izmantoja arī politiskie darbinieki, palielinot dziesmas izmantošanu politiskajā darbā. Dziesma kļuva par vienu no būtiskākajiem politiskās audzināšanas sastāvdaļām: tās sacerēšana, mācīšanās, dziedāšana un klausīšanās. Pēc propagandas domām dziesmu dziedāšana bija politiskās audzināšanas ierocis, un „kopīgi dziedāta kaujas dziesma bija salīdzināma ar pavēli, kas „ar varenu spēku liek tūkstotim vienā laikā domāt vienu domu, vienādi just, vienādi iekvēloties naidā. [...] Dodiet dziesmas kas palīdz uzvarēt”.¹¹⁰⁰ Dziesmas propagandēja latviešus kā cīnītājus pret nacismu, Latvijas un visas padomju zemes atbrīvotājus un tautu draudzībā dzīvojošus. Propagandas mērķis šiem pašdarbības pasākumiem bija parādīt latviešu gatavību kopā ar citām PSRS tautām iet un cīnīties frontē. Tāpēc arī tas tiek formulēts kā „Dziesmas ataino latviešu gatavību kopā ar visām Padomju Savienības tautām līdz galam triekt vācu iebrucējus, daudzu gadsimtu latviešu naidis pret vāciešiem”.¹¹⁰¹

Īpaši aktuāli tas bija laikā, kad nenotika kaujas darbība, un īpaši 1941. gada rudenī. Uzskatāmu raksturojumu mākslinieciskās pašdarbības attīstībai sniedz laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” ievietotie apraksti par to. Pirmais raksts par to jau tika nopublicēts laikraksta 2.

¹⁰⁹⁹ 201. (vēlāk - 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vecākā leitnanta Alberta Dāboliņa dienasgrāmata. 1942. gada 30. janvāris – 1943. gada 2. aprīlis. Grām.: Neiburģs, U., Zelče, V. (red.). (*Divas puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 135. lpp. Arī citi karavīri nereti savās atmiņās piemin dziedāšanu, kas liecina par dziesmas lielo nozīmi ikviena karavīra individuālajā dzīvē. Piemēram, G. Lande daudzus gadus pēc kara, aprakstot došanos uz fronti, min, ka vilcienu vagonos izpildījuši „Nu, ar dievu, Vidzemīte!”, „Jauns un trakts tu, puika, esi bijis”. Kā atzīmē G. Lande, tad pēdējo „vecie karavīri”, kas jau bijuši frontē, uzskatījuši par divīzijas dziesmu, tāpēc tā tikusi izpildīta ar sevišķu skaļumu. Skat.: LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 2. lp.

¹¹⁰⁰ FR. R. Dodiet dziesmu, kas palīdz mums uzvarēt! *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.

¹¹⁰¹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 17. lp.

numurā 19. septembrī kā aicinājums dziedāt kaujas dziesmas.¹¹⁰² Tika uzskatīts, ka būtiski ir darīt lietas, kas vieno, uz ko arī attiecīgi tika norādīts: „Dziesmas, harmonikas un dejas ir karavīra draugi. Tās vieno cilvēkus, palīdz vieglāk pārciest kara dzīves grūtības un rada cīnītājos dzīvespriecīgu nosakņojumu.”¹¹⁰³ Dziesmai un harmonikām bija jāskan visur: gan gājienā, gan atpūtas brīžos, gan ejot uz mācībām, gan nākot no tām. Katrā rotā, vadā bija jābūt priekšdziedātājiem, un „viņi arī ir, tikai vajag viņus atrast, organizēt un palīdzēt”.¹¹⁰⁴ Spriežot pēc publicētās informācijas laikrakstā, tam bija liela atsaucība. Bija uzsākta koru un priekšdziedātāju organizēšana (vados un grupās), kam bija liela atsaucība, jo astoņu priekšdziedātāju vietā bija pieteikušies aptuveni 15. Bijis seminārs dziesmu iestudēšanai, kā rezultātā sekojis ierosinājums noorganizēt dziesmu un deju ansambli ar lielu skaitu dalībnieku.¹¹⁰⁵ Par priekšdziedātājiem karavīri rakstīja arī vēstulēs, tos saucot par „pulka lakstīgalu – zapevalu, „kas dzied rītā agri, pustumsā un vēlā naktī, pēc vakariņām, ejot visur.”¹¹⁰⁶ Karavīri dziedāja tautas dziesmas, karavīru dziesmas un pat romances. Piemēram, dziedājuši „Pāri kalniem, pāri lejām...”, „Tankistu maršs”, „Astoņpadsmitais gads”, „Tačanka”, „Trīs tankisti”.¹¹⁰⁷ 1941. gada 17.-18. septembrī A. Ankups rakstījis: „Nupat pievakare, un puīši dzied ermoņiku pavadībā „Varen plaša mana zeme dzimtā”. Te ir tā, ka, ja padzīvosi dažas dienas starp latviešu puīšiem un meitām, tad negribas vairs no šejienes projām.”¹¹⁰⁸ 1941. gada oktobrī notika dziesmu un deju skate. Tika publicēti arī dzejoļi, kas netieši norādīja uz dziesmas lielo nozīmi: piemēram, dzejnieka V. Luksa dzejolis „Soļa dziesma”,¹¹⁰⁹ vai „Ložmetējnieku dziesma”.¹¹¹⁰

Oktobrī tika izsludināts kaujas dziesmu konkurss, kura mērķis bija sacerēt labāko kaujas un gājiena dziesmu. Šis konkurss ļoti precīzi norāda, kāds bija dziedāšanas mērķis – propagandas darbs, jo tām tika izvirzīti seši kritēriji, kas atspoguļojas arī citās politiskā darba aktivitātēs: galvenokārt tie ir saistīti ar karavīru cīņas mērķi, kādam tam jābūt pēc propagandas domām.¹¹¹¹ Priekšdziedātāju semināros tiem bija jāiemācās vismaz piecas

¹¹⁰² Dziedāsim kaujas dziesmas. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.

¹¹⁰³ Turpat.

¹¹⁰⁴ Turpat.

¹¹⁰⁵ Turpat.

¹¹⁰⁶ A. Ankupa vēstule sievai E. Ankupei, 14.09.1941. Grām.: Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*, 74. lpp.

¹¹⁰⁷ Lai skaņāk atskan dziesma. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.

¹¹⁰⁸ A. Ankupa vēstule sievai E. Ankupei, 17.-18.09.1941. Grām.: Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*, 73. lpp.

¹¹⁰⁹ Lukss, V. Soļa dziesma. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 1. lpp.

¹¹¹⁰ Rudzītis, M. Ložmetējnieku dziesma. *Latvijas strēlnieks*, 1941, 18. oktobris, 1. lpp.

¹¹¹¹ Dziesmām bija jāatspoguļo „padomju tautu varonīgā cīņa ar fašistiskajiem iebrucējiem”, jāapliecina tas, ka latvieši kopā ar citām padomju tautām dodas atbrīvot „Padomju Latviju un visus Dzimtenes ieņemtos rajonus”, uzticība latviešu strēlnieku kaujas tradīcijām un varenībai, kas Pilsoņu kara laikā cīnījās sarkanās armijas rindās,

labākās dziesmas - kaujas dziesmas un tautasdziesmas. Visi nedziedot, bet kaujas dziesmas esot jādzied visiem, „lai kur atrastos Sarkanās armijas karavīri, visur jāskan padomju kaujas dziesmai”.¹¹¹² Papildus tam notika jaunu kaujas dziesmu radīšana (gan tekstu, gan mūzikas). Piemēram, komponists P. Smilga rakstot kompozīciju „Strēlnieku dziesma”, savukārt tās tekstu sacerot dzejnieks F. Rokpelnis.¹¹¹³ Rudenī tika pabeigts arī konkurss par labāko gājiena dziesmu. Kopumā tika izskatīti 26 dziesmu teksti un mūzika 15 tekstiem. V. Kalpiņš atzīmē, ka no kara strēlnieki atgriezās ar divām laika pārbaudi izturējušām dziesmām: dzejnieka F. Rokpeļņa un komponista J. Ozoliņa dziesmu „Reiz cēlās strēlnieks sarkanais” un rakstnieka A. Griguļa un komponista V. Lazdiņa dziesmu „Latviešu strēlnieku ešelons”. Pirmā radās Gorohovecas nometnē kaujas dziesmu konkursa laikā, otras tekstu dzejnieks sacerējis, atrodoties vilcienā no Maskavas uz fronti pie Staraja Rusas.¹¹¹⁴ „Reiz cēlās strēlnieks sarkanais” bija gājiena dziesma. Tā iederējās parādēs vai soļojot cauri pilsētām un ciemiem.¹¹¹⁵

Kritika izskanēja ne tikai par politiskajām mācībām un politinformāciju norisi, bet arī par vienu no ietekmīgākajiem propagandas veidiem māksliniecisko pašdarbību. 1941. gada rudenī tā (konkrēti sociālistiskā sacensība un politiskā sagatavošanās) apakšvienībās attīstījās lēni, nepatverot visu personālsastāvu, sevišķi komandējošo sastāvu.¹¹¹⁶ 1941. gada 18. novembrī notika divīzijas pirmā pašdarbības skate, pēc kuras daudzi politiskie darbinieki bija sapratuši, ka dziesmu un deju sacensības ir politiskās audzināšanas daļa, tā palīdz saliedēt cilvēkus, paceļ kaujas gatavību.¹¹¹⁷ Kopumā skatē bija piedalījušies 230 cilvēki, un pašdarbības kolektīvi tai bija gatavojušies aktīvi.¹¹¹⁸ Tā saturiski bija sadalīta: deklamācijas, skeči, dejas, mūzika un dziesmas. Jāatzīmē, ka skečs tika uzskatīts par spēcīgu aģitācijas ieroci pašdarbības kolektīva rokās, „kas ar savu aso satīri graiza un sit mūsu pretiniekus”.¹¹¹⁹ Populāras bija skeču tēmas, kurās tika apspriests kāds vācu armijas darbības aspektam piemēram: „Berlīnes čuksti”, „Stāsts par sumpurni, Hitleru un viņa asti”. Attīstījās arī dejošana, jo laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” tika minēts, ka „Biedra Pieša daļā jau izveidots

lai uzvarētu kapitālismu; latviešu tautas gadsimtu naidu pret „vācu suņiem bruņiniekiem”, mīlestību pret padomju dzimteni, dārgo boļševistisko partiju un Staļinu, kā arī apņēmību cīnīties. Skat.: Kaujas dziesmu konkurss. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. oktobris, 2. lpp.

¹¹¹² Smilga, P. Mācīsimies kaujas dziesmas. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 24. oktobris, 2. lpp.

¹¹¹³ Lai skaņāk atskan dziesma. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris. 1. lpp.

¹¹¹⁴ Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm nekļūst. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 9. jūlijs, 8. lpp.

¹¹¹⁵ Turpat.

¹¹¹⁶ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 25. lp.

¹¹¹⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 63. lp. (No divīzijas komandiera pavēles Nr. 678, 20.11.1941.).

¹¹¹⁸ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 81. l., 16. lp.

¹¹¹⁹ Smilga, P. Pašdarbības skate. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. novembris, 1. lpp.

neliels deju ansamblis, kas [...] sniedza skatam patīkamu krievu deju. Tās pašas daļas sanitāres glīti nodejoja zemnieču deju, tāpat biedra Prīverta daļas sanitāres tautas deju”.¹¹²⁰

1942. gada pavasarī divīzijā tika nodibināts dziesmu un deju ansamblis, kas gājis 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas ceļu „kā latviešu vārda mākslas un mūzikas cienītājs”.¹¹²¹ Arī ansamblis bija viens no veidiem, kas palīdzēja uzturēt latviskumu divīzijā. Tas uzstājās galvenokārt latviešu valodā. Ansambļa galvenā misija latviešu divīzijā, kas bija nacionālā karspēka daļa, bija popularizēt to, ka „tikai Sarkanā armija var nodrošināt kultūras uzplaukumu nacionālu pēc formas un sociālistisko pēc būtības”. Tas nozīmēja ideoloģiski atbilstošu latviešu dziesmu dziedāšanu, aptverot maksimāli visus karavīrus. Atļauju ansambļa pastāvēšanai lūdza PSRS Aizsardzības Tautas komisāram, paredzot tajā iekļaut 50 cilvēkus.¹¹²² Ansambļa repertuārā bija vairākas dziesmas no 1941. gada rudenī notikušā kaujas dziesmu konkursa, latviešu rakstnieku konkursa radītie skeči, deklamācijas, kā arī latviešu tautas dziesmas. Jāatzīmē, ka ansambli bija nolemts 1942. gada nogalē likvidēt, par ko īpašu satraukumu ansambļa pārstāvji pauda divīzijas politiskās daļas priekšniekam adresētajos ziņojumos.¹¹²³

Jāatzīmē, ka paralēli karavīru aktivitātēm dažādos mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos, veids, kā tā tika popularizēta, bija arī divīzijas politiskā daļas uzaicināto no Latvijas izbraukušos dziedātāju, piemēram, E. Pakules vai I. Jaunzemes koncerti, kā arī dažādu padomju kinofilmu demonstrējumi. Piemēram, J. Bērziņš atzīmē, ka kino seansi notikuši gandrīz katru nedēļu. Tajos demonstrētas filmas: „Čapajevs”, „Baltijas deputāts”, „Aleksandrs Ņevskis”, „Oktobris” u.c. Bijuši arī mākslinieku koncerti estrādē: „Brauca pie mums Padomju Latvijas valdības locekļi.”¹¹²⁴ Par no Latvijas izbraukušo mākslinieku koncertiem rakstījuši arī karavīri vēstulēs tuviniekiem un draugiem. Piemēram, 1941. gada 19. septembrī 122. strēlnieku pulka mīnmetējnieks K. Laškops rakstījis: „Vakar mums bija pirmais koncerts latviešu valodā. Dziedāja Bērziņš Rūd[olfs] un kāda biedrene, deklamēja Dailes teātra aktieris Bērziņš. Deklamēja arī mana pušelniece b. Fr. Rokpeļņa dzejas, kas ieguva krietni daudz aplausu. Tuvumā mums ir arī otrs dzejnieks V. Lukss, arī Grigulis ir tepat. Beidzās koncerts ar visa kolektīva piedalīšanos - kopējās dziesmās. Mākslinieku brigāde sola mums sagatavot ko labāku. Katru vakaru ir kino izrādes, labas, vērtīgas filmas:

¹¹²⁰ Smilga, P. Pašdarbības skate. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. novembris, 1. lpp.

¹¹²¹ Rokpelnis, F. Mūsu vienības ansambļa koncerti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942., 14. marts, 2. lpp.

¹¹²² KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 247. l. (Dienesta ziņojumi, izziņas, statistikas materiāls par 201. latviešu strēlnieku divīzijas ansambli 19.09.1942.-05.1943.), 36. lp.

¹¹²³ Turpat, 13. lp. (Ziņojums divīzijas politiskās daļas priekšniekam par ansambļa darbu, 17.12.1942.).

¹¹²⁴ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd”, (Jūlija Bērziņa atmiņas.), 2. burtnīca, 43. op. lp.

„Bakinci”, „Gibeļ Orla” u.c. sabiedriski politiskā dzīve rosīga.”¹¹²⁵ Minētie piemēri liecina par mākslinieciskās pašdarbības attīstības apmēriem, kam bija jābūt plašiem. Tādiem, lai tajos tiktu iesaistīts ikviens karavīrs.

4.3. Personālsastāva uzraudzības funkcija

Viens no būtiskākajiem politisko darbinieku uzdevumiem bija personālsastāva uzraudzība, īpaši komandieru. Atšķirīgā personālsastāva sociālā pieredze, sevišķi divīzijas formēšanās periodā, nepārprotami liecināja, ka divīzijas politiskajai daļai un tās darbiniekiem paredzams plašs politiskā darba loks: galvenokārt karavīru politiskā noskaņojuma noskaidrošanā un politiskajā apmācīšanā, iekļaujot disciplīnas jautājumu sakārtošanu. Ziņas par atšķirīgo karavīru politisko noskaņojumu parādījās ne tikai politisko darbinieku sastādītajos politiskajos ziņojumos, bet arī divīzijas kompartijas organizāciju sēžu protokolos.

Atsevišķu karavīru starpā novērotais nelabvēlīgais politiskais noskaņojums tika dēvēts par „nacionālšovinismu”.¹¹²⁶ Jau 1941. gada 6. septembrī notikušās divīzijas partijas organizācijas 1. konferences gala ziņojumā izskanēja aicinājums partijas organizācijām spēt savlaicīgi reaģēt uz kaitniecisku rīcību un tendencēm, „paaugstināt boļševistisko modrību, lai noskaidrotu naidīgos elementus karaspēka daļās”, ar to saprotot nevis materiālu, bet politisku kaitniecību.¹¹²⁷ Par funkcijas sekmīgu izpildi liecina divīzijas komandiera J. Veikina 1941. gada 5. oktobrī J. Kalnbērziņam ziņotais: „Mums ir ap 100 cilvēkiem, kurus būtu nepieciešams atskaitīt no armijas rindām politisko motīvu dēļ. Viņi būtu jānosūta uz darba kolonnām. Kur viņus nosūtīt, jānorāda [Maskavas kara] apgabala štābam. [...] Uz mūsu pieprasījumu štābs neatbild, un šis augonis turpina sadalīt mūsu rindas.”¹¹²⁸

Personālsastāva uzraudzība bija apzināta darbība, orientēta uz konkrētām sociālajām grupām. Galvenā grupa, kam tika pievērsta uzmanība gan visā Sarkanajā armijā, gan 201. latviešu strēlnieku divīzijā, neapšaubāmi bija komandējošais sastāvs, jo tieši viņiem (divīzijas gadījumā) bija bijusi vislielākā saskarsme ar Latvijas armiju un 24. teritoriālo strēlnieku korpusu, kā arī pēc politisko darbinieku domām – komandieri bija tie, kas izdeva pavēles, tāpēc īpaši uzmanāmi. Otra grupa bija uz PSRS piespiedu kārtā ar dažādām iestādēm evakuētie šoferi, kas attiecīgi bija nonākuši divīzijas auto rotā. Šoferu gadījumā galvenie

¹¹²⁵ K. Laškopa vēstule sievai A. Laškopei, 19.09.1941. Grām.: Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*, 68. lpp.

¹¹²⁶ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 25., 29. lp. Nacionālšovinisms – citu tautu apspiešanas un iznīcināšanas politika.

¹¹²⁷ Turpat, 49.-51. lp.

¹¹²⁸ Turpat, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 40. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 05.10.1941.).

pārmetumi bija saistīti ar viņu iecelšanu atbildīgos amatos. Šādos gadījumos tika ieteikts rūpīgi izpētīt šoferu biogrāfijas.¹¹²⁹

Piemēram, 1941. gada 28. augusta 122. strēlnieku pulka partijas pirmorganizācijas sēdē tika apspriests jautājums par to, vai tiekot pārbaudīti komandieri, sevišķi tie, kuri agrāk dienējuši „buržuāziskās Latvijas armijā”.¹¹³⁰ Šinī pašā pulkā tas izskanēja kā aicinājums partijas organizācijām „novērot komandierus, negraujot viņu autoritāti, lai vajadzīgajā brīdī zinātu viņu spējas. Ja ir nepieciešams, pieprasīt attiecīgā komandiera atcelšanu”.¹¹³¹ Arī divīzijas politiskās daļas priekšnieks P. Zutis, piedalīdamies dažādu divīzijas apakšvienību partijas biroju sēdēs, akcentēja jautājumus par karavīru vidū pastāvošo „nelāgo” noskaņojumu un baumām, pret kurām ir jācīnās tieši partijas organizācijām.¹¹³² „Nacionālšovinisms” vai arī pretpadomju runas tika saistītas ar nacionālajiem jautājumiem. Piemēram, izskanēja ieteikums atšķirt kaitīgās pretpadomju sarunas no neapzinātajām. Savukārt to palīdzētu novērst tas, ka komunisti citiem komunistiem un bezpartejiskajiem neatlaidīgi skaidrotu padomju varas nacionālo politiku.¹¹³³

Diezgan tradicionāli, ziņojot partijas pirmorganizācijas sanāksmēs u.c. līdzīga rakstura pasākumos, uzmanība tika pievērsta zemajai komandējošā sastāva kvalitātei un Sarkanās armijas komandierim neatbilstošai uzvedībai, kas tika saistīta nevis ar militāro, bet politisko zināšanu līmeni. Sarkanās armijas pavēlniecības prasības par komandējošā sastāva kvalitāti un uzraudzīšanu pastiprināti tika apspriestas partijas pirmorganizāciju sanāksmēs un citos politiska rakstura pasākumos. Nereti sanāksmēs izskanēja pārmetumi, ka daļa komandējošā sastāva uzvedas nedisciplinēti, rāda sliktu piemēru un uzvedas tā, kā nav jāuzvedas Sarkanās armijas komandieriem. Sūdzības netiekot izskatītas, esot baumas, sačukstēšanās utt.¹¹³⁴ Šis runātājs minēja piemērus par komandieriem, kuri ne tikai neinteresējas, kā izpilda viņu pavēles, bet pat neinteresējas, vai karavīri tās ir sapratuši.¹¹³⁵ Secinājumi dažkārt radās pat no absurdām situācijām. Piemēram, leitnants Popiņš, kas bija dienējis Latvijas armijā, mācījies kara skolā 1940., 1941. gadā, neesot uzskatāms par piemērotu personu komandiera amatam, jo politiskajās mācībās viņš piedaloties reti.¹¹³⁶ Izskanēja arī pārmetumi komandējošajam

¹¹²⁹ KF AMCA, 123. gvsp. f., 1. apr., 44. l. (Partijas biroja sēžu protokoli, 31.08.1941.-02.03.1943.), 6. lp. (Partijas biroja sēdes protokols, 28.08.1941.).

¹¹³⁰ Turpat, 5. lp.

¹¹³¹ Turpat, 42. l. (Partijas pirmorganizācijas sēžu protokoli, 02.09.-09.10.1941.), 8. lp. (122. strēlnieku pulka 2. baterijas 4. rotas partijas šūnas sēde, 04.09.1941.).

¹¹³² Turpat, 44. l., 6. op. lp. (P. Zuša runa 122. pulka partijas biroja sēdē, 28.08.1941.).

¹¹³³ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 30. lp.

¹¹³⁴ Turpat.

¹¹³⁵ KF AMCA, 123. gvsp., 1. apr., 44. l., 6. op. lp.

¹¹³⁶ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 27. lp.

sastāvam par nepietiekamu prasīgumu pienākumu pildīšanā un, vai tas atbilst veicamajiem pienākumiem. Zināmu skaidrību šajā nostājā ieviesa divīzijas komisārs E. Birzītis, atzīmējot, ka „neliešus vajag vilkt ārā un padarīt nekaitīgus, bet godīgus komandierus un bijušos virsniekus vajag cienīt pēc to nopelniem”, aicinot vairāk nerisināt jautājumu par bijušajiem virsniekiem, bet, ja ir kāds īpašs gadījums, tad tas esot jārisina kopā ar divīzijas komandieri.¹¹³⁷

Paši partijas biedri tajā saskatīja savu vainu, jo darbs ar personālsastāvu noskaņojuma izpētē un uzskaitē bijis nepietiekošs. Politiskie vadītāji veikuši politisko darbu, bet nepietiekami palīdz komandējošajam sastāvam nokārtot militāro sagatavotību.¹¹³⁸ 170. atsevišķajā sakaru bataljonā partijas biedri bija tikai 15% no karavīriem. Pati partijas organizācija bija jauna, bet partijas biedri bija ar pagrīdes darba stāžu. Bataljona rotu sapulcē tika atklāti daudzi gadījumi un fakti par „šovinistisku” noskaņojumu, arī pavēļu neizpildīšanas gadījumi.¹¹³⁹ Tā, protams, bija zināma retorika, bet ierasti vismaz konferences runās, kritizējot „nacionālšovinisma” parādīšanos vai pavēļu nepildīšanu, galvenokārt tika vainoti komunisti, kas „neesot pietiekami modri”.¹¹⁴⁰

Personālsastāva uzraudzīšana 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā īpaši aktuāla bija trīs periodos: 1941. gada rudenī – formēšanās posmā, 1942. gada pavasarī, kad bija pārtikas apgādes problēmas, un kauju laikā. Tā bija divējāda: kad politiskie darbinieki apzināti uzraudzīja konkrētas sociālās grupas (komandieri, šoferi, papildinājums u.c.) un pastiprināti uzraudzīja visu personālsastāvu, divīzijai atrodoties sarežģītos militārajos apstākļos, kā tas bija 1942. gada pavasarī. Divīzijas laikraksts „Latvijas Strēlnieks”, aprakstot politiskā vadītāja darbu, karavīru uzraudzīšanu raksturoja kā īpaši nepieciešamu lietu, slavējot minēto politisko vadītāju: „Viņš prot arī sodīt tos, kas nodarījuši pārkāpumus. Nekad viņš neizlaiž no savām acīm ļaudis, zina, kur tie dzīvo un kā dzīvo, ko dara, par ko noraizējušies, kāds apmierinājums viņiem vajadzīgs.”¹¹⁴¹ Par to, kā tika praktiski veikts personālsastāva uzraudzīšanas darbs, liecina paši politiskie darbinieki. Atšķirīgu avotu (krimināllietu un atmiņu) savstarpējā salīdzināšana atklāj informāciju par karavīru izsekotājiem. Jau kara laikā viņi paši atklāti par to ir runājuši, turklāt tas ticis darīts bez cenzūras. Spilgts piemērs tam ir 92. strēlnieku pulka 122. mm mīnmetējnieku bataljona komisāra, vecākā politiskā vadītāja K. Neihofera 1942. gada septembrī pierakstītās atmiņas, kurās viņš apraksta veidu, kā ziņoja par

¹¹³⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 32. lp.

¹¹³⁸ Turpat.

¹¹³⁹ Turpat, 29. lp.

¹¹⁴⁰ Turpat.

¹¹⁴¹ Latišenko, V. Apakšvienības politiskais vadītājs – sarkanarmiešu tēvs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. jūnijs, 2. lpp.

dienesta biedru.¹¹⁴² Tā kā atmiņās ir minēts „vācu spiega” vārds, tad izdevās noskaidrot 201. latviešu strēlnieku divīzijā notikušu karavīra sodīšanas gadījumu par kontrrevolucionāru aģitāciju, kura uzvārds sakrīt ar K. Neihofera minēto. K. Neihofers vāca pierādījumus pret sava bataljona vada komandieri P. Riseli 1941. gada septembra beigās, kad, kā minēts iepriekš, tas bija īpaši aktuāli.¹¹⁴³ Acīmredzot viņam kā komisāram bija uzdots novērot sava bataljona vada komandieri, ko viņš darīja, izliekot pārbaudes zemnīcā.¹¹⁴⁴

Cita karavīru izsekotāju / ziņotāju grupa bija tie, kas tika piespiesti izsekot un ziņot par saviem dienesta biedriem. Piedāvājumus izteica divīzijas IeTK sevišķā daļa, acīmredzot pēc attiecīgas iespējamo ziņotāju atlases. Tas bija ētiskas dabas jautājums, ko apliecina paši karavīri. Neviens no minētajiem karavīriem nav liecinājis par šantāžas izmantošanu, lai viņi izsekotu savus dienesta biedrus. Piemēram, A. Mauriņš atzina, ka 1942. gada izsaukts uz sevišķo daļu, kur uzdots izsekot konkrētu cilvēku - nodaļas komandieri. Kā atzīst A. Mauriņš, tad „neko tur neprasiņa, vienkārši – ziņojiet un viss, noklausies un viss”. A. Mauriņš atzīmē, ka viņš komandierim bija pateicis par viņa izsekošanu, uz ko attiecīgais komandieris pateicis „paldies”.¹¹⁴⁵

Līdzīgu liecību ir sniedzis arī A. Poēma, kurš par dienesta biedru izsekošanu ir atstājis piezīmes dienasgrāmatā. Attiecīgie dienasgrāmatas ieraksti norāda uz savu kā ziņotāja pienākumu neviennozīmīgo vērtējumu: „Rakstīju visu rītu slepenai daļa ievāktās ziņas. Tomēr sirdsapziņai nepatīkams darbs, kaut arī man tas nāktu varbūt arī par labu. Bet visā savā dzīvē neesmu spēlējis nedz spiega, nedz nodevēja lomu.”¹¹⁴⁶ Savukārt nākamajā dienā viņš raksta: „Šodien visu dienu rakstu ziņas par saviem dienesta biedriem. Ievācu ziņas par viņiem un sakopoju. Ar vārdu sakot, spēlēju spiega lomu. Diezgan nepatīkams uzdevums. Sirdsapziņa skaļi protestē. Vēlāk norakstīju divus ziņojumus.”¹¹⁴⁷

¹¹⁴² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 34. lp. (K. Neihofera atmiņas, 09.1942.).

¹¹⁴³ Turpat, 1986. f., 1. apr., 42938. l. (Arvīda Lazdiņa, Pētera Kontrima, Paula Riseļa, Miķeļa Spīguļa krimināllieta).

¹¹⁴⁴ Sīkāk izsekošanu K. Neihofers apraksta šādi: „Vienreiz es aizmirsu savu lauka somu, neskatoties uz to, ka esmu akurāts cilvēks. Es izgāju uz minūti no telts, un, kad atnācu atpakaļ, tad atklāju, ka kāds ir bijis manā somā. Tikai viens šis Riselis palika teltī. Otrā dienā apzināti bija atstājis kaut kādus papīrus somā, un atkal kāds bija pa to rakņājis, un atkal secina, ka tikai Riselis to varēja izdarīt. Es sāku meklēt cilvēkus, kuri viņu pazīst. Atradu vienu pilsoni no Latvijas. Viņa teica, ka viņam bijis kāds sakars ar buržuiem, kuri izsūtīti no Latvijas uz Padomju Savienības dziļumiem. Viņš tajā laikā sācis interesēties, kāds bruņojums, kādi artilērijas spēki, par to viņu izprašāja. Es to visu nodevu pulka sevišķās daļas pilnvarotajam Karaļūnam. Pēc nedēļas viņu arestēja un atrada vēl divīzijā četrus, kas ar viņu strādāja. Bija atrasti šifri un dokumenti pārsūtīšanai ienaidsniekam. Es pats personīgi biju tribunālā kā liecinieks. Trīs no šiem cilvēkiem nošāva, starp citu, viņi bija komandieri, bet vienam iedeva 10 gadus.” - Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 34. lp.

¹¹⁴⁵ Intervija ar Artūru Mauriņu. Intervēts 2010. gada 18. aprīlī, intervēja vēsturniece I. Jermacāne.

¹¹⁴⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 322. l., 22. lp.

¹¹⁴⁷ Turpat, 20. op. lp.

Uzskatāmas liecības ir par karavīru uzraudzīšanu 1942. gada pavasarī, kad tā ļoti mērķtiecīgi aptvēra visu personālsastāvu. Lai izpildītu galvenos politiskā darba uzdevumus, primārā bija jau minētā „katra karavīra iepazīšana”, ar mērķi - noskaidrot karavīru noskaņojumu un atklāt citādi domājošos. Īpaši uzmanība bija jāpievērš klāt pienākošajam papildinājumam kā tādām, kura sastāvā var būt cilvēki, kas ir „morāli nenoturīgi un kaitniecisku noskaņojumu izplatoši”.¹¹⁴⁸ Kā atceras kapteinis J. Poga, tad vairums 201. divīzijas karavīru dzīvoja ar cerību, ka „rīt vai parīt” stāvoklis uzlabosies, bet drīz pārliecinājās, ka jautājums tik viegli nerisinās. Sakarā ar to, ka karavīriem parādījās bailes bada un novārguma priekšā, svarīgi bija izmainīt politiskās audzināšanas metodes: nerisināt jautājumus ar stingrību un paturēt karavīrus politisko vadītāju redzeslokā: „Pastāvēja liela varbūtība, ka var parādīties slimības, epidēmijas. Tāpēc bija jāseko katram cilvēkam, katrai viņa kustībai.”¹¹⁴⁹

Transporta rotas politiskā vadītāja vietnieks M. Kirilovs atzīst, ka karavīri bija jāuzrauga. To sekmēja ļoti smagais stāvoklis ar pārtiku un dažāda rakstura sarunas, „tad nekas negāja galvā, tikai visu laiku par pārtiku un ēšanu runāja, ka vadība nerūpējas par mums. Viņam nekas galvā nelien, māci, cik gribi viņu – viņš tikai par ēšanu runā”.¹¹⁵⁰ Izveidojās stāvoklis, ka politiskajiem vadītājiem katrs karavīrs bija jāskata cauri, jāskata, ko „viņš elpo”. Netieši uzraudzības darbu veica komjaunieši, kuriem bija uzdots sarunāties ar karavīriem, noskaidrot, kā karavīrs dzīvojis agrāk un kā tagad, ko dienesta biedri runā par priekšējo līniju utt. M. Kirilovs atzīst: „Tādā veidā mums izdevās atklāt daudz nederīgu elementu, kurus varēja izlabot. Tad veicām lielu darbu, cīnoties ar visādām zādzībām. Kad bija bads, zaga viens otram. Mēs izveidojām rotas tiesas, iecēlām tiesas priekšsēdētājus, divus pilnvarotos. Vainīgos sodīja tiesas priekšā.”¹¹⁵¹

Politiskā vadītāja veiktās sarunas ar ierindas karavīriem nereti bija auglīgas pašam politiskajam vadītājam, pēc kurām pirmais atzina par neiespējamu laist karavīru uz fronti. Iemesls varēja būt politiskā vadītāja šaubas par uz fronti nosūtāmo kā, piemēram, V. Kovaļevska gadījumā, kurš savas attiecības ar politisko vadītāju ir aprakstījis kara laika dienasgrāmatā: „Es viņam atklāti pateicu savus politiskos uzskatus. Pēc šīs sarunas polītruks

¹¹⁴⁸ Šajā gadījumā 1. trieciennarmijas štāba priekšnieks, ģenerālmajors Zahvatajevs pavēlēja papildinājumu „rūpīgi pārbaudīt”. Skatīt: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 71. l., 64. lp. (Pavēle 1. trieciennarmijas daļu komandieriem par personālsastāva papildinājuma iepazīšanu, 16.03.1942.).

¹¹⁴⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 24. l., 32., 32.o.p.lp.

¹¹⁵⁰ Turpat, 21. l., 67.-67. op. lp. (Politiskā vadītāja vietnieka M. Kirilova atmiņas, 23.02.1943.).

¹¹⁵¹ Turpat.

[politiskais vadītājs] atrada, ka esmu nevēlams uz fronti laist. Labāk, lai mani iznīcina uz vietas, melot un liekuļot es neprotu.”¹¹⁵²

Izsekošanas rezultāti atspoguļojās divīzijas kara prokuratūras un IeTK sevišķās daļas darbībā, jo galvenokārt politisko darbinieku ziņojumi bija pamats krimināllietas ierosināšanai pret konkrētu karavīru par dažādiem pret padomju valsti vēršiem politiskajiem noziegumiem.

Politiskais darbs 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā attīstījās kā stingri izstrādātu, ļoti komplicētu pasākumu kopums, kā attīstība bija atkarīga no norisēm Vācijas – PSRS kara frontēs un Sarkanajā armijā, kā arī notikumiem divīzijas militārajā un iekšējā dzīvē. Divīzijas politiskās daļas, sadarbībā ar partijas un komjaunatnes organizācijām, galvenais uzdevums bija nodrošināt un realizēt pareizu karavīru politisko audzināšanu, kas nozīmēja - pielietojot labi izstrādātu izglītības / audzināšanas, kultūras, sporta pasākumu kopumu, noteikta politiska noskaņojuma uzturēšanu un disciplīnas nodrošināšanu, lai divīzijas karavīri kaujas laikā spētu sasniegt tos rezultātus, kādus pieprasīja J. Staļins savās pavēlēs. Politiskais darbs bija analogs visā Sarkanajā armijā notiekošajam, un visas prasības divīzijas politiskā daļa pielāgoja divīzijas specifikai. Galvenā iezīme, neapšaubāmi, bija tā, ka divīzija bija nacionālā karaspēka daļa. Politiskais darbs tika veidots tā, lai tas uzrunātu gan latviešus un Latvijas iedzīvotājus, gan citu tautību karavīrus, kas nonāca nacionālajā formējumā. Visspilgtāk tas izpaudās realizētajā kultūras darbā, kurā tika pieļauti noteikti nacionāli elementi. Vienlaicīgi, piemēram, valsts svētku svinēšana bija pasākumu kopums, kā mērķis bija vienot visu tautību karavīrus. Būtiska bija saiknes veidošana ar Latviju, slaveniem latviešiem, kuru darbība nav bijusi pretrunā ar padomju ideoloģijas nostādnēm, kā arī kara gaitā ar labākajiem divīzijas karavīriem, kuru piemērs kalpoja kā stimul uzlabot cīņu prasmi. Vienlaicīgi tas noritēja tā, lai karavīri apzinātos, cik ārkārtīgi būtisks ir viņu uzdevums, un, ka viņi ar savu rīcību var būt atbildīgi par tā rezultātu.

Galvenokārt politiskais darbs izpaudās gan masu, gan individuālos pasākumos: politiskajās mācībās, politinformācijas, svētkos, karavīriem piedaloties mītiņos un klausoties vai lasot J. Staļina pavēles un runas. Tā gaitā tika veidots priekšstats par Sarkano un vācu armiju, atriebību, naidu, iznīcināšanas nepieciešamību un uzvaru. Laika gaitā tas arvien vairāk pieprasīja izmantot labāko divīzijas karavīru piemēru, lai nostiprinātu karavīros motivāciju. Politiskajā darbā dominēja latviešu strēlnieku tēla izmantošana un labāko (pēc politiskās daļas

¹¹⁵² LNA LNA, 1986. f., 2. apr., P-5177. l., 61. lp. (V. Kovaļevska dienasgrāmata, 1942.).

domām) karavīru tēla izmantošana. Piemērs bija ārkārtīgi būtisks, jo tas tik uzskatīts par augstāko aģitācijas formu. Politiskā darba saturā gvardes nosaukums pieprasīja radīt vēl ideālākus karavīrus, politisko darbinieku retorikā pieauga prasīgums pret karavīriem.

Politiskā audzināšana bija visaptveroša, stingrību un apmeklējumu pieprasīja. Politiskais darbs bija orientēts uz karavīru audzināšanu, novērošanu un kontrolēšanu. Par tā neievērošanu, nepakļaušanos tam liecināja iespēja tikt sodītam. Tas bija labi pārdomāts, mērķtiecīgs, tāds, kas neparedzēja citādi domājošos. Ja karavīrs nespēja pieņemt viņam stāstīto, viņš tika izslēgts – sodīts, uz to norāda komisāru un politisko darbinieku veiktā karavīru novērošanas funkcija. Neapšaubāma loma politiskajā darbā bija partijas un komjaunatnes biedriem, kuriem bija jābūt par piemēriem, un kuri arī galvenokārt politiskajās mācībās tika izmantoti kā piemēri. Nedrīkstēja pieļaut citādi domājošos, tāpēc pirmais pasākums tā novēršanai bija politiskā darba pastiprināšana. Īpaši to apliecināja 1942. gada pavasara situācija 201. latviešu strēlnieku divīzijā.

No vienas puses, tas bija sastindzis, stingri pirms kara izstrādāts, jo nepieļāva atkāpes, no otras – tas spēja pielāgoties, piemēram, kaujas situācijām, vai īpaši ekstremāliem apstākļiem, kādi bija divīzijā 1942. gada pavasarī. Politiskais darbs arī kļuva par pēdējo karavīru audzināšanas iespēju – ja nebija iespējams atrisināt problēmu praktiski, tad to bija jāspēj paveikt politiskajiem darbiniekiem ar pārliecināšanas, stimulēšanas, labāko izcelšanas un sliktāko nopelšanas palīdzību.

Politiskā darba norisi ietekmēja personālsastāva kvalitāte un nacionālais sastāvs. Tieši kvalitātes pazemināšanās bija viens no iemesliem, kāpēc pieauga disciplīnas pārkāpēju skaits, cīņa, pret ko, bija viens no nozīmīgākajiem politiskā darba uzdevumiem. Disciplīnas pārkāpumu intensitāte, pēc politisko darbinieku domām, liecināja par nepietiekamu politisko darbu, kam nepieciešama pastiprināšana.

5. Disciplīnas problēmas, 1941. gada augusts – 1943. gada aprīlis

5.1. Disciplīnas pārkāpumi un noziegumi

Saskaņā ar Sarkanās armijas Disciplīnas reglamentu, disciplīna bija Sarkanajā armijā noteiktās kārtības ievērošana, kā pamatā bija padomju valdības likumi un Sarkanajā armijā izdotie reglamenti, pavēles un rīkojumi.¹¹⁵³ Tie regulēja karavīru dzīvi, un par to neievērošanu bija paredzēts sods. Jau Disciplīnas reglamenta pamatā bija princips: „Ieaudzina organizētu pakļaušanos.”¹¹⁵⁴ Laikraksta „Latvijas Strēlnieks” galvenais redaktors V. Kalpiņš 1942. gadā rakstīja: „Militārā disciplīna prasa, lai ikviens bez izņēmuma izpildītu šīs prasības visos sīkumos. Katrs gadījums, kur tas nav noticis, ir jau disciplīnas pārkāpums un tās pārkāpējs – sodāms.”¹¹⁵⁵ Karavīriem kopš viņu ierašanās divīzijā tika norādīts, cik neizsakāmi būtiska ir disciplīnas ievērošana, un ka katrs viņu disciplīnas pārkāpums būs kā pretpasākums uzvaras sasniegšanai.

Disciplīnai pēc propagandas domām 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā, tāpat kā visā Sarkanajā armijā, bija jābūt karavīru dzinējspēkam, kas palīdzēs uzvarēt pretinieku.¹¹⁵⁶ Vienā no pirmajiem divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” numuriem tika atzīmēts, ka „disciplīna ir armijas spēks. Labi disciplinēts karaspēks vienmēr uzvar savu pretinieku pat tai gadījumā, ja tam ir skaitliski lielāka armija un labāks apbruņojums”.¹¹⁵⁷ Arī turpinājumā tika atzīmēts: „Disciplīna ir uzvaras ķīla.”¹¹⁵⁸ Šādu retoriku kara laikā turpināja arī politiskie darbinieki un komjaunatnes un kompartijas biedri. Piemēram, E. Berklavs atzina, ka „pēc tā [pēc pārrunām ar karavīriem] viņi ir sajutuši, cik svarīga loma ir disciplīnai, ka tas ir pirmais jautājums, bez kura nevar izpildīt savu pienākumu dzimtenes priekšā, bez kura nevar uzvarēt ienaidnieku”.¹¹⁵⁹

Disciplīnas ievērošana bija cieši saistīta ar politisko darbu un tiesas / soda institūciju darbību. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju veidoja aptuveni 11 000 karavīru (pirms kaujām), atšķirīgi cilvēki ar atšķirīgu dzīves pieredzi. Vairums no

¹¹⁵³ *Дисциплинарный Устав Красной Армии*. Москва: Воениздат, 1941. Pieejams: <http://www.rkka.ru/idos.htm> [aplūkots 31.03.2014.].

¹¹⁵⁴ Rukšāns, H. *Mazliet šai pus frontei: sendienu skices*. Rīga: Avots, 1980. 10. lpp.

¹¹⁵⁵ Kalpiņš, V. Pareizi izprast sociālistiskās sacensības nozīmi. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 19. novembris, 1. lpp.

¹¹⁵⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 5. op. lp. (Sarunas ar E. Berklavu stenogramma, 05.06.1943.).

¹¹⁵⁷ Disciplīnas pazīme. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 6. oktobris, 1. lpp. Arī: Disciplīnas un organizētības zīme. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 14. janvāris, 1. lpp.

¹¹⁵⁸ Arka, A. Jautājumi par disciplīnu un kārtību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.

¹¹⁵⁹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 20. l., 5. op. lp. (Divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieka darbā ar komjaunatni, gvardes kapteiņa E. Berklava atmiņas, 05.06.1943.).

viņiem ne tikai pirmo reizi saskārās ar politiskā darba specifiku, bet viņiem ikdienas bija jāievēro noteiktu reglamentu kopums, kas norādīja, kā viņiem ir jāuzvedas. Uzvedību regulējošo reglamentu pamatā bija pirmskara izveidota sistēma, kas kara laikā piemērojās jaunajai situācijai. Faktiski kara apstākļos tā daudz nežēlīgāk varēja „pieprasīt” noteikumu ievērošanu, atsaucoties uz kara laika situāciju. Disciplīnas neievērošana nebija politiska rakstura pārkāpums, tomēr par tās pārkāpšanu draudēja disciplinārsods ar arestu un naudas sodu (galvenokārt algas samazināšanu). Katram pārkāpumam tā piespriestais soda mērs bija atšķirīgs. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā darbojās 1940. gada 12. oktobrī pieņemtais Sarkanās armijas „Disciplīnas reglaments”, kas noteica gan soda veidus, gan to apmērus,¹¹⁶⁰ kā arī Sarkanās armijas Iekšējās kārtības reglaments.¹¹⁶¹

Kopējais disciplīnas pārkāpēju skaits apskatāmajā periodā nav zināms, un šobrīd to arī nav iespējams noskaidrot, ir dati tikai par atsevišķiem periodiem un atsevišķiem notikumiem. Karavīru personiskās liecības sniedz pretrunīgas ziņas par pārkāpumu apmēriem. Kara laikā politisko darbinieku starpā pastāvēja viedoklis, ka 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā vairākumā ir labi, kārtīgi un disciplinēti karavīri. Esot jārunā tikai par atsevišķiem cilvēkiem, kas, pateicoties disciplīnas neievērošanai, „veduši atpakaļ” (t.i. radījuši nekārtības) nodaļu, vadu, rotu, bataljonu, pulku, bet „brāzienu dabū arī labie, jo viņi laikus nerūpējas par to, lai tas nenotiktu”.¹¹⁶² Arī J. Junga 2009. gadā veiktajā intervijā atzina, ka „ar disciplīnu bija samērā labi”, uzskatīdams, ka krievu tautības karavīri nevarējuši paciest, ka latvieši mēģina ieviest kādu disciplīnu.¹¹⁶³ Savukārt 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka vada komandieris K. Grīnfelds savā dienasgrāmatā, aprakstot divu karavīru tiesāšanu kara tribunālā par pavēles neizpildīšanu, atzīmē, ka disciplīna esot neapmierinoša.¹¹⁶⁴ Par problēmām ar disciplīnu liecina galvenokārt divīzijas daļu un apakšvienību komandieru pavēles, kurās tiek pavēlēts atrisināt konkrētus disciplīnas pārkāpšanas jautājumus.

Disciplīnas stāvoklim un īpaši tās pārkāpumiem būtiska uzmanība tika pievērsta jau kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas. Pirmie disciplinārsodi un pat tribunāla spriedumi par noziegumiem, kas bija saistīti ar zādzībām, tika pasludināti jau 1941. gada augusta otrajā pusē. Pārkāpumu pastāvēšanai uzmanību pievērsa divīzijas politiskā daļa, kas pirmo reizi

¹¹⁶⁰ *Дисциплинарный Устав Красной Армии*. Москва: Воениздат, 1941. Pieejams:

<http://www.rkka.ru/idoocs.htm> [aplūkots 31.03.2014.]. Par to laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” lasāms: „Disciplīnu un pavēļu pildīšanu prasa reglaments, par to nav jāsaņem, tas jāpilda bez sacensības – reglamenta kārtībā”.

Skat.: Rijnieks, K. Disciplīna un sacensība. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. oktobris, 1. lpp.

¹¹⁶¹ *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. 131 c.

¹¹⁶² Arka, A. Jautājumi par disciplīnu un kārtību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.

¹¹⁶³ Intervija ar J. Jungu. Intervēts 2009. gada 13. oktobrī. Intervēja vēsturniece I. Jermacāne.

¹¹⁶⁴ LKM, inv. Nr. 4 - 69425/1683(1) – VII (Grīnfelds, K. Manas gaitas Lielajā Tēvijas karā.), 02.02.1942. ieraksts.

problēmas risinājumus meklēja divīzijas partijas organizācijas 1. konferencē 6. septembrī. Konference notika tajā laikā, kad divīzijā nemitīgi klāt nāca jauni karavīri, notika tās formēšana. Tradicionāli divīzijas daļu un apakšvienību komandieru un politisko darbinieku ziņojumos par iekšējās kārtības pārkāpumiem tika atzīts, ka „disciplīnas jautājumiem netiek pievērsta pienācīga uzmanība”.¹¹⁶⁵ Tradicionāla padomju retorika tika pielietota meklējot vainīgos neviennozīmīgajā situācijā ar disciplīnu, tā bija orientēta uz pārmēru izteikšanu atbildīgajiem par disciplīnas nodrošināšanu. Disciplīnas neievērošanas cēloņi tika dēvēti par: pienākumu nezināšanu no atbildīgo puses, stingrības trūkumu, politisko nodarbību un politinformācijas nepilnībām. Piemēram, izskanēja pārmēri par neizpildītām divīzijas komandiera pavēlēm, nepareizi organizētu un neizpētītu ešelona maršu uz fronti došanās laikā, kas divīzijas komandiera pavēlēs izskanēja šādi: „Zaudējumi dēļ mīnām ir rezultāts disciplīnas neievērošanai maršā un manas pavēles nepildīšana, brīdinu daļu komandierus, ka zaudējumus, kas radušies no mīnām, atbildēs pēc visstingrākās bardzības apakšvienību komandieri un daļu komandieri un komisāri.”¹¹⁶⁶ Disciplīnas nepieciešamības skaidrojums bija arī viens no būtiskākajiem politiskā darba uzdevumiem. Atrisinājums bija politiskā darba pastiprinātā uzlabošanā: mākslinieciskās pašdarbības uzlabošanā, sociālistiskās sacensības organizēšanā, partijas un komjauniešu sastāva vienmērīgā izvietojumā apakšvienībās.

Parasti pēc šādiem ikdienišķiem paziņojumiem izskanēja aicinājums izstrādāt noteiktu kārtību. Tā saskaņā ar Sarkanās armijas Iekšējās kārtības reglamentu bija jāizstrādā formastērpu valkāšanas kārtība, pirts apmeklējuma kārtība utt., par ko atbildēja apakšvienību komandieri.¹¹⁶⁷ Īpaši daudz tam uzmanību sāka pievērst pēc gvardes nosaukuma piešķiršanas, kas nozīmēja, vismaz vārdos, augstākas prasības pret karavīriem, galvenokārt ar saviem darbiem un izturēšanos būt par paraugiem citiem: „Liekas, ka daudzi komandieri un sarkanarmieši vēl nesaprot, ko nozīmē gvardu nosaukums. Gvards ir paraugs citiem vienmēr un visur. Gvards iet pārējo visu priekšgalā ne tikai ar savu goda pilno nosaukumu, bet arī ar saviem darbiem un izturēšanos.”¹¹⁶⁸

Pārkāpumu veidi. Divīzijas formēšanās posmā (arī pēc tam) uzmanība tika pievērsta karavīru personiskajam izskatam, hierarhijas, etiķetes un dienaskārtības ievērošanai. Tam pamatā bija uzskats, ka „kareivis, kas piemirst aizpogāt pogu, iztīrīt traipus, nospodrināt zābakus, sāks piemirst arī citus pienākumus. Viņa šautene aprūsēs, pavēles viņš izpildīs

¹¹⁶⁵ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 48. lp. (Divīzijas partijas organizācijas 1. konferences rezolūcija, 06.09.1941.).

¹¹⁶⁶ Turpat, 67. l., 23. lp. (Divīzijas komandiera J. Veikina pavēle Nr. 04, 13.12.1941.).

¹¹⁶⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 71. lp. (Divīzijas komandiera pavēle par formastērpu valkāšanas kārtību, 02.12.1941.).

¹¹⁶⁸ Rijnieks, K. Organizētību un disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. oktobris, 2. lpp.

vilcinādamies un nolaidīgi. Viņš domās: „Gan jau, gan jau..., un šis „gan jau” beigu beigās kļūs par šāda karavīra dzīves sastāvdaļu.”¹¹⁶⁹

Apģērba uzturēšana kārtībā bija sinonīms vārdiem „kārtīga dienesta pienākumu pildīšana”, respektīvi – kārtīgs apģērbs liecināja par kārtīgu karavīru. No karavīriem tika pieprasīta noteikta vizuālā izskata ievērošana, formastērpu nēsāšanas tradīcija. Uz to aicināja arī dažādos politiskā darba pasākumos, piemēram, laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” tika atzīmēts, ka „pienācīga vērība apģērbam ir daļa no Sarkanarmijas disciplīnas”.¹¹⁷⁰ Lai to panāktu, tika izmantotas atsauces uz vēsturisku personāžu teikto, kā, piemēram: „Apzinīgai iekšējai disciplīnai jāparādās arī ārējā kārtībā” – saka lielais kara varonis Frunze. Tas, lai ir likums, kas jāpilda.”¹¹⁷¹ Tāpēc komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, cīnoties par disciplīnu savās apakšvienībās, no katra sarkanarmieša un jaunākā komandiera bija jāprasa stingra reglamenta izpildīšana - attiecībā uz viņu ārējo izskatu.¹¹⁷² Tomēr izrādījās (īpaši 1941. gada rudenī), ka pierašana pie pareizas formastērpa nēsāšanas kļuva par būtisku problēmu. Piemēram, īsi pirms divīzijas došanās uz fronti 1941. gada 2. decembrī tika konstatēts, ka divīzijas karavīri nemāk apieties ar apģērbu. Piemēram, karavīri nemācēja uzkopt saņemtās ādas cepures, valkāt formastērpus. Vai arī - divīzijas karavīri šņorzābaku vietā bija saņēmuši zābakus, un tie nebija tik izturīgi, rezultātā darbnīcas piepildītas ar to remontiem. Karavīri arī netīrot zābakus, un uz tiem esot „oktobra dubļi”.¹¹⁷³ Vai arī, 92. strēlnieku pulka 8. rotas seržants Safonovs nemācējis parādīt karavīram, kā jāuzliek josta un citi formastērpa aksesuāri. Viņš bija bijis Latvijas armijā jaunākais komandieris. Par šādu pārkāpumu, kas pirmajā mirklī liekas formāls, viņu samazināja pakāpē par jaunāko seržantu.¹¹⁷⁴ Arī kara turpinājumā nereti parādījās ziņas par karavīriem, kas staigājuši šinelī bez mugurjostiņas, ar šķībi sagriezušos laiviņu, vai arī izskatījušies tādi, ka „uz kakla var kartupeļus stādīt”.¹¹⁷⁵

Īpaši bieži karavīriem tika pārņemta personiskās higiēnas neievērošana: „Nemazgājot rokas, seju, ausis un kaklu, bet staigājot netīri no vienas pirts dienas līdz nākamajai.”¹¹⁷⁶ Tas galvenokārt bija saistīts ar ierobežotu iespējamību nomazgāties, kara laika steigu un katra karavīra individuālo attieksmi pret to. Atrisināja to ne tikai ar pirts ierīkošanu (ziemā), bet arī ar mazgāšanos upēs utt. Lai arī mazgāšanās jautājums tika periodiski atrisināts, pastāvēja kāda

¹¹⁶⁹ Damburs, E. Turēsīm kārtībā savu apģērbu. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 6. oktobris, 1. lpp.

¹¹⁷⁰ Turpat.

¹¹⁷¹ Stingru, tēraudecietu kaujas disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 1. lpp.

¹¹⁷² Disciplīnas pazīme. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 6. oktobris, 1. lpp.

¹¹⁷³ KF AMCA, 43. f., 2. apr., 1. l., 71. lp.

¹¹⁷⁴ Turpat, 49. lp. (Divīzijas komandiera pavēle Nr. 342, 28.10.1941.).

¹¹⁷⁵ LNA LVA, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 39. lp.

¹¹⁷⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 71. lp.

problēma, kas bija viena no kara laika būtiskākajām aktualitātēm higiēnas jomā, un kas galvenokārt karavīru pārbaudēs tika minēta kā disciplīnas nenodrošināšana no komandējošā un politiskā sastāva puses. Tā bija utainums (pedikuloze). 1941. gada 22. septembrī tika konstatēts, ka 1358 cilvēkiem divīzijā ir utis: 92. strēlnieku pulkā – 15%, 122. strēlnieku pulkā – 12% un 191. strēlnieku pulkā – 10% no visiem karavīriem.¹¹⁷⁷ Pret utainumu cīnījās, un problēma regulāri tika pieminēta divīzijas daļu un apakšvienību komandieru pavēlēs. Parasti tā pastāvēšanu saistīja ar dezinfekcijas kameru nepietiekamību, vai arī medicīnas personāla nevērīgo attieksmi. Piemēram, 1942. gada rudenī, kad tikko divīzija bija kļuvusi par gvardes, tika risināts utainuma jautājums 122. (tobrīd jau 123. gvardes) strēlnieku pulkā. 19. oktobrī pulka vecāko ārstu pavēlē tika atzīts, ka mēneša laikā utainuma problēma starp personālsastāvu nebija atrisināta, tā joprojām bija 20-25%, kas ir pietiekami daudz. Ārsts atsaucās uz to, ka nebija izbūvētas dezinfekcijas kameras. 15., 16. un 17. oktobrī netika arī pārbaudīts personālsastāvs, ar to pārkāpjot pavēli Nr. 0744.¹¹⁷⁸ Jāatzīmē, ka vairumam no šīm problēmām maz sakara bija ar pašiem karavīriem, bet gan tās bija atkarīgas ne tikai no kara laika situācijas, bet arī vispārējās attieksmes no augstākās vadības puses pret šiem jautājumiem. Tie nebūt nebija primārie, un tie arī patiesībā nebija galvenie, kam tobrīd tika pievērsta uzmanība.

Dienaskārtības ievērošana bija viena no visbūtiskākajām problēmām, ar ko saskārās gan daļu un apakšvienību komandieri, gan politiskie darbinieki jau kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas.¹¹⁷⁹ Faktiski tā palika pietiekami būtiska problēma visu apskatāmo periodu. Ik palaikam divīzijas apakšvienībās tika veiktas dienaskārtības pārbaudes. To rezultātā tapušajos ziņojumos sastopamas ziņas gan par karavīriem, kas atteikušies no rīta celties, gan tādiem, kas atteikušies ēst nekvalitatīvas pusdienas.¹¹⁸⁰ Piemēram, raportā divīzijas štāba priekšniekam, apakšpulkvedim O. Zaķim 1942. gada 10. oktobrī tika aprakstīta dienaskārtības ievērošana 92. strēlnieku pulkā. Pārbaude tika veikta no pulksten 5.00 līdz 8.00 no rīta. Ziņojumā rakstīts, ka pēc signāla „Celties!” 3. bataljonā vidējais vadošais sastāvs, izņemot adjutantu, gulējis. Karavīrus komandējuši jaunākie komandieri. Bataljonā nenotikusi rīta rosme, mazgāšanās un

¹¹⁷⁷ KF AMCA, 43. gv. f., 2. apr., 2. l., 24. lp. (22.09.1941. pavēle).

¹¹⁷⁸ Turpat, 1. apr., 21. l., (Divīzijas pavēles, rīkojumi utt., 28.10.-22.12.1942.), 13. lp.

¹¹⁷⁹ Piemēram, 220. (vēlāk 94. gvardes) artilērijas pulkā 1941. gada rudenī bija sekojoša dienas kārtība: Celšanās (4:30), rīta rosme, zirgu kopšana, rīta apskate, brokastis, politinformācija, nodarbības, zirgu apkopšana, atpūta, vakariņas, nodarbības, sevis sakopšana, zirgu apkopšana, kopējie darbi, vakariņas, vakara pārbaude, gulētiešana (21:30). No 1. oktobra celšanās bija paredzēta pulksten 5.00, savukārt gulētiešana – 22.00. Skat.: Turpat, 94. gvardes artilērijas pulka f., 2. apr., 1. l. (Pavēļu grāmata (par iekšējo kārtību), 23.08.1941.-16.03.1943.), 44. lp. (Dienaskārtība, pieņemta 06.09.1941.).

¹¹⁸⁰ Turpat, 43. gv. f., 1. apr., 162. l., 1. lp.

rīta apskate. Karavīri uzreiz pēc piecelšanās saņēmuši brokastis un sadalījuši maizi.¹¹⁸¹ Līdzīgi pārkāpumi tika konstatēti arī citas apakšvienībās.

Divīzijas formēšanās sākumposmā pārtikas apgādes jautājumi bija sekundāri, jo vairāk uzmanība tika pievērsta politisko un militāro jautājumu risināšanai (apmācības, gatavošanās zvēresta nodošanai, papildināšanas jautājumi utt.). Jāatzīmē, ka gan divīzijas vadība, gan LK(b)P CK apzinājās, ka viens no disciplīnas grāvējiem ir pārtikas apgādes problēmas, īpaši divīzijas formēšanās pirmajā mēnesī, kad bija nenokārtots galda piederumu jautājums, un dažkārt karavīriem nācās stundām gaidīt, lai varētu paēst. Jau 1941. gada septembrī notiekošajā partijas konferencē tās dalībnieki konstatēja, ka pārtikas produktu bloka darbs pulkos ir nepilnīgs, ēdamzālēs izpaliek stingra kārtība, rezultātā - pazaudētas daudzas stundas gaidot rindās.¹¹⁸²

Sekojoši nākamā problēma bija nevērīga attieksme pret sadzīves priekšmetiem. Politiskie darbinieki uzskatīja, ka karavīri nesaprata, ka armijā ir citāds slepenības līmenis, kā ikdienas dzīvē. Nereti pārkāpumi bija saistīti ar tīri praktiskām lietām – atstāti dokumenti, neaizslēgti seifi utt. Piemēram, izskanēja aizrādījumi, ka štābos uz galda tiek atstāti slepeni dokumenti.¹¹⁸³

Atsevišķa pārkāpumu grupa bija saistīta ar dienesta reglamenta pārkāpšanu jeb precīzāk – iekšējās kārtības reglamenta neievērošanu. Tie bija saistīti ar dienesta hierarhijas neievērošanu. Liecības par to ir visai pretrunīgas, un ir atsevišķi piemēri, kas liecina, ka hierarhijas neievērošana bija abpusēja – gan no komandieru, gan ierindnieku puses. Jāatzīst, ka karavīriem, īpaši, pirmo reizi saskaroties ar armijas vidi, nebija īsti priekšstata ne, kas tas ir, ne, kas par to draud.¹¹⁸⁴ Viena no galvenajām prasībām disciplīnas ievērošanā bija militārā goda parādīšana saviem komandieriem un priekšniekiem. Saskaņā ar Sarkanās armijas Iekšējās kārtības reglamentu, karavīriem bez ierunas bija jāpakļaujas komandieriem un priekšniekiem, stingri jāievēro likumi un normas gan dienesta, gan ārpusdienesta laikā. Piemēram, kādā divīzijas komandiera pavēlē tika ierakstīts: „1941. gada 28. oktobrī 92. strēlnieku pulkā dežurējošais leitnants, uzzinot par manu ierašanos pulkā, ne tikai neieradās pie manis ar raportu un, lai pavadītu pa pulku, bet devās uz zemnīcu gulēt.” Sods viņam par to

¹¹⁸¹ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 40. l. (Rīkojumi divīzijas daļām, komandējošā sastāva raporti par pavēļu izpildīšanu, 10.10.-15.11.1942.), 104. lp. (Raports divīzijas štāba priekšniekam, apakšpulkvedim O. Zaķim, 10.10.1942.).

¹¹⁸² LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 110. l., 25. – 26. lp.

¹¹⁸³ Turpat, 48. lp.

¹¹⁸⁴ Piemēram, H. Rukšāns atzīmē: „Piepeši atjēdzāmies, ka par amatpersonas aizskaršanu, turklāt kara apstākļos, varam iedzīvoties tādās nepatīkšanās, ka pieminētu vēl pēc pastardienas tajā sestdienā.”- Rukšāns, H. *Mazliet šaipus fronteī: sendienu skices*. Rīga: Avots, 1980. 10. lpp.

bija 10 diennaktis mājas arests.¹¹⁸⁵ Savukārt kāds cits karavīrs 16. septembrī nenostājies ierindā, lai dotos prom no ēdnīcas, turpinājis dzert tēju un atbildējis savam komandierim (vai priekšniekam): „Ja tev vajag, tad stājies pats, bet es ierindā nestāšos, jo vēl neesmu pabrokastojis.”¹¹⁸⁶ Savukārt kādu citu karavīru 1941. gada 25. septembrī tika sodījusi jaunāko komandieru biedru tiesa (220. artilērijas pulkā) par patvaļīgu attieksmi pret darba piedāvājumiem, dienesta stāvokļa izmantošanu personiskajām vajadzībām, kā arī pretpadomju tendencēm attieksmē pret citām tautībām, īpaši, ebrejiem, kā arī nepiedienīgu krievu valodas lietošanu pret padotajiem.¹¹⁸⁷

Zināma hierarhijas neievērošana bija saistīta ar karavīra individuālu protestu pret savu komandieri vai priekšnieku. Šādi piemēri nav daudz, tomēr tie liecina par neviennozīmīgajām attiecībām starp ierindas karavīriem un komandieriem, no kuriem pēdējiem acīmredzot bija dienesta pieredze Latvijas armijā (ir runa tikai par atsevišķiem komandieriem). Tiesa, tie arī atklāj problēmu par pētījuma turpinājumā apskatāmo atsevišķu karavīru t.s. „pretpadomju darbību”. Kaut kādā mērā tas bija iekšējs protests pret komandiera politisko pārliecību, un karavīrs to varēja paust, pārkāpjot disciplīnu neizpildītas pavēles formā, kā tas redzams turpinājumā minētajā citātā. Kāds karavīrs savā dienasgrāmatā par šīm attiecībām un to rezultātu rakstījis: „1942. g. 21. septembrī. Pirmdiena. Šodien rīta apskatē kombats pavēlēja ierindas priekšā paskaidrot, kāpēc es uzreiz neizpildīju [...] uzdevumu? Bet vai es varēju ierindas priekšā runāt, ka mūsu komandieris ir tik nedisciplinēts, ka, nododot pavēles, tur rokas kabatās, bet par to, ka viņš ar dvēseli un miesu ir fašists, pat nedomā iepīkstēties, jo tad viņi apjautīs, ka viņiem seko un tā viņi maskējas zem laba darba maskas. Nu nekas, gan pienāks laiks, un visus šos parazītus, kā arī to vadoni Hitleru sasniegs tiesa. Padomju Savienībā es taisnību atradīšu, tas nav Ulmaņa Latvijā. Un tā es atbildēju, ka paskaidrojumu nav – esmu vainīgs, pieņēmu vēl vienu sodu uz fašistu rēķina. [...] Par šo nesavlaicīgo pavēles izpildīšanu kombats man piesprieda astoņas diennaktis stingra aresta. Labāk būtu viņš mani nošāvis. Kas zina, cik man vēl būs jāizcieš aizvainojumi no šiem „draugiem”.”¹¹⁸⁸

Īpaša nozīme disciplīnai bija pārgājiena / marša laikā, dodoties no Gorohovecas nometnes uz fronti 1941. gada decembrī, un pēc tam turpmākajā periodā - no viena frontes sektora uz otru. Tas bija saistīts gan ar militāro situāciju, gan tam pastiprinātu uzmanību pievērsa politiskā daļa. Marša laikā bija jāievēro noteikta kārtība - galvenokārt, lai tas notiktu

¹¹⁸⁵ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 1. l., 49. lp.

¹¹⁸⁶ Turpat, 2. l., 55. lp. (04.10.1941. pavēle par sprieduma pasludināšanu D. Muškam).

¹¹⁸⁷ Par šo pārkāpumu karavīrs (F. Granovskis, Sakaru nodaļas 1. baterijas komandieris, seržants) tika sodīts ar nosūtīšanu uz marša rotu (tātad - uz priekšējo līniju). Skat.: Turpat, 94. gvartp. f., 2. apr., 1. l., 207. lp. (Jaunāko komandieru biedru tiesas spriedums, 25.09.1941.).

¹¹⁸⁸ LNA LVA, 185. f., 5. apr., 223. l., 67. lpp. (Spiridonova M. ieraksts dienasgrāmatā, 21.09.1942.).

laikā, bez kavēšanās, nebūtu atpalicēju, ierodoties galamērķī, notiktu savlaicīga iekārtošanās utt. Arī divīzijas komandiera pavēlēs tam tika pievērsta uzmanība, jo kļūdas pārgājienos nozīmēja liekus cilvēku upurus. Piemēram: „Zirgus, transportu, pārvietojamas virtuves noslēpt šķūņos, zem pajumtēm, pie ēku sienām un citām tukšām ēkām, pie ēkām nepulcētie, pa ielas vidu neiet. Zirgu un ratu drūzmēšanos neļaut.”¹¹⁸⁹ Aktuāla šī problēma kļuva jau 1941. gada decembrī, divīzijai pirmo reizi dodoties uz fronti.

Marša laikā disciplīnas ievērošana bija ļoti sarežģīta: tā apstākļi bija smagi, bija jāiet pa naktīm, neatkarīgi no laika apstākļiem. Lai to veiktu, bija nepieciešama liela fiziskā piepūle. G. Lande raksta, ka „uz muguras bija jānes krietns desmits kilo dažādu mantu: šautene, bruņucepure, šinelis, patronas, personīgais sidors (tā mēs saucām mugursomu), gāzes maska un vēl šis tas kabatās”.¹¹⁹⁰ Tā kā pārtikas kvalitāte bija mainīga, arī karavīru fiziskais stāvoklis atšķīrās. Jāatzīmē, ka karavīru personiskais viedoklis par fiziskā noguruma ietekmi uz tā veikšanu atšķīrās no divīzijas komandiera uzskatiem. Piemēram, vienā no savām pavēlēm divīzijas komandiera v.i. I. Paegle norādīja, ka karavīru vidū izplatītās teorijas par noguruma ietekmi uz veiktā marša ātrumu nekādu labumu nenesot. Karā vienmēr viss tiekot darīts ar maksimālo fizisko piepūli. Piemēram, 92. pulks nometinājuma vietā ieradās 26. decembrī 10.00, bet iekārtojās līdz 14.00, kas esot pilnīgi nepieļaujami. Maršā neesot dzirdams komandieris, marša tempi neiedomājami lēni, tas ir izstiepts un sadalījies daudzās grupās.¹¹⁹¹

Ziņojumos par disciplīnas ievērošanu vai neievērošanu pārgājienā atbilstošā retorikā tika izcelts, ka tā laikā viena no otras ļoti esot atšķīrušās apakšvienības, kur labi nostādīts politiskais darbs, un tās, kur iepriekšējai organizācijai un sagatavošanai nebija piegriezta pienācīgā vērtība.¹¹⁹² Tā ir specifiska disciplīnas jautājumu attēlošanas iezīme. Vienmēr, apskatot disciplīnas pārkāpšanas gadījumus, uzmanība tika pievērsta ne tikai tam, kas ir pārkāpēji, bet arī tam, vai tiem ir partijas piederība. Ja tie bija bezpartejiskie, tas īpaši tika atzīmēts. Jāatzīmē, ka īpaši partijas un komjaunatnes biroja sēdēs tika izskatīti arī jautājumi par disciplīnas pārkāpējiem – partijas biedriem. Laikrakstā „Latvijas Strēlnieks”, kura nepārprotams uzdevums bija propagandēt politiskā darba sasniegumus, tika atzīts: „Tikai konstatējuši, cik kārtīgi un disciplinēti ir paši komunisti un komjaunieši, mēs varam runāt par augstu disciplīnu un priekšzīmīgu kārtību vispār.”¹¹⁹³ Šāds uzstādījums palika visu turpmāko divīzijas darbības periodu.

¹¹⁸⁹ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 67. l., 27. lp.

¹¹⁹⁰ Turpat, PA-200. f., 9. apr., 697. l., 6. lp.

¹¹⁹¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 6. l., 8. lp. (Pavēle Nr. 10 201. latviešu strēlnieku divīzijai, 27.12.1941.).

¹¹⁹² Rijnieks, K. Organizētību un disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. oktobris, 2. lpp.

¹¹⁹³ Arka, A. Jautājumi par disciplīnu un kārtību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.

Arī partijas un komjaunatnes biedru pārkāpumi bija tradicionāli un ikdienišķi, tādi paši, kā bezpartejiskajiem divīzijas karavīriem. Ziņojumos par partijas pirmorganizāciju darbu sastopami ziņojumi par „amorālu izpausmju gadījumiem”, piemēram, 220. (94. gvardes) artilērijas pulka 1. divizionā, kur partijas kandidāts jaunākais komandieris pielietojis fizisku spēku pret saviem padotajiem, par ko viņš ticis izslēgts no partijas. Savukārt kāds cits tika izslēgts no partijas par to, ka spēlējis pats un apmācījis citiem spēlēt kārtis.¹¹⁹⁴ Aizrādījumi par disciplīnas neievērošanu tika izteikti arī tiem komunistiem, kuri, piemēram, 220. artilērijas pulkā bija pametuši partijas sapulci, nesagaidījuši balsošanas rezultātus. Šāds solis tika klasificēts kā komunistu nedisciplinētība. Izeja tika saskatīta strauji uzlabojamā komunistu un komjauniešu audzināšanas darbā, kā arī precīzā VK(b)P reglamenta izpildīšanā.¹¹⁹⁵ Nereti tika atzīmēts, ka esot daudz komjauniešu, kuri pārkāpj disciplīnu, galvenokārt neprecīzi izpildot komandiera pavēles ar atrunām: „Vai tad man noteikti jāiet, varēja sūtīt citu.” Šajā gadījumā tas tika izskaidrots ar pārkāpēju vecumu (viņi galvenokārt bija 1924. gadā dzimušie), ar nepietiekamu izglītību (vairums no tiem bija mācījušies tikai sākumskolā divas, trīs, četras klases), paradumiem laicīgajā dzīvē (īpaši citādiem paradumiem strādāt), kā arī to, ka pie armijā nepieciešamās stingrās disciplīnas viņi tāpēc nevarot uzreiz pierast.¹¹⁹⁶

Prasības vēl vairāk ievērot disciplīnu pieauga pēc gvardes divīzijas nosaukuma saņemšanas 1942. gada rudenī. Disciplīnas pārkāpšana nebija savienojama ar gvarda godu. Liecības par to sastopamas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks”, kur uzmanība tiek pievērsta nezūdoši aktuālajam jautājumam par karavīru vizuālo izskatu, ko aprakstot tiek piebilsts, ka „trūkstot gvardu stājas”. Piemēram, karavīri esot apauguši ar bārdu, nemazgājušies, nekārtīgi apģērbušies, izskatoties „pēc visa kā, tikai ne pēc gvardiem. Kam par to visu vislielākais kauns – komunistiem un komjauniešiem”.¹¹⁹⁷

Disciplīnas pārkāpšanas iemesli. Disciplīnas ievērošana vai neievērošana cilvēkiem, kas no civilistiem kļuva par militāristiem, un nonāca frontē, bija saistīta ar piemērošanos jaunajai situācijai, un pārkāpumi bija ikdienišķi. Tie bija saistīti ne tikai ar cilvēka nonākšanu viņam absolūti jaunā vidē, bet arī atainoja reālo sadzīves situāciju divīzijā. Disciplīnas pārkāpšana bija saistīta ar citiem procesiem, īpaši ikdienas dzīves norisē. No vienas puses, to ietekmēja divīzijas militārais un sociālekonomiskais stāvoklis: pārtikas apgāde, dienas režīms, iekšējās kārtības noteikumi. No otras: katra karavīra kā personas uzskati, izglītība, vecums

¹¹⁹⁴ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 4. l. (Ziņojuma par partijas pirmorganizācijas darbu 94. gvardes artilērijas pulkā, 01.-18.01.1943. kopija), 2. lp.

¹¹⁹⁵ Turpat, 110. l., 24. lp.

¹¹⁹⁶ Turpat, 1. apr., 20. l., 5. op. lp. (Sarunas ar E. Berklavu stenogramma, 05.05.1943.).

¹¹⁹⁷ Arka, A. Jautājumi par disciplīnu un kārtību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.

utt., piemēram, cilvēku attieksme pret dienesta kārtību un pirms armijas dzīvē izveidojušās sadzīves tradīcijas. Visā periodā vairāk vai mazāk disciplīnas pārkāpšana bija saistīta ne tikai ar armijas kārtības nezināšanu, bet arī attiecīgas militārās izglītības trūkumu. Piemēram, J. Piesis atzīmē, ka gados jaunie karavīri, kuriem pirms tam Sarkanās armijas disciplīna bija sveša, tagad nonāca jaunos apstākļos – viņiem disciplīna bija jāiemācās izpildīt praksē.¹¹⁹⁸ Disciplīna bija saistīta ar papildinājuma kvalitāti, uz ko norādīja arī pulka komsorgs, vecākais leitnants Z. Eiduss, raksturodams disciplīnas nodrošināšanas darba grūtības. Piemēram, kara gaitā, pazeminoties papildinājuma kvalitātei, pieauga disciplīnas pārkāpumu skaits, jo, pēc Z. Eidusa domām, papildinājums bija „sarežģīts, galvenokārt 1924. gadā dzimušie, bet tā vēl nav bēda, galvenokārt viņi ir audzināti kaut kā dīvaini, daudzi no viņiem nemācījās, tikai 4-5 klases, bet vecāki turēja viņus siltumā. Mums ir tagad jauni komjaunieši un disciplinārpārkāpumu ir daudz. Grūtības ir tās, ka visi ir jauni”.¹¹⁹⁹

Disciplīnas pārkāpšanai ir ne tikai racionālais skaidrojums, bet savs viedoklis par to bija divīzijas politiskajiem darbiniekiem. Viņi uzskatīja, ka tās pārkāpšanas pamatā ir nepilnīgs politiskais darbs. Disciplīnas nodrošināšana ar politiskā darba palīdzību bija viens no politisko darbinieku un arī kompartijas un komjaunatnes biedru uzdevumiem. Izeju saskatīja sarkanarmiešu audzināšanas darba pastiprināšanā, kas būtu jāveic partijas organizācijām un „komunistiem ar stāžu”. Karavīrus disciplināri pareizi audzināt uzņēmās divīzijas partijas organizācijas, kas uzņēmās mākslinieciskās pašdarbības un karavīru brīvā laika pareizu organizēšanu. Laikā, kad karavīri nonāca sev jaunā, nepazīstamā vidē, citos apstākļos, šāds pasākumu kopums vērtējams kā diezgan abstrakts, jo primārais tobrīd bija nodrošināt karavīriem viselementārākās prasības: pārtiku un apģērbu. To trūkums bija pamats pārkāpumiem un noziegumiem.

Īpaši 1942. gadā arvien vairāk tika pievērsta uzmanība disciplīnas uzturēšanai. Tas saistāms ar jau minēto papildinājuma kvalitātes pazemināšanos un divīzijas militārajiem un sociālajiem apstākļiem, īpaši karavīru uzvedību kauju laikā (jo kauja bija viens no redzamākajiem piemēriem, kas liecināja par karavīru disciplinētību). Piemēram, laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” tika publicēti raksti, kuros gan tika izcelti labākie, kas vienmēr bija Komunistiskās partijas vai komjaunatnes biedri, vai arī nopelti sliktākie. Atbilstoši padomju propagandas tendencēm – tā bija sausa retorika. Piemēram, „Disciplīna ir mūsu spēka pazīme”,¹²⁰⁰ vai: „Cīņa par disciplīnu ir cīņa par uzvaru. Nesaudzīgi cīnīsimies pret ikvienu

¹¹⁹⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 26. l., 12. lp. (Sarunas ar J. Piesi stenogramma, 06.06.1943.).

¹¹⁹⁹ Turpat, 27. l., 60. lp. (Sarunas ar pulka komsorgu, vecāko leitnantu Z. Eidusu stenogramma, 10.06.1943.).

¹²⁰⁰ Stingru, tēraudcietu kaujas disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 1. lpp.

disciplīnas grāvēju. Lai mūsu naidis un nicināšana visur pavada disciplīnas pārkāpējus! Lai dreb nīstais ienaidnieks disciplinēto latviešu strēlnieku rindu priekšā!”¹²⁰¹ 1943. gada 22. martā „Latvijas Strēlniekā” rakstā „Vēl vairāk disciplīnas un organizētības”¹²⁰² tika rakstīts par to, kā vēl vairāk pacelt divīzijas kaujas spējas. Esot nepieciešama vēl lielāka disciplīna un organizētība pirms kaujas un pašas kaujas laikā. 1943. gada 24. janvārī „Latvijas Strēlniekā” rakstā „Drosme, disciplīna un atjautība”¹²⁰³ tiek minēts kāda komandiera apakšvienības piemērs.

Noziegumi. Noziegumus nevar klasificēt kā disciplīnas pārkāpumus, tomēr to pieaugums liecināja par atšķirīgo kultūras un izglītības līmeni starp karavīriem, kā arī atklāja daudz skaudrāko divīzijas darbības pusi. Kāds divīzijas karavīrs savā karalaika dienasgrāmatā ierakstījis: „Pēdējā naktī mācību bataljonā man nozaga visu, kas bija vērtīgs un tuvs sirdij: aizgāja mani zābaki, pulkstenis, portsigārs, soma un dzejas. Visvairāk sirds skumst par dzejām.”¹²⁰⁴ Lai arī rakstītais ir acīmredzot par autora apzagšanu 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā, tas nebūt neliecina, ka līdzīgs ieraksts nevarētu būt tapis par situāciju pašā divīzijā, uz ko norāda ziņas par karavīru veiktajiem noziegumiem 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Karavīrus tiesāja pēc KPSFR Kriminālkodeksa 193. panta attiecīgām daļām.¹²⁰⁵ Process bija ļoti cieši saistīts ar disciplīnu, jo, ja attiecīgs noziegums tika veikts vainu mīkstinošos apstākļos, bija iespēja, ka karavīrs tiks sodīts saskaņā ar Disciplīnas reglamentu.

Nav iespējams detalizēti apzināt ne visus pastrādāto noziegumu veidus, ne to apmērus. Pamatā tam ir ne tikai ierobežotā pieejamība dokumentiem, bet arī to iznīcināšana. Šajā gadījumā iespējams radīt tikai priekšstatu par galvenajiem veiktajiem noziegumiem un tendencēm, kādas attīstījās.

¹²⁰¹ Dzelzs disciplīna – uzvaras ķīla. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 6. augusts, 1. lpp.

¹²⁰² Krauliņš, K. Vēl vairāk disciplīnas un organizētības. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 4. marts, 2. lpp.

¹²⁰³ Krauliņš, K. Drosme, disciplīna un atjautība. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 24. janvāris, 1. lpp.

¹²⁰⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 322. l., 1. lp.

¹²⁰⁵ KPSRF Kriminālkodeksa 193. panta paredzēja sodu par militārpersonu pastrādātajiem militārajiem noziegumiem, kas vērsti pret dienesta kārtības pildīšanu. Kopumā pants saturēja 31 pozīciju, par kuru pārkāpšanu bija paredzēts attiecīgs soda mērs (piemēram, patvaļīga prombūtne, patvaļīga daļas atstāšana, savlaicīga neatgriešanās dienesta vietā, izvairīšanās no iesaukuma, slimību simulācija, izvairīšanās no dienesta pienākumu pildīšanas (arī reliģisku motīvu dēļ), sardzes noteikumu pārkāpšana u.c.). Piemēram, par rīkojuma neizpildīšanu kara laikā bija paredzēta brīvības atņemšana ne mazāk par pieciem gadiem (193. panta 2. punkta „g” daļa), ja tas notiek kaujas apstākļos – nāvessods (193. panta 2. punkta „d” daļa). Skat.: Глава девятая. Преступления воинские. В кн.: *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. Pieejams:

<http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 08.04.2014.].

Tos visus var sadalīt vairākās grupās, no kurām, pamatojoties uz visā apskatāmajā periodā konstatētajām divīzijas un daļu komandieru pavēlēm, īpaši jāizceļ zagšanas problēma 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Tai pamatā tomēr bija katra karavīra individuāls izdzīvošanas instinkts pretrunīgos sadzīves apstākļos, kas deva spēju saglabāt dzīvību un spēju karot. Neapšaubāmi, zādzības bija viens no galvenajiem noziegumiem: gan pārtikas, gan sadzīves priekšmetu, ar mērķi gan tos paturēt / izlietot savām vajadzībām, gan pārdot, lai iegūtu tālākos līdzekļus maizes, mahorkas utt. iegūšanai. Tās pastāvēja visu kara laiku. Pārtikas problēma bija īpaši aktuāla, par ko liecina pavēļu skaits par sodītajiem karavīriem. Karavīri zaga gan no virtuves, gan apzaga viens otru. Piemēram, kāds karavīrs savās atmiņās par kartupeļu zādzību rakstījis: „Kancelejā politiskais vadītājs viņus [zagļus] nostrostēja, bet uz nārām sprieda, ka tā nebija zādzība, bet vienkārši paņēma, jo gribējās ēst, tāpēc, ka nepietiek pārtikas. Šodien no rīta atkal visi zog kartupeļus.”¹²⁰⁶

Karavīri zaga visu, kas bija ēdams. Piemēram, pasliktinoties karavīru barošana vienībās, 92. strēlnieku pulkā apakšvienībās tika zagti produkti to pārvešanas laikā, ko zaga vedēji, saņēmēji, garām gājēji. Vai arī 122. strēlnieku pulkā produktus zaga to nogādāšanas laikā no noliktavas uz virtuvi.¹²⁰⁷ Savukārt 1942. gada aprīļa mēnesī esot bijuši gadījumi, kad produkti pazuduši štāba baterijā, no tās nozagti 5 kg sāls. Par to pieckārtīgi sodīts baterijas komandieris.¹²⁰⁸ Šādi piemēri tiek pieminēti daudz, un vienmēr tiek atzīmēts, ka nekādi mēri netika pieņemti. Iespējams, ka no mantām visvairāk zaga pulksteņus. Jaunākais leitnants K. Grīnfelds dienasgrāmatā 1942. gada 30. decembrī ierakstījis, ka no rīta piedzīvojis nelaimi, jo nozagts viņa pulkstenis. Bijis viņa dārgums, kuru iznēsājis visas kaujas, pat jūrā izpeldējies, „vainīgais jau liekas uz pēdām”.¹²⁰⁹

Bieži tika apzagtas maizes noliktavas, tas tieši saistīts ar situāciju pārtikas apgādē un izsniedzamajās normām. Piemēram, J. Bērziņš, aprakstot savu dienestu gan rezerves pulkā, gan divīzijā, maizes zādzību min vairākas reizes, liecinot ne tik daudz par parādības apmēriem, kā par apstākļiem, kādos notika pārkāpumi, un kā tika risināta izveidojusies situācija. Piemēram, nakts laikā caur sienā izlauztu caurumu tika apzagta pārtikas noliktava un nozagta maize. Sargs tika arestēts un nosūtīts uz izmeklēšanas orgāniem. Pēc apmēram trīs mēnešiem sodītais bija atgriezies atpakaļ karaspēka daļā kā savu vainu izpirkušais, un tad viņš bija runājis, ka nav bijis zādzības līdzdalībnieks, ka viņš tajā nepiedalījies un, ka viņš tika

¹²⁰⁶ Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Даугава*. 2003, № 4, С. 99.

¹²⁰⁷ KF AMCA, 43. gvsd., 2. apr., 2. l., 72. lp. (Divīzijas komandiera pavēle, 27.10.1941.)

¹²⁰⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 22. l., 60. lp.

¹²⁰⁹ LKM, inv. Nr. 4 - 69425/1683(1) – VII (Grīnfelds, K. Manas gaitas Lielajā Tēvijas karā), 30.12.1942. ieraksts.

sodīts par to, ka nesacēla trauksmi, kad, atrodoties sardzē, dzirdēja, ka pie aizmugurējās sienas kaut kas notiek.¹²¹⁰

Divīzijas politiskā daļa tās iemeslus saskatīja nevis vājajā / nenokārtotajā apgādē, bet karavīru un atbildīgo atbildības trūkumā. Ja tika apzagtas pārtikas noliktavas, tajā tika vainoti sargi, kas, pielietojot attiecīgu retoriku, tika klasificēti kā atbildības trūkums. Ņemot vērā, ka pārtiku zaga tieši tāpēc, lai varētu paēst, apsūdzēt karavīrus bezatbildībā, bija absurds. Tā noteikti nebija protesta forma, tā bija likumsakarīga darbība ne visai labvēlīgajā pārtikas apgādes jautājumā. Šajā sakarībā divīzijas komandieris pavēlēja bez pulka un daļas pavēles samazināt diennakts produktu devu, katru reizi, kad sūta pēc pārtikas produktiem, personisko atbildību uzlikt komunistiem un komjauniešiem.¹²¹¹ Politiskie vadītāji arī atzīmē, ka esot veikuši lielu darbu, cīnoties ar zādzībām: Kad bija bads, zaga viens otram. Mēs izveidojām rotas tiesas, iecēlām tiesas priekšsēdētāju, divus pilnvarotos, vainīgos sodīja tiesas priekšā, ik pēc divām dienām izlaida kaujas lapiņas”.¹²¹²

Līdzās pārtikas zagšanas problēmai aktuāli bija patvaļīgas prombūtnes gadījumi. Īpaši aktuāli tie bija divīzijas formēšanās periodā un tajās situācijās, kad divīzija bija atvilkta 2. ešelonā un necīnījās. 1941. gada rudenī galvenokārt tie bija saistīti ar to, ka tolaik netālu no Gorohovecas nometnes dzīvoja arī karavīru ģimenes, par ko liecina ieraksti spriedumos „bijusi saslimusi māsa”, vai „aizgāja pie savas sievas”.¹²¹³ Sodī par patvaļīgu prombūtni bija ļoti augsti. Piemēram, karavīru, kurš no 1. līdz 2. oktobrim bija atradies patvaļīgā prombūtnē (aizgājis pie sievas), apsūdzēja pēc KPSFR Kriminālkodeksa 193. panta 7. punkta, piespriežot brīvības atņemšanu uz 5 gadiem.¹²¹⁴ Bet par aiziešanu uz veikalu uz divām stundām – arests piecas diennaktis.¹²¹⁵ Gāja, piemēram, lai palīdzētu saviem ģimenes locekļiem iekārtot mājokļus. 1941. gada 14. septembrī pavēlē tiek rakstīts, ka pēdējā laikā ir vērojami patvaļīgas prombūtnes gadījumi, lai sarkanarmieši palīdzētu savām ģimenēm iekārtot mājokļus.¹²¹⁶

Sadzīves negadījumi kara laikā tika izprasti kā sodāma rīcība. Tie galvenokārt notika zemnīcu būvēšanas laikā, kad tās bieži vien sabruka, vai arī tie visbiežāk bija ugunsgrēki, kas radušies neievērojot ugunsdrošību. Tajos daudzkārt vainoja apakšvienības vadību. Piemēram, zemnīcas sabrukšanas laikā gāja bojā evakuācijas vada šoferis sarkanarmietis A. Zakalovs. Atgadījumā par vainīgiem tika atzīti komandieris un komisārs, jo neesot vadījuši zemnīcas

¹²¹⁰ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Bērziņa J. atmiņas.), 2. burtnīca, 10.2.op. lp.

¹²¹¹ KF AMCA, 43. gvsd., 2. apr., 2. l., 73. lp.

¹²¹² LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 76. lp. (M. Kirilova atmiņas)

¹²¹³ Sodītais bija atradies patvaļīgā prombūtnē no 1. oktobra pulksten 12.00 līdz 2. oktobra pulksten 8.00.

Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 54. lp. (Kara tribunāla spriedums, 13.10.1941.).

¹²¹⁴ Turpat.

¹²¹⁵ Turpat, 125. gvsp. f., 543013. apr., 2. l., 29. lp.

¹²¹⁶ Turpat, 1. l., 70. lp.

celšanas darbus. Zemnīcu cēla bez plāna un apstiprināta rasējumu. Par to atbildīgos arestēja katru uz 5 diennaktīm.¹²¹⁷ Par sadzīves negadījumu kā sodāmu rīcību liecina arī I. Briežkalns, kurš tika vainots par zemnīcā izcēlušos ugunsgrēku, un tribunālā nenonāca tikai nejaušības dēļ. Briežkalns stāsta, ka rotas mantziņa vainas dēļ izcēlies zemnīcā ugunsgrēks. Pēc ugunsgrēka sekojusi īsa „notikuma vietas” apskate, tad sekojusi nopratināšana: „Viņa [izmeklētāja] uzdevums bija tīri formāls, vainīgo meklēt vairs nevajadzēja, to jau bija noteicis divīzijas komandieris, mani paskaidrojumi juristam nebija vajadzīgi.”¹²¹⁸ Nākamajā dienā pēc pavēles, ka divīzijai jādodas uz fronti, pie I. Briežkalnu pie sevis bija izsaucis divīzijas kara prokurors F. Miežis un paziņojis, ka sakarā ar divīzijas aiziešanu uz fronti, ir nolemts pārtraukt visas tiesu lietas, kas nav saistītas ar tiešu dzimtenes nodevību.¹²¹⁹ Lielā mērā tas daudzus karavīrus izglāba no nonākšanas kara tribunālā dēļ noziegumiem, kas vairāk bija klasificējami kā negadījumi.

Sodi. Kā tika atzīmēts iepriekš – sodīja saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksa 173. panta attiecīgām daļām. Arī sodīto par dažādiem noziegumiem skaits nav zināms. Lai arī divīzijas komandiera pavēlēs par personālsastāvu nereti pat uzskaitīti (vienā pavēlē) četri, pieci kāda nozieguma pārkāpēji, tomēr tas neliecina par parādības apmēriem. Ir pieejami dati par sodīto skaitu 1943. gadā (runa ir par sodītajiem pēc KPSFR Kriminālkodeksa 173. panta attiecīgām daļām), kas liecina, ka attiecīgi 1943. gada janvārī divīzijā sodīti 31, februārī – 15, martā – 27, aprīlī – 21 karavīrs. Kopumā no 1. janvāra līdz 15. septembrim divīzijā sodīti 179 karavīri – partijas biedri. Sīkāk nepaskaidrojot, par kādiem noziegumiem.¹²²⁰

Lietas par noziegumiem, arī zagšanu, vismaz divīzijas darbības sākumposmā iztiesāja tribunālā. Visu periodu nozīme bija arī t.s. biedru tiesām, kuras darbojās apakšvienībās, un kurās arī tika izskatīti dažādi noziegumi. Piemēram, kāds divīzijas karavīrs apraksta šādu tiesas sēdi: „Šodien vakarā būs tiesa kādam zaglim. Gatavojos tiesas sēdes vadīšanai. Biedri pieprasa zagli slaistu Ilju Izrailoviču nodot tribunālam, daži pieprasa pat lodi.”¹²²¹

Īpaši skrupuloza lietu izskatīšana notika 1941. gada rudenī. Sodī bija bargi. Piemēram, par to, ka brauciena pēc pārtikas produktiem laikā bija savainojies zirgs, kādam karavīram un viņa līdzbraucējam tika piespriests sods trīs gadi labošanas darbu nometnē. Viņiem šis soda

¹²¹⁷ KF AMCA, 43. gv. f., 2. apr., 2. l., 48. lp. (Pavēle Nr. 085, 14.10.1941.).

¹²¹⁸ Briežkalns, I., *Uguns kristības. Latviešu Strēlnieks*, 1995, Nr. 2, 4. lpp.

¹²¹⁹ Turpat, 5. lpp.

¹²²⁰ KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 254. l. (Paziņojumi, pavēles u.c. materiāli par partijas un komjaunatnes organizācijas darbu, 08.06.-23.09.1943.), 33. lp. (Sodīto karavīru skaits 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijā, 01.01.-15.09.1943.).

¹²²¹ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 390. l., 14. op. lp. (No Armana dienasgrāmatas, 17.12.1942.)

mērs tika nomainīts ar nosūtīšanu uz pirmo līniju / uz fronti.¹²²² Savukārt tā paša gada 7. oktobrī divīzijas kara tribunāls saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksa 193. panta 14. daļu piesprieda trīs gadus cietumā diviem karavīriem par to, ka viņi brauciena pēc siena laikā bija izraisījuši negadījumu. Arī viņu soda mērs tika nomainīts pret nosūtīšanu uz pirmo līniju.¹²²³ Tikai pieejamie kara tribunāla spriedumi ļauj izdarīt pieņēmumu, ka vairumā gadījumu 1941. gada rudenī sodītajiem pēc KPSFR Kriminālkodeksa 173. panta soda mērs tika nomainīts pret došanos uz pirmo līniju frontē.

Sevišķi bargi bija soda mēri par pārtikas zādzībām, īpaši 1941. gada rudenī. Piemēram, par konfektes un mahorkas paņemšanu, nozieguma, kas tika izdarīts sardzes laikā, sods bija brīvības atņemšana uz trīs gadiem.¹²²⁴ Cilvēkam, kas bija atbildīgs par pārtikas noliktavu, septiņu gadu arests tika piespriests tikai par to, ka noliktavā trūka pārtikas produktu. To apliecina J. Pieša vēstule sievai, kurā viņš apraksta notikumu ar kopējo draugu: „Ar Verhovskoju iznāca šmuce, viņš strādāja par produktzini un iznāca tā, ka trūka daudz produktu un citas mantas, par to piesprieda septiņus gadus, atņēma dienesta pakāpi un nosūtīja uz priekšējām līnijām. Tagad viņš ievainots un guļ slimnīcā. Izrādījās, ka tomēr viņš liels provokators.”¹²²⁵ Raksturīgi (tas izriet no divīzijas komandiera pavēlēm), ka tradicionāli par līdzvainīgiem noziegumā (vārdiski) tika uzskatīti arī apakšvienību komandieri. Pavēlēs tas tika definēts, kā „netika pieņemt nekādi mēri” (t.i. norādīts, ka apakšvienības komandieris ir zinājis par noziegumu, bet par to nav ziņojis augstāk).¹²²⁶ Tas norāda, ka ne vienmēr apakšvienību komandieri un pat politiskie darbinieki uzrādīja ne tikai noziegumu veicējus, bet arī disciplīnas pārkāpējus. Dažkārt arī kara laikā tapušajās atmiņās politiskie darbinieki snieguši pretrunīgas liecības par noziegumiem. Iemesli tam ir divi: vai nu tādējādi tika piesegti savi uztraugāmie karavīri, vai arī attiecīgs politiskais darbinieks negribēja norādīt patieso situāciju apakšvienībā, lai nekompromitētos politiskās daļas priekšā, ar nepatiesas informācijas sniegšanu apliecinot, ka politiskais darbs norit pozitīvi - nav noziegumu un disciplīnas pārkāpēju.

¹²²² KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 75. lp. (Pavēle Nr. 07, 16.10.1941.).

¹²²³ Turpat, 125. gvsp. f., 543013. apr., 1. l., 118. lp. (Kara tribunāla spriedums I. Stordunova un P. Jonigeja lietā, 14.09.1941.).

¹²²⁴ Turpat, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 66. lp. (Pavēle Nr. 22, 17.10.1941.).

¹²²⁵ LNA LVA, 897. f., 4. apr., 4. l., 29. lp.

¹²²⁶ Piemēram, 1941. gada 21. oktobrī autoavārijas laikā kāds karavīrs nozaga divas kastes šokolādes un tās noslēpa zem sēdekļa. To visu uzzināja komandieris, bet „nepieņēma nekādus mērus”. Skat.: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l., 72. lp. (Pavēle Nr. 0110, 27.10.1941.). Vai arī: tā paša gada 4. oktobrī virtuvē tika atrasta maize bez īpašnieka, ko piesavinājās pavārs un virtuves dežurants. Leitnants [...] atrada pusmaisu ar zivīm, kurām nebija īpašnieka. Arī par to zināja komandieris, un vainīgos nesodīja. Skat.: Turpat.

5.2. „Pretpadomju darbība” un tās sekas

Saskaņā ar padomju likumdošanu, „pretpadomju darbība” bija pret PSRS vērsta tās pilsoņu rīcība, par ko bija paredzēts sods pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta. Tas attiecās arī uz Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem. Runa bija par t.s. kontrrevolucionāriem noziegumiem, kas Sarkanās armijas daļu un apakšvienību komandieru pavēlēs tika dēvēti par ārkārtas gadījumiem. Aizdomās turamie tika apsūdzēti kriminālnoziegos, jo termins „politiskie noziegumi” padomju likumdošanā nepastāvēja.¹²²⁷ 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā apsūdzības par „pretpadomju darbību” tika izvirzītas pēc sekojošām KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta daļām: 1. punkta „b”,¹²²⁸ „d”,¹²²⁹ un „g” daļas,¹²³⁰ 10. punkta 2. daļas¹²³¹ un 11. punkta.¹²³² Dokumentos ir konstatētas ziņas par divpadsmit ārkārtas gadījumu veidiem: dzimtenes nodevību, dezertēšanu, spiegošanu, kontrrevolucionāro aģitāciju, ugunsgrēku un nelaimes gadījumu izraisīšanu, sargposteņa atstāšanu, t.s. disciplīnas pārkāpšanu grupā, zādzībām, sevis sakropļošanu, slimību simulāciju un pašnāvības mēģinājumiem.¹²³³

Par „pretpadomju darbību” 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā liecina IeTK krimināllietas, atsevišķi divīzijas komandiera paziņojumi, karavīru atmiņas un dienasgrāmatas, kā arī ļoti būtisks avots – pēc J. Staļina nāves uzsāktie atsevišķu krimināllietu pārsūdzēšanas procesu materiāli.¹²³⁴ Aplūkotās krimināllietas galvenokārt ir no Latvijas

¹²²⁷ Vīksne, R., Kangeris, K. (red.). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 11. lpp.

¹²²⁸ Šeit un turpmāk minētas KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta punkti un daļas, kas konstatēti divīzijas Kara tribunāla spriedumos. „Tēvijas nodevība, ko izdarījušas militārpersonas, sodāmi ar visaugstāko kriminālsoda veidu – nošaušanu, konfiscējot visu mantu”. – Skat.: *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. Нкю РСФСР, 1927. Pieejams:

<http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 08.04.2014.]. Apzinot 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru IeTK krimināllietas, tikai retos izņēmumos karavīrs nav ticis sodīts pēc šī panta. Tas skaidrojams ar apsūdzības vēlmi pastiprināt sodu konkrētiem karavīriem.

¹²²⁹ „Kara dienesta personai, kas nav ziņojusi par gatavotu vai izdarītu nodevību, par to noteikta brīvības atņemšana uz 10 gadiem.” – Turpat.

¹²³⁰ „Neziņošana par karavīru gatavošanos nodot dzimteni.” – Turpat.

¹²³¹ „Par propagandu vai aģitāciju, kurā uzaicina gāzt, graut vai vājināt padomju varu, vai izdarīt atsevišķus kontrrevolucionārus noziegumus. Brīvības atņemšana uz laiku ne mazāka kā seši mēneši.” – Turpat.

¹²³² „Piedalīšanās kontrrevolucionārā organizācijā.” – Turpat.

¹²³³ Veiktie noziegumi tika konstatēti ne tikai IeTK krimināllietās, bet arī divīzijas komandiera J. Veikina ziņojumos tās frontes un armijas pavēlniekiem, kuru sastāvā divīzija tobrīd cīnījās.

¹²³⁴ Skat., piemēram: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42915. l. (N. Isajeva krimināllietā, atkārtoti skatīta 1956. g.); 43043. l. (Jevstafija Fjodorova, Vladimira Kitkeviča, Vladislava Leitāna, Vasīlija Voloka krimināllietā, atkārtoti skatīta 1961. g.); 2. apr., P-2436. l. (Žaņa Jurevica krimināllietā, atkārtoti skatīta 1957. g.); P-2961 (Kārļa Vāgnera krimināllietā, atkārtoti skatīta 1961. g.); P-3324. l. (Jāzepa Jakovļeva krimināllietā, atkārtoti skatīta

izbraukušo cilvēku lietas, atsevišķos gadījumos tās ir PSRS pirms kara dzīvojušo latviešu un citu tautību divīzijas karavīru lietas.

Neskatoties uz to, ka „pretpadomju darbība” bija saistīta ar personālsastāva militāro un dzīves pieredzi, piemērošanos dienesta un militārajiem apstākļiem, savstarpējām attiecībām starp dienesta biedriem, noskaņojumu un motivāciju, tomēr tā jāuzskata par vienu no negatīvākajām divīzijā notikušajām sociālpolitiskajām parādībām, kur saistība ar objektivitāti bija nosacīta.¹²³⁵ „Pretpadomju darbības” sekas bija realizētās represijas pret divīzijas karavīriem, un tas vairs nebija objektīvs kara laika realitātes atspoguļojums, bet „subjektīva, mērķtiecīga cilvēka un viņa radītās sistēmas politika”.¹²³⁶ Galvenokārt apsūdzības un spriedumi bija nepatiesi un safabricēti. Kāds sodītais 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs 1989. gada 5. aprīlī vēstulē PSRS Valsts Drošības komitejas sevišķās nodaļas priekšniekam Maskavas kara apgabalā, ģenerālmajoram A. Moļakovam rakstīja: „Man ir 86 gadi. Es neticu aizkapa dzīvei un ne par sevi es domāju, dzīve ir nodzīvota. Man gribas, lai bērni zinātu patiesību par tiem, kas atjaunoja šo varu”, pieprasīdams vēlreiz caurskatīt 1942. gada oktobrī ierosināto krimināllietu par viņa un deviņu dienesta biedru norunu pāriet vācu karaspēka pusē.¹²³⁷

Jautājums par apsūdzēto un sodīto karavīru skaitu ir sarežģīts un dotajā situācijā līdz galam neizpētāms. Pirmkārt, nav pieejami sodīto saraksti un, otrkārt, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā glabājas galvenokārt tikai ierindas karavīru krimināllietas.¹²³⁸ Līdz ar to iespējams vienīgi konstatēt galvenās tendences. Vēstures literatūrā ir minēts, ka 1941. gadā IeTK ir arestējusi 5576 Latvijas iedzīvotājus, 1942. gadā 244, bet 1943. gadā 88. No šiem skaitļiem nav nosakāms, cik no tiem bija 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku

1957. g.); P-5177. (Vladimira Kovaļevska krimināllieta, atkārtoti skatīta 1975. g.); P-5487. l. (Rolfā Alkšņa, Arvīda Glazovska, Jura Kārkla, Arnolda Kārkliņa, Valentīna Ķēzes, Kazimira Mihailovska, Kārļa Rībeļa, Friča Spales, Ludviga Vaituža krimināllieta, atkārtoti skatīta 1989. g.). Visos gadījumos spriedums ir atcelts, un tiesvedība izbeigta nozieguma sastāva trūkuma dēļ.

¹²³⁵ Subjektivitāti galvenokārt noteica apsūdzības forma un veids, kādā cilvēks tika apsūdzēts. Pētījuma turpinājumā tiks apskatīti atsevišķi piemēri, kad notika lietu safabricēšana. Cik bija šādu procesu, detalizēti noteikt nav iespējams, jo arhīvu dokumentiem, kas satur informāciju par pretpadomju darbību, saskaņā ar Krievijas Federācijas likumdošanu ir ierobežota pieejamība. Skat.: Статья 25. Ограничение на доступ к архивным документам. В: *Федеральный закон от 22 октября 2004 г. N 125-ФЗ "Об архивном деле в Российской Федерации" (с изменениями и дополнениями)*. Pieejams: http://base.garant.ru/12137300/6/#block_600 [aplūkots 16.02.2014.].

¹²³⁶ Петухов, Н. *История военных судов России*. Москва: Норма, 2003. С. 119.

¹²³⁷ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5487. l., 280. lp. (K. Rēbeļa iesniegums PSRS VDK Sevišķās nodaļas priekšniekam Maskavas kara apgabalā ģenerālmajoram A. Moļakovam, 05.04.1989.).

¹²³⁸ Pārējo krimināllietu precīza atrašanās vieta nav zināma. Notiesāto karavīru spriedumi konstatēti arī KF AMCA materiālos (galvenokārt divīzijas komandiera pavēlēs), kas liecina par parādības apmēriem. Skat., piemēram, KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 2. l. Jāatzīmē, ka iepazīstoties ar šiem spriedumiem, netika konstatēts neviens spriedums, kā cits eksemplārs būtu atrodams arī Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā esošajās karavīru krimināllietās.

divīzijas karavīri.¹²³⁹ Atsevišķos ziņojumos divīzijas komandieris J. Veikins piemin potenciāli apsūdzībai pakļaujamo karavīru skaitu. Piemēram, 1941. gada 5. oktobra ziņojumā J. Kalnbērziņam un V. Lācim J. Veikins ziņojis: „Mums ir ap 100 cilvēkiem, kuri būtu jāatskaita no armijas politisku iemeslu dēļ. Uz mūsu pieprasījumiem štābs neatbild, un šis augonis turpina augt”, lai gan nav skaidrs, vai šie cilvēki bija tikai uzraugāmo sarakstā, vai arī pret viņiem tika ierosinātas krimināllietas. Aptuveni dati ir tikai par atsevišķiem periodiem un divīzijas daļām vai apakšvienībām.¹²⁴⁰ 1942. gada 6. septembra aktā par sodītajiem 53. atsevišķajā sapieru bataljonā no 1942. gada janvāra līdz 6. septembrim minēti četri sodītie. Tā rezultātā bataljonā tikusi izveidota darba komanda, un septembrī tajā atradušies 22 cilvēki no visas divīzijas. Par 122. (123. gvardes) strēlnieku pulku bija ziņas, ka līdz 20. oktobrim tikuši sodīti 10 cilvēki (nav zināms, sākot ar kādu datumu), no 1. aprīļa līdz 12. oktobrim sodāmība noņemta septiņām personām, sešas to gaidījušas.¹²⁴¹

5.2.1. Kriminālprocess

Pirms kara izveidotās Sarkanajā armijā pastāvošās represīvās sistēmas absurdu pierādīja kriminālprocess pret aizdomās turamajiem 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem. To, vai cilvēks ir veicis „pretpadomju darbību”, noteica divīzijas IeTK sevišķā daļa un kara prokuratūra izmeklēšanas laikā un pēc tam divīzijas kara tribunāls. Arestu apskatāmajā periodā veica divīzijas IeTK sevišķā daļa. Piemēram, pie aizdomās turamā, un visbiežāk tas notika pašam aizdomās turamajam negaidot, pienāca sargmainis kopā ar IeTK darbinieku, lika nodot ieroci un iet uz divīzijas IeTK sevišķo daļu.¹²⁴² Vispirms tika pieņemts lēmums par arestu, tad sekoja arests un kratīšanas protokola sastādīšana, kurā konstatēja kratīšanā pie karavīriem atrastos priekšmetus. Kratīšanai bija būtiska nozīme, jo nereti tās laikā tika atrasti īpaši nozīmīgi lietiskie pierādījumi, kas pastiprināja apsūdzību. Jāatzīmē ierindnieka F. Spales un 54. rezerves rotas ierindnieka V. Kovaļevska kratīšanas laikā atrastie priekšmeti – dienasgrāmatas.¹²⁴³ Parasti tika atrasta nauda, ne tikai rubļi, bet arī

¹²³⁹ Vīksne, R., Kangeris, K. (red.). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 971. lpp.

¹²⁴⁰ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 40.-41. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 05.10.1941.).

¹²⁴¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 165. l. (4. nodaļas direktīvas un sarakste par personālsastāvu, 1942.), 174. op. (Akts par sodīto uzskaiti un viņu novērošanu 53. atsevišķajā sapieru bataljona 2. rotā, 06.09.1942.), 177. lp.

¹²⁴² LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5487. l., 18.-19. lp.

¹²⁴³ 1943. gada 16. martā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sevišķā daļa par pretpadomju aģitāciju un gatavošanos dezertēt arestēja V. Kovaļevski. 1975. gada iesniegumā LPSR Augstākās Padomes prezidijam redzams, ka V. Kovaļevskis dienējis 45. izlūku rotā. 1942. gada martā, pārnākot no kāda smaga izlūku gājiena, sastādījies ar biedriem. Pret viņu tika izvirzīta apsūdzība par neatļauti vestu un glabātu dienasgrāmatu, lai to „it kā” nodotu „ienaidnieka” / vāciešu rokās. Skat.: Turpat, P-5177. l., 1.-117. lp. Arī ložmetējnīeks J. Bērziņš

vācu markas, fotogrāfijas utt.¹²⁴⁴ Turpinājumā sekoja pratināšana, pēc tam tika uzrādīta apsūdzība, veikta atkārtota pratināšana un lieta nodota tiesai.

Subjektīvisms saskatāms lietas ierosināšanas iemeslā un turpmākajā izmeklēšanā. Krimināllietas un īpaši pratināšanas protokoli radās, pielietojot nehumānas divīzijas IeTK sevišķās daļas darba metodes (fiziska un psiholoģiska apsūdzētā ietekmēšana), tādējādi dažkārt procesus safabricējot. Ļoti grūti ir konstatēt safabricētas lietas, ja vien pēc J. Staļina nāves sodītais neiesniedza pieprasījumu izskatīt lietu vēlreiz. Šādi gadījumi bija, un, iespējams, ja katrs sodītais savu iespēju robežās būtu pieprasījis lietu caurskatīt, aina par „pretpadomju darbību” 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā būtu citāda. Piemēram, 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka ierindnieks A. Kintaitis tika arestēts 1943. gada 31. maijā. Arestu veica Sarkanās armijas 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka pretizlūkošanas daļa SMERŠ.¹²⁴⁵ Pret A. Kintaiti tika izvirzīta apsūdzība pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta 1. punkta „b” daļas par „noziegumu”, kas veikts 1942. gada jūnijā: „Būdams 122. strēlnieku pulka kareivis, padevās gūstā vācu karaspēkam.”¹²⁴⁶ Krimināllietā pretrunas konstatējamās ne tikai pratināšanas protokolos, bet arī apsūdzības slēdzienā. Galvenā pretruna ir A. Kintaiša uzrādītie aculiecinieki. Viņš pratināšanas laikā minēja četru dienesta biedru uzvārdus, kas dienējuši 122. strēlnieku pulkā un līdz ar viņu nonākuši gūstā. Šo faktu izmeklēšana pārbaudīja, nosūtot pieprasījumu 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka štāba priekšniekam gvardes majoram I. Čašam. Savukārt viņš savā atbildē norādīja laiku, kad A. Kintaitis atradies pulkā, un ka minētie karavīri nekad pulkā nav dienējuši.¹²⁴⁷ 1943. gada 30. augustā lietu izbeidza un nosūtīja tālākai izskatīšanai PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei. Tā savukārt lietu sūtīja atpakaļ uz divīziju, pieprasot vēlreiz nopratināt A. Kintaiti, ko arī izdarīja 1943. gada 7. decembrī un 1944. gada 16., 17. janvārī. Šajā pratināšanas reizē A. Kintaitis apgalvoja, ka padošanos gūstā esot izdomājis. Arī pratināšanas protokolos minētos

apraksta atgadījumu savā apakšvienībā, kad dienesta biedrs tika apsūdzēts par dienasgrāmatas rakstīšanu, kurā bija sniedzis dienas notikumu, ēdienreizi, mācību aprakstus. J. Bērziņš atzīst, ka pavēle, kas saturēja aizliegumu rakstīt dienasgrāmatas, vismaz viņam nebija zināma, „tā kā jebkurš no mums, kurš veica līdzīga rakstura ierakstus, varēja nonākt tribunālā, un tad jau attaisnojošu spriedumu nesagaidīt,” – rakstījis J. Bērziņš. Skat: Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 141. lpp.

¹²⁴⁴ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28428. l. (Staņislava Čunčula, Antona Dembovska, Filipa Devjatņikova, Jāzepa Greča, Pētera Januža, Aleksandra Kanīša, Ignata Konovalova, Friča Punkstiņa, Jāņa Višņakova krimināllietā), 105. lp.

¹²⁴⁵ Saīsinājums no „Смерть шпионам!” – *krievu val.*; „Nāvi spiegiem!” – *latviešu val.* Pilns nosaukums – Главное управление контрразведки СМЕРШ Народного комиссариата обороны СССР (*krievu val.*), PSRS armijas un kara flotes pretizlūkošanas daļa.

¹²⁴⁶ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3302. l. (Alfona Kintaiša krimināllietā), 54. lp. (Apsūdzības slēdziens, 30.08.1943.).

¹²⁴⁷ Turpat, 49. lp. (J. Čašas izsniegtā izziņa par A. Kintaiša dienestu 122. (123. gvardes) strēlnieku pulkā, 07.1943.).

uzvārdus esot izdomājis no Latvijā esošo paziņu vidus.¹²⁴⁸ 1944. gada 17. janvāra pratināšanas laikā A. Kintaitis atteicās no savām liecībām, paziņojot, ka nekad nav bijis gūstā un nav saņēmis uzdevumu spiegot vācu labā.¹²⁴⁹ Kā bija patiesībā – vai patiešām tāda bija A. Kintaiša rīcība, vai šīs liecības tika sniegta pēc fiziskas ietekmēšanas metožu pielietošanas, noskaidrot nav iespējams.

Dažkārt procesi tika apvienoti, veidojot t.s. grupu krimināllietas: lieta tika izveidota ne tikai diviem, bet pat desmit, vienpadsmit cilvēkiem vienlaicīgi. Tas deva iespēju pastiprināt apsūdzību pret konkrētiem cilvēkiem, apsūdzot tos, piemēram, ne tikai dezertēšanā vai tās mēģinājumā, bet arī pretpadomju aģitācijā un kontrrevolucionāras grupas veidošanā vai dalībā tādā. Parasti grupu lietās apsūdzētie bija no vienas karaspēka apakšvienības. Piemēram, deviņu cilvēku lietu izskatīja 201. latviešu strēlnieku divīzijas sevišķā daļa. Visi deviņi cilvēki tika arestēti vienā datumā 1942. gada 14. maijā, un jau 22. maijā visi tika notiesāti. Astoņi tika tiesāti pēc 58. panta 1. punkta „b” daļas, viens pēc 58. panta 1. punkta „g” daļas. Diviem no viņiem tika izpildīts nāvessods. Abi tika nošauti divas dienas pēc sprieduma pasludināšanas – 24. maijā.¹²⁵⁰

Liecinieki un izmeklētāji. Veiktajos kriminālprocesos būtiska nozīme bija lieciniekiem un izmeklētājiem, un bieži tieši no viņiem bija atkarīga izmeklēšanas procesa norise. Liecinieka ziņojums bija viens no kritērijiem, kas veicināja divīzijas IeTK sevišķas daļas uzmanības pievēršanu konkrētam cilvēkam kā pretpadomju darbības veicējam.¹²⁵¹ Vainas pierādīšanai bija nepieciešamas divu liecinieku liecības, tomēr dažkārt pietika ar vienu. Diezgan šabloniski apsūdzības slēdzienos tika ierakstīts, ka apsūdzētais atzinis sevi par vainīgu, vai sevi par vainīgu atzinis daļēji, bet „pateicoties liecinieku [...] liecībām viņa vaina ir pierādīta”, vai arī „par vainīgu sevi pretpadomju aģitācijā neatzina, neskatoties uz to, ka to apstiprina [tiek minēti seši uzvārdi] liecības”¹²⁵²

¹²⁴⁸ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3302. l., 61. lp. (A. Kintaiša pratināšanas protokols, 15.01.1944.).

¹²⁴⁹ Turpat, 88. lp. (Lēmums par izmeklēšanas izbeigšanu, 17.01.1944.).

¹²⁵⁰ Turpat, 1. apr., 28428. l. Skat. arī citas grupu krimināllietas: 42971. l. (Broņislava Apeļa, Kārļa Aušmaņa, Ata Braņava, Alfona Jonāna, Kārļa Siliņa, Staņislava Valtera, Jāzepa Zemļicka krimināllieta), 44115. l. (Ernesta Elsiņa, Kārļa Gailīša, Henrika Kairo, Viktora Kokbārža, Antona Kravaļa, Edvarda Laimes, Jūlija Ozola, Arvīda Reinholda, Roberta Smilgaiņa, Vasilija Šlahotas krimināllieta), 44116. l. (Žaņa Bērziņa, Dmitrija Dolotova, Leona Kulveļa, Kārļa Nabaka, Viktora Vogoloviča krimināllieta), 2. apr., P-5487. l.

¹²⁵¹ Piemēram, jaunākais seržants A. Cildermanis no 191. strēlnieku pulka stāsta, ka „[...] jo biju taču pēc Grima atgriešanās 19. febr. šo „nevainīgo” cilvēku nodevis specdaļas rīcībā arestēšanai”, tādējādi skaidri apliecinot dienesta biedra nodošanas faktu. Skat.: Turpat, PA-301. f., 1. apr., 176. l., 115. op. lp.

¹²⁵² Turpat, 1986. f., 1. apr., 42636. l. (Kārļa Reinberga, Silvestra Vientuļa, Voldemāra Veinberga krimināllieta), 53. lp. (Apsūdzētajiem uzrādītais apsūdzības slēdziens, 10.05.1942.). Arī F. Sniedziņš, kurš tika apsūdzēts dzimtenes nodevībā, pretpadomju propagandā un aģitācijā, savu vainu noliedza un par vainīgu sevi pretpadomju aģitācijā neatzina, neskatoties uz to, ka to apstiprināja sešu cilvēku liecības. Skat.: Turpat, 42673. l. (Arvīda Bērziņa, Friča Sniedziņa krimināllieta), 93. lp. (F. Sniedziņam uzrādītais apsūdzības slēdziens, 03.07.1942.).

Iepazīstoties ar krimināllietām un konstatējot tajās pretrunas, būtisks jautājums ir par liecinieku objektivitāti (ne tikai sniegtās informācijas, bet arī – vai konkrētais cilvēks patiešām varēja liecināt pret apsūdzēto). Liecinieku faktors ir ētisks. Liecinieki bija aizdomās turamā dienesta biedri, kuri nereti vadījās pēc savām subjektīvajām, bieži ne ar ko nepamatotajām aizdomām. Nereti tā pamatā bija savstarpējs naidis starp sevi un karavīru, kas bija radies neatrisinātu sadzīves strīdu rezultātā. Citi liecinieki bija tie, kas no divīzijas IeTK sevišķās vai politiskās daļas saņēma uzdevumu uzraudzīt konkrētu karavīru. Lai arī ir pieejamas ziņas tikai par atsevišķiem ziņošanas vai izsekošanas gadījumiem, tādējādi netiek norādīti parādības apmēri, tomēr tas nenoliedzami uzrāda parādības pastāvēšanu. Par to, ka karavīri tika izsekoti, liecina informācija par politisko dienestu darbu.

Viena no būtiskākajām personām procesā bija izmeklētājs, kas veica apsūdzētā nopratināšanas. Viņa uzdevums bija panākt atzīšanos, lai varētu uzrakstīt apsūdzības slēdzienu. Pratināšanas notika vairākkārt daudzas stundas vienā reizē. Dažkārt pat astoņas stundas. Ja netika panākta vajadzīgā atbilde (atzīšanās noziegumā, kura jēgu karavīri lielākoties nemaz nesaprata, īpaši runājot par pretpadomju aģitāciju), tika pielietotas fiziskās un psiholoģiskās ietekmēšanas metodes, kas kļuva par raksturīgu IeTK izmeklētāju darba stila pazīmi. Par to iespējams uzzināt tad, ja karavīrs par to ir liecinājis pēc kara, jo ne dienasgrāmatās, ne citos avotos sīkākas ziņas par to nav izdevies atrast.

Izmeklētājam primāri svarīgi bija, lai apsūdzētais atzītu sevi par vainīgu „nevis tā, kā bija, bet tā, kā vajadzīgs”.¹²⁵³ Izmeklētājs savdabīgi spēlējās ar apsūdzētā atzīšanos un soda mēru, jo piespiežot atzīties pēc „tā kā vajadzīgs”, par to tika solīta relatīva apžēlošana.¹²⁵⁴ Tomēr realitātē sistēma nepieļāva apžēlošanu, un, pēc nepieciešamības safabricējot pratināšanas protokolus, tika uzrādīts attiecīgs apsūdzības slēdziens. Piemēram, 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka 2. bataljona 6. rotas ierindnieks K. Vāgners, kurš no divīzijas dezertēja 1942. gada pavasarī un nonāca Latvijas teritorijā, pēc aresta 1944. gada novembra sākumā izmeklēšanas laikā atzina (pēc pratināšanas protokola), ka dezertēt no divīzijas pamudināja smagais stāvoklis ar pārtiku, jo „kareivjiem izsniedza ļoti mazas porcijas, diennaktī deva aptuveni 150 gramus sausiņu, bet citā dienā pat tā nebija. Un turklāt, kad es atpaliku no vienības, tad trīs dienas neko neēdu un izjutu lielu izsalkumu. Tad es nolēmu darīt visu, lai dabūtu paēst. Tas ir viens. Otrkārt, biju aizvainots par to, ka es nebiju ierindnieks

¹²⁵³ 1956. gada 20. februārī B. Onzols rakstījis PSRS Augstākās Padomes Priekšsēdētājam: „Izmeklētājs teica, ja es sevi neatzīšu par vainīgu, tad man piespriedīs augstāko soda mēru, bet, ja es sevi atzīšu par vainīgu, nevis tā, kā tas notika, bet tā, kā tas ir vajadzīgs izmeklētājam, tad mani apžēlos.”- LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41398. l. (Pētera Namavīra, Bronislava Onzola krimināllietā), 77. op. lp. (B. Onzola iesniegums PSRS Augstākās Padomes Priekšsēdētājam, 20.02.1956.).

¹²⁵⁴ Turpat, 2. apr., P-5487. l., 77. lp.

apakšvienībā, un es nevarēju pildīt visus tos pienākumus, kas bija ierindas karavīram. Jūtot izsalkumu un esot sirdī šim apvainojumam, es tad nolēmu nodot dzimteni un pāriet pie vāciešiem.”¹²⁵⁵ Tomēr, caurskatot krimināllietu atkārtoti, tika konstatēts, ka 1944. gada rudenī pirmstiesas izmeklēšanas laikā izmeklētājs uz viņu iedarbojās psiholoģiski, draudot, ka neatzīšanās gadījumā viņa ģimene tiks izsūtīta no Rīgas uz pieciem gadiem. Kā atzīst pats K. Vāgners, tad „lika parakstīties, ka padevos gūstā brīvprātīgi. Baidoties par ģimeni, kura sastāvēja no sievas un četrgadīga dēla, parakstīju dokumentu par atzīšanos”.¹²⁵⁶ Viņš tika sodīts un „bez vainas” arestā atradās līdz 1952. gadam. Uz izmeklētāja jautājumu: „Kāpēc tiesai nav norādījis, ka ietekmētas liecības”, atbildējis, ka gribējis, lai lieta tiek ātrāk izskatīta un neaiztiktu ģimeni.¹²⁵⁷ Līdz ar to augstāk minētais citāts par dezertēšanas iemesliem, kas ļoti precīzi raksturo apstākļus un situāciju ar pārtikas normām divīzijā, ir IeTK sevišķās daļas izmeklētāju izdomājums.

Arī K. Rēbelis 1989. gadā lietas otrreizējas caurskatīšanas laikā atzina, ka izmeklētājs viņu apsūdzējis pretpadomju aģitācijā un apgalvojis, ka viņam (Rēbelim) kopā ar citu apsūdzēto bijis nodoms pāriet vācu armijas pusē. K. Rēbelis atteicies parakstīt protokolu, uz ko izmeklētājs atbildējis, ka tam, vai viņš parakstīs, vai neparakstīs protokolu nav nekādas nozīmes, viņš tiks notiesāts neatkarīgi no tā.¹²⁵⁸ Arī citā gadījumā tika apgalvots, ka apsūdzētais savu vainu ir izdomājis izmeklētāja ietekmes rezultātā: karavīrs bija piespiests visu dienu atrasties šķūnī, naktī bijis jāguļ uz malkas, lietū.¹²⁵⁹

Pratināšanā piedalījās tikai izmeklētājs un apsūdzētais, atsevišķos gadījumos arī tulks. Apsūdzētā sniegtās liecības 1. personas formā rakstiskā veidā formulēja izmeklētājs, un tas bija izmeklētāja atstāsts par pratināšanas gaitu.¹²⁶⁰ Pratināšanas protokolus sastādīja pēc iepriekš izplānotas formas un satura. Piemēram, izmeklētājs jautāja: „Kādos apstākļos un kāpēc jūs padevāties gūstā vācu armijai?”, uz ko apsūdzētais savu atbildi sāka ar vārdiem: „Es

¹²⁵⁵ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2961. l., 13. lp. (K. Vāgnera pratināšanas protokols, 04.11.1944.).

¹²⁵⁶ Lai arī piemērs raksturo nopratināšanas un protokola sastādīšanas gaitu 1944. gada rudenī par 1942. gada notikumiem, tomēr tas uzskatāmi raksturo kriminālprocesa gaitas ticamību. Turpat, 50. lp. (K. Vāgnera lūgums viņu reabilitēt, 28.10.1960.).

¹²⁵⁷ Turpat, 53. op. lp. (K. Vāgnera pratināšanas protokols, 09.02.1961.).

¹²⁵⁸ Liecības turpinājumā K. Rēbelis stāsta, ka pratināšanas turpinājumā ticis izvests ārā, kur viņam likts stāvēt nekustoties, lai nenosaltu, bet pēc tam sēdināts pie sakurinātas krāsns. Pratināšana parasti notikusi naktīs, kādu reizi izmeklētājs J. Savickis iesitis ar roku viņam pa seju. Kad viņš to vairs nav varējis izturēt, tad teicis, ka parakstīs visu, kas nepieciešams. Vienīgais, kas no viņam „pierakstītā” esot patiesība, ir viņa izteikumi par nepietiekamo pārtiku. Skat.: Turpat, P-5487. l., 283.-286. lp. (K. Rēbeļa pratināšanas protokols, 19.05.1989.).

¹²⁵⁹ Turpat, 1. apr., 42673. l., 98. lp. (F. Sniedziņa tiesas sēdes protokols, 11.07.1942.).

¹²⁶⁰ Vīksne, R., Kangeris, K. (red.). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 11. lp.

atklāti pastāstīšu, kā lietas notika. [...]”¹²⁶¹ Apsūdzētais karavīrs pratināšanas protokolos lietoto padomju terminoloģiju varēja arī nesaprast, lai gan katru lapaspusi apstiprināja ar savu parakstu. Savukārt apsūdzētais, ja izmeklētājs nepārvaldīja latviešu valodu, dažkārt pats nesaprata visu uzrakstītā jēgu.¹²⁶² Tulki mainījās, un tie tika brīdināti par kriminālatbildības iestāšanos saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksa 95. pantu.¹²⁶³

Lai arī pierādījumi bija ārkārtīgi būtiski, tomēr izmeklēšana vadījās pēc iepriekš paredzama scenārija. Piemēram, 1957. gadā atkārtoti izskatot 1942. gadā veiktu izmeklēšanu pret karavīru grupu, tika nolemts spriedumu atcelt un krimināllietu pārtraukt, jo tiesas sēdē visi apsūdzētie pēc būtības sevi par vainīgiem nebija atzinuši un liecinājuši, ka viņi savstarpēji nevis runāja par pāriešanu vācu karaspēka pusē, bet gan par to, ka nebūtu slikti pāriet frontes līniju un pievienoties partizāniem.¹²⁶⁴ Šī karavīru saruna bija vienīgā liecība, jo nekādi citi pierādījumi kara laikā netika atrasti. Atkārtotā izmeklēšana konstatēja, ka nebija kriminālā sastāva, jo tikai runas nevar būt pamats kriminālnoziegumam, ja nekas nav darīts, lai to realizētu.

Tiesas sēde un sprieduma izpildīšana. Tiesas sēde bija atklāta, un tā ir viena no liecībām, kas liecina, ka noteikts loks karavīru tomēr par kara tribunāla darbību zināja. Tā notika atbilstoši kara apstākļiem, noteiktā kārtībā. J. Bērziņš apliecina, ka karavīri iepriekš nezināja par došanos uz tiesas sēdi. Ierodoties tiesas sēdes vietā, izvietojās pusaplī noteiktā attālumā no galda un sola. Izrādījies, ka karavīri tikuši savākti, lai noklausītos tribunāla „lietu”, kurā kāds karavīrs tika apsūdzēts dezertēšanā – viņš bija aizturēts apmēram 40 km no dislokācijas vietas un nogādāts daļā. Apsūdzētajam tiesa piesprieda nošaušanu, tās izpildīšanai bija jānotiek 24 stundu laikā no sprieduma pasludināšanas brīža.¹²⁶⁵ Dezertierus

¹²⁶¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 4841. l. (Juliana Sparāna krimināllieta), 2. sēj., 33. op. lp. (J. Sparāna pratināšanas protokols, 28.06.1950.).

¹²⁶² Turpat, 2. apr., P-5177. l., 97.-99. lp. (Protests (uzraudzības kārtībā) V. Kovaļevska lietā, 06.06.1975.).

¹²⁶³ KPSFR Kriminālkodeksa 95. pants paredzēja sodu par melīga ziņojuma sniegšanu izmeklēšanas un tiesu institūcijām, ko lietas izskatīšanas laikā sniedzis liecinieks, eksperts vai tulks. Skat: *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. НКЮ РСФСР, 1927. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 19.10.2013.].

¹²⁶⁴ Tāpēc, balstoties uz PSRS AP Prezidija 1954. gada 14. augusta dekrētu, tika lūgts 1942. gada 31. maijā pasludināto kara tribunāla spriedumu atcelt un lietu izbeigt. Skat.: LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2371a. l. (Edgara Cīruļa, Voldemāra Ozoliņa, Valfrēda Pelmaņa, Alfrēda Podiņa krimināllieta), 73. op. lp. (Baltijas kara apgabala kara prokurora pulkveža Ščarkova iesniegtais protests (uzraudzības kārtībā) Baltijas kara apgabala kara tribunālam, 15.02.1957.).

¹²⁶⁵ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 113.-114. lpp. 1942. gada 24. februārī 1. triecienarmijas kara padomes loceklis brigādes komisārs Koļesnikovs un 1. triecienarmijas politdaļas priekšnieks brigādes komisārs F. Ļisicins pavēlēja divīziju politisko daļu priekšniekiem un kara komisāriem, ka kara prokuroriem un kara tribunāliem ir jāizskata šīs (?) lietas 24 stundu laikā, neaizturot sprieduma aizpildīšanu

dažkārt tiesāja arī klātneesot, jo, ja dezertieri netika notverti, izmeklēšana tika veikta bez viņiem.¹²⁶⁶ Piemēram, 122. strēlnieku pulka 6. rotas 1. vada komandiera F. Buriļina un tās pašas rotas nodaļas komandiera N. Isajeva lietā bija divi apsūdzētie, trīs liecinieki. Spriedums lietā tika nolasīts klātneesot apsūdzētajiem, un to apstiprināja Ziemeļrietumu frontes kara padome. Sprieduma realizēšana tika noteikta tā, ka, ja PSRS teritorijā šie sodītie tiktu aizturēti, pēc viņu personības noskaidrošanas un nopratināšanas spriedums ir jāizpilda.¹²⁶⁷

Soda izpildīšana (nāvessods) bija publiska, un tajā nepiedalījās viss pulks vai bataljons. Ir liecības par atklātām tribunāla sēdēm, kas notika ārpus telpām. Ja tika tiesāts kāds no „dzimtenes nodevējiem”, tad dažkārt pirms tiesas sēdes karavīriem bija uzdevums izrakt attiecīgu izmēru bedri, kuras malās pēc pulka štāba komandanta rīkojuma tika novietots ar sarkanu drēbi apklāts galds un krēsli.¹²⁶⁸ Piemēram, I. Briežkalns, kurš bija piedalījies šādā tiesas sēdē, brīnās par nepieciešamību pirms tribunāla sēdes, nezinot spriedumu, rakt bedri. Pats arī sniedz atbildi, atzīmējot: „Tad es vēl nezināju, kāda kārtība valda „vislielākās taisnības zemē”, kur „visdārgākā manta” ir cilvēks.” Savukārt tribunāla sēdes norise bija ātra un jau iepriekš paredzama: pie galda sēdošais tribunāla priekšsēdētājs un divi locekļi ātri izlēma galda priekšā stāvošā apsūdzētā likteni, noslēgumā nolasot spriedumu: „Tribunāla īsā apspriede beidzās, tribunāls devās uz apspriedi aiz tuvējā krūma. Pēc dažām minūtēm noskanēja tribunāla priekšsēdētāja nolasītais spriedums: „Padomju Sociālistisko Republiku Savienības vārdā ... tāds un tāds ... par Dzimtenes nodevību, kura izpaudusies tā un tā ... tiek notiesāts, piespriežot augstāko soda mēru – nošaušanu. Spriedums ir galīgs un nav pārsūdzams.”¹²⁶⁹ Sprieduma publisku izpildīšanu apstiprina arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas IeTK sevišķās daļas pilnvarotā un 201. divīzijas IeTK komandanta izdotās izziņas par sprieduma izpildīšanu. Tajās tika norādīts sprieduma izpildes datums un laiks, un norādīts,

ierindas priekšā. Sevis sakropļotāji, panikas cēlāji un dezertieri, kas atklāti kaujas laukā, kā sliktākie „mūsu dzimtenes” ienaidnieki ir jānošauj uz vietas, kā to pieprasa pavēle Nr. 270. Kara tribunāla spriedumi jādara zināmi katram karavīram, lai „pamatos tiktu izbeigtas šīs apkaunojošās darbības”. Visam partijas politiskajam darbam, visai mutiskajai propagandai un aģitācijai jārada naidis pret bailīgajiem un sevis sakropļotājiem. Jāpastiprina sprostā vienību darbs. Jāizveido kontrolpunkti ievainoto pārbaudei. Propagandas aģitācijas darbam visā personālsastāvā jāievieš apziņa, ka komandiera pavēle ir likums, un tā ir jāizpilda jebkuros apstākļos. Skatīt: KF AMCA, 43. gvsd., 1. apr., 188. l. (1. triecienuarmijas politiskās daļas direktīvas un pavēles, 07.12.1941.-30.04.1942.), 35. lp. (1. triecienuarmijas kara padomes locekļa, brigādes komisāra A. Koļesnikova un 1. triecienuarmijas politiskās daļas priekšnieka, brigādes komisāra F. Ļisicina pavēle brigāžu un divīziju kara komisāriem un politisko daļu priekšniekiem, 24.02.1942.).

¹²⁶⁶ Piemēram, F. Buriļina un N. Isajeva krimināllieta. Skat.: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42915. l., 1.-77. lp.

¹²⁶⁷ Turpat, 33. a. lp.

¹²⁶⁸ Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 8, 7. lpp.

¹²⁶⁹ Turpat.

kurā apakšvienībā tas izpildīts, piemēram, „Spriedums [divi uzvārdi] izpildīts ierindas priekšā 2. bataljonā 20.00, tajā piedalījās aptuveni 400 ierindnieku un komandieru.”¹²⁷⁰

No 1942. gada 24. februāra „dzimtenes nodevēju” lietas kara prokuroriem un kara tribunāliem bija jāizskata 24 stundu laikā, nekavējoties izpildot spriedumu ierindas priekšā. Piemēram, tā paša gada 22. martā sanitārs Sukovs, pavadot ievainoto uz hospitāli, ceļā to nošāva. Daļā viņš atgriezās tikai pēc divām dienām. Par izdarīto noziegumu Sukovs tika nošauts ierindas priekšā.¹²⁷¹ Ja šīs grupas tika atklātas kaujas laukā, komandieris bija tiesīgs nošaut uz vietas nekavējoties.

Saskaņā ar 1942. gada 28. jūlijā J. Staļina izdoto pavēli „Ne soli atpakaļ!”, bija noteikts, ka kara tribunāla spriedumi audzināšanas nolūkos jādara zināmi katram karavīram, lai „saknē tiktu izbeigtas šīs apkaunojošās parādības”.¹²⁷² Arī bataljona vai pulka karavīru piedalīšanās sprieduma izpildē notika audzināšanas nolūkos. Tas bija veids, kā pēc politiskās daļas domām cīnīties pret bailīgajiem un panikas cēlājiem. Diezgan sistemātiski tribunālu spriedumi par „sevis sakropļotājiem, glēvuļiem un panikas cēlājiem” tika izskaidroti publiski karavīriem.¹²⁷³

5.2.2. Izvairīšanās no dienesta kā dzimtenes nodevība

Nododami Sarkanās armijas karavīru zvērestu, karavīri apliecināja savu uzticību padomju valstij un armijai. Viņu rīcībai bija jābūt lojālai valstij, un to regulāri karavīriem atgādināja gan politiskajās mācībās, gan citos propagandas rakstura pasākumos. Jau 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” pirmajā numurā titullapā sarkaniem burtiem bija ievietots citāts no PSRS konstitūcijas (1936. gada red.): „Tēvijas aizstāvēšana ir ikviena PSRS pilsoņa svēts pienākums. Nodevība pret dzimteni: zvēresta laušana, pāreja ienaidnieka pusē, zaudējumu nodarīšana valsts militārai varenībai, spiegošana – tiek sodīta ar visu likuma bardzību kā vissmagākais noziegums”, atgādinot karavīriem viņu pienākumu.¹²⁷⁴ Par tās pārkāpšanu bija paredzēts līdz visaugstākajam soda mēram –

¹²⁷⁰ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28428. l., 147. lp. (Akts par sprieduma izpildi, 24.05.1942.). Par publisku sprieduma izpildīšanu liecina arī šāds apgalvojums: G. Potapovs sodīts par atteikumu doties kaujā un aicinājumu citiem sarkanarmiešiem darīt to pašu. 1942. gada 22. februārī viņš tika sodīts ar nošanu ierindas priekšā. Par pierādījumu kalpoja 92. strēlnieku pulka politiskā audzinātāja ziņojums. Sods izpildīts nekavējoties, ko apliecina sprieduma izpildes akts. Skat.: Turpat, 45161. l. (Grigorija Potapova krimināllieta), 259. lp. (Akts par G. Potapovam izpildīto tiesas spriedumu, 22.02.1942.). Par publisku sprieduma izpildi liecina arī J. Bērziņa aprakstītā sprieduma izpildīšanas gaita. Skat.: Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 113.-114. lpp.

¹²⁷¹ KF AMCA, 43. gv. s., 1. apr., 26. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba operatīvie ziņojumi, 25.03.-15.06.1942.), 24. lp. (1. triecienarmijas kara padomes pavēle, 18.04.1942.).

¹²⁷² Turpat, 188. l., 35. lp. (1. triecienarmijas kara padomes direktīva, 24.02.1942.).

¹²⁷³ Turpat, 22. lp. (Izraksts no 10.02.1942. direktīvas.).

¹²⁷⁴ Kara zvērests. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. septembris, 1. lpp.

nošaušanai, ko turpinājumā dažkārt atgādināja arī divīzijas laikraksts, akcentēdams, ka zvēresta pārkāpšana ir savas tautas nodošana, par ko saņemams vienīgi augstākais soda mērs - nošaušana. Īpaši tika atzīmēts, ka „pret dzimtenes nodevēju vēršas visas tautas naids un nicināšana”.¹²⁷⁵

Dezertēšana. Raksturīgākā „pretpadomju darbība” 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija dezertēšana vai tās mēģinājums.¹²⁷⁶ Padomju likumdošanā un propagandā dezertēšana un dezertieris bija „Sarkanās armijas un padomju valsts kauna traips”, valsts ienaidnieks. Šaušana uz dezertieri bija analoga vārdiem „šaušana uz ienaidnieku”.¹²⁷⁷ Tāpēc krimināllietās karavīru atzīšanās ir noformulēta ar vārdiem: „Sarkanajai armijai zvērestu esmu nodevis un apzinos, ka to esmu pārkāpis un ar to pašu nodevis dzimteni.”¹²⁷⁸ Arī dezertieru dienesta biedri nereti uzskatīja, ka cīņas vešana ar dezertieriem un nodevējiem bijusi kā „melns traips”, kas apēnojis pulka varonīgās cīņas. Dezertieri bija nodevēji.¹²⁷⁹

Raksturīgākais dezertēšanas veids 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā bija pāriešana vācu karaspēka pusē. Dažkārt Latvijas teritorijā iznākušajos laikrakstos tika publicēti no divīzijas dezertējušo un vācu karaspēka okupētās Latvijas teritorijā atgriezušos stāsti, kuros, lai arī mazliet pārspīlētā veidā, tika aprakstīti ne tikai apstākļi, bet arī minēti skaitļi. Piemēram, laikrakstā „Tēvija” tika atzīmēts, ka no 1942. gada 21. marta līdz 4. aprīlim Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīziju pametuši (dezertējuši) 53 karavīri. Tie gan nelielās grupās, gan pa vienam ar ieročiem rokās pārgājuši vācu karaspēka pusē. Starp šiem

¹²⁷⁵ Kā padomju likums soda dzimtenes nodevējus. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 25. novembris, 1. lpp. Skat. arī: Kā pilda kara zvērestu. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 30. septembris, 1. lpp.; Kara noslēpumi jāsarģā. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 23. novembris, 1. lpp.

¹²⁷⁶ Dezertēšana: patvarīga prombūtne no karaspēka daļas līdz divām stundām pirmo reizi - nododama tiesai jeb disciplinārsodam; patvarīga prombūtne ilgāk kā divas stundas – nododama tribunālam (sods: 3-7 gadi), patvarīga prombūtne vairāk kā 24 stundas – dezertēšana, par to sods - nošaušana. Skat. arī: LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 173. l., 3. op. lp.

¹²⁷⁷ Jermacāne, I. (sast.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, Nr. 2, 113.-114. lpp.

¹²⁷⁸ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 44580. l. (Staņislava Urbāna krimināllieta), 39. lp. (S. Urbāna tiesas sēdes protokols, 30.07.1945.).

¹²⁷⁹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 176. l., 114. lp. (jaunākā seržanta A. Cildermaņa atmiņas „Nodevējs Grims”, 22.07.1942.). A. Cildermanis aprakstījis vada komandiera, seržanta Žaņa Grima dezertēšanu no 191. strēlnieku pulka 1942. gada aprīlī. Cildermanis raksta, ka Grims bijis „vienmēr bravurīgs, mutes bajārs, lielīgs un varonīgs, vārdos viņš bija ļoti glēvs un bailīgs”. Vispirms patvaļīgā prombūtnē viņš atradās februārī, kad par to tika ziņots divīzijas Sevišķajai daļai. Pēc atgriešanās viņš tika nopratināts, tomēr attaisnots. Divīzijas komisārs bija pieņēmis lēmumu lietu izbeigt. Otro reizi viņš pazuda aprīlī. Skat.: Turpat, 115.-116. lp. Jāatzīmē, ka Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā glabājas Ž. Grima krimināllieta. Skat.: Turpat, 1986. f., 2. apr., P-10766. l. (Žaņa Kārļa Grima krimināllieta.). Viņš 1945. gada 30. maijā ticis sodīts par to, ka 1942. gada aprīlī dezertējis no Sarkanās armijas, pārgājis vācu armijas pusē, vācu armija štābā ziņojis par Sarkanās armijas izvietojumu un apbruņojumu. Skat.: Vīksne, R., Kangeris, K. (red.). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 252. lpp.

cilvēkiem bijuši šoferi, skolotāji, dzelzceļnieki u.c.¹²⁸⁰ Vai arī šāds stāsts: „Visapkārt gulēja kritušie un ievainotie. Apm. 200 metrus no mums atradās vācieši. Rāpos atpakaļ un tā mēs salasījāmies 10 latviešu puiši. Paceltām rokām devāmies pie vāciešiem.”¹²⁸¹ Tomēr pēc kara atkārtoti izskatītās krimināllietas atklāj, ka par dezertieriem tika atzīti arī tie karavīri, kas tika saņemti gūstā. Tajā konkrētajā brīdī, kad tika veikta izmeklēšana, saņemšana gūstā bija līdzvērtīga brīvprātīgai pāriešanai pie pretinieka.¹²⁸²

Ziņas par dezertēšanas apmēriem ir neskaidras un pašu karavīru liecībās pretrunīgas. Visprecīzāk parādību var raksturot 1942. gada pavasarī, kad divīzija vairākus mēnešus atradās aplenkumā, un tajā bija apgrūtināta apgāde ar pārtiku. Izskatot 109 IeTK krimināllietas, konstatēts, ka 14 dezertēšanas mēģinājumi vai dezertēšanas gadījumi bijuši aprīlī, maijā – 19; jūnijā – 1, jūlijā – 12, augustā – 21. Dati nav pilnīgi, tomēr norāda, ka skaitliski visvairāk pāriešanas gadījumu bijis aprīlī, maijā un augustā. Maijā pāriešanas gadījumu skaitu palielināja arī apstākļi, ka daudzi dezertieri bija no jaunākā divīzijas papildinājuma, kuri fiziski un morāli nebija sagatavojušies dzīvei frontē samazinātu pārtikas normu apstākļos. Jaunajam papildinājumam tad, kad tas atradās rezerves pulkā, bija solīts, ka frontē būs, ko ēst, bet sekoja vilšanās – tur sagaidīja bads. Nianse, ir tāda, ka bieži dezertēja vai dezertēt gatavojās cilvēki, kas nesen bija ieradušies frontē no 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka.

Kara darbības apstākļos dezertēšanas apstākļi nav vērtējami viennozīmīgi. Līdzās apzinātai dezertēšanai pastāvēja t.s. pasīvā dezertēšana, kas notika kaujas darbības laikā. Tās galvenie iemesli bija frontē izveidojusies situācija un karavīra psiholoģiskā noturība, sastopoties ar pretinieka armijas karavīriem. Karavīri mēdza atpalikt no savas karaspēka daļas un, piemēram, nejauši piegāja pie vācu karavīriem, un, „kad viņi ieraudzīja mani, tad baidījās izrādīt viņiem pretošanos, jo viņu bija daudz un es baidījos, ka viņi mani nogalinās, tāpēc arī padevos gūstā bez pretošanās.”¹²⁸³ Dažkārt padošanās gūstā notika, pildot pavēli, un arī to klasificēt kā dezertēšanu ir grūti. Piemēram, 1942. gada 5. maijā karavīriem tika uzticēts apsargāt mīnētu tiltu, lai brīdī, kad garām brauc vācu tanki, to uzspridzinātu. Tanki neparādījās, bet parādījās vācu automātisti, kas 26 karavīrus saņēma gūstā. Tā bija ikdienišķa kara laika situācija, kad, sastopoties ar pretinieku, karavīrs apjuka un nezināja, kā rīkoties, par

¹²⁸⁰ Dzimtenē atgriezušies latvieši. *Tēvija*, 1942, 14. aprīlis, 3. lpp.

¹²⁸¹ Jūrnieka – ventspilnieka piedzīvojumi Padomju Savienībā. Pēc šausmu gada atpakaļ dzimtenē. *Ventas Balsis*, 1942, 17. jūlijs, 3. lpp.

¹²⁸² Skat., piemēram, K. Vāgnera krimināllietu. K. Vāgners tika saņemts vācu armijas gūstā 1942. gada aprīlī. 1944. gada novembrī Latvijas teritorijā tika arestēts un sodīts par dezertēšanu. Viņa atzīšanās tika panākta ar draudiem un šantāžu. Tikai 1961. gadā K. Vāgners tika atzīts par nevainīgu. Skat.: LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2961. l., 1.-137. lp.

¹²⁸³ Turpat, 1. apr., 44580. l., 39. lp.

ko arī paši liecināja: „Es nezināju, ko varēja izdarīt.”¹²⁸⁴ 1950. gada 20. maijā viens no apsūdzētajiem par šo gadījumu apgalvoja, ka labprātīgi bez pretošanās padevies gūstā vācu automātistiem un ar to pašu „nodevis dzimteni kā padomju armijas karavīrs”. Gūstā padevies, sekojot citiem latviešu karavīriem, savu vainu apzinās, jo neesot bijis „īsts Padomju Savienības patriots”.¹²⁸⁵ Atsevišķs jautājums ir par glēvuļiem un panikas cēlājiem, kas kaujas laikā vai nu pārgāja pie pretinieka, vai devās uz daļas aizmuguri. Piemēram, 1942. gada 3. aprīlī kaujas laikā gūstā tika saņemti aptuveni 40 cilvēki.¹²⁸⁶

Dezertēšana bija rezultāts virknei citu divīzijā notikušo procesu. Aktuāla tā bija kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas 1941. gada rudenī, kad ziņojumos parādījās arī šādas rindas: „Divīzijas karavīru vidū pastāv plaša tiekšanās uz fronti. Karavīru pamatmasa cer uz labākiem dzīves apstākļiem, daļa nopietni grib uzbrukt ienaidniekam, bet ir arī tādi, kuri iešanu uz fronti grib izmantot pāriešanai pie ienaidnieka.”¹²⁸⁷ Par to liecina arī citi ziņojumi, kuros tiek izteiktas gan domas par pāriešanu, gan neticība karošanai. Arī J. Veikins dažkārt ziņoja J. Kalnbērziņam un V. Lācim par to, ka „nebeidzas aģitācija par labu Ā. Hitleram un sarunas par nespēju uzvarēt vācu armiju”.¹²⁸⁸ Pirmā konstatētā krimināllieta par dezertēšanas mēģinājumu ir 1941. gada oktobrī, kad četri karavīri tika sodīti par mēģinājumu pāriet vācu karaspēka pusē.¹²⁸⁹

Dezertēšanas problēma 1941. gada rudenī acīmredzot pastāvēja galvenokārt to iemeslu dēļ, kāpēc karavīrs nonāca divīzijā, un dzīves apstākļu Gorohovecas nometnē dēļ. Dezertēšanas apjomi nav zināmi, par tiem liecina tikai atsevišķi J. Veikina izteikumi, apgalvojot, ka „nemazinās dezertēšana. Bet tagad, kā likums, bēgļus ņeram, sodam un šaujām,

¹²⁸⁴ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 4841. l., 2. s., 33. op.-34. lp. (J. Sparāna pratināšanas protokols, 28.06.1950.).

¹²⁸⁵ Turpat. I. Fjodorovs, kurš tika apsūdzēts par to, ka 1942. gada augustā izrādījis bailīgumu un nokļūšanu vācu gūstā, ka gūstā saņemts 18. augustā kaujas laikā. Viņš stāsta, ka tas noticis tā, ka tranšejā apbērts ar zemi, nav varējis pats sev palīdzēt. Pats bija domājis sagaidīt tumsu un tad atbrīvoties, bet vācieši viņu savākuši. Savus dokumentus un komjaunieša biļeti ierācis zemē. Skat.: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 43638. l. (Ivana Fjodorova krimināllieta), 10. op. lp. (I. Fjodorova pratināšanas protokols, 23.10.1944.). Savukārt par to, ka 1942. gada 3. aprīlī uzbrukuma laikā nometis ieroci un padevies gūstā vāciešiem, 1945. gada 4. augustā tika nopratināts N. Isajevs, kurš par padošanos gūstā stāsta, ka izdzirdējis saucienu krievu un latviešu valodā „nāciet šurp!”, rāpojis uz priekšu un ieraudzījis, ka nojumē baltos halātos gulējuši 2-3 vācieši, pavērsuši pret viņu automātus. Tajā brīdī „vācu” karavīrs latviešu valodā kļiedzis: „Nomet ieroci vai arī nošausim”. N. Isajevs turpinājumā stāsta: „Es nometu šauteni un rāpoju padoties gūstā. Apmēram pēc piecām minūtēm gūstā padevās arī vada komandieris B., viņa gūstā padošanās apstākļi ir analogi.” – Turpat, 1. apr., 42915. l., 36. lp. (N. Isajeva pratināšanas protokols, 04.08.1945.).

¹²⁸⁶ Turpat, 2. apr., P-2961. l., 103. op. lp. (N. Isajeva pratināšanas protokols K. Vāgnera krimināllieta, 02.1961.).

¹²⁸⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 20. lp. (J. Veikina un E. Birzīša ziņojums J. Kalnbērziņam, 28.11.1941.).

¹²⁸⁸ Turpat, 19.-20. lp.

¹²⁸⁹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42938. l. 1-397. lp.

bet dezertēšana turpinās. Pēc esošajiem signāliem nav pamata uzskatīt, ka dezertēšana tuvākajā laikā mazināsies”.¹²⁹⁰

Dezertēšanas iemesli. Kopš divīzijas formēšanas uzsākšanas dezertēšanu sekmēja trīs iemesli: politiskie, sociāli ekonomiskie un ģimenes apstākļi. L. Kulvelis, kurš nonāca Sarkanajā armijā 1942. gada beigās, liecināja, ka bija audzināts tādā garā, ka neuzskata sevi par padomju varas piekritēju, tāpēc doma par pāriešanu viņam bija kopš pirmās iesaukšanas dienas.¹²⁹¹ Kāds dezertieris laikrakstā „Tēvija” 1942. gada 30. martā stāstīja: „Cīņa, kurai nav nekādu izredžu un kas vēršas pret manu dzimteni, lika man doties gūstā. Tāpat kā es, domā arī liela daļa latviešu, kas piespiesti cīnīties boļševiku kara dienestā.”¹²⁹²

Politiskie iemesli galvenokārt ir saistīti ar neticību padomju valstij un tās politikai, Sarkanās armijas cīņas mērķiem un spējām, kā arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas cīņas mērķu nepieņemšana. Galvenokārt neticības pamatā bija iemesli, kāpēc konkrēti karavīri nonāca divīzijā. Piespiedu karošana veicināja protestu, kas pārauga skaļi paustā neapmierinātībā. To spilgti apliecina karavīru izteikumi, kuros tika kritizēta gan Sarkanās armijas rīcība, pametot Latviju, gan uzspiestais dienests. Piemēram, 20. atsevišķās transporta auto rotas ierindnieks J. Ozols uzskatīja, ka ir piespiedu kārtā izbraucis no Latvijas.¹²⁹³ Lai arī 191. strēlnieku pulka 5. rotas ierindnieks P. Kontrims neveica dezertēšanu, bet gan pēc apsūdzības domām gatavojās to darīt, viņš tika apsūdzēts par dezertēšanas mēģinājumu un pretpadomju aģitāciju. Viņa izteikumi bija vērsti pret padomju varu: „Es neesmu brīvprātīgais. Karot man nav par ko. Sarkanā armija bez kaujas pameta mūsu republiku. Atdeva pusi Krievijas vāciešiem. Lai atkaro savu zemi, bet pēc tam sūta mūs cīnīties par mūsu zemi. Es ne pēc savas gribas atbraucu, bet mani piespieda. Nolieciet mani pie priedes un nošaujiet, bet es nekarosu”.¹²⁹⁴ Šajā lietā apsūdzētais 191. pulka 5. rotas ierindnieks A. Lazdiņš bija apgalvojis (tā lasāms aresta un izmeklēšanas orderī), ka: „Cīnīties man nav par ko un necīnīšos, neesmu brīvprātīgais, mani atdzina piespiedu”.¹²⁹⁵ Arī šis izteikums tika atzīts kā nodoms pāriet frontes līniju. A. Lazdiņa teiktais sakrīt ar LK(b)P CK dokumentos un privātajos avotos lasāmo par atšķirīgajiem divīzijas karavīru nonākšanas ceļiem divīzijā. Tā kā šī lieta tika izmeklēta 1941. gadā, tad šāda izteikums varēja būt īpaši

¹²⁹⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 19. lp.

¹²⁹¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 44116. l., 34.-35. lp. (L. Kulveļa pratināšanas protokols, 17.06.1943.).

¹²⁹² Caur frontes ugunīm uz dzimteni. Uz padomiju aizrautas latvietes kļūmīgās gaitas. *Tēvija*, 1942, 30. marts, 4. lpp.

¹²⁹³ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42883. l. (Edgara Bitaliņa, Pētera Kaulakāna, Arvīda Ozoliņa, Kārļa Radziņa, Anša Rozenberga krimināllieta), 9. lp. (J. Ozola pratināšanas protokols, 29.08.1942.); Skatīt arī: Turpat, 42938. l.; 44115. l.

¹²⁹⁴ Turpat, 42938. l., 7. lp. (Lēmums par arestu un kratīšanu P. Kontrima lietā, 02.10.1941.).

¹²⁹⁵ Turpat, 4. lp. (Lēmums par arestu un kratīšanu A. Lazdiņa lietā, 29.09.1941.).

aktuāls, jo lielākā daļa divīzijas karavīru pirmo reizi saskārās gan ar padomju, gan Sarkanās armijas dzīvesveidu.

Sociāli ekonomiskie dezertēšanas iemesli galvenokārt bija saistīti ar ikdienai visnepieciešamākā – pārtikas – trūkumu. Tieši neapmierinošā apgāde ar pārtiku bija viens no iemesliem, kāpēc 1942. gada pavasarī dezertēšanas problēma ir viena no būtiskākajām 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Piemēram, kāds no apsūdzētajiem karavīriem, kas mēģināja dezertēt, atzīst, ka dienesta biedrs stāstījis, ka daudzi no 191. strēlnieku pulka transporta rotas pārgājuši ienaidnieka pusē, jo divīzijā ir slikti apstākļi ar ēdināšanu.¹²⁹⁶ Paši apsūdzētie atzīst, ka „pie ienaidnieka būs iespējams paēst”.¹²⁹⁷ 122. strēlnieku pulka ložmetēju vada komandieris Z. Dongo mēģināja dezertēt 1942. gada aprīlī. Pēc neizdevušās dezertēšanas mēģinājuma viņam tika piespriests nāvessods, kura laikā palika dzīvs. Nonācis Latvijā, viņš liecināja, ka „Dzīve Sarkanajā armijā bija nepanesama. Frontē par astoņām dienām saņēmām tikai 40 gr sausiņu, 200 gr sviesta. Maizi neredzējām. Galvenā kārtā ēdām nosprāgušo, nošauto zirgu gaļu. Kad izsalkumu vairs ilgāk nevarējām paciest, sacēlām savus degunus gaisā, paodām gaisu uz visām pusēm, un no kurienes nāca beigto zirgu gaļas smaka, turp devāmies, lai sagādātu sev parasto dienas maltīti”.¹²⁹⁸

120. mīnmetējnieku baterijas komandieris, vecākais leitnants A. Ņikitins atzīst, ka pārbēdzēji bijuši, jo bijis grūti pārliecināt karavīrus, ka Sarkanā armija necieš badu, ka „tikai mēs savā iecirknī badojamies tāpēc, ka ir grūtības ar transportu, tad viņi pat neticēja”.¹²⁹⁹ J. Jaunzems, kurš dienēja 122. strēlnieku pulkā, pārgāja fronti 1942. gada maijā. 1944. gada 4. septembrī pratināšanas laikā izmeklētājs viņam jautāja: „Kādos apstākļos jūs nodevāt dzimteni, Sarkano armiju un pārgājāt vācu karaspēka pusē?” Atbilde: „Doma par pāriešanu pie ienaidnieka, pie vāciešiem radās, kad es ierados priekšējās 122. strēlnieku pulka līnijās. Iemesli, kas mudināja mani pāriet pie ienaidnieka bija: sliktā ēdināšana Sarkanajā armijā, sliktā pavēlniecība, vienlaicīgi vācieši bieži pa radio aicināja mūs pāriet viņu pusē. 1942. gada 15. maijā pēc sliktām brokastīm man galēji nobrieda nepieciešamība pāriet pie vāciešiem.”¹³⁰⁰ Ņemot vērā IeTK lietās esošo protokolu ticamību, šajā gadījumā rakstūtais sakrīt ar citos avotos pieejamajiem faktiem par dezertēšanas iemesliem 1942. gada pavasarī.

Trešais dezertēšanas iemesls bija Latvijā palikušās karavīru ģimenes un radnieki: evakuācija notika tik strauji, ka nereti cilvēkiem nebija iespēja ne tikai atvadīties no ģimenes,

¹²⁹⁶ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42883. l., 24. lp. (E. Bitaliņa pratināšanas protokols, 19.08.1942.).

¹²⁹⁷ Turpat, 42636. l., 23. lp. (K. Reinberga pratināšanas protokols, 26.04.1942.).

¹²⁹⁸ Turpat, 28880. l. (Zenona Dongo krimināllieta), 13. lp.; Nāvei nolemtā stāsts. *Talsu Vārds*, 1942, 3. septembris, 2. lpp.

¹²⁹⁹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 28. lp. (Sarunas ar A. Ņikitinu stenogramma, 22.02.1943.).

¹³⁰⁰ Turpat, 1986. f., 1. apr., 39634. l. (Aleksandra Kalniņa, Jāņa Jaunzema krimināllieta), 10. lp.

bet tā pat nezināja, kas ar cilvēku ir noticis. Īpaši tas attiecās uz to daļu, kas evakuējās piespiedu kārtā: šoferi, dzelzceļa darbinieki, jūrnieki. K. Siliņš, kurš dienēja 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka snaiperu vadā, 1942. gada 9. novembrī pratināšanas laikā atzina, ka pāriet pie „ienaidnieka” pamudināja tas, ka bija arestēts, sodīts un izsūtīts no Latvijas, nebija iespējas tikt ar darba nespējīgiem vecākiem, kuriem bija nepieciešama palīdzība. Nolēma pāriet frontes līniju, lai nonāktu Latvijā pie vecākiem.¹³⁰¹ Arī J. Āboliņš, kas frontes līniju pārgāja 1942. gada 13. aprīlī, uz izmeklētāja jautājumu: „Kāpēc Jūs nevēlējāties piedalīties kaujās pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem un brīvprātīgi pārgājāt viņu pusē?”, atbild: „Es ļoti vēlējos ieraudzīt savu ģimeni, kura tajā laikā [..], un, lai satiktos ar ģimeni, es brīvprātīgi pārgāju fronti. [..] Tieši ar šo mērķi es izvairījos no dalības kaujās pret vācu karaspēku, pārejas pie vāciešiem ceļā. Citu iemeslu, kāpēc nodot dzimteni man nebija, arī pāriešanai nebija citu iemeslu.”¹³⁰²

Sociālā grupa, kas visaktīvāk plānoja dezertēšanu minētā iemesla dēļ, bija šoferi, kas no Latvijas bija izbraukuši kopā ar padomju valdības iestādēm. 1942. gada 18. septembrī J. Veikins ziņoja J. Kalnbērziņam, ka atkal ir aktualizējies jautājums par „dzimtenes nodevības” gadījumiem. Piemēram, 20. atsevišķajā transporta auto rotā tika atklāta grupa 32 cilvēku sastāvā, kura veikusi savstarpējas sarunas par pāriešanu vācu armijas pusē. No grupas sodīja 10 cilvēkus, pieciem no tiem tika piespriests nāves sods, pieciem cilvēkiem katram piesprieda desmit gadus. Zenītbaterijā tika atklāta līdzīga grupa piecu cilvēku sastāvā. Vienam tika piespriests augstākais soda mērs, četriem – 10 gadi apcietinājumā.¹³⁰³ 1942. gada pavasarī arī tika ierosināta lieta pret 10 cilvēkiem, kas tika apsūdzēti pēc trīs pantiem: 58. panta 1. punkta „b” daļas, 10. punkta 2. daļas, 11. punkta ar formulējumu „dzimtenes nodevības mēģinājums, ko izdarījusi karadienesta persona, kontrevolucionāra aģitācija, arī par piedalīšanos grupā, kas gatavojās pāriet frontes līniju ienaidnieka pusē, pretpadomju aģitācija, fašistiskās valsts iekārtas, kara tehnikas, armijas cildināšana, kolhozu iekārtas nomelnošana”.¹³⁰⁴ Visi apsūdzētie bija no 20. atsevišķās transporta auto rotas, iepriekš nesodīti, viens bija bezpartejiskais, citi komjaunieši, visi šoferi, viens krievu tautības, pārējie latvieši.¹³⁰⁵ Apsūdzības uzrādīšanā tika minēti 17 šoferi no auto rotas un zenīartilērijas baterijas, tomēr 7. septembrī apsūdzības tika uzrādīta desmit cilvēkiem. Piemēram, vienā gadījumā apsūdzības slēdzienā tika teikts: „Būdam naidīgi noskaņots, pret padomju varu, Ozols pēc piespiedu

¹³⁰¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42971. l., 42. lp.

¹³⁰² Turpat, 8576. l. (Jāņa Āboliņa krimināllieta), 47. lp. (J. Āboliņa pratināšanas protokols.).

¹³⁰³ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 39. l., 15.-15. op. lp.

¹³⁰⁴ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 44115. l., 287.-296. lp.

¹³⁰⁵ Turpat, 1.-314. lp.

evakuācijas no Latvijas 1941. gada jūnijā nodevās domai – atgriezties atpakaļ, pārejot frontes līniju. 1941. gada augustā pēc iesaukšanas Sarkanajā armijā Ozols par saviem mērķiem paziņoja tautiešiem Bitaliņam un Ozoliņam, kas jau arestēti.”¹³⁰⁶ Grupa esot aktīvi nodarbojusies ar jaunu līdzdalībnieku piesaistīšanu un plānu apspriešanu par pāriešanu pie ienaidnieka. Viens no apsūdzētajiem šoferiem J. Ozols par savu nodomu dezertēt pratināšanas laikā 1942. gada 29. augustā atzīmēja, ka Rīgā bijis šoferis, labi dzīvojis, pelnījis, no Rīgas izbraucis pret savu gribu – pēc pavēles. Sieva un vecāki palika Latvijas PSR, „bieži skumu pēc ģimenes un iepriekšējās dzīves. Mūsu daļas atrašanās laikā Šapkinas ciemā nācās piespiesti strādāt, ceļi bija slikti. Viss tas kopā – ilgas pēc sievas, pēc iepriekšējās labās dzīves un smagais darbs – noveda pie tā, ka es nolēmu tikt mājās. Šī vēlēšanās pastiprinājās pēc tam, kad uzzināju, ka man ir domubiedri”.¹³⁰⁷ Šoferi gatavojās dezertēt, pirmkārt, tāpēc, ka viņi paši uzskatīja, ka no Latvijas ir izbraukuši piespiedu kārtā, otrkārt, to piespieda darīt pārtikas nepietiekamība 1942. gada pavasarī.¹³⁰⁸

Šajā „šoferu lietā” apsūdzētā E. Laimes brālis 1992. gadā pieprasīja ziņas par sava brāļa likteni arhīvam. Kāds 1946. gadā satikts cilvēks bija jautājis: „Vai Tev nebija brālis šoferis?”, arī pastāstot, ka viņa (Laimes) brālis „nošauts kā suns”. Runājot par „nozieguma” apstākļiem, satiktais cilvēks bija izteicies, ka E. Laime neesot bijis politiķis, bet „atradies barā, kur kaut kas tāds runāts”. Šīm sarunām pamats bijis tas, ka 17 šoferi nolēmuši ar mašīnām pārbraukt robežu uz Latviju. Visi no šīs grupas esot nošauti.¹³⁰⁹ Krimināllieta liecina, ka E. Laimi nenošāva, bet sodīja uz 10 gadiem. 1943. gada 7. jūnijā viņš mira ieslodzījuma vietā.¹³¹⁰

Dezertēšanas veicināšanā nozīme bija vācu karaspēka veiktajai propagandai starp 201. (43. gvardes) divīzijas karavīriem. Piemēram, „vācieši mūs sauc pie sevis. Divas apakšvienības jau esot nodevušas ieročus un padevušās gūstā”.¹³¹¹ Aicinājumi visbiežāk izskanēja pa radio vai skaļruni, piemēram, ar tekstiem latviešu valodā: „Latvieši, ko badojaties? Jūs dzimtene gaida.”¹³¹² Divīzijas karavīri atzīmē, ka vācu karavīri ļoti labi zinājuši komandieru uzvārdus, solījuši maizi un sāli tiem, kas brīvprātīgi pāries vācu karaspēka pusē, apsolījuši pat uz „dzimteni” (Latviju) sūtīt. Ar šo aģitāciju karavīru vidū politiskajiem darbiniekiem bijis ļoti grūti cīnīties, un tāpēc, lai uzturētu karavīru garu

¹³⁰⁶ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 44115. l., 227. lp. (Apsūdzības slēdziens, 07.09.1942.).

¹³⁰⁷ Turpat, 40. lp. (J. Ozola pratināšanas protokols, 29.08.1942.).

¹³⁰⁸ Turpat, 42883. l., 24. lp.

¹³⁰⁹ Turpat, 44115. l., 284. lp. (No E. Laimes vēstules arhīvam par sava brāļa E. Laimes likteni, 12.1992.).

¹³¹⁰ Turat, 287. lp.

¹³¹¹ Turpat, 42636. l., 14.op. lp. (A. Zujeva (liecinieks) pratināšanas protokols, 02.04.1942.).

¹³¹² Turpat, PA-301. f., 1. apr., 28. l., 4. lp. (120 m/m bataljona komandiera vietnieka politiskajā darbā, vecākā leitnanta S. Avdjukeviča atmiņas, 27.05.1943.).

(noskaņojumu), bijis daudz jāstrādā.¹³¹³ Visvērtīgākais vācu propagandas solījums karavīriem bija, ka ar pāriešanu viņu (vācu karaspēka pusē) karavīri sev izglābs dzīvību, un viņiem būs iespēja atgriezties Latvijā pie savas ģimenes un iekārtoties darbā, tādas pārraides karavīri dzirdējuši vairākkārt.¹³¹⁴ Bija gadījumi, kad dezertieri patiešām nonāca Latvijā. Vēlāk starp viņiem bija arī tādi, kas 1943., 1944. gadā nonāca SS leģionā.¹³¹⁵ Dažkārt dezertieri, kas dzīvoja Latvijā, tika aizturēti 1944. gada rudenī, kad Sarkanā armija atkārtoti ienāca Latvijas teritorijā, un notika atkārtota mobilizācija tajā. Tad viņi pietiekami detalizēti aprakstīja padošanās gūstā apstākļus.¹³¹⁶

Dezertēšana 1942. gada pavasarī. 1942. gada pavasarī militārie un sociālie apstākļi divīzijā bija sarežģīti, un dezertēšana karavīriem bija vienīgā cerība mainīt situāciju. Piemēram, kādā marta ziņojumā tika ziņots, ka no 220. artilērijas pulka dezertējuši divi sarkanarmieši un viens seržants, kuri nav meklēti. 92. strēlnieku pulka transporta rotā politiskais vadītājs un atsevišķā mīnmetējnieku bataljona partorgs bija sevi savainojuši. Savukārt kāds cits regulāri apzadzis ievainotos un nogalinātos biedrus, bet apskates laikā pie kāda sanitāra tika atrasti divi pulksteņi un trīs piezīmju grāmatiņas. Abi marodieri nošauti.¹³¹⁷ Kapteinis E. Strods no sakaru rotas atzīmē, ka aprīlī un maijā, kad bija problēmas ar pārtikas piegādi, karavīru noskaņojums bijis dažāds, un „pulkos bija ārkārtas gadījums – pāreja pie ienaidnieka. Sakaru bataljonā bija tikai divi tādi gadījumi, kad aizgāja viens braucējs un viens šoferis.”¹³¹⁸ Savukārt pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā, apakšpulkvedis A. Dunts min, ka 220. artilērijas pulkā neesot bijis neviena pāriešanas gadījuma, „lai gan citos pulkos bija mēģinājumi, bija cilvēki, kuri pazuda bez vēsts”.¹³¹⁹

Šis posms parāda arī pāriešanas dažādo raksturu. Acīmredzot padomju propagandas iespaidā karavīriem radās pārliecība, ka ir iespējams pašiem doties prom un kļūt par sarkanajiem partizāniem. 122 mm mīnmetējnieku bataljona komisārs K. Neihofers stāsta, ka tajā laikā, kad karavīri vairāk par divām diennaktīm neko nesaņēma ēdamu, kāds karavīrs nolēmis iet pie Sarkanajiem partizāniem. Paņēmis sev patronas, rokas granātas, atstājis bez

¹³¹³ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 28. lp. (Sarunas ar A. Ņikitinu stenogramma, 22.02.1943.).

¹³¹⁴ Turpat, 1986. f., 1. apr., 39634. l., 62. op. lp. (J. Jaunzema tiesas sēdes protokols, 19.10.1944.).

¹³¹⁵ Piemēram, S. Urbāns 1942. gada februārī pārgāja vācu karaspēka pusē, apzinoties, ka „nodod dzimteni.” Tas kā nejaušība. Nejaušības dēļ atpalika no savas daļas, divas diennaktis nosēdēja blindāžā, tad gāja meklēt savu daļu, bet nonāca vācu gūstā, tad - Latvijā, un 1944. gada rudenī otrreiz tika mobilizēts Sarkanajā armijā. Pirmo reizi mobilizēts 1942. gada 3. janvārī. Skat.: Turpat, 44580. l., 38.-39. lp. (S. Urbāna tiesas sēdes protokols, 30.07.1945.).

¹³¹⁶ Skat., piemēram, V. Voloka (arī Valaka) krimināllietu: Turpat, 43043. l.; S. Urbāna krimināllietu: Turpat, 44580. l.

¹³¹⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 26. l., 24. lp.

¹³¹⁸ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 21. l., 55. lp. (Ar sakaru rotas komandiera palīgu, kapteini E. Strodu veiktās sarunas stenogramma, 02.06.1942.).

¹³¹⁹ Turpat, 22. l., 23. o.p. lp. (Ar A. Duntu veiktās sarunas stenogramma, 1943.).

atļaujas posteni un aizgājis, bet naktī atnācis atpakaļ un teicis: „Biedri komisār, es izdarīju lielu noziegumu, es vakar gribēju iet pie partizāniem. Un pats sāka raudāt, lūdza, lai nodot viņu tiesai. Tribunāls viņu sodīja ar pieciem gadiem cietuma. Armijas prokurors lietu pārskatījis, sodu noņēma. Tagad Pipens pirmais karavīrs divizionā.”¹³²⁰

Dezertēšanas palielināšanās laikā (1942. g. pavasarī) tai uzmanību pievērsa arī armijas un frontes pavēlnieki, kuriem pienāca attiecīgas atskaites par pārkāpuma apmēriem. Ziņojumi bija bieži, un arī risinājumi tika pieprasīti nekavējoties. Arvien biežāk parādības pastāvēšanā tika vainoti komandieri un politiskie darbinieki par sliktu karavīru, īpaši papildinājuma iepazīšanu. Neapšaubāmi galvenais bija noskaidrot karavīru noskaņojumu, veikt personālsastāva uzskaiti un uzlabot disciplīnu ar propagandas darba pastiprināšanu un naida attieksmes radīšanu pret „dzimtenes nodevējiem”. Visi minētie pasākumi divīzijā tobrīd pēc 1. triecienarmijas pavēlnieka domām bija zemā līmenī.¹³²¹ Propagandas uzdevums bija ieviest katra karavīra apziņā pārliecību, ka komandiera pavēle ir likums, un tā ir jāizpilda jebkuros apstākļos.¹³²²

Attiecīgi palielinājās pasākumu kopums, kas bija saistīts ar karavīru noskaņojuma noskaidrošanu un politiski uzticamu jeb „pārbaudītu” karavīru izmantošanu kārtības nodrošināšanā divīzijā. Kā liecina krimināllietas, dezertēšana nemazinājās, bet turpinājumā tikai pieauga. 1942. gada 18. aprīlī 1. triecienarmijas kara padomes pavēlnieks izdeva pavēli „Par atsevišķiem dzimtenes nodevības gadījumiem” 201. latviešu strēlnieku divīzijā un 121. strēlnieku brigādē. Pavēlē minēts, ka „īsā laikā tikai 201. latviešu strēlnieku divīzijā nodeva dzimteni un pārgāja ienaidnieka pusē astoņi cilvēki”.¹³²³ Sekojoši Ziemeļrietumu frontes pavēlnieks 24. martā bija pavēlējis „ne soli atpakaļ, visus panikas cēlājus un bailīgos nošaut uz vietas”.¹³²⁴ 19. aprīlī tika izdota divīzijas komandiera v.i. A. Frolova pavēle „Par dzimtenes nodevības faktiem”.

Piemēram, naktī no 6. un 7. aprīlī pārgāja divi karavīri, viens no tiem seržants, otrs jefreitors. 4. aprīlī pārgāja divi karavīri, viens no tiem nodaļas komandieris.¹³²⁵ Par dezertēšanas gadījumiem liecina arī divīzijas komandiera v.i. A. Frolova 24. aprīļa pavēle daļu komandieriem par komandieru vainu dezertēšanas gadījumu neapturēšanā. Komandieri

¹³²⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 37. lp. (Ar vecāko politisko vadītāju K. Neihoferu veiktās sarunas stenogramma, 09.1942.).

¹³²¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 9. l. (Pavēles 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļām, 25.03.-10.06.1942.), 33.-33. op. lp. (Divīzijas komandiera pavēle par dzimtenes nodevības faktiem – atsevišķu karavīru pāriešanu pie pretinieka, 19.04.1942.).

¹³²² Turpat, 1. apr., 188. l., 35. lp.

¹³²³ Turpat, 26. l., 24. lp.

¹³²⁴ Turpat, 1. lp. (Ziemeļrietumu frontes komandiera pavēle, 24.03.1942.).

¹³²⁵ Turpat, 2. apr., 9. l., 33. lp.

neesot izdarījuši vajadzīgos secinājumus pēc 1. triecienarmijas kara padomes un A. Frolova pavēlēm. Tā liecina, ka gandrīz visās divīzijas daļās turpinājās karavīru pazušanas (dezertēšanas) gadījumi. Galvenie pārmēti bija par slikti veikto sardzi, neatbilstošu cilvēku atlasīšanu posteņiem.¹³²⁶

Aprīlī uzmanība tika pievērsta ne tikai sardzes posteņu atbilstošai nodrošināšanai, bet arī karavīru uzskaites ieviešanai apakšvienībās.¹³²⁷ Tajā bija jāatzīmē karavīra darbība kaujas laukā (karavīra izpildītais uzdevums, darbība kaujā, iznīcināto vācu karavīru skaits), divas reizes dienā apakšvienības komandierim bija jāziņo par karavīru klātbūtni apakšvienībā. Tika pavēlēts par visām politiski neuzticamajām personām sastādīt sarakstus. Īpaša uzmanība tika pievērsta izlūkiem, aicinot izlūkos sūtīt tikai „pārbaudītus cilvēkus”. Vislielākā atbildība bija daļu un apakšvienību komandieriem, politiskajiem vadītājiem un komisāriem.¹³²⁸ Rezultātā 1942. gada 1. jūnijā ar divīzijas komandiera J. Veikina pavēli no visiem „neuzticamajiem” tika uzsākta atsevišķā darba komandas vada izveidošana.¹³²⁹

Maija vidū komandiera amatā atgriezās J. Veikins, kurš atzina, ka tieši atrašanās aplenkumā palielināja dezertēšanas gadījumu skaitu.¹³³⁰ J. Veikins uzskatīja, ka dezertēšana ir pats apkaunojošākais, par ko viņš 21. maijā informēja J. Kalnbērziņu, uzsverot, ka „šīs neciešamās parādības iemesli vēl pilnībā nav atklāti. Skaidrs, ka tur nav viens iemesls, bet vesela kļūdu sērija.”¹³³¹ Veikins uzskatīja, ka pāriešanu vācu karaspēka pusē neizdodas apturēt četru iemeslu dēļ: „[...] vājš politiskais darbs, jo pat politiskie vadītāji vāji orientējas starptautiskajā situācijā. Otrkārt, ir uzņemts pārāk straujš kurss uz rusifikāciju, sevišķi tas ir jūtams vadošo kadru atlasē. Neticība saviem komandieriem un nolemtības sajūtas izplatīšanās. Ceturkārt, grūtības pārtikas apgādē. Uz šo dienu ir vairāki desmiti mirušu karavīru. Tas, protams, iespaido karavīru noskaņojumu.”¹³³² Jāatzīst, ka visi minētie punkti sakrīt ar krimināllietās minētajiem dezertēšanas iemesliem.

Sevis savainošana kā izvairīšanās no dienesta. Dezertēšana bija ārkārtīgi viegli konstatējams fakts, ko noteica stingri reglamenti, pēc cik ilga laika karavīram jāatgriežas karaspēka daļā. Ja karavīrs pēc noteikta laika nebija atgriezies, viņš tika uzskatīts par

¹³²⁶ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 9. l., 43. lp. (Divīzijas komandiera pavēle Nr. 0113, 24.04.1942.).

¹³²⁷ 1942. gada 12. aprīlī divīzijas komandieris izdeva pavēli par cilvēku uzskaites ieviešanu apakšvienībās.

¹³²⁸ Piemēram, bijušajam 122. strēlnieku pulka komandierim Andersenam un komisāram Prīvertam par pāriešanas pieļaušanu – rājiens. 6. rotas komandieris Rumšteins un politiskais vadītājs Smerdenko tika atbrīvoti no amata un nodoti kara tribunālam. Arī 122. pulka 3. mīnmetējnieku rotas komandieris Putniņš un politiskais vadītājs Gorbatko tika atbrīvoti no amata un nodoti kara tribunālam. Skatīt: KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 9. l., 16. op. lp. (Divīzijas komandiera pavēle Nr. 094, 12.04.1942.).

¹³²⁹ Turpat, 18. l., 114. lp. (Divīzijas komandiera pavēle, 01.06.1942.).

¹³³⁰ LNA LVA, PA-101. f., 4. apr., 3. l., 9.-11. lp. (J. Veikina ziņojums J. Kalnbērziņam, 21.05.1942.).

¹³³¹ Turpat.

¹³³² Turpat.

dezertieri. Vienīgais jautājums bija par formulējumu: vai karavīrs pats pārgāja frontes līniju, vai viņš tika saņemts gūstā. Līdzās dezertēšanai pastāvēja cita izvairīšanās metode no dienesta, kas bija daudz efektīvāka, jo to dažkārt bija ļoti grūti atklāt – sevis savainošanas gadījumi. Soda mērs par sevis savainošanu bija 10 gadi ieslodzījumā vai nāvessods.¹³³³ Galvenokārt karavīri paši sev sašāva rokas. Ja izdarītais netika atklāts, tad karavīrs no kaujas lauka kopā ar citiem ievainotajiem nonāca hospitālī. Kā liecina atmiņas, tad medicīnas iestādes karavīriem nereti kļuva par vietu, kas deva iespēju vai nu izvairīties no ikdienas nodarbībām vai pat dalības kaujās. Dažkārt karavīri šādas iestādes sauca par „cerību citadeli”.¹³³⁴ Kā kara laikā rakstīja laikraksts „Tēvija”, tad „katru rītu pēc rīta apskates bijusi rinda karavīru, kas ar īstām un izdomātām slimībām gājuši uz ambulanci, lai tādā veidā atbrīvotos no mācībām kaut uz vienu dienu”.¹³³⁵ Neapšaubāmi, saslimšana bija veids, kā izvairīties no frontes, ko lieliski raksturo arī J. Bērziņa sniegtais apraksts par kādu dienesta biedru, kuram ilgstoši izdevās izvairīties no frontes: „Vienmēr, kas tika sastādīti saraksti, viņš paspēja saslimt, un vienmēr, kad citi devās prom, viņš skaitījās slims. Trīs reizes viņš bija iekļauts uz fronti nosūtāmo sarakstos, un visas trīs reizes viņam izdevās saslimt.”¹³³⁶

Sevis savainošanas gadījumi bija īpaši aktuāli kaujas darbības laikā, kad to skaits palielinājās. Dati ir pieejami tikai par atsevišķiem periodiem. Piemēram, 1942. gada decembrī divīzijā tika konstatēti 11 sevis savainošanas gadījumi, bet 1943. gada janvārī trīs.¹³³⁷ No 1943. gada 23. februāra līdz 17. martam divīzijā tika konstatēti 32 sevis savainošanas gadījumi, no visiem sevis savainotajiem gan tika sodīti tikai astoņi cilvēki, jo medicīnas dienestu darbinieki viņus neuzrādīja.¹³³⁸ Jau pirms tam divīzijas komandieris atzina, ka 1942. gada novembrī, decembrī, kad divīzija piedalījās kaujas darbībā, sevis savainošanas gadījumi bija konstatēti bieži, tomēr nevienu no šiem gadījumiem neatklāja pulku medicīnas darbinieki, pulkā arī netika atsevišķi izcelti tie, kas bija sevi savainojuši.¹³³⁹ Sevis savainošanās gadījumu atklāšana bija saistīta ne tikai ar noziegumu, bet ar medicīnas darbinieku, šajā gadījumā pulka ārstu darba kritiku, kuriem pārmeta šo cilvēku neuzrādīšanu.¹³⁴⁰ Piemēram, par lielu skaitu neuzrādīto sevis savainotāju iemeslu tika uzskatīta vecāko ārstu nolaidība, kuri paši nav

¹³³³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā nav konstatēta neviena karavīra - sevis savainotāja krimināllieta.

¹³³⁴ Un tomēr atgriezies. *Tēvija*, 1942, 14. marts, 4. lpp.

¹³³⁵ Turpat.

¹³³⁶ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas), 2. burtnīca, 4. op. lp.

¹³³⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 41. l., 4. lp.

¹³³⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 12. l. (Vispārējās pavēles par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 01.01.-31.12.1943.), 53. lp. (Pavēle par pulku vecāko ārstu un medsanbata neapmierinošo darbu sevis savainotāju atklāšanā, 19.03.1943.).

¹³³⁹ Turpat.

¹³⁴⁰ Turpat, 8. lp.

ievainotos apskatījuši, bet to uzdeva izdarīt jaunākajiem ārstiem vai feldšeriem.¹³⁴¹ Ārsti bija pirmie aizdomās turamie, un bija ārsti, kam šādas darbības (savainojušos slēpšana) bija cīņa pret „nīsto padomju varu”. Piemēram, kāds ārsts nevienu vien karavīru bija atzinis par nederīgu karadienestam vai nosūtījis uz aizmuguri, kaut gan tie bijuši veseli.¹³⁴²

Karavīri zināja par attiecīgiem gadījumiem, par ko arī piemin liecībās. Piemēram, daudzi karavīri arī paši sevi savainoja, izdarot vieglus ievainojumus, lai tiktu prom no frontes un nonāktu slimnīcā, kur, pēc viņu domām, bija daudz drošāk.¹³⁴³ 53. atsevišķā sapieru bataljona nodaļas komandieris, apakšpulkvedis J. Gausons atceras, ka kauju pie Vistavkas laikā viens karavīrs sašāvis sev pirkstu. Karavīriem šķitis aizdomīgs viņa ievainojums: „Viņi gāja uz ievainošanas vietu un ieraudzīja apdegušās lupatas un stiklus. Nodeva sevišķai daļai, bija šāvis ar vācu šauteni.”¹³⁴⁴

Nereti karavīri ēda, piemēram, ziepes vai dzēra sālsūdeni, vai arī mēģināja uzturēt labas attiecības ar komandieriem, tādējādi izvairoties no nosūtīšanas uz fronti. Piemēram, J. Bērziņš apraksta, kā kāds karavīrs nemitīgi aizņēmis pulka šuvēja darbnīcu, kur esot šuvis vai labojis rotas vai vadu komandieru apģērbu. Tādējādi viņš centies izpatikt komandieriem cerībā, ka tie viņu nenosūtīšot uz fronti.¹³⁴⁵ Savukārt kāds cits karavīrs vairākkārt apmeklējis ambulanci un katru reizi žēlojies par citu slimību. Pēdējo reizi viņš žēlojies par caureju, bet tanī pašā laikā ēdis sēnes, bet, kad sanitārs aizrādījis, ka sēnes nevar ēst, viņš to nav ņēmis vērā. Kad bija aicināts ierasties uz pārbaudi, pateicis, ka viņam ir bailes lietot zāles, jo ir bailes, ka noindēs.¹³⁴⁶

Pašnāvības izdarīšana tika klasificēta kā ārkārtas gadījums. Uz šo brīdi ir konstatēts tikai viens šāds gadījums 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Attiecīgā pašnāvība tika veikta 1941. gada 16. oktobrī - karavīrs bija pakāries zirgu stallī. Viņš tika atrasts tikai no rīta, kas arī tika atzīta par viņa dienesta biedru nolaidību, jo „neskatoties uz to, ka vakarā neieradās uz pārbaudi, neviens no komandieriem tam nepievērsa uzmanību. Neviens arī nebija ievērojis, ka trūkst zirgs.”¹³⁴⁷

¹³⁴¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 12. l., 53. lp. (Divīzijas komandiera D. Brantkalna pavēle Nr. 029, 18.01.1943.).

¹³⁴² LNA LVA, PA-101. f., 5. apr., 3. l., 72. lp.

¹³⁴³ Turpat, 1986. f., 1. apr., 42673. l., 59. op. lp. (A. Bērziņa pratināšanas protokols, 30.06.1948.).

¹³⁴⁴ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 111. lp.

¹³⁴⁵ LKM, inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Jūlija Bērziņa atmiņas), 2. burtnīca, 4.-4. op. lp.

¹³⁴⁶ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 461. l. (Hospitālī Nr. 3016 ārstējušos kauju dalībnieku atmiņas, 09.07.1943.), 34. lp.

¹³⁴⁷ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 163. l. (Sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 01.09.1941.-31.05.1942.), 100. lp. (Divīzijas kara prokurora F. Mieža ziņojums J. Veikinam par pašnāvības gadījumu, 19.10.1941.).

5.2.3. Pretpadomju aģitācija

Saskaņā ar padomju likumdošanu, par pretpadomju aģitāciju sekoja apsūdzības pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta 1. punkta „b” daļas, ja tā tika klasificēta kā aicinājums graut padomju varu, vai pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta 10. punkta 2. daļas, ja tā bija tikai kontrrevolucionārā (pretpadomju) aģitācija. Pretpadomju aģitācijas gadījumā apsūdzības tika uzrādītas par apmelojošiem izteikumiem par dzīvi Padomju Savienībā un Sarkanajā armijā, par dzīves starpkaru Latvijā slavināšanu un padomju iekārtas kritiku. F. Spales dienasgrāmatā uzdots jautājums: „Vai vienā dienā nevar pienākt tāds stāvoklis, ka sabrūk padomju iekārta?” kļuva par vienu no iemesliem apsūdzībai pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta 10. punkta 2. daļas, ar šo rindu autoram piespriestiem astoņiem gadiem labošanas darbu noietnē, uz trim gadiem ierobežojot tiesības.¹³⁴⁸

Pretpadomju aģitācija, ko veica karavīri, jāuztver kā ļoti subjektīva parādība, kuras objektivitāti, salīdzinot ar dezertēšanas vai sevis savainošanas gadījumiem, pierādīt ir daudz sarežģītāk. Faktiski karavīri tika sodīti par savām domām un noskaņojumu. Pratināšanas protokoli un liecinieku liecības krimināllietās ir pārāk šabloniski, noteiktu (augstākminēto) tēmu loku aptveroši. Lai panāktu atzīšanos, tradicionāli sistēmai izmeklētājs lietoja uzbrūkošas frāzes, kā, piemēram: „Jūs dodat nepatiesas liecības, slēpjot, ka veicat pretpadomju aģitāciju.”¹³⁴⁹ Nereti tas, kas pēc definīcijas tika saukts par pretpadomju aģitāciju, bija ikdienišķas sarunas, kuru laikā karavīri dalījās ar saviem novērojumiem. Piemēram, karavīri kopā nesa baļķus zemnīcas celtniecībai un tad sāka runāt par Latvijā palikušajiem radniekiem. Arī šāds izteiciens kļuva par iemeslu arestam un krimināllietas ierosināšanai.

Pretpadomju aģitācijas paudēji nebija padomju varas pretinieki, viņi kritizēja padomju valdību un politisko, ekonomisko un sociālo kārtību, vai, kā varēja lasīt kādā lietā: „Kāda valsts, tā arī ēdīsim.”¹³⁵⁰ Tiesas spriedumā tas tika noformēts kā: „Sodīts par to, ka starp rotas karavīriem veica kontrrevolucionāru aģitāciju, slavēja dzīves iekārtu kapitālistiskajā Latvijā, apmeloja padomju varas vadītājus un kolhozu iekārtu, izteica neapmierinātību par dienestu Sarkanajā armijā.”¹³⁵¹ Savu kritiku karavīri pauda pret jebkuru padomju dzīves nozari. Bieži tā bija dažādu Padomju Savienības un Latvijas dzīves aspektu salīdzināšana (galvenokārt

¹³⁴⁸ Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnika traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 18., 146. lpp.

¹³⁴⁹ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-1186. l. (Paula Rieksta krimināllietā), 10. lp. (P. Rieksta pratināšanas protokols, 20.01.1943.).

¹³⁵⁰ Turpat, 1. apr., 45029. l. (Augusta Kārklīņa krimināllietā), 38. lp. (Liecnieka A. Šubina pratināšanas protokols, 17.12.1942.).

¹³⁵¹ Turpat, 2. apr., P-11025. l. (Georgija Stempovska krimināllietā), 53. lp.

ekonomiskā un sociālā dzīve). Tās pamatā bija audzināšana un dzīves pieredze pirmskara Latvijā, kas frontē atrodoties pastiprināja nacionālās jūtas, piederību Latvijai. 220. artilērijas pulka karavīram K. Reinbergam, krimināllieta pret kuru tika ierosināta 1942. gada maijā, jautāja, kāpēc viņš tiks slikti runā krievu valodā, uz ko viņš atbildēja, ka viņš ir latvietis un ir dzīvojis Latvijā. Aresta orderī rakstīts, ka starp karavīriem izplatījies runas, ka Padomju Savienībā nav kārtības, bezjēdzīga valdība un vadība.¹³⁵² 1941. gada rudenī 220. artilērijas pulka izlūkam P. Smukkalnam, kurš tika apsūdzēts par pretpadomju propagandu un aģitāciju, tika piespriests nāvessods. Tomēr 1941. gada 13. decembrī PSRS Augstākās Padomes Prezidijs nāvessodu nomainīja ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem, nosūtot uz fronti. P. Smukklans bija uzdrošinājies kritizēt kolhozus jau 1941. gada augustā, atzīmējot, ka zemniekus iedzina kolhozos, kur viņi cieš badu, staigā basām kājām, pliki. Latvijā, K. Ulmaņa varas laikā zemnieki un strādnieki dzīvojuši labi, visa bijis pietiekoši, veikali bijuši pilni ar precēm, bet „te nekā nav”.¹³⁵³ Šī kritika tika pausta īsi pēc viņa nonākšanas divīzijā, un acīmredzot pirms tam viņš kā evakuētais nonāca kādā no Padomju Savienības kolhoziem, kur guva šādu nelabvēlīgu pieredzi. Padomju valsts kritikā parādījās arī apgalvojumi par pēckara kārtību, kurā Baltijas valstis pēc kara vairs nebūšot padomju republikas, bet „buržuāziskās, tāpēc, ka Anglija ir paņēmusi Baltiju savā ietekmes zonā un ka tiks veidota Latvijas buržuāziskā armija pēc Polijas armijas PSRS principiem”.¹³⁵⁴

Jāatzīmē, ka nevienā no minētajiem gadījumiem nav iespējams pierādīt, ka tas bija apsūdzētā teiktais. Pat, ja apsūdzētie nebija tekstu autori, tomēr tie precīzi raksturo stāvokli Padomju Savienībā. Šo apgalvojumu patiesumu apstiprina arī citi avoti, piemēram, karavīru dienasgrāmatas. Dažkārt karavīri ikdienišķās sarunās pārrunāja laikrakstos izlasīto par „vācu okupantu zvērībām”. Piemēram, 23 gadus vecais V. Kovaļevskis sarunā bija teicis, ka kolhoznieki Padomju Savienībā dzīvo bēdīgi. Šādiem izteikumiem bija jāsaturs aicinājums graut padomju varu, ja tāds nebija konstatēts, tad tiem nebija nozieguma sastāva. Iemesls tam bija karavīra psiholoģiskais stāvoklis un situācija frontē.¹³⁵⁵

Analogi kā viens no galvenajiem dezertēšanas iemesliem, arī viens no galvenajiem Padomju Savienības kritikas objektiem bija nabadzības (īpaši pārtikas) faktors valstī un armijā, arī 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Kritizēt nabadzību un īpaši pārtikas nepietiekamās normas bija bīstami, un visbiežāk šāda kritika beidzās ar izvirzītu apsūdzību par pretpadomju

¹³⁵² LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42636. l., 15. lp.

¹³⁵³ Turpat, 42871. l. (Pauļa Smukkalna krimināllieta), 2. lp. (Lēmums par P. Smukkalna arestu un kratīšanu, 10.1941.).

¹³⁵⁴ Turpat, 41398. l., 20. lp. (P. Namavīra pratināšanas protokols, 17.02.1943.).

¹³⁵⁵ Turpat, 2. apr., P-5177. l., 33, 33.op. lp. (Tiesas spriedums V. Kovaļevska lietā, 20.03.1943.).

aģitāciju. Kādai daļai divīzijas karavīru padomju vara – bija smagas dzīves piemērs. Lai arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā pārtikas apgāde bija labāka, kā citās Sarkanās armijas daļās, starp karavīru izteicieniem bija arī tādi, kas pēc soda orgānu domām bija pretpadomju aģitācija. Pārtikas nepilnība frontē radīja pārliecību karavīros, ka padomju vara sekmē nabadzību, tā nevar pastāvēt, tāpēc nav iemesla to aizstāvēt. Kāds apsūdzētais liecināja ne tikai par maizes trūkumu bataljonos, bet arī par izsniegtajiem 600 gramiem kā nepietiekošiem karavīram: „Komunisti pieradinājuši krievu tautu badoties, bet mēs, latvieši, nevaram dzīvot tādos apstākļos, kad gaļa un tauki tiek lietoti tādos daudzumos kā medikamenti.”¹³⁵⁶ 220. artilērijas pulka 5. baterijas vada komandieris, jaunākais leitnants J. Bauska, lieta pret kuru tika sākta 1942. gada 28. februārī, tika sodīts par pretpadomju aģitāciju. Apsūdzības slēdzienā norādīts, ka viņš centies pierādīt, ka strādnieki un zemnieki kolhozos dzīvo nabadzīgi. Salīdzinot ar Latviju, Padomju Savienībā ir nabadzīga, Sarkanā armija tiks satriekta, tāpēc viņš nevēlas karot.¹³⁵⁷ Viņš bija komunistiskās partijas biedrs. 191. pulka 2. bataljona 4. rotas seržants A. Lieģis tika sodīts ar 10 gadiem brīvības atņemšanas par zupas izliešanu, pareizāk – zupas izliešana bija iemesls izvīzīt noteiktus pantus. Apsūdzība to noformulēja kā uzskatu paušanu par to, ka vācu armijā ir labāks ēdiens.¹³⁵⁸

Cita grupa ir tie karavīri, kas izvairījās no dienesta armijā, izteicās pret karu, Sarkano armiju un karavīra pienākumiem. Te svarīgs bija brīvprātības faktors un apstākļi, kādos karavīri atstāja Latviju. Bija karavīri, kas nekad nebija mīlējuši dienestu, tas pastiprināja nelabvēlīgo attieksmi pret Sarkano armiju un karu. Piemēram, 1941. gada rudenī kādā daļā divīzijas personālsastāva veidojās nelabvēlīgs politiskais noskaņojums, jo karavīriem nebija skaidrs, kad notiks došanās uz fronti. Par neviennozīmīgo karavīru noskaņojumu, kas veicināja kurnēšanu karavīru vidū, liecina arī divīzijas komandieris J. Veikins. Piemēram, daudzi divīzijas karavīri, kas atradās Gorohovecas nometnē, nesaprata, kāpēc viņi joprojām tur atrodas, kāpēc neiet uz fronti. J. Veikins uzskata, ka bijuši tādi patrioti, kuros bija vēlēšanās cīnīties, nenovērtējot, kādā situācijā divīzija bija gatava cīnīties. Tā bija viena grupa neapmierināto, kura gribēja samēroties spēkiem ar pretinieku.¹³⁵⁹ Otra grupa pēc J. Veikina domām bija tie, kas veica „dažādas sarunas”. Piemēram: „Lūk, mūs te savāca, noorganizēja,

¹³⁵⁶ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3324. l., 138. lp.

¹³⁵⁷ Turpat, 1. apr., 42680. l. (Jāņa Bauskas krimināllieta), 26. lp. (Apsūdzības slēdziens, 28.02.1942.).

¹³⁵⁸ A. Lieģa apsūdzības slēdzienā lasāms: „Š.g. 29. maijā Lieģis sarkanarmiešu klātbūtnē demonstratīvi uz zemes izlēja viņam brokastīs pasniegto zupu, sakot, ka ūdeni viņš var pasmelt vienalga kur. Aicināja citus sarkanarmiešu sekot viņa piemēram”. - Turpat, 2. apr., P-3026. l. (Andreja Lieģa krimināllieta), 19. lp. (Apsūdzības slēdziens, 07.06.1942.).

¹³⁵⁹ Turpat, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 49. lp.

tas ir labi, bet ieročus mums nedos.”¹³⁶⁰ Savukārt pēc ieroču saņemšanas sarunas mainījušas, un pastāvējis uzskats, ka ieroči ir iedoti, bet uz fronti tāpat neļaus iet, jo karavīriem neuzticas. Karavīros pat bijusi pārliecība, ka Gorohovecas noņemšana būs jādzīvo tik ilgi, kamēr Sarkanā armija vācu karaspēku būs atsviedusi līdz Latvijas teritorijai, un tikai tad divīzija tiks iesaistīta kaujas darbībā. Šī doma ir jāsaista ar propagandas solījumiem, ka viens no divīzijas karavīru mērķiem būs Latvijas atbrīvošana. Nezināma iemesla dēļ karavīros bija parādījušās šaubas.¹³⁶¹ Arī par izteicienu, ka „nebūtu slikti tagad nonākt okupētajā Latvijā un paskatīties, kā tur tagad dzīvo un vai ir dzīvi mūsu radnieki” tika ierosināta lieta par pretpadomju propagandu.¹³⁶²

Piemēram, kāds no karavīriem dienesta biedru klātbūtnē bija paudis neapmierinātību ar izlūkošanas smagajiem apstākļiem, izteicies, ka „neko līdzīgu viņš vairāk nepacietīs, un, ja vēl kas tāds notiks, tad viņš vai nu pāries pie vāciešiem, vai arī ielaidīs sev lodi pierē”. Šis izteikums tika saprasts kā dzimtenes nodevības mēģinājums. Netika ņemts vērā ne apsūdzētā vecums, ne tas, par ko viņš runāja, lietas apelācijas izskatīšanas laikā. Daudz vēlāk karavīrs apgalvoja, ka šis izteikums esot bijis viņa neapdomības un sliktā garastāvokļa sekas, jo pie vācu karaspēka viņš pāriet nebija plānojis, un, ja viņam būtu bijuši tādi nodomi, tad viņš kā izlūks to būtu realizējis.¹³⁶³

Neticība Sarkanās armijas uzvarai tika pausta jau 1941. gada augustā. To papildināja pausts naidis par dienestu Sarkanajā armijā. Piemēram, P. Smukkalns pauda atbalstu Vācijas uzvarai karā un uzskatīja, Padomju Savienība nevar karot, Sarkanās armijas karavīri uz fronti tiek dzīti par „gaļu” un arī no divīzijas karavīriem iznāks „kotletes”, un „kas tagad karos pret vāciešiem, tam pēc tam būs slikti”.¹³⁶⁴ Arī J. Ozols atzina (1942. g.), ka kara dienestu nekad nav mīlējis, tāpēc dienests Sarkanajā armijā kļuvis ienīsts. To papildinājusi neticība Sarkanās armijas uzvarai pār Vāciju, un, kā pats atzīst: „Man ir vienalga – kādam saimniekam kalpot.”¹³⁶⁵

1942. gada rudenī, politisko nodarbību laikā iegūtās informācijas iespaidā, karavīri mēdza izteikties kritiski par notikumiem Staļingradā. Piemēram, 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka karavīrs J. Rubenis paziņoja, ka „Sarkanās armijas zaudējums ir neizbēgams, jo vācieši jau esot Staļingradā, ar to arī būšot izlemts Padomju Savienības

¹³⁶⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 16. l., 49. lp.

¹³⁶¹ Turpat.

¹³⁶² Turpat, 1986. f., 1. apr., 43045. l., 13.-13op.

¹³⁶³ Turpat, 2. apr., P-5177. l., 97.-99. lp. (Baltijas kara apgabala kara prokurora protests (uztraudzības kārtībā) V. Kovaļevska lietā, 06.06.1975.).

¹³⁶⁴ Turpat, 1. apr., 42871. l., 2. lp.

¹³⁶⁵ Turpat, 44115. l., 46. lp.

liktenis. Tā vai citādi Sarkanajai armija būs jānoliek ieroči un jāpadodas gūstā vāciešiem”.¹³⁶⁶ Savukārt 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka ierindnieks A. Kārklīšs, ārstēšanās laikā hospitālī par armiju esot teicis, ka Sarkanajā armijā ir slikts komandējošais sastāvs, komandieri ir jauni un mazizglītoti, nav autoritātes, komandieri paši neko nezina, bet māca citus, un Sarkanajai armijai tik lieli zaudējumi ir tāpēc, ka ir slikts komandējošais sastāvs.¹³⁶⁷ Kritikā parādās arī cīņas mērķu nepieņemšana, protests pret to, ka ir jācīnās PSRS teritorijā, bet nevar cīnīties Latvijas teritorijā, piemēram: „Lūk, mēs latvieši atnācām aizstāvēt jūsu dzimteni. Dēļ jūsu dzimtenes mēs karojam, bet mūsu dzimtene Latvija palika pie vāciešiem.”¹³⁶⁸

Sarkano armiju kritizēja salīdzinošā aspektā, pretnostatot Latvijas armijai. Parasti tas tika noformulēts kā padomju valsts varenības graušana no vienas puses, no otras – Latvijas Republikas slavināšana. Īpaši aktuāls bija jautājums par latviešu divīzijas cīņas mērķiem, kas karavīru sarunās parādījās jau 1941. gada rudenī. Spilgts piemērs tam bija jau minētie „dezertieri” A. Lazdiņš un P. Kontrimis, kuri 1941. gada rudenī puda drosmīgu kritiku par piespiestu karošanu Sarkanajā armijā. Piemēram, sods saskaņā ar KPSFR Kriminālkodeksu tika piespriests par šādu apgalvojumu: „Sarkanajā armijā komandieri ir apgērbti slikti un bezgaumīgi, kokvilnas krekli, [...] bet bijušajā Latvijas armijā mundieri bijuši no vilnas un kārtīgi pašūti. Tikai tie komandieri, kas pabijuši pie mums Latvijā, ģērbjas pieklājīgi. Mūsu mazā Latvija spēja apgērbt savu armiju labi, bet lielā Padomju Savienība nevar savu armiju apgērbt pieklājīgi.”¹³⁶⁹ Komandieru kritika bija sevišķi skarba: nekulturāli, mazizglītoti, kaujas laikā izrāda bailīgumu.¹³⁷⁰ Visi iepriekšminētie piemēri apliecina, ka pastāvēja

¹³⁶⁶ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2673. l. (Jāņa Rubeņa krimināllieta), 1a. lp. (Lēmums par J. Rubeņa arestu, 17.05.1943.).

¹³⁶⁷ Turpat, 1. apr., 45029. l., 38. op. lp. (Liecnieka A. Šubina pratināšanas protokols, 17.12.1942.).

¹³⁶⁸ Šādu apgalvojumu veicināja ne tikai tas, ka 1940. gadā Latvija tika okupēta, bet arī tas, ka daudzi cilvēki bija spiesti doties piespiedu evakuācijā, Sarkanā armija Latviju atļāva evakuēt vācu armijai, un piedalīšanos (turklāt drīzu) Latvijas atbrīvošanā solīja politiskie darbinieki. Skat.: LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-5478. l. (Ivana Sidorova krimināllieta), 47. lp. (I. Sidorovam uzrādītais apsūdzības slēdziens, 24.03.1942.). Jāatzīst, ka līdzīgu, ļoti pārdošu apgalvojumu jau kara laikā tapušajās atmiņas ierakstījis kāds divīzijas karavīrs (E. Vaivars no 191. strēlnieku pulka), uzdodams retorisku jautājumu: „Un vispār, vai bija vajadzīgs latviešu divīziju dzīt uz šejieni. Bet lieta skaidra – krievi taču latviešus netaupīs. Viņiem atradīsies tādu diezgan, ko novietot padomju Latvijas iestādēs pēc kara... Kas viņiem, ja divīzijā viss latviešu tautas zieds aiziet bojā? Es neticu, ka vēl redzēšu Latviju. [...] Kāpēc mūs nevarēja pietaupt līdz tam laikam, kad vajadzēs sākt iztīrīt Latviju?” – Turpat, PA-301. f., 1. apr., 176. l., 48. op. lp. Jāatzīmē, ka nav liecību, ka par šādu apgalvojumu E. Vaivars būtu ticis apsūdzēts, lai arī atmiņas pierakstītas divīzijas Vēstures komisijas sarīkotās karavīru atmiņu vākšanas kampaņas ietvaros.

¹³⁶⁹ Turpat, 1986. f., 1. apr., 43019. l. (Jāņa Dukāta krimināllieta), 20. o.p. lp.

¹³⁷⁰ Piemēram: „Šeit [201. latviešu strēlnieku divīzijā] komandieri kliedz, bet, kā nonāk frontē, tā baidās izlīst no zemiņas, lai savi sarkanarmieši nenošautu”. – Turpat, 41398. l., 9. lp. (Liecnieka Šulca pratināšanas protokols, 09.02.1943.). Vai arī: „Bieži pirms kaujas tie pazūd, bet pēc tās atkal parādās, uzbrukuma laikā izrāda bailīgumu”. – Turpat, 21. lp. (B. Ozola pratināšanas protokols, 18.02.1943.). Līdzīgi argumenti dezertēšanai bija arī J. Jaunzemam, kurš vācu karaspēka pusē pārgāja 1942. gada maijā. Skat.: Turpat, 39634. l., 10. lp. (J. Jaunzema pratināšanas protokols, 04.09.1944.).

nesamierināšanās ne tikai ar mobilizāciju „pret paša gribu”, bet arī ar Sarkanajā armijā pastāvošo kārtību un valdošo ideoloģiju.

1943. gada janvāra beigās tika uzsākts kriminālprocess pret karavīru J. Jakovļevu.¹³⁷¹ Viņš tika apsūdzēts par to, ka laikā no 1942. gada decembra līdz 1943. gada janvārim „sarkanarmiešu un virsnieku” vidū izteica kontrrevolucionārus izdomājumus, kas grāva padomju valsts un armijas varenību, cildināja dzīves apstākļus „buržuāziskajā Latvijā”. Apsūdzības pamats – vēstule Latvijas pārstāvniecībai. Lai arī izdevās pierādīt, ka apsūdzētais nav vēstules autors, tā ir viena no spilgtākajām liecībām par neviennozīmīgo karavīru noskaņojumu 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Vēstulei bija izteikti antisemitisks raksturs, jo galvenokārt tajā tika kritizēta ebreju ietekme latviešu divīzijas darbībā. Tās mērķis bija pierādīt, ka divīzijas cīņas ir nejēdzīgas, un pie tām ir vainojami ebreji. Piemēram, vēstulē tika atzīmēts, ka hospitālī viss personāls ir ebreji: „[...] Galvenais komisārs žīds [ebrejs], visi ārsti žīdi, virtuves vadītāja – žīdiete [ebrejiete]. Krievi atrodas viņu ietekmē.”¹³⁷² Vēstules autora mērķis arī bija raksturot situāciju, kādā tobrīd atradās 201. latviešu strēlnieku divīzija, un, ka tieši šie apstākļi bija galvenie dezertēšanas cēloņi divīzijā.¹³⁷³ (Skatīt: *Pielikums Nr.15*)

Nozīmīga kritikas grupa bija oficiālās informācijas kritika / apšaubīšana, galvenokārt par Sarkanās armijas personālsastāva zaudējumu neatklāšanu. Karavīri kritizēja PSRS Informācijas biroju, politinformācijas un politiskos darbiniekus. A. Kārklīšs 1943. gada 6. februāra pratināšanā, kas ilga no pulksten 12.30 līdz 17.30, atzina, ka Padomju Savienības Informācijas birojs pārraida nepareizas ziņas, jo informē tikai vācu karaspēka zaudējumus, bet par Sarkanās armijas zaudējumiem neko neziņo, ka tie ir lielāki, kā vāciešiem.¹³⁷⁴

Lielākajai daļai cilvēku, kas izbrauca no Latvijas, dzīve PSRS un Sarkanajā armijā bija sveša. Šāds dzīvesveids tiem bija jaunums, bija cilvēki, kas „bija dienējuši buržuāziskajā armijā, daži vispār nebija dienējuši, Sarkanās armijas dienesta reglaments un disciplīna tiem bija sveša”.¹³⁷⁵ Tāpēc divīzijā pastiprināti darbojās politiskie darbinieki, kuriem karavīri bija politiski jāsaģatavo dzīvei armijā un tās uzdevumiem. Neapšaubāmi, pretdarbība politiskajām nodarbībām un politiskajiem vadītājiem bija, uz ko norāda arī pārkāpumi par to

¹³⁷¹ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3324. l.,

¹³⁷² Turpat, 138.-140. lp. (J. Jakovļeva vēstule Latvijas pārstāvniecībai, 1942.).

¹³⁷³ 1957. gada 8. maijā iesniegumā Latvijas PSR kara prokuroram rakstīja, ka pēc hospitāļa kā ierobežoti derīgs komandieris nonāca l. Atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā. Viņam tā bija pilnīgi jauna vide. Kā autoritatīvs komandieris uzsāka cīņu ar „neliešiem aizmugurē, ar produktu izšķērdētājiem. „Tajā es sev apdraudējumu nesaskatīju. [...] Skaidrs, ka es tādu negatīvu pavērsienu negaidīju. Es kļuvu nelietis, hitleriešu iesūtītais”. – Turpat, 113. lp. (J. Jakovļeva iesniegums Latvijas PSR kara prokuroram, 08.05.1957.).

¹³⁷⁴ Turpat, 1. apr., 45029. l., 21. lp.

¹³⁷⁵ Turpat, PA-301. f, 1. apr., 22. l., 5. lp. (Štāba baterijas komandiera vietnieka politiskajā darbā, vecākā leitnanta M. Arša atmiņas, 24.05.1943.).

neapmeklēšanu vai pat klaja to ignorēšana. To kritizēšana nozīmēja sodīšanu par pretpadomju aģitāciju. Galvenais kritikas objekts bija informācijas bezjēdzīgums. Piemēram, A. Kārklīņš bija kritizējis politinformāciju un politnodarbības hospitālī, sakot, ka tie nav jāapmeklē, jo „tur tāpat neko neuzzinās”.¹³⁷⁶ Politiskos darbiniekus kritizēja arī F. Spale, kurš par to viedokli bija paudis savā dienasgrāmatā. Viņš drosmīgi aprakstīja politiskās mācības gan kā visnepatīkamākās, gan kā pretrunīgākās mācības pasaulē. Piemēram, politisko nodarbību laikā bija atļāvies politiskajam vadītājam uzdot jautājumu: „Kā tas ir saprotams un izskaidrojams, ka mums lasīto politisko rakstu saturs ir cits citam pretrunīgs? [...] Kā piemēru uzdevu šodien tikko dzirdēto lasījumu un vakar dzirdēto, kurā tika teikts, ka ienaidnieks neņem gūstā nevienu sarkanarmieti. Un te nu dzirdējām par tiem apstākļiem, kādos dzīvojot vaņģībā kritušie sarkanarmieši.”¹³⁷⁷ Apsūdzība to uzskatīja par naidīgumu, kas vērsts pret politiskajiem darbiniekiem. F. Spale arī nenoliedza, ka viņš domā tāpat, kā izteicies dienasgrāmatā.¹³⁷⁸ Arī pratināšanas turpinājumā viņš atklāti pauda pārliecību, ka politiskie darbinieki nav vajadzīgi, jo traucē citu komandieru darbu.¹³⁷⁹

Nodarījuma jautājums galvenokārt saistīts ar konkrēta karavīra politisko noskaņojumu. Lai analizētu informāciju par to, jāņem vērā, kāda bija militāri politiskā situācija frontē un karaspēka daļā. Spriežot pēc klāt pievienotajiem pratināšanas protokoliem, apstākļi frontē bija tie, kas bieži pamudināja karavīru izšķirties par noziegumu (piemēram, dezertēšanu vai sevis savainošanu). Otrkārt, kāda bija konkrēta karavīra dzīves pieredze (kur bija dzīvojis, vai bija bijis armijā un sastāvēja partijā). Treškārt, vai divīzijā nonāca kā brīvprātīgais vai mobilizētais. Aplūkotās krimināllietas liecina, ka galvenokārt sodīti cilvēki, kas ir evakuējušies no Latvijas, starp tiem ir arī cilvēki, kas ir evakuējušies piespiedu kārtā (šoferi). Tas saistāms ar dzīves pieredzes trūkumu PSRS un armijas dzīves nepārzināšanu. Sarkanās armijas dienests un reglamenti viņiem bija sveši.¹³⁸⁰ Tikai divos gadījumos tika konstatēta sodītā politiskā piederība. Vienā gadījumā karavīrs bija Komunistiskās partijas, otrā – komjaunatnes biedrs. Zināma nozīme bija arī karavīra vecumam.

Daudzi no šiem cilvēkiem, galvenokārt no Latvijas evakuējušies, cīnījās citas valsts armijā, viņiem svešā vidē. Daudzi Padomju Savienībā bija pirmo reizi, uzzināja, kas ir kolhozi, Sarkanā armija, politiskās mācības un fronte. Apzinot krimināllietas, veidojas

¹³⁷⁶ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 45029. l., 21. lp.

¹³⁷⁷ Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 150. lpp.

¹³⁷⁸ Turpat, 10.-11. lpp.

¹³⁷⁹ Turpat, 12. lpp.

¹³⁸⁰ LNA LVA, PA-301. f., 1. apr., 22. l., 3. op.-5. op. lp. (Štāba baterijas komandiera vietnieka politiskajā darbā, vecākā leitnanta M. Arša atmiņas, 24.05.1943.).

priekšstats par divīzijas karavīriem kā nemitīgiem pretpadomju darbības veicējiem, kas nežēlīgi kritizēja pastāvoši iekārtu un karu, nekam neticēja, bija naidīgi nosakņoti, bija nodevēji un ienaidnieki. Bija, protams, arī tādi. Uz to norāda divīzijas komandiera ziņojumi par nevēlamām parādībām. Bet bija viena detaļa –par to daudzi runāja, bet reāli dezertieri bija tie, kuri to darīja. Tā bija reāla rīcība, noticis fakts. Daudzos gadījumos viņi arī runāja par savu nevēlēšanos karot Sarkanajā armijā un dezertēšanu, dzīvošanu Latvijas teritorijā, bet nekādas darbības, lai to realizētu, neveica. Uz jautājumu: „Vai Jūs zināt, par ko jūs arestēja?” – kāds karavīrs atbildēja: „Nevaru atbildēt tieši, bet domāju, ka par maniem noziedzīgajiem nodomiem pāriet frontes līniju, vai drīzāk par sarunām par šo tēmu.”¹³⁸¹ Karavīrus sodīja par viņu domām un politisko noskaņojumu. Viņus arestēja negaidot, un daudziem šķita - nepamatoti. Tomēr visi viņi tika uzskatīti par dzimtenes nodevējiem, lai arī savos priekšstatos sevi neuzskatīja par „dzimtenes nodevējiem”.

Disciplīnas pārkāpšana pastāvēja visu apskatāmo periodu un aptvēra faktiski visas karavīru ikdienas dzīves nozares. Lai arī politiskie darbinieki atšķirīgās formās nemitīgi norādīja, ka tās pastāvēšanā vainojama zemā politiskā darba kvalitāte un komandieri, kas „nepieņemot nekādus mērus”, tomēr jāatzīst, ka disciplīnas pārkāpšana un noziegumi pirmkārt un galvenokārt bija saistīti gan ar sociālekonomiskajiem apstākļiem divīzijā, gan katra karavīra individuālu attieksmi pret dienestu armijā. Līdzās tiem, neapšaubāmi to intensitāti ietekmēja personālsastāva kvalitātes (vecums, izglītība, paradumi laicīgajā dzīvē un armijas dzīves nepārzināšana) pazemināšanās un tīri cilvēcisks izdzīvošanas instinkts. Disciplīnas pārkāpumi un noziegumi pierādīja, ka, karavīrs, kas nonācis ekstremālos sadzīves apstākļos, izdzīvošanas vārdā bija gatavs uz ekstremālu rīcību, un to nespēja ietekmēt pat visumā bargie sodi.

Lai arī situācija tika risināta ar sadzīves uzlabojumiem, paralēli tiem tika uzsvērtā politiskā darba nepieciešamība. Tas bija īslaicīgs risinājums, kas ne vienmēr nesa pozitīvu rezultātu, uz ko norāda partijas biedru un komjauniešu – disciplīnas pārkāpēju un dažādu noziegumu izdarītāju skaits.

Nonākuši frontē, daudzi karavīri konstatēja, ka Sarkanās armijas rezerves pulkos un bataljonos stāstītais par frontes nokārtoto sadzīvi ne vienmēr atbilda patiesībai. Tas daudzos

¹³⁸¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 42673. l., 52. lp. (F. Sniedziņa pratināšanas protokols, 27.06.1948.).

radīja vēlmi dezertēt, savainot sevi vai paust pretpadomju aģitāciju. Tieši šo pārkāpumu skaits apliecina, ka latviešu karavīru vidū nebija viennozīmīga attieksme pret karu un karošanu.

Kriminālprocesi liecina, ka pretpadomju izteicieni un pretpadomju parādības bija ideoloģiska rakstura, kā protests pret ideoloģiju, politiskajām mācībām un ikdienas dzīves apstākļiem divīzijā. Nozīme bija arī evakuēšanās ceļam no Latvijas un nonākšanas divīzijā apstākļiem. Šiem cilvēkiem Latvijā bija palikušas ģimenes, kas bieži arī kalpoja par nozieguma izdarīšanas iemeslu. Arī atšķirīgi politiskie uzskati un politiskais noskaņojums bija iemesls pretpadomju darbībām, īpaši dezertēšanai. Noziegumi no karavīru puses bija ļoti negatīvs sociālpolitisko procesu rezultāts. Tajos koncentrējās visas iepriekš pieļautās kļūdas un pārrēķināšanās (gan komplektējot personālsastāvu, gan veicot politisko apmācību). Bieži vien daudzi notikumi bija neizbēgami. Pratināšanas protokolos lasāmais, izvirzītās apsūdzības, netieši liecina par nacionālā elementa iezīmju pastāvēšanu divīzijas karavīru vidū, kā arī apliecina faktu par neviennozīmīgu attieksmi pret karu, karošanu, uztverot to, kā uzspiestu.

Ļoti būtisks komponents bija nozieguma veikšanas militāri politiskais fons. Pretpadomju darbības nenotika tikai kaujas laikā, tās notika arī divīzijai, atrodoties atpūtā. Īpaši pretpadomju parādības aktivizējās, karavīriem saskaroties ar kara laika radītām grūtībām. Piemēram, pārtikas apgādes problēmas 1942. gada pavasarī bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc aktivizējās pāriešanas gadījumu skaits pie vācu karaspēka. Karavīru rīcību iespaidoja gan vācu armijas veiktā propaganda, gan Sarkanās armijas politiskā darba metodes. Nozīme bija arī karavīru vecumam.

Tikai represēto karavīru krimināllietas ļauj izsekot 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas represīvo struktūru darbībai, vēlreiz apliecinot, ka divīzija bija sistēmas sastāvdaļa, kurā darbojās tās likumi. Sistēmas uzdevums bija kontrolēt karavīru individuālas domas un noskaņojumu, nepakļāvīgos izslēdzot – sodot. Iemesls – bailes no citādi domājošajiem, no mērķa nesasniegšanas. Sistēma uzturēja gan karavīru novērošanas, gan kriminālprocesus, gan veidoja pratināšanas procesu saturu. Tā regulēja izmeklētāju uzvedību pratināšanas laikā, liecinieku un pat apsūdzēto liecības. Tādējādi kriminālprocesu pret karavīriem atklāja ne tikai sistēmas žņaugus un stingrību, bet arī tās absurdumu, kas izpaudās kā fakts, ka karavīrs sodīts varēja tikt pat nejaušības dēļ, un lietas tika safabricētas (par to liecina krimināllietu pārsūdzības fakti). Ja disciplīnas pārkāpšanas un noziegumu izdarīšana bija viegli konstatējams fakts, tad pretpadomju darbība bija saistāma ar subjektivitāti, personisku atriebību, izdabāšanu priekšniecībai utt. Daudziem karavīriem bija duāla rīcība.

Nereti krimināllietas tika safabricētas, atzīšanās panāktas, pielietojot psiholoģiskas un fiziskas ietekmēšanas metodes. Tajā pašā laikā nav pamata uzskatīt, ka minētās problēmas vai dezertēšanas iemesli būtu izdomāti. Apšaubāms varbūt ir stils, kādā tie tiek „pierakstīti” konkrētam apsūdzētajam, pastiprinot viņa nozieguma pakāpi, jo, šāda satura informācija rodama arī citos avotos.

Gan noziegumu, gan pretpadomju darbības pastāvēšana 201. (43. gvardes) divīzijā liecina ne tikai par to, ka divīzijas komandiera un politiskās daļas izmantotās metodes tās apkarošanā bija maz efektīvas, bet arī to, ka visi sociālpolitiskie procesi divīzijā noritēja tā, ka šīs problēmas bija neizbēgamas. Uz to norāda galvenokārt nemitīgie politiskā darba pastiprināšanas pasākumi.

Secinājumi

Sarkanās armijas 201. (no 1942. gada 5. oktobra – 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas formēšana tika uzsākta Vācijas – PSRS kara otrajā mēnesī - ārkārtīgi sarežģītā periodā, kas tāds bija ne tikai Sarkanajai armijai, bet arī visiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri kara sākuma radītās panikas iespaidā un katrs savu individuālu iemeslu vadīti evakuējās vai tika evakuēti no Latvijas uz vācu armijas neieņemto PSRS daļu. Šis pētījums par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju sniedz liecības par to ārkārtīgi pretrunīgo sistēmu, kas kļuva par vairāku desmitu tūkstošu latviešu karavīru likteņa noteicēju. Vēlēšanās būt kopā ar tautiešiem vai savas zemes iedzīvotājiem padarīja šos cilvēkus par ieroci citas lielas un nežēlīgas varas rokās, kura manipulēja ar viņu, iespējams, pat „naivo patriotismu”, balstītu padomju propagandas paustajā.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanās un darbība bija ārkārtīgi būtiska Otrā pasaules kara epizode Latvijas vēstures izpētes kontekstā. Tā, neapšaubāmi, neatgriezeniski izmainīja vairāku desmitu tūkstošu Latvijas iedzīvotāju dzīves. Pētījums norāda, ka karavīru motivācija un rīcība bija atšķirīgas, attieksme pret notikumiem bija neviennozīmīga – gan milzīgs patriotisms, gan noliegums, un jāatzīst, ka daudzi karavīri patiešām ticēja idejai par uzvaru un drīzu atgriešanos Latvijā.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija tika izveidota kā pirmā nacionālā karaspēka vienība Sarkanajā armijā kopš 1937. gada. Pētījums apliecina, ka divīzijas izveidošanas galvenais iemesls bija militārā situācija frontē 1941. gada jūnijā – jūlijā. Kā sekundārs iemesls jāmin LK(b)P CK ambīcijas saglabāt / nostiprināt savu ietekmi tajā Latvijas sabiedrības daļā, kas atradās vācu armijas neieņemtajā PSRS teritorijā. Tas patiešām deva iespēju PSRS vadībai vieglāk kontrolēt noteiktas nacionālās grupas un tautas. Vienlaicīgi minētos iemeslus var samainīt vietām, jo, neapšaubāmi, LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP vadībai ambīcijas izveidot divīziju bija tikpat spēcīgas, cik J. Staļinam nepieciešamība pēc jauniem spēkiem, kas papildinātu novājināto Sarkanā armiju. Divīzijas nodibināšana bija ārkārtīgi būtiska evakuētajiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri tās izveidē cerēja iegūt māju sajūtu, satikt latviešus, sarunāties dzimtajā valodā, paglābties no bada un nabadzības frontes aizmugurē. Jau kopš divīzijas formēšanās sākuma divīzijas karavīriem tika solīta drīza dalība Latvijas atbrīvošanā / atgriešanās mājās, kas palielināja interesi par iespēju nokļūt divīzijā.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija kļuva par stingri izstrādātas sistēmas (Sarkanā armija), kas pastāvēja vēl citā sistēmā (PSRS), sastāvdaļu, un visa tās turpmākā

darbība apliecina, ka sistēma nepieļāva citādību. Sistēmas uzdevums bija audzināt karavīrus ne tikai militāri, bet politiski, kontrolēt viņu individuālas domas un noskaņojumu, nepakļāvīgos izslēdzot – sodot. Iemesls – bailes no mērķa nesasniegšanas un no citādi domājošajiem. Pētījums atklāj, kā sistēma centralizēti organizēja un kontrolēja iekšējo dzīvi 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Iekšējā dzīve bija strukturēta un citādo nepieļaujoša – organizēta uz vienveidību. Savukārt divīzijā notiekošie sociālpolitiskie procesi (komplektēšana, politiskā audzināšana, uzraudzīšana un sodīšana) bija ārkārtīgi sarežģītas, kompleksas, nereti grūti nodalāmas parādības, kuras veidoja tikpat sarežģīti iekšējie elementi, un, kuru norisē nenovērtējama nozīme bija gan ārējām, gan iekšējām ietekmēm.

Pirmkārt, neapšaubāmi, ikvienu no procesiem ietekmēja tas, ka Padomju Savienība bija totalitāra valsts. Tās sabiedrība bija militarizēta. Tas nozīmēja, ka tai raksturīga bija domāšanas, rīcības utt. unificēšana, balstīta konstitūcijā un likumos. Īpaši pakļāvīga tam bija Sarkanā armija, kas bija viens no valsts varas balstiem. Kopš 20. gadu militārās reformas bija paredzēts - dienestam armijā jāklūst par katra karavīra godpilnu pienākumu. Armijas iekšējā dzīvē notika analogi procesi padomju sabiedrībā notiekošajiem. Tāpat kā visā sabiedrībā, arī armijā viens no iedarbīgākajiem „ieročiem” karavīru pārvaldīšanā bija baiļu atmosfēras radīšana, uzturēšana un represīvās politikas pielietošana, kas praktiski tika izmēģināta 30. gadu represiju laikā, arī Sarkanajā armijā. Visa armijas iekšējā dzīve bija orientēta uz to, lai karavīri būtu politiski uzticami padomju valstij un kontrolējami. Politiskā uzticamība un kontroles klātbūtne regulēja komplektēšanas procesu, politiskās apmācības un noteica disciplīnas regulēšanas raksturu.

30. gados pakāpeniski priekšplānā izvirzījās nevis karavīru un īpaši komandējošā sastāva militārās spējas, balstītas labā izglītībā un pieredzē, bet analogi kā visas padomju sabiedrības gadījumā – pareiza sociālā izcelšanās un politiskā pārliecība. Īpaši labi tas ir redzams, piemēram, komandējošā sastāva uzskaites žurnālos, kur ir atvēlētas atsevišķas ailes ziņām par personas partijas stāžu, sociālo izcelšanos un sodāmību.

Otrkārt, procesus ietekmēja situācija frontē. Vācijas - PSRS kara posms no 1941. gada jūnija līdz 1942. gada novembrim bija izteikts valsts aizsardzības laiks, kurā notika pilnīga militāro un civilo resursu mobilizācija frontes vajadzībām. To lielā mērā noteica situācija Sarkanajā armijā: karavīru masveida atkāpšanās, „ārkārtas parādības”- dezertēšanas, sevis savainošanas, pašnāvības ļāva attīstīt citā pakāpē to sistēmu, kas bija sākusi veidoties pirms kara sākuma, tā kļuva nežēlīgāka. Lai stiprinātu karavīru cīņas sparū, tika izdotas „nežēlīgus pasākumus paredzošas pavēles” un atjaunots kara komisāru amats. Savukārt politiskais darbs tika veikts nemitīgi, tā formu un saturu pielāgojot situācijai. Armijā darbojās sevišķās daļas,

prokuratūra un kara tribunāli. Zaudējumi kaujas laukos radīja situāciju, ka iesaucamie kļuva ne tikai arvien jaunāki, bet bija bez jebkādas militārās pieredzes.

Treškārt, sociālpolitiskos procesus ietekmēja divīzijas dalība kaujas darbībā un tās rezultātā radušies personālsastāva zaudējumi. Galvenokārt tie ietekmēja personālsastāva komplektēšanas gaitu un raksturu, tam kļūstot militārās sagatavotības ziņā arvien vājākam un daudznacionālākam. Savukārt tas ietekmēja politiskā darba raksturu, kam bija jāspēj pielāgoties izmaiņām. Sekmīga kaujas darbība veicināja apbalvojumu pasniegšanu, savukārt neveiksmīga – komandējošā un arī politiskā sastāva atstādināšanu.

Ceturtkārt, procesus ietekmēja apgādes un īpaši pārtikas problēmas. Tās ne tikai karavīriem iemācīja pielāgoties un izdzīvot sarežģītos apstākļos, bet veicināja noziegumu un pretpadomju darbības pieaugumu. Īpaši raksturīga bija latviešu divīzijas karavīru spēja pielāgoties smagajiem sadzīves apstākļiem. Smagākais no visiem bija pārtikas nepietiekamības izraisītās problēmas 1942. gada pavasarī, kas ne tikai norūdīja karavīrus, bet veicināja citas parādības, arī vairāku desmitu karavīru nāves gadījumus. Dažkārt pārtikas apgādes problēmas bija atrisināmas tikai pašu spēkiem un netradicionāliem paņēmieniem. 1942. gada pavasaris arī atklāja, ar kādām metodēm Sarkanajā armijā tiek atrisinātas grūtības. Galvenā no tām bija politiskā darba pastiprināšana.

Piektkārt, procesus ietekmēja personālsastāva politiskā, sociālā un nacionālā piederība. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sākotnējo sastāvu pamatā veidoja cilvēki, kas bija latvieši, Latvijas pilsoņi un līdz 1940. gadam auguši, uzturējušies citādā sociālajā un politiskajā vidē. Vēl vairāk tas attiecās uz tiem, kas bija ieņēmuši amatus vai nu Latvijas armijā, vai 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Lai arī tā bija nacionālā karaspēka daļa, pastiprināti bija jāpievērš uzmanība viņu politiskajai nostājai. Tā kā kompartijas un komjaunatnes biedru skaits bija salīdzinoši neliels, bija jāparedz pasākumi ne tikai tā paaugstināšanai, bet arī citādi domājošo pārliecināšanai ar politiskā darba palīdzību.

Sestkārt, ļoti spēcīgi sociāli politisko procesu raksturu atklāja 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komplektēšanas un papildināšanas ar personālsastāvu gaita. Īpaši spilgti tas bija novērojams divīzijas formēšanās periodā 1941. gada rudenī. Evakuācija bija notikusi steigā un haosā, kara komisariāti savus pienākumus veica pavirši, kolhozi un fabrikas negribēja atlaist latviešus uz armiju. Tāpēc liela nozīme komplektēšanas nodrošināšanā bija LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, kas nodarbojās ne tikai ar personālsastāva, bet arī komandējošā sastāva apzināšanu. Fakti liecina, ka tieši pēc LK(b)P CK iniciatīvas par divīzijas komandieri tika ieteikts iecelt J. Veikinu. No vienas puses, amatos tika likti bijušie 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, no otras – notika ļoti spēcīga viņu uzraudzīšana,

vajadzības gadījumā uzreiz atbrīvojot no amata, pazeminot dienesta pakāpē vai citādi sodot. 30. gados pret latviešiem veiktās represijas izpaudās kā nespēja nodrošināt divīziju ar atbilstoši kvalificētu komandējošo sastāvu – latviešiem. Nespēja nodrošināt ar latviešiem, nozīmēja, ka to vietā tika nozīmēti krievu tautības komandieri.

Septītkārt, procesu raksturu noteica karavīros pastāvošā pārliecība par divīziju kā nacionālo karaspēka vienību. Tā pastāvēja ne tikai ierindniekos, bet arī komandieros un pat politiskajos darbiniekos, nosakot gan oficiālo nostāju, gan definējot tīri individuālus katra karavīra mērķus un attieksmi pret notikumiem vai veicamajiem pienākumiem. Jau kopš formēšanas sākuma divīzija tika veidota kā Latvijas strēlnieku divīzija, ko apliecināja diskusijas par tās nosaukumu. Lai arī divīzija tika nodibināta kā Latvijas strēlnieku divīzija, tomēr zināma daļa karavīru to uztvēra kā latviešu strēlnieku divīziju, saistot to ar nacionālo piederību. Jāatzīmē, ka kara gaitā tieši divīzijas vadība – latvieši bija tie, kas karavīriem identificējās ar latviskumu un Latviju.

Divīzija spēja vienot latviešus un Latvijas iedzīvotājus, radīt māju sajūtu svešumā, priekš vairuma absolūti citādā kultūrā, politiskajās un sociālajās tradīcijās. Tas notika, apvienojot, iesaistot divīzijas darbā Latvijas kultūras darbiniekus, dibinot divīzijas laikrakstu, dziedot latviešu dziesmas utt. Latviskums tika pieļauts ideoloģijai atbilstošās robežās. Jo, piemēram, kādu Latvijas Republikas darbības aspektu (piemēram, autoritārā K. Ulmaņa režīma laika vai Latvijas armijas darbības slavēšana) visbiežāk karavīram beidzās ar apsūdzību pēc KPSFR Kriminālkodeksa 58. panta. Padomju valdībai nacionālisms bija pieņemams tikai tik daudz, lai piesaistītu cilvēkus armijai, un, lai tie izpildītu savu galveno uzdevumu – būtu ar atbilstošu cīņassparu.

Savstarpējās attiecības starp karavīriem, lai arī regulēja likumi un reglamenti, tomēr tās noteica arī katra karavīra individuāla attieksme pret tautībām. Dažkārt viņi nelabprāt pieņēma tos, kas nebija Latvijas iedzīvotāji. Divīzijas personālsastāva papildināšana ar citu tautību karavīriem tika uztverta piesardzīgi ne tikai no karavīru, bet arī politisko darbinieku puses. Attieksmi pret citām tautībām veidoja to attieksme pret kultūru, sadzīvi, rakstura īpašības, no kurām kā raksturīgākā tiek minēta komandējošā vadošā sastāva atsevišķu darbinieku balss pacelšana pret saviem padotajiem. Attieksmi pret kādu konkrētu tautību noteica arī attieksme pret disciplīnas ievērošanu vai noziegumu veikšanu, kā piemēru minot uzskatu, ka viens no dienesta biedru apzagšanas iemesliem bija Krievijā pastāvošais priekšstats par kopēju īpašumu. Jāatzīst, ka Latvijas latvieši ne īpaši pieņēma PSRS latviešus, galvenokārt tieši komandējošā sastāva vidē. Piemēri liecina par zemo uzticēšanos barjeru, kur nozīme tomēr bija abu pušu ilgstošā periodā izveidotajiem priekšstatiem par Padomju Krievijas Pilsoņu

karu, gan militārās darbības stratēģijām Vācijas – PSRS karā. Īpaši raksturīgs termins karavīru leksikā bija „karošana pēc Pilsoņu kara priekšstatiem”. Neapšaubāmi tas ir saistīts arī ar lielajiem personālsastāva zaudējumiem kauju laikā.

Nacionālās izmaiņas notika pakāpeniski un vistiešāk bija saistītas ar personālsastāva komplektēšanas gaitu. Šis periods ļoti uzskatāmi atklāj, kā no 51% latviešu personālsastāva 1941. gada rudenī, tas arvien vairāk un vairāk saruka, līdz 1943. gada sākumā divīzijas sastāvs bija tik daudz nacionāls, ka to veidoja aptuveni 30 tautības. Neapšaubāma konstatācija ir tā, ka jau kara vidū divīzija „latviešu” bija tikai pēc formas, ne satura (no personālsastāva viedokļa). Ar laiku „latviešu” kļuva par simbolisku apzīmējumu visu PSRS tautu draudzībai, vienotībai armijā.

Pakāpeniskā, neatgriezeniskā divīzijas atšķaidīšana ar citām tautībām izsauca neapmierinātību divīzijas komandierī J. Veikinā, kurš acīmredzot vadījās pēc saviem Pirmā pasaules kara strēlnieka ideāliem un uzskatīja, ka divīzijai ir jābūt „latviešu” pēc formas un satura. Jāatzīst, ka Veikins bija tas, kurš 1941. gada rudenī atbalstīja divīzijas nosaukšanu par „Latvijas”, nevis „latviešu”, lai simboliski apliecinātu visu Latvijas iedzīvotāju vienotību. Veikina reakcija uz papildināšanām ar cittautiešiem, kas nebija Latvijas iedzīvotāji, bija nervoza, viņš to saistīja ar divīzijas specifiskuma zaudēšanu. Īpaši aktuāla tā bija divos periodos: 1942. gada maijā, kad Veikins atgriezās komandiera amatā, un kopējais tautību skaits divīzijā bija pārsniedzis desmit, un 1942. gada rudenī, kad, sakarā ar notikumiem Staļingradā, notika ne tikai personālsastāva aizkomandēšanas no divīzijas, bet nereti nemaz no rezerves pulka sūtītais papildinājums divīziju nerasniedza, tas tika novirzīts uz citām karaspēka daļām. Savukārt Sarkanās armijas vadībai bija būtiski, lai divīzija būtu kaujas spējīga, neatkarīgi no tās nacionālā sastāva, kā arī nepieciešamības gadījumā - gatava aizkomandēt savus labākos darbiniekus uz citām karaspēka daļām. Izpratne par sevišķu divīziju saskanēja ar LK(b)P CK viedokli, bet nesaskanēja ar Sarkanās armijas pavēlniecības viedokli. Šāda J. Veikina attieksme sekmēja viņa atstādināšanu no amata 1942. gada 31. decembrī. Lai arī J. Veikins 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju uzskatīja par īpašu karaspēka daļu, tomēr tas nemazināja lielos personālsastāva zaudējumus kaujās viņa komandēšanas laikā.

Vadošo komandējošo sastāvu raksturo vairākkārtējas atstādināšanas, pazemināšanas pakāpēs un amatos, kā arī ne tikai latviešu tautības komandieru un vadošā sastāva trūkums, bet tā trūkums vispār, un jautājums par komandējošā un vadošā sastāva profesionālo kompetenci. Visi minētie komponenti likumsakarīgi aktualizējās aktīvākajā kaujas darbības laikā vai pēc tā beigām. Tie bija saistīti ar kauju sekām, piemēram, lielu skaitu kritušo un

ievainoto karavīru, vai pārāk aktīvu t.s. negatīvo parādību aktivizēšanos personālsastāva vidū. Bieži komandējošā sastāva liktenis bija atkarīgs no norisēm citos Vācijas – PSRS kara frontes sektoros, lai gan pavēlniecība to neatzina, un raksturīgi Sarkanajai armijai vainoja komandierus. Komandieri bija tie, kuriem bieži tika pārmests atbildības trūkums, un notika vislielākā to uzraudzīšana. Tas norāda uz to, cik sistēmai bija būtiski kontrolēt bijušos Latvijas armijas karavīrus, kuri, neapšaubāmi, bija komandējošajā sastāvā.

Politiskais darbs bija galvenais militārās un politiskās disciplīnas nodrošināšanas ierocis, tas izteikti bija orientēts uz karavīru domāšanas izmainīšanu, lai uzturētu noteiktu politisko noskaņojumu. Tam bija jāsasniedz tie rezultāti, kādus pieprasīja J. Staļins savās pavēlēs. Politiskais darbs bija analogs visā Sarkanajā armijā notiekošajam, un visas prasības divīzijas politiskā daļa pielāgoja divīzijas specifikai, no kurām galvenā, neapšaubāmi, bija fakts, ka tā bija nacionālā karaspēka daļa. Galvenā nozīme tā nodrošināšanā bija divīzijas politiskajai daļai, politiskajiem darbiniekiem, partijas un komjaunatnes organizācijām.

Politiskais darbs tika veidots tā, lai tas uzrunātu gan latviešus un Latvijas iedzīvotājus, gan Latvijai nepiederīgos citu tautību karavīrus, kas nonāca nacionālajā formējumā. Visspilgtāk tas izpaudās realizētajā kultūras darbā, kurā tika pieļauti noteikti nacionāli elementi. Vienlaicīgi, piemēram, valsts svētku svinēšana bija elements, kā mērķis bija vienot visu tautību karavīrus. Politiskās audzināšanas darbā īpaši spilgti tika izmantots piemērs un pārliecināšana. Tādējādi tika veidota saikne ar Latviju, jo tika izmantots slavenu latviešu piemērs, kuru dzīve un darbība nav bijusi ideoloģiskās pretrunās ar padomju valsts politiku. Pirmkārt, būtisks faktors, īpaši sākumposmā, bija latviešu strēlnieku kaujas tradīciju izmantošana politiskajās mācībās, sarunu vakaros, laikraksta „Latvijas Strēlnieks” publikācijās. Kara gaitā to nomainīja labāko divīzijas karavīru piemērs. Pilsoņu kara strēlnieku piemēra izmantošana propagandā sekmēja to, ka pirmajā kaujā karavīri devās „pilnā augumā”. Otrkārt, ļoti raksturīga politiskā darba tendence bija pārliecināšanas izmantošana. Īpaši spilgti tas redzams 1942. gada pavasarī, kad nespēja atrisināt pārtikas apgādes jautājumus tika pamatota ar nepieciešamību izturēt. Problēmas bieži nerisināja, bet attiecīgi ideoloģiski pamatoja.

Politiskie darbinieki bija arī tie, kas pārbaudīja dienestu biedru politisko uzticamību, tos izsekojot un par tiem ziņojot divīzijas IeTK. Tas arī norāda uz politisko darbinieku darbības duālismu ne no padomju varas, bet cilvēcisko kategoriju prasībām. Tā ir kara „netīrā puse”, ko atklāj politiskās audzināšanas process.

Sarkanās armijas iekšējās dzīves nepārzināšana sekmēja nesapratni par iekšējo kārtību armijā. Īpaši 1941. gada rudenī, kad nebija paredzami personālsastāva zaudējumi, tika

pieļautas kļūdas personālsastāva atlasē, par ko liecina ārkārtīgi saspringtais divīzijas soda orgānu un politisko darbinieku darbs karavīru uzraudzīšanā un sodīšanā. Par to liecina arī pavēles par nemitīgu politiskā darba pastiprināšanu, lai ne tikai samazinātu militārās un sadzīves disciplīnas pārkāpēju skaitu, bet arī karavīrus ideoloģiski pareizi audzinātu. Nonākuši frontē, daudzi karavīri konstatēja, ka Sarkanās armijas rezerves pulkos un bataljonos stāstītais par frontes nokārtoto sadzīvi ne vienmēr atbilda patiesībai. Tas daudzos radīja vēlmi dezertēt, savainot sevi vai paust pretpadomju aģitāciju. Otrs bija tas, ka politiskais darbs tomēr nebija attaisnojis sevi, un karavīru vidū visu apskatāmo periodu bija personas, kas neiekļāvās sistēmā. Noziegumi no karavīru puses bija ļoti negatīvs sociālpolitisko procesu rezultāts. Tajos koncentrējās visas iepriekš pieļautās kļūdas un pārrēķināšanās (gan komplektējot personālsastāvu, gan veicot politisko apmācību). Bieži vien daudzi notikumi bija neizbēgami. Gan noziegumu, gan pretpadomju darbības pastāvēšana 201. (43. gvardes) divīzijā liecina ne tikai par to, ka divīzijas komandiera un politiskās daļas izmantotās metodes tās apkarošanā bija mazefektīvas, bet arī to, ka visi sociālpolitiskie procesi divīzijā noritēja tā, ka šīs problēmas bija neizbēgamas. Uz to norāda galvenokārt nemitīgie politiskā darba pastiprināšanas pasākumi.

Disciplīnas pārkāpšana bija nemitīga un visaptveroša. Pētījums liecina, ka tās pārkāpšana un noziegumu veikšana bija saistīta ar sociālekonomiskajiem apstākļiem divīzijā un katra karavīra individuālu attieksmi pret dienestu armijā. To intensitāti ietekmēja arī personālsastāva kvalitātes (vecums, izglītība, paradumi laicīgajā dzīvē un armijas dzīves nepārzināšana) pazemināšanās un tīri cilvēcisks izdzīvošanas instinkts. Disciplīnas pārkāpumi un noziegumi apliecina, ka, karavīrs, kas nonācis ekstremālos sadzīves apstākļos, izdzīvošanas vārdā bija gatavs uz ekstremālu rīcību, un to nespēja ietekmēt pat visumā bargie sodi.

Pētījums norāda uz vairākām būtiskām lietām. Pirmkārt, sistēma divīzijā sāka darboties tiklīdz tā tika uzsākta formēt, katra karavīra individuālajā dzīvē – tiklīdz viņš nonāca divīzijā. Īpaši spilgti sistēma atklājās pret karavīriem realizēto kriminālprocesu laikā. Sistēma uzturēja gan karavīru uzraudzīšanu no politisko darbinieku vai citu nozīmētu personu puses, gan veidoja kriminālprocesu gaitu. Tā regulēja izmeklētāju uzvedību pratināšanas laikā, liecinieku un pat apsūdzēto liecības. Tādējādi kriminālprocesi pret karavīriem atklāja ne tikai sistēmas žņaugus un stingrību, bet arī tās absurdumu, kas izpaudās kā fakts, ka karavīru varēja apsūdzēt pat nejaušības dēļ.

Otrkārt, sistēma no divīzijas karavīriem pieprasīja būt atbildīgiem – galvenokārt attieksmē pret dienesta pienākumiem. Bieži karavīriem tika pārņemts atbildības trūkums,

neiedziļinoties būtībā. Treškārt, divīzijas militārās un politiskās vadības lietotais standartvārds par jebkuru karavīru veikto negatīvo darbību bija: „netika pieņemti atbilstoši mēri”, ar to automātiski vainojot gan komandierus, gan politiskos darbiniekus. Praktisks risinājums sekoja tikai pēc tam. Ceturtkārt, pastāvēja ļoti šaura, grūti nodefinējama robeža pārkāpumam – kas tas bija: vai disciplīnas pārkāpums, par ko paredzēts disciplinārsods, vai noziegums, par ko paredzēts kriminālsods. Tāpat kā pretpadomju darbības ietvaros pastāvēja ļoti šaura robeža starp pretpadomju aģitāciju un dzimtenes nodevību. Piektkārt, lai arī sistēma bija stingri izveidota un tika uzraudzīta, ļoti daudz noteica nejaušība, galvenokārt ar sodīšanu saistītajos jautājumos.

Viens no jautājumiem, ko rosina uzdot pētījums, ir par kara laikā armijā pastāvošajām ētikas kategorijām, kas regulēja ne tikai savstarpējās attiecības starp karavīriem, bet arī attieksmi pret pretrunīgiem procesiem. Runa galvenokārt ir par komisāru un politisko darbinieku veiktajām dienesta biedru un savu komandieru uzraudzīšanām. Ētiskās kategorijas bija relatīvas, varētu apgalvot - tās nepastāvēja. Tās bija tādas, kādas tās uzkonstrēja, pieprasīja J. Staļins un politiskie darbinieki. Ja disciplīnas pārkāpšanas un noziegumu izdarīšana bija viegli konstatējami fakti, tad pretpadomju darbība bija saistāma ar subjektivitāti, personisku atreibību, izdabāšanu priekšniecībai utt. Nereti karavīriem bija duāla rīcība.

Latviešu divīzijā ļoti spēcīgi visi minētie komponenti darbojās divos periodos: formēšanās periodā 1941. gada rudenī un 1942. gada pavasarī, kad divīzija atradās aplenkuma stāvoklī.

Pētījums aktualizē pētāmo tēmu un problēmu loku turpmākajiem pētījumiem. Nepieciešams detalizēti pētīt divīzijā notiekošos militāros procesus – ne tikai, lai izpētītu kauju gaitu, bet noskaidrotu iespējami precīzus personālsastāva zaudējumus. Zināmā mērā pētniecības sākumstadijā atrodas karavīru pretpadomju darbības, kā arī divīzijas represīvo struktūru (IeTK) izpēte. Jāatzīst, ka tās pilnīgu izpēti traucē ierobežotā dokumentu pieejamība Krievijas Federācijas arhīvos. Dokumentu pieejamības jautājums arī traucē izpētīt 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīru likteni divīzijas darbības sākumposmā 1941. gada rudenī (īpaši represijas). Absolūti neskaidrs un pētāms ir jautājums par 43. gvardes divīzijas darbību pēc 1945. gada un tās likvidācijas gaitu 1956. gadā.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

1. Avoti

1.1. Nepublicētie avoti

1.1.1. Arhīvi

Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs (KF AMCA), 43. gvardes strēlnieku divīzijas fonds

1. 1. apr., 1. l. (201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vēstures formulārs, 08.1941.-01.1947.), 55 lp.
2. 1. apr., 4. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas pavēles, ziņojumi un raporti, 05.11.-31.12.1941.), 95 lp.
3. 1. apr., 6. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera pavēles, 15.12.1941.-11.01.1942.), 50 lp.
4. 1. apr., 14. l. (Pavēles Ziemeļrietumu frontes 1. triecienarmijas karaspēkam, 20.01.-19.03.1942.), 67 lp.
5. 1. apr., 15. l. (Pavēles un citi dokumenti 53. armijas karaspēka vienībām, 01.06.-12.07.1942.), 62 lp.
6. 1. apr., 19. l. (Pavēles 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļām, 15.01.-30.01.1942.), 44 lp.
7. 1. apr., 21. l. (43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas pavēles, rīkojumi utt., 28.10.-22.12.1942.), 261 lp.
8. 1. apr., 26. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba operatīvie ziņojumi, 25.03.-15.06.1942.), 218 lp.
9. 1. apr., 38. l. (Ziņojumi un apkopojumi par kaujas darbību un citi dokumenti, 07.-09.1942.), 86 lp.
10. 1. apr., 39. l. (Sarakste ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP, 09.-10.1942.), 97 lp.
11. 1. apr., 40. l. (Rīkojumi 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas daļām, komandējošā sastāva raporti par pavēļu izpildīšanu, 10.10.-15.11.1942.), 138 lp.
12. 1. apr., 93. l. (Militārās sagatavotības programma 201. latviešu strēlnieku divīzijas papildināšanas ar karavīriem periodā un citi dokumenti, 01.-25.01.1942.), 91 lpp.
13. 1. apr., 162. l. (Dažāda sarakste, 01.10.-21.12.1941.), 94 lp.

14. 1. apr., 164. l. (Ziņojumi par 201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitlisko un kaujas sastāvu, 19.12.1941.-25.09.1942.), 196 lp.
15. 1. apr., 165. l. (201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba 4. nodaļas direktīvas un sarakste par personālsastāvu, 1942.), 272 lp.
16. 1. apr., 166. l. (Direktīvas un pavēles 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štatu organizēšanas jautājumos, 27.05.1942.-11.12.1942.), 208 lp.
17. 1. apr., 167. l. (Ziņojums par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas militāro un skaitlisko stāvokli, 05.09.-31.12.1942.), 139 lp.
18. 1. apr., 171. l. (Papildinātās 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas nodošanas – pieņemšanas akti, 17.-29.10.1942.), 29 lp.
19. 1. apr., 172. l. (Ziņojumi par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 12.1942.-01.1943.), 12 lp.
20. 1. apr., 187. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas ienākošie un izejošie raksti ar augstākstāvošām institūcijām, 24.08.-24.12.1941.), 58 lp.
21. 1. apr., 188. l. (1. triecienarmijas politiskās daļas direktīvas un pavēles, 07.12.1941.-30.04.1942.), 131 lp.
22. 1. apr., 191. l. (Pavēļu, izziņu un citu izejošo dokumentu par personālsastāvu, disciplīnu u.c. kopijas, 15.10.1941.-19.03.1943.), 162 lp.
23. 1. apr., 192. l. (Ziemeļrietumu frontes un 1. triecienarmijas pavēles, direktīvas un rīkojumi, 1942.), 114 lp.
24. 1. apr., 247. l. (Dienesta ziņojumi, izziņas, statistikas materiāls par 201. latviešu strēlnieku divīzijas ansambli 19.09.1942.-05.1943.), 47 lp.
25. 1. apr., 248. l. (Ziņas par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas militāro un skaitlisko sastāvu, 25.05.1942.-23.03.1943.), 13 lp.
26. 1. apr., 254. l. (Paziņojumi, pavēles u.c. materiāli par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas partijas un komjaunatnes organizācijas darbu, 08.06.-23.09.1943.), 68 lp.
27. 2. apr., 1. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 12.08.-02.12.1941.), 72 lp.
28. 2. apr., 2. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas pavēles, 09.09.-24.14.1941.), 226 lp.
29. 2. apr., 9. l. (Pavēles 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļām, 25.03.-10.06.1942.), 104 lp.
30. 2. apr., 12. l. (Vispārējas pavēles par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 01.01.-31.12.1943.), 416 lp.

31. 2. apr., 18. l. (Pavēles 201. latviešu strēlnieku divīzijas personāla jautājumos, 21.03.-15.06.1942.), 128 lp.
32. 2. apr., 31. l. (201. (43. gvardes) komandējošā sastāva uzskaites grāmata, 1942.), 116 lp.
33. 2. apr., 42. l. (43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas pārvaldes un atsevišķu daļu komandējošā sastāva uzskaites grāmata, 01.09.1943.-30.08.1944.), 100 lp.
34. 2. apr., 53. l. (Sarakste par papildinājuma ierašanos, 19.01.-11.12.1942.), 556 lp.
35. 2. apr., 69. l. (Vadošā sastāva iecelšanas un pārvietošanas uzskaites grāmata, 02.01.-30.12.1942.), 247 lp.
36. 2. apr., 71. l. (Dažāda sarakste par ierindas un jaunāko vadošo sastāvu, 14.03.-25.12.1942.), 346 lp.
37. 2. apr., 79. l. (Sarakste par dienesta pakāpju piešķiršanu vadošajam sastāvam, 01.01.-11.12.1943.), 311 lp.
38. 2. apr., 157. l. (Pavēles par 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju (par personālsastāvu), 01.09.1941.-31.12.1943.), 315 lp.
39. 2. apr., 163. l. (Sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāvu, 01.09.1941.-31.05.1942.), 329 lp.
40. 2. apr., 166. l. (Sarakste par 43. gvardes divīzijas personālsastāvu, 01.01.-31.05.1943.), 271 lp.
41. 2. apr., 171. l. (Politiskā sastāva uzskaites grāmata, 01.07.1942.-01.12.1943.), 118 lp.
42. 2. apr., 177. l. (Saraksti, sarakste ar augstākstāvošajām iestādēm par nokomplektēšanu ar politiskajiem darbiniekiem, 09.-11.1941.), 6 lp.

KF AMCA, 94. gvardes artilērijas pulka fonds

1. 2. apr., 1. l. (Pavēļu grāmata (par iekšējo kārtību), 23.08.1941.-16.03.1943.), 429 lp.

KF AMCA, 123. gvardes strēlnieku divīzijas fonds

1. 1. apr., 42. l. (Partijas pirmorganizācijas sēžu protokoli, 02.09.-09.10.1941.);
2. 1. apr., 44. l. (Partijas biroja sēžu protokoli, 31.08.1941.-02.03.1943.),
3. 2. apr., 40. l. (123. gvardes strēlnieku pulka komandējošā vadošā sastāva uzskaites grāmata, 1943.), 40 lp.

KF AMCA, 125. gvardes strēlnieku divīzijas fonds

1. 543013. apr., 1. l. (Pavēles par 191. (125. gvardes) strēlnieku pulku, 12.08.-02.12.1941.), 189 lp.
2. 543013. apr., 2. l. (Pavēles par 191. strēlnieku pulka personālsastāvu, 09.-11.1941.), 92 lp.
3. 435970. apr., 1. l. (125. gvardes strēlnieku pulka komandējošā vadošā sastāva uzskaites grāmata), 35 lp.

KF AMCA, 221. f. (Ziemeļrietumu frontes fonds)

1. 1364. apr., 299. l. (Ziņojumi par frontes, armijas un vienību kaujas sastāvu, 08.02.-20.02.1943.), 322 lp.

Krievijas Valsts Kara arhīvs (KVKA), 36589. f. (Rīgas Kājnieku karaskola)

1. 1. apr., 1. l. (Ziņas un sarakste par skolas kursantu un komandējošā sastāva skaitu un komplektēšanu, 1940.10.11-31.12.), 78 lp.
2. 1. apr., 2. l. (Sarakste par komplektēšanas gaitu ar kursantiem un viņu atskaitīšanu, 1940.10.11.-31.12.), 74 lp.
3. 1. apr., 3. l. (Pavēles un rīkojumi Rīgas Kājnieku karaskolai, 1940.20.11.-1941.31.12.), 7 lp.

Krievijas Valsts arhīvs (KVA), P-9425. f. (PSRS Ministru Padomes Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē)

1. 1. apr., 196. l. (Sarakste ar PSRS Aizsardzības Tautas Komisariātu cenzūras jautājumos, 1943.), 41 lpp.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), PA-101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja)

1. 1. apr., 54. l. (Slepenā sarakste militārajos jautājumos), 59 lp.
2. 4. apr., 1. l. (LK(b)P CK atskaites par darbu 1942. gadā un CK darbinieku saraksti, kuri palikuši strādāt un iesaukti armijā, 20.02.-25.09.1942.), 37 lp.
3. 4. apr., 3. l. (Slepenā sarakste par 201. (vēlāk 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju, 17.01.-28.12.1942.), 65 lp.
4. 4. apr., 4. l. (Slepenā sarakste par 1. atsevišķo latviešu rezerves pulku, 04.01.-31.12.1942.), 93 lp.

5. 5. apr., 2. l. (Sevišķais sektors. Materiāli par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju, 03.01.-25.12.1943.), 105 lp.
6. 5. apr., 3. l. (Materiāli un sarakste par 1. atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku, 03.01.-31.12.1943.), 236 lp.
7. 5. apr., 4. l. (Sarakste militārajos jautājumos, 27.01.-03.10.1943), 40 lp.

LNA LVA, 185. f. (Lielā Tēvijas kara dalībnieku personiskie dokumenti), 5. apr. (Kara gadu vēstules)

1. 4. l. (Kara gadu vēstules. „A”, 4. sēj., 14.09.1941.-21.12.1942.), 63 lp.
2. 20. l. (Kara gadu vēstules. „V”, 8. sēj., 13.07.1942.-17.05.1945.), 36 lp.
3. 27. l. (Kara gadu vēstules. „D”, 14.07.1941.-24.02.1945.), 81 lp.
4. 38. l. (Kara gadu vēstules. „K”, 3. sēj., 24.10.1941.-14.05.1945.), 30 lp.
5. 41. l. (Kara gadu vēstules. „K”, 6. sēj., 12.01.1942.-20.09.1943.), 40 lp.
6. 48. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 1. sēj., 16.05.1942.-01.09.1945.), 48 lp.
7. 49. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 2. sēj., 04.09.1942.-30.12.1942.), 59 lp.
8. 52. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 5. sēj., 28.08.1941.-27.02.1945.), 49 lp.
9. 55. l. (Kara gadu vēstules. „L”, 8. sēj., 12.11.1941.-21.06.1942.), 21 lp.
10. 56. l. (Kara gadu vēstules. „M”, 1. sēj., 08.04.1942.-28.01.1945.), 35 lp.
11. 79. l. (Kara gadu vēstules. „P”, 6. sēj., 07.09.1941.-10.02.1945.), 68 lp.
12. 82. l. (Kara gadu vēstules. „P”, 9. sēj., 31.12.1941.-17.01.1943.), 30 lp.
13. 84. l. (Kara gadu vēstules. „P”, 11. sēj., 22.01.1942.-05.06.1945.), 33 lp.
14. 89. l. (Kara gadu vēstules. „R”, 4. sēj., 18.08.1941.-02.12.1944.), 32 lp.
15. 94. l. (Kara gadu vēstules. „S”, 1. sēj., 18.09.1941.-23.08.1945.), 66 lp.
16. 100. l. (Kara gadu vēstules. „T”, 02.09.1941.-07.04.1945.), 40 lp.
17. 110. l. (Kara gadu vēstules. „E”, 1. sēj., 02.09.1941.-29.09.1944.), 97 lp.
18. 104. l. (Kara gadu vēstules. „H”, 05.09.1941.-28.03.1945.), 35 lp.
19. 162. l. (Kara gadu vēstules. „K – Kar...”, 15.09.1941.-15.05.1945.), 133 lp.

20. 168. l. (Kara gadu vēstules. „M”, 12.07.1940.-02.04.1945.), 125 lp.
21. 192. l. (Kara gadu vēstules. „B”, 11.09.1941.-14.05.1945.), 89 lp.
22. 193. l. (Kara gadu vēstules. „V”, 1. sēj., 04.03.1942.-17.05.1945.), 113 lp.
23. 195. l. (Kara gadu vēstules. „G”, 16.10.1941.-19.03.1945.), 40 lp.
24. 223. l. (Kara gadu vēstules. Dienasgrāmatas, 17.01.1942.-05.03.1944), 54 lp.
25. 224. l. (Kara gadu dienasgrāmatas, atmiņas. 22.09.1940.-31.01.1945.), 210 lp.
26. 230. l. (Lietā Nr. 224 esošo materiālu kopijas mašīnrakstā, 22.09.1940.-31.01.1945.), 149 lp.

LNA LVA, 185. f., 6. apr. (Ģenerālmajora J. Veikina personiskie dokumenti, 22.09.1897.-1979.)

1. 3. l. (J. Veikina atmiņas par latviešu divīzijas izveidošanu, par piedalīšanos Maskavas kaujās, 15.04.1960.-25.12.1966.), 21 lp.
2. 4. l. (J. Veikina ziņojums ģenerālpulkvedim Vasiļevskim par atjaunošanu amatā, 11. armijas pavēlnieka Kuročkina vēstule J. Veikinam par 43. gvardes divīzijas kaujas darbības uzlabošanu, 23.12.1942.-05.01.1943.), 4 lp.
3. 7. l. (J. Veikina frontes vēstules sievai T. Veikinai, 14.08.1941.-10.08.1943.), 87 lp.

LNA LVA, PA-200. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Sociālpolitisko pētījumu institūts - PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāle), 9. apr. (Atmiņas)

1. 375. l. (M. Grigules atmiņas par Lielo Tēvijas karu, no 1941. gada 22. jūnija līdz 1944. gada 2. augustam. Pierakstītas 1982. g.), 50 lp.
2. 697. l. (43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 121. strēlnieku pulka 1. rotas kaujas ceļš, 1942. gada maijs – decembris. Gvardes jaunākā seržanta G. Landes atmiņas. 04.01.1979.-10.01.1986.), 46 lp.
3. 880. l. (I. Paegles atmiņas „201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Maskavas un Staraja Rusas, 12.1941.-03.1942.”, 03.1962.-28.02.1986.), 261 lp.

LNA LVA, PA-201. f. (Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālā Komiteja, 1940.-1990.)

1. 1. apr., 6. l. (Ziņojumi par komjaunatnes organizāciju darbu, 05.01.-27.12.1943.), 59 lp.

2. 1. apr., 116. l. (Atskaites par 201. latviešu strēlnieku divīzijas komjaunatnes organizācijas darbību, 20.04.-25.12.1942.), 196 lp.
3. 1. apr., 117. l. (Atskaites par 201. latviešu strēlnieku divīzijas komjaunatnes organizācijas darbību, 01.01.-20.12.1943.), 196 lp.

LNA LVA, 270. f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru Padome)

1. 1. apr., 363. l. (Instrukcijas, vēstules, LK(b)P CK un LPSR IeTK pilnvaroto pavēles par politiskās audzināšanas darbu, iesaukšana latviešu divīzijā, materiālās palīdzības sniegšana un citi jautājumi par darbu ar evakuētajiem. 24.09.-12.11.1942.), 65 lp.
2. 1. apr., 369. l. (Materiāli par iesaukšanu Latviešu strēlnieku divīzijā, par atbildīgu darbinieku atvaļināšanu no armijas (raksturojumi, saraksti utt.). 03.01.-25.12.1943.), 109 lp.
3. 1. apr., 377. l. (Izziņas, iesniegumi, vēstules par ieskaitīšanu Latviešu strēlnieku divīzijā, par darbā iekārtošanu, materiālās palīdzības sniegšanu evakuētajiem uz Kirovas apgabalu. 12.1942.-01.1943.), 235 lp.
4. 1. apr., 378. l. (Sarakste par politiski izglītojošā darba organizāciju, materiālās palīdzības sniegšanu uz citiem jautājumiem evakuētajiem uz Tadžikijas PSR, 08.11.1942.-26.06.1944.), 88 lp.
5. 1. apr., 379. l. Sarakste par politiski izglītojošā darba organizāciju, materiālās palīdzības sniegšanu uz citiem jautājumiem evakuētajiem uz Čkalovas apgabalu, 02.1942.-03.1943.), 165 lp.

PA-301. fonds (Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija)

1. 1. apr., 16. l. (Sarunu ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem stenogramma, 08.-12.09.1942.), 160 lp.
2. 1. apr., 20. l. (Sarunu stenogrammas ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas un sevišķo daļu kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, 05.-06.1943.), 97 lp.
3. 1. apr., 21. l. (Sarunu stenogrammas ar 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem, 05.-06.1943.), 68 lp.
4. 1. apr., 22. l. (Sarunu stenogrammas ar 220. (94. gvardes) artilērijas pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem par 06.1941.-06.1943. 02.-06.1943.), 84 lp.
5. 1. apr., 24. l. (Ar 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka ierindniekiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem veikto sarunu stenogrammas, 08.1941.-1943.), 93 lp.

6. 1. apr., 25. l. (Sarunas ar 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieku, pulkvedi O. Ķinci stenogramma, 05.1943.), 25. lp.
7. 1. apr., 26. l. (Sarunas ar 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka komisāru J. Piesi stenogramma, 06.06.1943.), 15 lp.
8. 1. apr., 27. l. (Sarunu stenogrammas ar 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 123. gvardes latviešu strēlnieku pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, par 08.1941.-05.1943. Sarunas notikušas 21.02.-10.06.1943.), 62 p.
9. 1. apr., 28. l. (Sarunu stenogramma ar 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 125. gvardes strēlnieku pulka kareivjiem, komandieriem un politiskajiem darbiniekiem, 05.1943.), 104 lp.
10. 1. apr., 126. l. (201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Narofominskas, Borovskas un Staraja Rusas. 12.1941.-02.1942.), 55 lp.
11. 1. apr., 137. l. (43. gvardes divīzijas karavīru atmiņas par divīzijas kaujas darbību, par 1941.-1943. Apkopotas 03.1942.-12.1943.), 113 lp.
12. 1. apr., 146. l. (Sarkanarmieša Stiprā dienasgrāmata, 1941.-1943.), 82 lp.
13. 1. apr., 163. l. (92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 3. mīnmetējnieku baterijas karavīru atmiņas, 1942.-1943.), 105 lp.
14. 1. apr., 164. l. (92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 7. strēlnieku rotas raports LPSR un LK(b)P CK vadībai, 1943.), 4 lp.
15. 1. apr., 173. l. (122. strēlnieku pulka karavīra J. Melnalkšņa piezīmju grāmatiņa – dienasgrāmata, 1942.), 54 lp.
16. 1. apr., 175. l. (191. strēlnieku pulka karavīru atmiņas par divīzijas kaujas darbību 1941. gada decembrī.), 169 lp.
17. 1. apr., 176. l. (191. strēlnieku pulka kauju dalībnieku atmiņas par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību 1941.-1942. gadā, apkopotas 1942.-1943.), 119 lp.
18. 1. apr., 242. l. (Jaunāko leitnantu kursu vēsture, 03.-06.1942.), 29 lp.
19. 1. apr., 317. l. (Frontinieku vēstules tuviniekiem un paziņām. 4. sēj., „P-J”, 1942.-05.1944.), 172 lp.
20. 1. apr., 318. l. (Vēstules 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka karavīriem no biedriem un radiniekiem frontes aizmugurē, „A-K”, 1941.-1943.), 152 lp.
21. 1. apr., 322. l. (1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka vēstures komisijas darbinieka A. Poēmas dienasgrāmata, 11.06.1942.-29.12.1944.), 47 lp.
22. 1. apr., 323. l. (Divīzijas sakarnieka M. Strazdiņa dienasgrāmatas kopija, 12.07.-14.09.1942.), 42 lp.

23. 1. apr., 390. l. (Sarkanarmieša Armana dienasgrāmata, 06.1941.-01.1943.), 113 lp.
24. 1. apr., 461. l. (Hospitālī Nr. 3016 ārstējušos kauju dalībnieku atmiņas, 09.07.1943.), 34. lp.
25. 3. apr., 4. l. (Ziņojuma par partijas pirmorganizācijas darbu 94. gvardes artilērijas pulkā, 01.-18.01.1943. kopija), 3 lp.
26. 3. apr., 21. l. (Izziņa par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas vēsturi, 08.1941.-05.10.1942, kopija.), 5 lp.
27. 3. apr., 23. l. (Maskavas kara apgabala politiskās daļas priekšniekam adresētā politiskā ziņojuma kopija. 12.11.1941.), 3 lp.
28. 3. apr., 24. l. (Politiskais ziņojums Maskavas kara apgabala politiskās daļas priekšniekam, 21.11.1941.), 2 lp.
29. 3. apr., 25. l. (Raports J. Ščadenko par 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbību no 06.12.1941. līdz 09.07.1942. Kopija.), 12 lp.
30. 3. apr., 33. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka politiskā ziņojuma Nr. 167 kopija, 23.03.1942.), 3 lp.
31. 3. apr., 34. l. (Divīzijas politiskās daļas vadītāja politiskā ziņojuma kopija. 1942. gada aprīlis), 5 lp.
32. 3. apr., 65. l. (Ziņojumi par kara sākumu un sarakste par 201. latviešu strēlnieku divīzijas formēšanos, 01.07.-25.09.1941.), 63 lp.
33. 3. apr., 67. l. (Pavēles par 201. latviešu strēlnieku divīziju, 17.08.-14.12.1941.), 49 lp.
34. 3. apr., 81. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi, 01.11.1941.-20.07.1942.), 112 lp.
35. 3. apr., 82. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskie ziņojumi. 08.1942.-01.1943.), 35 lp.
36. 3. apr., 110. l. (201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas organizācijas 1. konferences protokoli, rezolūcija, ziņojumi par divīzijas formēšanu, 06.09.1941.-24.09.1942.), 53 lp.
37. 3. apr., 135. l. (No PSRS Aizsardzības ministrijas Centrālā arhīva saņemtās 24. teritoriālā korpusa operatīvo ziņojumu kopijas, 24.06.1941.-11.08.1941.), 96 lp.

LNA LVA, 897. f. (Bērziņš-Andersons Jānis, Klēbergs Ēvalds, Miļuna Natālija, Piesis Jānis, Šurpe Eduards, Ego Eleonora / revolucionārās kustības dalībnieku dokumenti), 4. apr. (J.Pieša biogrāfiskie materiāli, atmiņas, fotogrāfijas, u.c.)

1. 4. l. (J. Pieša frontes vēstules ģimenei, 09.09.1941.-31.07.1945.), 124 lp.

LNA LVA, 1895. f. (Kalpiņš Voldemārs (1916-1995), kultūras darbinieks, Kacēna Vera (1912-1999), žurnāliste / ģimenes fonds), 1-v. apr. (Vēstules, apsveikumi, goda raksti, stāsta "Strēlnieks" manuskripts, fotogrāfijas u.c., 1929.-1988.):

1. 5. l. (1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība. Manuskripts. 01.03.1993.), 132 lp.

LNA LVA, 1986. f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas)

1. 1. apr., 4841. l. (Juliana Sparāna krimināllietā), 1. sēj., 414 lp.
2. 1. apr., 8576. l. (Jāņa Āboliņa krimināllietā), 253 lp.
3. 1. apr., 28428. l. (Staņislava Čunčula, Antona Dembovska, Filipa Devjatņikova, Jāzeps Greča, Pēteris Januža, Aleksandra Kanīša, Ignats Konovalova, Friča Punkstiņa, Jāņa Višņakova krimināllietā), 174 lp.
4. 1. apr., 28880. l. (Zenona Dongo krimināllietā), 173 lp.
5. 1. apr., 39634. l. (Aleksandra Kalniņa, Jāņa Jaunzema krimināllietā), 229 lp.
6. 1. apr., 41398. l. (Pēteris Namavīra, Bronislava Onzola krimināllietā), 145 lp.
7. 1. apr., 42636. l. (Kārļa Reinberga, Silvestra Vientuļa, Voldemāra Veinberga krimināllietā), 54 lp.
8. 1. apr., 42673. l. (Arvīda Bērziņa, Friča Sniedziņa krimināllietā), 119 lp.
9. 1. apr., 42680. l. (Jāņa Bauskas krimināllietā), 198 lp.
10. 1. apr., 42871. l. (Pauļa Smukkalna krimināllietā), 80 lp.
11. 1. apr., 42883. l. (Edgara Bitaliņa, Pēteris Kaulakāna, Arvīda Ozoliņa, Kārļa Radziņa, Anša Rozenberga krimināllietā), 356 lp.
12. 1. apr., 42915. l. (Nikolaja Isajeva un Fjodora Buriļina krimināllietā), 77 lp.
13. 1. apr., 42938. l. (Arvīda Lazdiņa, Pēteris Kontrima, Paula Riseļa, Miķeļa Spīguļa krimināllietā), 397 lp.
14. 1. apr., 42971. l. (Bronislava Apeļa, Kārļa Aušmaņa, Ata Braņava, Alfonsa Jonāna, Kārļa Siliņa, Staņislava Valtera, Jāzeps Zemļicka krimināllietā), 173 lp.
15. 1. apr., 43019. l. (Jāņa Dukāta krimināllietā), 196 lp.
16. 1. apr., 43638. l. (Ivana Fjodorova krimināllietā), 118 lp.

17. 1. apr., 43043. 1. (Jevstafija Fjodorova, Vladimira Kitkeviča, Vladislava Leitāna, Vasīlija Voloka krimināllieta), 257 lp.
18. 1. apr., 44115. 1. (Ernesta Elsiņa, Kārļa Gailīša, Henrika Kairo, Viktora Kokbārža, Antona Kravaļa, Edvarda Laimes, Jūlija Ozola, Arvīda Reinholda, Roberta Smilgaiņa, Vasīlija Šlahotas krimināllieta), 314 lp.
19. 1. apr., 44116. 1. (Žaņa Bērziņa, Dmitrija Dolotova, Leona Kulveļa, Kārļa Nabaka, Viktora Vogoloviča krimināllieta), 285 lp.
20. 1. apr., 44580. 1. (Staņislava Urbāna krimināllieta), 179 lp.
21. 1. apr., 45029. 1. (Augusta Kārkliņa krimināllieta), 101 lp.
22. 1. apr., 45161. 1. (Grigorija Potapova krimināllieta), 148 lp.
23. 2. apr., P-1186. 1. (Paula Rieksta krimināllieta), 54 lp.
24. 2. apr., P-2371a. 1. (Edgara Cīruļa, Voldemāra Ozoliņa, Valfrēda Pelmaņa, Alfrēda Podiņa krimināllieta), 287 lp.
25. 2. apr., P-2436. 1. (Žaņa Jurevica krimināllieta).
26. 2. apr., P-2673. 1. (Jāņa Rubeņa krimināllieta), 54 lp.
27. 2. apr., P-2961 (Kārļa Vāgnera krimināllieta), 137 lp.
28. 2. apr., P-3026. 1. (Andreja Lieģa krimināllieta), 138 lp.
29. 2. apr., P-3302. 1. (Alfona Kintaiša krimināllieta), 96 lp.
30. 2. apr., P-3324. 1. (Jāzeps Jakovels krimināllieta), 157 lp.
31. 2. apr., P-5177. 1. (Vladimira Kovaļevska krimināllieta), 117 lp.
32. 2. apr., P-5478. 1. (Ivana Sidorova krimināllieta), 61 lp.
33. 2. apr., P-5487. 1. (Rolfā Alkšņa, Arvīda Glazovska, Jura Kārkla, Arnolda Kārkliņa, Valentīna Ķēzes, Kazimira Mihailovska, Kārļa Rībeļa, Friča Spales, Ludviga Vaituža krimināllieta), 346 lp.
34. 2. apr., P-10766. 1. (Žaņa Kārļa Grima krimināllieta).
35. 2. apr., P-11025. 1. (Georgija Stempovska krimināllieta), 53 lp.

1.1.2. Muzeji

Latvijas Kara muzejs (LKM)

1. inv. Nr. 641 – VII (Pampe, V. Divīzijas sanitārā dienesta vēsture, 1941.-1943.);
2. inv. Nr. „LKM 8256-nd” (Latvijas Kara muzeja 2. Pasaules kara vēstures nodaļas dokumentu kolekcijas bij. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja palīgkrājuma dokuments Nr. 8256, Jūlija Bērziņa atmiņas. 2 burtnīcas.);
3. inv. nr. 22671/21526-VII (Sanitāres E. Veiskartes frontes dienasgrāmata, 11.02.-04.1942.)
4. inv. nr. 22881/21619-VII (Vēstule Mildai Kandātei, 03.06.1943.).
5. inv. nr. 26357/22810 (J. Pieša vēstule, 23.08.1941.).
6. inv. Nr. 4-58736 / 1019-VII (H. Šponberga fonds. Manuskripts par latviešu rezerves pulku.)
7. inv. Nr. 4 - 69425/1683(1) – VII (Grīnfelds, K. Manas gaitas Lielajā Tēvijas karā.).

Latvijas Okupācijas muzeja fonds

1. Kārkliņa E. videoliecība, OMF, 2300 / 829; 830; 831.
2. Liepiņa K. videoliecība, OMF, 2300 / 633; 634; 635; 636.
3. Pihela P. videoliecība, OMF, 2300 / 835; 836; 837.
4. Spuras I. videoliecība, OMF, 2300 / 822; 823; 824; 825.

1.1.3. Vēsturnieces I. Jermacānes privātais arhīvs

1. Jāņa Jungas atmiņas, pierakstītas 2009. gada 13. oktobrī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.
2. Intervija ar Artūru Mauriņu, 2010. gada 18. aprīlī. Intervēja vēsturniece I. Jermacāne.
3. Josifa Šteimana atmiņas, pierakstītas 2010. gada 28. janvārī. Pierakstīja vēsturniece I. Jermacāne.

1.2. Publicētie avoti

1.2.1. Dokumenti un dokumentu krājumi

1. *Дисциплинарный устав Красной армии*. Москва: Воениздат, 1941. Pieejams: <http://www.rkka.ru/docs/disc/disc.htm> [aplūkots 19.04.2014.].
2. Закон всеобщей воинской обязанности. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1939, 23 сентября. Pieejams: http://www.soldat.ru/doc/law/law_war/war1939.html [23.03.2014.].
3. *Конституция СССР 1936 года*. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1957. 127 с. Pieejams: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm> [06.09.2013.].
4. *Федеральный закон от 22 октября 2004 г. N 125-ФЗ "Об архивном деле в Российской Федерации" (с изменениями и дополнениями)*. Pieejams: <http://archives.ru/documents/fz/zakon-archivnoe-delo.shtml> [16.02.2014.].
5. Права и обязанности красноармейца. В кн.: *Руководство для бойца пехоты*. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1940. 535 с. Pieejams: <http://www.rkka.msk.ru/rbp/rbp2.shtml> [23.03.2014.].
6. Приказы народного комиссара обороны СССР. 1937-21 июня 1941 г. В кн.: *Русский архив : Великая Отечественная: Т. 13 (2-1)*. Москва: Терра, 1994. 368 с. Pieejams: <http://militera.lib.ru/docs/da/nko/index.html> [aplūkots 15.01.2014.].
7. Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г.-1942 г. В кн.: *Русский архив : Великая Отечественная: Т. 13 (2-2)*. Москва: Терра, 1997. 448 с. Pieejams: <http://militera.lib.ru/docs/da/nko/index.html> [aplūkots 15.01.2014.].
8. *Уголовный кодекс РСФСР, редакция 1926 года*. Москва: Жур. Издат. Нкю РСФСР, 1927. 150 с. Pieejams: <http://books.google.lv/books?id=iGipjwEACAAJ&dq=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81+%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0,+%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F+1926+%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> [aplūkots 23.03.2014.].
9. *Устав внутренней службы РККА 1937*. Москва: Воениздат, 1938. 131 с.
10. *Устав гарнизонной службы Красной Армии*. Москва: Воениздат, 1945. 135 с. Pieejams: http://militera.lib.ru/regulations/russr/1945_ugs/index.html [aplūkots 23.03.2014.].

1.2.2. Atmiņas, dienasgrāmatas un vēstules

Izdevumi

1. Berkļavs, E. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 1998. 285 lpp.
2. Briežkalns, I. *No Narofominskas līdz Imulai. ...no pirmās līdz pēdējai stundai frontē...* Rīga: Biedrība Latviešu strēlnieku apvienība, 2009. 84 lpp.
3. Eiduss, J. *Pagājība: atskats un vērtējums*. Rīga: Likteņstāsti, 2004. 280 lpp.
4. Grīnvalds, D. *Kā es redzēju tās lietas: Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata, 1940.-1945.* Rīga: Preses nams, 2002. 339 lpp.
5. Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 624 lpp.
6. Kalpiņš, V. *Avīze – karavīrs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1947. 248 lpp.
7. Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011. 424 lpp.
8. Raškevics, A. (atb. red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais: Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem*. 1. sēj., Rīga, 1965. 456 lpp.
9. Rukšāns, H. *Mazliet šaipus fronteī: sendienu skices*. Rīga: Avots, 1980. 215 lpp.
10. Sirmā (Pihele), V., Rubiks, A., Kvīte, M. (sast.). *Tad atkāpās tumsa un nakts...* [P. Pihela atmiņas]. Rīga, 2009.
11. Ūdre, A. (sast.) *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984. 340 lpp.
12. Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnika traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 185 lpp.
13. фон Бок, Ф. *Я стоял у ворот Москвы. Военные дневники 1941-1945*. Москва: Язуа, Эксмо, 2006. 512 с. Pieejams: http://militera.lib.ru/db/bock_f/index.html [aplūkots 14.01.2014.].
14. Рашкевиц, А. (отв. ред.). *На правый бой, на смертный бой. Сборник воспоминаний и документов о вооруженной борьбе латышского народа против фашистских захватчиков. Том 1, июнь 1941 года – декабрь 1943 года*. Рига: Лиесма, 1968. 242 с.

Periodikā

1. Apšenieks, C. Karavīra ikdiena. *Horizonts*, 1984, Nr. 11, 21.-23. lpp.; Nr. 14, 17.-19. lpp.

2. Briežkalns, I. Nāves ielejā. *Latviešu Strēlnieks*, 1992, Nr. 1, 14.-15. lpp.; Nr. 2.-3, 28.-31. lpp.
3. Briežkalns, I. Uguns kristības. *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 8, 6.-7. lpp.; Nr. 10, 4.-5. lpp.; Nr. 12, 6.-7. lpp.; 1995, Nr. 2, 4.-5. lpp.
4. Briežkalns, I. Varen plaša mana zeme dzimtā. *Latviešu Strēlnieks*, 1995, Nr. 3, 6.-7. lpp.
5. Jermacāne, I. (sagat. un koment.). Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.-1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2002, Nr. 2, 108.-152. lpp.
6. Kalpiņš, V. Latviešu zēni vācu lodēm neklanās. Par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju Lielajā Tēvijas karā. *Cīņa*, 1991, 18. jūnijs, 6.-7. lpp.; 20. jūnijs, 6.-7. lpp.; 26. jūnijs, 5. lpp.; 28. jūnijs, 8.-9. lpp.; 2. jūlijs, 8.-9. lpp.; 3. jūlijs, 8.-9. lpp.; 4. jūlijs, 8.-9. lpp.; 9. jūlijs, 8.-9. lpp.; 12. jūlijs, 8.-9. lpp.; 13. jūlijs, 9. lpp.; 17. jūlijs, 8.-9. lpp.; 18. jūlijs, 6. lpp.; 26. jūlijs, 4. lpp.
7. Kaļiņa, P. Brīvprātīgie. *Padomju Jaunatne*, 1985, 7. maijs, 3. lpp.
8. Kocēns, E. Ģenerālis – tādu es viņu pazīstu. *Progress*, 1977, 22. septembris, 2. lpp.
9. Krūmiņš, V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana. Atmiņu skicējumi. *Latviešu Strēlnieks*, 1997, Nr. 10, 6.-7. lpp.; Nr. 11, 10.-11. lpp.; Nr. 12, 10.-11. lpp.
10. Krūmiņš, V. Pirms sudrabotā saule lēca... Latviešu strēlnieki kaujās pie Maskavas. *Zvaigzne*, 1987, Nr. 3, 3., 12.-13. lpp.
11. Kurpnieks, G. Kaujās dzimusī. *Horizonts*, 1981, Nr. 17, 16.-19. lpp.
12. Laganovskis, J. No mirkļa uz mirkli. *Karogs*, 1985, Nr. 4, 71.-87. lpp.
13. Ozoliņš, K. Saruna pašam ar sevi. Pārdomas un atmiņas par dažiem nelieliem momentiem Lielajā Tēvijas karā. *Karogs*, 1986, Nr. 11, 74.-93. lpp.
14. Pihelis, P. No pirmās līdz pēdējai dienai. Izsvītrots no dzīvo saraksta. *Horizonts*, 1984, Nr. 5, 20.-22. lpp.
15. Veikins, J. Ģenerālmajors Jānis Veikins. *Progress*, 1968, 23. jūlijs, 2. lpp.
16. Vītols, V. Kauju ugunīs pie Staraja Rusas. *Komunisma Rīts*, 1987, 10. marts, 3. lpp.
17. Берце, В. В лагере. Из записных книжек. *Даугава*, 2003, № 4, 95-133 с.

1.2.3. Prese

„Latvijas Strēlnieks”

1. Aizsardzības tautas komisāra pavēle. 1942. gada 7. novembrī. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.
2. Arka, A. Jautājumi par disciplīnu un kārtību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.
3. Augstāk sociālistiskās sacensības karogu! *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 23. septembris, 1. lpp.
4. Bērziņš, K. Izjauktie Ziemassvētki. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 1. janvāris, 1. lpp.
5. Biedra Staļina runu klausoties. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 11. novembris, 1. lpp.
6. Boļševiku rindām jāaug straujāk. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 16. janvāris, 1. lpp.
7. Budovskis, B., Krauliņš, K. Mūsu vienības 1. partijas konference. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 2. lpp.
8. Čeksters. Darbs ar papildinājumu. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 3. aprīlī, 1. lpp.
9. Damburs, E. Aicinām arī citus. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. oktobris, 1. lpp.
10. Damburs, E. Turēsim kārtībā savu apģērbu. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 6. oktobris, 1. lpp.
11. Daudzesietis, J. Karavīri iepazīstas ar biedra Staļina ziņojumu un pavēli. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.
12. Daudzesietis, J. Sociālistiskās sacensības rezultāti N daļā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.
13. Disciplīnas pazīme. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 6. oktobris, 1. lpp.
14. Disciplīnas un organizētības zīme. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 14. janvāris, 1. lpp.
15. Dzelzs disciplīna – uzvaras ķīla. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 6. augusts, 1. lpp.
16. Dziedāsim kaujas dziesmas. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.
17. Fjodorovs, B. Karavīri stājas partijā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 5. janvāris, 1. lpp.
18. FR. R. Dodiet dziesmu, kas palīdz mums uzvarēt! *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.
19. Grieze, V. Godam pildīsim. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.
20. Grieze. A. Izpildīts. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.
21. Grīnvalds, K. „Kaujas lapiņas” – karavīru palīgs. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 2. lpp.

22. Grīnvalds, K. „Kaujas lapiņas” redaktors Jānis Pūpelis. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. oktobris, 1. lpp.
23. Ieslēgsimies pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. oktobris, 1. lpp.
24. J. L. Kā pilda kara zvērestu. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 30. septembris, 1. lpp.
25. Kā padomju likums soda dzimtenes nodevējus. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 25. novembris, 1. lpp.
26. Kacene, V. Apakšvienības komandieris Tenisons. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.
27. Kadiķis, A. Sācies sajūsmas apgarotais darbs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
28. Kalnbērziņš, J. 25. oktobra revolūcijas svētku diena. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 1. lpp.
29. Kalpiņš, V. Jauni komunisti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 22. janvārī, 1. lpp.
30. Kalpiņš, V. Ložmetējnieka Urbāna attapība. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 23. februāris, 2. lpp.
31. Kalpiņš, V. Mūsu avīzes uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembrī, 2. lpp.
32. Kalpiņš, V. Pareizi izprast sociālistiskās sacensības nozīmi. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 19. novembris, 1. lpp.
33. Kara noslēpumi jāšargā. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 23. novembris, 1. lpp.
34. Kara zvērests. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 12. septembris, 1. lpp.
35. Katram karavīram nogalināto fašistu uzskaiti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. decembris, 1. lpp.
36. Kaujas dziesmu konkurss. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. oktobris, 2. lpp.
37. Kauķītis, N. Sagrausim fašistus 1942. gadā. Mēs to izpildīsim. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
38. Krauliņš, K. Drosme, disciplīna un atjautība. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 24. janvāris, 1. lpp.
39. Krauliņš, K. Partija izaudzināja. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 18. aprīlis, 2. lpp.
40. Krauliņš, K. Vēl vairāk disciplīnas un organizētības. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 4. marts, 2. lpp.

41. Laganovskis, J. Georgs Saldūksnis. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 31. marts, 1. lpp.
42. Lai skaņāk atskan dziesma. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 19. septembris, 1. lpp.
43. Latišenko, V. Apakšvienības politiskais vadītājs – sarkanarmiešu tēvs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. jūnijā, 2. lpp.
44. Lielās Oktobra Sociālistiskās Revolūcijas XXIV gadadiena. Valsts Aizsardzības Komitejas Priekšsēdētāja biedra J. V. Staļina ziņojums Maskavas darba ļaužu deputātu Padomes svinīgajā sēdē ar Maskavas partijas un sabiedriskām organizācijām 1941. g. 6. novembrī. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 9. novembris, 1., 2. lpp.
45. Lukss, V. Mums jāpārņāk. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
46. Lukss, V. Soļa dziesma. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 1. lpp.
47. M. Propagandējiet kaujas pieredzi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 27. septembris, 2. lpp.
48. Mironiščenko, S. Partorganizācija kaujā. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 15. augusts, 2. lpp.
49. Muižnieks, I. Komunistu pienākums. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 31. decembris, 2. lpp.
50. Muižnieks, I. Snaiperis Raibais. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 1. lpp.
51. Muižnieks, I. Uzvarētāji saņem pateicību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.
52. Mūrnieks J. Atgriezoties frontē, izpildīsim biedra Staļina pavēli. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
53. Neihofers, K. Pienācīgi sagaidīsim jaunos cīnītājus. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 20. janvāris, 1. lpp.
54. Osis, J. Kaujas lapiņu jaunie uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 28. janvāris, 1. lpp.
55. Ozola, Z. Mūsu uzdevumi. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.
56. Ozola, Z. Uzvar komandiera Zeļenko ļaudis. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.
57. Ozols, Z. Komjaunatne – partijas rezerve. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. decembris, 2. lpp.
58. Par audzināšanas darbu apakšvienībās kara apstākļos. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 14. marts, 2. lpp.
59. Politdarbs kaujas laikā. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 1. marts, 2. lpp.

60. Rijnieks, K. Disciplīna un sacensība. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. oktobris, 1. lpp.
61. Rijnieks, K. Organizētību un disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. oktobris, 2. lpp.
62. Rokpelnis, Fr. Jaunie. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 22. janvāris, 2. lpp.
63. Rokpelnis, Fr. Komunistu rindas papildinās. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 16. janvāris, 1. lpp.
64. Rokpelnis, F. Mūsu vienības ansambļa koncerti. *Latvijas Strēlnieks*, 1942., 14. marts, 2. lpp.
65. Rokpelnis, F. Polītvadītājs Amdurs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 23. februāris, 2. lpp.
66. Rudzītis, M. Ložmetējnieku dziesma. *Latvijas strēlnieks*, 1941, 18. oktobris, 1. lpp.
67. Sāksim pirmsoktobra kaujas sacensību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 3. oktobris, 1. lpp.
68. Saprast un novērst pielaidtās kļūdas. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 15. oktobris, 1. lpp.
69. Smilga, P. Mācīsimies kaujas dziesmas. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 24. oktobris, 2. lpp.
70. Smilga, P. Pašdarbības skate. *Latvijas Strēlnieks*, 1941, 21. novembris, 1. lpp.
71. Smirnovs, J. Biedra Staļina pavēle ceļ mūsu kaujas gatavību. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 17. marts, 1. lpp.
72. Stingru, tēraudcietu kaujas disciplīnu. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 30. septembris, 1. lpp.
73. Tā būs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
74. Trusovs. Pilnībā iepazīsim savus ieročus. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 9. maijs, 1. lpp.
75. Vilde, Z. Latvieši – padomju cīnītāji. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 4. lpp.
76. Vilde, Z. Partijas organizācija – organizators un vadītājs. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 25. novembrī, 1. lpp.
77. Visu vērību jaunu komunistu audzināšanai. *Latvijas Strēlnieks*, 1943, 25. marts, 1. lpp.
78. Visu vērību politiskās audzināšanas darbam. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 17. marts, 1. lpp.
79. Vēdzele, A. Saistības izpildītas. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 7. novembris, 2. lpp.

80. V.L. Pie darba. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 13. novembris, 1. lpp.
81. Vulfsons, M. Polītardarbs nedrīkst atslābt. *Latvijas Strēlnieks*, 1942, 24. septembris, 1. lpp.

Cita prese

1. Armija steidzami jādemokratizē. *Cīņa*, 1940, 23. jūnijs, 1.-2. lpp.
2. Bads padomistu frontē. *Kurzemes Vārds*, 1942, 8. aprīlis, 3. lpp.
3. Caur frontes ugunīm uz dzimteni. Uz padomiju aizrautas latvietes kļūmīgās gaitas. *Tēvija*, 1942, 30. marts, 4. lpp.
4. Cauri padomijas ellei. *Tēvija*, 1942, 20. aprīlis, 4. lpp.
5. Cauri posta un chaosa valstij. *Tēvija*, 1942, 3. marts, 4. lpp.
6. Divi gadu šausmu zemē. *Tēvija*, 1943, 11. oktobrī, 4. lpp.
7. Dzimtenē atgriezušies latvieši. *Tēvija*, 1942, 14. aprīlis, 3. lpp.
8. J. G. 14.000 km cauri padomijas ellei. *Tēvija*, 1942, 3. jūnijs, 4. lpp.
9. Jūrnieka – ventspilnieka piedzīvojumi Padomju Savienībā. Pēc šausmu gada atpakaļ dzimtenē. *Ventas Balss*, 1942, 17. jūlijs, 3. lpp.
10. Kaujas rezervju sagatavošanas Sarkanai armijai. *Brīvā Venta*, 1945, 20. septembrī, 4. lpp.
11. Latvju kareivju piedzīvojumi padomju armijā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 5. novembrī, 4. lpp.
12. Latviešu pārbēdzēja stāsts par apstākļiem frontē. *Tēvija*, 1942, 22. maijs, 2. lpp.
13. Padomju pilsoņa galvenās tiesības un pienākumi. *Brīvā Venta*, 1945. 23. jūnijs, 2. lpp.
14. Sākta Sarkanās armijas teritoriālā strēlnieku korpusa izveidošana. *Brīvais Zemnieks*, 1940, 2. septembris, 7. lpp.
15. Sākta Sarkanās armijas teritoriālā strēlnieku korpusa izveidošana. *Darbs*, 1940, 2. septembris, 3. lpp.
16. Sarkanarmiešu „svētā misija”. *Kurzemes Vārds*, 1941, 15. augusts, 6. lpp.
17. Sports provincē. *Sarkanais Sports*, 1940, 14. oktobris, 2. lpp.

18. Un tomēr atgriezies. *Tēvija*, 1942, 12. marts, 4. lpp.; 13. marts, 4. lpp.; 14. marts, 4. lpp.
19. Фрунзе, М.В. Единая военная доктрина и Красная армия. *Красная Новь*. № 1, 1921, С. 94-106. Pieejams: <http://militera.lib.ru/science/frunze1/01.html> [aplūkots 27.08.2013.].
20. Пименов, М. Снайпер против снайпера. Страничка из боевого опыта Героя Советского Союза Вильгельма Яниса. *Комсомольская Правда*, 1942, 14 августа, с. 3. Pieejams: <http://www.kp.ru/link/9may/aug42/> [aplūkots 05.05.2014.].
21. Годовщина латвийской дивизии. *Красная Звезда*, 1942, 15 сентября, с. 7.

2. Literatūra

2.1. Monogrāfijas un rakstu krājumi

1. Bīvors, A. *Berlīnes krišana 1945*. Rīga: Atēna, 2003. 589 lpp.
2. Bīvors, A., Vinogradova, Ļ. *Rakstnieks karā. Vasiļijs Grosmans un Sarkanā armija: 1941 – 1945*. Rīga: Atēna, 2007. 360 lpp.
3. Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Rīga: Jumava, 2007. 584 lpp.
4. Beika, A. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri 1929 – 1939. Grām.: Strods H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politiska un prakse*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. 2000. 43.-89. lpp.
5. Dambītis, K. Represijas pret Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsniekiem: 1941. gada 14. jūnija izsūtīšana. Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.-60. gadi. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gada referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj.)*. Rīga: Zinātne, 2011. 286.-300. lpp.
6. Davies, N. *Europe at War. 1939-1945. No Simple Victory*. London: Pan Books, 2006. 544 p.
7. Dreimane, I. Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu izraisītā apšaude Skrundā 1941. gada 25. jūnijā: vācu diversantu apkarošana vai traģisks pārpratums? Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj.)*. Rīga: Zinātne, 2011. 98.-126. lpp.

8. Eglīte, D., Zelče, V., Zellis, K. 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvās biogrāfijas mets. Grām.: Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012. 575.-614. lpp.
9. Faidžiss, O. *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 1000 lpp.
10. Feldmanis, I. Latvija Otrajā pasaules karā: uztveres versijas un izpētes problēmas. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris*, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. 419.-431. lpp.
11. Harrison, M. Providing for Defense. In.: Paul R. Gregory (eds.). *Behind the facade of Stalins command economy: evidence from the Soviet State and Party Archives*. Stanford: Hoover Institution Press, 2001. 81-110. p.
12. Hoffman, J. Die Kriegführung aus der Sicht der Sowjetunion. In: Boog, H., Forster, J., Hoffman, J., Klink E., Muller, R.D., Ueberschar, G.R. (hrsg.). *Der Angriff auf die Sowjetunion*. Frankfurt am Main, 1991. 1376 S.
13. Jēkabsons, Ē. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921. – 1938. gadā. Grām.: Ciganovs J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. X sēj. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. 173.-222. lpp.
14. Jēkabsons, Ē., Bambals, A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940. – 1941. gadā. Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Totalitārie režīmi un represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. 120.-172. lpp.
15. Jēkabsons, Ē. 1941. gada 14. jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā Strēlnieku korpusā. Grām.: Brence, M., Ērglis, Dz. (sast.). *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2001. gada 12.-13. jūnijs*, Rīga. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 6. sēj.). Rīga, 2002. 224.-235 lpp.
16. Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandieru portrets (1941-1944): Jānis Veikins un Detlavs Brantkalns. Grām.: Saleniece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013. 163.-171. lpp.
17. Jermacāne, I. Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa liktenis Vācijas un PSRS kara sākumā, 1941. gada jūnijs – augusts. Grām.: Bleiere, D. (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.-60. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences „Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.-1941. gads” referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27. sēj.). Rīga: Zinātne, 2011. 301.-315. lpp.

18. Jermacāne, I. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīru cīņas motivācija: starp mītiem un realitāti. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2010. 96.-104. lpp.
19. Luks, L. *Geschichte Russlands und der Sowjetunion. Von Lenin bis Jelzin*. Berlin: Verlag Friedrich Pustet, 2000. 576 S.
20. Merridale, C. *Ivan's War. The Red Army 1939 – 45*. London, 2006. 396 p.
21. Neiburgs, U. Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas. Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14. – 15. jūnijs* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). Rīga, 2000. 197.-204. lpp.
22. Nolte, H.H. *Der deutsche Uberfall auf die Sowjetunion 1941. Text und Dokumentation*. Hannover, 1991. 196 S.
23. Pavlovičs, J. Okupācijas varu maiņa Rīgā 1941. gada vasarā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 205.-234. lpp.
24. Raškevics, A., Spoģe, O. *Avangardā komunisti. LKP Lielā Tēvijas kara laikā 1941.-1945*. Rīga: Liesma, 1978. 189 lpp.
25. Riekstiņš, J. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944 – 1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004.gada pētījumi*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 415.-449. lpp.
26. Riekstiņš, J. Lielā terora „Latviešu operācija” PSRS 1937.-1938. gadā. Grām.: Strods H. (sast.). *Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2009. 13.-28. lpp.
27. Riekstiņš, J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā. Grām.: Bambals, A., Kalnciema, A., Kļaviņa, D., Lase, I., Pelkaus, E., Riekstiņš, J., Vītola, L. (sast.). *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2007. 9.-26. lpp.
28. Strods, H. Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums).
29. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. 13. – 87. lpp.
30. Strods, H. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs). Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas Muzeja Gadagrāmata, 2001: Nācija gūstā*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002.

31. Šalda, V. *Latvieši Maskavā, 1923-1938*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2010. 534 lpp.
32. Tannbergs, T. Par Baltijas vietu Padomju Savienības militārajos plānos 1920. – 1930. gadā. No pasaules revolūcijas idejas līdz konkrētiem militārplāniem. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV sēj.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2003. 147.-184. lр.
33. Zellis, K. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941-1945)*. Rīga: Mansards, 2012. 368 lpp.
34. Гурин, Г. и др. (сост.). *Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. Книга первая*. Рига: Лиесма, 1966.
35. Дмитренко, В.П. (отв. ред.) *Армия и общество. 1900-1941 годы. Статьи, документы*. Москва: Издательский центр Института российской истории РАН, 1999. 387 с.
36. Жилин, В.А. (ред.). *Битва под Москвой. Хроника, факты, люди: в 2-х книгах. Книга 1*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 926 с.
37. Звягинцев, В. *Война на весах Фемиды: Война 1941-1945 гг. в материалах следственно-судебных дел*. Москва: Терра, 2006. 766 с.
38. *История Литовской ССР: С древнейших времён до наших дней*. Институт истории АН Литовской ССР. Вильнюс: Мокслас, 1978. 675 с.
39. Кривошеев Г., Андроников В., Буриков П., Гурки В. (сост.). *Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь*. Москва: Вече, 2010. 384 с.
40. Кропачев, С. А. *От лжи к покаянию. Отечественная историография о масштабах репрессий и потерях СССР в 1937-1945 годах*. СанктПетербург: Алетейя, 2011. 192 с.
41. Кропачев, С., Кринко, Е. *Потери населения СССР в 1937–1945 гг.: масштабы и формы. Отечественная историография*. Москва: РОСПЕН, 2012. 350 с.
42. Кузнецов, И.И. *Судьбы генеральскию Высшие командные кадры Красной Армии в 1940-1953 гг.* Иркутск: Изд.-во Иркут. ун-та, 2000. 466 с.
43. Ленцман, Л.Н. (гл. ред.). *Эстонский народ в Великой отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945: В 2 т.* Таллин: Ээсти раамат, 1973. Т. 1. 612 с.
44. Логинов, М. *КПСС и строительство Вооруженных Сил СССР (1918 - июнь 1941)*. Москва: Воениздат, 1959, 452 с.
45. Некрич, А. *1941, 22 июня*. Москва: Памятники исторической мысли, 1995. 333 с. Picejams: <http://militera.lib.ru/research/nekrich/03.html> [aplūkots 07.09.2013.].

46. Петренко, А. И. *Прибалтика против фашизма*. Москва: Европа, 2005. 138 с.
47. Петухов, Н. *История военных судов России*. Москва: Норма, 2003. 345 с.
48. Поляков, Ю. С. *Советская страна после окончания Гражданской войны: территория и население*. Москва: Наука, 1986. 270 с.
49. Ржевский, О. Война. В кн.: Козлов В.А. и др. (ред.). *История Отечества: Люди, идеи, решения. Очерки истории Советского государства*. Москва: Политиздат, 1991. 366 с.
50. Роговин, В. *Партия расстрелянных*. Москва: Московская типография №3 РАН, 1997. 526 с.
51. Савченко, В. И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1975. 577 с.
52. Севостьянов, Г.Н. (отв. ред.) *Война и общество: 1941-1945: в 2-х кн. Кн.1*. Москва: Наука, 2004. 479 с.
53. Сенявская, Е. *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*. Москва: РОССПЕН, 1999. 382 с.
54. Соколов, Б. *Тайны Второй мировой*. Москва: Вече, 2000, 478 с.
55. Суворов, В. *Беру свои слова обратно*. Донецк: Сталкер, 2005. 496 с.
56. Шнеер, А. *Плен. Иерусалим, 2003*. Pieejams:
http://www.jewniiverse.ru/RED/Shneyer/glava7kr_ar%5B2%5D.htm#_ftn3 [aplūkots 07.04.2014.].
57. Уткин, А. *II мировая война*. Москва: Алгоритм, 2002. 859 с.
58. Черепанов В. *Власть и война. Сталинский механизм государственного управления в Великой Отечественной войне*. Москва: Известия, 2006. 490 с.
59. Штейман, И. Латвийские еврей в Советском Союзе и в вооруженных силах СССР (22 июня 1941 – 9 мая 1945 года). В кн.: Дрибинс, Л. (сост.). *Евреи Латвии и советская власть. 1928 – 1953: научный очерк*. Рига: Институт философии и социологии Латвийского университета, 2010, С. 217-263.

2.2. Raksti periodiskajos izdevumos un internetā

1. Andiņa Dz. Un ābeles iet līdzī. Nenovelkot karavīra šineli. *Padomju Jaunatne*, 1984, 8. novembris, 4. lpp.
2. Bauģis, P. Pirms kaujas smagi ievainotais strēlnieku korpuss. *Cīņa*, 1991, 10. jūlijs, 6.-7. lpp.

3. Caune, D. Pēdējā nacionāli teritoriālā? Stāsta atvaļinātais gvardes majors Voldemārs Kalpiņš. *Liesma*, 1989, Nr. 6, 23. lpp.
4. Dreimane, I. Skrundas virsmežziņa Salinska ģimenes traģēdija 1941. gada 25. jūnijā. *Latvijas Avīze*, 2012, 17. augusts.
5. Engels, O. Ak, Latvija, kur tavi dēli. *Latviešu Strēlnieks*, 1993, Nr. 8, 13. lpp.
6. Ernstsona, L. Kur palika gadi? *Padomju Latvijas Sieviete*, 1985, Nr. 4, 5. lpp.
7. Genkina, D. Viņi cīnījās par Maskavu. *Zvaigzne*, 1961, Nr. 23, 8.-9. lpp.
8. Helmane, I. Vēsture ir tāda, kāda tā ir. *Padomju Jaunatne*, 1989, 11. maijs, 2. lpp.
9. Jermacāne, I. Latvijas Valsts arhīva 185. fonds, 5. apraksts: „Kara gadu vēstules”. Vispārējs kolekcijas raksturojums. *Latvijas Arhīvi*, 2006, Nr. 3, 138.-166. lpp.
10. Kacēna, V. Par karavīru piedzimis. *Draugs*, 1973, Nr. 6, 10.-11. lpp.
11. Kara varoņdrosmes relikvija. *Horizonts*, 1975, Nr. 8, 33.-36. lpp.
12. Kots, M. „Latviešu operācija” – noziegums, bet vai genocīds? *Diena*, 2004, 8. decembris, 2. lpp.
13. Melamed, A. J. *The Sixteenth Lithuanian Division in the Red Army*. Pieejams: http://www.lithuanianjews.org.il/HTMLs/article_list4.aspx?C2014=14329&BSP=14062&BSS59=14055 [aplūkots 05.05.2014.].
14. Pavlovičs, J. Leģendas par 1941. gada vasaras varas maiņas perioda notikumiem Latvijā. Izcelsmes apstākļu analīze. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2007, Nr. 1, 137.-154. lpp.
15. Pavļenko, N. Sarkanās armijas traģēdija un triumfs. *Lauku Avīze*, 1989, 23. jūnijs, 6. lpp.
16. Pētersone, V. Aizmirst ir grūtāk nekā atcerēties. *Diena*, 1991, 12. septembris, 2. lpp.
17. Pijols, I. Par dzīvi, par literatūru, par sevi. Intervija ar A. Griguli. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1986, Nr. 10, 53.-57. lpp.
18. Riekstiņš, J. „Bailes no latviešiem”. Īss ieskats dažās mazāk zināmās Otrā pasaules kara lappusēs. *Zvaigzne*, 1990, Nr. 19, 5.-6. lpp.
19. Riekstiņš, J. Lielais terors un „Latviešu operācija” PSRS. *Latvijas Avīze*, 2004, 6. decembris, 16. lpp.
20. Riekstiņš, J. Par lielo teroru pret latviešiem. Par mocekļiem un mocītājiem 1937.-1938. gadā. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 25. jūlijs, 12. lpp.

21. Savčenko, V. 24. strēlnieku korpusa liktenis. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 2, 63.-70. lpp.
22. Savčenko, V. Latviešu gvardi mūsdienu skatījumā. *Cīņa*, 1988, 11. septembrī, 1. lpp.
23. Savčenko, V. Latvija kara sākumā. *Rīgas Balss*, 1992, 7. maijs, 5. lpp.
24. Sirmais, O. Pēc jūsu komandas daudz vīru kaujai cēlās. *Dzirkstele*, 1978, 21. janvāris, 3. lpp.
25. Stinkulis, V. Vai tiešām tik sarkani? *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 4, 3. lpp.
26. Šmita, D. Atceramies mūsu ģenerāli. *Cīņa*, 1983, 25. jūnijs, 2. lpp.
27. Šmite, D. Jānim Veikinam – 80. *Progress*, 1977, 22. septembris, 2. lpp.
28. Šteins, V. Divpadsmitais septembris. *Zvaigzne*, 1982, Nr. 17, 3. lpp.
29. Treijs, R. Avīze karavīra šinelī. *Padomju Jaunatne*, 1985, 1. maijs, 2. lpp.
30. Treijs, R. Avīžnieki – karavīri. *Mājas Viesis*, 2006, 15. septembris, 22.-23. lpp.
31. Vallis, V. Sarkanās armijas traģēdija un triumfs. *Lauku Avīze*, 1989, 23. jūnijs, 6. lpp.
32. Vīksna, A. Mediķi kara ceļos. *Cīņa*, 1975, 22. marts, 2. lpp.
33. Zariņa, B. Dāsns un bagāts mūžs. *Zvaigzne*, 1981, Nr. 20, 5. lpp.
34. Žvinklis, A. Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 4, 77.-106. lpp.
35. Градосельский, В. В. Национальные воинские формирования в Красной Армии (1918-1938 гг.). *Военно-исторический журнал*, 2001, № 10, С. 2-6.
36. Жарков, В. Значение национальных воинских формирований в развитии советских Вооруженных Сил в 30-е годы XX века. *Ярославский педагогический вестник*, 2005, № 3, С. 29-32. Pieejams: http://vestnik.yspu.org/releases/novy_e_Issledovaniy/28_4/ [aplūkots 05.05.2014.].
37. Кирсанов, Н., Дробязко, С. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта. *Отечественная история*, 2001, № 6, С. 60-75.
38. Комал, Ф. Военные кадры накануне войны. *Военно-исторический журнал*, 1990, № 2, 21-28 с.
39. Латышева, Н. Военные трибуналы как форпост судебной системы СССР в годы Великой Отечественной войны. *История Государства и Права*, 2010, № 9, С. 19-23.

40. Олейник, С.А., Лысенков, С.Г. Уголовная ответственность военнослужащих в период Великой Отечественной войны. *История Государства и Права*, 2010, № 9, С. 33-36.
41. Петухов, Н., Загорский Г. Военные трибуналы в годы Великой Отечественной войны. *Российское Провосудие*, 2010, № 5, С. 89-94.
42. Сувениров, О. Наркомат обороны и НКВД в предвоенные годы. *Вопросы Истории*, 1991, № 6, С. 26-35.
43. Чарыев, М.Р. Деятельность военных трибуналов во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. *Военно-Юридический Журнал*, 2006, № 8, С. 25-32.

3. Uzziņu literatūra

1. Interneta enciklopēdija „Hronos”. Pieejama: <http://www.hrono.ru/biograf/index.php> [aplūkota 14.04.2014.].
2. Kangeris, K., Vīksne, R. (red.) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940–1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. 975 lpp.
3. Dīžulis, A. (red.). *Latvijas PSR vēsture: No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām: 2 sēj.* Rīga: Zinātne, 1986. 2. sēj. 552 lpp.
4. Personu, notikumu un kapu kultūrvēsturiskā enciklopēdija „Nekropole”. Pieejama: <http://nekropole.info/lv> [aplūkota 27.04.2014.].
5. PSRS notikušā politiskā terora upuru datu bāze. Pieejama: <http://lists.memo.ru/> [aplūkota 14.02.2014.].
6. Vācijas – PSRS kara laikā apbalvoto Sarkanās armijas karavīru datu bāze. Pieejama: <http://www.podvignaroda.ru/?#tab=navHome> [aplūkota 15.04.2014.].
7. Vācijas – PSRS kara laikā kritušo un bezvēsts pazudušo Sarkanās armijas karavīru datu bāze. Pieejama: <http://www.obd-memorial.ru/html/index.html> [aplūkota 15.04.2014.].
8. *Военный энциклопедический словарь*. Москва: Эксмо, 2007. 1024 с.
9. *Книга памяти. 1941-1945. 130 латышскому стрелковому корпусу посвящается*. Рига: RETORIKA A, 2012. 688 с.

Alksnis, Jēkabs (1896-1938). Dzimis Naukšēnu pagastā. 2. ranga komandarms. 1931.-1937. Gaisa karaspēka priekšnieks, 1937. aizsardzības tautas komisāra vietnieks Gaisa karaspēka jautājumos. 1937. PSRS Augstākās padomes deputāts. Arestēts 1937.23.11., nošauts 1938.28.07.

Andrejevs, Andrejs (*Андрей Андреев*, 1895-1971). Padomju valsts un politiskais darbinieks. VK(b)P CK Politbiroja loceklis 1932.-1952., VK(b)P CK sekretārs 1935.-1946.

Andrejevs, Dmitrijs (*Дмитрий Андреев*, 1906-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas komisārs no 1942.05.03. Pulka komisārs 1940.

Andersons, Edgars (1920-1980). Vēsturnieks. Pētījis arī Latvijas militāro un diplomātijas vēsturi. Grāmatu „Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture” (Toronto: Daugavas vanagu apgāds, 1983.) un „Latvijas vēsture, 1920-1940: ārpolitika” (Stokholma: Daugava, 1982-1984) autors.

Ankups, Armīns (1908-1942). 1941. Latvijas PSR IeTK Ventspils apriņķa nodaļas priekšnieks, frontē Igaunijā Latvijas PSR milicijas vienībā. No 1941.08.–201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka mīnmetējnieku bataljona komisārs, vēlāk pulka partijas organizācijas sekretārs, gvardes kapteinis. Kritis 1942.22.12.

Apelis, Eduards (1904-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka štāba priekšnieka palīgs, vecākais leitnants. Pazudis bez vēsts 1941.11.-1943.08.07.

Armans. 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka rakstvedis.

¹³⁸² Personu rādītāja sagatavošanā izmantots: KF AMCA, 123. gvsp. f., 2. apr., 40. l., 1.-20. lp.; Turpat, 125. gvsp., 435970. apr., 1. l., 2.-11., 28.-35. lp.; Turpat, 43. gvsd. f., 2. apr., 31. l., 2.-17. lp., 19.-21., 66.-68., 113.-115. lp.; 42. l., 2.-28. lp.; 171. l., 1.-23. lp.; Briežkalns, I. *No Narofominkas līdz Imulai*. Rīga: Biedrība Latviešu strēlnieku apvienība, 2009.; Kacena, V. *Kājāmgājējs karā*. Rīga: Mansards, 2012; Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011.; Ūdre, A. (sast.). *Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1984.; Vīksne, R. (sast.). *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā, 1941-1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999.; Vīksne, R., Kangeris, K. (red.). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: 1940 – 1986. Noziegumos pret Latvijas valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 1999. Datu bāzes: Interneta enciklopēdija „Hronos”. Pieejama: <http://www.hrono.ru/biograf/index.php> [aplūkota 14.04.2014.]; Personu, notikumu un kapu kultūrvēsturiskā enciklopēdija „Nekropole”. Pieejama: <http://nekropole.info/lv> [aplūkota 27.04.2014.]; PSRS notikušā politiskā terora upuru datu bāze. Pieejama: <http://lists.memo.ru/> [aplūkota 14.02.2014.]; Vācijas – PSRS kara laikā apbalvoto Sarkanās armijas karavīru datu bāze. Pieejama: <http://www.podvignaroda.ru/?#tab=navHome> [aplūkota 15.04.2014.]; Vācijas – PSRS kara laikā kritušo un bezvēsts pazudušo Sarkanās armijas karavīru datu bāze. Pieejama: <http://www.obd-memorial.ru/html/index.html> [aplūkota 15.04.2014.].

Artemjevs, Pāvels (*Павел Артемьев*, 1897-1979). Padomju militārais darbinieks. Ģenerālleitnants 1941.06. Ģenerālpulkvedis 1942. No 1941. IeTK operatīvo karaspēku pārvaldes priekšnieks. Pēc Vācijas - PSRS kara sākuma Maskavas kara apgabala karaspēku virspavēlnieks. Vienlaicīgi no 1941.10.-1943.10. Maskavas aizsardzības zonas pavēlnieks.

Auguste, Olga (1881-1969). Partijas un padomju darbiniece. LKP CK locekle, sekretāre.

Āboliņš, Jānis (1903-pēc 1945). Dienēja 201. latviešu strēlnieku divīzijā. 1942.13.06. pārgāja vācu karaspēka pusē. Arestēts 1945.07.12. Latvijas teritorijā.

Babris, Jānis (nav zināms - 1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka komandiera palīgs apgādes jautājumos, 1. ranga tehniķis intendants. Seržants. Kritis 1942.07.01.

Bagramjans, Ivans (*Иван Баграмян*, 1897-1982). Padomju militārais darbinieks. Sarkanajā armijā no 1920. No 1942. - 16. armijas komandieris. Dienvidrietumu frontes štāba priekšnieks, štāba priekšnieka vietnieks - operatīvās nodaļas priekšnieks. No 1943. – 1. Baltijas frontes pavēlnieks. 1955. Padomju Savienības maršals.

Bambals, Ainārs (1964). Dr.hist., pēta Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumentus.

Bauska, Jānis (1905 - pēc 1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka 5. baterijas vada komandieris, jaunākais leitnants. 1942.25.02. arestēts. Apsūdzēts pretpadomju aģitācijas veikšanā.

Beika, Aivars (1938-2002). Vēsturnieks, sabiedriskais darbinieks. Veicis pētījumus arī par latviešiem PSRS 20. gadsimta 20.-30. gados.

Beikmanis, Žanis (1901-1979). 1941. jaunākais tehniķis 24. teritoriālā strēlnieku korpusa aviācijas eskadriļā Gulbenē. No 1942.01. – 1. ALSRP, no 06. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 47. (53. gvardes) atsevišķajā sapieru bataljonā artilērijas tehniskās apgādes priekšnieks. No 1943. - 1. Latviešu bumbvedēju aviācijas pulka apbruņojuma vecākā inženiera vietnieks, gvardes kapteinis.

Belovs, Ivans (*Иван Белов*, 1894-1959). Padomju militārais darbinieks. Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Maskavas Kara apgabala štāba priekšnieks, 1941.28.10. ģenerālmajors.

Bērce, Vizbulis (1916-1971). Rakstnieks. Līdzdarbojies 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” veidošanā.

Berija, Lavrentijs (*Лаврентий Берия*, 1899-1953). No 1938.-1948., 1953.03.-06. PSRS iekšlietu tautas komisārs. 1941.-1946. arī PSRS tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks.

Berklavs, Eduards (1914-2004). No 1941.08. Sarkanajā armijā. No 1942.25.05. - 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka palīgs komjaunatnes jautājumos. 1942.26.10. kapteinis.

Bērzājs, Voldemārs (1918-1987). Aktieris. Strādājis Latvijas PSR Dailes teātrī.

Bērziņš, Jūlijs (1900-pēc 1963). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs. 60. gadu sākumā sarakstījis atmiņas, kurās tiek kritizēti atsevišķi 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas darbības aspekti, kā arī militāro un politisko darbinieku rīcība.

Bērziņš, Rūdolfs (1881-1949). Aktieris un dziedātājs. Vācijas - PSRS kara laikā dzīvoja Krievijā un sniedza koncertus arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem.

Berzzarins, Nikolajs (*Николай Берзарин*, 1904-1945). Padomju militārpersona. 1940.26.05. ģenerālmajors. Pēc Latvijas okupācijas ieradās Rīgā, kur komandēja Sarkanās armijas 27. armiju. Vēlāk komandēja 34. armiju, bija 61. un 20. armijas komandiera vietnieks. Pēc tam 39. armijas komandieris. 1943.28.04. ģenerālleitnants. Berlīnes ieņemšanas laikā komandēja 5. triecienarmiju. 1945.05. - Padomju Savienības varonis. 28.05. - Sarkanās armijas ieņemtās Berlīnes daļas un Berlīnes garnizona komandants.

Birzītis, Edgars (1902-1941). Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1941. - 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 181. strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieks, vecākais bataljona komisārs. No 1941.08. - Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas komisārs, pulka komisārs. 1941.22.12. kritis Maskavas kauju laikā pie Jelaginas sādžas.

Bitaliņš, Edgars (1912-1942). Sarkanajā armijā no 1941.20.08. Laborants 201. latviešu strēlnieku divīzijas atsevišķajā zenīrtartilērijas divizionā. Seržants. 1942.11.09. notiesāts par grupas, kas gatavojās pāriet vācu armijas pusē, organizēšanu. Piespriests augstākais soda mērs nošaušana, kas izpildīts.

Bleiere, Daina. Dr.hist., pēta Latvijas 20. gs. padomju un postpadomju politisko un sociālo vēsturi. Padziļināti pētījumi par LKP darbību kopš 1940.

Bohans, A. (*A. Бохан*). Maskavas kara apgabala intendanta vietnieks, pulkvedis. 1941.08. līdz ieceltā divīzijas komandiera J. Veikina ierašanās brīdim 201. latviešu strēlnieku divīzijā pārraudzīja tās formēšanās norisi.

Brantkalns, Detlavs (1898-1979). Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu Karā. Starpkaru periodā dzīvojis PSRS. Represēts 1938. No 1942.31.12. – 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas komandieris. Gvardes pulkvedis. No 1944.06. – 130. latviešu strēlnieku korpusa komandieris. Ģenerālmajors.

Breners. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. pulka komandieris 1941.08.

Briežkalns, Igors (1920). Dzimis Ziemeļkaukāzā. No 1940. Rīgas Kājnieku karaskolā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas rotas komandieris. Vēlāk pulka štāba priekšnieks, pulkvedis.

Buriļins, Fjodors (*Фёдор Бурилин*, 1906-?). Sarkanajā armijā no 1941. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka 6. rotas 1. vada komandieris. 1942.03.04. pārgājis vācu armijas pusē. 1942.12.05. sodīts (klāt neesot). Pēc dezertēšanas liktenis nav zināms.

Celbarts, H. Inženieris. 1942.16.04. iesaukts Sarkanajā armijā Ļeņingradas kara komisariātā, Semipalatinskā, nosūtīts uz 405. strēlnieku divīziju. Izteicis vēlēšanos nonākt 201. latviešu strēlnieku divīzijā.

Cildermanis, Arnolds (1907-2004). Latvijas Valsts Universitātes inženierzinātņu fakultātes students un universitātes partijas organizācijas sekretārs. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka ķīmiskās aizsardzības vadā. Divīzijā līdz 1942.31.12., kad smagi ievainots. Jaunākais seržants.

Cinis, Jānis (1911-1942). Piedalījies Spānijas Pilsoņu karā. Latvijas PSR valsts drošības tautas komisāra vietnieks 1941. No 1941.08. – 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Kritis 1942.28.07.

Čaša, Jānis (1918-1977). No 1941.09. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas štābā. No 1942.01. divīzijas komandiera adjutants, no 1942.08. līdz 1945.04. - 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka štāba priekšnieks. Gvardes majors, pēc tam gvardes apakšpulkvedis.

Čistovs, Vladimirs (*Владимир Чистов*, 1899-1958). Padomju militārpersona. Pulkvedis. 1942. ģenerālmajors. Beidzis M. Frunzes Kara akadēmiju. No 1940.05.09. Rīgas Kājnieku skolas priekšnieks. No 1941.31.08. komandēja 379. strēlnieku divīziju.

Čuikovs, Vasilijs (*Василий Чуиков*, 1900-1982). Padomju militārpersona. Padomju Savienības Maršals 1955. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. No 1942.09. - 62. armijas pavēlnieks. Piedalījies Staļingradas kaujā.

Dadzis, Voldemārs (1891-pēc 1942). Dzimis Rīgā. 1919.-1920. Sarkanajā armijā. 1940. austuves „Rīgas zīds” direktors.

Dambergs, Voldemārs (1899-1965). Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1932. beidzis M. Frunzes kara akadēmiju. 1937. arestēts. Vācijas – PSRS karā no 1941., kad komandēja padomju karaspēka vienības Irānā, strēlnieku korpusus Aizkaukāzā un Ļeņingradas frontē. No 1944.06. 308. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris. No 1944.10. – 130. latviešu strēlnieku korpusa komandiera vietnieks. 1946.-1952. 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas komandieris.

Dambītis, Kārlis. Vēsturnieks. Pēta 20. gs. pirmās puses militāro vēsturi, arī represijas pret Latvijas armijas karavīriem.

Dambītis, Roberts (1881-1957). Pēc Latvijas okupācijas 1940. kara ministrs. Pēc Latvijas aneksijas Latvijas Tautas armijas likvidācijas komisijas priekšsēdētājs.

Dāboliņš, Alberts (1912-1943). 1940.-1941. Jaunjelgavas milicijas pilnvarotais. 201. latviešu strēlnieku divīzijas sakaru rotas vada komandiera palīgs, jaunākais leitnants. Vēlāk 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 123. gvardes strēlnieku pulka sakaru rotas komandiera vietnieks, vecākais leitnants. Kritis 1943.

Dārznieks, Osvalds (1897-1976). Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Līdz 1938. strādājis IeTK struktūrvienībās Ļeņingradā, Novgorodā un Kazahstānā. Demobilizēts 1938. Izteicis vēlēšanos piedalīties Padomju – somu karā, par ko saņēmis atteikumu. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā no 1942.03. Vispirms 92. strēlnieku pulkā. Politiskais vadītājs. No 1942.08. - 20. atsevišķajā transporta auto rotā. No 1942.31.12. – auto rotas komandiera vietnieks politiskajā darbā. 1942.26.10. vecākais leitnants.

Deiviss, Normans (*Ivor Norman Richard Davies*, 1939). Velsiešu izcelsmes angļu vēsturnieks. Nodarbojas ar Eiropas, īpaši Polijas un Anglijas vēstures jautājumu pētniecību. Grāmatu „*Europe: A History.*” (Oxford: Oxford University Press, 1996.), „*Europe at War 1939—1945: No Simple Victory.*” (Macmillan, 2006.) u.c. autors.

Dongo, Zenons (1913-pēc 1946). Dzimis Tomskas apg., Krievijā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka ložmetēju vada komandieris. 1942.04. mēģināja dezertēt no Sarkanās armijas, soda (nošaušana) laikā izdzīvoja un nonāca vācu okupētajā teritorijā. 1942. laikrakstā „Talsu Vārds” apmeloja Sarkanā armiju. Arestēts 1946.06.

Drelis. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka apakšvienības komandieris. 1942.07.01. atstājis kaujas lauku. Sodīts. Leitnants.

Dunts, Aleksandrs (1901-1973). Latvietis. Dzimis Mogiļevā, Baltkrievijā. 1938. atvaļināts no armijas. 1940. atbrauca uz Latviju, kur pildīja 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 183. divīzijas propagandas nodaļas vadītāja pienākumus. 1941.08. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka komisārs. 1942.08.04. vecākais bataljona komisārs. No 1942.07.09. – 220. (94. gvardes) artilērijas pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā. Apakšpulkvedis (pēc 1943.01.02.).

Dzeržinskis, Felikss (*Feliks Dzierżyński; Феликс Дзержинский*, 1877-1926). 1917.20.12. Viskrievijas Ārkārtas komitejas izveidotājs.

Eglītis, Jānis. 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs.

Eiduss, Zalamans (1916-2004). Dzimis Vologdā, Krievijā. No 1922. dzīvoja Latvijā. 1941. - beidzis Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāti. 1941. - avīzes „Jaunais Komunārs” nodaļas vadītājs Rīgā, evakuējās uz Tatārijas APSR. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka komjaunatnes organizācijas sekretārs, vecākais leitnants, vēlāk gvardes kapteinis.

Eihe, Roberts (1890-1940). VK(b)P CK loceklis, CK Politbiroja locekļa kandidāts. 1937. PSRS Zemkopības tautas komisārs. Piedalījās 20. gs. 30. gados PSRS notikušo represiju realizēšanā. 1938.29.04. arestēts. 1940.02.02. nošauts. Reabilitēts 1956.

Faidžiss, Orlando (*Orlando Figes*, 1959). Britu vēsturnieks, profesors. Sarakstījis darbus par PSRS (īpaši Krievijas) politisko un sociālo vēsturi.

Fjodorovs, Boriss (*Борис Фёдоров*, 1921-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 220. (94. gvardes) artilērijas pulkā, komjaunatnes organizācijas atbildīgais sekretārs. Vecākais leitnants.

Fjodorovs, Ivans (*Иван Фёдоров*, 1920-?). Kā brīvprātīgais 201. latviešu strēlnieku divīzijā atradās kopš 1941.08. 1942.18.08. kaujas laikā padevies gūstā vācu karavīriem. Atbrīvots no gūstekņu nometnes, strādājis par tulku Salaspils nometnes komendatūrā. 1944.09. mobilizēts vācu armijā. Arestēts 1944.02.12. Sodīts 1945.13.01.

Fridrihsons, Fricis (1888-1968). 1941. Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka 2. bataljona komandieris.

Frolovs, Aleksejs (*Алексей Фролов*, 1896-nav zināms). Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1942.02. pulkvedis. 1942.04.03.-06.05. 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera v.i. amatā iecelts pēc pulkveža I. Paegles atstādināšanas.

Frunze, Mihails (*Михаил Фрунзе*, 1885-1925). Padomju valsts un militārais darbinieks, militārais teorētiķis, piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Izstrādājis vairākus militāri teorētisko darbu. 1924.-1925. gadā M. Frunzes vadībā tika realizēta militārā reforma, samazinot Sarkanās armijas skaitlisko sastāvu un ieviešot vienvaldību tajā. Miris 1925. pēc kuņģa čūlas operācijas.

Garinhals, Mihails (*Михаил Гаринкаль*, 1905-?). 1934. beidzis Universitāti Brno, Čehijā. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā no 1942.04. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka vecākais ārsts. Medicīnas dienesta gvardes kapteinis.

Gausons, Jemeljans (1893-?). Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. No 1918.03. līdz 1938. Sarkanajā armijā. Līdz 1941. grāmatvežu skolas direktors Mogiļevā. No 1941.17.04. Latvijā, Latvijas PSR IeTK transporta nodaļas referents. No

1941.08. 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 53. atsevišķā sapieru bataljona nodaļas komandieris, apakšpulkvedis.

Gerķis, Kārlis. 201. latviešu strēlnieku divīzijas ierindnieks.

Glazunovs, Vasīlijs (*Василий Глазунов, 1896-1967*). 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Ziemeļrietumu frontes kara padomes loceklis, ģenerālmajors.

Golmans, Rafaels (1920–?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas mīnmetēju vada komandiera palīgs. Gvardes seržants.

Granovskis, F. (1907-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas Sakaru nodaļas 1. baterijas komandieris, seržants. Sodīts 1941.25.09. par darba un kolēģu necienīšanu, nosūtīts uz marša rotu.

Grigulis, Arvīds (1906-1989). Latviešu rakstnieks un literatūrzinātnieks. 1941.-1945. Sarkanajā armijā, 1942. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” kara korespondents.

Grims, Žanis-Kārlis (1914-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka karavīrs. 1942.04. pārgāja vācu karaspēka pusē. Arestēts 1945.30.05.

Grīnfelds, Krišs. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka vada komandieris, jaunākais leitnants.

Grīnvalds, Kārlis (1893-1967). Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks. Vācijas – PSRS kara laikā darbojies arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” redakcijā.

Guderjāns, Hainss (*Heinz Wilhelm Guderian, 1888-1954*). Vācijas militārais darbinieks un militārais teorētiķis. 1940. ģenerālpulkvedis. 1941.10. komandēja 2. tanku armiju. Par neveiksmēm Maskavas kauju laikā 1941.12. atstādināts no amata.

Hitlers, Ādolfs (1889-1945). NSDAP līderis. No 1933.30.01.-1945. Vācijas kanclers.

Hripunovs, M. (*М. Хрипунов*). Maskavas kara apgabala štāba priekšnieka palīgs.

Iļjins, S. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka lopbarības apgādes priekšnieks, 2. ranga tehniķis – intendants. Atstādināts no amata.

Isajevs, Nikolajs (*Николай Исаев, 1902-pēc 1956*). Sarkanajā armijā no 1941.15.08. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka 6. rotas nodaļas komandieris. 1942.04. pārgāja vācu armijas pusē. 1942.12.05. notiesāts. Arestēts Latvijas teritorijā 1945.03.10. Notiesāts un arestā līdz 1954. Jefeitors.

Ivanovskis, Aleksandrs (*Александр Ивановский, 1905-?*). Sarkanajā armijā no 1927.10. 1942.12.12. - 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks. līdz 1944.06. 1942.04.09. pulkvedis.

Jakovels, Jāzeps (1905-pēc 1957). Bijis 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs, pēc tam hospitālī un 1. ALSRP. Arestēts 1943.21.01. Veica pretpadomju propagandu un aģitāciju. Notiesāts 1943.05.06. ar brīvības atņemšanu uz 7 un tiesību atņemšanu uz 3 gadiem. Spriedums atcelts 1957.24.10.

Jankovskis, Fricis (1893-nav zināms). Piedalījies 1. Pasaules karā. No 1941.08. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. 122. (123. gvardes) latviešu strēlnieku pulka pastnieks.

Jaunzeme, Irma (1909-1996). Operdziedātāja. Vācijas – PSRS kara laikā sniegusi arī koncertus 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem.

Jaunzems, Jānis (1912-pēc 1944). Sarkanajā armijā no 1941. rudens. Dienēja 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulkā, nodaļas komandieris, ložmetējnieks. Pārgāja vācu armijas pusē 1942.05. Otro reizi iesaukts 1944.08. Arestēts 1944.29.08. Sodīts 1944.10.

Jēkabsons, Ēriks (1965). Dr.hist., asoc. prof. Pēta Latvijas 20. gs. pirmās puses politisko, militāro un diplomātijas vēsturi. Petījis arī Latvijas armijas likvidācijas procesus un 24. teritoriālā strēlnieku korpusa darbību.

Jerjomenko, Andrejs (*Андрей Ерёмченко*, 1892-1970). PSRS militārpersona. 1944. Padomju Savienības varonis. 1955. Padomju Savienības Maršals. Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1941.07. Rietumu frontes pavēlnieka vietnieks. Vācijas – PSRS kara laikā bijis pavēlnieks sekojošu frontu un armiju pavēlnieks: 1941.08.-10. Brjanskas, 1941.12. 4. triecienarmijas, 1942.08.-12. Dienvidrietumu (Staļingradas), 1943.01.-02. Dienvidu, 1943.04.-10. Kaļiņinas, 1944.04. 1. Baltijas, 1945.03. 4. Ukrainas fronti.

Ježovs, Nikolajs (*Николай Ежёв*, 1895-1940). IeTK darbinieks. No 1936.26.09.-1938.25.11. - PSRS Iekšlietu tautas komisārs. 1939.10.04. arestēts. 1940.03.02. piespriests nāvessods, kas izpildīts 1942.04.02.

Junga, Jānis (1919). Jūrnieks. Kara sākumā atradās uz „Virsaša” (kapt. Ansis Mežroze). 1942. rudenī kā brīvprātīgais nonāca 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Ložmetējnieks. Brālis cīnījās SS leģionā. Pēc kara kuģa mehāniķis, pasniedzējs.

Jungs, Voldemārs (1904-1942). Latvijas Valsts Universitātes prorektors, profesors. Krita 1942.24.03. pie Staraja Rusas.

Jurevics, Augusts (1894-?). No 1918. Sarkanajā armijā. Bija represēts. No 1942.27.08. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka komandieris. Ievainots 1942.12. Pulkvedis 1943.31.03.

Kačanovs, Kuzma (*Кузьма Качанов*, 1899-1941). PSRS militārpersona. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1940. ģenerālmajors. 1940.06. 24. teritoriālā strēlnieku korpusa komandieris. 1941.08. 34. armijas pavēlnieks. 1941.12.09. arestēts, apsūdzēts patvaļīgā kaujas lauka atstāšanā, augstākstāvošās priekšniecības pavēles neizpildīšanā. 1941.27.09. Ziemeļrietumu frontes Kara tribunāls piesprieda nāvessodu. 1941.29.09. nošauts. 1957. rehabilitēts.

Kalnberziņš, Jānis (1893-1986). Partijas darbinieks. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. LK(b)P CK Pirmais sekretārs, PSRS un Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts.

Kalniņš, Bruno (1899-1990). Politikāis, viens no vadošajiem LSDSP darbiniekiem.

Kalniņš, Mārtiņš (1893-1986). Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba 1. nodaļas priekšnieks 1942.20.12. No 1944.06.06. 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks. Apakšpulkvedis 1943.25.06. Pulkvedis 1944.23.03.

Kalpiņš, Voldemārs (1916-1995). 1941. laikraksta „Cīņa” atbildīgais sekretārs. No 1941.08. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka kareivis, no 12. – laikraksta „Latvijas Strēlnieks” atbildīgais sekretārs, no 1942.05. – atbildīgais redaktors. Gvardes majors.

Kameņevs, Ļevs (*Лев Каменев (Розенфельд)*, 1883-1936). Padomju politiskais darbinieks. 1935. sodīts „Maskavas centra” lietā, 1936. nošauts, rehabilitēts pēc nāves.

Kandāte, Milda (1915-2002). Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka sanitāre, cīnījies pie Maskavas un Staraja Rusas. 1943.02.-06.1944. - 1. ALSPR.

Kaņevskis, Semjons (*Семён Каневский*, 1907-pēc 1984). 1941. g. 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 183. strēlnieku divīzijas komisārs, pulka komisārs, frontē līdz kara beigām.

Kārkliņš, Augusts (1906-?). Beidzis Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka ierindnieks. 1943.25.01. arestēts. Notiesāts 1943.05.03. par pretpadomju aģitāciju, ko veicis starp divīzijas kara hospitāļa Nr. 3016 karavīriem, ar 8 gadiem labošanas darbu nometnē.

Kārkliņš, Eduards (1920-2009). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulkā, kavalērists.

Kauķītis, Nikolajs (1915-1977). 1941 Rīgas Kājnieku karaskolas jaunāko politisko vadītāju kursu klausītājs, 1041.07.-08. cīnījās Ziemeļrietumu frontē pie Staraja Rusas. 1942.21.08. - Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 53. (47.

gvardes) atsevišķā sapieru bataljona 2. rotas politiskā vadītāja vietnieks. 1943.06. bataljona partijas organizācijas sekretārs. 1942.26.10. vecākais leitnants. Gvardes kapteinis (pēc 1943.01.02.).

Kauliņš, Kārlis (1891-1968). Politisks darbinieks. Vācijas - PSRS kara laikā Latvijas PSR pastāvīgās pārstāvniecības Maskavā darbinieks.

Kazaks, Pēteris (1908-1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka kara mūcības dienesta vadītājs, seržants.

Kintaitis, Alfons (1922-pēc 1944). Sarkanajā armijā no 1942.02. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka ierindnieks. Pretlikumīgi apsūdzēts par to, ka 1942.06. padevies gūstā vācu karspēkam. 1944.17.01. izmeklēšana izbeigta.

Kirhenšteins, Augusts (1872-1963). LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs 1940.—1952.

Kirilovs, Grigorijs (*Григорий Кирилов*, 1919-1945). 1941. Rīgas Kājnieku karaskolas kursants, beidza to Sterlitamakā. 1941.09. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka vada, tad bataljona komandieris, leitnants. Vēlāk 123. gvardes un 125. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks, gvardes majors. 1945.06.03. kritis pie Saldus.

Kirilovs, Ļevs (*Лев Кириллов*, 1908-1942). Dzimis Ivanovā, Krievijā. No 1941. Sarkanajā armijā. No 1941.26.09.-1942.21.03. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka komandieris. 1942.21.03. miris no ievainojuma pie Vistavkas sādžas. Majors.

Kirilovs, Maksims (*Максим Кирилов*, 1913-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Transporta rotas politiskā vadītāja vietnieks.

Kirponoss, Mihails (*Михаил Кирпонос*, 1892-1941). PSRS militārais darbinieks. Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1927. beidzis M. Frunzes Kara akadēmiju. 1939.-1940. Padomju – somu kara laikā komandējis divīziju. 1941. pēc Vācijas – PSRS kara sākuma Dienvidrietumu frontes pavēlnieks. 1940. Padomju Savienības varonis. 1941. ģenerālpulkvedis. 1941.20.09. izdarījis pašnāvību.

Kleists, Ēvalds fon (*Ewald Paul Ludwig von Kleist*, 1881-1954). Vācijas militārpersona. 1943. ģenerālfeldmaršals. 1. tanku armijas pavēlnieks, no 1942.11. vācu tanku armijas grupas „A” pavēlnieks. 1944. pavasarī atstādināts rezervē.

Kļaviņš, Roberts (1885-1941) 1940. Latvijas Tautas armijas komandieri. 1940.12. 24. teritoriālā korpusa komandieris. 1941.22.06. Maskavā apcietināja. 1941.29.07. PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija viņam piesprieda nāves sodu, ko izpildīja 1941.16.10.

Kļenovs, Pjotrs (*Пётр Кленов*, 1892-1941). Padomju militārpersona. 1940. ģenerālleitnants. 1941. Baltijas Kara apgabala štāba priekšnieks. 1941.11.07. arestēts. 1942.13.02. par pretpadomju darbību piespriests nāvessods. 1942.23.02. nošauts.

Knīsis, Arnolds (1916-1942). Bokseris. Vācijas – PSRS kara laikā bijis 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs. Kritis.

Kontrims, Pēteris (1921-1941). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka 5. rotas ierindnieks. 1941.10. apsūdzēts pretpadomju aģitācijas veikšanā un nodomā pāriet vācu armijas pusē. 1941.11.12. nošauts.

Koņevs, Ivans (*Иван Конев*, 1897-1973). PSRS militārpersona. 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Vācijas – PSRS kara laikā komandēja: 1941. Rietumu frontes 19. armiju un sekojošas frontes: 1941.09.-10.; 1942.08.-1943.02. Rietumu, 1941.10.-1942.08. Kaļiņinas, 1943.03. Ziemeļrietumu, 1943.07. Stepes, 1943.10. 2. Ukrainas, 1944.05.-1945.05. - 1. Ukrainas. 1940. ģenerālleitnants. 1944. Padomju Savienības Maršals. 1944. un 1945. Padomju Savienības Varonis.

Kovaļevskis. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka apakšvienības politiskā vadītāja vietnieks. Atstāja kaujas lauku 1942.07.01. Turpmākais liktenis nav zināms.

Kovaļevskis, Aleksejs (*Алексей Ковалевский*, 1901-1950). 1. triecienarmijas politpārvaldes priekšnieks, brigādes komisārs, ģenerālmajors.

Kovaļevskis, Vladimirs (*Владимир Ковалевский*, 1921-pēc 1975). Frontē no 1941. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā no 1942. rudens. 45. atsevišķās izlūkošanas rotas sarkanarmietis. 1943.20.03. notiesāts ar pretpadomju aģitāciju. 1975.12.06. Baltijas kara apgabala kara tribunāls spriedumu atcēla.

Krauliņš, Kārlis (1904-1981). Literatūrzinātnieks. Vācijas – PSRS kara laikā bijis kara korespondents Sarkanajā armijā un 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” līdzstrādnieks.

Krūmiņš, Vilis (1919-2000). 1941. Jēkabpils vidusskolas un ekonomikas tehnikuma komjaunatnes organizācijas sekretārs. No 1941.08. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) latviešu strēlnieku pulka kareivis, politiskā vadītāja vietnieks, pulka komjaunatnes sekretārs. Arī 130. latviešu strēlnieku korpusa politnodaļas priekšnieka vietnieks komjaunatnes darbā. Bijis Dabas muzeja direktors, piedalījies Latvijas Tautas frontes dibināšanā, Latviešu strēlnieku apvienības dibināšanas iniciators. 1942.26.10. leitnants. Vēlāk gvardes majors.

Kulvelis, Leons (1918-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 121. strēlnieku pulka 2. rotas sarkanarmietis. Sodīts par dzimtenes nodevību - 1943.04. gatavojās pāriet

pretinieka pusē. Notiesāts 1943.07.09. ar brīvības atņemšanu uz 10 un tiesību ierobežošanu uz 5 gadiem.

Kuročkins, Pāvels (*Павел Курочкин*, 1900-1989). Padomju militārpersona. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. No 1941.08.-1942.10. Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks, pēc tam frontes virspavēlnieka vietnieks. 1942.11.-1943.03. 11. armijas pavēlnieks, pēc tam 34. armijas virspavēlnieks. Ģenerālleitnants. 1943.08. ģenerālpulkvedis.

Kusiņš, Eduards (1889-1983). 1. Pasaules kara un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Starpkaru periodā dzīvoja PSRS. 1940. tika nosūtīts uz Rīgu, jo latvietis. Vispirms bija LKP CK sekretāra J. Kalnbērziņa 1. vietnieks, pēc tam LKP CK kara daļas vadītājs.

Kušners, Pēteris (1891-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka komandieris no 1941.15.09. līdz 1942.01.01. Majors. Pēc tam no 1942.23.01. divīzijas artilērijas priekšnieks. Apakšpulkvedis.

Kuzņecovs, Vasīlijs (*Василий Кузнецов*, 1894-1964). Padomju militārais darbinieks. Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Ģenerālleitnants. 1943. ģenerālpulkvedis. Vācijas – PSRS kara laikā bijis vairāku armiju pavēlnieks, arī 1. triecienarmijas.

Ķesteris, Rūdolfs (1901-1952). Padomju Krievijas Pilsoņu Kara dalībnieks, LKP CK instruktors Rīgā 1941., no 09.1941. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļā. Divīzijas Politiskās daļas priekšnieks, vecākais bataljona komisārs. Amatā līdz 1942.12.

Ķincis, Oļģerts (1908-?). Dzimis Maskavā. Sarkanajā armijā no 1930. 1938. beidzis M. Frunzes Kara akadēmiju. No 1941.08. - 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā. Bijis divīzijas štāba operatīvās nodaļas priekšnieks, no 1941.12. divīzijas štāba priekšnieks. No 1942.10.-1943.24.01. 123. gvardes strēlnieku pulka komandieris, ievainots. Apakšpulkvedis.

Lācis, Vilis (1904-1966). No 1940.08. Latvijas PSR TKP priekšsēdētājs. 1941.-1962. PSRS Augstākās Padomes deputāts. Rakstnieks.

Laganovskis, Jezups (1920-1987). Rakstnieks, tulkotājs. Darbojās 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikrakstā „Latvijas Strēlnieks” redakcijā.

Laime, Edvards (1909-1943). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 20. atsevišķās transporta auto rotas šoferis. 1942.10.09. notiesāts par to, ka iesaistījās grupā, kas gatavojās pāriet vācu armijas pusē. 1943.07.06. miris ieslodzījumā.

Lande, Georgs (1909-1991). No 1942.05. - 1. ALSPR, no 04. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulkā. 1942.12. smagi kontuzēts.

Laškops, Kārlis (1907-1942). Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92., vēlāk 122. strēlnieku pulka mīnmetējnieks. Kritis 1942.08.

Lazdiņš, Arvīds (1910-1941). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka 5. rotas ierindnieks. 1941.11.10. par nodomu pāriet vācu armijas pusē un pretpadomju aģitācijas veikšanu 201. latviešu strēlnieku divīzijas Kara tribunāls piesprieda nāvessodu. Spriedums izpildīts 1941.11.12.

Lazdiņš, Anatolijs. Komponists. Dziesmas „Latviešu strēlnieku ešelons” mūzikas autors. (Ar dzejnieka A. Griguļa vārdiem).

Lebedevs Aleksandrs (*Александр Лебедев*). 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieks 1942.25.12.-1943.31.01. Apakšpulkvedis.

Lēmanis, Indriķis (1904-1960). Rakstnieks. Vācijas - PSRS kara laikā darbojies 201. latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” redakcijā.

Lepinis, Jānis (1902-1943). 1941.08. - 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka štāba priekšnieks. Kapteinis. Vēlāk 94. gvardes artilērijas pulka komandiera vietnieks, gvardes majors. Miris no ievainojuma 1943.16.02.

Liberts, Eduards (1909-1981). 1941. LKĻJS CK sekretārs Rīgā, frontē Igaunijā. No 1942.10. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka palīgs komjaunatnes darbā, vecākais politiskais vadītājs. No 1943.03. – 43. gvardes strēlnieku divīzijas 121. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks, tad 42. armijas rezervē. Gvardes majors.

Liepiņš, Kārlis (1917-?). Vada komandiera palīgs 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulkā.

Lieģis, Andrejs (1902-pēc 1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. pulka 2. bataljona 4. rotas seržants. 1942.30.05. arestēts. Sodīts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem par pretpadomju darbības veikšanu karavīru vidū.

Līksna, Kārlis (1904-1943). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka komandieris. 1942.12. atstādināts. Sodīts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem. 1943.16.02. kritis. Acīmredzot bijis nosūtīts uz soda bataljonu. Majors (1941), pēc tam gvardes apakšpulkvedis.

Ļisicins, Fjodors (*Федор Луцицын*, 1905 - pēc 1969). 1941.-1942. - 1. triecienarmijas Politiskās daļas priekšnieks, brigādes komisārs. No 1943. - 3. triecienarmijas Politiskās daļas priekšnieks. 1942. - pulkvedis, 1945. - ģenerālmajors.

Loktionovs, Aleksandrs (*Александр Локтионов*, 1893-1941). 1940. Baltijas Sevišķā kara apgabala pavēlnieks, komandēja to Baltijas valstu okupācijas laikā. 1940. ģenerālpulkvedis. 1941.19.06. arestēts, 1941.28.10. nošauts bez tiesas.

Lukss, Valdis (1905-1985). Dzejnieks, žurnālists un politiskais darbinieks. Vācijas – PSRS kara laikā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” redakcijas darbinieks.

Maļenkovs, Georgijs (*Георгий Маленков*, 1902-1988). VK(b)P biedrs no 1920. 1939.-1946.; 1948.-1953. VKP CK sekretārs, vienlaicīgi 1939.-1946. VK(b)P CK kadru pārvaldes priekšnieks.

Matisons, Augusts (1898-1944). 1941. PSRS un Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts, no 09.1941. 201. latviešu strēlnieku divīzijas rezerves bataljonā, no 01.1942. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka rotas komandieris, pulka partijas organizācijas sekretārs. Gvardes majors.

Matisons, Pauls (Pāvels) (1894-1945). Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1941.26.08.-26.09. - 191. strēlnieku pulka komandieris, kapteinis. Pēc tam 191. strēlnieku pulka 2. bataljona komandieris un 1. ALSRP 3. bataljona komandieris. Majors.

Matrosovs, Aleksandrs (*Александр Матросов*, 1924-1943). Sarkanās armijas karavīrs. PSRS propaganda sludināja, ka 1943.22.02. kaujas laikā A. Matrosovs ar savu ķermeni aizklājis vācu armijas bunkura šaujamlūkas, ļaujot savai vienībai turpināt uzbrukumu.

Mauriņš, Artūrs (1924-2012). Dzimis Krievijā, Krasnojarskas novada Manas rajona Zarubežas latviešu kolonijā. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā no 1942. rudens.

Mehliss, Ļevs (*Лев Мехлис*, 1889-1953). Padomju partijas un politiskais darbinieks. 1941.-1942. Sarkanās armijas Galvenās Politiskās pārvaldes priekšnieks un PSRS aizsardzības komisāra vietnieks. Pēc 1942. vairāku armiju, fronšu kara padomju loceklis. 1944. ģenerālpulkvedis.

Meija, Jevgēņijs (1898-1968). LPSR TKP Mākslas lietu pārvaldes priekšnieka vietnieks Rīgā 1941. No 1941.09. - 201. latviešu strēlnieku divīzijas rezerves bataljonā, vēlāk 1. ALSRP komandiera vietnieks politiskajā darbā. No 1944.06. līdz kara beigām 308. latviešu strēlnieku divīzijas politdaļas priekšnieks.

Meijers, Vilis (1897-1975). Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks. Vācijas – PSRS kara laikā Latvijas PSR TKP pastāvīgais pārstāvis PSRS Tautas Komisāru Padomē. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā.

Meikšāne, Monika (1916-1956). 1941. fabrikas „8. marts” strādniece Rīgā, evakuējās. No 1941. rudens 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka sanitārās rotas sanitāre, pēc tam snaipere, gvardes seržante.

Melnalksnis, Jānis (1898-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka 2. rotas karavīrs.

Merkuševs Aleksandrs (*Александр Меркушев*, 1905-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas veterinārārsts. Divīzijā kopš 1941.08. 2. pakāpes gvardes kara ārsts.

Mežavilks, Zigurds (1926). Piecpadsmit gadu vecumā kā brīvprātīgais pieteicās 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Cīnījies kaujās pie Maskavas 1941.12.-1942.01. Seržants. Pēc kara sporta fotogrāfs un žurnālists.

Miezis, Francis (1903-?). Sarkanajā armijā 1918.-1921., no 1941. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas kara prokurors, tieslietu majors.

Mihailovs A. (*А. Михайлов*). 34. armijas politiskās daļas vadītājs. Pulka komisārs, vēlāk pulkvedis.

Mistris, Jānis (Ivans) (1899-1974). Sarkanajā armijā no 1919. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieks 1941.08., politiskās daļas priekšnieks no 1941.12. līdz 1942.03. Pulka komisārs. Bijis arī 130. latviešu strēlnieku korpusa politdaļas priekšnieka vietnieks. Gvardes apakšpulkvedis.

Molotovs (Skrjabins), Vjačeslavs (*Вячеслав Молотов (Скрябин)*, 1890-1986). Padomju politiķis un diplomāts. 1939.-1949.; 1953.-1956. PSRS ārlietu ministrs. 1939.23.08. ar Vācijas ārlietu ministru J. fon Ribentropu parakstīja neuzbrukšanas līgumu starp Vāciju un PSRS.

Moļakovs, Aleksejs (*Алексей Моляков*, 1939). No 1960. strādājis VDK. Bijis PSRS Valsts Drošības komitejas Sevišķās nodaļas priekšnieks Maskavas kara apgabalā, ģenerālmajors.

Morozovs. 2. ranga kara ārsts.

Mortanus, Vitālijs. Pulkvedis.

Muižnieks, Ignats (1909-1983). Literāts, dzejnieks, kritiķis. Vācijas – PSRS kara laikā darbojies 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” redakcijā. Pēc kara žurnāla „Karogs” un laikraksta „Literatūra un Māksla” redaktors, laikraksta „Cīņa” korespondents.

Napoleons, Bonaparts (1808-1873). Francijas militārais un politiskais līderis, karavadonis. Vācijas – PSRS kara laikā Sarkanās armijas politiskajā darbā tika izmantots Napoleona kā izcila karavadoņa piemērs.

Neiburgs, Uldis (1972). Dr. hist. Pēta Latvijas politisko un militāro vēsturi 2. Pasaules kara laikā.

Neihofers, Kārlis (1903-1976). No 1941.08. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 122 mm mīnmetējnieku bataljona komisārs, vecākais politiskais vadītājs. Vēlāk pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā. 1943.02. saslimis. Pēc hospitāļa 1. ALSRP. Kapteinis 1942.26.10.

Nekričs, Aleksandrs (*Александр Некрич*, 1920-1993). Padomju vēsturnieks. Grāmatas „1941. g. 22. jūnijs” („22 июня 1941 г.”, izd. 1966. g.) autors. 1976. emigrēja uz ASV, kur 1993. mira.

Nikitins, Andrejs (*Андрей Никитин*, 1916-?). 1940. Rīgas Kājnieku karaskolā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 120. mīnmetējnieku baterijas komandieris, vecākais leitnants.

Onzols, Bronislavs (1916-pēc 1957). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 47. OTSB 2. sapieru rotas sarkanarmietis. Arestēts un sodīts par to, ka 1943.09.01. ar grupu sarkanarmiešu gribēja pāriet pretinieka pusē. Ziemeļrietumu frontes kara tribunāls spriedumu atcēla 1943.07.03. 1957.27.06. lietu pret viņu pārtrauca.

Ozola, Zenta (1923-1942). Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas sanitārās rotas sanitāre. No 10.1942. 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas avīzes „Latvijas Strēlnieks” korespondente. Kritusi 1942.09.12.

Ozoliņš, Jānis (1908-1981). Komponists, kordiriģents. Dziesmas „Reiz cēlās strēlnieks sarkanais” mūzikas autors.

Ozols, Jūlijs (1915-1942). Sarkanajā armijā no 1941.08. 201. latviešu strēlnieku divīzija 20. atsevišķās transporta auto rotas ierindnieks. 1942.03.-05. veicis pretpadomju aģitāciju un plānojis pāriešanu vācu karaspēka pusē. 1942.15.08. arestēts. 1942.30.09. nošauts.

Ozoliņš, Arvīds (1913-pēc 1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas atsevišķās zenītartilērijas baterijas šoferis. Par piedalīšanos grupā, kas gatavojas pāriet vācu karaspēka pusē, 1942.11.09. sodīts uz 10 gadiem.

Paegle, Indriķis (1898-pēc 1980). Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. Beidzis M. Frunzes Kara akadēmiju. Starpkaru periodā pasniedzējs PSRS augstākajās militārajās mācību iestādēs. 1938. represēts. No 1941.08. 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Bijis 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks no 1941.21.11. (tiek minēts arī 26.09.) un divīzijas komandiera v.i. no 1941.22.12. 1942.03.03. neskaidros apstākļos atstādināts no divīzijas komandiera v.i., saslimis un no divīzijas aizbraucis. Pulkvedis.

Pakule, Elfrīda (1912-1991). Latviešu padomju operdziedātāja. Vācijas – PSRS kara laikā dzīvoja Krievijā. Sniedza koncertus 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā.

Palkavnieks, Jānis (1905-1996). Piedalījies Spānijas Pilsoņu karā, pēc tam līdz 1940. koncentrācijas nometnē Francijā. 1941. Rīgas pilsētas Kirova rajona prokurors. Sākoties Vācijas – PSRS karam, ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP īpašo vienību atkāpās uz Novogorodu. Nozīmēts par 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 181. strēlnieku divīzijas prettanku divizionā vecāko adjutantu. No 1941.08. līdz kara beigām 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) mīnmetējnieku bataljona komandieris, pulka komandiera vietnieks artilērijā. Gvardes majors. Pēc kara bijis Latvijas PSR Dailes teātra direktors.

Pampe, Vilhelms (1898-1975). 1941. Rīgas pilsētas Izpildkomitejas Veselības aizsardzības nodaļas vadītājs. No 1941.08. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 49. (50. gvardes) atsevišķā medicīnas sanitārā bataljona komandieris. No 1944. vasaras 130. latviešu strēlnieku korpusa medicīnas sanitārā dienesta priekšnieks. Medicīnas dienesta gvardes majors.

Pankovs, F. (*Ф. Панков*). Vecākais leitnants, 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs.

Pauluss, Frīdrihs (1890-1957). Vācijas militārais darbinieks. 1943. ģenerālfeldmaršals. 1941.12.-1943.02. 6. armijas pavēlnieks. 1943.31.01. pie Staļingradas padevās Sarkanās armijas gūstā.

Pavlovs, Dmitrijs (*Дмитрий Павлов*, 1897-1941). PSRS militārpersona. 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Piedalījies Spānijas Pilsoņu un PSRS – Somijas karā. Vācijas – PSRS karā bija Rietumu frontes virspavēlnieks. 1941. armijas ģenerālis. 1937. Padomju Savienības varonis. 1941.07. apvainots glāvēvulfbā, sodīts un 22.07. nošauts.

Pazars, Vilhelms (1904-1979). Sarkanajā armijā no 1940.07. No 1942.17.09. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieka vietnieks. 1942.23.09. vecākais bataljona komisārs.

Pēteris I (*Пётр I*, 1672-1725). Krievijas cars, pirmais Krievijas imperators. Viņa darbība tika izmantota politiskās audzināšanas darbā Sarkanajā armijā.

Petrovs, Vladimirs (*Владимир Петров*, 1908-1943). Latvijas šahists, lielmeistars. Vācijas – PSRS kara sākumā atradās šaha turnīrā Rostovā pie Donas. 1942.31.08. arestēts, sodīts ar 10 gadiem labošanas darbu nometnēs, kur 1943. miris.

Piesis, Jānis (1902-1957). Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1922. atgriezās Latvijā. 1941. Latvijas PSR IeTK komisāra vietnieks, milicijas pārvaldes priekšnieks Rīgā, LKP CK loceklis, no 07.-08. 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 181. strēlnieku divīzijas politdaļas instruktors Ziemeļrietumu frontē, no 09. 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 92.

strēlnieku pulka komisārs, no 1942.11. 123. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks politiskajā darbā. No 1943.07. virsnieku kursus „Vistrel” un rezervē. Pēc kursu beigšanas 1944.01. atkal 123. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks.

Pihels, Pauls (1918-2008). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā no 1941. 123. gvardes strēlnieku pulka sapieru vada komandieris.

Poēma, A. Lielā Tēvijas kara vēstures komisijas sekretārs.

Poga, Jānis (1910-pēc 1943). Pēc 1940. strādājis IeTK par operatīvo pilnvaroto (Liepājā). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka 120. mm mīnmetējnieku baterijas komandiera vietnieks politiskajā darbā. 1942.26.10. kapteinis.

Popiņš. Leitnants.

Potapovs, Grigorijs (*Грузопуи Пومانов*, 1910-1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka karavīrs. Par atteikšanos iet kaujā un aicinājumu citiem karavīriem darīt to pašu, sodīts ar nošaušanu ierindas priekšā 1942.22.02.

Prīvertis, Alberts (1896-1970). 1941 LKP Rīgas pilsētas komitejas instruktors, no augusta līdz kara beigām 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka komisārs, komandiera vietnieks politiskajā darbā. Bataljona komisārs, pēc tam - gvardes majors.

Pūpelis, J. 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs, kaujas lapiņas redaktors

Pupurs, Jānis Hugo (1901-1977). 1941. LPSR AP deputāts, evakuējās uz Jaroslavljas apgabalu. No 1941.08. Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 10. atsevišķajā zenīrtartilērijas baterijā, vēlāk 191. strēlnieku pulka finanšu daļas priekšnieks. 1942.03. hospitālī. Pēc tam 1. ALSRP, strādājis par politisko vadītāju. No 1942.08. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulkā. 1942.12. atkala saslimis, pēc tam 1. ALSRP

Rauhmanis, Naums (1908-1982). Vācijas – PSRS kara sākumā ar LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP īpašo vienību atkāpās uz Novgorodu, kur atradās Ziemeļrietumu frontes štāba rezervē. No 1941.08. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 170. atsevišķajā sakaru bataljonā, politiskais vadītājs. Vēlāk 43. gvardes strēlnieku divīzijas 121. gvardes strēlnieku pulka partijas organizācijas sekretārs. Gvardes kapteinis.

Reinbergs (Rainbergs), Jānis. (1901-1944). Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. No 1942.10. – 125. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks, gvardes apakšpulkvedis. Padomju Savienības varonis.

Reinbergs, Kārlis-Voldemārs (1916-pēc 1942). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka karavīrs. 1942.29.04. arestēts. 1942.05. par gatavošanos pāriet vācu armijas pusē notiesāts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem.

Rēbelis, Kārlis (1903-pēc 1989). 201. latviešu strēlnieku divīzijā no 1942.28.02. Notiesāts par pretpadomju aģitāciju un nodomu kopā ar sarkanarmiešu grupu pāriet vācu karaspēka pusē 1942.27.11. Sodīts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem un tiesību ierobežošanu uz 5 gadiem.

Rībentrops, Joahims fon (*Ulrich Friedrich Wilhelm Joachim von Ribbentrop*, 1893-1946). 1938.-1945. Vācijas ārlietu ministrs. 1939.23.08. ar PSRS ārlietu ministru V. Molotovu Maskavā parakstīja neuzbrukšanas līgumu starp Vāciju un PSRS.

Rīdziņš, Jānis (1894-1961). Piedalījies 1. Pasaules karā. Starpkaru periodā dzīvojis PSRS. 1940. atgriezies Latvijā. PSKP CK pilnvarotais instruktors PSRS LPSR Tautas komisāru padomē. 1941. Pirmais vietnieks LPSR Tieslietu Tautas komisariātā. No 1941.03.09. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas kara tribunāla priekšsēdētājs, 3. pakāpes kara jurists. Pēc ievainošanas frontē 1942. nosūtīts uz Čkalovas apgabalu, kur bijis kara tribunāla priekšsēdētājs. 1943. demobilizēts un atgriezies darbā LPSR Tieslietu ministrijā. 1950.-1951. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāns.

Riekstiņš, Jānis (1942). Vēsturnieks. Padziļināti pētījis PSRS realizētās represijas pret latviešiem 1937.-1938, kā arī pēc 1940. gada.

Riselis, Pauls (1913-1941). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka 120. mm baterijas vada komandieris. 1941.09. sodīts par pretpadomju aģitācijas veikšanu savā karaspēka apakšvienībā, un grupas pāriešanai pie vācu karaspēka organizēšanu. Piespriests augstākais soda mērs – nošaušana, kas izpildīts 1941.11.12.

Rokpelnis, Fricis (1909-1969). Dzejnieks, rakstnieks. Darbojās 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” redakcijā.

Rubenis, Jānis (1907-pēc 1943). 201. latviešu strēlnieku divīzijā no 1941.08. līdz 1942.01. Līdz 1942.04. hospitālī. 1942.04.-05. frontē divīzijā. Pēc tam 1. ALSRP. 1942.13.10. arestēts. Apsūdzēts pretpadomju propagandā un aģitācijā. 1943.17.05. lietu izbeidza nereabilitējošu apstākļu dēļ.

Rudzītis, Meinhards (1911-1966). Dzejnieks. Vācijas – PSRS kara laikā darbojās 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latviešu Strēlnieks” redakcijas darbā.

Rudzutaks, Jānis (1887-1938). Padomju valsts un komunistiskās partijas darbinieks, VK(b)P CK loceklis, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks. Arestēts 1937.24.05. Nošauts 1938.29.07. Reabilitēts 1956.

Rukšāns, Hugo (1920-1995). Rakstnieks. Vācijas – PSRS kara laikā cīnījies 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sastāvā.

Safonovs (*Сафонов*). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka 8. rotas karavīrs, seržants.

Safronovs, Georgijs (*Георгий Сафронов*, 1893-1973). Sarkanās armijas militārpersona. 1940. Ģenerālleitnants. No 1941. gada 22. jūnija līdz 1. jūlijam Baltijas Sevišķā kara apgabala pavēlnieka v.i. No 26.07.1941 Primorskas armijas pavēlnieks Dienvidu frontē.

Savčenko, Vasīlijs (1923). Vēsturnieks. Pētījis 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas vēsturi.

Seņavska, Jeļena (*Елена Семявская*, 1967). Krievu vēsturniece, vēstures zinātņu doktore. Militārās vēstures speciāliste. Specializējusies militārajā antropoloģijā un psiholoģijā.

Siliņš, Kārlis (1913-1942). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 92. (121. gvardes) strēlnieku pulka snaiperu vadā. 1941.20.11. notiesāja 43. gvardes latviešu strēlnieku kara tribunāls par dzimtenes nodevības mēģinājumu, ko izdarījusi karadienesta persona – organizēja grupu, kuras uzdevums bija pāriet vācu armijas pusē. 1942.05.12. izpildīts nāvessods.

Skrabe, Jēkabs (1912-1944). Dzimis Maskavas apgabalā, Krievijā. Sarkanajā armijā no 1941.01.07. 1941.08. - 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka komandieris, vēlāk pulka rotas komandieris. Gvardes leitnants. Kritis 1944.06.08.

Smilga, P. Sarakstījis dziesmu „Strēlnieku dziesma”.

Smukkalns, Paulis (1901-pēc 1941). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka izlūks. 1941.11.10. arestēts. 1941.24.10. par pretpadomju aģitācijas veikšanu 201. latviešu strēlnieku divīzijas Kara tribunāls piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu. 1941.13.12. spriedumu grozīja, sodu nomainot ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem, nosūtot uz fronti.

Sniedziņš, Fricis (1914-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka, 3. bataljona pārtikas vada komandieris. Notiesājis 201. latviešu strēlnieku divīzijas kara tribunāls 1942.11.07. par dzimtenes nodevības mēģinājumu, ko izdarījusi karadienesta persona, un pretpadomju propagandas un aģitācijas veikšanu. Sodīts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem, ierobežojot tiesības uz 5 gadiem.

Sokolovs, Boriss (*Борис Соколов*, 1957). Krievu vēsturnieks. Viņa darbiem par Vācijas – PSRS karu raksturīga J. Staļina realizētās politikas kritika. Grāmatu „*Правда о*

Великой Отечественной войне (Сборник статей).” (СПб.: Алетея, 1999), „*Вторая мировая. Факты и версии*” (Москва, "АСТ--ПРЕСС КНИГА", 2005.) u.c. autors.

Sokolovs, Pjotrs (*Пётр Соколов*, 1893-?). 1941.26.09.-1942.25.04. - 201. latviešu strēlnieku divīzijas 122. strēlnieku pulka komandieris. 1942.03. nodots kara tribunālam. (Divīzijas štatu sarakstos ieraksts – „Aizkomandēts no divīzijas”). Ziņu par tālāko likteni nav.

Sorokins, Pāvels (*Павел Сорокин*, 1903-?). Dzimis Ļeņingradas apgabalā, Krievijā. No 1940. Latvijā. No 1941.08. - 201. latviešu strēlnieku divīzijā. No 1942.30.04. – 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka aģitators. 1942.26.10. kapteinis.

Spalāns, Alberts (1911-1942). Spānijas Pilsoņu kara dalībnieks. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka rotas, bataljona komandieris. 1942. rudenī 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 123. gvardes strēlnieku pulka bataljona komandieris, gvardes vecākais leitnants. Kritis 1942.01.12.

Spale, Fricis (1898-1943). Piedalījies 1. Pasaules karā, dienējis jūras kara flotē, bijis ūdenslīdējs. Vācijas – PSRS kara sākumā jūrnieks uz kuģa „Kalpaks”. Sarkanajā armijā no 1942.09.06. Tika notiesāts ar astoņiem gadiem labošanas darbu noietnē, uz trim gadiem ierobežojot tiesības, 1942.27.11. par pretpadomju aģitāciju un nodomu kopā ar karavīru grupu pāriet pretinieka pusē. Miris 1943.

Spiridonovs, Metodijs (1915-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka karavīrs.

Spura, Inese (1924-2013). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas radiste. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā nonāca kā brīvprātīgā 17 gadu vecumā. Ilggadēja žurnālu „Draugs” un „Zilīte” redaktore.

Spure, Žanis (1901-1943). 1940. LKP CK sekretārs, Tautas Saeimas un Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts. Nāves apstākļi neskaidri - iespējams, ka izdarījis pašnāvību vai nejauši nošāvis alkohola reibumā. Vecākais bataljona komisārs.

Staļins (Džugašvili), Josifs (*Иосиф Виссарионович Джугашвили/Сталин*, 1878-1953). Padomju politiskais, valsts un militārais darbinieks. 1922.-1934. KK(b)P CK, 1934.-1953. PSK(b)P CK ģenerālsēkretārs. No 1941.05. arī PSRS TKP priekšsēdētājs. Vācijas - PSRS kara laikā Valsts Aizsardzības komitejas priekšsēdētājs, Aizsardzības tautas komisārs, PSRS Bruņoto spēku augstākais virspavēlnieks. Negatīva loma bija viņa vadībā realizētajām represijām.

Staškēvičs, Heinrihs (1917-1944). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka 5. rotas 1. vada komandieris, jaunākais leitnants. No 1942. – 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā. Kritis 1944.12.10. pie Ķekavas, Latvijā.

Stranga, Aivars (1954). Dr., hist. Latvijas Universitātes profesors, Latvijas pirmskara vēstures un holokausta pētnieks.

Straziņš, Mārtiņš (1897-pēc 1943). 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sakarnieks, arī sanitāra palīgs un pārtikas pārvaldītājs.

Strods, Eduards (1913-pēc 1943). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 170. atsevišķā sakaru bataljona komandiera palīgs. Jaunākais leitnants. Vēlāk kapteinis.

Strods, Heinrihs (1925-2012). Latviešu vēsturnieks, dr. habil. hist. Pētījis Latvijas 20. gs. politisko vēsturi.

Strops, Eduards. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija karavīrs. Kara lielāko daļu pavadījis frontes aizmugurē, strādādams kolhozos.

Sukovs. Sanitārs 201. latviešu strēlnieku divīzijā. 1942.22.03. pavadot ievainoto uz hospitāli, ceļā to nošāva. Daļā atgriezās tikai pēc divām dienām. Par izdarīto noziegumu tika nošauts ierindas priekšā

Sviridovs, Vladimirs (*Владимир Свиридов*, 1897-1963). Kara sākumā Ziemeļu frontes artilērijas priekšnieks, pēc tam Ļeņingradas frontes pavēlnieka vietnieks. No 1941. novembra 55. armijas pavēlnieks. Pārvaldes priekšnieka vietnieks. Ģenerālmajors 1940., ģenerālleitnants 1943.

Šapošņikovs, Boriss (*Борис Шапошников*, 1882-1945). PSRS militārpersona. 1. Pasaules kara un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1937.-1940.; 07.1941-05.1942. Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks. 05.1942-06.1943 Aizsardzības tautas komisāra vietnieks. No 06.1943.-1945. Sarkanās armijas Ģenerālštāba akadēmijas priekšnieks. 1940. Padomju Savienības Maršals.

Šarikalovs, G. Pulkvedis. Artilērijas priekšnieks no 1942.12.

Ščadenko, Jefims (*Ефим Щаденко*, 1885-1951). Padomju militārais darbinieks. Piedalījies Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1941.-1943. PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieks un Galvenās karaspēka komplektēšanas pārvaldes priekšnieks. 1942. ģenerālpulkvedis.

Ševcovs, Mihails (*Михаил Шевцов*, 1903-1985). Dzimis Sumos, Krievijā. Sarkanajā armijā no 1923. No 1941.09. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka štāba

priekšnieks. 1942.21.03. smagi ievainots. Kapteinis. Pēc kara strādājis par pasniedzēju Frunzes Kara akadēmijā, pulkvedis.

Šponbergs, Hansis (1896-1982). Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1941. Militārā transporta akadēmijas pasniedzējs Ļeņingradā. No. 01.1942. - 1. Atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka komandiera vietnieks, no 1942.09. komandieris. Pulkvedis.

Šteimans, Josifs (1923-2011). Vēsturnieks, dr.hist. Vācijas – PSRS kara laikā cīnījies 201. latviešu strēlnieku divīzijas sastāvā (1941-1942). Strādājis Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā, vēlāk Daugavpils Universitātē.

Suvurovs, Aleksandrs (*Александр Суворов*, 1729-1800). Krievu karavadonis un militārais teorētiķis. Viņa darbība un personība bija viens no piemēriem, ko izmantoja politiskās audzināšanas darbā Sarkanajā armijā Vācijas – PSRS kara laikā.

Tannbergs, Tenu (*Tannberg, Tonu*, 1961). Igaunju vēsturnieks.

Timošenko, Semjons (*Тимошенко Семён*, 1895-1970). PSRS valsts un militārais darbinieks. 1940. Padomju Savienības maršals. Armijā no 1915., Sarkanajā armijā no 1918. Pirmā pasaules un Pilsoņu kara dalībnieks. Piedalījies Padomju – somu karā. No 1940.05-1941.06. PSRS aizsardzības tautas komisārs. Bijis Augstākās Virspavēlniecības (Stavkas) priekšsēdētājs, aizsardzības tautas komisāra vietnieks, fronšu karaspēku virspavēlnieks. 1941.09.-1942.06. Dienvidrietumu virziena virspavēlnieks, vienlaicīgi bija sekojošu fronšu pavēlnieks: 1941.07.-09. Rietumu, 1941.09.-12., 1942.04.-07. Dienvidrietumu, 1942.07. Staļingradas, 1942.10.-1943.06. Ziemeļrietumu. No 1943.03. līdz kara beigām koordinēja vairāku fronšu darbību.

Tkačenko, Aleksandrs (*Александр Ткаченко*, 1916-1974). No 1942.05.12.-1943.08.01. - 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas 121. gvardes strēlnieku pulka komandieris. Apakšpulkvedis. 1943.08.01. ievainots.

Trockis, Ļevs (Leiba Bronšteins) (*Лев Троцкий*, 1879 – 1940). Padomju politiskais un militārais darbinieks, atradās valsts varas opozīcijā. 1917.-1927. VK(b)P CK loceklis. 1929. par pretpadomju darbību tika izsūtīts no PSRS. Dzīvoja Meksikā, kur 1940. tika nogalināts.

Tuhačevskis, Mihails (*Михаил Тухачевский*, 1893-1937). PSRS militārais darbinieks. 1. Pasaules kara un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1925. Sarkanās armijas štāba priekšnieks. No 1928.05. Ļeņingradas kara apgabala karaspēka pavēlnieks. 1931. militāro un jūras lietu tautas komisāra vietnieks. 1936. PSRS aizsardzības tautas komisāra 1. vietnieks. 1937. Pievolgas karaspēka kara apgabala pavēlnieks. 1935. Padomju Savienības Maršals. 1937.22.05. arestēts. 1937.11.07. piespriests nāvessods, kas izpildīts 1937.12.07.

Ulmanis, Kārlis (1877-1942). Latvijas politiķis. Latvijas Ministru prezidents 1934.-1940. Latvijas Valsts prezidents 1936.-1940.

Urbāns, Staņislavs (1909-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīrs. 1942. pavasarī pie Staraja Rusas pargāja vācu armijas pusā.

Vāgners, Kārlis (1900-?). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 122. (123. gvardes) strēlnieku pulka 2. bataljona 6. rotas ierindnieks. 1942.04. pārgāja vācu karaspēka pusē. 1944.02.11. arestēts, 1945.22.11. notiesāts. 1961. 04.04. Baltijas kara apgabala kara tribunāls spriedumu atcēla un tiesvedību lietā izbeidzas nozieguma sastāva dēļ.

Vallis, Visvaldis (1922-pēc 1984). 1941 mūzikas skolas skolnieks un komjaunatnes organizācijas sekretārs Ventpilī, frontē Igaunijā Jelgavas iznīcinātāju bataljonā, ievainots, Ļeņingradas frontē 76. atsevišķā latviešu strēlnieku pulkā. Beidzis LPSR partijas un padomju darbinieku kursus (1942). LĻKJS CK instruktors Ivanovas apgabalā 1. ALSRP, avīzes „Padomju Strēlnieks” redakcijas darbinieks.

Vanags, Jūlijs (1903-1986). Rakstnieks. Vācijas – PSRS laikā darbojies arī 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” redakcijā.

Vanzovičs, Pēteris (1918-?). No 1940. Rīgas Kājnieku karaskolas kursants. Leitnants. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka 1. bataljona komandieris. Kapteinis. Vēlāk majors.

Varkalns, Roberts (1899-1959). 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. Beidzis M. Frunzes Kara akadēmiju. 1941. karaskolas mācību daļas priekšnieka palīgs Tambovā, no 08.1941 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks, no 1941.26.09. – 1942.29.11. (citur līdz 1942.10.) 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka komandieris. No 1942. 11. vai 10. – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandiera vietnieks. No 1943. 06. – 2. un 3. Ukrainas frontē. Pulkvedis.

Vasiļevskis, Aleksandrs (*Александр Василевский*, 1895-1977). Padomju karavadonis. Ģenerālmajors (1940), ģenerālleitnants (1941), ģenerālpulkvedis (1942), armijas ģenerālis (1943), maršals (1943), Ģenerālštāba priekšnieka 1. vietnieks – operatīvās daļas priekšnieks (08.1941), Ģenerālštāba priekšnieks (1942-1945), Valsts aizsardzības komitejas dalībnieks.

Vecvagars, Jēkabs (1902-1965). No 1941.08. – 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka komisārs. 1942.12.01. cieta nelaimes gadījumā. No 1942.09. latviešu divīzijas hospitāļa Nr. 3016 priekšnieka vietnieks. Gvardes kapteinis.

Veikina, Tatjana (1902-?). Dzimusi Pjatigorskā. No 1943.09. līdz kara beigām 94. strēlnieku korpusa štāba lietvede.

Veikins, Jānis (1897-1979). 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandieris 1941.13.08.-21.12.; 1942.07.05.-30.12. 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1929. beidza M. Frunzes kara akadēmiju. 1936. studēja Sarkanās armijas Ģenerālštāba akadēmijā. Pirms Vācu – padomju kara strādāja par pasniedzēju un katedras vadītāju kara skolās Maskavā un Ļeņingradā. 1937. izslēgts no VK(b)P, 1938.15.09. atlaists no Sarkanās armijas un turpināja darbu kā strādnieks autogarāžā. No 1940. vecākais pasniedzējs K. Vorosiļova Ģenerālštāba Kara akadēmijā. Ģenerālmajors 1942.04.08.

Veiskarte, Ella. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas sanitāre.

Verjovkins-Rahaļskis, Nikolajs (*Николай Веревкин-Рахальский*, 1893-1984). M. Frunzes Kara akadēmijas priekšnieks 1937-1939, 1941-1944. Ģenerālleitnants 1940.

Vilhelms, Jānis (1903-1990). 1941 milicis Rīgā, cīnījās Igaunijas un Ļeņingradas frontē 1. un 76. atsevišķajā latviešu strēlnieku pulkā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulkā no 1941.12. Snaiperis, no 1942.09. snaiperu instruktors, vēlāk 43. gvardes strēlnieku divīzijas 123. gvardes strēlnieku pulka bataljona komandiera vietnieks, gvardes kapteinis. Padomju Savienības Varonis 1942., apbalvots ar Ļeņina ordeni, medaļu „Par kaujas nopelniem” un ASV armijas „Krustu par kaujas nopelniem”.

Vīksne, Alberts (1896-1976). 1. Pasaules kara un Latvijas brīvības cīņu dalībnieks. Lāčplēša kara ordeņa kavalieris. Starpkaru periodā Latvijas Republikas bruņotajos spēkos. 1935. pulkvežleitnants (apakšpulkvedis). 1940. rudenī iecel par Rīgas Kājnieku karaskolas „latviešu” bataljona komandieri. 1943. brīvprātīgi iestājas SS leģionā.

Voicēvičs, Vasiļijs (*Василий Войцехович*, 1908-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba 2. nodaļas priekšnieka palīgs. Leitnants.

Vorošilovs, Kliments (*Климент Ворошилов*, 1881-1969). Padomju militārais un politiskais darbinieks. Viens no pirmajiem Padomju Savienības maršaliem. VK(b)P CK Politbiroja loceklis. Piedalījies 1937.-1938. represiju PSRS organizēšanā. 1941.-1944. Valsts aizsardzības komitejas loceklis.

Vulfsons, Mavriks (1918-2004). Divīzijas politiskās daļas vecākais instruktors darbā ar pretinieka karaspēku, VK(b)P biedrs no 1940.08. Kapteinis 1942.26.10.

Zaķis, Mārtiņš (1909-1988). Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas laikraksta „Latvijas Strēlnieks” pirmais redaktors.

Zaķis, Osvalds (1898-1943). Piedalījies 1. Pasaules karā. Līdz 1942.11.12. 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks. 1942.15.12.-1943.09.03. – 125. gvardes strēlnieku pulka komandieris. Pēc tam divīzijas komandiera vietnieks aizmugures jautājumos. 1943.02.10. kritis. Apakšpulkvedis.

Zellis, Kaspars (1972). Dr.hist. Pēta Latvijas 20. gadsimta politisko, militāro un sociālo vēsturi.

Zelmenis, Aleksandrs (1901-1941). Rīgas Kājnieku karaskolas 2. bataljona 8. kursantu rotas komandieris, kapteinis. 1941.25.06. nogalināts Skrundā apšaudes laikā.

Zinovjevs, Grigorijs (*Зиновьев (Радомысльский) Григорий Евсеевич*, 1883-1936), padomju politiskais darbinieks, VK(b)P biedrs. 1934. arestēts un sodīts uz 10 gadiem safabricētajā „Maskavas centra” lietā, 1936. piespriests nāvessods, nošauts.

Zunde, Aleksandrs (1895-?). 201. latviešu strēlnieku divīzijas 220. artilērijas pulka komandieris. No 1942.23.01. divīzijas artilērijas apgādes priekšnieka palīgs. Vecākais leitnants.

Zutis, Pēteris (1900-1975). 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. No 1941.25.08.-12.; 1942.03. - 201. latviešu strēlnieku divīzijas politiskās daļas priekšnieks. No 1942.11.08. - 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas komandiera vietnieks politiskajā darbā. 1942.20.12. - pulkvedis.

Zvingulis, Ernests (1911-1944). Majors.

Ždanovs, Andrejs (*Андрей Жданов*, 1896-1948). VK(b)P CK sekretārs, 1934.-1948. VK(b)P CK Politbiroja loceklis 1939.-1948. Vācijas - PSRS laikā Ziemeļrietumu virziena Kara padomes loceklis.

Žukovs, Georgs (*Георгий Жуков*, 1896-1974). PSRS militārpersona. Piedalījies 1. Pasaules un Padomju Krievijas Pilsoņu karā. 1941.01.-07. Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks un aizsardzības tautas komisāra vietnieks. Vācijas - PSRS kara laikā bijis: 1942.08.-1945. aizsardzības tautas komisāra 1. vietnieks un augstākā virspavēlnieka vietnieks, Valsts Aizsardzības komitejas dalībnieks. Komandējis vairākas armijas un frontes. 1941.09. Ļeņingradas frontes virspavēlnieks. 1941.10. Rietumu frontes virspavēlnieks. Kara beigās 1. Baltkrievijas frontes virspavēlnieks. 1940. armijas ģenerālis, 1943. Padomju Savienības Maršals. 1939., 1944., 1945., 1956. Padomju Savienības Varonis.

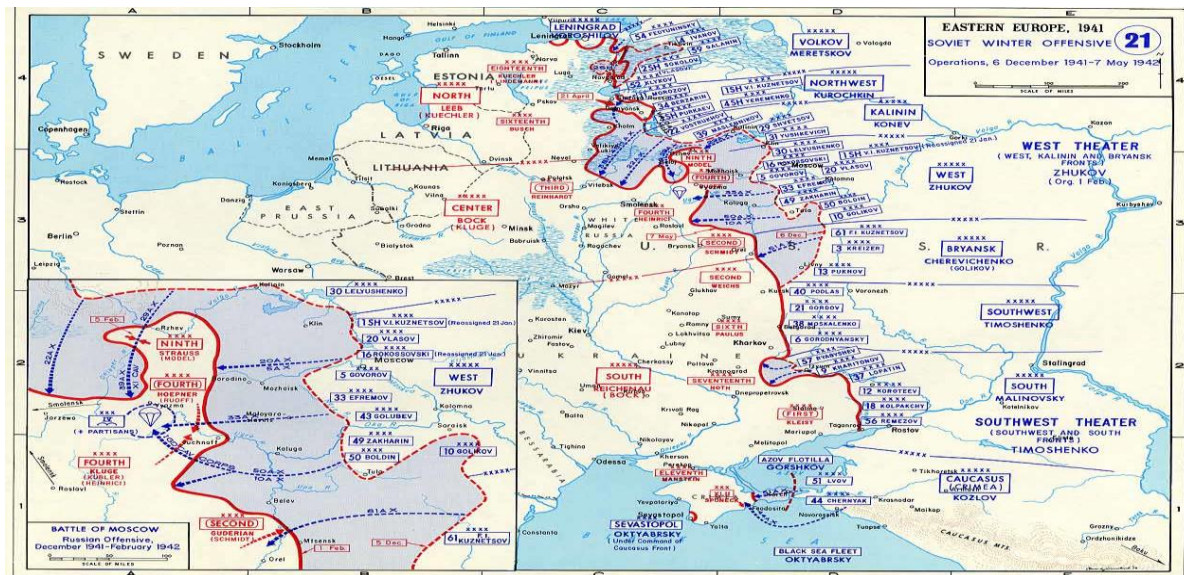
Žužčovs. Staļingradas apgabala kara komisariāta 1. daļas priekšnieks.

Pielikumi

Vācijas – PSRS kara fronte, 22.06.-05.12.1941.¹³⁸³

Vācijas – PSRS kara fronte 06.12.1941.-07.05.1942.¹³⁸⁴

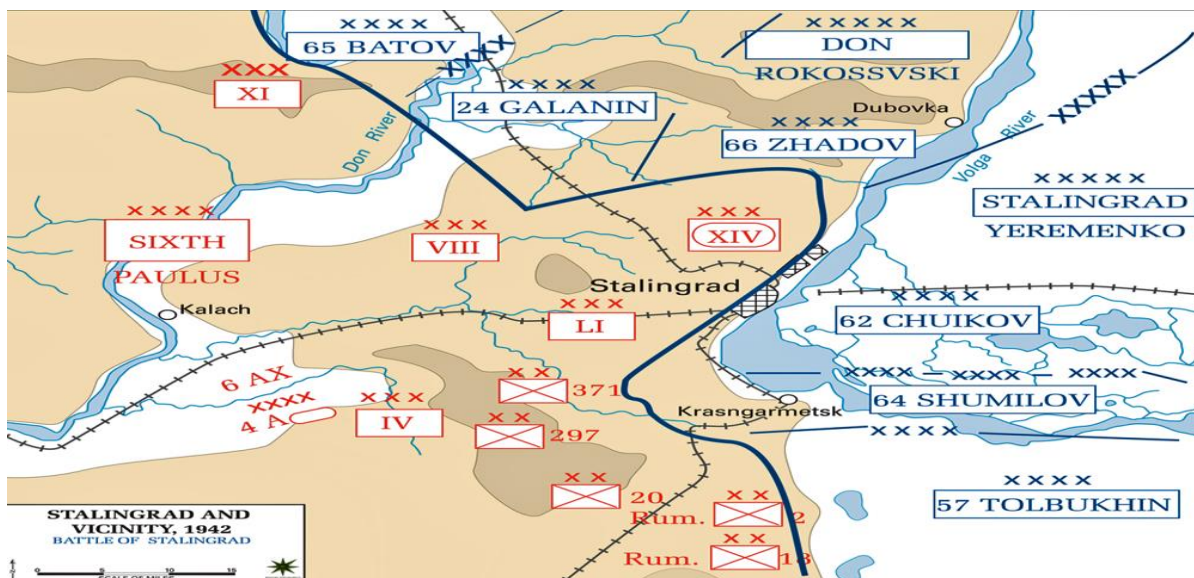
¹³⁸³ Pieejams: http://www.learnnc.org/lp/media/uploads/2009/10/eastern_front_1941-06_to_1941-12.png

[aplūkots 04.05.2014.].

¹³⁸⁴ Pieejams: http://balagan.info/wp-content/images/war/ww2/1941_map_soviet_winter_countersoffensive.jpg

[aplūkots 04.05.2014.].

Kauja par Staļingradu, 17.07.1942.-02.02.1943.¹³⁸⁵

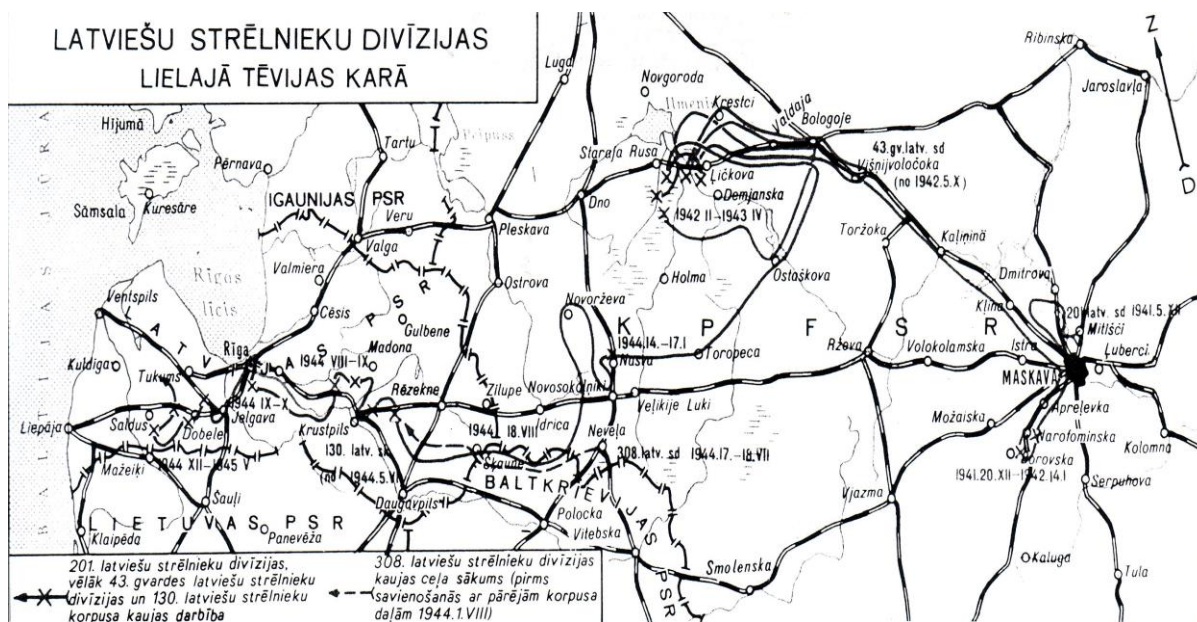
201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Maskavas: par Jelaginu un Borovsku,
21.12.1941.-04.11.1942.¹³⁸⁶

¹³⁸⁵ Pieejams: http://www.emersonkent.com/map_archive/battle_of_stalingrad.htm [aplūkots 04.05.2014.].

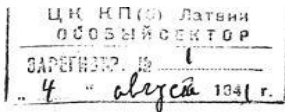
¹³⁸⁶ KF AMCA, 208. f., 2511. apr., 1042. l., 148. lp.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas cīņas PSRS teritorijā¹³⁸⁷

¹³⁸⁷ Drīzulis, A. (red.). *Latvijas PSR vēsture: No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām: 2 sēj.* Rīga: Zinātne, 1986. 2. sēj.

Valsts Aizsardzības Komitejas lēmums par 201. latviešu strēlnieku divīzijas
izveidošanu, 03.08.1941.¹³⁸⁸

27
СЕКРЕТНО.
28

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ОБОРОНЫ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № ГКО-383с

от „ 3 “ августа 1941 г. Москва, Кремль.

ВОПРОСЫ ЦК КП(б) ЛАТВИИ.

1. Принять предложение ЦК КП(б) Латвии о создании Латвийской стрелковой дивизии с включением ее в состав Северо-Западного фронта.

2. Поручить ЦК КП(б) Латвии и Совнаркому Латвийской ССР совместно со штабом Северо-Западного фронта приступить к формированию Латвийской стрелковой дивизии из состава бойцов бывшей рабочей гвардии, милиции, партийно-советских работников и других граждан Латвийской ССР, эвакуированных на территорию РСФСР.

3. Поручить ЦК КП(б) Латвии и Совнаркому Латвийской ССР приступить к формированию партизанских отрядов и групп для действий в тылу противника.

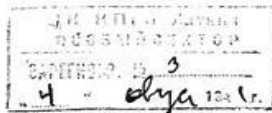

№ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА ОБОРОНЫ И.СТАЛИН.

Выписки посланы: т. т. Мехлис, Калнберзину, Шапошникову.

6-ас

VK(b)P CK lēmums par 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu,
04.08.1941.¹³⁸⁹

25
Секретно
Проект

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК ВКП(б)

от " 4 " августа 1941 г.

Вопросы ЦК КП(б) Латвии.

1. Принять предложение ЦК КП(б) Латвии о создании Латвийской Стрелковой Дивизии с включением ее в состав Северо-Западного фронта.

2. Поручить ЦК КП(б) Латвии и Совнаркому Латвийской ССР совместно со штабом Северо-Западного фронта приступить к формированию Латвийской Стрелковой Дивизии из состава бойцов бывшей рабочей гвардии, милиции, партийно-советских работников и других граждан Латвийской ССР эвакуированных на территории РСФСР.

3. Поручить ЦК КП(б) Латвии и Совнаркому Латвийской ССР совместно с НКВД СССР приступить к формированию партизанских отрядов и групп для действий в тылу противника.

Организацию переброски, материальное обеспечение и вооружение партизанских отрядов и групп возложить на НКВД СССР.

4. Организовать при Политуправлении Северо-Западного фронта газету "Циня" (Борьба) на латышском языке с распространением тиража на территории Латвии временно занятой противником, а также среди бойцов Латвийской Стрелковой Дивизии.

4-а

¹³⁸⁹ LNA LVA, PA-101. f., 1. apr., 54. l., 25. lp.

Plānotais 201. latviešu strēlnieku divīzijas daļu un štatu uzskaitījums, 08.1941.¹³⁹⁰

Приложение № I.

СОВ. СЕКРЕТНО.

экз. № 2.

K-ВХ. № 44

П Е Р Е Ч Е Н Ъ

Частей 201-й Латвийской Стрелковой Дивизии.

№ № п.п.	Наименование частей	№ № штатов	Штатная численность			Приме- чание
			Людей	Лоша- дей	Авто- машин	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Управление 201 СД.	04/600	126	24	6	
2.	✓ 92 Стрелковый полк	04/601 <i>с в.м.</i>	2894	551	9	
3.	✓ 122 " " "	04/601 <i>с в.м.</i>	2894	551	9	
4.	✓ 191 " " "	04/601 <i>с в.м.</i>	2894	551	9	
5.	✓ 20 Артполк	04/602	963	723	5	
6.	✓ 10 ОЗАД	04/605	243	-	30	
7.	112 Отд. развед. мото- стрелковая рота	04/606	121	-	9	
8.	✓ 170 Отд. Б-н Связи	04/607	263	27	19	
9.	✓ 53 Отд. Саперный б-н	04/608	417	102	-	
10.	Огнеметный взвод 201 сд.	04/609	38	-	3	
11.	20 Отд. Автотранспортная рота	04/610	119	-	81	
12.	49 Отд. Медсанбат.	04/611	230	104	20	
13.	14 Отд. Полевая Хлебопекар- ня.	04/612	160	45	-	
14.	Гурт скота	04/616	10	4	-	
15.	Полевая касса Госбанка	04/16	3	-	-	<i>№ 911</i>
16.	✓ Полевая почтов. станция	014/38-В	19	14	-	
17.	✓ Военная Прокуратура	04/417	5	-	-	
18.	✓ Военный Трибунал	04/637	12	4	1	
19.	Отдельный Стрелковый Взвод ОО НКВД	04/418 <i>с в.м.</i>	36	-	2	
20.	✓ Особый Отдел НКВД	-	-	-	-	
ВСЕГО			-	11447	2700	203

Н. НАЧАЛЬНИК ШТАБА ОКР ТА

ВОЕННЫЙ КОМИССАР ШТАБА ОКР ТА

Р. О. М. Б. Р. И. Т.

ПОЛКОВНИК КОМИССАР

/ БЕЛОВ /

НАЧАЛЬНИК ОРИЕНТОВОЙ

/ ВУТЧЕВ /

¹³⁹⁰ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 162. l., 10. lp.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas pakļautība (frontēm un armijām)

1941.-1943. gadā¹³⁹¹

Datums	Fronte	Armija
05.12.1941.	Kaļiņinas	1.triecienuarmija
16.12.1941.	Rietumu	33. armija
12.02.1942.	Ziemeļrietumu	1.triecienuarmija
16.06.1942.	Ziemeļrietumu	53. armija
17.07.1942.	Ziemeļrietumu	11. armija
16.09.1942.	Augstākās Virspavēlniecības rezervē	3. rezerves
26.10.1942.	Ziemeļrietumu	11. armija
01.01.1943.	Ziemeļrietumu	12. gvardes strēlnieku korpuss
17.02.1943.	Ziemeļrietumu	27. armija
07.04.1943.	Ziemeļrietumu	34. armija

¹³⁹¹ KF AMCA, 43. gvsd. f., 1. apr., 1. l., 32. lp.

**201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas daļu vadošā sastāva izmaiņas,
1941.-1942.¹³⁹²**

Datums	Amata nosaukums	Pakāpe	Uzvārds, vārds
09.08.1941. [citur – 13.08.1941.] ¹³⁹³	201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris	pulkvedis	Veikins Jānis
21.12.1941.	201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris	pulkvedis	Paegle Indriķis
06.03.1942.	201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris	pulkvedis	Frolovs Ļevs
06.05.1942.	201. (no 05.10.1942. – gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas komandieris	pulkvedis, no 08.1942. ģenerālmajors	Veikins Jānis
02.01.1943. [citur – 31.12.1942.] ¹³⁹⁴	43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas komandieris	ģenerālmajors	Brantkalns Detlavs
26.08.1941.	201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks	apakšpulkvedis	Varkalns Roberts
26.09.1941.	201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks	apakšpulkvedis	Paegle Indriķis
21.12.1941.	201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks	apakšpulkvedis	Ķincis Oļģerts [dokumentā – Alberts]
26.09.1942.	201. (no 05.10.1942. – 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks	gvardes apakšpulkvedis	Zaķis Osvalds
07.12.1942. [citur – 12.12.1942.] ¹³⁹⁵	43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks	gvardes apakšpulkvedis	Ivanovskis Aleksandrs
09.08.1941.	92. strēlnieku pulka komandieris	majors	Ļevs Kirilovs
05.04.1942.	92. strēlnieku pulka komandieris	majors	Prokofjevs Ivans
02.09.1942.	92. strēlnieku pulka	apakšpulkvedis	Līksna Kārlis

¹³⁹² KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 1. l., 31.-31. op. lp.

¹³⁹³ Turpat, 2. apr., 31. l., 2. op. lp.

¹³⁹⁴ Turpat, 42. l., 2. op. lp.

¹³⁹⁵ Turpat, 3. op. lp.

	komandieris		
05.12.1942.	121. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Tkačenko Aleksandrs
14.01.1943.	121. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Košmans Aleksandrs
24.01.1943.	121. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes majors	Nikolajevs Ivans
27.08.1941.	122. strēlnieku pulka komandieris	majors	Sokolovs Pjotrs
21.02.1942.	122. strēlnieku pulka komandieris	kapteinis	Ščeglovs Aleksandrs
21.03.1942.	122. strēlnieku pulka komandieris	apakšpulkvedis	Krievs Nikolajs
08.05.1942.	122. strēlnieku pulka komandieris	kapteinis	Ščeglovs Aleksandrs
26.09.1942.	122. (no 05.10.1942.-123. gvardes) strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Ķincis Oļģerts [dokumentā Alberts]
07.02.1943.	123. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes majors	Abrosimovs Ivans
29.01.1943.	123. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Gončarovs Deniss
26.08.1941.	191. strēlnieku pulka komandieris	kapteinis	Matisons Pauls
26.09.1941.	191. strēlnieku pulka komandieris	apakšpulkvedis	Varkalns Roberts
27.06.1942. [citur – 27.08.1942.]	191. (no 05.10.1942. – 125. gvardes) strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Jurevics Augusts
12.12.1942.	125. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Zaķis Osvalds
09.03.1943.	125. gvardes strēlnieku pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Grečņikovs Mihails
15.09.1941.	220. artilērijas pulka komandieris	majors	Kušners Pēteris
01.01.1942.	220. artilērijas pulka komandieris	majors	Leitāns Jānis

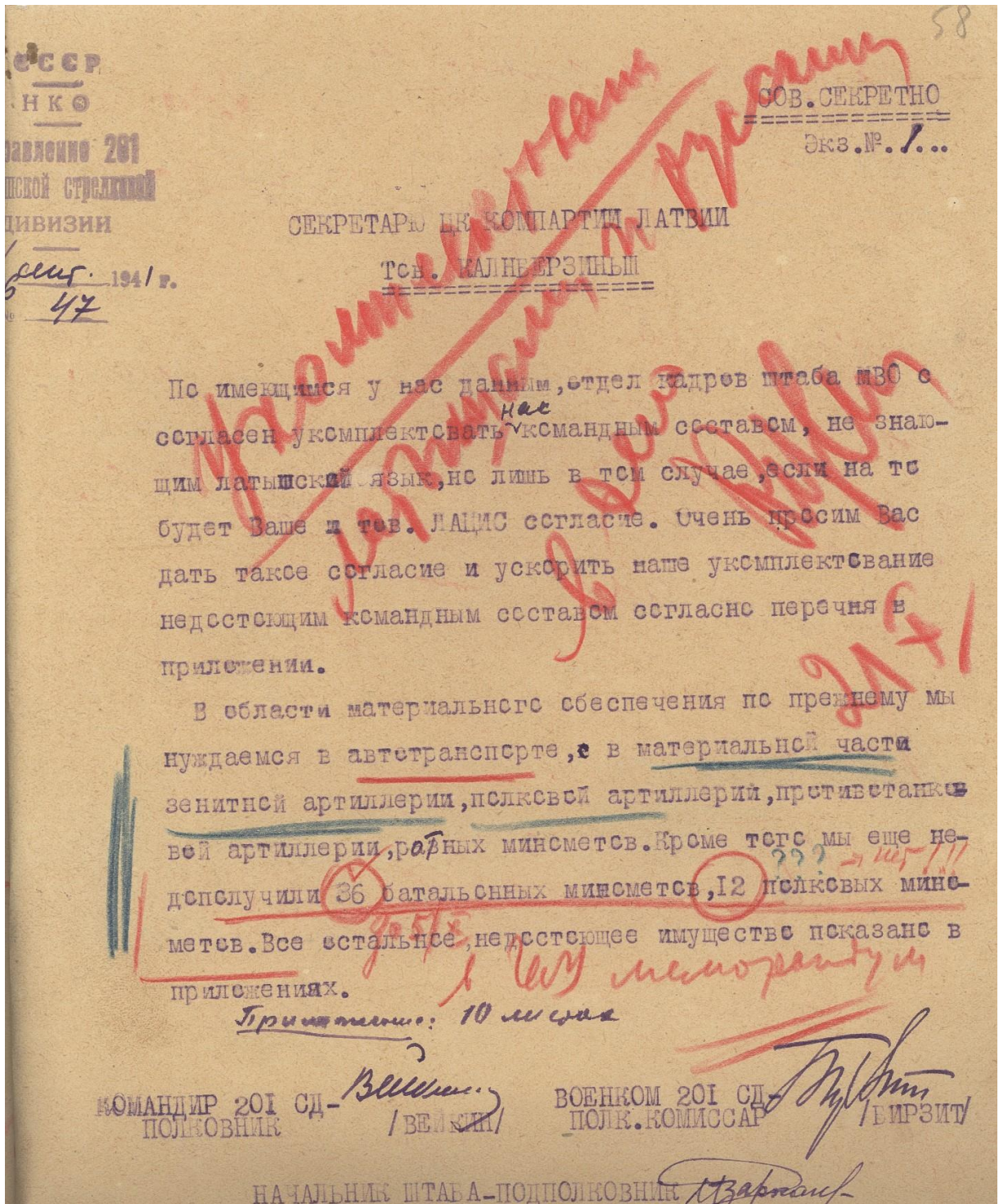
07.04.1942.	220. (no 05.10.1942.-94. gvardes) artilērijas pulka komandieris	gvardes apakšpulkvedis	Novodranovs Ivans
-------------	--	---------------------------	-------------------

Divīzijas skaitliskais sastāvs 1941.-04.1943.¹³⁹⁶

Uz datumu	Vadošais sastāvs	Jaunākais vadošais sastāvs	Ierindnieki	Kopā
18.12.1941.	830	1533	8013	10376
02.01.1942.	662	920	4383	5965
01.02.1942.	759	1117	7136	9012
01.03.1942.	626	744	4268	5638
01.04.1942.	583	600	4283	5466
01.05.1942.	629	682	2735	4046
01.06.1942.	788	1074	5163	7005
01.07.1942.	1087	1339	6633	9059
01.08.1942.	1188	1432	6875	9485
01.09.1942.	986	1074	4028	6082
01.10.1942.	1444	1809	6500	9453
01.11.1942.	1236	2036	7581	10853
01.12.1942.				
01.01.1943.	802	1125	3065	4992
01.02.1943.	730	766	1878	3374
01.03.1943.	812	907	3055	4774
01.04.1943.	827	887	2539	4253

¹³⁹⁶ Sagatavots pēc: KF AMCA, 43. gv. f., 1. apr., 1. l. 36. op.-37. lp.; 162. l., 70. lp.; 171. l., 1.-2. lp.;

201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera pulkveža J. Veikina, kara komisāra pulka komisāra E. Birziša un štāba priekšnieka apakšpulkveža R. Varkalna ziņojums LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam, 06.09.1941.¹³⁹⁷

¹³⁹⁷ LNA LVA, PA-301. f., 3. apr., 65. l., 58. lp.

201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas nacionālais sastāvs 01.09.1941.-01.04.1943.

Tautas un nacionālās grupas	17.09.1942. 1398	19.10.1942 ¹³⁹⁹	01.01.1943. ¹⁴⁰⁰	01.04.1943. ¹⁴⁰¹
Latvieši	2693	5158	2147	1630
Lietuvieši	1	4	-	1
Igauņi	2	5	1	5
Krievi	2532	3913	1894	1794
Ebreji	748	1338	535	361
Ukraiņi	113	166	153	129
Baltkrievi	109	117	114	73
Tatāri	22	39	18	65
Gruzīni	2	1	1	1
Armēņi	1	2	-	6
Azerbaidžāņi	3	3	1	25
Baškīri	-	3	-	10
Uzbeki	2	1	15	36
Kazahi	2	2	13	27
Tadžiki	1	-	1	2
Turkmēņi	1	1	1	3
Kirgīzi	-	-	7	18
Karēji	3	2	-	1
Čečeni	-	-	-	-
Osetīni	1	-	-	1
Mordvini	14	32	11	23
Kalmiki	1	5	-	-
Udmurti	2	6	2	6
Mari	10	12	3	3
Čuvaši	10	4	11	9
Komi	1	-	3	9
Burjati	3	1	1	2
Jakuti	3	9	-	-
Moldāvi	-	1	-	2
Poļi	-	19	75	32
Dagestānas tautas	-	-	-	2
Grieķi	-	-	-	2
Citi	77	-	-	6
Kopā	6357	10844	5007	4284

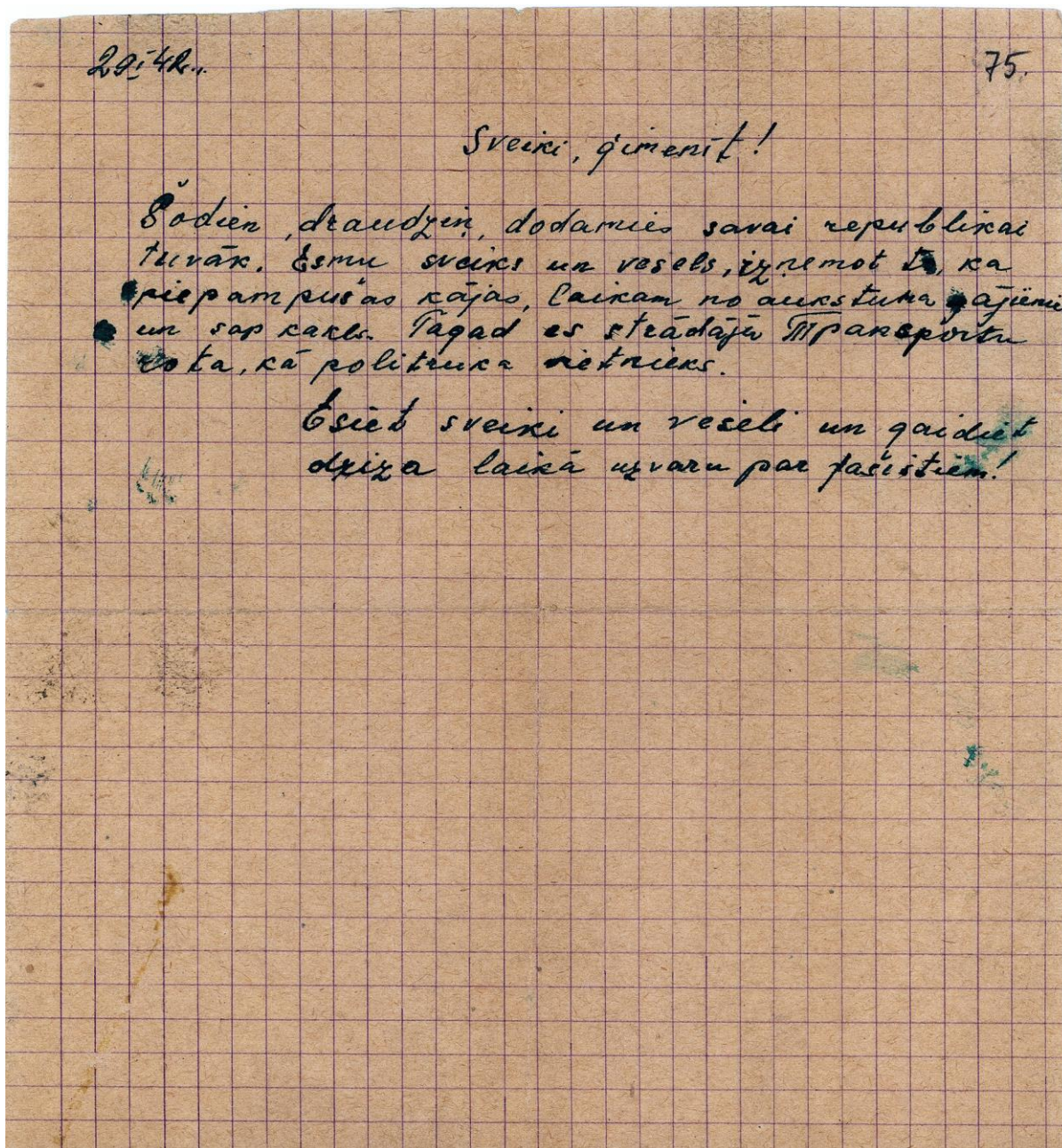
¹³⁹⁸ KF AMCA, 43. gvsd. f., 2. apr., 53. l., 481. lp.

¹³⁹⁹ Turpat, 1. apr., 166. l., 144. lp.

¹⁴⁰⁰ Turpat, 1. l., 33. op.-34. lp.

¹⁴⁰¹ Turpat.

201. latviešu strēlnieku divīzijas 92. strēlnieku pulka transporta rotas, vēlāk rotas
 politiskā vadītāja J. Duškina vēstule sievai M. Duškinai, 29.01.1942.¹⁴⁰²

¹⁴⁰² LNA LVA, 185. f., 5. apr., 27. l., 75. lp.

Vēstule Latvijas pārstāvniecībai, 08.1942.¹⁴⁰³

Tulkojums no latviešu valodas.

Latvijas pārstāvniecībai.

Runā, ka kaut kur atrodas hospitālis latviešiem, bet apmeklējot šo vietu, izņemot žīdus un krievus, neko citu neredzi.

Galvenais komisārs ir žīds, visi ārsti – žīdi, virtuves vadītāja – arī žīdiete. Visi atbildīgie amati atrodas žīdu rokās. Krievi, kuri strādā hospitālī, atrodas viņu ietekmē. Kā saka, roka roku mazgā – abas tīras. Tad, kad ārsts nosaka diētu, sadalot ēdienu, - Moiseja dēli paši nosaka, kāda pārtika viņiem nepieciešama, jo starp viņiem neatradīsies tāds, kas nebūs izmēģinājis visus ēdienus. Kurš ēdiens labāk patīk, to arī pievāc, tāpēc, ka slimība tiek noteikta saskaņā ar pacienta vēlmi ēst vienu vai otru ēdienu. Tas vēl nav viss. Ja viņi paši nogrēkosies, nozags lieku porciju, tad, palīdzot savai viltībai, novels vainu uz latviešiem un krievu priekšā tos nostādīs kā nekulturālus cilvēkus. Sevi žīdi uzskata par kultūras izplatītājiem Latvijā. Viņi izmanto visu savu žīdu viltību, lai krievos radītu nepareizu priekšstatu ar latviešiem. Šiem krieviem arī nav liela vērtība.

Tagad jums ir skaidrs, kādos apstākļos nākas dzīvot latviešu strēlniekiem, un ka nav nekā nesaprotama tajā, ka notiek pāriešanas vācu pusē. Redzot visas savienībā notiekošās nejēdzības, katrs brīvību mīlošs cilvēks pazaudē vēlēšanos strādāt Savienībā, nerunājot par asins izliešanu. Tikai muļķis vēlētos ar asinīm sev nopirkt verdzību. Nav vērts dzīvot tādā apspiestībā un netaisnībā, nekur nav taisnības, viss tiek darīts otrādi.

Trūkst maizes, strēlnieki badojas. 600 grammi maizes, iztrūkstot citām piedevām – nepietiekami karavīriem. Komunisti pieradinājuši krievu tautu badoties, bet mēs - latvieši nevaram dzīvot tādos apstākļos, kad gaļa un tauki tiek lietoti tādās devās kā medikamenti.

Latviešu strēlniekiem nav ko cerēt, ka komunisti viņiem atnesīs labākus dzīves apstākļus, par to var pārliecināties uz katra soļa.

Patīkami dzirdēt, ka strēlnieki nāk pie pārliecības, ka viņu asinis izlietas veltīgi, jo labākā iekārta pasaulē ir demokrātiskā iekārta, kur cilvēks ne ar ko netiek apspiests. Tādi viedokļi arvien vairāk iesakņojas starp latviešu strēlniekiem, un tāpēc mēs griežamies pie mūsu pārstāvniecības ar norādījumu parūpēties par to, lai mūsu daļu nesūtītu vairs kaujā, mēs jau esam nesuši pārāk daudz upuru. Ja Krievijas valdība grib mūs vēl izmantot, tad, lai iedod mums citu uzdevumu. Jaunatni, lai atstāj, bet tos, kas vecāki par 40 gadiem, lai atlaiž mājās. Lai strādā kolhozos. Lai gan viņi

¹⁴⁰³ LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-3324. l., 138.-140. lp.

aizpilda rindas, bet armijai no viņiem maz labuma, latvieši ir pieraduši pie smaga darba, tāpēc viņi ir labi noderīgi kolhoza darbiem.

Mēs uzstājam, lai mūsu valdība šo prasību izpildītu. Latviešiem tiek piedāvātas pietiekami plašas pastāvēšanas iespējas, un žīdiem pelnīt maizi viņi nav domāti. Tāds ir latviešu strēlnieku viedoklis. Strēlnieki līdz tam ir nomocīti un nobadējušies, ka ir bailes uz viņiem skatīties. Pēc visas plātīšanās Latvijā bija grūti iedomāties, ka mūsu tauta nonāks tik nožēlojamā stāvoklī. Strēlnieki tagad visu ir sapratuši un neko negrib dzirdēt par komunismu, nepieļauj pat domu par to, ka komunisms varētu valdīt Latvijā, kur tas atnestu tikai nelaiemes un badu. Daļēji mums jau nācās izbaudīt Latvijā, un pilnībā mēs jau ieraudzījām kāda Krievijā ir kārtība. Tagad, kad kara gadījumā nāktos pielikt visas pūles uzvaras sasniegšanai, aizmugurē ir redzami paši veselīgākie un stiprākie vīrieši, bet veci, vecāki par 40 gadiem, visi atrodas frontē. Kādu labumu priekšējā līnijā var atnest no 40 gadīga vecā?

Aizmugurē, saimniecības darbos, tā ir cita runa. Daudzos gadījumos lietas būtu daudz labākas. Ko velti runāt – komunisti to nekad nerealizēs, viņi labāk apšaus visus vecos. Latviešu tautai ir atlicis tikai viens – saglabāt savu veselību, visu, kas vēl no tautas atlicis.

Tas ir negods, ka jāiet palīdzēt 200 miljonu tautai. Nemeklējiet muļķus, karojiet paši. Latviešu tauta ir jāciens un jāgodā. Pat Hitlers slavē slaveno latviešu tautu un pietiekami pamatoti. Ar varu iznīcināt – tas ir muļķīgi, bet nākotnē tā vairs nebūs. Daudzi no mums - strēlniekiem, vēršam mūsu pārstāvniecības uzmanību uz to, cik maz par mums rūpējas, lai gan mēs esam upurējuši mūsu veselību, bet tūkstoši ir upurējuši savu dzīvību. Mēs ciešam badu vārda pilnā nozīmē. Mūsu laikā, atrodoties frontē pie Staraja Rusas, mums bija jāpārtiek no sasmakušas zirga gaļas, ādām, nātrēm, no tā, no kā pārtiek tikai izbadējušies zirgi. Mēs jautājam, ar ko esam nogrēkojušies, ka mums nākas paciest tādus pāridarījumus? Vai gan valdībai ir nodoms iznīcināt latviešu tautu priekš tā, lai vara Latvijā nonāktu citu tautību rokās? Par to, ka tas tā ir, var pārliecināties, apskatoties mūsu divīzijas aizmuguri, tālu nav jāmeklē. Intendantūrā, sanbatos, visur sēž skaisti, pilnīgi sarkanvaigu cilvēki ar likiem deguniem. Sevišķi daudz viņu ir tur, kur darbs ir saistīts ar produktu sadali.

Nav viņu trūkuma arī citās vietās, kā pirtīs, pajūgos, sanitārajos vilcienos, sastopami viņi pat cūku kūtīs pie hospitāļa. Vārdu sakot, visur, kur nesvilpo lodes. Tā ir tauta, kurā draugs stāv par draugu, viņi saprot, ka viņiem nāksies pārvaldīt latviešus.

Šī aina labi redzama hospitālī: ārsti tie ir „VIŅI”, saimniecības vadītāji arī. Labākā pārtika tiek izrakstīta VIŅIEM. Pēc ierašanās hospitālī, viņus nekavējoties novieto gultās, bet latviešus, bet latviešiem nākas gulēt koridoros. Uzmanīga apiešanās ar „VIŅIEM” novērojama visur. Pat tad, kad lēmumu pieņem latvieši vai krievi, kas ieņem vadošos amatus, tas ir redzams. Acīmredzot

tas ir izdevīgi. Bija gadījumi, kad „VINI” stāstīja krieviem, ka „VINI” ir latviešu inteliģences pārstāvji, un ka latvieši ir muļķi.

Jābrīnās, ka starp pasludinātajiem pārstāvjiem no augstā līmenī esošās krievu kultūras atrodas cilvēki, kuri neorientējas nacionālajā jautājumā. Griezies, kur gribi: uz rezerves pulku, vai militāro nometni, kur visi komandieri ir latvieši, ebreji tomēr atrodas pirmajā vietā. Tā saucamajā Maskavas nometnē, kur gandrīz viss komandējošais sastāvs ir latvieši, nebija tabakas. Kad viens latvietis devās pēc tabakas, viņu izsauca un iedeva vairākas diennaktis virssardzē, bet kad žīdi gāja un smēķēja ikdienas, tad viņiem nekas nenotika.

Taisnību sakot, nauda valda pār Krieviju, lai gan nometnē, ar maziem izņēmumiem, latvieši no Padomju Savienības.

Un tā, biedri, Jūs redzat, kas ir jāizcieš strēlniekiem. Jājautā, cik pēc Jūsu domām daudz laika mums vēl jācieš un jāizlej savas asinis par kārtību, kas tautām uzliek savas nebrīves važas (Piemēru var būt daudz. Par mazākajiem pārkāpumiem frontē un aizmugurē nošautie strēlnieki).

Tāda disciplīna latviešiem ir sveša, un tā ir nesamierināma latviešu tautai. Bez „Es tevi nošaušu”, - citu neko nenākas dzirdēt. Visi mēs pasludinām, ka tādas metodes mums neder, neder tautas pārvaldīšana ar badu un nabadzību.

Pašas nepieciešamākās cilvēku vajadzības netiek apmierinātas. Krievi slikti uz mums skatās, apvaino mūs, ka mūsu vainas dēļ Krievijā ir tāds režīms. Šausmīgi izliet asinis par nederīgu valsts režīmu.

Mēs pieprasām divīziju uz fronti vairāk nesūtīt, citādi būs masveida pāriešanas pie vāciešiem, vēsture atkātosies. Visi klibie un slimie nekavējoties jāatbrīvo no karadienesta, bet tie, kas jaunāki par 40 gadiem, jāizmanto garnizona dienestam frontes aizmugurē.

Lietuviešu un igauņu nav frontē, un mums tur nav vietas, nav ko pielīst. Ja kāds no mūsu valdības pārstāvjiem grib „pielīst”- lūdzu, lai iet karot.

Mums ir jā saglabā savi spēki Latvijas demokrātijai, labākajai pasaulē. Drīz tā iestāsies.

Maskavas nometnē, sākot ar pavāru un beidzot ar kombatu un poļitruku, visi pārtiek no strēlnieku pārtikas. Ja valdība grib vairāk vai mazāk saglabāt latviešus strēlnieku garu, tad iesakām rīkoties tā, kā šeit it izklāstīts.

Runājoties ar strēlniekiem, var pārliecināties, ka viņi visi ir tādās domās. Tas ir pareizais iznākums.

Kārtība divīzijā ir jāmaina.

Tāds stāvoklis, kā tagad, bija Nikolaja laikā, un pret ko mēs toreiz karojām.

Vai tiešām tagad karosim par viņu?

Nost ar apspiešanu un badu, tīrīšanām.

Tulkoja: - Ziemeļrietumu frontes IeTK izmeklētājs, jaunākais valsts drošības leitnants Algards.